

หลักสูตรธรรมศึกษา ชั้นเอก ฉบับปรับปรุง พุทธศักราช ๒๕๕๗

คณะสงฆ์และรัฐบาล จัดพิมพ์
เพื่อเผยแผ่พระพุทธศาสนา

หนังสือพิมพ์เรียน

หนังสือหลักสูตรธรรมศึกษาชั้นเอก ฉบับปรับปรุง พุทธศักราช ๒๕๕๗
พิมพ์ครั้งที่ ๑

จำนวน ๒๐๐,๐๐๐ เล่ม

ISBN : 978-616-7788-24-1

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ

๓๑๔-๓๑๖ ถนนบำรุงเมือง เขตป้อมปราบศัตรูพ่าย กทม. ๑๐๑๐๐

โทร. ๐ ๒๒๒๓ ๓๓๕๑, ๐ ๒๒๒๓ ๕๕๔๘ โทรสาร ๐ ๒๖๒๑ ๒๙๑๐

นายสุรพล วิริยะบรรเจิด ผู้พิมพ์โฆษณา

คำปรารภ

แม่กองธรรมสนามหลวง

งานด้านการศึกษาเป็นงานที่สำคัญอย่างหนึ่งของชาติ เพราะความเจริญ หรือ ความเสื่อมของประชาชนในชาติขึ้นอยู่กับการศึกษาเป็นสำคัญ ปัจจุบันมีสัญญาณบางอย่างที่เห็นได้ชัดว่า พลเมืองของไทยบางส่วนเสื่อมไปจากคุณธรรมศีลธรรมทางพระศาสนา จึงทำให้ความประพฤติและจิตใจกลุ่มหลงในอบายมุขซึ่งเป็นสาเหตุแห่งความเสื่อมทั้งทางสุขภาพร่างกายและส่วนรวม อันส่งผลถึงความเสื่อมของครอบครัว สังคม ประเทศชาติ

การศึกษาหลักธรรมและน้อมนำไปปฏิบัติในรูปแบบของการศึกษา ธรรมศึกษาคือ การสร้างสรรค์ความเจริญทางปัญญาและทางจิตใจ ซึ่งเป็นต้นเหตุของความเจริญด้านอื่นๆ ทั้งหมด การจัดการเรียนการสอนตามหลักสูตรธรรมศึกษาในสถานศึกษา นี้ถือเป็นการปลูกฝังความคิดที่ถูกต้อง เป็นสัมมาทิฐิ เป็นการส่งเสริมความประพฤติ ดีงามต่างๆ โดยสอดคล้องกับความมุ่งหมายและหลักการของการจัดการศึกษาตาม พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ ที่กำหนดให้เป็นไปเพื่อพัฒนาคนไทยให้เป็นมนุษย์ที่ สมบูรณ์ ทั้งร่างกาย จิตใจ สติปัญญา ความรู้ และคุณธรรม มีจริยธรรมและวัฒนธรรม ในการดำรงชีวิต สามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุข ดังนั้นจึงขอให้ทุกภาคส่วน ที่เกี่ยวข้อง ได้ช่วยกันเพื่อให้บรรลุมรรตผลประสงคนี้ให้ได้อย่างสมบูรณ์

ขออนุโมทนาต่อกระทรวงศึกษาธิการ กระทรวงวัฒนธรรม สำนักงานพระพุทธ ศาสนาแห่งชาติ สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน สำนักงานคณะกรรมการ การอาชีวศึกษา สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา ที่ได้แสดงเจตจำนงที่จะร่วมมือ กันในการจัดให้ มีการเรียนการสอนธรรมศึกษาในสถานศึกษา ขออำนวยการให้ทุกหน่วย งานในสังกัดได้รวมพลังแห่งความสามัคคีดำเนินการให้ปรากฏเป็นรูปธรรมจะนำความสุข สงบ สันติ และความเจริญมาสู่ประเทศไทยต่อไป

ขออำนาจแห่งคุณพระศรีรัตนตรัย และกุศลเจตนาที่ท่านทั้งหลายได้ตั้งใจในการ
ส่งเสริมคุณภาพพลเมืองของชาติ ให้เป็นผู้เพียบพร้อมทั้งความรู้คู่คุณธรรมในครั้งนี้
จงประมวลเป็นพลวปัจจัยบันดาลให้ทุกท่าน ถึงความงอกงามไพบูลย์ในพระธรรมคำสอน
ของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ประสบความเจริญรุ่งเรืองตลอดกาลนาน เทอญ.

สมเด็จพระวันรัต

(สมเด็จพระวันรัต)

แม่กองธรรมสนามหลวง

บันทึกข้อตกลงความร่วมมือ

ในการจัดการเรียนการสอนธรรมศึกษาในสถานศึกษา

ระหว่าง

สำนักงานแม่กองธรรมสนามหลวง กระทรวงศึกษาธิการ

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน

สำนักงานคณะกรรมการการอาชีวศึกษา สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา

กระทรวงวัฒนธรรม และสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ

วันที่ ๑๘ เดือน สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๕๗

บันทึกข้อตกลงความร่วมมือฉบับนี้ทำขึ้น ณ ห้องประชุมราชวัลลภ อาคารราชวัลลภ ชั้น ๒ กระทรวงศึกษาธิการ เมื่อวันที่ ๑๘ สิงหาคม ๒๕๕๗ ระหว่างสำนักงานแม่กองธรรมสนามหลวง โดยสมเด็จพระวันรัต แม่กองธรรมสนามหลวง กระทรวงศึกษาธิการ โดยนางสุทศศรี วงษ์สมาน ปลัดกระทรวงศึกษาธิการปฏิบัติราชการแทน รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ กระทรวงวัฒนธรรม โดยศาสตราจารย์อภิรักษ์ โกษะโยธิน ปลัดกระทรวงวัฒนธรรม ปฏิบัติราชการแทนรัฐมนตรีว่าการกระทรวงวัฒนธรรม สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน โดยนายกมล รอดคล้าย เลขาธิการคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน สำนักงานคณะกรรมการการอาชีวศึกษา โดยนายชัยพฤกษ์ เสรีรักษ์ เลขาธิการคณะกรรมการการอาชีวศึกษา และสำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา โดยรองศาสตราจารย์นายแพทย์กำจร ตติยกวี เลขาธิการคณะกรรมการการอุดมศึกษา และสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ โดยนายณพัทธ์ เบญจวัฒน์นันท์ ผู้อำนวยการสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ มีเจตจำนงร่วมกันในการจัดให้มีการจัดการเรียนการสอนธรรมศึกษาในสถานศึกษา

/ความร่วมมือ...

ความร่วมมือมีวัตถุประสงค์ ๔ ประการ ดังนี้

๑. เพื่อให้ผู้เรียนได้เรียนรู้และเข้าใจหลักพุทธธรรมที่ถูกต้อง สามารถนำไปประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์ในชีวิตประจำวัน อันมีผลต่อความเจริญมั่นคงของสถาบันชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์

๒. เพื่อให้ผู้เรียนมีความรู้คู่คุณธรรมและเสริมสร้างศีลธรรม เป็นพลเมืองดีและมีคุณภาพ

๓. เพื่อสร้างภูมิคุ้มกันให้ผู้เรียนห่างไกลอบายมุข สิ่งเสพติด สิ่งผิดกฎหมาย และนำไปสู่ความสงบเรียบร้อยของสังคม

๔. เพื่อให้หน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้องกับการจัดการศึกษา เป็นหน่วยงานหลักรับผิดชอบในการจัดการเรียนการสอนและการสอบธรรมศึกษา โดยให้ถือเป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมเสริมหลักสูตรและกิจกรรมพัฒนาผู้เรียน

เพื่อให้บรรลุข้อตกลงความร่วมมือดังกล่าว หน่วยงานข้างต้นจึงมีข้อตกลงร่วมกัน ดำเนินการ ดังต่อไปนี้

๑. ให้หน่วยงานในสังกัดกระทรวงศึกษาธิการที่มีสถานศึกษาในสังกัดดำเนินการดังนี้

๑.๑ ให้จัดกิจกรรมการเรียนการสอนหลักสูตรธรรมศึกษาในสถานศึกษาที่จัดการศึกษาทั้งในและนอกระบบการศึกษา ในสังกัดกระทรวงศึกษาธิการ

๑.๒ องค์กรหลักรับผิดชอบและดำเนินการจัดการเรียนการสอนและจัดสอบธรรมศึกษาในสถานศึกษา รวมทั้งสนับสนุน ส่งเสริมในส่วนของทรัพยากรบุคคล สถานที่ อุปกรณ์การเรียนการสอน การสอบ และอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง โดยมีสำนักงานส่งเสริมกิจการการศึกษา สำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ เป็นหน่วยงานกลางในการบูรณาการจัดทำคำของบประมาณและจัดทำแผนปฏิบัติการในภาพรวมของกระทรวงศึกษาธิการ

๑.๓ บันทึกผลการสอบธรรมศึกษาไว้ในแบบแสดงผลการเรียนของสถานศึกษา

๑.๔ ดำเนินการจัดการเรียนการสอนธรรมศึกษาในสถานศึกษา ร่วมกับสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ โดยความเห็นชอบจากสำนักงานแม่กองธรรมสนามหลวง

/บันทึกข้อตกลง...

๒. ให้กระทรวงศึกษาธิการ กระทรวงวัฒนธรรม ร่วมกับสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ ส่งเสริมสนับสนุนครูสอนธรรมศึกษา สื่ออุปกรณ์การเรียนการสอน และงบประมาณในการดำเนินการและดำเนินการประสานงานด้านอื่นๆ ที่เป็นปัจจัยเกื้อหนุนให้การจัดการเรียนการสอนและการสอบธรรมศึกษาในสถานศึกษาบรรลุตามวัตถุประสงค์ โดยการแนะนำจากสำนักงานแม่กองธรรมสนามหลวง

บันทึกข้อตกลงความร่วมมือได้จัดทำขึ้น ๗ ฉบับ มีข้อความตรงกันและเห็นชอบเมื่อทั้ง ๗ หน่วยงาน ได้อ่านและเข้าใจตลอดแล้ว จึงได้ลงลายมือชื่อไว้เป็นลายลักษณ์อักษร ทั้งนี้ให้บันทึกข้อตกลงความร่วมมือนี้มีผลบังคับใช้ตั้งแต่วันที่ลงนามเป็นต้นไป

ลงชื่อ.....
สมเด็จพระวันรัต
(สมเด็จพระวันรัต)
แม่กองธรรมสนามหลวง

(ลงชื่อ).....
นางสุทธศรี วงษ์สมาน
(นางสุทธศรี วงษ์สมาน)
ปลัดกระทรวงศึกษาธิการ
ปฏิบัติราชการแทน
รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ

(ลงชื่อ).....
ศาสตราจารย์กนิษฐ์ โปษยานนท์
(ศาสตราจารย์กนิษฐ์ โปษยานนท์)
ปลัดกระทรวงวัฒนธรรม
ปฏิบัติราชการแทน
รัฐมนตรีว่าการกระทรวงวัฒนธรรม

(ลงชื่อ).....
นายกมล รอดคล้าย
(นายกมล รอดคล้าย)
เลขาธิการคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน

(ลงชื่อ).....
นายชัยพฤกษ์ เสรีรักษ์
(นายชัยพฤกษ์ เสรีรักษ์)
เลขาธิการคณะกรรมการการอาชีวศึกษา

(ลงชื่อ).....
รองศาสตราจารย์นายแพทย์กำจร ตติยกวี
(รองศาสตราจารย์นายแพทย์กำจร ตติยกวี)
เลขาธิการคณะกรรมการการอุดมศึกษา

(ลงชื่อ).....
นายพนรัตน์ เบญจวัฒน์นันท์
(นายพนรัตน์ เบญจวัฒน์นันท์)
ผู้อำนวยการสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ

มติมหาเถรสมาคม
ครั้งที่ ๒๐/๒๕๕๗

สำนักเลขาธิการมหาเถรสมาคม

มติ ๒๐/๒๕๕๗

เรื่อง **บันทึกข้อตกลงความร่วมมือในการจัดการเรียนการสอนธรรมศึกษาในสถานศึกษา**

ในการประชุมมหาเถรสมาคมครั้งที่ ๒๐/๒๕๕๗ เมื่อวันที่ ๑๙ กันยายน ๒๕๕๗ เลขาธิการมหาเถรสมาคมเสนอว่า กระทรวงศึกษาธิการได้มีหนังสือ ที่ ศธ ๐๒๓๕/๒๕๖๗ ลงวันที่ ๔ กันยายน ๒๕๕๗ แจ้งว่า กระทรวงศึกษาธิการ ร่วมกับ สำนักงานแม่กองธรรมสนามหลวง กระทรวงวัฒนธรรม และสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ ได้ลงนามในบันทึกข้อตกลงความร่วมมือในการจัดการเรียนการสอนธรรมศึกษาในสถานศึกษา เมื่อวันที่ ๒๘ สิงหาคม ๒๕๕๗ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้ผู้เรียนได้เรียนรู้และเข้าใจหลักพุทธธรรมที่ถูกต้อง สามารถนำไปประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์ในชีวิตประจำวัน และเพื่อให้หน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้องกับการจัดการศึกษาเป็นหน่วยงานหลักรับผิดชอบในการจัดการเรียนการสอนและการสอบธรรมศึกษา โดยให้ถือเป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมเสริมหลักสูตรและกิจกรรมการพัฒนาผู้เรียน และในการประชุมหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเมื่อวันที่ ๒ กันยายน ๒๕๕๗ โดยมีพระพรหมมุนี รองแม่กองธรรมสนามหลวงเป็นประธานในที่ประชุม ได้มีมติให้สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติดำเนินการ ดังนี้

๑. นำเรื่องบันทึกข้อตกลงความร่วมมือในการจัดการเรียนการสอนธรรมศึกษาในสถานศึกษาเสนอต่อที่ประชุมมหาเถรสมาคมเพื่อทราบ และสั่งการให้เจ้าคณะจังหวัดดำเนินการ

๒. จัดทำใบสมัครและรับสมัครพระสอนธรรมศึกษาทุกจังหวัดทั่วประเทศให้แล้วเสร็จภายในเดือนตุลาคม ๒๕๕๗

สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ โดยกองพุทธศาสนศึกษาพิจารณาเห็นว่า เพื่อให้กำหนดดำเนินการตามบันทึกข้อตกลงความร่วมมือในการจัดการเรียนการสอนธรรมศึกษาในสถานศึกษาสำเร็จตามวัตถุประสงค์ จึงเห็นควรนำเสนอมหาเถรสมาคมเพื่อทราบ และแจ้งให้เจ้าคณะจังหวัดทั่วประเทศพิจารณาคัดเลือกพระภิกษุที่มีความรู้ความสามารถในการสอนธรรมศึกษาและให้การสนับสนุนด้านอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการเรียนการสอนธรรมศึกษา ร่วมกับสถานศึกษาและหน่วยงานราชการในจังหวัด รายละเอียดตามสำเนาบันทึกข้อตกลงฯ ที่แนบถวายในที่ประชุม

(นายพนรัตน์ เบญจวัฒนานันท์)

เลขาธิการมหาเถรสมาคม

มติมหาเถรสมาคม
ครั้งที่ ๒๖/๒๕๕๗

สำนักเลขาธิการมหาเถรสมาคม

มติ

๒๖/๒๕๕๗

เรื่อง **การจัดประชุมสัมมนาโครงการส่งเสริมพระพุทธศาสนาในสถานศึกษา**

ในการประชุมมหาเถรสมาคมครั้งที่ ๒๖/๒๕๕๗ เมื่อวันที่ ๒๘ พฤศจิกายน ๒๕๕๗ เลขาธิการมหาเถรสมาคมเสนอว่า ในการประชุมคณะทำงานดำเนินงานการเรียนการสอน ธรรมศึกษาในสถานศึกษากระทรวงศึกษาธิการ เมื่อวันที่ ๒๕ พฤศจิกายน ๒๕๕๗ ณ ห้องประชุมสำนักงานแม่กองธรรมสนามหลวง วัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพมหานคร โดยมีพระพรหมมุนี วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม กรรมการมหาเถรสมาคม รองแม่กองธรรมสนามหลวง เป็นประธาน ที่ประชุมมีมติให้จัดประชุมสัมมนาภายใต้ชื่อโครงการ “ส่งเสริมพระพุทธศาสนาในสถานศึกษา” ในวันพุธ ที่ ๒๔ ธันวาคม ๒๕๕๗ ณ หอประชุมใหญ่พุทธมณฑล อำเภอพุทธมณฑล จังหวัดนครปฐม ผู้เข้าร่วมประชุม ประกอบด้วย เจ้าคณะจังหวัดทุกจังหวัด เจ้าสำนักเรียนในส่วนกลางทุกสำนัก ผู้แทนสำนักงานแม่กองธรรมสนามหลวง ผู้แทนมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้ง ๒ แห่ง ผู้อำนวยการสำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดทุกจังหวัด ผู้บริหารกระทรวงศึกษาธิการ ผู้อำนวยการสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาทุกเขต และผู้แทนในสังกัดกระทรวงศึกษาธิการที่มีสถานศึกษาในสังกัด รวมทั้งหมดประมาณ ๑,๕๐๐ รูป/คน โดยมีวัตถุประสงค์ให้ผู้เข้าร่วมประชุมสัมมนาได้รับทราบนโยบายของคณะสงฆ์และรัฐบาล ในการส่งเสริมสนับสนุนให้สถานศึกษาในสังกัดกระทรวงศึกษาธิการได้นำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาไปพัฒนาผู้เรียน ให้เป็นผู้มีความรู้คู่คุณธรรม เป็นพลเมืองดีมีคุณภาพ สร้างภูมิคุ้มกันให้ผู้เรียนห่างไกลอบายมุข สิ่งเสพติดและสิ่งผิดกฎหมาย โดยมีหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้องกับการจัดการศึกษาเป็นหน่วยงานหลักในการจัดการเรียนการสอนและการสอบ

ที่ประชุมรับทราบ และให้สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติแจ้งเจ้าคณะภาค
ทุกภาคทราบ แจ้งเจ้าคณะจังหวัดทุกจังหวัด ทั้ง ๒ ฝ่าย ทราบและเข้าร่วมการประชุม
สัมมนาดังกล่าว

(นายกนก แสนประเสริฐ)

รองผู้อำนวยการสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ ปฏิบัติหน้าที่แทน
เลขาธิการมหาเถรสมาคม

มติมหาเถรสมาคม
ครั้งที่ ๕/๒๕๕๘

สำนักเลขาธิการมหาเถรสมาคม

มติ ๑๑๙/๒๕๕๘

เรื่อง การส่งเสริมสนับสนุนการปฏิบัติหน้าที่ของพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน

ในการประชุมมหาเถรสมาคมครั้งที่ ๕/๒๕๕๘ เมื่อวันที่ ๒๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๘ เลขาธิการมหาเถรสมาคมเสนอว่า พระพรหมมุนี กรรมการมหาเถรสมาคม และรองแม่กองธรรมสนามหลวง ได้มีมติที่ กธ ๒๒/๒๕๕๗ ลงวันที่ ๒๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๘ แจ้งว่า ในการประชุมคณะทำงานดำเนินงานการเรียนการสอนธรรมศึกษาในสถานศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ ครั้งที่ ๔/๒๕๕๘ เมื่อวันที่ ๑๒ มกราคม ๒๕๕๘ ณ ห้องประชุมสำนักงานแม่กองธรรมสนามหลวง โดยมี พระพรหมมุนี กรรมการมหาเถรสมาคม และรองแม่กองธรรมสนามหลวง เป็นประธานที่ประชุม ผู้เข้าประชุมประกอบด้วย ผู้แทนมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย พระครูปลัดสุวัฒนบัณฑิตคุณ ผู้อำนวยการสำนักงานพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ผู้บริหารสำนักงานแม่กองธรรมสนามหลวง จำนวน ๓ รูป นายกมล ศิริบรรณ รองปลัดกระทรวงศึกษาธิการ และคณะ นายบุญเลิศ โสภา ผู้อำนวยการกองพุทธศาสนศึกษา และคณะ และผู้แทนจากกรมการศาสนากระทรวงวัฒนธรรม ที่ประชุมพิจารณาเห็นว่าปัจจุบันการปฏิบัติหน้าที่ของพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน อยู่ในกำกับของมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้ง ๒ แห่ง โดยที่เจ้าคณะจังหวัดเจ้าสังกัดซึ่งเป็นผู้บังคับบัญชาโดยตรงของพระสอนศีลธรรมในโรงเรียนในจังหวัดนั้นๆ สมควรมีหน้าที่กำกับดูแลการปฏิบัติงาน และเพื่อให้การปฏิบัติหน้าที่ของพระสอนศีลธรรมในโรงเรียนเป็นไปด้วยความเรียบร้อยและมีประสิทธิภาพ จึงมีมติให้นำเสนอมหาเถรสมาคมเพื่อโปรดพิจารณา ดังนี้

/บันทึกข้อตกลง...

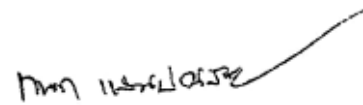
๑. ให้เจ้าคณะจังหวัดสั่งการ ให้ข้อแนะนำ และกำกับดูแลการปฏิบัติงานของพระ
สอนศีลธรรมในโรงเรียนภายในจังหวัดให้เป็นไปด้วยความเรียบร้อย

๒. ให้มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และมหาวิทยาลัยมหามกุฏราช
วิทยาลัย ส่งบัญชีรายชื่อพระสอนศีลธรรมในโรงเรียนภายในจังหวัดนั้นๆ แจ้างเจ้าคณะ
จังหวัดเพื่อโปรดทราบ

๓. ให้สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ แจ้างเจ้าคณะใหญ่ เจ้าคณะภาค ทุกภาค
เพื่อทราบ

๔. ให้สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดทุกจังหวัดประสานงาน อำนวยความ
สะดวกและดำเนินการในเรื่องดังกล่าวให้เป็นไปตามมติมหาเถรสมาคม พร้อมกับมีบัญชา
ให้นำเสนอมหาเถรสมาคมเพื่อโปรดพิจารณา

ที่ประชุมพิจารณาแล้วลงมติเห็นชอบตามเสนอ และให้ดำเนินการได้ทันที โดยไม่
ต้องรอรับรองรายงานการประชุม

(นายกนก แสนประเสริฐ)

รองผู้อำนวยการ ปฏิบัติราชการแทน

ผู้อำนวยการสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ

เลขาธิการมหาเถรสมาคม

มติมหาเถรสมาคม
ครั้งที่ ๙/๒๕๕๘

สำนักเลขาธิการมหาเถรสมาคม

มติ ๒๑๙/๒๕๕๘

เรื่อง การปรับปรุงหลักสูตรธรรมศึกษาชั้นตรี โท เอก

ในการประชุมมหาเถรสมาคมครั้งที่ ๙/๒๕๕๘ เมื่อวันที่ ๓๐ มีนาคม ๒๕๕๘ เลขาธิการมหาเถรสมาคมเสนอว่า สมเด็จพระวันรัต แม่กองธรรมสนามหลวง ได้มีลิขิต ที่ กธ ๓๑/๒๕๕๘ ลงวันที่ ๒๕ มีนาคม ๒๕๕๘ แจ้งว่า ตามที่ได้มีการบันทึกข้อตกลงความร่วมมือในการจัดการเรียนการสอนธรรมศึกษาในสถานศึกษา ระหว่างสำนักงานแม่กองธรรมสนามหลวง กระทรวงศึกษาธิการ สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน สำนักงานคณะกรรมการการอาชีวศึกษา สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา กระทรวงวัฒนธรรม สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ และหน่วยงานอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง ดังที่ทราบแล้วนั้น

ในการนี้ เพื่อให้มีหลักสูตรธรรมศึกษาที่เหมาะสมในการจัดการเรียนการสอนธรรมศึกษาในสถานศึกษา และหน่วยงานอื่นๆ สำนักงานแม่กองธรรมสนามหลวง จึงได้ปรับปรุงหลักสูตรธรรมศึกษาชั้นตรี โท เอก ดังนี้

๑. ธรรมศึกษาชั้นตรี ประกอบด้วย
 - วิชาเรียงความแก้กระทู้ธรรม
 - วิชาธรรม
 - วิชาพุทธประวัติและศาสนพิธี
 - วิชาวินัย (เบญจศีล เบญจธรรม)
๒. ธรรมศึกษาชั้นโท ประกอบด้วย
 - วิชาเรียงความแก้กระทู้ธรรม

- วิชาธรรม
- วิชาอนุพุทธประวัติและศาสนพิธี
- วิชาวินัย (อุโบสถศีล)

๓. ธรรมศึกษาชั้นเอก ประกอบด้วย

- วิชาเรียงความแก้กระทู้ธรรม
- วิชาธรรม
- วิชาพุทธธานุพุทธประวัติและศาสนพิธี
- วิชาวินัย (กรรมบถ)

รายละเอียดตามหนังสือหลักสูตรธรรมศึกษาชั้นตรี โท เอก ฉบับปรับปรุง พุทธศักราช ๒๕๕๗ ที่แนบถวายในที่ประชุม พร้อมกับมีบัญชาให้นำเสนอมหาเถรสมาคม เพื่อโปรดพิจารณา

ที่ประชุมพิจารณาแล้วมีมติเห็นชอบ และให้ดำเนินการได้ทันที โดยไม่ต้องรอ รับรองรายงานการประชุม

(นายชยพล พงษ์สีดา)

รองผู้อำนวยการ ปฏิบัติราชการแทน
ผู้อำนวยการสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ
เลขาธิการมหาเถรสมาคม

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

พระวินัยปิฎก

วิ. มหา. = วินัยปิฎก มหาวรรค (ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ขุ.จ.	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	จุฬินทเทศ (ภาษาไทย)
ที.มหา.	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวรรค (ภาษาไทย)
สั.ส.	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สคาถวรรค (ภาษาไทย)
อง.ติก.	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ติกนิบาต (ภาษาไทย)
อง.ปถก.	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ปัญจกนิบาต (ภาษาไทย)
อง.อฎก.	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	อฎฐกนิบาต (ภาษาไทย)
ขุ.ธ.	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ธัมมบท (ภาษาไทย)
ขุ.อุ.	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อุทาน (ภาษาไทย)
ขุ.ชา.เอก.	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	เอกนิบาต ชาดก (ภาษาไทย)
ขุ.ชา.สตุตก.	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	สตุตกนิบาต ชาดก (ภาษาไทย)
ขุ.ชา.อฎก.	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อฎฐกนิบาต ชาดก (ภาษาไทย)
ขุ.ชา.ทสก.	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ทสกนิบาต ชาดก (ภาษาไทย)
ขุ.ชา.ปภินณก.	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ปภินณกนิบาต ชาดก (ภาษาไทย)
ขุ.วิ.	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	วิมานวัตถุ (ภาษาไทย)
ขุ.อิติ.	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อิติวุตตกะ (ภาษาไทย)
ขุ.เปต.	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	เปตวัตถุ (ภาษาไทย)
ม.มู.	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มูลปณณาสก์ (ภาษาไทย)
ขุ.เถร.	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	เถรคาถา (ภาษาไทย)

เครื่องหมาย เล่ม ข้อ หน้า

- เลขตัวแรก หมายถึง เล่ม
- เลขตัวที่สอง หมายถึง ข้อ
- เลขตัวที่สาม หมายถึง หน้า

ตัวอย่าง วินัย. ๔/๑-๗/๑-๘ หมายความว่า พระวินัยปิฎกเล่ม ๔ ข้อ ๑-๗ หน้า ๑-๘

สารบัญ

	หน้า
❖ วิชาเรียงความแก้กระทู้ธรรม ชั้นเอก ฉบับปรับปรุง พ.ศ. ๒๕๕๗	๓
• อัปมาทวรรค คือ หมวดไม่ประมาท	๓
• จิตตวรรค คือ หมวดจิต	๕
• ธัมมวรรค คือ หมวดธรรม	๗
• วิริยวรรค คือ หมวดความเพียร	๑๔
• สามัคคีวรรค คือ หมวดสามัคคี	๑๕
❖ วิชาธรรม ชั้นเอก ฉบับปรับปรุง พ.ศ. ๒๕๕๗	๑๗
• ความรู้เบื้องต้น	๑๙
• ส่วนปรমัตถปฏิบัติ	๒๑
- นิพพิทา ความหน่าย	๒๑
- ปฏิบัติแห่งนิพพิทา	๒๕
- วิราคะ ความสิ้นกำหนด	๓๖
- วิมุตติ ความหลุดพ้น	๓๙
- วิสุทธิ ความหมดจด	๔๒
- สันติ ความสงบ	๔๙
- นิพพาน ความดับทุกข์	๕๑
• ส่วนสังสารวัฏ	๕๙
- คติ	๕๙
- ทุกคติ	๕๙
- สุกคติ	๖๗
- กรรม ๑๒	๗๐
- หัวใจสมถกัมมัฏฐาน	๗๔
- สมถกัมมัฏฐาน : หลักการเจริญสมถะ	๘๐
- พุทธคุณกถา	๙๕
- วิปัสสนากัมมัฏฐาน : หลักการเจริญวิปัสสนา	๑๐๐

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
❖ วิชาพุทธานุพุทธประวัติ ชั้นเอก ฉบับปรับปรุง พ.ศ. ๒๕๕๗	๑๐๗
• ประเด็นที่ ๑ ชาติกถา	๑๐๘
- จุติลงสู่พระครรภ์	๑๐๘
- ประวัติชมพู่ทวิปและประชาชน	๑๑๐
- ความเชื่อของคนในยุคนั้น	๑๑๑
- การสร้างเมืองกบิลพัสดุ์และตั้งศากยวงศ์	๑๑๑
- ลำดับพระวงศ์	๑๑๒
- พระมารดาทรงพระสุบินนิมิต	๑๑๓
- พระโพธิสัตว์ประสูติ	๑๑๓
- มหาปุริสลักษณะ ๓๒	๑๑๔
- อนุพยัญชนะ ๘๐	๑๑๕
- อาสภิวาจา ดำรัสอย่างอภายาญ	๑๑๘
- สหชาติ สิ่งที่อยู่บัตินวันเดียวกับพระโพธิสัตว์	๑๑๘
- ขนานพระนาม	๑๒๐
- พรหมณ์ ๘ คน ทำนายพระลักษณะ	๑๒๑
- พระนางสิริมหามายาทิวังคต	๑๒๑
- พระราชพิธีวัปปมงคล	๑๒๒
- ทรงอภิเษกสมรส	๑๒๒
• ประเด็นที่ ๒ บรรพชา	๑๒๔
- ประพาสูทยาน	๑๒๔
- ราหุลประสูติ	๑๒๔
- กิสาโคตมีชมโฉม	๑๒๔
- มูลเหตุให้เสด็จออกบรรพชา	๑๒๕
- เสด็จห้องพระนางพิมพา	๑๒๕
- เสด็จออกมหาภิเนษกรมณ	๑๒๖
- ทรงทดลองปฏิบัติตามลัทธิต่าง ๆ	๑๒๗

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
- อุปมา ๓ ข้อ	๑๒๘
- ทรงบำเพ็ญทุณกรกิริยา ๓ วาระ	๑๒๘
- ปัญจวัคคีย์ออกบวชตาม	๑๒๙
- นางสุชาดาถวายข้าวมธุปายาส	๑๓๑
- พระสุบินนิมิต	๑๓๑
- ทรงลอยถาด	๑๓๒
- เสด็จสู่ต้นพระศรีมหาโพธิ์	๑๓๒
- ทรงผจญวสวัตตีมาร	๑๓๓
- บำเพ็ญเพียรทางใจและได้ตรัสรู้	๑๓๓
• ประเพณีที่ ๓ สัตตมหาสถาน	๑๓๖
- เสวยวิมุตติสุข	๑๓๖
- สหัมบดีพรหมอาราธนา	๑๓๘
• ประเพณีที่ ๔ ประกาศพระศาสนา	๑๔๐
- เสด็จโปรดฤๅษีปัญจวัคคีย์	๑๔๐
- ทรงแสดงปฐมเทศนา	๑๔๐
- โกณทัณฺฑณะได้ดวงตาเห็นธรรม	๑๔๒
- ทรงประทานการบวชด้วยวิธีเอหิภิกขุอุปสัมปทา	๑๔๒
- ทรงแสดงอนัตตลักขณสูตร	๑๔๓
- โปรดยสกุลบุตร	๑๔๔
- ปฐมอุบาสกอุบาสิกาในพระพุทธศาสนา	๑๔๕
- สหายพระยสะ ๕๔ คน ออกบวช	๑๔๖
- ส่งพระสาวก ๖๐ องค์ไปประกาศพระศาสนา	๑๔๖
- ประทานอุปสมบทแก่ภิกษุวัคคีย์	๑๔๗
- โปรดชฎิล ๓ พี่น้อง และบริวาร	๑๔๘
- ทรงแสดงอาทิตตปริยายสูตร	๑๔๘
- โปรดพระเจ้าพิมพิสาร	๑๔๙
- ทรงรับสวนเวฬุวันเป็นอารามสงฆ์	๑๕๑

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
• ประเภทที่ ๕ ทรงบำเพ็ญพุทธกิจ	๑๕๓
- พระอัครสาวกทั้งสอง	๑๕๓
- พระสารีบุตร	๑๕๔
- พระมหาโมคคัลลานะ	๑๕๘
• ประเภทที่ ๖ ศิษย์พรหมณ์พาวรี ๑๖ คน	๑๖๒
- ปัญหาอหิตมาณพ	๑๖๒
- ปัญหาติสสเมตเตยมาณพ	๑๖๓
- ปัญหาปุณณกมาณพ	๑๖๔
- ปัญหาเมตตคุมาณพ	๑๖๔
- ปัญหาโรตกมาณพ	๑๖๖
- ปัญหาอุปสีวมาณพ	๑๖๖
- ปัญหานันทมาณพ	๑๖๗
- ปัญหาเหมกมาณพ	๑๖๘
- ปัญหาโตเทยมาณพ	๑๖๙
- ปัญหาภัปมาณพ	๑๖๙
- ปัญหาชตุกัณณีมาณพ	๑๗๐
- ปัญหาภัทราวุธมาณพ	๑๗๐
- ปัญหาอุททยมาณพ	๑๗๑
- ปัญหาโปสาลมาณพ	๑๗๑
- ปัญหาโมฆราชมาณพ	๑๗๒
- ปัญหาปิงคิยมาณพ	๑๗๒
- มาณพ ๑๖ คน ทูลขออุปสมบท	๑๗๓
• ประเภทที่ ๗ ประทานการบวชด้วยวิธีญัตติจตุตถกรรมวาจา	๑๗๔
- ประวัติพระราชา	๑๗๔
- การบวชด้วยวิธีญัตติจตุตถกรรมวาจาครั้งแรก	๑๗๔
- โปรตพระปุณณมันตานีบุตร	๑๗๕

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
• ประเพณีที่ ๘ เสด็จเมืองกบิลพัสดุ์	๑๗๘
- แสดงธรรมโปรดพระพุทธบิดา	๑๗๘
- นันทกุมารออกบวช	๑๘๐
- รับสั่งให้บวชราหุลกุมารเป็นสามเณร	๑๘๑
- พระเจ้าสุทโธทนะทูลขอพรการบวชกุสุมบุตร	๑๘๑
- พระพุทธบิดาทรงประชวรและบรรลุนิพพาน	๑๘๒
- ถวายพระเพลิงพระบรมศพ	๑๘๓
- อนาคตปิณฑกสร้างวัดถวาย	๑๘๓
• ประเพณีที่ ๘ เจ้าศากยะออกบวช	๑๘๔
- มูลเหตุที่พระอนุรุทธะออกบวช	๑๘๔
- พระเทวทัตทำอนันตริยกรรม	๑๘๘
- ทรงแสดงพระมหาปฐิสวิตก ๘ ข้อ	๑๘๙
- พระอนุรุทธะสรรเสริญสติปัฏฐาน ๔	๑๙๑
- พระอานนท์ทูลขอพร ๘ ประการ	๑๙๒
• ประเพณีที่ ๙ โปรดพระพุทธมารดา	๑๙๔
- ทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์	๑๙๔
- เสด็จจำพรรษาในดาวดึงส์โปรดพระพุทธมารดา	๑๙๖
- เสด็จลงจากดาวดึงส์	๑๙๗
- รับผ้าคู่ของพระนางโคตมี	๑๙๘
• ประเพณีที่ ๑๐ โปรดพระสาวก	๒๐๑
- โปรดพระโสณโกฬิวิสะ	๒๐๑
- โปรดพระรัฏฐपालะ	๒๐๒
- พระรัฏฐपालะแสดงธรรมเทศ ๔ ประการ	๒๐๕
• ประเพณีที่ ๑๑ เสด็จดับขันธปรินิพพาน	๒๐๘
- ทรงปรารภธรรม	๒๐๘
- ทรงทำนimitโอภาส	๒๐๘
- ปลงอายุสังขาร	๒๐๘
- บิณฑบาตครั้งสุดท้าย	๒๐๙

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
- ทรงรับผ้าสังคิวรรณ	๒๐๙
- ผลแห่งบิณฑบาตทาน	๒๐๙
- ทรงปรารภสักการบูชา	๒๑๐
- สัณเฑาะฐสถาน ๔ ตำบล	๒๑๐
- โปรตสุภัททปริพาชก	๒๑๑
- โปรตให้ลงพรหมทัณฑ์	๒๑๑
- ประทานปัจฉิมโอวาท	๒๑๒
- พระบรมศพไม่เคลื่อนที่	๒๑๒
- พระนางมัลลิกาถวายสักการะ	๒๑๒
- ถวายพระเพลิงไม่ติด	๒๑๓
- แจกพระบรมสารีริกธาตุ	๒๑๔
- พระเชี้ยวแก้วประดิษฐานอยู่ทั่วโลก	๒๑๕
- อันตรธาน ๕	๒๑๕
- ลำดับพรรษาอายุกาล	๒๑๖
• ประเพณี ๑๒ ภิกษุณี	๒๑๗
- การออกบวชของพระปฐมสาวิกา	๒๑๗
- ทรงอนุญาตครุธรรมปฏิบัติคหณอุปสัมปทา	๒๑๘
- ทรงแสดงเหตุที่ไม่ยอมให้สตรีบวช	๒๑๘
- พระนางพิมพาออกบวช	๒๑๙
❖ วิชาวินัย (อุโบสถศีล) ชั้นเอก ฉบับปรับปรุง พ.ศ. ๒๕๕๗	๒๒๑
• กรรมบถ	๒๒๓
- ความสำคัญของกรรมบถ	๒๒๔
- เรื่อง สัณฐิฎฎุเปเรต	๒๒๕
- เรื่อง ลาชเทวธิดา	๒๒๖
- การให้ผลของกรรม	๒๒๘
- อกุศลกรรมบถ	๒๓๕

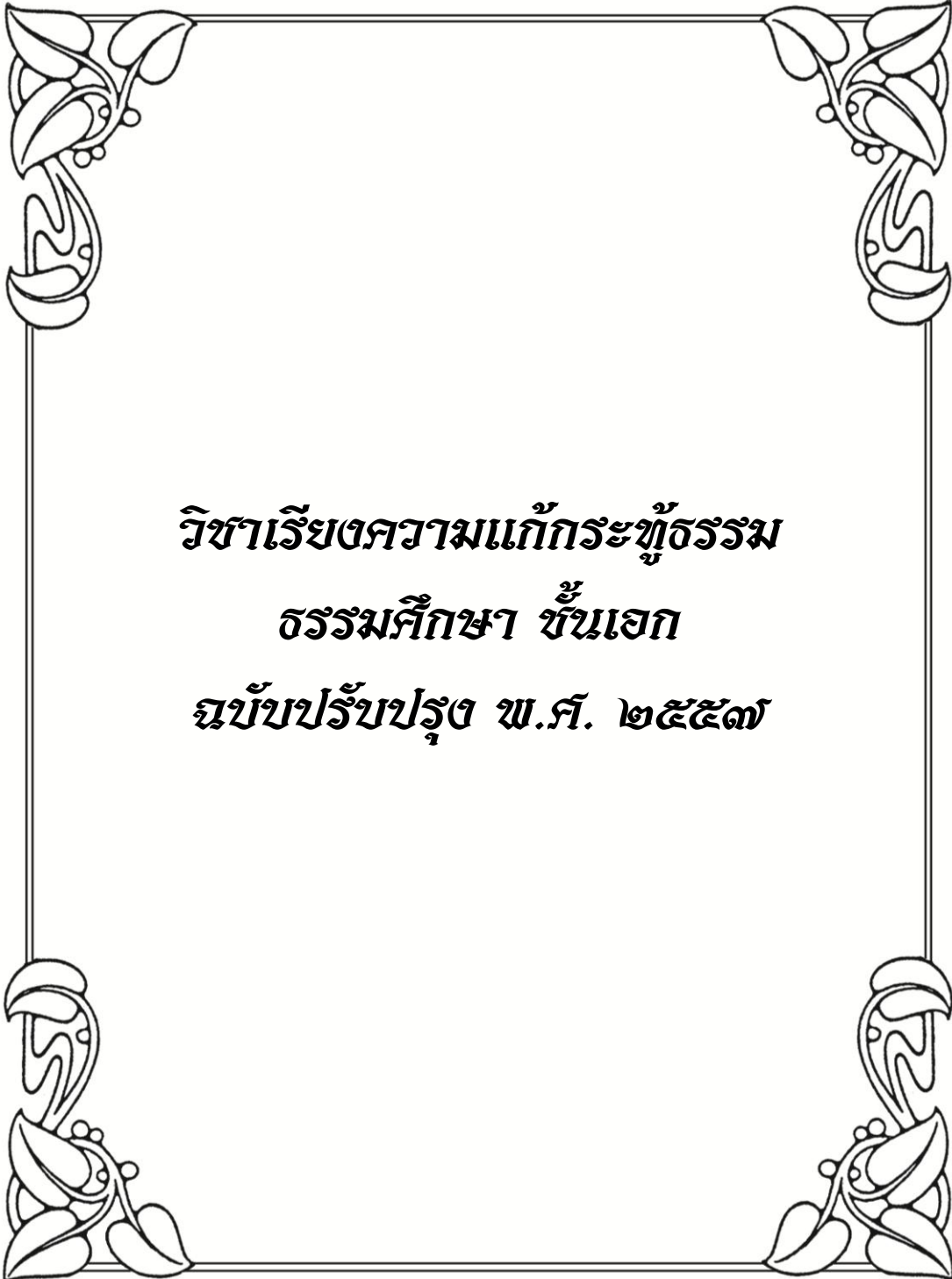
สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
- กายกรรม ๓	๒๓๖
- ปาณาติบาต การฆ่าสัตว์	๒๓๖
- ตัวอย่างโทษของปาณาติบาต เรื่อง นายโคฆาตกร์	๒๓๙
- อทินนาทาน การลักทรัพย์	๒๔๐
- ตัวอย่างโทษของอทินนาทาน เรื่อง เวมานิกเปรต	๒๔๓
- กาเมสุมิฉฉาจาร การประพฤติผิดในกาม	๒๔๕
- ตัวอย่างโทษของกาเมสุมิฉฉาจาร เรื่อง นางกิณรีเทวี	๒๔๙
- วจีกรรม ๔	๒๕๑
- มุสาวาท การพูดเท็จ	๒๕๑
- ตัวอย่างโทษของมุสาวาท เรื่อง กั๊กการุชาตก	๒๕๕
- ปิสฺสูววาจา การพูดส่อเสียด	๒๕๗
- ตัวอย่างโทษของปิสฺสูววาจา เรื่อง วัสสการพราหมณ์	๒๕๘
- ผรุสฺววาจา การพูดคำหยาบ	๒๕๙
- ตัวอย่างโทษของผรุสฺววาจา เรื่อง โคนันทิวีสาล	๒๖๒
- สัมผัสฺปปลาปะ การพูดเพ้อเจ้อ	๒๖๓
- ตัวอย่างโทษของสัมผัสฺปปลาปะ เรื่อง บุรุษเปลี้ย	๒๖๔
- วจีกรรมแสดงออกได้ ๒ ทาง	๒๖๕
- มโนกรรม ๓	๒๖๖
- อภิชฌา การเพ่งเล็งอยากได้ของผู้อื่น	๒๖๖
- ตัวอย่างโทษของอภิชฌา เรื่องนายภัตตภตติกะ	๒๖๗
- พยาบาท การคิดปองร้ายผู้อื่น	๒๖๙
- ตัวอย่างโทษของพยาบาท เรื่อง อชครเปรต	๒๗๐
- มิจฉาทิฎฐิ การเห็นผิดจากคลองธรรม	๒๗๒
- นียตมิจฉาทิฎฐิ ๓	๒๗๓
- ตัวอย่างโทษของมิจฉาทิฎฐิ เรื่อง ปุณณกัสนปะ เจ้าลัทธิผู้ถืออภิกิริยทิฎฐิ	๒๗๕

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
- เรื่อง มังขลิโคศาล เจ้าลัทธิผู้ถืออเหตุกทิกฺขุ	๒๗๖
- เรื่อง อชิตเกสกัมพล เจ้าลัทธิผู้ถืออนัตถิกทิกฺขุ	๒๗๖
- มโนกรรมเป็นไปทางทวาร ๓	๒๗๖
- โทษของอกุศลกรรมบถ	๒๗๗
- พฤติกรรมที่เป็นบาป ๔ อย่าง	๒๗๙
- คนชั่วยิ่งกว่าคนชั่ว	๒๗๙
- กุศลกรรมบถ ๑๐	๒๘๐
- ธรรมจரியสมจริยาทางกายกรรม ๓	๒๘๑
- ธรรมจரியสมจริยาทางวจีกรรม ๔	๒๘๑
- ธรรมจரியสมจริยาทางมโนกรรม ๓	๒๘๒
- อานิสงส์ของกุศลกรรมบถ	๒๘๓
- อุปนิสัย	๒๘๓
- กุศลกรรมบถโดยอาการ ๕	๒๘๔
❖ บรรณานุกรม	๒๘๗
❖ คณะกรรมการ ปรับปรุงหลักสูตรธรรมศึกษา ๒๕๕๗	๒๘๙

A decorative rectangular border with ornate floral and leaf motifs at each corner, framing the central text.

**วิชาเรียงความแก้กระทู้ธรรม
ธรรมศึกษา ชั้นเอก
ฉบับปรับปรุง พ.ศ. ๒๕๕๗**

วิชาเรียงความแก้กระทู้ธรรม ธรรมศึกษา ชั้นเอก

ในชั้นนี้ กำหนดขอบข่ายไว้ ๕ หมวด คือ

๑. อัปปมาทวรรค
๒. จิตตวรรค
๓. ธรรมวรรค
๔. วิริยวรรค
๕. สามัคคีวรรค

ให้นักเรียนแต่งอธิบายเป็นทำนองเทศนาโวหาร อ่างสุภาชิตอื่นมาประกอบ ไม่น้อยกว่า ๓ สุภาชิต และบอกชื่อคัมภีร์ที่มาแห่งสุภาชิตนั้นด้วย ห้ามอ่างสุภาชิตซ้ำซ้อนกัน แต่จะอ่างซ้ำคัมภีร์ได้ ไม่ห้าม สุภาชิตที่อ่างมานั้น ต้องเรียงเชื่อมความให้ติดต่อสมเรื่องกับ กระทู้ตั้ง ชั้นนี้ กำหนดให้เขียนลงในใบตอบ ตั้งแต่ ๔ หน้า (เว้นบรรทัด) ขึ้นไป

อัปปมาทวรรค คือ หมวดไม่ประมาท

๑. อปฺปมตฺตา สติมนฺโต
สุสฺมาหิตสงฺกปฺปา

สุสึลา โทถ ภิกฺขโว
สจฺจิตตมนฺรูกฺขถ.

ภิกษุทั้งหลาย ! พวกเธอจงเป็นผู้ไม่ประมาท มีสติ มีศีลดีงาม ตั้งความดำริไว้ให้ดี คอยรักษาจิตใจของตน.

(พุทธ)

ที. มหา. ๑๐/๑๔๒.

๒. อปฺปมาทฺรตา โทถ
ทฺตุคฺคา อุทฺตรถตฺตานํ

สจฺจิตตมนฺรูกฺขถ
ปงฺเก สนฺโนว กุณฺชโร.

ท่านทั้งหลาย จงยินดีในความไม่ประมาท คอยรักษาจิตใจของตน, จงถอนตนขึ้นจากหล่ม เหมือนช้างที่ตกหล่มถอนตนขึ้นฉะนั้น.

(พุทธ)

ขุ. ธ. ๒๕/๕๘.

๓. อปปมาทโรโต ภิกขุ
สณโณชนํ อณฺเฐ ฐลํ

ปมาเท ภยทสฺสลิ วา
พหํ อคฺคิวั คจฺจติ.

ภิกษุยินดีในความไม่ประมาท หรือเห็นภัยในความประมาท ย่อมเผาสังโยชน์
น้อยใหญ่ไป เหมือนไฟไหม้เชื้อน้อยใหญ่ไปฉะนั้น.

(พุทธ)

พ. ๖. ๒๕/๑๙.

๔. อปปมาทโรโต ภิกขุ
อภพฺโพ ปริหานาย

ปมาเท ภยทสฺสลิ วา
นิพฺพานสฺเสว สฺนฺตติเก.

ภิกษุยินดีในความไม่ประมาท หรือเห็นภัยในความประมาท เป็นผู้ไม่ควรเพื่อจะ
เสื่อม (เชื่อว่า) อยู่ใกล้พระนิพพานทีเดียว.

(พุทธ)

พ. ๖. ๒๕/๑๙.

๕. เอวฺวิหารี สโต อปฺปมตฺโต
ภิกขุ จรํ หิตฺวา มมายิตานิ
ชาติขรํ โสภปริทฺทวณฺจ
อิเรว วิทฺวา ปชฺเหยย ทฺกขฺ.

ภิกษุผู้มีธรรมเป็นเครื่องอยู่อย่างนี้ มีสติ ไม่ประมาท ละความถือมั่นของเรา
ได้แล้วเที่ยวไป เป็นผู้รู้ พึงละชาติ ชรา โสภะ ปริเทวะ และทุกข์ ในโลกนี้ได้.

(พุทธ)

พ. ส. ๒๕/๕๓๕., พ. จ. ๓๐/๙๒.

๖. อฏฺฐาเนนปฺปมาเทน
ทีปํ กยิราถ เมธาวิ

สณฺณเมเน ทเมเน จ
ยํ โอิโฆ นาภิกิรติ.

คนมีปัญญา พึงสร้างเกาะ ที่น้ำหลากมาท่วมไม่ได้ ด้วยความหมั่น ความไม่
ประมาท ความสำรวม และความข่มใจ.

(พุทธ)

พ. ๖. ๒๕/๑๘.

๒. จิตตาวรรค คือ หมวดจิต

๗. อนวสสุตจิตตสฺส

อนนฺวาทเจตโส

ปุณฺณปาปปหีนสฺส

นตฺถิ ชาครโต ภยํ.

ผู้มีจิตอันไม่ชุ่มด้วยราคะ มีใจอันโศสะไม่กระทบแล้ว มีบุญและบาปอันละได้แล้ว ตี้นอยู่ ย่อมไม่มีภัย.

(พุทธ)

พ. ๖. ๒๕/๒๐.

๘. กุมฺภูปมํ กายมิมํ วิทิตฺวา

นคฺรุปมํ จิตฺตมิมํ ฤเกตฺวา

โยเรถ มารํ ปณฺณาวุเรน

ชิตฺตญจ รกฺเข อนิเวสฺสโน สฺยิยา.

บุคคลรู้กายนี้ที่เปรียบด้วยหม้อ กั้นจิตที่เปรียบด้วยเมืองนี้แล้ว พึงรบมารด้วยอาวุธคือปัญญา และพึงรักษาแนวที่ชนะไว้ ไม่พึงยับยั้งอยู่.

(พุทธ)

พ. ๖. ๒๕/๒๐.

๙. จิตฺเตน นียติ โลโก

จิตฺเตน ปริกฺสุตฺติ

จิตฺตสฺส เอกธมฺมสฺส

สพฺเพว วสฺมนฺวคฺค.

โลกถูกจิตนำไป ถูกจิตชักไป, สัตว์ทั้งปวงไปสู่อำนาจแห่งจิตอย่างเดียว.

(พุทธ)

ส.ส. ๑๕/๕๔.

๑๐. ตณฺหาธิปนฺนา วตตสีลพฺพธา

ลูขํ ตปํ วสฺสสฺสํ จรฺนตา

จิตฺตญจ เนสํ น สมฺมา วิมุตฺตํ

หีนตฺตรูปา น ปารํจฺมา เต.

ผู้ถูกตัณหาครอบงำ ถูกศีลพรตผูกมัด ประพฤติบะอันเศร้าหมองตั้งร้อยปี, จิตของเขาก็หลุดพ้นด้วยดีไม่ได้. เขามีตนแล้ว จะถึงฝั่งไม่ได้.

(พุทธ)

ส. ส. ๑๕/๔๐.

๑๑. ทุนุณิคุคหสส ลหุโน
จิตตสส ทมโถ สารุ

ยตถ กามนิปาติโน
จิตต์ ทนตฺ สุชาวหํ.

การฝึกจิตที่ข่มยาก ที่เบา มักตกไปในอารมณ์ที่น่าใคร่ เป็นความดี, (เพราะว่า)
จิตที่ฝึกแล้ว นำสุขมาให้.

(พุทธ)

ขุ. ฐ. ๒๕/๑๙.

๑๒. ปทุฏฺจจิตตสส น ผาติ โหติ
น จาปี นํ เทวตา ปุชยนฺติ
โย ภาตฺรํ เปตฺติกํ สาปเตยฺยํ
อวณฺจยํ ทุกกฏกมฺมการี.

ผู้ใดทำกรรมชั่ว ล่องลงเอาทรัพย์สมบัติพี่น้องพ่อแม่ ผู้นั้นมีจิตชั่วร้าย ย่อมไม่มีความเจริญ แม้เทวดาก็ไม่บูชาเขา.

(เทว)

ขุ. ชา. ติก. ๒๗/๑๒๐.

๑๓. ภิกขุ สียา ฌายิ วิมุตตจิตโต
อากงฺเข เว หทยสฺसानุปตฺติ
โลกสฺส ฌตฺวา อุตฺยพฺพยณฺจ
สุเจตฺโส อนิสฺสีโต ตทานิสฺโส.

ภิกษุเพ่งพินิจ มีจิตหลุดพ้น รู้ความเกิดและความเสื่อมแห่งโลกแล้ว มีใจดี
ไม่ถูกกิเลสอาศัย มีธรรมนั้นเป็นอันสงบ พึงหวังความบริสุทธิ์แห่งใจได้.

(เทว)

สํ. ส. ๑๔/๗๓.

๑๔. โย อลีเนน จิตฺเตน
ภาเวติ กุสลํ ธรรมํ
ปาปุณฺเณ อนุปุพฺเพน

อลีนมนโส นโร
โยคกฺเขมสฺส ปตฺติยา
สพฺพสํโยชนกฺขยํ.

คนใดมีจิตไม่ทอดลอย มีใจไม่หดหู่ บำเพ็ญกุศลธรรม เพื่อบรรลุดุริยธรรมที่เกษมจาก
โยคะ พึงบรรลุดุริยธรรมเป็นที่สิ้นสังโยชน์ทั้งปวงได้.

(พุทธ)

ขุ. ชา. เอก. ๒๗/๑๘.

๑๕. สุกุททสํ สุนิปุณฺ

จิตฺตํ รกฺขเขตฺ เมธาวิ

ยตถ กามนิปาตินํ

จิตฺตํ คฺคตฺตํ สุขาวทํ.

ผู้มีปัญญา พึงรักษาจิตที่เห็นได้ยากนัก ละเอียดนัก มักตกไปในอารมณ์ที่น่าใคร่,
(เพราะว่า) จิตที่คุ้มครองแล้ว นำสุขมาให้.

(พุทธ)

พ. ฐ. ๒๕/๑๙.

๓. ัมมวรรค คือ หมวดธรรม

๑๖. อตถงคตสฺส น ปมาณมตฺถิ

เยน นํ วชฺชุตํ ตสฺส นตฺถิ

สพฺเพสุ ฐมฺเมสุ สมฺมุตฺเตสุ

สมฺมุตฺตา วาทปถาปี สพฺเพ.

ท่านผู้ดับไป (คือปรีณิพพาน) แล้ว ไม่มีประมาณ, จะพึงกล่าวถึงท่านนั้นด้วยเหตุใด
เหตุนั้นของท่านก็ไม่มี, เมื่อธรรมทั้งปวง (มีขันธเป็นต้น) ถูกเพิกถอนแล้ว แม้คลองแห่ง
ถ้อยคำที่จะพูดถึง (ว่าผู้นั้นเป็นอะไร) ก็เป็นอันถูกเพิกถอนเสียทั้งหมด.

(พุทธ)

พ. ส. ๒๕/๕๓๙., พ. จ. ๓๐/๑๓๙.

๑๗. อาทานตณฺหํ วินเยถ สพฺพํ

อุทฺธํ อโร ติริยํ วาปี มขฺเณ

ยํ ยํ ทิ โลกสฺมี อฺปาทियนฺติ

เตเนว มาโร อนเวติ ชนฺตุ.

พึงขจัดตัณหาที่เป็นเหตุถื้อมันทั้งปวง ทั้งเบื้องสูง เบื้องต่ำ เบื้องขวาง ท่ามกลาง,
เพราะเขาถื้อมันสิ่งใด ๆ ในโลกไว้ มารย่อมติดตามเขาไป เพราะสิ่งนั้น ๆ.

(พุทธ)

พ. ส. ๒๕/๕๔๖., พ. จ. ๓๐/๒๐๒.

๑๘. อุจฉินท สีนหตตโน
 กุมภ์ สารทิกัว ปาณินา
 สนติมคคเมว พรุหย
 นิพพานํ สุกเตน เทลิตํ.

จงเด็ดเยื่อใยของตนเสีย เหมือนเอาฝ่ามือเด็ดบัวในฤดูแล้ง จงเพิ่มพูนทางสงบ
 (ให้ถึง) พระนิพพานที่พระสุคตทรงแสดงแล้ว.

(พุทธ)

พ. ฐ. ๒๕/๕๓.

๑๙. โอวเทยยานุสาเสยย อสพภา จ นีวารย
 สตํ หิ โส ปิโย โหติ อสตํ โหติ อปปิโย.

บุคคลควรเตือนกัน ควรสอนกัน และป้องกันจากคนไม่ดี เพราะเขาย่อมเป็นที่รัก
 ของคนดี แต่ไม่เป็นที่รักของคนไม่ดี.

(พุทธ)

พ. ฐ. ๒๕/๒๕.

๒๐. กามเมสุ พุรหมจริยวา วิตตณฺโห สทา สโต
 สงขาย นิพพุโต ภิกขุ ตสฺส โน สนฺติ อิญฺชิตา.

ภิกษุผู้เห็นโทษในกาม มีความประพฤติประเสริฐ ปราศจากตัณหา มีสติทุกเมื่อ
 พิจารณาแล้ว ดับกิเลสแล้ว ย่อมไม่มีความหวนไหว.

(พุทธ)

พ. ส. ๒๕/๕๓๑., พ. จ. ๓๐/๓๕.

๒๑. ขตติโย จ อธมมฺภูโร เวสฺโส จาธมฺมนิสฺสโต
 เต ปริจฺจชฺชฺโภ โลก อุปปชฺชนฺติ ทฺคคฺติ.

กษัตริย์ไม่ทรงตั้งอยู่ในธรรม และแพศย์ (คนสามัญ) ไม่อาศัยธรรม คนทั้ง ๒ นั้น
 ละโลกแล้ว ย่อมเข้าถึงทุกคติ.

(พุทธ)

พ. ขา. ปญจก. ๒๗/๑๗๕.

๒๒. คตทุธิโน วิโสภัสส วิปปมุตตสส สพฺพธิ
 สพฺพคนฺถปฺปทินฺสส ปริฬาโห น วิชฺชติ.

ท่านผู้มีทางไกลอันถึงแล้ว หายโศก หลุดพ้นแล้วในธรรมทั้งปวง ละกิเลสเครื่อง
 ร้อยรัดทั้งปวงแล้ว ย่อมไม่มีความเร่าร้อน.

(พุทธ)

ขุ. ๖. ๒๕/๒๗.

๒๓. จเช ธนํ องฺควรฺสส เหตุ
 องฺคํ จเช ชีวิตํ รกฺขมาโน
 องฺคํ ธนํ ชีวิตญฺจาปิ สพฺพํ
 จเช นโร ฌมฺมมนุสฺสสรฺนโต.

พึงสละทรัพย์เพื่อรักษาอวัยวะ, เมื่อรักษาชีวิตพึงสละอวัยวะ, เมื่อคำนึงถึงธรรม
 พึงสละอวัยวะ ทรัพย์ และแม้ชีวิต ทุกอย่าง.

(โพธิสุตต)

ขุ. ขา. อสีติ. ๒๘/๑๔๗.

๒๔. ฉนฺทชาโต อนกฺขาเต มนสา จ ญฺโส ติยา
 กามे จ อปฺปฏิพฺพจรฺจิตโต อุตฺโรโสโตติ วุจฺจติ.

พึงเป็นผู้พอใจและประทับใจในพระนิพพานที่บอกไม่ได้ ผู้มีจิตไม่ติดในกาม
 ท่านเรียกว่า ผู้มีกระแสอยู่เบื้องบน.

(พุทธ)

ขุ. ๖. ๒๕/๔๔.

๒๕. ชิมฺจฉา ปรมา โรคา สงฺขารา ปรมา ทุกฺขา
 เอตํ ญตฺวา ยถาญฺตํ นิพฺพานํ ปรมํ สุขํ.

ความหิวเป็นโรคอย่างยิ่ง สังขารเป็นทุกข์อย่างยิ่ง รู้ซึ้งนั้นตามเป็นจริงแล้ว
 ดับเสียได้ เป็นสุขอย่างยิ่ง.

(พุทธ)

ขุ. ๖. ๒๕/๔๒.

๒๖. ชีรนติ เว ราชรธา สัจจิตตา
 อโถ สรีรมปิ ชรั อูเปติ
 สตถจ ธมโม น ชรั อูเปติ
 สนโต ทเว สพฺภิ ปเวทยนติ.

ราชรถอันงดงามย่อมคร่ำคร่า แม้ร่างกายก็เข้าถึงชรา ส่วนธรรมของสัตบุรุษ
 ย่อมไม่เข้าถึงชรา สัตบุรุษกับสัตบุรุษเท่านั้นย่อมรู้จักกันได้.

(พุทฺธ)

ส. ส. ๑๕/๑๐๒.

๒๗. เต ฌายิโน สาทติกา
 ผุสนติ ธีรา นิพพานํ

นิจจํ ทพฺพปรกฺกมา
 โยคกฺเขมํ อนุตฺตรํ.

ผู้ฉลาดนั้นเป็นผู้เพ่งพินิจ มีความเพียรติดต่อกัน บากบั่นมั่นคงเป็นนิตย์ ย่อมถูกต้อง
 พระนิพพานอันปลอดจากโยคะ หาธรรมอื่นยิ่งกว่ามิได้.

(พุทฺธ)

ช. ๖. ๒๕/๑๘.

๒๘. ทุกฺขเมว ทิ สมโภติ
 นาถยถ ตฺวาทฺ ทุกฺขา สมโภติ

ทุกฺโข ติฏฺฐติ เวติ จ
 นาถยถ ตฺวาทฺ นิสฺสํมตี.

ทุกข์เท่านั้นเกิดขึ้น ทุกข์ย่อมตั้งอยู่ และเสื่อมไป นอกจากทุกข์ ไม่มีอะไรเกิด
 นอกจากทุกข์ ไม่มีอะไรดับ.

(ภิกฺขุณฺี)

ส. ส. ๑๕/๑๙๙., ช. มหา. ๒๙/๕๓๖.

๒๙. ธมโม ปโถ มหาราช
 อธมโม นิริยํ เนติ

อธมโม ปน อูปปโถ
 ธมโม ปาเปติ สุกฺตี.

มหาราช ! ธรรมเป็นทาง (ควรดำเนินตาม) ส่วนอธรรมนอกกลุ่มนอทาง (ไม่ควร
 ดำเนินตาม) อธรรมนำไปนรก ธรรมให้ถึงสวรรค์.

(โพธิสฺตต)

ช. ขา. สฎฺฐิ ๒๘/๓๙.

๓๐. นนทิสถโยชโน โลโก วิตกกสส วิจารณา
 ตณฺหาเย วิปฺปหาเนน นิพฺพานํ อิติ วุจฺจติ.

สัตว์โลกมีความเพลินเป็นเครื่องผูกพัน มีวิตกเป็นเครื่องเที่ยวไป ท่านเรียกว่า นิพพาน เพราะละตัณหาได้.

(พุทธ)

พ. ส. ๒๕/๕๔๗, พ. จ. ๓๐/๒๑๖,๒๑๗.

๓๑. นาณฺถตร โปชฌาตปฺสา นาณฺถตร อินฺทฺริยสํวรา
 นาณฺถตร สพฺพนิสฺสคฺคา โสตฺถิ ปสฺสามิ ปาณินฺ.

เรา (ตถาคต) ไม่เห็นความสวัสดีของสัตว์ทั้งหลาย นอกจากปัญญา ความเพียร ความระวังตัวและการสลละสิ่งทั้งปวง.

(พุทธ)

ส. ส. ๑๕/๗๕.

๓๒. ปญฺจกฺขนฺธา ปริณฺญาตา ติฏฺฐนฺติ ฉินฺนมฺลกา
 ทฺทุกฺกฺโข โอนุปฺตโต นตฺถิทานิ ปุณฺพโกโว.

เบญจขันธ์ที่กำหนดรู้แล้ว มีรากขาดตั้งอยู่ ถึงความสิ้นทุกข์แล้ว ก็ไม่มีภพต่อไปอีก.

(เถรี)

พ. เถรี. ๒๖/๓๓๔.

๓๓. ปตฺตา เต นิพฺพานํ เย ยุตฺตา ทสพฺลสฺส ปาวจเน
 อปฺโปสฺสกุภา ฆณฺเณติ ชาติมรณปฺปหานาย.

ผู้ใดประกอบในธรรมวินัยของพระทศพล มีความขวนขวายน้อย พากเพียรละ ความเกิดความตาย ผู้นั้นย่อมบรรลुพระนิพพาน.

(เถร)

พ. เถร. ๒๖/๕๐๒.

๓๔. พฺทฺสฺสุตฺตํ อุปาเสยฺย สุตฺถจ น วินาสเย
 ตํ มฺลํ พฺรหฺมจฺริยสฺส ตสฺมา ธมฺมธโร สียา.

ฟังนั่งใกล้ผู้เป็นพหูสูต และไม่ฟังทำสุตะให้เสื่อม สุตะนั้นเป็นรากแห่งพรหมจรรย์ เพราะฉะนั้น ควรเป็นผู้ทรงธรรม.

(เถร)

พ. เถร. ๒๖/๔๐๖.

๓๕. มคคานฏฺงคิโก เสฏฺโฐ
 วิศวโค เสฏฺโฐ ธมฺมานํ

สจฺจานํ จตุโร ปทา
 ทิปทานนฺจ จกฺขุมา.

บรรดาทางทั้งหลาย ทางมีองค์ ๘ ประเสริฐสุด, บรรดาสี่จะทั้งหลาย บท ๔ ประเสริฐสุด, บรรดาธรรมทั้งหลาย วิชาธรรมประเสริฐสุด, และบรรดาสัตว์ ๒ เท้าทั้งหลาย พระพุทธเจ้าผู้มีจักขุประเสริฐสุด.

(พุทธ)

พ. ฐ. ๒๕/๕๑.

๓๖. ยตถ นามนฺจ รูปนฺจ
 วิญญานสฺส นิโรธเณ

อเสสํ อปรุชฺชมติ
 เอตฺถตํ อปรุชฺชมติ.

นามและรูปย่อมดับไม่เหลือในที่ใด นามและรูปนี้ย่อมดับไปในที่นั้น เพราะวิญญานดับ.

(พุทธ) พ. ส. ๒๕/๕๓๑., พ. จ. ๓๐/๒๑.

๓๗. ยมฺหิ สจฺจนฺจ ธมฺโม จ
 เอตฺทริยา เสวนติ

อหิสฺสา สณฺณโม ทโม
 เอตํ โลเก อนามตํ.

สัจจะ ธรรมะ อหิงสา สันถุมะ และทมะ มีอยู่ในผู้ใด อารยชนย่อมคบผู้ผู้นั้น นั้นเป็นธรรมอันไม่ตายในโลก.

(โพธิสत्ต)

พ. ชา. ทุก. ๒๗/๕๘.

๓๘. ยานิ โสตานิ โลกสฺมี
 โสตานํ สํวรํ พฺรหฺมิ

สติ เตสํ นิวารณํ
 ปญฺญาเยเต ปิถียเยเร

กระแสน้ำใดมีอยู่ในโลก สติเป็นเครื่องกั้นกระแสน้ำนั้น เรากล่าวว่าสติเป็นเครื่องกั้นกระแสน้ำนั้นอันบุคคลปิดกั้นได้ด้วยปัญญา

(พุทธ)

พ. ส. ๒๕/๕๓๐., พ. จ. ๓๐/๑๖,๒๐.

๓๙. เย สนฺตจิตฺตา นิปกา

สมฺมา รมฺมํ วิปสฺสนติ

ผู้มีจิตสงบ มีปัญญาเครื่องรักษาตัว มีสติ เป็นผู้เพ่งพินิจ ไม่เผลอโยในกาม

ย่อมเห็นธรรมโดยชอบ.

(พุทธ)

สติมนฺโต จ ฌายิโน

กามesu อนเปกฺชิโน.

ช. อิติ. ๒๕/๒๖๐.

๔๐. โย จ ปปญฺจํ หิตฺวาน

อาราธยิ โส นิพฺพานํ

ผู้ใดละปญจธรรมที่ทำให้เน้นเข้าได้แล้ว ยินดีในธรรมที่ไม่มีสิ่งที่ทำให้เน้นเข้า

ผู้นั้นก็บรรลุพระนิพพานอันปลอดจากโยคะ ไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่า.

(เถร)

นิปฺปญฺจปเท รโต

โยคกฺเขมํ อนุตฺตรํ.

อง. ฉกฺก. ๒๒/๓๒๙.

๔๑. สกํ ทิ รมฺมํ ปริปุณฺณมาหุ

อณฺยสฺส รมฺมํ ปน หีนมาหุ

เอวมฺปิ วิคฺคยฺห วิวาทยนฺติ

สกํ สกํ สมฺมตฺติมาหุ สจฺจํ.

สมณพราหมณ์บางเหล่ากล่าวธรรมของตนว่าบริบูรณ์, แต่กล่าวธรรมของผู้อื่นว่าเลว (บกพร่อง), เขาย่อมทะเลาะวิวาทกัน แม้ด้วยเหตุนี้ เพราะต่างก็กล่าวข้อสมมติของตน ๆ ว่าเป็นจริง.

(พุทธ)

ช. สฺ. ๒๕/๕๑๑., ช. มหา. ๒๙/๓๘๓.

๔๒. สมฺมปฺปชานสมฺปนฺโน

วิมฺุตติกฺุสฺสยจฺจนฺโน

ผู้ถึงพร้อมด้วยสัมมปชาน มีสติปฏิฐานเป็นอารมณ์ ดาดาชด้วยดอกไม้ คือวิมุตติหาอาสวะมิได้ จักปรินิพพาน.

(เถร)

สติปฏิฐานโคจโร

ปรินิพฺพายิสฺสยจฺจนฺโน.

ช. เถร. ๒๖/๒๘๒.

๔๓. สุตฺตํ วัต นิพพานํ
อโสกํ วิรชํ เขมํ

สมมาสมพุทฺธเทสิตํ
ยตถ ทุกฺขํ นิรุชฺฌติ.

พระนิพพานที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงแล้ว ไม่มีโศก ปราศจากทุกข์ เกษมเป็นที่ดับทุกข์ เป็นสุขดีหนอ.

(เถร)

พ. เถร. ๒๖/๓๐๙.

๔๔. โสรัจจํ อวิหีสํ จ
สตี จ สมฺปชฌณณจ

ปาทา นาคสฺส เต ทเว
จรณา นาคสฺส เต ปเร.

โสรจจะและอวิหิงสานั้น เป็นข้างทำหลัง สติและสัมปชัญญะนั้น เป็นข้างทำหน้า.

(เถร)

พ. เถร. ๒๖/๓๖๘.

๔๕. หีนํ ธมฺมํ น เสเวยย
มิจฺฉาทิฏฺฐี น เสเวยย

ปมาเทน น สํวเส
น สียา โลกวฑฺฒโน.

ไม่ควรเสพธรรมที่เลว ไม่ควรอยู่กับความประมาท ไม่ควรเสพมิจฉาทิฏฐิ ไม่ควรเป็นคนรกโลก.

(พุทธ)

พ. ธ. ๒๕/๓๗.

๔๖. หีนเณ พุทฺทมจรีเณ
มชฺฌิเมน จ เทวตตํ

ขตฺติเย อุปฺปชฺชติ
อุตฺตเมน วิสุชฺฌติ.

บุคคลย่อมเข้าถึงความเป็นกษัตริย์ ด้วยพรหมจรรย์อย่างเลว, ถึงความเป็นเทวดา ด้วยพรหมจรรย์อย่างกลาง, ย่อมบริสุทธิ์ ด้วยพรหมจรรย์อย่างสูง.

(พุทธ)

พ. ชา. มหา. ๒๘/๑๙๙.

๔. วิริยวรรค คือ หมวดความเพียร

๔๗. โกสขุขํ ภยโต ทิสฺวา
อารทฺธวิริยา โทถ

วิริยารมภณจ เขมโต
เอสสา พุทฺธานุสาสนี.

ท่านทั้งหลายจงเห็นความเกียจคร้านเป็นภัย และเห็นการปรารภความเพียรเป็นความปลอดภัย แล้วปรารภความเพียรเถิด นี่เป็นพุทธานุสาสนี.

(พุทธ)

พ. จரிய. ๓๓/๕๙๕.

๔๘. ตุมเหติ กิจจํ อาตบปี
ปฏิบัติ ปโมกฺขนติ

อกฺขาตาโร ตถาคตา
ณายิโน มารพนฺธนา.

ท่านทั้งหลายต้องทำความเพียรเอง ตถาคตเป็นแต่ผู้บอก ผู้มีปกติเพ่งพินิจ
ดำเนินไปแล้ว จักพ้นจากเครื่องผูกของมาร.

(พุทธ)

ขุ. ฐ. ๒๕/๕๑.

๔๙. นิทฺทํ ตนฺทํ วิชิฆิตํ
วิริเยน นํ ปณฺาเมตฺวา

อรตี ภาตตสมฺมทํ
อริยมคฺโค วิสุขณฺติ.

อริยมรรคยอมบริสุทธิ์ เพราะขับไล่ความหลับ ความเกียจคร้าน ความบิดขี้เกียจ
ความไม่ยินดี และความเมาอาหารนั้นได้ด้วยความเพียร.

(พุทธ)

ส. ส. ๑๕/๑๐.

๕๐. โย จ วสฺสสฺตํ ชิเว
เอกาหํ ชิวิตํ เสยโย

กฺุสฺสิตอ หินฺวิริโย
วิริยํ อารภโต ทพฺพํ.

ผู้ใดเกียจคร้าน มีความเพียรแล้ว พึงเป็นอยู่ตั้งร้อยปี แต่ผู้ปรารถนาความเพียร
มั่นคง มีชีวิตอยู่เพียงวันเดียว ประเสริฐกว่าผู้นั้น.

(พุทธ)

ขุ. ฐ. ๒๕/๓๐.

๕๑. สพฺพทา สีสสมปฺนโน
อารทฺธวิริโย ปหิตตโต

ปญฺญวา สฺสุสมาหิตโต
โอฆํ ตฺรติ ทฺตฺตรํ.

ผู้ถึงพร้อมด้วยศีล มีปัญญา มีใจมั่นคงดีแล้ว ปรารถนาความเพียร ตั้งตนไว้ในกาล
ทุกเมื่อ ย่อมข้ามโอฆะที่ข้ามได้ยาก.

(พุทธ)

ส. ส. ๑๕/๗๕.

๕. สามัคคีวรรค คือ หมวดสามัคคี

๕๒. วิวาทํ ภยโต ทิสฺวา
สมคฺคา สขิลลา โทถ

อวิวาทญจ เขมโต
เอสา พุทฺธานุสาสนี.

ท่านทั้งหลายจงเห็นความวิวาทโดยความเป็นภัย และความไม่วิวาทโดยความ
ปลอดภัยแล้ว เป็นผู้พร้อมเพรียง มีความประนีประนอมกันเถิด นี่เป็นพระพุทธานุศาสนี.

(พุทธ)

ขุ. จริยา. ๓๓/๕๙๕.

๕๓. สามคยเมว ลิกฺเขถ

พทุเรเหตํ ปสฺสิตํ

สามคยรโต รัมมฏฺโฐ

โยคกฺเขมา น ํสติ.

พึงศึกษาความสามัคคี ความสามัคคีนั้น ท่านผู้รู้ทั้งหลายสรรเสริญแล้ว, ผู้ยินดีในสามัคคี ตั้งอยู่ในธรรม ย่อมไม่คลาดจากธรรมอันเกษมจากโยคะ.

(พุทธ)

ขุ. ชา. เตรส. ๒๗/๓๔๖.

๕๔. สุขา สงฺฆสฺส สามคฺคี

สมคฺคานถจฺจนุคฺโห

สมคฺครโต รัมมฏฺโฐ

โยคกฺเขมา น ํสติ.

ความพร้อมเพรียงของหมู่เป็นสุข และการสนับสนุนคนผู้พร้อมเพรียงกัน ก็เป็นสุข, ผู้ยินดีในคนผู้พร้อมเพรียงกัน ตั้งอยู่ในธรรม ย่อมไม่คลาดจากธรรมอันเกษมจากโยคะ.

(พุทธ)

ขุ. อิติ. ๒๕/๒๓๘.

วิชาธรรม
ธรรมศึกษา ชั้นเอก
ฉบับปรับปรุง พ.ศ. ๒๕๕๗

วิชาธรรม ธรรมศึกษา ชั้นเอก

ความรู้เบื้องต้น

ธรรมวิจารณ์ เป็นชื่อหนังสือพระนิพนธ์ของ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส พระองค์ทรงประสิทธิ์ประสาทความเจริญแห่งวิชาการทางพระพุทธศาสนา ของคณะสงฆ์ไทยอย่างใหญ่หลวง กล่าวคือทรงนิพนธ์หนังสือที่ใช้เป็นหลักสูตรและแบบเรียน การศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกธรรมไว้หลายเล่ม อาทิ หนังสืออนวโกวาท พุทธประวัติ พุทธศาสนสุภาษิต และวินัยมูข กล่าวเฉพาะหนังสือธรรมวิจารณ์นี้ พระองค์ทรงนิพนธ์ขึ้น เป็นคู่กับหนังสือวินัยมูข ทรงมุ่งเป็นเครื่องประดับสติปัญญาของผู้สนใจใฝ่ศึกษาธรรมะ ทรงหวังจะให้เป็นที่ผลสนับสนุนในการสนทนาธรรม โดยทรงให้ความหมายไว้ว่า

“ธรรมวิจารณ์ คือการเลือกเฟ้นธรรม การสอดส่องพิจารณาธรรม โดยใช้โยนิโสมนสิการพิจารณาสอดส่องให้ถ่องแท้ว่า ธรรมประเภทไหนเป็นสัทธรรมแท้ ประเภทไหนเป็น สัทธรรมเทียม (สัทธรรมปฏิรูป) โดยหาหลักฐานมาประกอบอ้างอิง ผู้ปฏิบัติจำต้องอาศัยการ วิจารณ์สอดส่องธรรมเป็นสำคัญก่อนจะลงมือปฏิบัติเพื่อให้รู้ประโยชน์ที่มุ่งหมายหรืออธิบาย ที่ถูกต้องตามพุทธประสงค์แล้วปฏิบัติได้ถูกต้อง สมดังพระบาลีที่ว่า **อตถมณฺเฑน ธรรมมณฺเฑน ธรรมานุธรรมปฏิปนฺโน โหติ : รู้อรรถทั่วถึงแล้ว รู้อธรรมทั่วถึงแล้วย่อมเป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม** ดังนั้น การพิจารณาธรรมสอดส่องธรรมจึงเป็นกิจจำเป็น”

สนามหลวงแผนกธรรม ได้กำหนดเป็นหลักสูตรวิชาธรรมชั้นเอก สำหรับพระภิกษุ สามเณรศึกษา เรียกว่า **นักธรรม** และสำหรับคฤหัสถ์ศึกษา เรียกว่า **ธรรมศึกษา** แบ่งเนื้อหา เป็นสองส่วน คือ ส่วนปรมัตถปฏิบัติทา กับส่วนสังสารวัฏ

ส่วนปรมัตถปฏิบัติทา ว่าด้วยข้อปฏิบัติมีประโยชน์อย่างยิ่ง หมายถึง ข้อปฏิบัติให้ถึง ประโยชน์สูงสุดในพระพุทธศาสนา คือการบรรลुพระนิพพาน แบ่งเป็น ๖ หัวข้อ ดังนี้

๑. นิพพิทา ความหน่าย ว่าด้วยข้อปฏิบัติเพื่อให้เกิดความเบื่อหน่ายในสังขารตาม หลักไตรลักษณ์

๒. **วิราคะ** ความสิ้นกำหนด ว่าด้วยไวพจน์คือคำใช้แทนวิราคะ
๓. **วิมุตติ** ความหลุดพ้น ว่าด้วยลักษณะของความหลุดพ้น
๔. **วิสุทธิ** ความหมดจด ว่าด้วยหลักความหมดจด ตามหลักพระพุทธศาสนา
๕. **สันติ** ความสงบ ว่าด้วยทางแห่งสันติ
๖. **นิพพาน** ความดับทุกข์ ว่าด้วยจุดหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา

ส่วนสังสารวัฏ ว่าด้วย*การเวียนว่ายตายเกิด* หมายถึง การเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในภพกำเนิดต่างๆ โดยแสดงเป็นบุคลาธิษฐานด้วยหัวข้อเดียว คือ **คติ** ภพภูมิที่ไปเกิดของเหล่าสัตว์ทั้งฝ่ายทุคติและฝ่ายสุคติ

พระองค์ทรงวางโครงในการวิจารณ์ธรรมแต่ละหัวข้อ ยกพระบาลีจากพระสูตรต่างๆ มาตั้งเป็นกระทู้ธรรม ซึ่งเรียกว่า **อุทเทศ** แปลว่า *การยกขึ้นแสดง* แล้วทรงตีความหมาย ตั้งเกณฑ์อธิบาย ขยายความให้แจ่มแจ้งชัดเจน ซึ่งเรียกว่า **นิทเทศ** แปลว่า *การอธิบายขยายความ* โดยทรงใช้คำว่า **พรรณนาความ** เมื่อพรรณนาความสอดคล้องรับลงสมกับข้อความในพระบาลีไตรปิฎกหรือคัมภีร์อรรถกถาใด ก็ทรงยกมารับรองพร้อมทั้งบอกที่มาแห่งข้อความพระบาลีไตรปิฎกหรืออรรถกถานั้นๆ กำกับไว้ด้วย และทรงสรุปความเพื่อเน้นสาระสำคัญจากหัวข้อธรรมนั้นๆ ซึ่งเรียกว่า **ปฏินิทเทศ** แปลว่า *การสรุปความ*

วิชาธรรม สำหรับ**ธรรมศึกษาชั้นเอก**นี้ นอกจากกำหนดให้ศึกษาหลักธรรมตามหนังสือธรรมวิจารณ์ทั้งส่วนปรมัตถปฏิบัติทาและส่วนสังสารวัฏ อันเป็นแบบเรียนสำคัญแล้ว ยังกำหนดให้ศึกษากรรม ๑๒ หัวใจสมถกัมมัฏฐาน สมถกัมมัฏฐาน พุทธคุณกถา และวิปัสสนากัมมัฏฐาน อีกด้วย

ธรรมวิจารณ์ ส่วนปรมัตถปฏิบัติ

๑. นิพพิทา ความหน่าย อุทเทส

๑. เถ ปสสถิมิ โลกิ จิตติ ราชรูปม
ยตถ พาลา วิสีทนต์ นตถิ สงโค วิชานต.
สูทังหลายจงมาตุโลกนี อันตระการดูจราชรถ
ที่พวกคนเขลาหมกอยู่ แต่พวกผู้รู้หาข้องอยู่ไม่.

โลกวรรค : ขุททกนิกาย ธรรมบท

๒. เย จิตติ สลยเมสสนติ โมกขนติ มารพนธนา.
ผู้ใดจักระวังจิต ผู้นั้นจักพ้นจากบ่วงแห่งมาร.

จิตตวรรค : ขุททกนิกาย ธรรมบท

พรรณนาความ

นิพพิทา ความหน่าย หมายถึง ความเบื่อหน่ายที่เกิดจากการใช้ปัญญาพิจารณาเห็นความจริง ได้แก่ความเบื่อหน่ายในกองทุกข์ ความเบื่อหน่ายในเบญจขันธ์ซึ่งเกิดจากปัญญาที่พิจารณาเห็นว่าสังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา เมื่อพิจารณาได้ดังนี้ ย่อมเกิดความเบื่อหน่ายในทุกขขันธ์ (กองทุกข์) ไม่มัวเมาเพติดเพลินยึดมั่นในสังขารอันยั่ววนชวนเส่นหา เป็นความเบื่อหน่ายที่เกิดจากปัญญาพิจารณาเข้าใจสภาพความเป็นจริงของสังขาร ไม่ใช่ความเบื่อหน่ายเพราะแรงผลักดันแห่งกามตัณหา เช่น กรณีที่หญิงกับชายรักกันจนถึงขั้นอยู่กินเป็นสามีภรรยาแล้วเบื่อหน่ายจนเลิกร้างกันไปเพราะความประพฤติไม่ดีต่อกันหรือเอือมระอาในพฤติกรรมของกันและกันแล้วต่างคนต่างไปแสวงหากามารมณ์เสพสุขทางเพศกับชาย-หญิงอื่น เช่นนี้ไม่จัดเป็นนิพพิทา

คำว่า โลก ในอุทเทสที่ ๑ จำแนกความหมายเป็น ๒ อย่าง คือ (๑) โลกโดยตรง ได้แก่แผ่นดินเป็นที่อาศัย (๒) โลกโดยอ้อม ได้แก่หมู่มสัตว์ผู้อาศัย

โลกทั้งโดยตรงและโดยอ้อมนี้มีสิ่งต่างๆ รวมกันอยู่ ๓ อย่าง คือ

๑. สิ่งอันให้โทษโดยส่วนเดียว เปรียบด้วยยาพิษ

๒. สิ่งอันให้โทษในเมื่อเกินพอดี เปรียบด้วยของมีนเมา

๓. สิ่งอันเป็นอุปการะเปรียบด้วยอาหารและเภสัช (ยารักษาโรค) ที่ให้ความสบาย

ผู้หมกอยู่ในโลก

เหล่าคนเขลาผู้ไร้ปัญญาพิจารณาไม่สามารถหยั่งรู้เห็นโลกได้โดยถ่องแท้ จึงชื่อว่า
หมกอยู่ในโลกโดยอาการ ๓ อย่าง คือ

๑. เพลิดเพลินในสิ่งที่เป็นโทษ

๒. ระเริงหลงเกินพอดีในสิ่งอันอาจให้โทษ

๓. ติดอยู่ในสิ่งที่เป็นอุปการะล่อใจ

เมื่อเป็นเช่นนี้ ย่อมได้รับสุขบ้าง ทุกข์บ้าง คละเคล้ากันไปตามแต่สิ่งนั้นๆ จะอำนวยให้ แม้สุขที่ได้รับนั้น ก็เป็น**อามิสสุข สุขอิงอามิส** คือสุขที่คล้ายเหยื่อล่อให้ลุ่มหลงติดข้อง ไม่ใช่ความสุขที่แท้จริง ซึ่งมีอาการดุจเหยื่อที่เบ็ดเกี่ยวไว้ อาจถูกชักจูงไปได้ตามปรารถนา

ผู้ไม่ข้องอยู่ในโลก

ฝ่ายท่านผู้รู้ มีปัญญาฉลาดสามารถพิจารณาเห็นความเป็นจริงของสิ่งสมมติเป็นโลกนั้นๆ ว่าจะต้องเปลี่ยนแปลงไปตามเหตุปัจจัยอย่างแน่นอนแล้วไม่ติดข้องพัวพันในสิ่งอันเป็นอุปการะล่อใจ โดยที่ไม่มีผู้ใดหรือสิ่งใดยั่วให้ติดอยู่ได้ ย่อมเป็นอิสระด้วยตนเอง เมื่อเป็นเช่นนี้ ย่อมได้รับ**นิรามิสสุข สุขปราศจากอามิส** คือความสุขที่หาเหยื่อล่อมิได้ อันเป็นความสุขที่แท้จริง ผู้รู้เช่นนี้ ชื่อว่า **ผู้ไม่ข้องอยู่ในโลก**

พุทธประสงค์ในการตรัสให้ดูโลก

พระพุทธองค์ตรัสชักชวนเหล่าพุทธบริษัทมาดูโลกอันวิจิตรตระการตาเปรียบด้วยราชนครครั้งโบราณที่ประดับด้วยเครื่องอลังการอย่างงดงาม มิใช่เพื่อให้หลงเพลิดเพลิน ดุจดุหนิงดูละครที่มุ่งความบันเทิงแต่อย่างใดไม่ แต่ทรงประสงค์ให้ใช้ปัญญาพิจารณาเห็นคุณโทษ ประโยชน์ และมีโทษประโยชน์ของสิ่งนั้นๆ ที่รวมกันเข้าเป็นโลก

อาการสำรวมจิต

ผู้สำรวมจิต ไม่ปล่อยจิตให้เพลิดเพลินระเริงหลงในโลกอันมีสิ่งล่อใจต่างๆ ชื่อว่า**พ้นจากบ่วงแห่งมาร** ด้วยอาการสำรวมจิต ๓ อย่าง คือ

๑. **สํารวมอินทรีย์** (อินทรียสังวร) หมายถึง ความสํารวมระว่างตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ มีให้อํานาจความกําหนดยินดีครอบงําได้ในเมื่อตาได้เห็นรูป หูได้ยินเสียง จมูกดมกลิ่น ลิ้น ลิ้มรส กายถูกต้องโผฏฐัพพะ (สัมผัสทางกาย) อันนํามาปรารภณา ชักให้ใคร่ พาใจให้กําหนด

๒. **มนสิการกัมมัฏฐาน** (สมถกัมมัฏฐาน) หมายถึง ความใฝ่ใจในอุบายฝึกอบรมจิต เพื่อลดละบรรเทาความฉันทะ ความพอใจรักใคร่ในกาม ได้แก่ **ความใฝ่ใจในอสุกัมมัฏฐาน** คือกัมมัฏฐานที่พิจารณาความไม่งามของร่างกายตอนเป็นซากศพที่แปรสภาพเปื่อยเน่าไปตามลำดับ **ความใฝ่ใจในกายคตาสติกัมมัฏฐาน** คือกัมมัฏฐานที่ใช้สติกำหนดพิจารณากายให้เห็นเป็นของไม่งามเป็นอารมณ์ หรือ **ความใฝ่ใจในมรณสตติกัมมัฏฐาน** คือกัมมัฏฐานที่ระลึกพิจารณาถึงความตายเนืองๆ เป็นอารมณ์

๓. **เจริญวิปัสสนา** (วิปัสสนากัมมัฏฐาน) หมายถึง ความหมั่นฝึกจิตให้เกิดปัญญา พิจารณาสังขารโดยแยกออกเป็นชั้นๆ ๕ หรือนามรูปให้เห็นไตรลักษณ์คือเป็นสภาพไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา

ทั้ง ๓ อย่างนี้เป็นอาการสํารวมจิตเพื่อให้หลุดพ้นจากบ่วงแห่งมาร คือไม่ตกไปตามกระแสกิเลส จิตจะหลุดพ้นจากบ่วงแห่งมาร ต้องดําเนินการควบคุมตามอาการครบทั้ง ๓ อย่างนี้ โดยเฉพาะการเจริญวิปัสสนา นับว่าสําคัญที่สุด เพราะบ่วงแห่งมารนั้นมีฤทธานุภาพสามารถคล้องสรรพสัตว์ได้อย่างแน่นหนา เหนือกําลังจะต้านทาน เหลือวิสัยที่จะปลดปล่อยให้หลุดพ้นได้โดยง่าย ดังนั้น ต้องใช้การเจริญวิปัสสนาเท่านั้น จึงจะสามารถเอาชนะมารและบ่วงแห่งมารได้เด็ดขาด ดังจะกล่าวต่อไป

มารและบ่วงแห่งมาร

มาร แปลว่า *ผู้ฆ่า ผู้ทำลาย* ในที่นี้หมายถึง *โทษล้างผลาญคุณความดีและทำให้เสียคน* โดยเป็นสิ่งที่ฆ่าบุคคลให้ตายจากคุณความดี และจัดเป็นตัวการที่กําลังจัดหรือขัดขวางจิตคนเราไม่ให้บรรลุคุณธรรมความดี ได้แก่ *กิเลสกาม กิเลสเป็นเหตุใคร่* ซึ่งจัดเป็นเจตสิก (องค์ประกอบภายในของจิต, สิ่งที่เกิดภายในใจ) *อันคร่ำหมอง (อกุศลเจตสิก)* ที่มีอยู่ภายในจิตใจของคนเรา โดยคอยรุมเร้าจิตให้คิดโลภ โกรธ หลง มีชื่อเรียกต่างๆ เช่น *ตัณหา* ความทะยานอยาก *ราคะ* ความกําหนด *อรติ* ความขี้เกียจ *อิสสา* ความริษยา หรือหึงหวง เป็นต้น กิเลสเหล่านี้เมื่อมีในจิตสันดานของบุคคลใด ย่อมเป็นเหตุยังจิตของบุคคลนั้นให้มีความยินดี

รักใคร่ ปรารถนา ไขว่คว้าเพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งต่างๆ และเศร้าหมองเป็นไปตามอำนาจของกิเลส นั้นๆ เพราะฉะนั้น ท่านจึงเรียกว่า **กิเลสเป็นเหตุใคร่** เปรียบดังพืชที่มียาง เป็นเหตุให้เกิดราก ลำต้น กิ่งก้านต่อไปฉะนั้น **กิเลสกำหนัดท่านจัดว่าเป็นมาร** เพราะเป็นโทษล้างผลาญคุณความดีและทำให้เสียคน คือทำให้มีสภาพจิตที่ไม่ดี

บ่วงแห่งมาร หมายถึง อารมณ์เครื่องผูกจิตให้ติดแห่งมาร เหมือนเนื้อเหยื่อล่อที่ถูก เบ็ดเกี่ยวไว้ ได้แก่ **วัตถุกำหนัด วัตถุอันน่าใคร่** คือสิ่งอันเป็นที่ตั้งแห่งความใคร่ ซึ่งเรียกว่า **กามคุณ ๕** คือ รูป เสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะ อันเป็นอภิวรรณ (อารมณ์ที่น่าปรารถนา) บ่วงแห่งมารนี้ไม่อาจคล้องบุคคลผู้ไม่ติดข้องอยู่ในโลกดังกล่าวได้

สรุปความ

โลก คือแผ่นดินเป็นที่อาศัยและหมู่สัตว์ผู้อาศัย เป็นศูนย์รวมไว้ทั้งสิ่งที่มีโทษ สิ่งนี้อาจให้โทษในเมื่อลุ่มหลงเกินพอดี และสิ่งที่เป็นอุปการะล่อใจ พวกคนเขลาไร้ปัญญา ไม่สามารถพิจารณาเห็นโลกได้ตามสภาพเป็นจริง ย่อมผลิตเพลนในสิ่งที่เป็นโทษ ระวังหลงเกินพอดีในสิ่งอันอาจให้โทษ และติดอยู่ในสิ่งที่เป็นอุปการะล่อใจ เชื่อว่าหมกอยู่ในโลก จึงไม่ได้รับความสุขที่แท้จริง ตรงกันข้ามกับท่านผู้รู้คือบัณฑิตผู้ไม่ข้องอยู่ในโลก ย่อมพิจารณาเห็นความเป็นจริงในสิ่งสมมติว่าโลกนั้นมีความเปลี่ยนแปลงไปตามเหตุปัจจัยแล้ว ไม่พัวพันในสิ่งอันเป็นอุปการะล่อใจ ย่อมได้รับความสุขที่แท้จริง พระพุทธองค์ตรัสชักชวน พุทธบริษัทมาตุโลกอันตระการตาดุจราชรถนี้ มิใช่ให้เพลนเหมือนคุณละครที่มุ่ง การบันเทิง แต่ทรงมีพระประสงค์ให้พิจารณาหยั่งซึ่งถึงสภาพความเป็นจริงของสรรพสิ่งในโลก เพื่อสามารถควบคุมจิตให้พ้นจากมาร คือกิเลสกำหนัด และจากบ่วงแห่งมาร คือวัตถุกำหนัด ซึ่งเรียกว่ากามคุณ ๕ โดยทรงแนะนำวิธีการสำรวมจิต ๓ วิธี คือ (๑) การควบคุมอินทรีย์ ๖ มิให้ยินดีในอารมณ์ที่น่าปรารถนา (๒) การเจริญสมถกัมมัฏฐาน คือการพิจารณาดูความไม่งามของร่างกายเป็นต้น และ (๓) การเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐาน คือการฝึกจิตให้เกิดปัญญา พิจารณาโลกคือเบญจขันธ์โดยความเป็นไตรลักษณ์ ซึ่งนับเป็นวิธีที่ดีที่สุด ฉะนั้นแล

ปฏิบัติแห่งนิพพิทา

อุทเทส

สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจาติ
สพฺเพ สงฺขารา ทุกฺขาติ
สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตาติ	ยทา	ปญฺญา	ปสฺสตี
อล นิพฺพิทฺติ ทุกฺเข	เอส	มคฺโค	วิสุทฺธิยา.

เมื่อใด เห็นด้วยปัญญาว่า สังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยง ...

สังขารทั้งหลายทั้งปวงเป็นทุกข์ ...

ธรรมทั้งหลายทั้งปวงเป็นอนัตตา เมื่อนั้น ย่อมหน่ายในทุกข์ นั้นทางแห่งวิสุทธิ.

มัคควรรค : ขุททกนิกาย ธรรมบท

พรรณนาความ

คำว่า ปฏิบัติแห่งนิพพิทา หมายถึง ข้อปฏิบัติให้เกิดความเบื่อหน่ายคลายความยึดติดในโลก โดยใช้ปัญญาพิจารณาเห็นสามัญญลักษณะหรือไตรลักษณ์ในสังขาร เมื่อพิจารณาเห็นเช่นนี้ ย่อมเบื่อหน่ายในทุกข์ และเป็นเหตุให้เข้าถึงวิสุทธิ คือภาวะที่จิตบริสุทธิ์หมดจดจากกิเลส

ความหมายของสังขาร

สังขาร แปลว่า สภาพปรุงแต่ง หรือสิ่งที่ปัจจัยปรุงแต่ง มี ๒ ประเภท คือ

๑) อุปาทินนสังขาร สังขารที่มีใจครอง เช่น มนุषย์และสัตว์ เป็นต้น

๒) อนุปาทินนสังขาร สังขารที่ไม่มีใจครอง เช่น แผ่นดิน ภูเขา โต๊ะ เก้าอี้ เป็นต้น

ในอุทเทสว่า **สังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งหลายทั้งปวงเป็นทุกข์** ได้แก่ **ขันธ ๕** คือ

๑) รูป คือ ร่างกายอันประกอบด้วยธาตุ ๔ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม

๒) เวทนา คือ ความรู้สึกเป็นสุข เป็นทุกข์ หรือไม่สุขไม่ทุกข์

๓) สัญญา คือ ความจำได้หมายรู้

๔) สังขาร คือ อารมณ์ที่เกิดกับจิต หรือเจตนาความคิดอ่านต่างๆ

๕) วิญญาณ คือ ความรู้แจ้งอารมณ์ทางทวาร ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ

สามัญญลักษณะของสังขาร

สังขารทั้งปวง มีลักษณะเสมอกัน ๓ ประการ เรียกว่า **ไตรลักษณ์** คือ

๑. อนิจจตา ความไม่เที่ยง ลักษณะที่แปรเปลี่ยนไม่แน่นอน
๒. ทุกขตา ความเป็นทุกข์ ลักษณะที่ทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้
๓. อนัตตตา ความเป็นอนัตตา ลักษณะที่ไม่ใช่ตัวตน

๑. อนิจจตา ความไม่เที่ยงแห่งสังขาร กำหนดรู้ได้ใน ๓ ทาง คือ

๑) ในทางที่เห็นได้ง่าย : สังขารนั้นมีความเกิดขึ้นในเบื้องต้นและความสิ้นไปในเบื้องปลายเป็นธรรมดา ดังพระบาลีในทีฆนิกาย มหาวรรค ว่า

อนิจจา วต สงขารา อรูปาทวยธมมิโน
อรูปชชิตวา นิรุชฌนติ

สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงหนอ มีความเกิดขึ้นและความเสื่อมสิ้นไปเป็นธรรมดา (ไม่เล็อกกว่าเป็นสังขารชนิดใด ประณีตก็ตาม ทรามก็ตาม) เกิดขึ้นแล้วย่อมดับไป.

สังขารทั้งหลายจึงเกิดดับอยู่ตลอดเวลา เกิดขึ้นในกาลใด ก็ดับในกาลนั้น ระยะเวลาระหว่างเกิดและดับแห่งสังขารของมนุษย์นั้น ท่านกำหนดว่า ๑๐๐ ปี หรือเกินกว่า ๑๐๐ ปี ไปบ้างก็มี แต่มีจำนวนน้อย

๒) ในทางที่ละเอียดกว่านั้น : สังขารทั้งปวงนั้นมีความแปรเปลี่ยนไปในระหว่างการเกิดและดับ ดังพระบาลีในสังยุตตนิกาย สคาถวรรค ว่า

อจเจเนติ กาลา ตรยนติ รตติโย
วโยคณา อรูปุพพิ ชนติ.

กาลย่อมล่วงไป ราตรีย่อมผ่านไป ชั้นแห่งวัยย่อมละไปตามลำดับ

ระยะเวลาระหว่างการเกิดและการดับแห่งสังขารของคนเรานั้น ท่านกำหนดเป็น ๓ วัย คือ

- (๑) ปฐมวัย วัยต้น อยู่ในระยะเวลาไม่เกิน ๒๕ ปี
- (๒) มัชฌิมวัย วัยกลาง ตั้งแต่ ๒๕ ปีขึ้นไปจนถึง ๕๐ ปี
- (๓) ปัจฉิมวัย วัยท้าย ตั้งแต่ ๕๐ ปีขึ้นไปจนถึงสิ้นอายุ

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ท่านกำหนดวัยโดยใช้อายุ ๑๐๐ ปีเป็นเกณฑ์ไว้ ดังนี้ (๑) *ปฐมวัย* *วัยแรก* กำหนดอายุ ๑-๓๓ ปี (๒) *มัชฌิมวัย* *วัยกลาง* กำหนดอายุตั้งแต่ ๓๔-๖๗ ปี (๓) *ปัจฉิมวัย* *วัยท้าย* กำหนดอายุตั้งแต่ ๖๘-๑๐๐ ปี

ความแปรเปลี่ยนในระหว่างแห่งสังขารผ่านวัยทั้ง ๓ ดังกล่าวนี้นี้ ท่านเปรียบไว้กับการเดินข้ามสะพานที่สูงขึ้นๆ แล้วราบ แล้วต่ำลงๆ ซึ่งการที่คนเราจะผ่านไปได้อย่างปลอดภัยให้ครบทั้ง ๓ วัยนั้นเป็นเรื่องยาก เหตุที่เป็นเช่นนี้ เพราะอายุของคนเราแต่ละคนนั้นมีวิบากกรรมไม่เท่ากัน

๓) ในทางที่ละเอียดที่สุด : สังขารทั้งปวงนั้นมีความแปรเปลี่ยนไปชั่วขณะหนึ่งๆ คือไม่คงที่อยู่นาน เพียงระยะเวลาชนิดเดียวกันก็แปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปแล้ว ดังที่ท่านกล่าวในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ว่า

ชีวิต อตตภาโว จ สุขทุกขา จ เกวลา

เอกจิตตสมา ยุตตา ลหุโส วตตเต ขโณ.

ชีวิต อัตภาพ และสุขทุกข์ ทั้งหมด ล้วนประกอบกันเป็นธรรมเสมอด้วยจิตดวงเดียว ขณะย่อมเป็นไปพลัน.

อนิจจลักษณะ ประการที่ ๓ นี้ ต้องใช้ปัญญาพิจารณาจึงจะกำหนดเห็นชัดในนามกาย เช่น จิตบางขณะก็ขุ่นมัว บางขณะก็เบิกบาน หรือบางขณะรับอารมณ์นี้แล้วก็พลันเปลี่ยนไปรับอารมณ์อื่น เป็นต้น แม้ในรูปร่างก็เหมือนกัน เช่น เซลล์ผิวหนังเก่าหลุดร่วงไป เซลล์ใหม่เกิดขึ้นแทนที่ เป็นต้น คนเราไม่รู้อายุความแปรเปลี่ยนแห่งสังขารเช่นนี้ เพราะมีภาวะสืบต่อที่เรียกว่า **สันตติ** ซึ่งเป็นไปอย่างต่อเนื่องรวดเร็วจนไม่สามารถกำหนดได้ เมื่อจิตดวงแรกดับไป จิตดวงใหม่ก็เกิดสืบต่อมา เกิด-ดับ เกิด-ดับอยู่อย่างนี้ สภาวะที่เรียกว่าสันตตินี้จะคอยบดบังมิให้คนเรารับรู้ถึงอนิจจลักษณะในขั้นที่ละเอียด เมื่อสันตติขาดลง ความดับสิ้นแห่งชีวิตินทรีย์หรือความตายย่อมปรากฏ

ความเกิดแล้วดับและความแปรเปลี่ยนในระหว่างแห่งสังขารดังกล่าวมานี้ ท่านสรุปเข้าในบาลีที่ว่า “**อุปฺปชฺชติ เจว เวติ จ อณฺณถา จ ภวติ. : ย่อมเกิดขึ้นด้วยเที่ยว ย่อมเสื่อมสิ้นด้วย ย่อมเป็นอย่างอื่นด้วย**” นี้เป็น**อนิจจลักษณะ** คือเครื่องกำหนดว่าไม่เที่ยงแห่งสังขาร

ความไม่เที่ยงแห่งสังขารที่กำหนดรู้ได้ใน ๓ ทางดังกล่าวมานี้ ย่อมปรากฏทั้งใน **อุปาทินนสังขาร** **สังขารที่มีใจครอง** และ **อนุปาทินนสังขาร** **สังขารที่ไม่มีใจครอง**

๒. ทุกขตา ความเป็นทุกข์แห่งสังขาร กำหนดเห็นได้ด้วยทุกข์ ๑๐ อย่าง คือ

๑) **สภาวะทุกข์** ทุกข์ตามสภาพ ได้แก่ ทุกข์ประจำสังขาร คือ ชาติ ความเกิด ชรา ความแก่ มรณะ ความตาย อันเป็นคติธรรมตาประจำสังขาร ขณะที่คลอตจากกรรมมารดา ทารกย่อมได้รับความลำบาก ความเจ็บปวดจากอันตรายต่างๆ จัดเป็นชาติทุกข์ ทุกข์เพราะ การเกิด, ความทชุดโทรมเสื่อมลงแห่งสังขารทำความเป็นไปแห่งชีวิตให้ลำบาก จัดเป็น ชราทุกข์ ทุกข์เพราะความแก่, ความสิ้นชีวิตได้รับทุกข์เวทนาแรงกล้า เป็นภัยที่น่ากลัว จัดเป็นมรณทุกข์ ทุกข์เพราะความตาย

๒) **ปภินณทุกข์** ทุกข์เบ็ดเตล็ด ได้แก่ ทุกข์ที่จรมาในชีวิต คือ โสกะ ความโศก ปริเทวะ ความร่ำไรรำพัน ทุกขะ ความทุกข์กาย โทมณัส ความทุกข์ใจ อูปายาส ความ คับแค้นใจ รวมถึง อับปิเยหิสัมโยคทุกข์ ทุกข์ที่เกิดจากการประสบพบสัตว์ บุคคล สิ่งที่ไม่รัก ไม่ชอบใจ และ ปิเยหิวิปโยคทุกข์ ทุกข์ที่เกิดจากความพลัดพรากจากสัตว์ บุคคล สิ่งของ ที่รักที่ชอบ

๓) **นิพัทธทุกข์** ทุกข์เนื่องนิตย หรือทุกข์ประจำ ได้แก่ ทุกข์ที่เป็นเจ้าเรือน เช่น ทุกข์เพราะความหนาว ร้อน หิว กระจาย ปวดอุจจาระ ปวดปัสสาวะ ทุกข์ในข้อนี้คนเรามากจะไม่คำนึงถึงนัก ถือเป็นเรื่องธรรมดาที่จะสามารถระงับบรรเทาได้ง่าย

๔) **พยาริทุกข์** ทุกข์เจ็บปวด ทุกข์เพราะความเจ็บไข้ได้ป่วย ได้แก่ ทุกข์เวทนาต่างๆ ที่สร้างความเจ็บปวดทรมานให้แก่คนเรา ที่มีสมุฏฐานเกิดจากโรครภัยไข้เจ็บเข้ามารุมเร้า ร่างกายอันเป็นดุจรังแห่งโรค เช่น ปวดศีรษะ ปวดท้อง ปวดฟัน หรือปวดเมื่อยทั่วร่างกาย เป็นต้น

ทุกข์ประการที่ ๓ และที่ ๔ นี้ พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ในคิริมานันทสูตร ตอน อาทีนวสัณญญา โดยความเป็นโทษแห่งร่างกาย

๕) **สันตাপทุกข์** ทุกข์คือความร้อนรุ่ม หรือ ทุกข์ร้อน ได้แก่ ความกระวนกระวาย ใจเพราะถูกไฟกิเลสคือราคะ โทสะ และโมหะ หรือรัก โลภ โกรธ หลง แผดเผา ดุจความ แสบร้อนที่เกิดจากไฟลวก ทุกข์ประการนี้ตรงกับที่ตรัสไว้ในอาทิตตปริยายสูตร

๖) **วิปากทุกข์** ทุกข์ที่เป็นผลของกรรมชั่ว ได้แก่ การเกิดความเดือดร้อนใจ การถูกลงอาญา ได้รับความทุกข์เดือดร้อนทางกายและใจต่างๆ การตกทุกข์ได้ยาก หรือการตายไป เกิดในอบายภูมิ ทุกข์ประการนี้ปรากฏในพระบาลีไตรปิฎกหลายแห่ง

๓) สหคตทุกข์ ทุกข์ไปด้วยกัน หรือ ทุกข์กำกับกัน ได้แก่ ทุกข์ที่มาพร้อมกับโลกธรรมฝ่ายอิฏฐารมณ (สิ่งที่น่าปรารถนาน่าชอบใจ) คือ *มีลาภ มียศ ได้รับสรรเสริญ มีความสุข* ซึ่งล้วนเจ็บปวดด้วยทุกข์ที่จรมาเสมอ เช่น เมื่อมีทรัพย์สมบัติแล้ว ก็ต้องคอยเฝ้ารักษาไม่ให้สูญหาย บางครั้งถึงกับกินไม่ได้นอนไม่หลับ บางคนต้องเสียชีวิตในการป้องกันรักษาทรัพย์ก็มี เมื่อได้รับยศถาบรรดาศักดิ์แล้ว ต้องทำตัวให้ดีกว่าคนทั่วไป มีภารกิจรับผิดชอบมาก เป็นที่หวังพึ่งพาของบริวาร ต้องพลอยร่วมทุกข์ร่วมสุขไปกับคนอื่น ดังนั้นจึงต้องขวนขวายหาทรัพย์ไว้ให้มากเพื่อเป็นกำลังจับจ่ายให้สะดวก ทำให้เกิดทุกข์ตามมา เมื่อได้รับสรรเสริญ ก็ทำให้เพลิดเพลนหลงเคลิ้มไปว่าตนเป็นคนเก่งคนดีกว่าคนอื่น หากปราศจากสติรู้เท่าทัน ก็จะหลงมัวเมาประมาท ทำให้เกิดทุกข์ เมื่อได้รับสุข ก็ปรารถนาอยากจะได้สุขยิ่งขึ้นไป ไม่รู้จักอิ่มจึงไม่ได้รับความสุขที่แท้จริง ดังนั้น โลกธรรมฝ่ายอิฏฐารมณจึงมักมีทุกข์กำกับซ่อนอยู่ด้วยเสมอ

๔) อาหารปริเยณฐิทุกข์ ทุกข์เพราะการแสวงหาอาหาร ได้แก่ *อาชีวะทุกข์* ทุกข์ในการหาเลี้ยงชีพ โดยเหตุที่สรรพสัตว์ดำรงชีพอยู่ได้เพราะอาหาร จึงต้องดิ้นรนแสวงหาอาหารมาประทังชีวิต เมื่อประกอบอาชีพการงาน ก็ย่อมเกิดการแข่งขันช่วงชิงผลประโยชน์จนถึงขั้นทำร้ายร่างกายล้างผลาญชีวิตกัน จึงอยู่ไม่เป็นสุข ดังนั้น คนเราไม่ว่าจะประกอบอาชีพใดๆ เพื่อให้ได้อาหารมาเลี้ยงชีวิต ย่อมเป็นทุกข์ด้วยกันทั้งนั้น

๕) วิวาทมูลทุกข์ ทุกข์มีวิวาทเป็นมูล หรือทุกข์เพราะการทะเลาะกันเป็นเหตุ ได้แก่ ความไม่ปลอดภัย ความไม่สบายใจ ความกลัวแพ้ หรือความหวาดหวั่นอันมีสาเหตุมาจากการทะเลาะแก่งแย่งกัน การสู้คดีกัน การทำสงครามสู้รบกัน เป็นต้น ซึ่งล้วนแต่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ ก่อเวรภัยแก่กันอย่างไม่รู้จบ

๑๐) ทุกขขันธ์ ทุกข์รวบยอด หรือศูนย์รวมความทุกข์ ได้แก่ *อุปาทานขันธ์ ๕* ที่บุคคลเข้าไปยึดมั่นถือมั่นว่าเป็นตัวเราของเรา จัดเป็นตัวทุกข์ ซึ่งตรงกับพระบาลีในอัมมจักกัปปวัตตนสูตรที่ว่า “**สงขิตฺเตน ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา ทุกฺขา : โดยย่อ อุปาทานขันธ์ ๕ เป็นทุกข์**” และตรงกับพระบาลีแสดงหลักปฏิจจนุสุมุขปาทที่ว่า “**เอวเมตสฺส เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส สมฺมุทโย โหติ : ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนั้นจึงมีด้วยประการดังกล่าวนี้**”

การพิจารณาเห็นสังขารทั้งปวงว่าเป็นทุกข์เต็มที โดยใช้ญาณปัญญากำหนดเห็นทุกข์ที่ชาวโลกเห็นเป็นสุข มีสหคตทุกข์เป็นต้นดังกล่าวมานี้อย่างละเอียดประจักษ์ชัด ตรงกับพระบาลีในสังยุตตนิกาย สคาถวรรค ว่า

ทุกขเมว हि สมโภติ ทุกข์ ติฏฐติ वेदि ज
 नाण्यत्तर ทุक्खा สมโภติ नाण्यत्तर ทุक्खा निरुชमदि.
 ก็ ทุกข์นั้นแล ย่อมเกิดขึ้น ทุกข์ย่อมตั้งอยู่ด้วย ย่อมเสื่อมสิ้นไปด้วย
 นอกจากทุกข์ หอะไรเกิดมิได้ นอกจากทุกข์ หอะไรดับมิได้

ทุกขลักษณะดังกล่าวมานี้ ย่อมเกิดมีเฉพาะอุปาทินนกงสังขาร สังขารที่มีใจครองเท่านั้น แต่อาจารย์บางท่านวินิจฉัยว่า แม้อุปาทินนกงสังขาร สังขารที่ไม่มีใจครอง ที่บุคคลเข้าไปยึดมั่นด้วยอุปาทาน ก็สามารถมีทุกขลักษณะนี้ได้เช่นกัน หรือบางท่านเห็นความเฉาความซีดแห่งต้นไม้ใบหญ้าว่า เป็นการเสวยทุกข์ของมัน ทั้งสองประเด็นนี้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ทรงเห็นว่าไม่สมเหตุผล อุปาทินนกงสังขารเท่านั้นเป็นทุกข์และทุกข์เป็นเจตสิกธรรม (สิ่งที่เกิด-ดับพร้อมไปกับจิต) การที่คนเราไม่เห็นสังขารคือเบญจขันธ์ว่าเป็นทุกข์ ก็เพราะมีการผลัดเปลี่ยนเคลื่อนไหวอิริยาบถอยู่เสมอ ดังนั้น อิริยาบถ จึงชื่อว่าปิดบังทุกขลักษณะไว้

๓. อนัตตตา ความเป็นอนัตตาแห่งสังขาร กำหนดรู้ได้ด้วยอาการ ๕ คือ

๑) ด้วยไม่อยู่ในอำนาจ หรือด้วยผินปรารถนา หมายความว่า สังขารคือเบญจขันธ์นี้ไม่เป็นไปตามความปรารถนา ไม่ขึ้นต่อการบังคับบัญชาของใครๆ ไม่มีใครสามารถบังคับสังขารให้เป็นไปตามที่ใจต้องการได้ เพราะสังขารไม่ใช่อัตตา ดังข้อความในอนัตตลักษณะสูตรว่า “ถ้าเบญจขันธ์จักเป็นอัตตาแล้วไซ้ เบญจขันธ์ไม่พึงเป็นไปเพื่ออาหาร และจะพึงได้ในเบญจขันธ์ตามปรารถนาว่า ‘ขอเบญจขันธ์ของเราเป็นอย่างนี้เถิด อย่าได้เป็นอย่างนั้นเลย’ แต่เพราะเหตุที่เบญจขันธ์เป็นอนัตตา จึงเป็นไปเพื่ออาหาร และไม่ได้เบญจขันธ์ตามปรารถนาอย่างนั้น”

๒) ด้วยแย้งต่ออัตตา หมายความว่า โดยสภาวะของสังขารเองค้านต่ออัตตา คือตรงกันข้ามกับความเป็นอัตตาอย่างประจักษ์ชัด ดังข้อความในอนัตตลักษณะสูตรว่า “สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควรหรือไม่ที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา นั่นเป็นเรา นั่นตัวของเรา” และที่ตรัสไว้ในยทนิจจสูตร สังยุตตนิกาย ชันธวารวรรค ว่า “ยทนิจจํ, ตํ ทุกข์. ยํ ทุกข์ ตทนต์ตา. : สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา”

๓) ด้วยความเป็นสภาพหาเจ้าของมิได้ หมายความว่า สังขารนี้ไม่เป็นของใคร ได้จริง ไม่มีใครเป็นเจ้าของครอบครองได้ ดังข้อความในสูตรทั้งหลายมีนัตตลักขณสูตร เป็นต้นว่า “เนตัมม, เนโสหมสมิ, น เมโส อตตธา. : *นั่นมิใช่ของเรา นั่นมิใช่เรา นั่นมิใช่ตัวของเรา*”

๔) ด้วยความเป็นสภาพสูญ คือว่างหรือหายไป หมายความว่า สังขารนี้เป็นเพียงการประชุมรวมกันเข้าขององค์ประกอบที่เป็นส่วนย่อยๆ โดยว่างเปล่าจากความเป็นสัตว์บุคคล ตัวตน เรา เขา หรือการสมมติเป็นต่างๆ ดังที่พระพุทธดำรัสตรัสแก้ปัญหาของโมฆราชมาณพ ในปารายนวรรค ขุททกนิกาย สุตตนิบาต ว่า “*โมฆราช เธอจงมีสติทุกเมื่อ เล็งเห็นโลกโดยความเป็นสภาพสูญ ถอนอัตตานุทิฎฐิ คือความคิดเห็นว่าเป็นอัตตาเสีย เช่นนี้ เธอก็จะพึงเป็นผู้ข้ามพ้นพญามัจจุราชได้...*”

คนเราไม่สามารถเห็นสังขารโดยความเป็นสภาพว่าง ก็เพราะมี **ชนสังัญญา** ความสำคัญว่าเป็นกลุ่มก้อน คือการกำหนดว่า เป็นเรา เป็นเขา คอยปิดบังไว้ ทำให้เห็นแต่องค์รวม เหมือนอย่างการที่จะเรียกว่ารถได้ ก็เพราะมีชิ้นส่วนอะไหล่ต่างๆ ประกอบกัน ฉันใดก็ฉันนั้น เมื่อขันธ ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ มารวมกัน ย่อมมีการสมมติบัญญัติเรียกว่า เป็นสัตว์ เป็นบุคคลขึ้นมา ดังที่ชิวราภิกษุณีกล่าวไว้ในสังยุตตนิกาย สคาถวรรค ว่า “*ขึ้นชื่อว่าสัตว์ย่อมหาไม่ได้ในกองแห่งสังขารล้วนๆ นี้ เปรียบให้เห็นว่า เพราะคุมส่วนทั้งหลายไว้ด้วยกัน เสียงเรียกว่ารถย่อมมี ฉันใด เมื่อขันธทั้งหลายยังมีอยู่ การสมมติว่าสัตว์ก็ย่อมมี ฉันนั้น*” เมื่อกำหนดพิจารณาเห็นสังขารโดยกระจายเป็นส่วนย่อยต่างๆ ได้แล้ว ก็จะสามารถถอนชนสังัญญาในสังขารนั้นได้

ส่วนอนัตตลักขณะที่ว่า *สังขารเป็นสภาพหายไป* นั้น พึงกำหนดรู้ได้ด้วยความเสื่อมสิ้นไปแห่งสังขารนั้นๆ ท่านเปรียบเหมือนกับการที่คนเรานอนหลับฝันแล้วตื่นขึ้นมากก็ไม่พบกับความฝันนั้นเสียแล้ว ดังข้อความในชราสูตร ขุททกนิกาย สุตตนิบาต ว่า “*คนผู้ตื่นขึ้นแล้ว ย่อมไม่เห็นอารมณ์อันประจวบด้วยความฝัน (สิ่งที่ฝัน) ฉันใด คนผู้มีชีวิตอยู่ ก็ย่อมไม่เห็นคนที่ตนรักตายจากไป ฉันนั้น*”

๕) ด้วยความเป็นสภาวะธรรมเป็นไปตามเหตุปัจจัย หมายความว่า สังขารนั้นเป็นภาวะที่ขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัย ไม่มีอยู่โดยลำพัง แต่เป็นไปโดยอิงอาศัยกับสิ่งอื่นๆ ข้อนี้เป็นลักษณะรวบยอดแห่งอาการทั้ง ๔ ที่กล่าวมา ดังข้อความในคัมภีร์ขุททกนิกาย อุทาน ว่า

“ในกาลใดแล ธรรมทั้งหลาย ย่อมปรากฏแก่พราหมณ์ผู้เพียรฟังพิจารณา ในกาลนั้น ความสงสัยทั้งปวงของพราหมณ์นั้นย่อมสิ้นไป เพราะมารู้ธรรมเป็นไปกับเหตุ... และเพราะมารู้ความสิ้นไปแห่งปัจจัย”

ความเป็นอนัตตาแห่งสังขารนี้แม้จะเกิดมีประจำสำหรับชาวโลก แต่เป็นเรื่องที่เข้าใจยาก เห็นได้ยาก เพราะมี **ขณัตถุสัญญา** คือความสำคัญเห็นเป็นกลุ่มก้อนปิดบังไว้ ต้องอาศัย **ภาวนามยปัญญา** คือการฝึกสติปัญญาให้มีกำลังแรงกล้าจึงจะสามารถพิจารณาเห็นได้โดยประจักษ์ เพราะไตรลักษณ์ข้ออนัตตานี้ นอกจากพระพุทธศาสนาแล้ว ไม่มีสอนในลัทธิศาสนาอื่น

มตลัทธิศาสนาอื่น : ยอมรับการมีอัตตา

ความเป็นอนัตตาแห่งสังขารและสภาวะธรรมทั้งหลายนั้น เมื่อพิจารณาตามพยัญชนะคือตัวหนังสือดูเหมือนเป็นมติที่ขัดแย้งคัดค้านความเป็นอัตตาของลัทธิพราหมณ์หรือศาสนาฮินดูและลัทธิที่เชื่อเกี่ยวกับการเวียนว่ายตายเกิด ซึ่งถือว่าในรูปรูปร่างนี้มีอัตตาสงอยู่ เป็นผู้คิด เป็นผู้สวดยเวทนา และสำเร็จอาการอย่างอื่น ๆ อีก เมื่อคราวมรณะคือตายอัตราก็จุติ(เคลื่อนหรือตาย)จากสรีระร่างเดิมไปสิงในสรีระร่างอื่น ซึ่งจะเป็นสรีระร่างดีหรือเลวนั้นย่อมสุดแล้วแต่กรรมที่ได้ทำไว้ ส่วนสรีระร่างเดิมย่อมแตกสลายไป เปรียบเหมือนบ้านเรือนที่อยู่อาศัย เมื่อคนผู้อยู่อาศัยไม่พอใจ ก็ย้ายไปอยู่บ้านเรือนหลังใหม่ ส่วนบ้านเรือนหลังเดิมก็ย่อมผุพังสลายไปตามกาลเวลาฉะนั้น อัตตาดังกล่าวมานี้ในหนังสือ **มิลินทปัญหา** เรียกว่า **ชีโว ผู้เป็น** หรือเรียกตามความนิยมของคนไทยว่า **เจตภูต ผู้นึก**

มติทางพระพุทธศาสนา : ปฏิเสธอัตตา

มติทางพระพุทธศาสนากล่าวแย้งว่า ความจริง ไม่มีอัตตาอย่างนั้น เป็นแต่สภาวะธรรมเกิดขึ้นเพราะเหตุ ดับหรือสิ้นก็เพราะเหตุ ดังที่ท่านพระอัสสชิเถระ แสดงแก่อุปติสสปริพาชก (พระสารีบุตรเถระ) ในพระวินัยปิฎก มหาวรรค ปฐมภาค ว่า

เย ธมมา เหตุปฺปภาวา เตสํ เหตุํ ตถาคโต (อาห)

เตสยจ โย นิโรโธ จ เอวํวาทิ มหาสมโณ.

ธรรมเหล่าใดมีเหตุเป็นแดนเกิด พระตถาคตตรัสเหตุแห่งธรรมเหล่านั้น และตรัสความดับแห่งธรรมเหล่านั้น พระมหาสมณะมีปกติตรัสอย่างนี้

ในหลักพระพุทธศาสนา มีการแสดงความเกิดแห่งสภาวะธรรมที่เนื่องสัมพันธ์กันเป็นสายๆ ดังที่แสดงความเกิดแห่งวิถีจิตว่า “อาศัยอายตนะภายในมีจักขุเป็นต้น อายตนะภายนอกมีรูปเป็นต้นประจวบกันเข้า เกิดวิญญาณ มีจักขุวิญญาณเป็นต้น จากนั้นจึงเกิดผัสสะ เวทนา สัญญา สัญญาเจตนา ตัณหา วิตก วิจાર โดยลำดับ” หรือดังที่ตรัสไว้ในฉัมมจักกัปปวัตตนสูตรว่า “ยงฺกิลฺลิจิ สมุทฺถธมฺมํ สพฺพพณฺต์ นิโรธธมฺมํ : สิ่งใดมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา” ความคิดอ่านจินตนาการต่างๆ ความเสวยเวทนา รู้สึกสุข รู้สึกทุกข์ใดๆ และอาการทางจิตอย่างอื่นๆ เป็นหน้าที่ของจิตและเจตสิก ไม่มีอิตตาสิ่งที่เป็นตัวตนใดๆ มาทำหน้าที่ดังกล่าวนี้

อนึ่ง หลักพระพุทธศาสนายอมรับว่ามี **จิตฺตจิต** คือจิตที่ทำหน้าที่เคลื่อนจากภพหนึ่งไปอีกภพหนึ่ง หรือจิตขณะสุดท้ายก่อนตาย ดังที่ตรัสไว้ในมัชฌิมนิกาย มูลปณณาสกั ว่า “จิตฺเต สงฺกิลฺลิตฺเต ทฺถคฺคิตฺติ ปาฏิกงฺขา : เมื่อจิตเศร้าหมองแล้ว ทฺถคฺคิตฺติเป็นอันหวังได้ (ตายไปเกิดในทุคติภูมิ) จิตฺเต อสงฺกิลฺลิตฺเต สฺคฺคิตฺติ ปาฏิกงฺขา : เมื่อจิตไม่เศร้าหมองแล้ว สฺคฺคิตฺติเป็นอันหวังได้ (ตายไปเกิดในสุคติภูมิ)” คำว่า **จิต** ในพระพุทธพจน์นี้หมายถึง จิตขณะสุดท้ายก่อนตาย หรือจิตจิตนั่นเอง

นอกจากนี้ หลักพระพุทธศาสนายังรับรอง **ปฏิสนธิจิต** คือจิตที่ทำหน้าที่เกิด หรือจิตดวงแรกขณะเกิด ดังแสดงไว้ในปฏิจจสมุปปาธาว่า “วิญญาณปจฺจยา นามรูปํ : เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย จึงมีนามรูป” ทั้งยังรับรอง **สังสารวัฏ** คือการเวียนว่ายตายเกิดในภพภูมิต่างๆ แต่ไม่บัญญัติหรือรับรองเรื่องพระเจ้าที่บันดาลชีวิตเหมือนกับลัทธิศาสนาอื่นๆ โดยรับรองหลักการเกี่ยวกับการเวียนว่ายตายเกิดหรือความดำรงอยู่และเสื่อมสิ้นแห่งสภาวะธรรมทั้งหลายบนพื้นฐานแห่งหลัก **อิทัปปัจจยตา** คือความเป็นเหตุผลของกันและกันว่า เพราะสิ่งนี้มี จึงมีสิ่งนี้ หรือหลัก **ปฏิจจสมุปปาธา** คือความอิงอาศัยกันเกิด-ดับแห่งสภาวะธรรมทั้งหลายว่า “เพราะอวิชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร เพราะสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ ... ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมด จึงมีด้วยประการดังนี้ เพราะอวิชาดับ สังขารจึงดับ ... ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ จึงมีด้วยประการดังนี้”

อธิบายพระบาลีอุทเทสว่า “ธรรมทั้งหลายทั้งปวงเป็นอนัตตา”

อนิจจลักษณะและทุกขลักษณะ ย่อมมีได้เฉพาะในสังขาร ดังนั้น พระบาลีอุทเทส จึงแสดง ๒ ลักษณะนั้นว่า “สังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งหลายทั้งปวงเป็นทุกข์” ส่วนอนัตตลักษณะ ย่อมมีได้ทั้งในสังขาร ทั้งในวิสังขาร คือธรรมอันมิใช่สังขาร (นิพพาน) ดังนั้น พระบาลีอุทเทสจึงแสดงลักษณะนี้ว่า “ธรรมทั้งหลายทั้งปวงเป็นอนัตตา” เพื่อประมวลสภาวะเหล่านั้นมาแสดง เพราะบทว่า “ธรรม” หมายเอาสังขารก็ได้ วิสังขารก็ได้

การพิจารณาอนัตตลักษณะจำเป็นต้องมีโยนิโสมนสิการ

การพิจารณาเห็นสังขารเป็นอนัตตานั่น จำเป็นต้องมี โยนิโสมนสิการ คือ การพิจารณาโดยอุบายอันแยบคาย มิฉะนั้นอาจทำให้เห็นผิดว่า ผลบุญหรือผลบาปไม่มีการดาบิดาไม่มีบุญคุณจริง เป็นแต่เรื่องสมมติทั้งนั้น เมื่อเกิดความเห็นผิดเช่นนี้ ก็ย่อมไม่ได้รับประโยชน์ใดๆในทางธรรม มีแต่จะได้รับความทุกข์และโทษนานัปการ ดังนั้น จำต้องมีโยนิโสมนสิการกำกับ เพื่อจะได้กำหนดรู้ **สังขะ ๒ ประการ** คือ

๑) **สมมติสังขะ จริงโดยสมมติ** หมายถึง ความจริงที่มนุษย์ในโลกนี้หมายรู้ร่วมกัน หรือสื่อสารระหว่างกัน เป็นเพียงคำบัญญัติสมมติเรียกกันต่างๆ เช่น สมมติเรียกชายผู้ให้กำเนิดว่า บิดา หญิงผู้ให้กำเนิดว่า มารดา หรือสมมติเรียกว่า ครูอาจารย์ สามีภรรยา ช่าง ม้า วัว ควาย รถ เรือ เป็นต้น

๒) **ปรมัตตสังขะ จริงโดยปรมัตต์** หมายถึง ความจริงโดยความหมายสูงสุด ความจริงที่มีอยู่จริงโดยสภาวะ เช่น ชันธ ธาตุ อายตนะ สสาร พลังงานต่างๆ หรือกล่าวตามหลักพระอภิธรรม ได้แก่ จิต เจตสิก รูป นิพพาน

เมื่อมีโยนิโสมนสิการกำหนดรู้สังขะ ๒ ระดับนี้แล้ว ก็จะได้ไม่ไขว้เขวนำมาคัดค้านกัน เพราะการที่จะเข้าถึงความจริงโดยปรมัตต์ได้ จำต้องยอมรับความจริงโดยสมมติเสียก่อน การกำหนดรู้ความจริงขั้นสมมติเป็นความรู้ขั้นพื้นฐาน ส่วนการใช้ปัญญากำหนดรู้ความจริงขั้นปรมัตต์เป็นความรู้ขั้นละเอียด ดุจการรู้จักส่วนประกอบแต่ละชิ้นของรถหรือเรือ ฉะนั้น

เมื่อกำหนดรู้ความจริงถึงขั้นปรมัตต์ ย่อมเห็นว่า สังขารทั้งหลายเป็นไปต่างๆกัน ดีบ้าง เลวบ้าง เป็นไปตามกฎแห่งกรรมที่อำนวยผลให้เป็นเช่นนั้น เมื่อกำหนดรู้ได้เช่นนี้ ก็จะเข้าใจเรื่องอนัตตาได้ประจักษ์แจ้ง สามารถละทิฐิมานะ คือความเห็นผิดและความ

ถือตัว รวมทั้งกิเลสอื่นๆ อันเนื่องมาจากการถือเราถือเขา ถือพรรคถือพวก การกำหนดรู้อนาคต โดยอาศัยโยนิโสมนสิการเช่นนี้ จึงจะสำเร็จประโยชน์ได้ ดังนั้น ท่านจึงกล่าวว่า “อนัตตลักษณะย่อมปรากฏแก่ผู้พิจารณาเห็นโดยแยบคาย หรือย่อมเห็นด้วยปัญญา”

สรุปความ

อนิจจลักษณะ ย่อมปรากฏได้ทั้งในอุปาทินนกกสังขาร สังขารที่มีใจครอง และอุปาทินนกกสังขาร สังขารที่ไม่มีใจครอง ทุกลักษณะ ย่อมปรากฏได้เฉพาะอุปาทินนกกสังขาร สังขารที่มีใจครองอย่างเดียว เพราะเป็นเจตสิกธรรม ส่วน **อนัตตลักษณะ** ย่อมปรากฏได้ทั้งในสังขารทั้งสอง และวิสังขาร คือสภาวะธรรมอันมิใช่สังขาร (นิพพาน)

ผู้พิจารณาเห็นด้วยปัญญาว่า “สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา” ย่อมเบื่อหน่ายในทุกชั้นไม่เพิลิตเพิลินหมกมุ่นในสังขารสิ่งปรุงแต่ง อันยั่ววนชวนให้เส่นหา ที่น่ารักใคร่ พาใจให้กำหนัด ย่อมเบื่อหน่ายในสังขารทั้งหลายได้ ดังข้อความในอนัตตลักษณะสูตรว่า “อริยสาวกผู้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมหน่ายแม้ในรูป ย่อมหน่ายแม้ในเวทนา ย่อมหน่ายแม้ในสัญญา ย่อมหน่ายแม้ในสังขารทั้งหลาย ย่อมหน่ายแม้ในวิญญาณ” ความเบื่อหน่ายเช่นนี้ เรียกว่า **นิพพิทา** ที่เกิดขึ้นด้วยปัญญาจัดเป็น **นิพพิทาญาณ** เป็นปฏิบัติทำให้ถึงวิสุทธิคือความบริสุทธิ์หมดจดจากกิเลสได้

๒. วิจารณ์ ความสิ้นกำหนด

อุทเทส

๑. นิพพิทน์ วิรุชชติ. : เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมสิ้นกำหนด

อนัตตลักขณสูตร : วินัยปิฎก มหาวรรค

๒. วิจารณ์ เสฏโฐ ธรรมานัน. : วิจารณ์ เป็นประเสริฐ แห่งธรรมทั้งหลาย

มัคควรรค : ขุททกนิกาย ธรรมบท

๓. สุขา วิจารณ์ตา โลก กามานัน สมตักโกโม. :

วิจารณ์ คือความก้าวล่วงเสียด้วยดี ซึ่งกามทั้งหลาย เป็นสุขในโลก

พุทธอุทาน : วินัยปิฎก มหาวรรค

พรรณนาความ

วิจารณ์ ความสิ้นกำหนด หมายถึงภาวะที่จิตปราศจากความกำหนดยินดีในกาม ความสำรอกจิตจากกิเลสกาม หรือสภาวะธรรมใดๆ ที่เป็นไปเพื่อความสิ้นกำหนด หายรัก หายอยากในกามสุขทั้งปวง

ไวยากรณ์แห่งวิจารณ์ ๘ อย่าง

ในอัครคัมภีร์ปสาทสูตร อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต พระพุทธองค์ทรงแสดงวิจารณ์ว่าเป็นยอดแห่งธรรมทั้งปวง ทั้งที่เป็นสังขตธรรมและอสังขตธรรม แล้วทรงแจกไวยากรณ์แห่งวิจารณ์ คำกำหนดใช้เรียกแทนวิจารณ์ เป็น ๘ อย่าง คือ

๑. มทนิมมทโน	ธรรมยังความเมาให้สร้าง
๒. ปีปาสวินโย	ธรรมนำเสียซึ่งความระหาย
๓. อालยสมุคฆาโต	ความถอนขึ้นด้วยดีซึ่งอาลัย
๔. วฏฏูปจุเจโท	ความเข้าไปตัดเสียซึ่งวัฏฏะ
๕. ตณฺหขโย	ความสิ้นตัณหา
๖. วิจารณ์	ความสิ้นกำหนด
๗. นิโรโธ	ความดับ
๘. นิพพานัน	ธรรมชาติหาเครื่องเสียเบี่ยงมิได้

๑. มพนิมมทโน (มพนิมมทนะ) *ธรรมยังความเมาให้สร้าง* คำว่า *ความเมา* หมายถึง ความเมาในอารมณ์อันยั่วชวนให้เกิดความเมา เช่น ความเมาในชาติกำเนิดสูง อำนาจ บริวาร ลาภ ยศ ตำแหน่ง หน้าที่การงาน ความสุข สรรเสริญ ภัย ความไม่มีโรค ชีวิต เป็นต้น ธรรมที่ทำให้จิตสร้างคือคลายจากความเมื่อดังกล่าว จัดเป็นวิราคะ

๒. ปีปาสวินโย (ปีปาสวินยะ) *ธรรมนำเสียซึ่งความระหาย* คำว่า *ความระหาย* หรือ *กระหาย* หมายถึง ความกระวนกระวายใจอันมีสาเหตุมาจากต้นหาคือความทะยานอยาก ซึ่งเปรียบเหมือนอาการกระหายน้ำ ธรรมที่นำออกคือระงับความกระวนกระวายใจ จัดเป็นวิราคะ

๓. อาลยสมุคชาโต (อาลยสมุคชาตะ) *ความถอนขึ้นด้วยดีซึ่งอาลัย* คำว่า *อาลัย* หมายถึง ความติดพัน ความห่วงใยในกามคุณ ๕ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อันเป็นอารมณ์ที่น่าปรารถนา น่าพอใจ ธรรมที่ถอนอาลัยคือพรากจิตออกจากกามคุณ ๕ จัดเป็นวิราคะ

๔. วัฏฏุปัจเจโท (วัฏฏุปัจเจทะ) *ความเข้าไปตัดเสียซึ่งวัฏฏะ* คำว่า *วัฏฏะ* หมายถึง ความเวียนตายเวียนเกิดในภูมิทั้ง ๓ คือ กามาวจรภูมิ รูปาวจรภูมิ อรูปาวจรภูมิ อย่างไม่รู้จักจบสิ้น ด้วยอำนาจกิเลส กรรม วิบาก ที่เรียกว่า *วัฏฏะ* ๓ กิเลส กรรม และวิบากทั้ง ๓ นี้ จัดเป็นวงจรแห่งทุกข์ กล่าวคือ เมื่อเกิดกิเลสก็เป็นเหตุให้ทำกรรม เมื่อทำกรรมก็ได้รับวิบากคือผลของกรรมนั้น เมื่อได้รับวิบากก็เป็นเหตุให้เกิดกิเลสแล้วทำกรรมได้รับวิบากหมุนเวียนต่อไปเช่นนี้ไม่รู้จักจบสิ้น ธรรมที่ตัดวัฏฏะให้ขาด จัดเป็นวิราคะ

๕. ตณฺหขโย (ตณฺหขยยะ) *ความสิ้นตัณหา* คำว่า *ตัณหา* หมายถึง ความทะยานอยาก ความดิ้นรนอยากได้ มี ๓ อย่าง คือ (๑) *กามตัณหา* ความทะยานอยากในกาม ได้แก่อาการที่จิตแสหาอยากได้กามคุณ ๕ (๒) *ภวตัณหา* ความทะยานอยากในภพ ได้แก่อาการที่จิตดิ้นรนอยากเป็นนั่นเป็นนี่ หรืออยากเกิด อยากมีอยู่คงอยู่ตลอดไป (๓) *วิภวตัณหา* ความทะยานอยากในวิภพ ได้แก่อาการที่จิตขัดข้องคับแค้น อยากพ้นไปจากภาวะที่ตนไม่ปรารถนา อยากตายไปเสีย อยากขาดสูญ ธรรมที่ขจัดตัณหาให้สิ้นไป จัดเป็นวิราคะ

๖. วิราโค (วิราคะ) *ความสิ้นกำหนด* หมายถึง ภาวะที่จิตปราศจากความกำหนัดรักใคร่ หรือภาวะที่พอกจิตจากน้ำย้อมคือกิเลสกามได้อย่างเด็ดขาด ธรรมที่ทำให้สิ้นกำหนด จัดเป็นวิราคะ

๗. **นิโรธ** (นิโรธ) *ความดับ* หมายถึง *ความดับตัณหา หรือความดับทุกข์* ธรรมที่ดับตัณหา จัดเป็นวิราคะ

๘. **นิพพาน** (นิพพาน) *ธรรมชาติหาเครื่องเสียบแทงมิได้* หมายถึง ภาวะจิตที่ดับกิเลสและกองทุกข์ได้สิ้นเชิง อันเป็นจุดหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา ในที่นี้เพียงแต่นำคำมาเป็นไวพจน์ของวิราคะเท่านั้น รายละเอียดจะกล่าวในหัวข้อว่าด้วย *นิพพาน*

สรุปความ

วิราคะ ที่มาในลำดับแห่งนิพพิทา ตามอุทเทสว่า “**นิพพิทํ วิรุชติ** : เมื่อเปื้อนหาย *ย่อมสิ้นกำหนด*” จัดเป็นอริยมรรค คือญาณอันให้สำเร็จความเป็นพระอริยะ มี ๔ อย่าง คือ โสตาปัตติมรรค สกทาคามิมรรค อนาคามิมรรค และอรหัตตมรรค

วิราคะในอุทเทสว่า **วิราโค เสฏโฐ ธมมานํ** : *วิราคะ เป็นประเสริฐแห่งธรรมทั้งหลาย* เป็นไวพจน์ของนิพพาน ส่วนวิราคะ ที่แปลว่า *สิ้นกำหนด* ในอุทเทสแห่งวิมุตติที่ว่า **วิราคา วิมุจจติ** : *เพราะสิ้นกำหนด ย่อมหลุดพ้น* เป็นชื่อของอริยมรรค

วิราคะ เป็นได้ทั้งอริยมรรคและอริยผล คือ ถ้ามารหรือปรากฏในลำดับแห่งนิพพิทา หรือมาคู่กับวิมุตติ จัดเป็นอริยมรรค ถ้ามารตามลำพัง จัดเป็นอริยผล

๓. วิมุตติ ความหลุดพ้น

อุทเทส

๑. วิราคะ วิมูจติ.

เพราะสิ้นกำหนด ย่อมหลุดพ้น.

อนัตตลักขณสูตร : วินัยปิฎก มหาวรรค

๒. กามาสวาปี จิตต์ วิมูจจิตถ, ภวาสวาปี จิตต์ วิมูจจิตถ, อวิชชาสวาปี จิตต์ วิมูจจิตถ.

จิตหลุดพ้นแล้ว แม้จากอาสวะเนื่องด้วยกาม จิตหลุดพ้นแล้ว แม้จากอาสวะเนื่องด้วยภพ จิตหลุดพ้นแล้ว แม้จากอาสวะเนื่องด้วยอวิชชา.

เวรัชชกัมมัท : วินัยปิฎก มหาวิภังค์

๓. วิมุตตสมี วิมุตตมิตติ ญาณ โหติ.

เมื่อหลุดพ้นแล้ว ญาณว่าหลุดพ้นแล้ว ย่อมมี.

อนัตตลักขณสูตร : วินัยปิฎก มหาวรรค

พรรณนาความ

วิมุตติ ความหลุดพ้น หมายถึง ความที่จิตหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย

อาสวะ แปลว่า สภาวะอันหมักดอง เป็นชื่อของเมรัยก็มี เช่น คำว่า **ผลาสโว** (ผลาสวะ) **น้ำดองผลไม้** เป็นชื่อของกิเลสก็มี เช่น คำว่า **กามาสโว** (กามาสวะ) **กิเลสเป็นเหตุใคร่** หรือกิเลสเนื่องด้วยกาม ในที่นี้ เป็นชื่อของกิเลส หมายถึงกิเลสที่หมักดองนอนเนื่องอยู่ในจิตสันดาน มี ๓ อย่าง คือ (๑) **กามาสวะ** ได้แก่ กิเลสที่หมักดองอยู่ในจิตสันดานอันเกี่ยวเนื่องด้วยกามคุณ ๕ ตรงกับกามตัณหา (๒) **ภวาสวะ** ได้แก่ กิเลสที่หมักดองอยู่ในจิตสันดานด้วยอำนาจความพอใจติดใจอยู่ในภพ ตรงกับภวตัณหา (๓) **อวิชชาสวะ** ได้แก่ กิเลสที่หมักดองอยู่ในจิตสันดานอันเนื่องมาจากอวิชชา ความไม่รู้แจ้งในอริยสัจ ๔ ตรงกับโมหะ

วิมุตติ ในอุทเทสที่ ๑ ได้แก่ **อริยมผล** เพราะสืบเนื่องมาจากวิราคะ **วิมุตติ** ในอุทเทสที่ ๒ ได้แก่ **อริยมรรค** เพราะได้แสดงไว้ในลำดับแห่งการรู้แจ้งอริยสัจ ๔ **วิมุตติ** ในอุทเทสที่ ๓ ได้แก่ **อริยมผล** เพราะแสดงญาณที่สืบเนื่องมาจากวิมุตติ ซึ่งเรียกอีกอย่างว่า **วิมุตติญาณทัสสนะ**

วิมุตติ ในพระไตรปิฎกไม่ได้กำหนดชัดว่า หลุดพ้นในขณะแห่งมรรคหรือในขณะแห่งผล แต่จำแนกไว้เป็น ๒ คำโดยชัดเจน คือคำว่า **วิมุตติ** กับคำว่า **วิมุตติญาณทัสสนะ** เช่นที่ปรากฏในพระบาลีแสดงอเสขธรรมชั้น ๕ คือ **สีลชั้น ๓ สมာธิชั้น ๓ ปัญญาชั้น ๓ วิมุตติชั้น ๓** และ **วิมุตติญาณทัสสนชั้น ๓**

ศีลชั้น สมาริชั้น ปัญญาชั้น หมายถึงกองหรือหมวดหมู่ธรรมคือศีล สมาริ และปัญญา ทั้งที่เป็นโลกียะและโลกุตระ วิมุตติชั้น หมายถึงกองหรือหมวดหมู่ธรรมคือวิมุตติ เป็นโลกุตระอย่างเดียว ส่วน วิมุตติญาณทัสสนชั้น หมายถึงกองหรือหมวดหมู่ธรรมคือ ปัจจเวกขณญาณ เป็นญาณที่พิจารณาทบทวนมรรค ผล และนิพพาน ซึ่งเกิดขึ้นแก่พระอรหันต์เท่านั้น จัดเป็นโลกียะอย่างเดียว เพราะไม่ได้ทำหน้าที่ละกิเลส เพียงแต่ตรวจดูกิเลสที่ละได้หรือยังละไม่ได้ (กล่าวตามนัยอรรถกถาสังยุตตนิกาย มหาวารวรรค)

ในที่นี้ วิมุตติ ได้คือตรงกับอุทเทสที่ ๑ ว่า “วิราคา วิมุจจิต : เพราะสิ้นกำหนดย่อมหลุดพ้น” เป็นกิจของจิตอันเป็นส่วนเบื้องต้น ส่วนวิมุตติญาณทัสสนะ ตรงกับอุทเทสที่ ๓ ว่า “วิมุตตสมิ วิมุตตมิติ ญาณ โหติ : เมื่อหลุดพ้นแล้ว ญาณว่า “หลุดพ้นแล้ว” ย่อมมี เป็นกิจแห่งปัญญา

วิมุตติ ๒ ตามนัยพระบาลี

๑) เจโตวิมุตติ ความหลุดพ้นด้วยอำนาจแห่งใจ หมายถึง ความหลุดพ้นจากกิเลสอาสวะเครื่องร้อยรัดผูกพันทั้งปวงด้วยการฝึกจิต เป็นปฏิบัติทาข้อปฏิบัติของผู้บำเพ็ญเพียรที่เจริญสมณะและวิปัสสนามาโดยลำดับจนสำเร็จเป็นพระอรหันต์

๒) ปัญญาวิมุตติ ความหลุดพ้นด้วยอำนาจแห่งปัญญา หมายถึง ความหลุดพ้นด้วยอำนาจปัญญาที่รู้เห็นตามเป็นจริง หรือภาวะที่จิตใช้ปัญญาพิจารณาอันเป็นเหตุให้หลุดพ้นจากเครื่องร้อยรัดผูกพันคือกิเลสและอวิชชาได้อย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาด เป็นปฏิบัติทาข้อปฏิบัติของผู้บำเพ็ญเพียรที่มุ่งมั่นเจริญวิปัสสนาอย่างเดียวจนสำเร็จเป็นพระอรหันต์

วิมุตติทั้ง ๒ อย่างนี้เป็นเครื่องแสดงปฏิบัติทาที่ให้สำเร็จความหลุดพ้นของพระอรหันต์ ในพระบาลีจะมีคำว่า “อนาสว : อันหาอาสวะมิได้” กำกับเป็นคุณบทให้รู้ว่าเป็นโลกุตระธรรม เช่นพระบาลีว่า “อาสวานิ ขยา อนาสว เจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ ... : กระทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันหาอาสวะมิได้เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไป” ไว้เสมอ จึงเป็นเหตุให้วินิจฉัยว่า วิมุตติที่เป็นสาสวะคือมีอาสวะหรือเป็นโลกียะก็มีเมื่อกำหนดความในธัมมจักกัปปวัตตนสูตรที่ว่า “อกุปฺปา เม วิมุตติ : วิมุตติของเราไม่กำเริบ” ก็เป็นเหตุให้วินิจฉัยว่า วิมุตติมีทั้งที่เป็น อกุปฺปธรรม ธรรมที่กำเริบไม่ได้ คือเป็นโลกุตระ และเป็น กุปฺปธรรม ธรรมที่กำเริบได้ คือเป็นโลกียะ ด้วยเหตุนี้ ในคัมภีร์อรรถกถา ท่านจึงแบ่งวิมุตติเป็น ๕ อย่าง

วิมุตติ ๕ ตามนัยอรรถกถา

๑) **ตทังควิมุตติ** ความหลุดพ้นด้วยองค์นั้นๆ หมายถึงภาวะที่จิตพ้นจากกิเลสด้วยอาศัยธรรมตรงกันข้ามที่เป็นคู่ปรับกัน เช่น เกิดเมตตา หายโกรธ เกิดสังเวช หายกำหนด เป็นต้น เป็นการหลุดพ้นชั่วคราวโดยระงับอกุศลเจตสิกได้เป็นคราวๆ จัดเป็นโลกียวิมุตติ

๒) **วิกขัมภณวิมุตติ** ความหลุดพ้นด้วยข่มไว้ หมายถึงความหลุดพ้นจากกิเลสขามและอกุศลธรรมทั้งหลายได้ด้วยกำลังฌาน อาจสะกดไว้ได้นานกว่าตทังควิมุตติ แต่เมื่อฌานเสื่อมแล้ว กิเลสอาจเกิดขึ้นอีก จัดเป็นโลกียวิมุตติ

๓) **สมุจเฉทวิมุตติ** ความหลุดพ้นด้วยตัดขาด หมายถึงความหลุดพ้นจากกิเลสด้วยอริยมรรค โดยที่กิเลสไม่สามารถเกิดขึ้นในจิตสันดานได้อีก จัดเป็นโลกุตตรวิมุตติ

๔) **ปฏิบัติสัทธีวิมุตติ** ความหลุดพ้นด้วยสงบราบ หมายถึงความหลุดพ้นจากกิเลสด้วยอริยผล จัดเป็นโลกุตตรวิมุตติ

๕) **นิสสรณวิมุตติ** ความหลุดพ้นด้วยสลัดออกได้ หมายถึงภาวะที่จิตหลุดพ้นจากกิเลสเสร็จสิ้นแล้วดำรงอยู่ในภาวะที่หลุดพ้นจากกิเลสนั้นตลอดไป ได้แก่ นิพพาน จัดเป็นโลกุตตรวิมุตติ

การบัญญัติตทังควิมุตติ เป็นเกณฑ์กำหนดว่า วิมุตติที่เป็นของปุถุชนก็มี การบัญญัติวิกขัมภณวิมุตติ เป็นเกณฑ์กำหนดว่า เจโตวิมุตติที่เป็นสาสวะ คือมีอาสวะก็มี การบัญญัติสมุจเฉทวิมุตติและปฏิบัติสัทธีวิมุตติ เป็นเกณฑ์กำหนดว่า วิมุตติเป็นได้ทั้งอริยมรรค อริยผล การบัญญัตินิสสรณวิมุตติ เป็นเกณฑ์กำหนดว่า วิมุตติที่เป็นปรมัตถสัจจะนั้นได้แก่ พระนิพพาน หรือเป็นเกณฑ์กำหนดให้ครบโลกุตตรธรรม ๘ (มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑)

สรุปความ

วิมุตติ หมายถึงความที่จิตหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย ในพระบาลีจำแนกเป็น ๒ คือ เจโตวิมุตติ และ ปัญญาวิมุตติ ส่วนในอรรถกถาจำแนกเป็น ๕ คือ ตทังควิมุตติ วิกขัมภณวิมุตติ สมุจเฉทวิมุตติ ปฏิบัติสัทธีวิมุตติ และนิสสรณวิมุตติ โดย ๒ ข้อแรกจัดเป็นโลกียะ ส่วน ๓ ข้อหลัง จัดเป็นโลกุตตระ

วิมุตติของพระอรหันต์ มีไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญาสมบูรณ์ ส่วนผู้แรกปฏิบัติธรรม การหัดทำจิตให้ปลอดจากกิเลสขามและอกุศลวิตกอย่างอื่นได้ ก็นับว่าได้รับประโยชน์จากการศึกษาเรื่องวิมุตติในเบื้องต้นนี้แล้ว

๔. วิสุทธิ ความหมดจด

อุทเทส

๑. ปณณาย ปริสุขุมติ. : *ย่อมหมดจดด้วยปัญญา.*

ยักขสังยุต : สังยุตตนิกาย สคาถวรรค

๒. เอส มคฺโค วิสุทธิยา. : *นั่น (คือนิพพิทา) เป็นทางแห่งวิสุทธิ.*

มคฺควรรค : ขุททกนิกาย ธรรมบท

พรรณนาความ

วิสุทธิ ความหมดจด หมายถึงความบริสุทธิ์ คือการชำระจิตของตนให้หมดจด บริสุทธิ์ผ่องแผ้วจากกิเลสาสวะทั้งปวง ความหมดจดนี้ย่อมเกิดได้ด้วยปัญญา

หลักความหมดจดในลัทธิศาสนาอื่น : ลัทธิศาสนาพราหมณ์ถือว่า ความหมดจด จะมีได้ด้วยการชำระบาป โดยทำพิธีลอยบาปทิ้งเสียในแม่น้ำคงคา (หรือเรียกว่าอาบน้ำชำระบาปได้) ลัทธิศาสนาอื่นๆ เช่นคริสต์ศาสนา ถือว่า ความหมดจดจะมีได้ด้วยการสวดมนต์ อ้อนวอนพระผู้เป็นเจ้าของเพื่อทรงยกโทษให้

หลักความหมดจดในพระพุทธศาสนา : พระพุทธศาสนาถือว่า ความหมดจดจะมีได้ด้วยปัญญาเท่านั้น จะมีด้วยเหตุอื่นหาได้ไม่ นั่นหมายความว่า บุญบาปจะมีได้เพราะตนเองเป็นผู้ทำ ไม่มีใครมาช่วยทำให้บริสุทธิ์หรือไม่บริสุทธิ์ได้ ดังพระบาลีในขุททกนิกาย ธรรมบท ว่า

“ทำบาปเอง ย่อมเศร้าหมองเอง ไม่ทำบาปเอง ย่อมหมดจดเอง ความหมดจด และความเศร้าหมอง เป็นของเฉพาะตน คนอื่นยังคนอื่นให้หมดจดหาได้ไม่”

อธิบายความ : บุคคลที่ทำบาปอกุศลหรือความชั่วใดๆ ย่อมได้ชื่อว่าเป็นคนชั่ว บาปอกุศลที่เขาทำก็อำนวยผลกรรมให้เศร้าหมอง เปรียบเหมือนเขม่าหรือของโสโครกที่บุคคลจับต้องก็พลอยเปื้อนไปด้วย ส่วนผู้ไม่กระทำความบาปอกุศล ทำแต่บุญกุศล ย่อมบริสุทธิ์หมดจด เปรียบเหมือนผ้าขาวที่สะอาดฉะนั้น เพราะในโลกนี้ไม่มีใครสามารถทำให้ผู้อื่น บริสุทธิ์หมดจดหรือเศร้าหมองได้ ข้อนี้พึงเห็นได้ในบทพระธรรมคุณว่า **“ปัจจตตํ เวทิตัพโพ วิญญูหิ : พระธรรมอันวิญญูชนทั้งหลายพึงรู้ได้เฉพาะตน”** จึงสรุปความได้ว่า **ความเศร้าหมองเกิดจากการทำบาป ความหมดจดเกิดจากการไม่ทำบาป**

ความบริสุทธิ์ภายในย่อมมีด้วยปัญญา กล่าวคือ ความหมดจดจากกิเลสอาสวะอันนอนเนื่องอยู่ภายในชั้นธสันดาน จะต้องอาศัยปัญญาพิจารณาตามความเป็นจริง เรียกว่า วิปัสสนาญาณ ๙ ซึ่งจัดเป็นขั้นๆ สูงขึ้นไปตามลำดับ ๙ ขั้น ดังนี้

๑) อุทัพพญาณ หรือ อุทัพพยานุปัสสนาญาณ ญาณหยั่งเห็นความเกิดและความดับ คือปัญญาพิจารณาความเกิดขึ้นและความดับไปแห่งสังขารหรือเบญจขันธ์ จนเห็นประจักษ์ชัดว่าสังขารทั้งหลายทั้งปวงเกิดขึ้นแล้วก็ต้องดับไป

๒) ภัททญาณ หรือ ภัททานุปัสสนาญาณ ญาณหยั่งเห็นความเสื่อมสลาย คือปัญญาพิจารณาเห็นว่า สังขารทั้งหลายทั้งปวงมีการแตกสลายย่อยยับไป

๓) อาทีนวญาณ หรือ อาทีนวานุปัสสนาญาณ ญาณหยั่งเห็นโทษ คือปัญญาพิจารณาเห็นสังขารทั้งหลายทั้งปวงว่าเป็นโทษ มีความบกพร่อง เจือปนด้วยทุกข์

๔) กยตุปฏิฐานญาณ ญาณหยั่งเห็นสังขารปรากฏโดยเป็นของน่ากลัว คือปัญญาพิจารณาเห็นสังขารทั้งหลายทั้งปวง ทั้งที่เป็นไปในอดีต ปัจจุบัน และอนาคต ล้วนปรากฏเป็นของน่าสะพรึงกลัว

๕) นิพพิทาญาณ หรือ นิพพิทานุปัสสนาญาณ ญาณหยั่งเห็นความหน่าย คือปัญญาพิจารณาเห็นสังขารว่าเป็นโทษน่ากลัวเช่นนั้นแล้ว จึงเกิดความหน่ายในสังขาร

๖) มุญจितุกัมยตาญาณ ญาณหยั่งเห็นด้วยใครจะพ้นไปเสีย คือปัญญาพิจารณาจนเกิดความหน่ายสังขารทั้งหลายแล้วเกิดความปรารถนาที่จะพ้นไปเสียจากสังขารเหล่านั้น

๗) ปฏิสังขาญาณ ญาณพิจารณาหาทาง คือปัญญาพิจารณาสังขารทั้งหลาย โดยยกขึ้นสู่ไตรลักษณ์ เพื่อหาอุบายที่จะปลดเปลื้องจิตออกไปจากความหน่ายนั้น

๘) สังขารุเปกขาญาณ ญาณวางเฉยในสังขาร คือปัญญาพิจารณารู้เห็นสังขารตามความเป็นจริงว่า มีความเป็นอยู่ เป็นไปอย่างนั้นเป็นธรรมดา จึงวางจิตเป็นกลางในสังขารทั้งหลาย จากนั้นจึงละความเกี่ยวเกาะในสังขารเสียได้

๙) สัจจानุโลมิกญาณ หรือ อนุโลมญาณ ญาณอันเป็นไปโดยอนุโลมแก่การหยั่งรู้ อริยสัจ คือเมื่อเกิดสังขารุเปกขาญาณ จิตก็เป็นกลางต่อสังขารทั้งหลาย และญาณนั้นมุ่งตรงต่อนิพพาน จึงเกิดปัญญาที่สูงขึ้นอีกขั้นหนึ่ง เป็นขั้นสุดท้ายของวิปัสสนาญาณ คือญาณอันคล้อยต่อการตรัสรู้ อริยสัจ ย่อมเกิดขึ้นเป็นลำดับถัดมา จากนั้นก็จะเกิด โคตรภูญาณ ญาณ

ครอบโคตร คือปัญญาที่อยู่ในลำดับก่อนถึงอริยมรรค ซึ่งข้ามพ้นความเป็นปุถุชนขึ้นสู่ความเป็นอริยบุคคล แล้วเกิดมรรคญาณให้สำเร็จความเป็นพระอริยบุคคลต่อไป

วิสุทธิ ความหมดจด (อีกบรรยายหนึ่ง)

อุทเทส

๓. มคคานัญจกโก เสฏโฐ
 เอเสว มคฺโค นตถญโย ทสฺสนสฺส วิสุตฺติยา.
 ทางมีองค์ ๘ เป็นประเสริฐสุดแห่งทางทั้งหลาย ...
 ทางนั้นแลไม่มีทางอื่น เพื่อความหมดจดแห่งทัสสนะ

มคควรรค : ขุททกนิกาย ธรรมบท

พรรณนาความ

ทางมีองค์ ๘ เรียกว่า อริยมรรค แปลว่า ทางอันประเสริฐ หมายถึงทางอันทำบุคคลให้เป็นอริยะ ทางอันทำผู้ปฏิบัติให้ห่างไกลจากกิเลส เรียกเต็มว่า อริยอัญ्ञังคิกรมรรค แปลว่า ทางประกอบด้วยองค์ ๘ อันประเสริฐ หมายความว่า ทางนี้มีส่วนประกอบ ๘ อย่าง เป็นข้อสุดท้ายของอริยสัจ ๔ เรียกว่า ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ อริยสัจคือข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ หรือ มคคสัจ เรียกอีกอย่างว่า มัชฌิมาปฏิปทา แปลว่า ข้อปฏิบัติอันมีในท่ามกลาง หรือ ทางสายกลาง หมายถึงข้อปฏิบัติ วิธีการ หรือทางดำเนินชีวิตที่เป็นกลางๆ สอดคล้องกับกฎธรรมชาติ ไม่เอียงเข้าไปหาทางสุดโต่งทั้งสองทาง คือ กามสุขัลลิกานุโยค การประกอบตนให้หมกมุ่นอยู่ในกามสุข และ อตตกิลมถานุโยค การประกอบตนให้ลำบากเดือดร้อนโดยคิดว่าเป็นหนทางพ้นทุกข์

ในธัมมจักกัปปวัตตนสูตร พระพุทธองค์ทรงแสดงอริยมรรคมีองค์ ๘ ไว้ มีอธิบายดังนี้

๑) สัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ หมายถึงความเห็นถูกต้องใน ๒ ระดับ คือ

(๑) ความเห็นชอบระดับโลกิยะ ได้แก่ ความเห็นถูกต้องตามคลองธรรม คือเห็นว่าบุญบาปมีจริง ผลแห่งทานที่ให้แล้วมีจริง มารดาบิดามีบุญคุณจริง เป็นต้น ความเห็นชอบในระดับนี้เป็นการเตรียมจิตใจพร้อมที่จะพัฒนาตนเข้าสู่การฝึกอบรมตามหลักศีลธรรม และ

(๒) **ความเห็นชอบระดับโลกุตตระ** ได้แก่ ความเห็นถูกต้องตามความเป็นจริง ตามสภาวะ ตามเหตุปัจจัย คือ **ปัญญาอันเห็นชอบในอริยสัจ ๔** คือ เห็นทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค เห็นไตรลักษณ์ หรือเห็นปฏิจาสมุปบาท คือเห็นว่าสภาวะธรรมทั้งปวงอาศัยกันและกันเกิดขึ้น สรรพสิ่งเป็นเหตุเป็นผลกัน เกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป เมื่อมีสิ่งนี้เป็นเหตุ จึงมีสิ่งนี้เป็นผล ตามมา ดังนี้ เป็นต้น

๒) **สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ** หมายถึงความนึกตรึกตรองในทางที่ถูกต้อง เป็นกุศล ประกอบด้วยมโนสุจริต หรือความคิดนึกที่เป็นไปใน **กุศลวิตก ๓** อย่าง คือ (๑) ความคิดนึกที่ปลอดจากกาม หรือความคิดในทางเสียสละ (๒) ความคิดนึกที่ปลอดจากพยาบาท หรือความคิดที่ประกอบด้วยเมตตา (๓) ความคิดนึกที่ปลอดจากการเบียดเบียน หรือความคิดที่ประกอบด้วยกรุณา

๓) **สัมมาวาจา เจรจาชอบ** หมายถึงการใช้วาจาติดต่อสื่อสารเกี่ยวข้องกับผู้อื่น อย่างถูกต้อง หรือการใช้คำพูดตามหลัก **วจีสุจริต ๔** คือ (๑) ละเว้นจากการพูดเท็จ (๒) ละเว้นจากการพูดส่อเสียด (๓) ละเว้นจากการพูดคำหยาบ (๔) ละเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ

๔) **สัมมากัมมันตะ การงานชอบ** หมายถึงการมีพฤติกรรมที่แสดงออกทางกาย อย่างถูกต้อง หรือการปฏิบัติตามหลัก **กายสุจริต ๓** คือ (๑) ละเว้นจากการผลาญพร่าฆ่าชีวิต (๒) ละเว้นจากการลักทรัพย์ (๓) ละเว้นจากการประพฤติดิฉินในกาม

๕) **สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตชอบ** หมายถึงการประกอบอาชีพสุจริต โดยเว้นวิธเลียงชีพที่ผิด เช่น การหลอกลวง การใช้เล่ห์เหลี่ยม การใช้กลโกง การขูดรีด การฉ้อฉล หรือการค้ำกำไรเกินควร เป็นต้น รวมถึงการเว้นจากการค้าขายที่ผิดธรรมก่อให้เกิดโทษ ๕ อย่าง ได้แก่ **การค้าเครื่องประหาร การค้ามนุษย์ การค้าสัตว์มีชีวิต การค้าสิ่งเสพติดมีเมาให้โทษ และการค้ายาพิษ**

๖) **สัมมาวายามะ พยายามชอบ** หมายถึงการมีความเพียรพยายามที่ถูกต้องโดยเพียรละความชั่ว สร้างและรักษาความดี ตามหลักการสร้างความเพียรชอบที่เรียกว่า **สัมมัปปธาน ๔** คือ (๑) เพียรระวังไม่ให้ความชั่วเกิดขึ้น (๒) เพียรละกำจัดความชั่วที่เกิดขึ้นแล้ว (๓) เพียรบำเพ็ญกุศลที่ยังไม่เกิดให้เกิดมีขึ้น (๔) เพียรรักษากุศลที่เกิดแล้วให้ตั้งมั่น เจริญยิ่งขึ้นไป

๗) **สัมมาสติ ระลึกชอบ** หมายถึงการตั้งสติกำหนดพิจารณาสิ่งทั้งหลายให้รู้เห็นตามความเป็นจริง ซึ่งเรียกว่า **การเจริญสติปัฏฐาน ๔** คือการตั้งสติกำหนดพิจารณาในเรื่องภายในตัวของคนเราที่สำคัญ ๔ เรื่อง อันได้แก่ กาย เวทนา จิต ธรรม ว่าเป็นแต่เพียงกาย เวทนา จิต ธรรม ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เราเขา

๘) **สัมมาสมาธิ ตั้งใจมั่นชอบ** หมายถึงการทำจิตให้แน่วแน่อยู่ในอารมณ์เดียวที่แสดงออกมาในทางกุศลโดยส่วนเดียวและสามารถข่มระงับกิเลสเครื่องกั้นจิตมิให้บรรลุคุณธรรมความดีไว้ได้ ด้วยหลักการฝึกจิตให้เป็นสมาธิที่จัดลำดับเป็นขั้นๆ ตั้งแต่ชั้นหยาบไปจนถึงชั้นละเอียด ที่เรียกว่า **ฌาน ๔** คือ ปฐมฌาน ทุตติยฌาน ตติยฌาน และจตุตถฌาน

อริยมรรคเป็นยอดทางปฏิบัติ

ในอัครปัปสาทสูตร อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต พระพุทธองค์ตรัสยกย่องมรรคมีองค์ ๘ ว่า **เป็นยอดแห่งสังขตธรรม** คือธรรมที่ปัจจัยปรุงแต่งหรือเกิดจากเหตุปัจจัย เช่นเดียวกับที่ตรัสยกย่องว่าเป็นทางประเสริฐสุดแห่งทางทั้งหลายตามอุทเทสที่ยกมาแสดงนั้น ทั้งนี้เพราะองค์ธรรมทั้ง ๘ แห่งอริยมรรคนั้นนับเป็นสัทธรรมอันดี จัดเป็นกุศลธรรมเมื่อรวมกันเข้าทั้ง ๘ ประการ ย่อมเป็นองค์ธรรมที่ดีเยี่ยม

อริยมรรคมีองค์ ๘ สัมพันธ์กับวิสุทธิ ๗

อริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นเหตุให้ถึงความหมดจดแห่งทัสสนะคือปัญญา โดยมีความสัมพันธ์กับ**วิสุทธิ ๗** คือทางแห่งความหมดจดด้วยปัญญาที่อุดหนุนส่งเสริมกันให้สูงขึ้นไปเป็นขั้นๆ ไปตามลำดับ ๗ ขั้น ดังนี้

๑) **สีลวิสุทธิ ความหมดจดแห่งศีล** หมายถึงการรักษาศีลตามภูมิขั้นของตนให้บริสุทธิ์ และให้เป็นไปเพื่อสมาธิ **สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สงเคราะห์** **เข้าใจในข้อนี้**

๒) **จิตตวิสุทธิ ความหมดจดแห่งจิต** หมายถึงความหมดจดแห่งจิตที่เกิดจากการบำเพ็ญสมาธิจิตจนได้บรรลุฌานสมาบัติ **สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ สงเคราะห์** **เข้าใจในข้อนี้**

๓) **ทัญญูวิสุทธิ ความหมดจดแห่งทัญญู** หมายถึงความหมดจดแห่งความคิดเห็นที่เกิดจากความรู้ความเข้าใจ สามารถมองเห็นนามรูปหรือเบญจขันธ์ตามที่เป็นจริง

๔) **กัณฑ์ชาตวิสุทธิ** ความหมจดจดแห่งญาณเป็นเหตุข้ามพ้นความสงสัย หมายถึงความหมจดจดแห่งปัญญาที่พิจารณาเห็นความเป็นไปแห่งสังขารอันเนื่องมาจากเหตุปัจจัยปรุงแต่ง ดังพระพุทธพจน์ในพระไตรปิฎก ว่า “พืชอย่างใดอย่างหนึ่งที่บุคคลหว่านในนาย่อมงอกขึ้นได้ เพราะอาศัยเหตุ ๒ อย่าง คือ รสในแผ่นดินและยางในพืช ฉันท ไชย ธาตุ และอายตนะ ๖ เหล่านี้ ก็เกิดขึ้นเพราะอาศัยเหตุปัจจัย ดับไปเพราะเหตุปัจจัยดับ ฉันทนั้น” แล้วกำจัดความสงสัยทั้งปวงในนามรูปเสียได้

๕) **มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ** ความหมจดจดแห่งญาณที่รู้เห็นว่าเป็นทางหรือมิใช่ทาง หมายถึงความหมจดจดด้วยการเริ่มเจริญวิปัสสนาพิจารณาสิ่งที่รวมกันอยู่เป็นกลุ่มก้อน จนเห็นความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปแห่งสังขารทั้งหลาย แล้วเกิดวิปัสสนูปกิเลส (สิ่งที่เป็นอุปสรรคขัดขวางมิให้การเจริญวิปัสสนารุดหน้าไป) ๑๐ อย่าง คือ โอภาส แสงสว่าง, ญาณ ความรู้, ปีติ ความอิ่มใจ, ปัสสัทธิ ความสงบ, สุข ความสบาย, อธิโมกข์ ความน้อมใจเชื่อ, ปัคคาหะ ความเพียรประคองจิต, อุပ္ภูฐาน ความปรากฏชัดแห่งสติ, อุเบกขา ความวางจิตเป็นกลาง และนิกัณติ ความพอใจในวิปัสสนา เมื่อวิปัสสนูปกิเลส ๑๐ อย่างนี้เกิดขึ้น ก็ใช้โยนิโสมนสิการกำหนดได้ว่ามิใช่ทาง ส่วนวิปัสสนาที่เริ่มดำเนินเข้าสู่วิถีนั้นแหละเป็นทางถูกต้อง แล้วเตรียมที่จะประคองจิตไว้ในวิปัสสนาญาณนั้นต่อไป

๖) **ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ** ความหมจดจดแห่งญาณอันรู้เห็นทางดำเนิน หมายถึงความหมจดจดแห่งความรู้เห็นชัดในข้อปฏิบัติด้วยการประกอบความเพียรในวิปัสสนาญาณ ๘ ดังกล่าว โดยเริ่มตั้งแต่ *อุทฺथัพพยานุปลสสนาญาณ* ที่พ้นจากอุปกิเลสดำเนินเข้าสู่วิถีนั้น เป็นต้นไปจนถึง *สัจจานุโลมิกญาณ* อันเป็นที่สุดแห่งวิปัสสนา ต่อจากนั้นก็เกิด *โคตรภูญาณ* คั่นระหว่างวิสุทธิข้อนี้กับข้อสุดท้าย เป็นรอยต่อแห่งความเป็นปุถุชนกับความเป็นอริยบุคคล

๗) **ญาณทัสสนวิสุทธิ** ความหมจดจดแห่งญาณทัสสนะ หมายถึงความหมจดจดที่เกิดจากความรู้เห็นด้วยปัญญาในอริยมรรค ๔ มีโสดาปัตติมรรคเป็นต้น อันเกิดถัดจากโคตรภูญาณ เป็นต้นไป เมื่อมรรคจิตเกิดขึ้นแล้ว ผลจิตย่อมเกิดขึ้น เป็นอันบรรลุดุจดหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา

สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สงเคราะห์เข้าในวิสุทธิทั้ง ๕ ข้อดังกล่าวมานี้ คือข้อ ๓ ถึง ข้อ ๗ โดยสัมมาสังกัปปะทำกิจพิจารณา สัมมาทิฏฐิทำกิจสันนิษฐาน คือความตกลงใจ

สรุปความ

สมัยที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงปฐมเทศนาโปรดปัญจวัคคีย์ ทรงยกทางสุดโต่งสองทาง คือ กามสุขัลลิกานุโยคและอัตตกิลมณานุโยค ขึ้นแสดงก่อนว่า เป็นทางที่บรรพชิตไม่ควรประพฤติปฏิบัติ เพราะไม่ทำให้ถึงความดับทุกข์ ทางมืองค์ ๘ นี้เท่านั้นเป็นทางประเสริฐ เป็นทางสายกลางที่จะนำผู้ปฏิบัติไปสู่ความดับทุกข์ได้อย่างแท้จริง ดังนั้น มรรคมืองค์ ๘ จึงเป็นยอดทางปฏิบัติในพระพุทธศาสนา ส่งผลให้มีการดำเนินชีวิตที่พอเหมาะพอดี โดยสร้างเสริมหลักไตรสิกขาคือศีล สมาธิ ปัญญา ที่สามารถทำให้ผู้ปฏิบัติเข้าถึงความบริสุทธิ์หมดจดและบรรลุนิพพานอันเป็นจุดหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา

วิสุทธิ ๗ นั้น เป็นหลักความบริสุทธิ์หมดจดที่สูงขึ้นไปตามลำดับ หรือทำไตรสิกขาให้บริบูรณ์เป็นขั้นๆ ไปโดยลำดับจนบรรลุจุดหมายสูงสุดคือพระนิพพาน เปรียบเหมือนรถเจ็ดผลัดส่งต่อกันให้บุคคลถึงที่หมายปลายทางนั้น

อริยมรรคมืองค์ ๘ และวิสุทธิ ๗ นี้ เป็นหมวดธรรมที่รวมหลักการศึกษาปฏิบัติในพระพุทธศาสนาที่เรียกว่า *ไตรสิกขา* ไว้อย่างครบถ้วน กล่าวได้ว่า หมวดธรรมทั้งสองหมวดนี้มีคุณลักษณะคล้ายกัน ดังนั้น จึงสามารถสงเคราะห์เข้ากันได้

อนึ่ง ในวิสุทธิ ๗ นี้ มีวิสุทธิที่จัดเป็นโลกุตตระ เพราะภาวะที่เป็นอริยมรรคและอริยผลอยู่ ๒ ข้อ คือ ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ และญาณทัสสนวิสุทธิ

๕. สันติ ความสงบ

อุทเทส

๑. สนฺติมคฺคเมว พุรุหฺย. : *สุจฺจนฺตพฺพทงแห่งความสงบนั้นแล.*

มัคควรรค : ขุททกนิกาย ธรรมบท

๒. นตฺถิ สนฺติปรํ สุขํ. : *สุข (อื่น) ยิ่งกว่าความสงบ ย่อมไม่มี.*

สุขวรรค : ขุททกนิกาย ธรรมบท

๓. โลกามิสํ ปชฺเต สนฺติเปกฺโข. : *ผู้แห่งความสงบ พึงละอามิสในโลกเสีย.*

สังยุตตนิกาย สคาถวรรค

พรรณนาความ

สันติ ความสงบ หมายถึงความสงบกาย วาจา และใจ ในที่นี้ จำแนกเป็น ๒ คือ **ความสงบภายนอก** ได้แก่ *สงบกาย วาจา* และ **ความสงบภายใน** ได้แก่ *สงบใจ*

ในอุทเทสที่ ๑ พระพุทธองค์ทรงสอนให้พอกพูนทางแห่งสันติ อันเป็นไปทางไตรทวาร คือ กายทวาร วจิตทวาร มโนทวาร ที่เป็นไปโดยสุจริต คือเว้นจากพฤติกรรมที่เบียดเบียนตนและผู้อื่นให้เดือดร้อน โดยการไม่ประทุษร้าย การไม่กล่าวร้าย และการไม่คิดร้าย เป็นต้น ดังที่ตรัสไว้ในสัทสวรรค ขุททกนิกาย ธรรมบท ว่า **“ผู้หลุดพ้นแล้วเพราะรู้ชอบ ผู้สงบระงับแล้ว ผู้คงที่นั้น มีใจสงบแล้ว วาจาและการกระทำก็สงบแล้ว”**

จิตที่ประกอบด้วยมโนสุจริต ๓ คือ ไม่คิดโลภอยากได้ ไม่คิดพยายามปกป้องร้าย มีความเห็นชอบตามคลองธรรม จัดเป็น**ความสงบภายใน** การประกอบด้วยกายสุจริต ๓ วจิตสุจริต ๔ จัดเป็น**ความสงบภายนอก**

คำว่า **พูน** ในอุทเทสที่ ๑ หมายถึง**ทำให้มากขึ้น ทำให้เจริญขึ้น** ในที่นี้มุ่งถึงพูนทางที่ทำให้ถึงความดับทุกข์ อันเป็นทางแห่งสันติที่แท้จริง ได้แก่ **อริยมรรคมีองค์ ๘**

คำว่า **ความสงบ** ในอุทเทสที่ ๒ ได้แก่ **พระนิพพาน** มีอธิบายว่า ความสุขอย่างอื่นแม้จะเป็นความสุขเหมือนกัน แต่ก็ไม่ใช่ความสุขที่แท้จริง ส่วนความสุขที่เกิดจากการละกิเลสได้เด็ดขาด จัดเป็น**ความสุขที่แท้จริง**

คำว่า **อามิส** ในอุทเทสที่ ๓ หมายถึง**เครื่องล่อใจให้ติดอยู่ในโลก** ดุจเหยื่อที่เบ็ดเกี่ยวไว้สำหรับล่อปลา ได้แก่ **กามคุณ ๕** คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่น่าปรารถนา น่ารักใคร่ น่าพอใจ

การทำจิตมิให้ติดอยู่ในกามคุณ ๕ จัดเป็นปฏิปทาของผู้รู้ ผู้สงบดีแล้ว ดังที่ตรัสไว้ในชราสูตร ขุททกนิกาย สุตตนิบาต ว่า “**หยาดแห่งน้ำย่อมไม่ติดในใบบัว แม้ฉันทิ วารีย่อมไม่กำซาบในดอกปทุม ฉันทิ มุนีย่อมไม่เข้าไปติดในอารมณ์อันเห็นแล้วก็ดี อันฟังแล้วก็ดี อันทราบแล้วก็ดี ฉันทิ**” ดังนั้น ผู้มุ่งสันติอันเป็นสุขอย่างแท้จริง พึงละโลกามิสเสีย

สรุปความ

สันติ ความสงบ เป็นได้ทั้งโลกียะและโลกุตตระ

ที่เป็นโลกียะ ตรงกับพระบาลีว่า

น หิ รุณเณน โสเกน สนฺตี ปบุโปติ เจตโส.

บุคคลย่อมถึงความสงบแห่งจิต ด้วยร้องไห้ ด้วยเศร้าโศก ก็หาไม่.

ที่เป็นโลกุตตระ ตรงกับพระบาลีว่า

โลกามิสํ ปชเท สนฺติเปกฺโข. : ผู้เพ่งสันติ พึงละโลกามิสเสีย.

พระพุทธองค์ตรัสสอนให้พунทางแห่งสันติ คือการปฏิบัติตาม **อริยมรรคมีองค์ ๘** และ **วิสุทธิ ๗** เมื่อปฏิบัติได้เช่นนี้ ย่อมเป็นการพอกพูนทางแห่งสันติอย่างถูกต้อง ทำให้บรรลุถึงความสงบสุขอย่างแท้จริง

๖. นิพพาน ความดับทุกข์

อุทเทส

๑. นิพพานํ ปรมํ วทนฺติ พุทฺธา. :

พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ย่อมกล่าวว่านิพพานว่ายอดเยี่ยม.

มหาปรินิพพานสูตร : ทีฆนิกาย มหาวรรค

๒. นิพพานคมนํ มคฺคํ ชิปฺปเมว วิโสธเย. :

พึงรีบรัดชำระทางไปนิพพาน.

มคฺควรรค : ชุททกนิกาย ธรรมบท

๓. นิพพานํ ปรมํ สุขํ. : นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง.

สุขวรรค : ชุททกนิกาย ธรรมบท

พรรณนาความ

คำว่า นิพพาน สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ทรงแสดงพระมติไว้ ๒ นัย ดังนี้

๑) นิพพาน แปลว่า **ดับ** มาจาก วา ธาตุ, มี **นี** เป็นบทรหน้า, **ยุ** ปัจจัย, แปลง **ยุ** เป็น **อน**, แปลง **ว** เป็น **พ** สำเร็จรูปเป็น **นิพพาน**

๒) นิพพาน แปลว่า **หาของเสียหมดมิได้** ออกจาก **วาน** ศัพท์ อันเป็นชื่อของลูกศร มี **นี** เป็นบทรหน้า ในความหมายปฏิเสธ เข้ารูปเป็นปัญจมีหรือฉกฐีพหุพิหิสมาส เทียบได้กับบทว่า “**อพฺพุพฺพสฺสโล : ผู้มีลูกศรอันถอนแล้ว**” เป็นคุณบทของพระอรหันต์

นิพพาน มีความหมาย ๒ นัย

นัยที่ ๑ นิพพาน แปลว่า **ธรรมหาเครื่องเสียหมดมิได้** หมายถึงภาวะที่จิตปราศจากตัณหาเครื่องเสียหมด นิพพานตามความหมายนี้ ตรงกับคำว่า **สตูปาทิเสส-นิพพาน** คือภาวะที่จิตดับกิเลสตัณหาได้ แต่ยังมีเบญจขันธ์อยู่ หรือภาวะจิตของบุคคลที่สิ้นกิเลสแล้วแต่ยังมีชีวิตอยู่

นัยที่ ๒ นิพพาน แปลว่า **ความดับ** หมายถึงภาวะที่ดับกิเลส คือราคะ โทสะ และโมหะได้อย่างเด็ดขาด หรือสภาพที่ดับกองทุกข์ในวัฏฏะทั้งมวลอันมี **ชาติ** ความเกิด **ชรา** ความแก่ **มรณะ** ความตาย เป็นต้น ได้อย่างสิ้นเชิง นิพพานตามความหมายนี้ ตรงกับคำว่า

อนุปาติเสสนิพพาน คือภาวะที่ดับกิเลสไม่มีเบญจขันธ์เหลือ หรือภาวะที่สิ้นทั้งกิเลสทั้งชีวิต
 ดุจประทีปสิ้นเชื้อดับไปฉะนั้น

จุดประสงค์ของการแสดงอุทเทสแห่งนิพพาน

สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ทรงประมวลพระพุทธานุญาตเป็นอุทเทสแห่งนิพพานนี้ไว้
 ด้วยพระประสงค์ ๓ ประการ คือ

- ๑) เพื่อทรงแสดงอุดมการณ์ หรือจุดหมายสูงสุดแห่งพระพุทธศาสนาคือนิพพาน
- ๒) เพื่อทรงแสดงเหตุโดยชักชวนพุทธบริษัทให้แผ้วถางทางไปนิพพาน
- ๓) เพื่อทรงพรรณนาผลว่านิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง

หลักการสิ้นสุดการเวียนว่ายตายเกิดในศาสนาต่างๆ

สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ทรงประมวลคติเกี่ยวกับหลักการสิ้นสุดแห่ง
 การเวียนว่ายตายเกิดอันเป็นจุดหมายสูงสุดของศาสนาพราหมณ์และศาสนาคริสต์ ไว้ดังนี้

๑) **ศาสนาพราหมณ์ หรือฮินดู** ถือว่า มีต้นเดิมอย่างหนึ่งเรียกว่า *ปรมาตมัน*
 แบ่งภาคออกไปเข้าสิงรูปกายที่เรียกว่า *อาตมัน* ซึ่งตกอยู่ในคติแห่งกรรม ถ้าทำบาปหนัก
 ย่อมตกนรกไม่มีกำหนด ถ้าทำบาปไม่มากนัก ย่อมตกนรกชั่วคราวบ้าง เกิดเป็นสัตว์ดิรัจฉาน
 ปีศาจ ยักษ์ และมนุษย์ชั้นเลวบ้าง ส่วนที่ทำดีพอประมาณ ย่อมเกิดในสวรรค์ชั้นต่ำ หรือเกิด
 ในมนุษย์โลกเป็นคนชั้นดี ทำดีมากขึ้น คดีย่อมดีมากขึ้น ความดีย่อมผลัดเปลี่ยนคดียให้ดีขึ้น
 เมื่อท่องเที่ยวไปอย่างนี้แล้ว ในที่สุดย่อมถึงความบริสุทธิ์จากบาปทั้งปวง ได้ชื่อว่า *มหาตมัน*
มหาตมัน นั้นจติจากร่างที่สุดแล้ว ย่อมกลับเข้าสู่ปรมาตมันตามเดิม แล้วเป็นอยู่คงที่ ไม่จติอีก
 ตามที่กล่าวมานี้เป็นที่สุดแห่งสังสารวัฏหรือการเวียนว่ายตายเกิดของศาสนาพราหมณ์
 เรียกว่า *นิรวาณม*

๒) **ศาสนาคริสต์** มีการบัญญัติที่สุดการเวียนว่ายตายเกิดเช่นเดียวกันกับศาสนา
 พราหมณ์ แต่เน้นบุคลาธิษฐาน กล่าวคือ นักบุญหลังจากตายย่อมขึ้นสวรรค์ไปอยู่กับพระเจ้า
 เป็นนิรันดร ปฏิเสธการกลับมาเกิดเป็นมนุษย์และเป็นสัตว์ดิรัจฉานสลับกัน

ในหนังสือศาสนาเปรียบเทียบ **ท่านอาจารย์สุชีพ ปุญญานุภาพ** ได้ประมวลหลัก
 จุดหมายปลายทางแห่งสังสารวัฏของศาสนาเด่นๆ ของโลกไว้ โดยสรุปความดังนี้

๑) **ศาสนาพราหมณ์** มีจุดหมายปลายทาง คือ**ความเป็นพรหม** โดยกลมกลืนเป็นอันหนึ่งเดียวกับพระพรหม (ปรมาตมัน) มีวิธีปฏิบัติโดยบำเพ็ญโยคะ ปลุกฝังให้เกิดความรู้เกี่ยวกับพระพรหม ถือว่าชีวิตในโลกนี้มีหลายครั้ง มีการเวียนว่ายตายเกิด

๒) **ศาสนาคริสต์** มีจุดหมายปลายทาง คือ**สวรรค์** โดยคนเราเมื่อตายแล้วได้ไปอยู่กับพระเจ้าในสวรรค์ มีวิธีปฏิบัติโดยทำตามบัญญัติของพระเจ้า และถือว่าชีวิตในโลกนี้มีเพียงครั้งเดียว

๓) **ศาสนาอิสลาม** มีจุดหมายปลายทาง คือ**สวรรค์** แต่ไม่ไปอยู่กับพระเจ้า มีวิธีปฏิบัติ คือ (๑) มีความเชื่อในพระอัลเลาะห์และทูตของพระองค์ คือพระนบีมูฮัมหมัด (๒) ทำละหมาด คือสวดมนต์หันหน้าไปทางเมืองเมกกะ ประเทศซาอุดีอาระเบีย (๓) ให้ทาน (๔) อดอาหารกลางวันในเดือนรอมฎอน กลางคืนไม่ห้าม

๔) **พระพุทธศาสนา** มีจุดหมายปลายทาง คือ**พระนิพพาน** โดยดับกิเลสที่เป็นต้นเหตุแห่งความทุกข์ความเดือดร้อนได้สิ้นเชิง มีวิธีปฏิบัติเพื่อดับกิเลส คือ ดำเนินตามหลักมัชฌิมาปฏิปทา อันได้แก่อริยมรรคมีองค์ ๘ ถือว่าชีวิตในโลกนี้มีหลายครั้ง มีการเวียนว่ายตายเกิดจนกว่าจะสิ้นกิเลส

นิพพาน : จุดหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนาถือเหตุปัจจัยอันปรุงแต่งสังขารคืออวิชชาเป็นต้นสาย นิพพานเป็นปลายสาย และปฏิเสธอัตตา แต่ยอมรับความเชื่อมถึงกันแห่งจิตจิตกับปฏิสนธิจิตในภพหน้า ยอมรับการเวียนว่ายตายเกิดในภพภูมิต่างๆ เช่น ตกนรก เป็นเปรต เป็นอสุรกาย เป็นสัตว์ดิรัจฉาน เกิดเป็นมนุษย์ เป็นเทวดาในสวรรค์ชั้นต่างๆ ด้วยอำนาจกรรม แต่การตกนรกนั้นมีระยะเวลาสั้นสุด เมื่อชดใช้กรรมจนหมด พระพุทธศาสนาปฏิเสธความบริสุทธิ์แห่งจิตด้วยการรอกอยโชคชะตาवासนา หรือเกิดจากสิ่งอื่นดลบันดาล แต่รับรองความบริสุทธิ์แห่งจิตด้วยการบำเพ็ญวิปัสสนากัมมัฏฐานจนบรรลุอรหัตตผล

พระพุทธศาสนายกย่องนิพพานว่าเป็น**อมตธรรม คือธรรมที่ไม่ตาย** ดังพระบาลีว่า **อปปมาโท อมตํ ปทํ. : ความไม่ประมาท เป็นทางไม่ตาย และว่า เป็นสถานที่อันไม่จุติ ไม่มี ความเศร้าโศก** ดังพระบาลีว่า

เต ยนติ อจจุตํ ฐานํ ยตถ คนตวา น โสจเร.

มุณีเหล่านั้น ย่อมไปสู่สถานไม่จุติ ที่ไปแล้วไม่เศร้าโศก

โดยนัยนี้ นิพพานอันเป็นปลายสาย จัดเป็น **วิสังขาร** คือภาวะที่ตรงข้ามกับสังขาร เป็น**อสังขตะ** คือสิ่งที่ปัจจัยมิได้ปรุงแต่ง เพราะพ้นจากความเป็นสังขาร และอันปัจจัยมิได้ปรุงแต่งให้เกิดอีก

นิพพานธาตุ ๒

ในขุททกนิกาย อิติวุตตกะ พระพุทธองค์ตรัสนิพพานธาตุไว้ ๒ ประเภท คือ

๑) **สอุปาทิเสสนิพพานธาตุ** นิพพานธาตุยังมีอุปาทิเหลือ ได้แก่ภาวะที่ดับกิเลส มีเบญจขันธ์เหลือ คือสิ้นกิเลส แต่ยังมีชีวิตอยู่ เรียกว่า **กิเลสปรินิพพาน**

๒) **อนุปาทิเสสนิพพานธาตุ** นิพพานธาตุไม่มีอุปาทิเหลือ ได้แก่ภาวะที่ดับกิเลส ไม่มีเบญจขันธ์เหลือ คือสิ้นทั้งกิเลสและชีวิต เรียกว่า **ขันธปรินิพพาน**

คำว่า **อุปาทิ** ในนิพพานธาตุทั้งสองนั้น ได้แก่ **เบญจขันธ์** คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ที่ถูกรวมกิเลสเข้าถือมั่นหรือยึดครองไว้มั่น

บาลีแสดงปฏิบัติแห่งนิพพาน

พระพุทธพจน์ที่แสดงปฏิบัติแห่งนิพพาน มีนัยดังนี้

**ภิกษุยินดีในความไม่ประมาทแล้ว หรือเห็นภัยในความประมาทโดยปกติ
ย่อมเป็นผู้ไม่ควรเพื่อล้อมรอบ ย่อมปฏิบัติใกล้นิพพานเทียว.**

อัปมาทวรรค : ขุททกนิกาย ธรรมบท

ความไม่ประมาท ในที่นี้ คือการอยู่ไม่ปราศจากสติ เจริญสติปัญญา ๔ อยู่เสมอ ซึ่งเป็นหลักธรรมสำคัญที่ทำให้บรรลุนิพพานได้

**ภิกษุหนักในพระศาสนา หนักในพระธรรม มีความเคารพกล้าใน
พระสงฆ์ มีความเพียร หนักในสมาธิ มีความเคารพกล้าในสิกขา หนัก
ในความไม่ประมาท และเคารพในปฏิสันถาร ย่อมเป็นผู้ไม่ควรเพื่อ
ล้อมรอบ ย่อมปฏิบัติใกล้นิพพานเทียว.**

คารวสูตร : อังคตตรนิกาย สัตตกนิบาต

ความเคารพ ในที่นี้ คือความเอื้อเฟื้อต่อพระรัตนตรัย ในการบำเพ็ญสมาธิ
ในการปฏิบัติตามหลักไตรสิกขา ในความไม่ประมาทต่อการเจริญสติปัญญา ๔ และในธรรม

ปฏิสันถาร เมื่อผู้ใดมีความเคารพดังกล่าวมานี้ เชื่อว่าปฏิบัติตนเพื่อความเจริญ มุ่งตรงต่อการ
บรรลุนิพพานอย่างแน่แท้

ฌานและปัญญาในผู้ใด ผู้นั้นปฏิบัติใกล้นิพพาน.

ภิกขุวรรค : ขุททกนิกาย ธรรมบท

ฌานและปัญญา ในที่นี้ คือ ฌาน ได้แก่จิตที่เป็นสมาธิแน่นแน่ว สงบจาก*นิวรณ์ธรรม*
ในภาคปฏิบัติ ได้แก่ การเจริญสมถกัมมัฏฐาน ส่วนปัญญา ได้แก่จิตที่รู้เท่าทันความเป็นไป
ของสรรพสิ่งตามเป็นจริง ในภาคปฏิบัติ ได้แก่ การเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐาน

ภิกษุ เธอจงวิตเรื่อนี้ เรืออันเธอวิตแล้ว จักปล้นถึง
เรือตัดราคะและโทสะแล้ว แต่นั้นจักถึงนิพพาน.

ภิกขุวรรค : ขุททกนิกาย ธรรมบท

คำว่า เรือ หมายถึง อรรถภาพร่างกายของคนเรา อันลอยอยู่ในแม่น้ำคือสังสารวัฏ
เรืออันเธอวิตแล้ว หมายถึงการบรรเทากิเลสและบาปกรรมให้เบาบางลงจนตัดได้เด็ดขาด
เมื่อตัดกิเลสและบาปกรรมได้แล้ว เรือคืออรรถภาพนี้ก็จักแล่นไปถึงท่าคือพระนิพพานได้
ในที่สุด

บาลีแสดงสอูปาติเสสนิพพาน

พระพุทธพจน์ที่แสดงสอูปาติเสสนิพพาน มีดังนี้

เพราะละตัณหาเสีย ท่านกล่าวว่า นิพพาน.

อุทยมาณวกปัญหา ปารายนวรรค : ขุททกนิกาย สุตตนิบาต

ความดับด้วยสාරอกโดยไม่เหลือ เพราะสิ้นแห่งตัณหาทั้งหลาย
ด้วยประการทั้งปวง เป็นนิพพาน.

นันทวรรค : ขุททกนิกาย อุทาน

ธาตุอันหนึ่งแลเป็นไปในธรรมอันแลเห็นแล้วในโลกนี้ เป็น
นิพพานธาตุ มีอุปาทิยังเหลือ เพราะสิ้นธรรมชาติผู้นำไปสู่ภพ (คือ
ตัณหา).

ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ

ไวพจน์แห่งวิราคะมีคำว่า “มทนิมมทโน ธรรมยังความเมาให้สร่าง” เป็นต้น ดังที่กล่าวแล้วในหัวข้อแห่งวิราคะ พึงทราบว่ หมายถึงอุปาทิเสสนิพพาน

บาลีแสดงอุปาทิเสสนิพพาน

พระพุทธพจน์ที่แสดงอุปาทิเสสนิพพาน มีดังนี้

เรากล่าวทวีปนั้นมีไช้อื่น หาห้วงมิได้ หาเครื่องยึดมิได้
เป็นที่ล้นรอบแห่งขราและมัจจุว่า นิพพาน.

กัปปมาณวกปัญหา ปารายนวรรค : ขุททกนิกาย สุตตนิบาต

ส่วนธาตุเป็นไปในธรรมอันจะพึงถึงข้างหน้า ที่ภพทั้งปวงดับ
ด้วยประการทั้งปวง เป็นนิพพานธาตุหาอุปาทิเหลือมิได้.

ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ

ความเข้าไปสงบแห่งสังขารเหล่านั้น ย่อมเป็นสุข.

สังยุตตนิกาย นิตานวรรค

ภิกษุทั้งหลาย อายตนะนั้น (นิพพาน) มีอยู่ ที่ดิน น้ำ ไฟ ลมไม่มีเลย
อากาศอันจุายตนะ วิญญาณอันจุายตนะ อากิญจัญญายตนะ เวนสัณญานาสัณญายตนะ
ก็มีไช้ โลกนี้ก็มีไช้ โลกอื่นก็มีไช้ ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ทั้งสองก็มีไช้ อนึ่ง ภิกษุทั้งหลาย
เราไม่กล่าวเลย ซึ่งอายตนะนั้นว่าเป็นการมา เป็นการไป เป็นการยิน เป็นการจตุติ เป็นการ
เกิด อายตนะนั้นหาที่ตั้งอาศัยมิได้ มิได้เป็นไป หาอารมณ์มิได้ นั้นแลที่สุดแห่งทุกข์.

ปาฏลิกามวรรค : ขุททกนิกาย อุทาน

ในพระสูตรนี้ พระพุทธองค์ตรัสเรียกนิพพานว่า อายตนะ ซึ่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ
ทรงตั้งข้อสังเกตว่า น่าจะได้แก่อัมมายตนะ และทรงอาศัยใจความแห่งพระสูตรนี้สรุป
ลักษณะของนิพพานไว้ ๖ ประเด็น คือ (๑) การที่ตรัสว่าดิน น้ำ ไฟ ลมไม่มีในอายตนะนั้น
แสดงว่านิพพานมิใช่รูปขันธ์ (๒) การที่ตรัสว่าอากาศอันจุายตนะเป็นต้นไม่ใช่อายตนะนั้น
แสดงว่านิพพานมิใช่นามขันธ์ (๓) การที่ตรัสว่าโลกนี้ก็มีไช้ โลกอื่นก็มีไช้เป็นต้น แสดงว่า
นิพพานมิใช่โลกอย่างใดอย่างหนึ่งในทางโหราศาสตร์ (๔) การที่ไม่ตรัสว่าอายตนะนั้นเป็น

การมาเป็นการไปเป็นต้น แสดงว่านิพพานไม่มีการติดต่อสัมพันธ์กับโลกอื่น (๕) การที่ตรัสว่า
อายตนะนั้นหาที่ตั้งอาศัยมิได้เป็นต้น แสดงว่านิพพานมิใช่เป็นโลกเองพร้อมทั้งสัตว์โลก
(๖) การที่ตรัสว่านั่นแลที่สุดแห่งทุกข์ แสดงว่านิพพานเป็นปลายสายแห่งกองทุกข์ที่สิ้นสุดลง

**ภิกษุทั้งหลาย อายตนะอันไม่เกิดแล้ว ไม่เป็นแล้ว อันปัจจัยไม่กระทำแล้ว
ไม่แต่งแล้ว มีอยู่.**

ปาฎลิตามิวรรค : ขุททกนิกาย อุทาน

บาลีแสดงนิพพานธาตุทั้ง ๒

พระพุทธพจน์ที่แสดงนิพพานธาตุทั้ง ๒ มีดังนี้

**ธรรมชาตินั้นสงบแล้ว ธรรมชาตินั้นประณีต ธรรมชาติไรเล่าเป็นที่สงบแห่ง
สังขารทั้งปวง เป็นที่สละคืนอุปธิทั้งปวง เป็นที่สิ้นแห่งตัณหา เป็นที่สิ้นกำหนด เป็นที่ดับ
คือนิพพาน.**

อังคุตตรนิกาย นวกนิบาต

คำว่า **อุปธิ** เป็นชื่อของกิเลสก็มี โดยมีความหมายว่าเข้าไปทรงคือเข้าครอง ตรงกับ
คำว่า **อุปธิวิเวโก** เป็นชื่อของปัญญาขั้นก็มี โดยมีความหมายว่า เข้าไปทรงคือหอบไว้ซึ่งทุกข์
ตรงกับข้อความว่า “ยัญทั้งหลายย่อมกล่าวยกย่องรูป เสียง รส กาม และสตรีทั้งหลาย
ข้าพเจ้ารู้ว่า นั่นมลทินในอุปธิทั้งหลายแล้ว เหตุนั้น จึงไม่ยินดีแล้วในการเช่น ไม่ยินดีแล้วใน
การบวงสรวง”

อุปธิ ในที่นี้ ได้แก่ ปัญญาขั้นหรือขั้น ๕ คำว่า **เป็นที่สงบแห่งสังขารทั้งปวง** และ
คำว่า **เป็นที่สละคืนอุปธิทั้งปวง** หมายถึงอนุपाติเสสนิพพาน ส่วน ๓ คำหลังมีคำว่า **เป็นที่สิ้น
ตัณหา** เป็นต้น หมายถึงสอุปาทิเสสนิพพาน

สรุปความ

พระพุทธองค์ตรัส**ให้บริบัตชำระทางไปพระนิพพาน** เพราะทางไปนิพพานนั้น
ย่อมเป็นไปเพื่อความเข้าไปสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อนิพพาน ที่ตรัสว่า **นิพพานเป็นสุขอย่าง
ยวดยิ่ง** เพราะนิพพานเป็นความสุขสงบ เย็น เช่นน้ำระงับดับกระหาย สำหรับผู้ปฏิบัติ

การฝึกอบรมจิตไปตามทางแห่งนิพพาน เป็นการดำเนินใกล้นิพพานไปทุกขณะ ดังในพระบาลีว่า “**นิพพานสเสว สันติเก : ย่อมปฏิบัติใกล้นิพพานเทียว**”

จิตอันเคยกำหนดในอารมณ์อันชวนให้กำหนด มัวเมาในอารมณ์อันชวนให้เมา ภายหลังมาหน่ายโดยโยนิโสมนสิการแล้ว ย่อมสิ้นกำหนด ย่อมหลุดพ้น ย่อมถึงความหมดจด ผ่องใส ย่อมสงบ ย่อมเป็นจริมกจิต (จิตสุดท้าย) ดับสนิทในอวสาน **นิพพิทา วิตถะ วิมุตติ วิสุทธิ สันติ และนิพพาน** เป็นธรรมเนื่องถึงกันด้วยประการฉะนี้

จบ ธรรมวิจารณ์ ส่วนปรมัตถปฏิบัติ

ธรรมวิจารณ์ ส่วนสังสารวัฏ โดยบุคลากริษฐาน

คติ

อุทเทส

๑. จิตเต สงกิลิฏฺเฐ ทุคฺคิตฺติ ปาฎิกงฺขา.

เมื่อจิตเศร้าหมองแล้ว ทุคฺคิตฺติเป็นอันหวังได้.

๒. จิตเต อสงกิลิฏฺเฐ สุกฺคิตฺติ ปาฎิกงฺขา.

เมื่อจิตไม่เศร้าหมองแล้ว สุกฺคิตฺติเป็นอันหวังได้.

วัตถุปมสูตร : มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์

พรรณนาความ

สังสารวัฏ หมายถึงการเวียนว่ายตายเกิด ได้แก่ลำดับการสืบต่อที่เป็นไปไม่ขาดสาย แห่งขั้นธ ธาตุ และอายตนะทั้งหลาย หรือการเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในภพภูมิกำเนิดต่างๆ

คติ คือภูมิเป็นที่ไป หรือเป็นที่ถึงเบื้องหน้าแต่ตาย มี ๒ อย่าง คือ (๑) **ทุคฺคิตฺติ ภูมิ** เป็นที่ไปข้างชั่ว ได้แก่ สถานที่ไปเกิดที่มีแต่ความทุกข์ร้อน (๒) **สุกฺคิตฺติ ภูมิ** เป็นที่ไปข้างดี ได้แก่ สถานที่ไปเกิดที่มีความสุขสบาย คติทั้ง ๒ นั้น มีที่มาในพระสูตรต่างๆ แห่งพระไตรปิฎกดังนี้

๑. ทุคฺคิตฺติ

ทุคฺคิตฺติ ในบางพระสูตรแจกเป็น ๒ คือ (๑) **นิริยะ** คือนรก โลกอันหาความเจริญมิได้ (๒) **ติรัจฉานโยนิ** กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน (สัตว์เจริญโดยขวางหรือไปตามยาว) บางพระสูตรเพิ่ม **ปิตติวิสยะ** แดนแห่งเปรต เข้าไปเป็น ๓ ด้วยกัน อีกอย่างหนึ่งว่า **อบาย** โลกอันปราศจากความเจริญ **ทุคฺคิตฺติ ภูมิ** เป็นที่ไปข้างชั่ว **วินิบาต** โลกที่ทำให้สัตว์ผู้ตกอยู่ไร้อำนาจ ในพระสูตรโดยมากเพิ่ม **นิริยะ** ไว้ตอนท้าย จึงรวมเป็น ๔

ในคัมภีร์อรรถกถาพระวินัยปิฎกและพระสุตตันตปิฎก ได้ให้คำจำกัดความทุคฺคิตฺติ ไว้ ๔ อย่าง ดังนี้

อบาย หมายถึงภูมิอันปราศจากความสุข ไร้ความเจริญ หรือสถานที่ปราศจากบุญ ที่เป็นเหตุให้ได้สมบัติ ๓ คือ มนุษย์ สวรรค์ นิพพาน

ทุกข์ หมายถึงภูมิอันมีแต่ความทุกข์ หรือสถานที่สัตว์ไปเกิดเพราะผลกรรมชั่วอัน เนื่องจากความเป็นคนเจ้าโทสะ

วินิบาต หมายถึงภูมิเป็นที่ตกแห่งสัตว์ผู้ไร้อำนาจ หรือตกไปมีแต่ความพินาศ มีอวัยวะแตกกระจัดกระจาย

นिरยะ หรือ **นรก** หมายถึงภูมิอันไม่มีความเจริญ มีแต่ความเร่าร้อนกระวนกระวาย

ในคัมภีร์สมังคลวิลาสินี คำว่า **วินิบาต** หมายถึงสัตว์จำพวกที่ไม่นับเข้าในสัตว์ ผู้บังเกิดในอบายภูมิ ๔ ได้แก่ **พวกเวมานิกเปรต** คือเปรตที่แม้จะมีวิมานอยู่ แต่ไม่รุ่งเรือง เหมือนเทพอื่นๆ ได้เสวยสุขเพียงชั่วครู่แล้วเสวยทุกข์ทรมานต่างๆ เป็นช่วงๆ สลับกันไป

๑) นირยะ หรือนรก

นรกในลัทธิศาสนาอื่นตามพระมติสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ

สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ทรงประทานความรู้เชิงวิเคราะห์วิจารณ์เกี่ยวกับนรก ในลัทธิศาสนาอื่นไว้ว่า

“นรคนั้นมิใช่มีเฉพาะของเรา ลัทธิศาสนาอื่นที่ยอมรับการเวียนว่ายตายเกิด ก็มี นรกด้วยกันทั้งนั้น เช่น ของศาสนาพราหมณ์ซึ่งคล้ายกับนรกในพระพุทธศาสนาของเรา **นिरยะ** นั้นเป็นศัพท์ภาษาบาลี พวกพราหมณ์เขาเรียกว่า **นรกะ** ตามศัพท์สันสกฤต ในภาษาของเราเรียกว่า **นรก** ตามอย่างเขา อีกอย่างเขาเรียกว่า **ปาดาละ** เราเรียกตามเขาว่า **บาดาล** แต่เราเข้าใจไปว่า **นาคภพ** นรกของเขานั้นเป็นที่ลงโทษอาตมัน ผู้ทำบาปในเมื่อยังอยู่ในโลกนี้ แบ่งเป็นส่วนใหญ่ ๗ ส่วน ในหนังสือที่อ่านไม่ได้ระบุว่าใครควรตกนรกขุมอะไรตามบาปที่ทำ ทูตของพระยมคอยตรวจดูอยู่ตลอดโลก พอมีคนตายลงก็นำตัวไปแสดงแก่พระยม ทูตเหล่านี้ ไม่มีคำเรียกในภาษาสันสกฤต แต่ของเราเรียกว่า **นिरยบาล** ทางไปนรคนั้นต้องผ่านแม่น้ำเพลิง จึงมีธรรมเนียมว่า เมื่อคนเจ็บหนักจวนตาย ทายาทยอมจัดทำโคทาน คือให้โคแก่พราหมณ์ ตัวหนึ่ง เพื่อจะได้ใช้เป็นพาหนะข้ามแม่น้ำเพลิงนั้น เมื่อไปถึงแล้ว ไม่ปรากฏว่าพระยม ได้ซักถามเอาคำให้การของผู้นั้น มีรายงานไว้เสร็จแล้วว่า ผู้นั้นเมื่อยังอยู่ ณ โลกนี้ ได้ทำ

กรรมอย่างไรไว้บ้าง เป็นแต่เปิดรายงานนั้นสอบดูแล้วพิพากษาทีเดียว ถ้าเป็นผู้ไม่ได้ทำบาป หรือทำบ้าง แต่ได้ทำบุญไว้ อาจกลบกลบกัน ย่อมถูกปล่อยตัวส่งไปขึ้นสวรรค์หรือไปเกิดใหม่ ในมนุษยโลก ถ้าเป็นผู้ได้ทำบาปไว้มากหรือทำบาปหนัก ย่อมลงโทษสมแก่ความผิด การลงโทษที่ผู้นั้นจะได้รับในคราวตกรก คือ ถูกขังในที่มืดตื้อหรือจมอยู่ในบ่อเต็มด้วย ปัสสาวะสุนัขและน้ำมูกของคน ถูกลงโทษด้วยไฟ เหล็กแดง ให้สัตว์มีพิษกัด ให้นกและสัตว์ร้ายที่กินเนื้อเป็นอาหารจิกบ้างกัดบ้าง ถูกสนตะพายที่จุมูกลากไปบนมิดอันคมกริบ ถูกบังคับให้ลอดรูเข็ม ถูกให้แรงแคว็กลูกตา ถูกภูเขาสองข้างกระแทกกันบด แม้อย่างนั้นก็ยังไม่ตาย หนีไปได้กว่าจะสิ้นกรรม ครั้นสิ้นกรรมแล้วย่อมฟื้น ไม่ต้องติดเสมอไปเหมือนสัตว์นรก บางลัทธิ แต่นั้นย่อมไปเกิดในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉานเลวๆ กว่าที่จะพบช่องทำความดี จึงจะได้คติที่ดี เรื่องที่เล่ามานี้ผู้แต่งอ้างว่าปรณชือปัทมปุราณะ ษะรอยนรกนี้จักชือปัทมนรก ตรงกับของเราว่าปทุมนิรยะ”

นรกในคัมภีร์พระไตรปิฎก

ในเทวทูตสูตร (พระไตรปิฎก เล่มที่ ๑๔) พระพุทธองค์ทรงแสดงว่า มนุษย์ผู้ทำบาปไว้ในโลกนี้ เมื่อตายไปเกิดในนรก จะถูกพวกนายนิรยบาล คือ ผู้คุมกฏนรกหรือผู้ทำหน้าที่ลงโทษสัตว์นรก จับนำไปพบพญายมราช ผู้ทำหน้าที่พิพากษาคัดสินโทษสัตว์นรก โดยพญายมราชจะถามสัตว์นรกนั้นว่า *เมื่ออยู่ในโลกมนุษย์เคยเห็นเทวทูตทั้ง ๕ นี้หรือไม่ เมื่อเห็นแล้วทำไม่ถึงยังประมาทอยู่ เป็นต้น*

คำว่า **เทวทูต** หมายถึง ทูตของพญายมราชที่ส่งสัญญาณตักเตือนมนุษย์ในโลกให้รู้ธรรมดาของชีวิต เพื่อมิให้ประมาทหมัวเมาในชีวิต มี ๕ อย่าง คือ (๑) **เด็กแรกคลอด** (๒) **คนแก่** (๓) **คนเจ็บ** (๔) **คนถูกลงราชทัณฑ์** (๕) **คนตาย** มีอธิบายดังนี้

นายนิรยบาลจะจับสัตว์นรกนั้นที่แขนทั้งสองข้างแสดงแก่พญายมราชว่า คนผู้นี้ไม่ปรนนิบัติบิดามารดาเลย ไม่บำรุงสมณพราหมณ์ ไม่อ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในตระกูล ของจงลงอาญาแก่คนผู้นี้เถิด ก่อนจะลงอาญาโทษ พญายมราชก็จะสอบสวนซักไซ้ไต่ถามถึงเทวทูตต่างๆ ว่า เจ้าไม่เคยเห็นเด็กแดงๆ ที่ยังอ่อนนอนหงาย เป็อนมูตรคูถของตนอยู่ในแดนมนุษย์บ้างหรือ...ไม่เคยเห็นหญิงหรือชายที่มีอายุ ๘๐ ปี ๙๐ ปี หรือ ๑๐๐ ปี ผู้แก่หง่อม มีซี่โครงคดหลังงอ ถือไม้เท้า เดินงๆ เงินๆ โขเซ่ ฟันหัก ผมหงอก หนังกเหี่ยวย่น ตัวตกรกระ ศีรษะล้านในแดนมนุษย์บ้างหรือ....ไม่เคยเห็นหญิงหรือชายผู้ป่วยเป็นไข้หนักทุกข์ทรมาน นอนเป็อน

บุตรคูของตน ต้องมีคนอื่นคอยพุงลูกพุงเดิน ในแดนมนุษย์บ้างหรือ....ไม่เคยเห็น พระราชาทั้งหลายในแดนมนุษย์จับโจรผู้ประพฤติผิดมาแล้ว สั่งลงราชทัณฑ์วิธีต่างๆ เป็นต้นว่าลงโทษแบบโอบด้วยส้ โอบด้วยหวาย ตีด้วยตะบองสั้น ตัดมือ ตัดเท้า ตัดทั้งมือทั้งเท้า บ้างหรือ....ไม่เคยเห็นหญิงหรือชายที่ตายแล้วหนึ่งวัน สองวัน หรือสามวัน ขึ้นพองอืดเขียวช้ำ มีน้ำเหลืองไหลเยิ้ม ในแดนมนุษย์บ้างหรือ

เมื่อสัตว์นรกนั้นตอบว่า เคยเห็น พญายมราชจึงส่ำทักว่า เมื่อเจ้ารู้เพียงสาเป็น ผู้ใหญ่ขึ้น มิได้มีความคิดบ้างหรือว่า แม้เราเองก็มีความเกิดเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความเกิดไปได้... แม้เราเองก็มีความแก่เป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความแก่ไปได้...แม้เราเองก็มีความเจ็บป่วยเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความเจ็บป่วยไปได้... สัตว์ที่ทำบาปกรรมไว้นั้นๆ ย่อมถูกลงโทษด้วยวิธีต่างๆ ในปัจจุบัน จะป่วยกล่าวไปไปถึงชาติหน้าเล่า.... แม้เราเองก็มีความตายเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความตายไปได้ ควรที่จะทำความดีทางกาย ทางวาจา และทางใจไว้

สัตว์นรกนั้นก็กลับตอบว่า ข้าพเจ้าไม่อาจคิดเช่นนั้นได้เพราะมัวประมาท”

พญายมราชจึงตัดสินลงโทษโดยกล่าวว่า “เจ้าไม่ได้ทำความดีทางกาย ทางวาจา และทางใจไว้เพราะมัวประมาทเสีย ดังนั้น นายนิรบาลจักลงโทษเจ้าในฐานะเป็นผู้ประมาท บาปกรรมนี้ไม่ใช่มารดาบิดา ไม่ใช่พี่น้องชายหรือพี่น้องหญิง ไม่ใช่มิตรสหาย ไม่ใช่ญาติสาโลหิต ไม่ใช่สมณะและพราหมณ์ ไม่ใช่เทวดาทำให้เจ้า ตัวเจ้าเองนั่นแหละทำเข้าไว้ เจ้าเท่านั้นจักเสวยวิบากกรรมนี้

วิธีการลงโทษในนรก

ลำดับนั้น นายนิรบาลจะลงโทษสัตว์นรกด้วยเครื่องพันธนาการ ๕ แห่ง (ปัญจพิธพันธนะ) คือ ตรึงตะปูเหล็กแดงที่มือ ๒ ข้าง ที่เท้า ๒ ข้าง และที่กลางอก ถากด้วยผึ้ง จับตัวเอาหัวห้อยเท้าชี้ฟ้า ถากด้วยพรวด จับตัวเทียมรถแล้วให้วิ่งกลับไปกลับมาบนพื้นอันร้อน โชน บังคับให้ปีนขึ้นลงภูเขาถ่านเพลิงลูกใหญ่ที่ร้อนโชน ผลักพุ่งลงไปในห้องทองแดงที่ร้อนโชน เขาถูกเคี้ยวจนเดือดดุเดือดเป็นฟอง บางคราวดุขึ้นข้างบน บางคราวจมลงข้างล่าง บางคราวแล่นขวาง สัตว์นรกนั้นย่อมเสวยทุกข์เวทนาอันแรงกล้า แต่ก็ไม่ตาย แล้วนายนิรบาลนำสัตว์นรกไปขังไว้ในมหานรก

ลักษณะมหานรกและนรกขุมต่างๆ

มหานรknั้นมีสี่ฐานเป็นสี่เหลี่ยม มีประตูด้านละหนึ่ง (สี่มุมสี่ประตู) มีกำแพงเหล็กล้อม มีแผ่นเหล็กครอบไว้ข้างบน พื้นแห่งนรknั้นเป็นเหล็กร้อนโชนเป็นเปลวแผ่ไปตลอด ๑๐๐ โยชน์โดยรอบ ตั้งอยู่ทุกเมื่อ บางคราว ประตูแต่ละด้านของมหานรกเปิดออก เขาจะวิ่งไปที่ประตุนั้นโดยเร็ว ถูกไฟไหม้ผิวหนัง เนื้อ เอ็น หรือแม้กระดูกก็มอดไหม้เป็นควันตลบ แต่อวัยวะที่ถูกไหม้ไปแล้วจะกลับเป็นรูปเดิม และในขณะที่เขาใกล้จะถึงประตู ประตุนั้นก็จะพลันปิดสนิท สัตว์นรknั้นยอมเสวยทุกขเวทนาอย่างแสนสาหัสอยู่ในมหานรknั้น และไม่ตาย ตราบเท่าที่บาปกรรมยังไม่สิ้นสุด

ในทำยพระสูตร แม้พญายมราชก็มีความรู้สึกว่ สัตว์ที่ทำบาปกรรมไว้ในโลก ย่อมถูกนายนิรยบาลลงโทษแบบต่างๆ เห็นปานนี้ โอหนอ ขอเราพึงได้ความเป็นมนุษย์ ขอพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพึงเสด็จอุบัติในโลก ขอเราพึงได้นั่งใกล้พระองค์ ขอพระองค์พึงทรงแสดงธรรมแก่เรา และขอเราพึงรู้ทั่วถึงธรรมของพระองค์นั้นเถิด

เรื่องนรknี พระพุทธองค์มิได้ทรงสดับมาจากสมณะหรือพราหมณ์อื่นๆ แต่เป็น เรื่องจริงที่ทรงรู้เห็นประจักษ์ตามกรรมของสัตว์ที่ปรากฏเองทั้งนั้น

ในเทวทูตสูตรนี้ พระพุทธองค์ทรงระบุชื่อนรกรอบๆ มหานรกไว้ ๕ ชื่อ คือ (๑) **คูถนรก** นรกที่เต็มไปด้วยคูถ (๒) **กุกกุนรก** นรกที่เต็มไปด้วยเถ้าริ่ง (๓) **ลิมพลีวันนรก** นรกป่าจิว (๔) **อสีปัตตวันนรก** นรกป่าไม้ใบเป็นดาบ (๕) **ชาโรทกนทีนรก** นรกแม่น้ำดำ

ชื่อนรกในพระไตรปิฎกเล่มอื่นๆ : ในสังกัจจชาดก ขุททกนิกาย ชาดก สักกัณนิบาต (พระไตรปิฎก เล่มที่ ๒๘) ได้ระบุถึงชื่อของ **มหานรก นรกขนาดใหญ่ไว้ ๘ ขุม** คือ

๑) สัญชีวนรก	๒) กาฬสูตตนรก
๓) สังฆานนรก	๔) โรรูนรก
๕) มหาโรรูนรก	๖) อเวจีมหานรก
๗) ตาปนนรก	๘) มหาตาปนนรก

พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่ามหานรกทั้ง ๘ ขุมนี้อันพ้นได้ยาก แออัดไปด้วยสัตว์ นรกผู้ทำกรรมหยาบช้า แต่ละขุมมี **อุสสทนรก** ซึ่งเป็นนรกเล็กๆ ตั้งอยู่มุมประตูทั้งสี่ด้าน ด้านละสี่ขุม ดังนั้น มหานรก ๘ ขุมจึงมีอุสสทนรกเป็นบริวาร ๑๖ ขุม และเมื่อนับจำนวน ทั้งหมด จึงมีอุสสทนรก $๘ \times ๑๖ = ๑๒๘$ ขุม เมื่อรวมเข้ากับมหานรก ๘ ขุม จึงได้จำนวน **นรกทั้งหมด ๑๓๖ ขุม**

พระมติวิจารณ์เรื่องนรกของสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ : เรื่องนรกของพราหมณ์กับของเรา เทียบกันแล้วย่อมมีเค้าเป็นอันเดียวกัน เข้าใจว่าน่าจะมาจากต้นเดิมเดียวกันหรือลอกเลียนแบบกันมาแล้วยักเยื้องดัดแปลงให้เหมาะกับหลักคำสอนของตน เช่น เราปรารถนาจะแปลเทวทูตเป็นความเลื่อมสั่นหรือความทุกข์โดยธรรมดา เราก็ทำให้ยมราชซักถาม เราเสียวโล่กลัวการลงโทษ เราก็ทำให้ยมราชถามแล้วนิ่งเสีย ให้นายนิรยบาลรู้เอาเอง เรานับถือพระศาสนาของเรา เราก็ทำให้ยมราชเลื่อมใส ของเขาก็เป็นเช่นเดียวกัน เช่น เขาต้องการให้มีอำนาจแก่ได้ เพื่อล่อให้คนทำบาปนับถือพระเจ้าของเขาเป็นสรณะ เขาก็กล่าวถึงพระวิษณุและพระศิวะว่ามีอำนาจใช้เทวทูตไปแย่งเอาตม้นของผู้นับถือพระองค์จากเทวทูตพระยม ไปสู่เทวโลกของพระองค์ เป็นอันพ้นจากการตกนรก และพระวิษณุมีพระกรุณาปล่อยสัตว์นรกก็ได้ และเรื่องของเขาเชื่อว่ามีตัวอย่างที่เห็นได้ในมนุษยสมัยนั้นด้วย เช่นนี้ ทางที่จะฟังวิจารณ์มีดังนี้

๑. พระพุทธศาสนารับรองมติในเรื่องนรยะเพียงใด รับรองเท่าที่กล่าวสักว่าชื่อในบาลีนั้นๆ ดังกล่าวมาแล้ว หรือรับรองตลอดถึงเรื่องพิสดารดังแสดงในเทวทูตสูตรด้วย

๒. ถ้าไม่รับรองเรื่องนรกในเทวทูตสูตร จะพึงทำความเข้าใจว่า สมเด็จพระบรมศาสดานำมาตรัสเพื่อแสดงนรก ในมนุษยโดยนัย แต่เรื่องถูกเติมหรือดัดแปลงให้เป็นจริงไปหรือเป็นสิ่งแปลกปลอมที่แต่งขึ้นทีหลัง

๓. การวิจารณ์สองข้อข้างต้นนี้อาจเป็นเหตุให้เข้าใจว่า พระพุทธศาสนารับรองเรื่องเล่าปรัมปราที่เคยเชื่อถือกันมา ด้วยยังมีได้ปรากฏแก่ญาณ เป็น “สันทิฎฐิโก” คือ เห็นเอง (ยังไม่มีมีการพิสูจน์ให้เห็นได้ชัดด้วยปัญญา) หรือนอกจากเห็นเองแล้วไม่รับรองเรื่องที่ยังไม่มีจริง

ถ้าคนที่นับถือศาสนาอื่นมีความเป็นธรรม จะพึงวิจารณ์ เขาคงไม่ตีค่าพระศาสนาของเราสูงเกินไป เขาอาจลงความเห็นว่า ศาสนาของเรารับรองมติปรัมปราอันยังไม่อาจชำระด้วยญาณ (ยังไม่ได้รับการพิสูจน์ด้วยปัญญา) เช่นนี้ เขาจักไม่รังเกียจเรื่องเช่นนี้ที่ปรากฏในคัมภีร์ศาสนาของเรา ส่วนเราย่อมตีค่าพระศาสนาของเราสูงโดยธรรมดา มาพบเรื่องเช่นนี้เข้าในคัมภีร์ของเราย่อมตะขิดตะขวง จะรับรองก็อาย จะปฏิเสธก็ไม่ถนัดปากด้วยเหตุนี้ จึงเป็นการยากที่จะสันนิษฐานลงความเห็น (ว่านรกมีลักษณะอย่างไร)

๒) ตีรัจฉานโยนิ กำเนิดสัตว์ตีรัจฉาน

ตีรัจฉานโยนิ กำเนิดสัตว์ตีรัจฉาน หมายถึงภพภูมิที่ไปเกิดของเหล่าสัตว์ที่มีการเคลื่อนไหวอิริยาบถในลักษณะขวางหรือกระเสือกกระสนคลานไป ดังที่พระพุทธองค์ทรงแสดงผลกรรมของผู้ตายจากโลกมนุษย์แล้วไปบังเกิดในกำเนิดสัตว์ตีรัจฉานไว้ในสังสัปตปริยายสูตร อังคุตตรนิกาย ทสกนิบาต (พระไตรปิฎก เล่มที่ ๒๔) ว่า

“บางคนในโลกนี้มักฆ่าสัตว์ คือ เป็นคนหยาบช้ำ มีฝ่ามือเปื้อนเลือด ชอบทุบตีและฆ่าผู้อื่น ไม่มีความกรุณาในสัตว์ทั้งหลาย เขากระเสือกกระสนเพื่อทำชั่ว ด้วยกาย วาจา ใจ กายกรรม วจีกรรม และมโนกรรมของเขาย่อมคด คติของเขาก็คด เรากล่าวคติของเขาว่ามี ๒ อย่าง คือ นรกซึ่งมีทุกข์โดยส่วนเดียว และกำเนิดสัตว์ตีรัจฉานซึ่งมีปกติกระเสือกกระสน เช่น งู แมงป่อง ตะขาบ พังพอน แมว หนู นกเค้าแมว หรือสัตว์ตีรัจฉานเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ที่เห็นมนุษย์แล้วย่อมกระเสือกกระสนไป” ในพระสูตรนี้ จัดสัตว์ตีรัจฉานประเภทเลื่อยคลานไว้ ๗ ชนิด คือ (๑) งู (๒) แมงป่อง (๓) ตะขาบ (๔) พังพอน (๕) แมว (๖) หนู (๗) นกเค้าแมว

ในพาลปณฑิตสูตร มัชฌิมนิกาย อุपरิปณาสก (พระไตรปิฎก เล่มที่ ๑๔) แสดงสัตว์ตีรัจฉานไว้ ๕ ประเภท ดังนี้

๑) จำพวกกินหญ้าเป็นอาหาร (ติณภักขา) ได้แก่ ม้า โค กระบือ ลา แพะ มฤค หรือแม้จำพวกสัตว์อื่นๆ ที่มีหญ้าเป็นอาหาร

๒) จำพวกมีคูถเป็นภักขา (คูถภักขา) ได้แก่ ไก่ สุกร สุนัขบ้าน สุนัขป่า หรือแม้จำพวกสัตว์อื่นๆ ที่มีคูถเป็นภักขา

๓) จำพวกเกิดแก่ตายในที่มืด ได้แก่ ตั๊กแตน บุง มอด ไส้เดือน หรือแม้จำพวกสัตว์อื่นๆ ที่เกิดแก่ตายในที่มืด

๔) จำพวกเกิดแก่ตายในน้ำ ได้แก่ ปลา เต่า หรือแม้จำพวกสัตว์อื่นๆ ที่เกิดแก่ตายในน้ำ

๕) จำพวกเกิดแก่ตายในของโสโครก ได้แก่ สัตว์จำพวกที่เกิดแก่ตายในปลาเน่า ในศพเน่า ในขนมมบูด ในแอ่งน้ำครำ ในหลุมโสโครก หรือแม้จำพวกอื่นๆ ที่เกิดแก่ตายในของโสโครก

๓) ปิตติวิสัย แดนแห่งเปรต

ปิตติวิสัย หรือเปรตวิสัย ในศาสนาพราหมณ์ มีธรรมเนียมเช่นและทำทักษิณาเพื่ออุทิศให้บุรพบิดรที่ล่วงลับไป เรียกพิธีนี้ว่า **ศราทธะ** ในพระพุทธศาสนา พระพุทธองค์ทรงอนุญาตการกระทำเช่นนั้น และตรัสเรียกว่า **ปุพฺพเปตพลี** ดังมีปรากฏในอาถியสูตร อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต (พระไตรปิฎก เล่มที่ ๒๒) โดยทรงแสดงว่าเป็นหน้าที่ของพุทธบริษัทพึงกระทำ

อนึ่ง คำว่า **เปตตะ** หรือ**เปรต** มีความหมาย ๒ ประการ คือ

(๑) **ความหมายทั่วไป** หมายถึงผู้ละโลกนี้ไปแล้ว คือ ผู้ตายจากโลกนี้ไปแล้ว เช่น การทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้เปตชน ที่เรียกว่าเปตพลี ดังนั้น แม้พวกที่ตายไปเกิดเป็นเทวดาก็เรียกว่าเปตะหรือเปรตได้ในความหมายนี้

(๒) **ความหมายโดยเฉพาะ** หมายถึงสัตว์จำพวกหนึ่งซึ่งเกิดอยู่ในอบายชั้นที่เรียกว่า **ปิตติวิสัย** หรือ **เปรตวิสัย** ซึ่งแปลว่า **แดนเปรต** เป็นสัตว์ที่ได้รับทุกขเวทนาต่างๆ ตามผลแห่งกรรมชั่วที่ได้ทำไว้ เช่น อดอยาก ผอมโซเพราะไม่มีอาหารจะกิน แม้เมื่อมี ก็กินไม่ได้หรือกินได้ ก็กินอย่างยากลำบาก เพราะปากเท่ารูเข็ม หรือกินเข้าไปได้แต่ก็กลายเป็นเลือดเป็นหนอง เป็นมูตร เป็นคูล และยังหมายถึงเปรตอีกพวกหนึ่งซึ่งเสวยผลแห่งกรรมดีและกรรมชั่วในอัตภาพเดียวสลับกันไป โดยเรียกว่า **เวมานิกเปรต** คือเปรตที่มีวิมานอยู่เป็นของตนเอง มีความสุขเหมือนพวกเทวดาในเวลาหนึ่ง แต่อีกเวลาหนึ่งก็ได้รับทุกขเวทนาแสนสาหัสเหมือนเปรตพวกอื่นและสัตว์นรกทั่วไป

รูปลักษณ์ของสัตว์ผู้เกิดในปิตติวิสัย

สัตว์ที่เกิดเป็นเปรตมีรูปร่างต่างกัน ๔ ชนิด ดังนี้

(๑) ชนิดมีรูปร่างไม่สมประกอบ ชุบผอม อดโซ

(๒) ชนิดมีรูปร่างพิการ คือกายเป็นอย่างมนุษย์ แต่ศีรษะเป็นอย่างสัตว์ดิรัจฉาน เช่น เป็นกา เป็นสุกร หรือเป็นงู

(๓) ชนิดมีรูปร่างพิกล ได้รับการลงโทษอยู่ตามลำพัง ด้วยอำนาจบาปกรรม

(๔) ชนิดมีรูปร่างอย่างมนุษย์ปกติ ที่สวยงามก็มี โดยมีวิมานเป็นที่อยู่ เรียกว่า

เวมานิกเปรต

๔) อสุรกาย พวกอสูร

อสุรกาย พวกอสูร มี ๒ ประเภท คือ

(๑) สัตว์เกิดในอบายจำพวกหนึ่งซึ่งสะดุ้งหวาดหวั่น ไร้ความสุข เช่น หมู่อสูร ชื่อกาลกัญชิกา คืออสูรหมู่นึ่งซึ่งมีอัตรภาพยาว ๓ คาจตุต (เกือบ ๑ โยชน์ ๔ คาจตุตเท่ากับ ๑ โยชน์) มีเลือดเนื้อน้อย คล้ายไปไม้เหี่ยว มีนัยน์ตาทะลักออกมาอยู่บนหัวคล้ายตาปู ปากเท่ารูเข็มอยู่บนหัวเหมือนกัน ต้องก้มกลืนกินอาหารอย่างยากลำบาก **ในอรรถกถาที่ขนิทาย ปาฎิกวรรค** จัดพวกอสูรในอบายภูมิ เปรียบกับคนในโลกนี้ก็เหมือนคนอดอยาก เทียวก่อโจรกรรมในเวลาค้าสิน หลอกหลวงฉกชิงเอาทรัพย์ของผู้อื่น

(๒) เทพชั้นต่ำพวกหนึ่งซึ่งมีท้าวเวปจิตติและท้าวปหาราทะเป็นต้น เป็นหัวหน้าปกครอง มีภพอยู่ภายใต้เขาพระสุเมรุ ชื่อว่า **อสูร** เพราะไม่มีความอาภวัญ ไม่เป็นอิสระ และไม่รู้งเรื่องแฉกเช่นพวกเทพทั่วไป

๒. สுகติ

สุกติ คือ ภูมิอันเป็นที่เกิดของผู้ประกอบกุศลกรรม มี ๒ อย่าง คือ

๑) **มนุษย์โลก โลกของมนุษย์** หมายถึงภูมิที่อยู่ของสัตว์ที่มีจิตใจสูง เป็นผู้รู้จักใช้เหตุผล

๒) **เทวโลก โลกของเทวดาและพรหม** หมายถึงภูมิที่อยู่ของเทวดาในสวรรค์ชั้นกามาพจร ๖ และพรหมผู้สถิตอยู่ในพรหมโลก

สวรรค์ชั้นกามาพจร ได้แก่โลกสวรรค์อันเป็นที่อยู่ของเทวดาที่ยังข้องอยู่ในกามคุณ ๕ เป็นภูมิที่มีแต่ความสุขสบาย สมบูรณ์ด้วยโภคสมบัติ หรือเรียกว่า **สุคติโลกสวรรค์** มี ๖ ชั้น คือ

(๑) **จาตุมหาราชิกา** สวรรค์ที่ทำวามหาราชทั้ง ๔ คือ ท้าวธตรฐ ท้าววิรุฬหก ท้าววิรูปักษ์ ท้าวกุเวร เป็นผู้ปกครอง

(๒) **ดาวดึงส์** สวรรค์เป็นที่อยู่ของเทวดาสหาย ๓๓ องค์ มีท้าวสักกเทวราชเป็นผู้ปกครอง

(๓) **ยามา** สวรรค์เป็นที่อยู่ของเทวดาผู้ปราศจากทุกข์

(๔) **ดุสิต** สวรรค์เป็นที่อยู่ของเทวดาผู้เฝ้าอิมด้วยทิพยสมบัติอันเป็นของเฉพาะตน

(๕) **นิมมานรดี** สวรรค์เป็นที่อยู่ของเทวดาผู้ยินดีในกามสุขที่ตนเนรมิตขึ้น

(๖) **ปรนิมมิตวสวัตดี** สวรรค์เป็นที่อยู่ของเทวดาผู้ยินดีในกามสุขที่ผู้อื่นเนรมิตให้

พรหมโลก ได้แก่ภูมิอันที่อยู่ของพรหมผู้ประเสริฐและบริสุทธิ์ คือผู้บำเพ็ญสมาธิจิตแน่วแนวจนได้บรรลุฌานสมาบัติหรือสำเร็จเป็นอริยบุคคลชั้นอนาคามีในโลกมนุษย์ เมื่อสิ้นชีวิตจึงไปบังเกิดในพรหมโลกตามลำดับชั้นแห่งคุณธรรมที่ได้บรรลุ

พรหมโลกมี ๒๐ ชั้น จัดเป็น ๒ อย่าง คือ

๑. รูปพรหม หรือรูปภูมิ ได้แก่พรหมที่มีรูปชั้นหรือพรหมผู้ได้รูปฌาน แบ่งเป็น ๑๖ ชั้น คือ ปฐมฌานภูมิ ๓ ชั้น ทุตติยฌานภูมิ ๓ ชั้น ตติยฌานภูมิ ๓ ชั้น และจตุตถฌานภูมิ ๗ ชั้น มีดังนี้

๑) **ปฐมฌานภูมิ** ได้แก่ผู้ได้บรรลุปฐมฌานแล้วสิ้นชีวิตไปเกิดในพรหมโลก ๓ ชั้น คือ (๑) พรหมปาริรัชชา (๒) พรหมปุโรหิตา (๓) มหาพรหมา

๒) **ทุตติยฌานภูมิ** ผู้ได้บรรลุทุตติยฌานแล้วสิ้นชีวิตไปเกิดในพรหมโลก ๓ ชั้น คือ (๔) ปริตตภา (๕) อัปปมาณภา (๖) อาภัสสรา

๓) **ตติยฌานภูมิ** ได้แก่ ผู้ได้บรรลุตติยฌานแล้วสิ้นชีวิตไปเกิดในพรหมโลก ๓ ชั้น คือ (๗) ปริตตสุภา (๘) อัปปมาณสุภา (๙) สุภิกษทกา

๔) **จตุตถฌานภูมิ** ได้แก่ ผู้ได้บรรลุจตุตถฌานแล้วสิ้นชีวิตไปเกิดในพรหมโลก ๗ ชั้น คือ (๑๐) เวห์พผลา (๑๑) อสัณญีสัตตา (๑๒) อวิหา (๑๓) อตปปา (๑๔) สุทัสสา (๑๕) สุทัสสี (๑๖) อกนิฏฐกา

พรหมโลก ๕ ชั้น ตั้งแต่ชั้นอวิหาถึงชั้นอกนิฏฐกา เรียกว่า **ชั้นสุทธาวาส** หมายถึง ภูมิเป็นที่อยู่หรือที่เกิดของท่านผู้บริสุทธิ์คือพระอนาคามี ซึ่งเป็นผู้ไม่กลับมาเกิดในโลกมนุษย์อีก แต่จะนิพพานในพรหมโลกชั้นสุทธาวาสนี้

๒. อรูปพรหม หรืออรูปภูมิ ได้แก่พรหมที่ไม่มีรูปชั้น หรือพรหมผู้ได้อรูปฌาน แบ่งเป็น ๔ ชั้น คือ

๑) **อากาสนัญจายตนภูมิ** ชั้นที่เข้าถึงภาวะมีอากาศไม่มีที่สุด

๒) **วิญญาณัญจายตนภูมิ** ชั้นที่เข้าถึงภาวะมีวิญญาณไม่มีที่สุด

๓) **อากิญจัญญายตนภูมิ** ชั้นที่เข้าถึงภาวะไม่มีอะไร

๔) **เนวสัณญานาสัญญายตนภูมิ** ชั้นที่เข้าถึงภาวะที่กล่าวไม่ได้ว่ามีสัญญา

หรือไม่มี

สรุปความ

สังสารวัฏ คือการเวียนว่ายตายเกิดในภพภูมิกำเนิดต่างๆ ทั้งทุกข์และสุขคติ ในเทวทูตสูตร พระพุทธองค์ทรงแสดงกรรมที่เป็นเหตุให้ไปเกิดในสุขคติและทุกข์คติไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลายเราย่อมมองเห็นหมู่สัตว์ผู้กำลังจุติ กำลังอุปบัติ เลว ประณีต มีผิวพรรณดี มีผิวพรรณทราม ได้ดี ตกยาก ด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ล่วงจักรุวิสัยของมนุษย์ได้ว่า หมู่สัตว์เหล่านี้ประกอบไปด้วยกายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริต ไม่ว่าจะร้ายพระอริยเจ้า เป็นสัมมาทิฏฐิ ยึดถือการกระทำด้วยอำนาจสัมมาทิฏฐิ หมู่สัตว์เหล่านั้นหลังจากตายไปจึงเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ... หมู่สัตว์เหล่านี้ประกอบไปด้วยกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต ว่าร้ายพระอริยเจ้า เป็นมิจฉาทิฏฐิ ยึดถือการกระทำด้วยอำนาจมิจฉาทิฏฐิ หมู่สัตว์เหล่านั้น หลังจากตายไปจึงเข้าถึงเปรตวิสัย ... กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน อบายทุกข์ วินิบาต นรก”

จบ ธรรมวิจารณ์ : ส่วนสังสารวัฏ

จบ ธรรมวิจารณ์

กรรม ๑๒

อุทเทส

หมวดที่ ๑ ให้ผลตามคราว

๑. ทิฏฐธรรมเวทนียกรรม	กรรมให้ผลในภพนี้
๒. อุปปีชเวทนียกรรม	กรรมให้ผลต่อเมื่อเกิดแล้วในภพหน้า
๓. อปราปรเวทนียกรรม	กรรมให้ผลในภพสืบๆ
๔. อโหสิกรรม	กรรมให้ผลสำเร็จแล้ว

หมวดที่ ๒ ให้ผลตามกิจ

๕. ชนกกรรม	กรรมแต่งให้เกิด
๖. อุปัตถัมภกกรรม	กรรมสนับสนุน
๗. อุปปีฬกกรรม	กรรมบีบคั้น
๘. อุปฆาตกกรรม	กรรมตัดรอน

หมวดที่ ๓ ให้ผลตามลำดับ

๙. ครุกรรม	กรรมหนัก
๑๐. พหุกรรม	กรรมชิน
๑๑. อาสันนกรรม	กรรมเมื่อจวนเจียน
๑๒. กัตตตากกรรม	กรรมสักว่าทำ

พรรณนาความ

กรรม แปลว่า *การกระทำ* คำว่า **กรรม** เป็นคำกลางๆ ถ้าเป็นส่วนดี เรียกว่า *กุศลกรรม* ส่วนไม่ดี เรียกว่า *อกุศลกรรม* กรรม เมื่อจำแนกตามหลักเกณฑ์เกี่ยวกับการให้ผลทั้งฝ่ายกุศลและอกุศล พระอรุณกถาจารย์ได้แสดงไว้เป็น ๓ หมวด หมวดละ ๔ ประเภท รวมเรียกว่า **กรรม ๑๒**

หมวดที่ ๑ จำแนกโดยให้ผลตามคราว (เวลาที่ให้ผล) มี ๔ อย่าง คือ

๑. ทิฏฐธรรมเวทนียกรรม กรรมให้ผลในภพนี้ หมายถึงกรรมให้ผลในชาติปัจจุบันนี้ เป็นกรรมแรง ให้ผลทันตาเห็น คือให้ผลก่อนกรรมอื่นทั้งหมด โดยผู้ทำยอมเสวยผลกรรมที่ตนทำในชาตินี้นั่นเอง

๒. อุปัชชเวทนียกรรม กรรมให้ผลต่อเมื่อเกิดแล้วในภพหน้า หมายถึงกรรมให้ผลในภพต่อไป หรือเสวยผลกรรมในชาติหน้า กรรมนี้จัดว่าเป็นกรรมที่เบาว่ากรรมที่ ๑ คือผู้นั้นไม่ได้รับผลของกรรมนี้ในทันทีทันใด ต่อเมื่อล่วงลับไปแล้วเกิดในภพใหม่ กรรมนี้จึงจะให้ผล

๓. อปราปรเวทนียกรรม กรรมให้ผลต่อเมื่อพ้นภพหน้าไปแล้ว หมายถึงกรรมให้ผลในภพต่อๆ ไป ได้โอกาสเมื่อใด ให้ผลเมื่อนั้นจนกว่าจะเลิกให้ผล กรรมนี้เป็นกรรมที่เบาว่ากรรมที่ ๒ จะให้ผลก็ต่อเมื่อพ้นภพหน้าไปแล้ว จะเป็นภพใดภพหนึ่งนั้นกำหนดแน่ไม่ได้ เปรียบเหมือนสุนัขล่าสัตว์ ตามทันสัตว์ในทีใด ก็กัดเอาได้ในทีนั้น

๔. อโหสิกรรม กรรมให้ผลสำเร็จแล้ว หมายถึงกรรมเลิกให้ผล ไม่มีผลอีกหมดโอกาสที่จะให้ผลต่อไป เปรียบเหมือนพืชสิ้นยางแล้วเพาะปลูกไม่ขึ้น

หมวดที่ ๒ จำแนกโดยให้ผลตามกิจ (หน้าที่) มี ๔ อย่าง คือ

๕. ชนกกรรม กรรมแต่งให้เกิด หมายถึงกรรมที่เป็นตัวนำไปเกิด ทำหน้าที่ให้ผลแก่ผู้ทำกรรมที่ตายจากภพหนึ่งแล้วไปถือปฏิสนธิในภพหนึ่ง ถ้าเป็นกรรมดีก็นำไปเกิดในสุคติ ถ้าเป็นกรรมชั่วก็นำไปเกิดในทุคติ ตามความหนักเบาของกรรมที่ทำ กรรมนี้ในที่อื่น เรียกว่า กมมโยนิ (กรรมเป็นกำเนิด) ทำหน้าที่เพียงให้ปฏิสนธิ ต่อจากนั้นก็เป็นอันหมดหน้าที่ เปรียบเหมือนบิดามารดาเพียงเป็นผู้ให้กำเนิดบุตร

๖. อุปัตถัมภกกรรม กรรมสนับสนุน หมายถึงกรรมไม่สามารถให้ปฏิสนธิได้เอง ต่อเมื่อชนกกรรมให้ปฏิสนธิแล้วจึงเข้าสนับสนุนส่งเสริมให้ดีขึ้นบ้าง ให้เลวลงบ้าง ตามอำนาจของกรรมดีหรือกรรมชั่ว เปรียบเหมือนแม่นมผู้เลี้ยงทารกที่คนอื่นให้เกิดแล้ว

กรรมนี้สอดคล้องกับชนกกรรม ถ้าชนกกรรมเป็นกุศลให้ปฏิสนธิฝ่ายดี (เกิดในตระกูลสูงหรือถิ่นที่ดี) ย่อมเข้าสนับสนุนทารกผู้เกิดแล้วให้ได้รับความสุขความเจริญรุ่งเรืองตลอดไป ตรงกับบาลีที่ว่า โขติ โขติปรายโน รุ่งเรืองมาแล้ว รุ่งเรืองไปภายหลัง ถ้าชนกกรรม

เป็นอกุศลให้ปฏิสนธิฝ่ายเลว (เกิดในตระกูลต่ำหรือถิ่นที่ไม่ดี) กรรมนี้ย่อมกระหน่ำซ้ำเติม ทารกผู้เกิดแล้วให้ชีวิตตกต่ำลง ตรงกับบาลีว่า **ตโม ตมปรายโน มีตมาแล้ว มีตไปภายหน้า**

๗. อุปปีฬกรรม กรรมบีบคั้น กรรมนี้ขัดแย้ง หรือตรงกันข้ามกับชนกกรรม คอยเข้าบีบคั้นเบียดเบียนชนกกรรมไม่ให้เฟื่องผลเต็มที่ ถ้าชนกกรรมเป็นกุศลให้ปฏิสนธิฝ่ายดี ย่อมเข้าขัดขวางให้เสื่อมลง ตรงกับบาลีว่า **โชติ ตมปรายโน รุ่งเรืองมาแล้วมีตไป ภายหน้า** ถ้าชนกกรรมเป็นอกุศลให้ปฏิสนธิฝ่ายเลว คือให้เกิดในทุกคติภูมิ เกิดในตระกูลต่ำ หรือในถิ่นที่ไม่เจริญ ย่อมเข้าบั่นทอนวิบากของอกุศลกรรมให้ทุเลาลง ตรงกับบาลีว่า **ตโม โชติปรายโน มีตมาแล้วรุ่งเรืองไปภายหน้า**

๘. อุปฆาตกรรม กรรมตัดรอน กรรมนี้เหมือนกับอุปปีฬกรรม แต่ให้ผลที่รุนแรงกว่า สามารถที่จะตัดรอนผลแห่งชนกกรรมและอุปตัมภกกรรมทั้งฝ่ายดีและไม่ดีให้ขาดลง แล้วเข้าไปให้ผลแทนที่ กรรมนี้จึงตรงกันข้ามกับชนกกรรมและอุปตัมภกกรรม

หมวดที่ ๓ จำแนกโดยการให้ผลตามลำดับ มี ๔ อย่าง คือ

๙. ครุกรรม กรรมหนัก หมายถึงกรรมหนักที่สุดกว่ากรรมอื่นในลำดับแห่งการให้ผล ในฝ่ายอกุศล ได้แก่ **อนันตริยกรรม ๕** ส่วนในฝ่ายกุศล ได้แก่ **สมาบัติ ๘** ครุกรรมนี้ ย่อมให้ผลก่อนกว่ากรรมอื่นๆ เปรียบเหมือนบุคคลทิ้งสิ่งของต่างๆ เช่น เหล็ก ศิลา หน้ำ ขนกก เป็นต้น จากที่สูงลงมาพร้อมกัน สิ่งใดหนักกว่า สิ่งนั้นย่อมตกลงถึงพื้นดินก่อน สิ่งอื่นๆ ย่อมตกลงถึงพื้นตามลำดับหนักเบาฉะนั้น

๑๐. พหุกรรม กรรมชิน หรือเรียกว่า **อาจิณณกรรม** หมายถึงกรรมที่ทำบ่อยๆ เป็นอาจิณ ให้ผลรองจากครุกรรม เมื่อครุกรรมไม่มี กรรมนี้ย่อมให้ผลก่อนกรรมประเภทอื่น เปรียบเหมือนนักมวยปล้ำ คนที่มีแรงมากหรือว่องไวกว่า ย่อมเอาชนะได้เป็นธรรมดา หรือเปรียบเหมือนโจรที่ทำการปล้นฆ่าเป็นอาจิณ แต่ไม่ได้ทำอนันตริยกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง กรรมที่เกิดจากการปล้นฆ่า ย่อมให้ผลทันทีที่เขาตาย

๑๑. อาสันนกรรม กรรมเมื่อจวนเจียน หมายถึงกรรมที่ทำในขณะใกล้จะสิ้นใจ ตาย กรรมนี้แม้จะมีกำลังอ่อน ถ้าไม่มีครุกรรมและพหุกรรม ย่อมให้ผลก่อนกรรมอื่นๆ เปรียบเหมือนโคที่ถูกขังแอดในคอก พอคนเลี้ยงโคเปิดประตูคอก โคตัวใดที่อยู่ริมประตู ถึงจะเป็นโคแค่มีกำลังน้อย โคตัวนั้นย่อมออกได้ก่อนโคตัวอื่นที่มีกำลังมากกว่า

๑๒. กตัตตากรรม กรรมสักว่าทำ หมายถึงกรรมที่ทำโดยไม่มีเจตนา เช่น คนเดินเหยียบมดตายโดยไม่ตั้งใจ โดยไม่รู้ว่าเป็นบุญหรือเป็นบาป ต่อเมื่อกรรมอื่นไม่มี กรรมนี้จึงถึงคราวให้ผล เปรียบเหมือนลูกศรที่คนยิงไปโดยไม่มีเป้าหมายแน่นอน ถูกบ้าง ผิดบ้าง หนักบ้าง เบาบ้าง เพราะคนยิงไม่มีความตั้งใจ

สรุปความ

กรรม ๑๒ นี้ แสดงให้รู้ว่า คนบางคนทำกรรมชั่ว แต่ยังคงได้รับความสุขความเจริญอยู่ในปัจจุบัน ก็เพราะกรรมดีที่เคยทำไว้ในอดีตกำลังให้ผล หรือเพราะกรรมชั่วที่ทำในปัจจุบันยังไม่ได้โอกาสให้ผล อนึ่ง พึงทราบว่ากรรม ๑๒ นี้ ไม่มีปรากฏในพระไตรปิฎก แต่พระอรรถกถาจารย์ มีพระพุทโธสภาจารย์เป็นต้น ได้จัดรวบรวมไว้ในภายหลัง ดังที่ปรากฏในคัมภีร์วิสุทธิมรรค และคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ ปริจเฉทที่ ๕

จบ กรรม ๑๒

หัวใจสมถกัมมัฏฐาน

อุทเทส

สมาธิ ภิกษุเว ภาเวถ, สมาหิต ยถาภูตํ ปชานาติ.

ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงยังสมาธิให้เกิด คนผู้มีจิตเป็นสมาธิแล้ว ย่อมรู้ตามความเป็นจริง.

สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค

พรรณนาความ

อาการของกายและวาจาจะเป็นอย่างไร ย่อมสำเร็จมาจากใจเป็นผู้บัญชา ถ้าใจได้รับการอบรมดี ก็บังคับบัญชากายและวาจาให้ดีไปด้วย ถ้าใจชั่ว ก็บังคับบัญชาให้กายและวาจาชั่วไปด้วย ดังนั้น พระพุทธองค์จึงทรงสอนภิกษุทำใจให้เป็นสมาธิ เมื่อใจเป็นสมาธิ แม้จะนำไปใช้นึกคิดอะไรก็ละเอียดสุขุม ย่อมรู้จักความเป็นจริงได้ดีกว่าผู้มีใจไม่เป็นสมาธิ ใจที่ไม่เป็นสมาธิ บางคราวอาจทำให้เป็นคนเสียสติ เพราะไม่มีอะไรเป็นเครื่องควบคุม

กัมมัฏฐาน

คำว่า กัมมัฏฐาน แปลว่า ที่ตั้งแห่งการงาน หมายถึงอารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งการงาน หรือเรียกว่า ภาวนา แปลว่า ทำให้มีให้เป็นขึ้น แบ่งเป็น ๒ อย่าง คือ

๑. สมถกัมมัฏฐาน กัมมัฏฐานเป็นอุบายสงบใจ หมายถึงกัมมัฏฐานที่เนื่องด้วยบริกรรมอย่างเดียว เป็นการบำเพ็ญเพียรทางจิตโดยใช้สติเป็นหลัก เป็นอุบายทำให้นิวรณ์ธรรมระงับไป ไม่เกี่ยวกับการใช้ปัญญา

๒. วิปัสสนากัมมัฏฐาน กัมมัฏฐานเป็นอุบายเรื่องปัญญา หมายถึงกัมมัฏฐานที่ใช้ปัญญาพิจารณาอย่างเดียว โดยการพิจารณาปรารภสภาวะธรรม คือ ชั้น ๕ อายุตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ อินทรีย์ ๒๒ แยกออกพิจารณาให้รู้ตามสภาพความเป็นจริง โดยยกขึ้นสู่ไตรลักษณ์ หรือสามัญญลักษณะว่า เป็นอนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา

หัวใจสมถกัมมัฏฐาน

หัวใจสมถกัมมัฏฐานนี้ หมายถึง กัมมัฏฐานหลักสำคัญ ที่เป็นอุบายเครื่องอบรมจิตให้เป็นสมาธิ มี ๕ อย่าง คือ

๑. กายคตาสติ

๒. เมตตา
๓. พุทธธานุสสติ
๔. กสิณ
๕. จตุธาตววัตถาน

๑. กายคตาสติ สติอันไปในกาย

กายคตาสติ หมายถึงการใช้สติกำหนดพิจารณากายว่า เป็นของไม่สวยงาม คือ กำหนดพิจารณาแต่ปลายผมลงมาถึงปลายเท้า อันประกอบด้วยผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เป็นต้น กำหนดพิจารณาสี สันฐาน กลิ่น ที่เกิด ที่อยู่ของส่วนต่างๆ เหล่านั้น ซึ่งเรียกว่า **อาการ ๓๒** จนเห็นว่า แต่ละอย่างล้วนเป็นสิ่งปฏิญญาเกลียด เหมือนหม้อใส่อุจจาระและสิ่งปฏิญญาต่างๆ ภายนอกอาจดูสวยงาม แต่ภายในเต็มไปด้วยสิ่งสกปรกโสโครกนานับการ

๒. เมตตา

เมตตา หมายถึง ความปรารถนาจะให้ผู้อื่นเป็นสุข คือความมีจิตอันแผ่ไมตรี และคิดทำประโยชน์แก่มนุษย์และสัตว์ทั่วหน้า ผู้เจริญเมตตาก็มีภูมิตั้งนี้ เบื้องต้นควรนึกถึงคนอื่นเทียบกับตนว่า “เรารักสุข เกลียดทุกข์ฉันใด คนอื่นก็รักสุข เกลียดทุกข์ฉันนั้น สิ่งที่ชอบใจของเรา ย่อมเป็นของที่ชอบใจของคนอื่น สิ่งที่ไม่เป็นที่ชอบใจของเรา ย่อมไม่เป็นที่ชอบใจของคนอื่นด้วยเหมือนกัน”

ผู้เจริญเมตตา พึงแผ่โดยเจาะจงก่อน เริ่มต้นแต่คนที่ใกล้ชิดสนิทกัน เช่น มารดาบิดา สามีภรรยา บุตรธิดา ครูอาจารย์ เป็นต้น หลังจากนั้น พึงแผ่โดยไม่เจาะจง คือ สร้างความปรารถนาดีในคนทั่วไป หรือเพื่อนมนุษย์ทั่วโลก ตลอดถึงสรรพสัตว์ **การแผ่เมตตาโดยเจาะจง** ทำให้จิตมีพลังแรง แต่ขอบเขตแห่งความไม่มีภัยไม่มีเวรและความสำเร็จ ประโยชน์แก่ผู้อื่นเป็นไปในวงแคบ ส่วนการแผ่เมตตาโดยไม่เจาะจง แม้ว่าจิตจะมีพลังอ่อน แต่เป็นไปในวงกว้าง สามารถทำให้คนในสังคมมีความรักใคร่ปรองดองช่วยเหลือกัน และได้สุขโดยทั่วถึงกัน ในการเจริญเมตตาก็มีภูมิตั้งนียบบริการตามบทบาลีว่า “**สพฺเพ สตฺตา อเวรา อพฺยาปชฺมา อนินฺหา สุขี อุตฺตานิ ปริหรนฺตุ**” แปลว่า “ขอสัตว์ทั้งหลายทั้งปวง เป็นผู้ไม่มีเวร ไม่มีความลำบาก ไม่มีทุกข์ จงมีสุข รักษาตนเถิด”

บุคคลที่เจริญเมตตาอย่ามได้รับอานิสงส์ ๑๑ อย่าง คือ (๑) หลับเป็นสุข (๒) ตื่นเป็นสุข (๓) ไม่ฝันร้าย (๔) เป็นที่รักของมนุษย์ (๕) เป็นที่รักของอมมนุษย์ (๖) เทวดารักษา (๗) ไฟ ยาพิษ ศัสตราวุธ ไม่กล้ากราย (๘) จิตสงบเป็นสมาธิได้เร็ว (๙) สีนหน้าผ่องใส (๑๐) ตายอย่างมีสติ (๑๑) เมื่อยังไม่บรรลุนิพพาน ย่อมเข้าถึงพรหมโลก

๓. พุทธานุสสติ

พุทธานุสสติ แปลว่า ความระลึกถึงพระพุทธเจ้า หมายถึงการระลึกถึงพระพุทธองค์ โดยปรารถนาถึงพระคุณความดีของพระองค์ ไม่ใช่ระลึกถึงเพราะต้องการจะกล่าวโทษ โดยประการต่างๆ

ผู้เจริญพุทธานุสสติ พึงบริกรรมระลึกถึงพระพุทธคุณ ๙ บท คือ **อรหัง, สมมาสมพุทโธ, วิชชาจรณสมปนโน, สุคโต, โลกวิทู, อนุตตโร, ปุริสทมมสารถิ, สตถา, เทวมนุสสานัง, พุทโธ, ภควา** โดยลำดับ หรือจะกำหนดเฉพาะพระคุณบทใดบทหนึ่งก็ได้ เช่น บทที่นิยมกันมากคือบทว่า “**อรหัง**” หรือ “**พุทโธ**”

๔. กสิณ

กสิณ แปลว่า **วัตถุอันจูงใจ** หมายถึงวัตถุอันจูงใจให้เข้าไปผูกอยู่สำหรับเพ่ง เพื่อให้จิตเป็นสมาธิ โดยกำหนดเอาวัตถุจูงใจ ๑๐ อย่างมาเพ่งเป็นอารมณ์ คือ (๑) **ปฐวี** ดิน (๒) **อาโป** น้ำ (๓) **เตโช** ไฟ (๔) **วาโย** ลม (๕) **นิล** สีเขียว (๖) **ปีต** สีเหลือง (๗) **โลหิต** สีแดง (๘) **โอทาต** สีขาว (๙) **อาโลโก** แสงสว่าง (๑๐) **อากาโส** ที่ว่าง

ข้อ ๑ - ๔ เรียกรวมกันว่า **กุตกสิณ** **กสิณมหาภูตรูป ๔** คือ ดิน น้ำ ไฟ และลม ส่วนข้อ ๕ - ๘ เรียกรวมกันว่า **วันณกสิณ** **กสิณสี ๔** คือ สีเขียว เหลือง แดง และขาว

๕. จตุธาตววัตถาน

จตุธาตววัตถาน แปลว่า **การกำหนดธาตุ ๔** หมายถึงกัมมัฏฐานที่กำหนดพิจารณาให้เห็นว่า ร่างกายของคนเรา เป็นแต่เพียงธาตุ ๔ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม มาประชุมรวมกันเท่านั้น ทั้งนี้เพื่อย้ายถอนความรู้สึกว่า เป็นสัตว์ บุคคล ตัวตน เราเขาออกไปจากจิตใจเสียได้ เรียกอีกอย่างว่า **ธาตุนิเสส** หรือ **ธาตูกัมมัฏฐาน**

ท่านได้จัดหัวใจสมถกัมมัฏฐานไว้ ๕ อย่าง ก็เพื่อเป็นคู่ปรับกับนิวรณ์ ๕ โดยตรง คือ

๑. กายคตาสติ	เป็นคู่ปรับกับ	กามฉันทะ
๒. เมตตา	”	พยาบาท
๓. พุทธานุสสติ	”	ถีนมิทระ
๔. กลีณ	”	อุทัจจกุกกัจจะ
๕. จตุธาตววัตถาน	”	วิจิกิจฉา

นิวรณ์ ๕

นิวรณ์ แปลว่า *เครื่องกีดกัน* *เครื่องขัดขวาง* หมายความว่า *สิ่งที่กีดกัน* *การทำงานของจิต* *สิ่งที่ขัดขวางความดีความงามของจิต* *สิ่งที่ทอนกำลังปัญญา* หรือ *สิ่งที่กั้น* *จิตไม่ให้ก้าวหน้าในกุศลธรรม อันเป็นสนิมกัฏคร่อนใจของคน มี ๕ อย่าง คือ*

๑. **กามฉันทะ** *ความพอใจรักใคร่ในกาม* หมายถึงความที่จิตยินดีลุ่มหลงในกามคุณ ๕ อย่าง คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่น่าปรารถนาน่าพอใจ กามฉันทะมีเหตุเกิดมาจาก **สุกัลป์ญญา** คือความกำหนดหมายว่าสวยงาม

๒. **พยาบาท** *ความคิดปองร้ายผู้อื่น* หมายถึงความที่จิตพยาบาทอาฆาตคิดแค้นผู้อื่น ได้แก่ ความขัดใจ แค้นเคือง เกลียดชัง ผูกใจเจ็บ มองในแง่ร้ายคิดร้าย เป็นต้น พยาบาทนี้มีเหตุเกิดมาจาก **ปฏิมะ** คือความกระทบกระทั่งแห่งจิต หรือความหงุดหงิดใจ

๓. **ถีนมิทระ** *ความท้อแท้วังเวง* หมายถึงความที่จิตท้อแท้เซื่องซึม แยกอธิบายเป็น ๒ คำ คือ **ถีนะ** แปลว่า *ความท้อแท้* ได้แก่ ความหดหู่ท้อเหี่ยว ชบเซา เหงาหงอยแห่งจิต และ **มิทระ** แปลว่า *ความวังเวง* ได้แก่ ความวังเวงหาชวนอน หรืออาการซึมเซาแห่งกาย ถีนมิทระนี้มีเหตุเกิดมาจาก **อโรติ** คือความไม่เพลิดเพลिन หรือความไม่ยินดี

๔. **อุทัจจกุกกัจจะ** *ความฟุ้งซ่านรำคาญ* หมายถึงความที่จิตก่อกลุ่มเดือดร้อน แยกอธิบายเป็น ๒ คำ คือ **อุทัจจะ** แปลว่า *ความฟุ้งซ่าน* ได้แก่ ความที่จิตคิดฟุ้งไปไม่สงบ กระสับกระส่ายไปในอารมณ์ต่างๆ และ **กุกกัจจะ** แปลว่า *ความรำคาญ* ได้แก่ ความวุ่นวายใจ ความเดือดร้อนใจ ความก่อกลุ่มใจ อุทัจจกุกกัจจะนี้มีเหตุเกิดมาจาก **เจตโสอวุปสมะ** คือความไม่สงบแห่งจิต

๕. **วิจิกิจฉา** ความลังเลสงสัย หมายถึงความที่จิตเคลือบแคลง ไม่แน่ใจ เช่น มีความสงสัยเกี่ยวกับพระรัตนตรัย ไม่เชื่อผลของบุญและบาป เป็นต้น วิจิกิจฉานี้มีเหตุเกิดมาจาก **อโยนิโสมนสิการ** *ความทำไว้ในใจโดยไม่แยบคาย* คือ ความคิดที่ไม่ฉลาด รอบคอบ ความคิดที่ไม่ถูกทาง

องค์ฌานที่เป็นคู่ปรับกับนิรวณ

ฌาน แปลว่า *ความเพ่ง* หรือ *คุณธรรมเครื่องเผากิเลส* เป็นชื่อของคุณวิเศษที่เกิดจากการฝึกอบรมจิตให้เป็นสมาธิ มี ๒ ประเภท คือ รูปฌานและอรูปรฌาน

๑. **รูปฌาน** ฌานที่มีอารมณ์กัมมัฏฐานเป็นรูปธรรม มี ๔ ชั้น คือ

๑) **ปฐมฌาน** ฌานชั้นที่ ๑ มีองค์ธรรม ๕ คือ **วิตก** **วิจาร์** **ปีติ** **สุข** และ **เอกัคคตา**

๒) **ทุติยฌาน** ฌานชั้นที่ ๒ มีองค์ธรรม ๓ คือ **ปีติ** **สุข** และ **เอกัคคตา**

๓) **ตติยฌาน** ฌานชั้นที่ ๓ มีองค์ธรรม ๒ คือ **สุข** และ **เอกัคคตา**

๔) **จตุตถฌาน** ฌานชั้นที่ ๔ มีองค์ธรรม ๒ คือ **เอกัคคตา** และ **อุเบกขา**

๒. **อรูปรฌาน** ฌานที่มีอารมณ์กัมมัฏฐานเป็นรูปธรรมหรือนามธรรม ซึ่งผู้สำเร็จฌานประเภทนี้ เมื่อสิ้นชีวิตแล้วจะมีคติที่แน่นอน คือไปบังเกิดเป็นพรหมอยู่ในรูปภพ หรือ อรูปพรหม ๔ ชั้น ชั้นใดชั้นหนึ่ง

องค์ฌานเป็นคู่ปรับกับนิรวณ ๕

๑) **เอกัคคตา** เป็นคู่ปรับกับ **กามฉันทะ**

๒) **ปีติ** ” **พยาบาท**

๓) **วิตก** ” **ถีนมิทธะ**

๔) **สุข** ” **อุทธัจจกุกกุกจะ**

๕) **วิจาร์** ” **วิจิกิจฉา**

อุเบกขานั้นประกอบร่วมในทุกองค์ฌาน ท่านจึงไม่นำมาจับคู่ปรับกับนิรวณ ๕

สรุปความ

การฝึกจิตให้เป็นสมาธินั้น ท่านกำหนดสมถกัมมัฏฐานที่เป็นหัวใจ เพื่อเป็นพื้นฐานแห่งการศึกษาในเบื้องต้น ๕ อย่าง คือ กายคตาสติ เมตตา พุทธานุสสติ กสิณ และ จตุธาตुวัตถาน และกำหนดนิรณันท์ที่เป็นคู่ปรับกันไว้ ๕ อย่าง คือ กามฉันทะ พยาบาท ถีนมิทธะ อุทธัจจกุกกุกจจะ และวิจิกิจฉา

การเจริญสมถกัมมัฏฐาน เมื่อฝึกจนจิตเป็นสมาธิแน่นและสามารถข่มกิเลส คือนิรณันท์ ๕ ได้ เรียกว่า **บรรลุมาน** อันจัดเป็นผลสูงสุดของการเจริญสมถกัมมัฏฐาน

มามี ๒ ประเภท คือ รูปฌานกับอรูปฌาน รูปฌานมี ๔ ชั้น แต่ละชั้นมีองค์ธรรม ที่เป็นคู่ปรับกับนิรณันท์ ๕ เรียกว่า **องค์ฌาน ๕** คือ (๑) **เอกัคคตา** ภาวะที่จิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง หรือตัวสมาธิ เป็นคู่ปรับกับ **กามฉันทะ** (๒) **ปีติ** ความอิมใจ เป็นคู่ปรับกับ **พยาบาท** (๓) **วิตก** ความตรึกอารมณ์ เป็นคู่ปรับกับ **ถีนมิทธะ** (๔) **สุข** ความสบายใจ เป็นคู่ปรับกับ **อุทธัจจกุกกุกจจะ** (๕) **วิจาร์** ความตรองอารมณ์ เป็นคู่ปรับกับ **วิจิกิจฉา** โดยมีองค์ธรรม คือ **อุเบกขา** ความวางเฉย ประกอบพร้อมในทุกองค์ฌาน

สมถกัมมัฏฐาน

อุทเทส

๑. กุลบุตรมีศรัทธามาเจริญสมถะ ทำให้เกิดขึ้นด้วยเจตนาอันใด เจตนาอันนั้นชื่อว่า สมถภาวนา
๒. กุลบุตรผู้มีศรัทธายังสมถะอันเป็นอุบายเครื่องสงบประจักษ์ของจิตให้เกิดขึ้นชื่อว่า สมถภาวนา
๓. เจตนาอันเป็นไปในสมถกัมมัฏฐานทั้งหมดทั้งสิ้น ชื่อว่า สมถภาวนา

พรรณนาความ

สมถกัมมัฏฐาน หมายถึงหลักการเจริญสมถะ เป็นอุบายเครื่องปิดกั้นนิวรณ์กิเลสมิให้ครอบงำจิตสันดานได้ เปรียบเหมือนบุคคลสร้างทำนบกั้นน้ำมิให้ไหลไป ทั้งยังเป็นอุบายข่มจิตมิให้ฟุ้งซ่าน เปรียบเหมือนนายสารถิฝีกม้าให้พร้อมใช้งานเป็นราชพาหนะได้

ธรรมที่เป็นอารมณ์ของสมถกัมมัฏฐานตามนัยพระบาลี

ธรรมที่นิยมนำมากำหนดเพื่อให้จิตสงบเป็นสมาธิ กล่าวตามพระบาลี (พระไตรปิฎก) มี ๒ คือ **อภินหปัจจเวกขณะ ๕** และ **สติปัฏฐาน ๔** มีอธิบายดังนี้

๑. **อภินหปัจจเวกขณะ** หมายถึงหลักธรรมสำหรับกำหนดพิจารณาในชีวิตประจำวัน หรือหัวข้อธรรมที่ควรพิจารณาทุกๆ วัน มี ๕ อย่าง คือ

- ๑) **ขราธัมมตา** การพิจารณาถึงความแก่เนืองๆ เป็นอุบายบรรเทาความประมาทในวัย
- ๒) **พยาธิธัมมตา** การพิจารณาถึงความเจ็บป่วยเนืองๆ เป็นอุบายบรรเทาความประมาทในความไม่มีโรค
- ๓) **มรณธัมมตา** การพิจารณาถึงความตายเนืองๆ เป็นอุบายบรรเทาความประมาทในชีวิต
- ๔) **ปิยวินาภาวตา** การพิจารณาถึงความพลัดพรากจากสิ่งที่รักเนืองๆ เป็นอุบายบรรเทาความเศร้าโศกเสียใจ ความคับแค้นใจ

๕) **กัมมัฏฐกตา** การพิจารณาว่าตนมีกรรมเป็นของตนเนื่องๆ เป็นอุบายเตือนใจให้รู้ว่าทุกคนมีกรรมเป็นของตน ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว

๒. สติปัฏฐาน หมายถึงการตั้งสติกำหนดพิจารณาสิ่งทั้งหลายให้รู้เห็นตามความเป็นจริง โดยกำหนดพิจารณาสิ่งสำคัญในชีวิต มี ๔ อย่าง คือ

๑) **กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน** หมายถึงการตั้งสติกำหนดพิจารณากายให้รู้เห็นตามความจริง ซึ่งแบ่งเป็น ๖ บรรพ (หมวด) คือ

(๑) **อานาปานบรรพ** หมวดกำหนดรู้ลมหายใจเข้า-ออกยาว สั้น หยาบละเอียดเป็นต้น

(๒) **อิริยาปถบรรพ** หมวดกำหนดรู้อิริยาปถใหญ่ของคนเรา ๔ อิริยาปถ คือ เดิน ยืน นั่ง นอน ว่าสำเร็จเป็นไปได้เพราะลมและจิตที่คิด

(๓) **สัมปชัญญะบรรพ** หมวดกำหนดรู้รอบคอบในการเคลื่อนไหวของกาย มีก้าวไปข้างหน้าและถอยกลับมาข้างหลังเป็นต้น มิให้หลงลืมพลังพลอสติทุกขณะของการเคลื่อนไหวไปมาใดๆ

(๔) **ปฏิกูลบรรพ** หมวดกำหนดพิจารณาอวัยวะหรือส่วนต่างๆ ภายในกายตน มีผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เป็นต้นและเปรียบเทียบกับกายผู้อื่นให้เห็นเป็นของปฏิกูลคือไม่งาม ไม่สะอาด เต็มไปด้วยสิ่งปฏิกูลโสโครกน่าเกลียด

(๕) **ธาตุบรรพ** หมวดกำหนดพิจารณากายตนและกายผู้อื่นโดยเป็นสักแต่ว่าธาตุ ๔ มาประชุมรวมกัน คือ สิ่งที่แข็งที่กระด้าง กำหนดว่าเป็นธาตุดิน สิ่งที่อ่อนที่เหลวซึมซาบไปในดิน ทำดินให้เหนียวเป็นก้อนอยู่ได้ กำหนดว่าเป็นธาตุน้ำ สิ่งที่ทำดินและน้ำให้อุ่นให้ร้อนให้แห้งเกรียมไป กำหนดว่าเป็นธาตุไฟ สิ่งที่อยู่ปลั่งมีอุณหภูมิขุ่นขึงและน้ำไว้และทำให้ไหวติงไปมาและรักษาไฟไว้มิให้ดับไปได้ กำหนดว่าเป็นธาตุลม

(๖) **นวลวิเวกบรรพ** หมวดกำหนดพิจารณากายที่เป็นซากศพซึ่งเขาทิ้งไว้ในป่าช้า เป็นต้นอันกลายเป็นอสุภะเปลี่ยนแปลงไปตามระยะเวลาที่ถูกทิ้งไว้ ๘ ระยะเวลา เริ่มตั้งแต่ซากศพที่เขาทิ้งไว้หนึ่งวัน สองหรือสามวัน จนกลายเป็นอสุภะขึ้นอืดพองมีสีเขียว มีหนองไหลเอิ้มออก เป็นต้นไปจนถึงซากศพที่เขาทิ้งไว้นานจนกลายเป็นกระดูกผุย่อยปนละเอียดเป็นจุณไป

เมื่อตั้งสติกำหนดพิจารณากาย ๖ หมวด หมวดใดหมวดหนึ่งดังกล่าวมานี้ จนภาวะจิตสงบแน่วแน่เป็นสมาธิสามารถละนิเวศกิเลสได้ เรียกว่า **สมถกัมมัฏฐาน**

๒) **เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน** หมายถึงการตั้งสติกำหนดพิจารณาเวทนาคือความรู้สึกเป็นสุข เป็นทุกข์ หรือไม่สุขไม่ทุกข์ (เป็นกลางๆ) เมื่อเสวยสุขเวทนา ก็มีสติกำหนดรู้ว่าเสวยสุขเวทนาเป็นต้น จนกระทั่งจิตสงบเป็นสมาธิสามารถละนิวรณ์กิเลสได้

๓) **จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน** หมายถึงการตั้งสติกำหนดพิจารณาจิตของตนตามเป็นจริง คือ จิตมีราคะ ก็รู้ว่าจิตมีราคะ จิตปราศจากราคะ ก็รู้ว่าจิตปราศจากราคะ เป็นต้น จนกระทั่งจิตสงบเป็นสมาธิสามารถละนิวรณ์กิเลสได้

๔) **ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน** หมายถึงการตั้งสติกำหนดพิจารณาสภาวธรรมต่างๆ ทั้งที่เป็นกุศล อกุศล อภัยกฤต ที่มีอยู่ในจิตสันดาน เช่น กามฉันทะมีอยู่ภายในจิต ก็รู้ว่ามีอยู่ หรือกามฉันทะไม่มีอยู่ภายในจิต ก็รู้ว่าไม่มีอยู่ เป็นต้น จนกระทั่งจิตสงบเป็นสมาธิสามารถละนิวรณ์กิเลสได้

แม้ธรรมที่เป็นอารมณ์ของสมถกัมมัฏฐานจะมีหลายประการ ถึงกระนั้น ก็ควรกำหนดว่า ธรรมที่เป็นอารมณ์ ซึ่งสามารถทำให้จิตสงบระงับนิวรณ์กิเลสได้ จัดเป็นอารมณ์ของสมถกัมมัฏฐานได้ทั้งสิ้น

ธรรมที่เป็นอารมณ์ของสมถกัมมัฏฐานตามนัยอรรถกถา

ในคัมภีร์อรรถกถาและคัมภีร์วิสุทธิมรรค ท่านได้ประมวลหมวดธรรมอันเป็นอารมณ์กัมมัฏฐานไว้ ๔๐ อย่าง จัดเป็นหมวดธรรมได้ ๗ หมวด ดังนี้

หมวดที่ ๑ กสิณ ๑๐

๑. ปฐวีกสิณ	กสิณมีดินเป็นอารมณ์
๒. อาโปกสิณ	กสิณมีน้ำเป็นอารมณ์
๓. เตโชกสิณ	กสิณมีไฟเป็นอารมณ์
๔. วาโยกสิณ	กสิณมีลมเป็นอารมณ์
๕. นีลกสิณ	กสิณมีสีเขียวเป็นอารมณ์
๖. ปีตกสิณ	กสิณมีสีเหลืองเป็นอารมณ์
๗. โลหิตกสิณ	กสิณมีสีแดงเป็นอารมณ์
๘. โอทาทกสิณ	กสิณมีสีขาวเป็นอารมณ์
๙. อาโลกกสิณ	กสิณมีแสงสว่างเป็นอารมณ์
๑๐. ปริจฉินนาทกสิณ	กสิณมีอากาศคือช่องว่างเป็นอารมณ์

กถิน แปลว่า *วัตถุอันจูงใจ* หมายถึงวัตถุสำหรับเพ่งเพื่อจูงจิตให้เป็นสมาธิ ๔ ข้อแรก เรียกว่า *กุตกถิน (มหาภูตรูป ๔ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม)* ๔ ข้อหลัง (ข้อ ๕-ข้อ ๘) เรียกว่า *วัณณกถิน (เขียว เหลือง แดง ขาว)*

การเจริญกถิน มีปฐมวิกถินเป็นต้น ควรทำดวงกถินตามประเภทของกถินนั้นๆ ให้กว้างประมาณ ๑ คืบกับ ๔ นิ้วเป็นอย่างใหญ่ แต่ไม่ควรเล็กกว่าปากชั้นน้ำ ฟิงกำหนดจิต บริกรรมว่า “**ปฐมวิ ปฐมวิ ปฐมวิ**” หรือ “**ดิน ดิน ดิน**” ด้วยการหลับตาบ้าง ลืมตาบ้าง ความสงบแห่งจิตจะดำเนินไปตามลำดับ **เรียกว่านิमित** ในขณะที่เพ่งดวงกถินพร้อมกับการ บริกรรมไปนั้น ท่านเรียกว่า **บริกรรมนิमित** หรือ **บริกรรมภาวนา** เมื่อบริกรรมไปจนเกิดนิमित ติตตา เรียกว่า **อุคคหนิมิต** ถึงจุดนี้แล้วนิเวณธรรม จะเริ่มสงบลงตามลำดับ จิตจะเป็น **อุปะจารสมาธิ (สมาธิเฉียดใกล้ความสงบเข้าไปทุกที)** จน **ปฎิภาคนิมิต (นิमितเทียบเคียง สามารถย่อหรือขยายนิमितได้) ปรากฏขึ้น** ดวงนิमितจะปรากฏสวยงามผ่องใส จิตจะเข้าสู่ ความสงบประณีตขึ้นไปถึงขั้น**อัปปนาสมาธิ (สมาธิอันแน่วแน่)** ได้บรรลุฌานในที่สุด

หมวดที่ ๒ อสุภะ ๑๐

๑.	อุทฐมาตกะ	ซากศพที่เน่าพองขึ้นอืด
๒.	วินีลกะ	ซากศพที่มีสีเขียวคล้ำคละด้วยสีต่างๆ
๓.	วิปุพพกะ	ซากศพที่มีน้ำเหลืองไหลเยิ้มอยู่ตามที่แตกปริออก
๔.	วิจฉิททกะ	ซากศพที่ขาดจากกันเป็นสองท่อน
๕.	วิกขายิตกะ	ซากศพที่ถูกสัตว์ เช่น แร้ง กา สุนัขจิกกัดกินแล้ว
๖.	วิกขิตตกะ	ซากศพที่กระจายกระจาย มีอวัยวะหลุดออกไปข้างๆ
๗.	หตวิกขิตตกะ	ซากศพที่ถูกสับฟันบั่นเป็นท่อนๆ กระจายออกไป
๘.	โลหิตกะ	ซากศพที่มีโลหิตไหลอาบเรียราดอยู่
๙.	ปุสุวกะ	ซากศพที่มีหนอนคลาคล้ำเต็มไปหมด
๑๐.	อัญญิกกะ	ซากศพที่ยังเหลืออยู่แต่ร่างกระดูกหรือกระดูกท่อน

อสุภะ แปลว่า *สภาพอันไม่งาม* หมายถึงซากศพในสภาพต่างๆ ซึ่งใช้เป็นอารมณ์ ของสมถกัมมัฏฐาน โดยการพิจารณาซากศพในระยะเวลาต่างๆ กัน รวม ๑๐ ระยะเวลา เริ่มแต่ ซากศพขึ้นอืดไปจนถึงซากศพที่เหลือแต่โครงกระดูก

การเจริญสุภะ : การเจริญสุภะก็มีพื้นฐานจำเป็นต้องอาศัยซากศพในลักษณะต่างๆ เมื่อจะพิจารณา อายันนเหนือลม ไต้ลม หรือใกล้-ไกลเกินไป แต่ให้ยืนในที่ซึ่งอาจเห็นซากศพได้ชัดเจนและไม่ถูกกลิ่นซากศพรบกวน ให้ยืนตรงช่วงกลางของซากศพ โดยต้องเป็นซากศพที่ยังคงรูปร่างสมบูรณ์อยู่ ไม่พึงพิจารณาซากศพของเพศตรงข้ามกับตน (เพราะจะทำให้เกิดราคะได้) โดยกำหนดพิจารณา ๖ ส่วน คือ

- ๑) **สีของซากศพ** พิจารณาดูว่าเป็นสีดำหรือขาวเป็นต้น
- ๒) **เพศหรือวัยของซากศพ** พิจารณาให้รู้ว่าอยู่ในปฐมวัยหรือมัชฌิมวัย แต่ห้ามกำหนดว่าเป็นเพศหญิงหรือเพศชาย
- ๓) **สัณฐานของซากศพ** พิจารณาดูว่าเป็นอวัยวะส่วนไหนของซากศพ
- ๔) **ทิศที่อยู่ของซากศพ** พิจารณาดูว่าอวัยวะต่างๆ ของซากศพอยู่ในทิศใดบ้าง
- ๕) **โอกาสที่ตั้งของซากศพ** พิจารณาดูว่าอวัยวะต่างๆ ของซากศพตั้งอยู่ในที่ใดบ้าง
- ๖) **ภาพรวมของซากศพ** พิจารณาดูโดยรวม ตั้งแต่ปลายผมถึงปลายเท้าของซากศพนั้นว่าประกอบด้วยอาการ ๓๒ มี ผม ขน เล็บ เป็นต้น จนถึงมันสมองเป็นที่สุด เป็นของปฏิภูมุน่าเกลียดทั้งโดยสี กลิ่น เป็นต้น

เมื่อกำหนดพิจารณาสุภะดังกล่าวแล้ว นิमितทั้ง ๓ คือ บริกรรมนิमित อุคคหนิมิต และปฏิภาคนิมิต ย่อมปรากฏขึ้นตามลำดับจนถึงบรรลุลุณ เช่นเดียวกับการเจริญภูทก

หมวดที่ ๓ อนุสสติ ๑๐

๑. **พุทธานุสสติ** *ระลึกถึงพระพุทธเจ้า* คือน้อมจิตระลึกถึงและพิจารณาคุณของพระองค์
๒. **ธัมมานุสสติ** *ระลึกถึงพระธรรม* คือน้อมจิตระลึกถึงและพิจารณาคุณของพระธรรม
๓. **สังฆานุสสติ** *ระลึกถึงพระสงฆ์* คือน้อมจิตระลึกถึงและพิจารณาคุณของพระสงฆ์
๔. **สีตานุสสติ** *ระลึกถึงศีล* คือน้อมจิตระลึกพิจารณาศีลของตนที่บริสุทธิ์ไม่ต่างพร้อย

๕. จาคานุสสติ *ระลึกถึงการบริจาค* คือน้อมจิตระลึกถึงทานที่ตนได้บริจาคแล้วและพิจารณาคุณธรรมคือความเผื่อแผ่เสียสละที่มีในตน
๖. เทวตานุสสติ *ระลึกถึงเทวดา* คือน้อมจิตระลึกถึงเทวดาทั้งหลายที่ตนเคยรู้และพิจารณาคุณธรรมอันทำบุคคลให้เป็นเทวดา
๗. อุปสมมานุสสติ* *ระลึกถึงธรรมเป็นที่สงบ* คือระลึกถึงและพิจารณาคุณของพระนิพพานอันเป็นที่ดับกิเลสและกองทุกข์
๘. มรณัสสติ *ระลึกถึงความตาย* คือระลึกถึงและพิจารณาถึงความตายอันจะต้องมีมาถึงตนเป็นธรรมดา เพื่อไม่ให้เกิดความประมาท
๙. กายคตาสติ *สติอันไปในกาย* คือกำหนดพิจารณากายนี้ให้เห็นว่าประกอบด้วยส่วนต่างๆ อันไม่สะอาด ไม่งาม น่ารังเกียจ
๑๐. อานาปานัสสติ *สติกำหนดลมหายใจเข้า-ออก*

อนุสสติ แปลว่า *ความตามระลึก* คือน้อมจิตระลึกลึกลงถึงอารมณ์กัมมัฏฐานอยู่เนืองๆ

๑.-๓. ให้กำหนดระลึกพิจารณาถึงความสำคัญของพระรัตนตรัย ตามคุณบทที่ว่า **อิตปิ โส ภควา อรหํ สมมาสมพุทโธ ... สุวาสุขาโต ภควตา ธมโม ... สุปฏิปนโน ภควโต สาวกสงโฆ ...** โดยมีวิธีการเจริญ ๓ อย่าง คือ

(๑) *สาธยาย* คือการสวดสรรเสริญคุณของพระรัตนตรัยตามที่นิยมกัน จนจิตสงบไม่ซัดส่ายไปในอารมณ์อื่นๆ

(๒) *น้อมรำลึก* คือการน้อมนำเอาคุณของพระรัตนตรัยบทใดบทหนึ่งมากำหนดบริกรรมว่า **พุทโธ, ธัมโม, สังโฆ** โดยตั้งสติระลึกตามบทนั้นๆ ให้สัมพันธ์กับการหายใจเข้า-ออก เช่น หายใจเข้าว่า **พุท** หายใจออกว่า **โธ** เป็นต้น

(๓) *พิจารณา* คือการรยคุณของพระรัตนตรัยแต่ละบทขึ้นพิจารณา เมื่อพิจารณาเห็นชัดในบทใด ก็พิจารณาอยู่ที่บทนั้น จนจิตสงบ

* ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค จัดเรียง อุปสมมานุสสติ ไว้ในลำดับที่ ๑๐

๔. การเจริญสติลาภุสสติ : ผู้เจริญสติลาภุสสติ พึงชำระศีลของตนให้บริสุทธิ์ *อย่าให้เป็นท่อน* คืออย่าให้ขาด *อย่าให้ต่าง* *อย่าให้พร้อย* เมื่อทำศีลของตนให้บริสุทธิ์ด้วยดีแล้ว พึงเข้าไปสู่ที่สังัดพิจารณาศีลของตนว่า ศีลของเรา *ไม่ขาด* *ไม่ต่าง* *ไม่พร้อย* เป็นศีลที่พระอริยะชอบใจนักปราชญ์สรรเสริญ เมื่อระลึกนึกถึงศีลของตนอยู่อย่างนี้ นิเวศน์ก็จะสงบระงับ จิตย่อมตั้งมั่นเป็นขณิกสมาธิและอุปจารสมาธิโดยลำดับ

๕. การเจริญจาคานุสสติ : ผู้เจริญจาคานุสสติ พึงทำจิตให้ยินดีในการบริจาคทาน โดยตั้งใจว่า “ต่อแต่นี้ไป เมื่อมีผู้รับทานอยู่ หากเรายังไม่ได้ให้ทาน เราจะไม่บริโภคนเลยเป็นอันขาด” จากนั้นพึงกำหนดอาการที่ตนบริจาคทานด้วยเจตนาอันบริสุทธิ์ให้เป็นนิมิตอารมณ์ แล้วเข้าไปสู่ที่อันสังัดพิจารณาว่า “เป็นลาภของเราแล้วหนอ เราได้เกิดมาเป็นมนุษย์พบพระพุทธศาสนา” เมื่อระลึกถึงทานที่ตนบริจาค นิเวศน์ก็จะสงบระงับ จิตย่อมตั้งมั่นเป็นขณิกสมาธิและอุปจารสมาธิโดยลำดับ

๖. การเจริญเทวตานุสสติ : ผู้เจริญเทวตานุสสติ พึงระลึกถึงคุณธรรมที่ทำให้บุคคลให้เป็นเทวดา จากนั้นแล้วพึงพิจารณาว่า “เหล่าเทวดาที่เกิดในสุคติ บริบูรณ์ด้วยสุขสมบัติอันเป็นทิพย์ เพราะเมื่อชาติก่อน เทวดาเหล่านั้นประกอบด้วยคุณธรรมคือ ศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา แม้เราก็มียุคุณธรรมเช่นนั้นเหมือนกัน” เมื่อระลึกถึงอย่างนี้แล้ว ย่อมเกิดปีติปราโมทย์ นิเวศน์ก็จะสงบระงับ จิตย่อมตั้งมั่นเป็นขณิกสมาธิและอุปจารสมาธิโดยลำดับ

๗. การเจริญอุปสมานุสสติ : ผู้เจริญอุปสมานุสสติ พึงเข้าไปสู่ที่อันสังัด ระลึกถึงคุณของนิพพานเป็นอารมณ์ว่า “พระนิพพานนี้ เป็นที่สิ้นตัณหา เป็นที่ปราศจากกิเลสเครื่องยึดมใจ เป็นที่ดับราคะ โทสะ โมหะโดยไม่เหลือ เป็นที่ดับเพลิงกิเลสและกองทุกข์โดยสิ้นเชิง เป็นสุขอย่างยิ่ง” เมื่อระลึกอยู่อย่างนี้ นิเวศน์ก็จะสงบระงับ จิตย่อมตั้งมั่นเป็นขณิกสมาธิและอุปจารสมาธิโดยลำดับ

๘. การเจริญมรณัสสติ : ผู้เจริญมรณัสสติ พึงไปยังที่สังัดแล้วบริกรรมว่า “ความตายจักมีแก่เรา เราจักต้องตาย ชีวิตของเราจะต้องขาดสิ้นลงแน่นอน เรามีความตายเป็นธรรมดา ล่วงพ้นความตายไปไม่ได้” การระลึกถึงความตายโดยอุบายที่ชอบ พึงประกอบด้วยองค์ ๓ คือ (๑) สติ ระลึกถึงความตายอยู่ (๒) ญาณ รู้ว่าความตายจะมีเป็นแน่ ตัวจะต้องตายเป็นแท้ (๓) เกิดสังเวชสลดใจ เมื่อระลึกอยู่อย่างนี้ นิเวศน์ก็จะสงบระงับ จิตย่อมตั้งมั่นเป็นขณิกสมาธิและอุปจารสมาธิโดยลำดับ

๙. การเจริญกายคตาสติ : ผู้เจริญกายคตาสติ พึงตั้งสติกำหนดพิจารณากายอันเป็นที่ประชุมแห่งส่วนปฏิภวน่าเกลียด ตั้งแต่ปลายผมลงมาถึงปลายเท้า มีหนังหุ้มอยู่โดยรอบ ให้เห็นว่าเต็มไปด้วยของไม่สะอาดมีประการต่างๆ ซึ่งนับได้จำนวน ๓๒ ส่วน คือ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง, เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ม้าม, หัวใจ ตับ พังผืด ไต ปอด, ไล่ใหญ่ ไล่ย่อย อาหารใหม่ อาหารเก่า ดี, เสลด หนอง (น้ำเหลือง) เลือด เหงื่อ มันข้น, น้ำตา มันเหลว น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ, น้ำมูตร (น้ำปัสสาวะ) มันสมอง พึงพิจารณาโดยสี่ สัจฐาน กลิ่น ที่เกิดที่อยู่ของส่วนต่างๆ เหล่านี้ จนเห็นว่า เป็นของไม่สวยไม่งาม เป็นของปฏิภวน่าเกลียด นิเวศน์ ก็จงสงบระงับ จิตย่อมตั้งมั่นเป็นฌณิกสมาธิ อุปจารสมาธิ และอัปปนาสมาธิโดยลำดับ

๑๐. การเจริญอานาปานัสสติ : ผู้เจริญอานาปานัสสติ พึงเข้าไปสู่ที่สงบ เช่น ป่าไม้ เรือนว่าง โรงศาลา เป็นต้น ซึ่งเหมาะแก่การเจริญจิตตภาวนา แล้วนั่งขัดสมาธิเท้าขวาทับเท้าซ้าย มือขวาทับมือซ้าย ตั้งกายให้ตรง ดำรงสติให้มั่น กำหนดรู้ลมหายใจเข้า ลมหายใจออกอย่าให้หลงลืม เมื่อหายใจเข้าพึงกำหนดรู้ว่าหายใจเข้า เมื่อหายใจออกพึงกำหนดรู้ว่าหายใจออก เมื่อหายใจเข้าและออกยาวหรือสั้น ก็พึงมีสติกำหนดรู้โดยประจักษ์ชัดทุกขณะไปโดยมิให้หลงลืม เพื่อให้จิตตั้งมั่นเป็นสมาธิโดยเร็ว

หมวดที่ ๔ พรหมวิหาร ๔

๑. เมตตา ความรักใคร่ปรารถนาดีอยากให้ผู้อื่นมีความสุข

๒. กรุณา ความสงสาร คิดช่วยให้พ้นทุกข์ ได้แก่ ความใฝ่ใจในอันจะปลดเปลื้องความทุกข์ยากเดือดร้อนของปวงสัตว์

๓. มุทิตา ความพลอยยินดี ได้แก่ ความเป็นผู้มีจิตแช่มชื่นเบิกบาน ในเมื่อเห็นผู้อื่นอยู่ดีมีสุขเจริญรุ่งเรือง และประสบความสำเร็จยิ่งขึ้นไป

๔. อุเบกขา ความวางใจเป็นกลางในสัตว์ทั้งหลาย ได้แก่ ความไม่เอนเอียงไปด้วยความชอบหรือความชัง เทียงตรงดุจตราขึง โดยพิจารณาเห็นว่า สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของของตน ทำกรรมใดไว้ ย่อมได้รับผลกรรมนั้น

พรหมวิหาร หมายถึง หลักความประพฤติดันประเสริฐ หรือหลักการดำเนินชีวิตอันบริสุทธิ์หมดจด และหลักการปฏิบัติต่อมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายโดยชอบ พรหมวิหารนี้ เรียก

อีกอย่างว่า **อัปมัญญา** เพราะเป็นธรรมที่แผ่ไปในมนุษยหรือสัตว์ทั้งหลาย โดยไม่เจาะจง ไม่มีประมาณ ไม่มีขอบเขต มีวิธีเจริญดังนี้

เมตตา : เมื่อเห็นโทษของโทสะและอาณิสสของขันธ์ จึงแผ่เมตตาจิตไปในตนก่อน ว่า “ขอเราจงเป็นสุข อย่าได้มีทุกข์ มีเวรมีภัยแก่ใครๆ เลย อย่าได้มีความทุกข์กายทุกข์ใจ จงเป็นสุขๆ รักษาตนให้พ้นจากทุกข์ภัยทั้งสิ้นเถิด” โดยเปรียบเทียบว่า เรารักสุข เกลียดทุกข์ ฉันทิ ผู้อื่นหรือสัตว์อื่นก็รักสุข เกลียดทุกข์ ฉันทัน จากนั้น พึงแผ่ไปในสรรพสัตว์ ไม่มีประมาณ ไม่มีขอบเขต โดยทำนองเดียวกันว่า “ขอสัตว์ทั้งปวง อย่ามีเวร อย่ามีความพยายาบาทต่อกันและกันเลย อย่ามีความทุกข์กายทุกข์ใจ จงเป็นสุขๆ รักษาตนให้พ้นจากทุกข์ภัยทั้งสิ้นเถิด”

เมตตานี้เป็นข้าศึกแก่โทสะและพยายาบาทโดยตรง เมื่อบุคคลเจริญเมตตานี้ย่อมละโทสะและพยายาบาทได้ จิตก็ตั้งมั่นเป็นขณิกสมาธิ อุปจารสมาธิ และอัปนาสมาธิโดยลำดับ บุคคลที่เจริญเมตตಾಯ่อมได้รับอาณิสส ๑๑ อย่าง คือ (๑) หลับเป็นสุข (๒) ตื่นเป็นสุข (๓) ไม่ฝันร้าย (๔) เป็นที่รักของมนุษย์ (๕) เป็นที่รักของอมมนุษย์ (๖) เทวดารักษา (๗) ไฟ ยาพิษ ศัสตราวุธ ไม่กล้ากราย (๘) จิตสงบเป็นสมาธิได้เร็ว (๙) สีหน้าผ่องใส (๑๐) ตายอย่างมีสติ (๑๑) เมื่อยังไม่บรรลุนิพพานชั้นสูง ย่อมเข้าถึงพรหมโลก

กรุณา : เมื่อได้เห็นสรรพสัตว์ผู้ได้รับความทุกข์ยากลำบากแล้วทำให้เป็นอารมณ์แผ่กรุณาจิตไปว่า “ขอสัตว์ผู้ประสบทุกข์ จงพ้นจากทุกข์เถิด” เมื่อแผ่ไปอย่างนี้บ่อยๆ ก็จะกำจัดวิหิงสา ความเบียดเบียน นิเวรณก็สงบระงับ จิตก็ตั้งมั่นเป็นขณิกสมาธิ อุปจารสมาธิ และอัปนาสมาธิโดยลำดับ สำเร็จเป็นกามาวจรกุศลและรูปาวจรกุศล

มุทิตา : เมื่อได้เห็นหรือได้ยินมนุษย์หรือสัตว์อื่นๆ ที่อยู่สุขสบาย ก็พึงทำจิตให้ชื่นชมยินดี แผ่มุทิตาจิตไปว่า “ขอสัตว์ทั้งหลาย อย่าได้เสื่อมจากสมบัติที่ตนได้แล้วเลย” หรือ “ขอสัตว์เหล่านั้นยังยืนอยู่ในสุขสมบัติของตนๆ เถิด” เมื่อทำบริกรรมนี้บ่อยๆ นี้ย่อมละอริ คือความไม่ยินดีในความสุขและสมบัติของผู้อื่นลงไปได้ จิตก็จะตั้งมั่นเป็นขณิกสมาธิ อุปจารสมาธิ และอัปนาสมาธิโดยลำดับ

อุเบกขา : พึงแผ่ไปในสรรพสัตว์ โดยทำจิตให้เป็นกลางๆ อย่าดีใจเสียใจในเหตุสุขทุกข์ของสรรพสัตว์แล้วบริกรรมนี้ไปว่า “สัตว์ทั้งหลายทั้งปวง มีกรรมเป็นของของตน เป็นอยู่เช่นใด ก็จงเป็นอยู่เช่นนั้นเถิด” เมื่อนึกบริกรรมอย่างนี้เรื่อยไป จิตก็จะละราคะและปฏิฆะ

คือความกำหนดขัดเคืองในสุขทุกข์ของผู้อื่นลงไปได้ อุเบกขานี้มีอำนาจสามารถทำให้ผู้เจริญได้บรรลุมานขั้นสูงสุด

หมวดที่ ๕ อหारेปฏิกุลสัญญา ๑

อหारेปฏิกุลสัญญา ความสำคัญว่าเป็นของปฏิกุลในอาหาร หมายถึงการพิจารณาอาหารให้เห็นเป็นของนารังเกียจ เพื่อไม่ให้เกิดความติดใจในรสอาหาร มีวิธีการพิจารณาความปฏิกุลในอาหารโดยอาการ ๑๐ อย่าง คือ ๑) โดยการไป ๒) โดยการแสวงหา ๓) โดยการบริโภค ๔) โดยที่อยู่ ๕) โดยการหมักหมม ๖) โดยยังไม่ย่อย ๗) โดยย่อยแล้ว ๘) โดยผลจากการย่อย ๙) โดยการหลังไหลขับถ่ายออก ๑๐) โดยทำให้แปดเปื้อน แต่พระมติของสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ มี ๘ อย่าง โดยตัดข้อ ๑ และข้อ ๒ ออก

เมื่อผู้เจริญอหारेปฏิกุลสัญญาพิจารณาโดยอาการอย่างนี้ นิเวศน์ย่อมสงบระงับจิตก็จะตั้งมั่นเป็นอุچارสมาธิ ให้สำเร็จกิจเป็นกามาวจรกุศล และเป็นอุปนิสัยปัจจัยแห่งมรรคผลนิพพานต่อไป

หมวดที่ ๖ จตุธาตुวัตถาน ๑

จตุธาตुวัตถาน การกำหนดธาตุ ๔ หมายถึงการกำหนดพิจารณาให้เห็นว่าร่างกายเรานั้นเป็นแต่เพียงธาตุ ๔ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม มาประชุมกันเท่านั้น ทั้งนี้ เพื่อให้เกิดความเบื่อหน่าย ถอนความรู้สึกรู้ว่าเป็นสัตว์ บุคคล ตัวตน เราเขา ออกไปจากจิต เรียกอีกอย่างว่า ธาตุมนสิการ หรือ ธาตุกัมมัฏฐาน

ในการกำหนดนั้น ผู้จะเจริญจตุธาตुวัตถานนี้ พึงตัดความกังวลห่วงใยทั้งหมด เข้าไปสู่สถานที่สงัด แล้วตั้งสติพิจารณาร่างกายนี้ โดยแยกส่วนต่างๆ ออกเป็นธาตุ ๔ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม ดังนี้

สิ่งที่แข็งกระด้าง มีอยู่ในกาย เช่น ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เป็นต้น จัดเป็น **ปฐวีธาตุ ธาตุดิน**

สิ่งที่เหลวเอิบอาบซาบซึมไป มีอยู่ในกาย เช่น น้ำลาย น้ำมูก น้ำตา มันเปลว เหงื่อ เลือด เป็นต้น จัดเป็น **อาโปธาตุ ธาตุน้ำ**

สิ่งที่ทำให้กายอบอุ่น ทำให้กายทรุดโทรมเหี่ยวแห้ง ปราศจากความงาม ทำให้กายเร่าร้อนกระวนกระวายจนทนไม่ได้ และทำอาหารในกายให้ย่อยแปรปรวนไป จัดเป็น **เตโชธาตุ ธาตุไฟ**

สิ่งที่อุปถัมภ์ค้ำชูกายให้สำเร็จกิจมีสันไหว ลุก เดิน ยืน นั่ง นอนได้ เป็นต้น จัดเป็น **วาโยธาตุ ธาตุลม** ธาตุลมนี้มีอาการ ๖ อย่าง คือ (๑) ลมพัดขึ้นเบื้องบน (๒) ลมพัดลงเบื้องต่ำ (๓) ลมในท้องนอกไส้ (๔) ลมในไส้ใหญ่ (๕) ลมชานไปทั่วอวัยวะในร่างกาย และ (๖) ลมหายใจเข้า-ออก

เมื่อกำหนดพิจารณาธาตุ ๔ เช่นนี้เรื่อยไป จิตก็จะตั้งมั่นเป็นขณิกสมาธิและอุปจารสมาธิโดยลำดับ นิเวศน์ก็จะสงบระงับไป จิตย่อมหยั่งลงสู่สุญญตารมณ คือเห็นว่าร่างกายนี้ว่างเปล่าจากสัตว์ บุคคล ตัวตน เราเขา จากนั้นจิตจะเพิกเฉยเป็นกลางๆ ไม่ยินดียินร้ายในอิฏฐารมณอนิฏฐารมณ และอาจสำเร็จจรรณผลนิพพานได้ในที่สุด

หมวดที่ ๗ อรูป ๔

๑. อากาสนัญจายตนะ	ฌานที่กำหนดอากาศอันไม่มีที่สุดเป็นอารมณ์
๒. วิญญาณัญจายตนะ	ฌานที่กำหนดวิญญาณอันไม่มีที่สุดเป็นอารมณ์
๓. อากิญจัญญายตนะ	ฌานที่กำหนดภาวะไม่มีอะไรเป็นอารมณ์
๔. เนวสัญญานาสัญญายตนะ	ฌานที่กำหนดภาวะมีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่เป็นอารมณ์

อรูป หมายถึง ฌานที่มีอรูปธรรมเป็นอารมณ์ ภาพของสัตว์ผู้เข้าถึงอรูปฌาน มีดังนี้

๑. อากาสนัญจายตนะ หมายถึงฌานที่เลิกเพ่งกสิณแล้วมากำหนดอากาศ คือที่ว่าง หรือช่องว่างเป็นอารมณ์ โดยพิจารณาให้เห็นว่า อากาศไม่มีที่สุดแล้วทำบริกรรมว่า **อนนโต อากาโส อากาศไม่มีที่สุดๆ** ดังนี้เรื่อยๆ จิตย่อมตั้งมั่นเป็นอุปจารสมาธิ ตลอดจนถึงอัปนาสมาธิโดยลำดับ

๒. วิญญาณัญจายตนะ หมายถึงฌานที่เลิกเพ่งอากาศหรือที่ว่างนั้นแล้วมากำหนดเพ่งดูวิญญาณ ความรับรู้เป็นอารมณ์ โดยพิจารณาให้เห็นว่าวิญญาณไม่มีที่สุดแล้วทำบริกรรมว่า **อนนตฺ วิญญาณํ วิญญาณไม่มีที่สุดๆ** ดังนี้เรื่อยๆ จิตย่อมตั้งมั่นเป็นอัปนาสมาธิ

๓. อากิญจัญญายตนะ หมายถึงฉานที่เล็กกำหนดเพ่งวิญญูณเป็นอารมณ์ของ อรูปฌานที่ ๒ แล้วมายึดห่วงหาวนอกไม่มีของอรูปฌานที่ ๑ เป็นอารมณ์แล้วทำบริกรรมว่า **นตฺถิ กิณฺจิ อรูปวิญญูณํ** *นี่ นิดหนึ่งไม่มี มิได้เหลือติดอยู่ในอากาศ* ดังนี้เรื่อยๆ จิตย่อม ตั้งมั่นเป็นอัปปนาสมาธิ

๔. เนวสัณญานาสัณญายตนะ หมายถึงฉานที่เล็กกำหนดคือปล่อยวางอารมณ์ของ อรูปฌานที่ ๓ แล้วกำหนดเอาแต่ภาวะที่ละเอียดประณีตของอรูปฌานที่ ๔ เป็นอารมณ์แล้ว ทำบริกรรมว่า **สนฺตเมตํ ปณฺธิตเมตํ อรูปฌานํ** *ละเอียดนัก ประณีตนัก จะมีสัญญาที่ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาที่ไม่ใช่* ดังนี้เรื่อยๆ จิตย่อมตั้งมั่นเป็นอัปปนาสมาธิ

จริต ๖

การที่ท่านจัดอารมณ์กัมมัฏฐานไว้ถึง ๔๐ อย่าง เพราะกำหนดตามความเหมาะสมแก่ จริตของบุคคล ทั้งนี้เพื่อให้ผู้ปฏิบัติสามารถเลือกตามความเหมาะสมแก่จริตของตน ถ้าเลือก อารมณ์กัมมัฏฐานได้ถูกต้องเหมาะสมกับจริต การปฏิบัติก็จะได้ผลดีและรวดเร็ว

คำว่า **จริต** แปลว่า *ความประพฤติ* หมายถึงพื้นเพของจิต หรืออุปนิสัยที่หนักไป ทางใดทางหนึ่ง อันเป็นปกติประจำอยู่ในสันดาน เรียกอีกอย่างว่า **จริยา** จริตของบุคคล ในโลก มี ๖ ประเภท คือ

๑. รากจริต หมายถึง *ผู้มีรากะเป็นความประพฤติปกติ* หรือ *มีรากะเป็นเจ้าเรือน* คือมีลักษณะนิสัยรักสวยรักงาม ชอบเรื่องบันเทิงเจริญใจ เรียบร้อย ทำงานละเอียดประณีต เป็นคนเจ้าเล่ห์ โอ้อวด ถือตัว มีความต้องการทางกามและเกียรติมาก และนิยมรสอาหารที่ กลมกล่อม เป็นต้น

๒. โทสจริต หมายถึง *ผู้มีโทสะเป็นความประพฤติปกติ* หรือ *มีโทสะเป็นเจ้าเรือน* คือมีลักษณะนิสัยใจร้อน หงุดหงิด รุนแรง ฉุนเฉียว โกรธง่าย ชอบการต่อสู้เอาชนะผู้อื่น พรวดพราด รับร้อน กระด้าง ทำการงานรวดเร็วแต่ไม่ค่อยเรียบร้อย ลบหลู่คุณท่าน ตีตนเสมอ มักริษยา และชอบบริโภคอาหารรสจัด เป็นต้น

๓. โมหจริต หมายถึง *ผู้มีโมหะเป็นความประพฤติปกติ* หรือ *มีโมหะเป็นเจ้าเรือน* คือมีลักษณะนิสัยโง่เขลา ชี้หลงชี้ลืม เลื่อนลอย ขาดเหตุผล ชอบเรื่องไร้สาระ ทำการงาน หยาบขาดความเรียบร้อย มักมีความเห็นคล้อยตามคนอื่นง่าย ใครว่าอย่างไรก็ว่าตามเขา ชี้เกียด ชี้สงสัย เข้าใจอะไรยาก เป็นต้น

๔. สัทธาจจริต หมายถึง *ผู้มีศรัทธาเป็นความประพฤติปกติ* หรือ *มีศรัทธาเป็นเจ้าเรือน* คือมีลักษณะนิสัยเชื่อง่าย หุ่่มเทใจให้ผู้อื่นได้ง่าย เชื่อเรื่องไสยศาสตร์ ทำการงานเรียบร้อย ชอบสวยงามแบบเรียบๆ ไม่ฉูดฉาดโลดโผน มีจิตใจเบิกบานในเรื่องบุญกุศล ไม่ชอบโอ้อวด เป็นต้น

๕. พุทธิจจริต หมายถึง *ผู้มีความรู้เป็นความประพฤติปกติ* หรือ *มีพุทธิปัญญาเป็นเจ้าเรือน* คือมีลักษณะนิสัยชอบคิดพิจารณาตามความจริง มีปัญญาเฉียบแหลมว่องไว ได้ยินได้ฟังอะไรมาจำได้เร็ว มักทำกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ เรียบร้อย สวยงาม มีระเบียบ ชอบพินิจพิเคราะห์ เป็นต้น

๖. วิตกจจริต หมายถึง *ผู้มีความวิตกเป็นความประพฤติปกติ* หรือ *มีความวิตกเป็นเจ้าเรือน* คือมีลักษณะนิสัยคิดวอกวน ฟุ้งซ่าน ขาดความมั่นใจ วิตกกังวลในเรื่องไม่เป็นเรื่อง ทำงานจับจด มักเห็นคล้อยตามคนหมู่มาก ประเภทพวกมากลากไป เป็นต้น

อารมณ์กัมมัฏฐานที่เหมาะสมกับจจริต ๖

กัมมัฏฐาน ๑๑ อย่าง คือ อสุภะ ๑๐ และกายคตาสติ ๑ เหมาะกับ **คนราคจจริต**

กัมมัฏฐาน ๘ อย่าง คือ วัณณกสิณ ๔ ได้แก่ นิลกสิณ ปิตกสิณ โลหิตกสิณ และโอทาทกสิณ และพรหมวิหาร ๔ ได้แก่ เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา เหมาะกับ **คนโทสจจริต**

อานาปานัสสติกัมมัฏฐาน เหมาะกับ **คนโมหจจริตและคนวิตกจจริต**

กัมมัฏฐาน ๖ อย่าง คือ อนุสสติ ๖ ได้แก่ พุทธานุสสติ ธรรมานุสสติ สังฆานุสสติ สีลานุสสติ จาคานุสสติ และเทวตานุสสติ เหมาะกับ **คนสัทธาจจริต**

กัมมัฏฐาน ๔ อย่าง คือ มรณัสสติ อุปमानุสสติ อาหาเรปฏิกูลสัญญา และจตุธาตววัตถาน เหมาะกับ **คนพุทธิจจริต**

ภูตกสิณ ๔ และอรูปรู ๔ เหมาะกับ **คนทุกจจริต**

นิमित ๓

นิमित หมายถึง เครื่องหมายสำหรับให้จิตกำหนดในการเจริญกัมมัฏฐาน มี ๓ อย่าง คือ

๑. **บริกรรมนิมิต** นิมิตชั้นเริ่มต้น ได้แก่ สิ่งที่กำหนดเป็นอารมณ์ในการเจริญกัมมัฏฐาน เช่น ดวงกสิณที่เพ่งดู ลมหายใจที่กำหนด หรือพระพุทธรูปที่กำหนดนึกเป็นอารมณ์ เป็นต้น

๒. **อุคคหนิมิต** นิมิตติดตา ได้แก่ บริกรรมนิมิตที่เพ่งหรือกำหนดจนเห็นเป็นภาพติดตาติดใจ เช่น ดวงกสิณที่เพ่งจนติดตา หลับตาแล้วยังเห็น เป็นต้น

๓. **ปฏิภาคนิมิต** นิมิตเทียบเคียง ได้แก่ นิมิตที่เป็นภาพเหมือนของอุคคหนิมิต แต่ติดลึกเข้าไปอีกจนเป็นภาพที่เกิดจากสัญญาของผู้ที่ได้สมาธิ จึงบริสุทธิ์จนปราศจากสี เป็นต้น และไม่มีมลทินใดๆ ทั้งสามารถนึกขยายหรือย่อส่วนได้ตามปรารถนา

ภาวนา ๓

ภาวนา หมายถึง การเจริญกัมมัฏฐานหรือฝึกสมาธิตามลำดับขั้น มี ๓ คือ

๑. **บริกรรมภาวนา** การเจริญสมาธิขั้นเริ่มต้น ได้แก่ การกำหนดเอานิมิตในสิ่งที่กำหนดเป็นอารมณ์กัมมัฏฐาน เช่น เพ่งดวงกสิณ กำหนดลมหายใจเข้า-ออกที่กระทบปลายจมูก หรือนึกถึงพุทธรูปเป็นอารมณ์ เป็นต้น คือการกำหนดบริกรรมนิมิตนั่นเอง

๒. **อุปจารภาวนา** การเจริญสมาธิขั้นอุปจาร ได้แก่ การเจริญกัมมัฏฐานที่อาศัยบริกรรมภาวนาโดยกำหนดอุคคหนิมิตเรื่อยไปจนแนบสนิทในใจ เกิดเป็นปฏิภาคนิมิตขึ้น และนิรกรรมสงบระงับ จิตก็ตั้งมั่นเป็นอุปจารสมาธิ

๓. **อัปนาภาวนา** การเจริญสมาธิขั้นอัปนา ได้แก่ การเจริญกัมมัฏฐานที่อาศัยปฏิภาคนิมิตซึ่งเกิดขึ้นสม่าเสมอด้วยอุปจารสมาธิ ในที่สุดก็เกิดอัปนาสมาธิ คือสมาธิที่แน่วแน่ถึงขั้นที่เรียกว่าบรรลุปฐมฌาน

ฌานสมาบัติ : คุณวิเศษของสมถกัมมัฏฐาน

สมาบัติ หมายถึงคุณวิเศษที่ผู้ปฏิบัติพึงเข้าถึงบรรลุลถึง ได้แก่ รูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔ เรียกบุคคลผู้บรรลุนั้นว่า ฌานลาภีบุคคล (ผู้ได้บรรลุฌาน) ผู้ได้ฌานต้องมีความชำนาญคล่องแคล่วในฌานสมาบัติที่ได้บรรลุนั้น เรียกว่า วสี จึงจะสามารถทำให้ฌานสมาบัติดำรงอยู่อย่างมั่นคง มี ๕ อย่าง คือ

๑. **อวิชชนวสี** ความชำนาญในการนึกตรึงถึงองค์ฌาน

๒. **สมาปชชนวสี** ความชำนาญในการเข้าฌาน

๓. อธิฐานวาลี ความชำนาญในการรักษาตามที่ได้กำหนด
 ๔. วุฒฐานวาลี ความชำนาญในการออกจากฌานตามที่กำหนด
 ๕. ปัจจเวกชนวาลี ความชำนาญในการพิจารณาองค์ฌานที่ได้บรรลุ

นักบวชนอกพระพุทธศาสนาสามารถบรรลุสมาบัติ ๘ ได้ แต่ไม่สามารถละกิเลสบรรลุพระนิพพานได้ เพียงส่งผลให้บังเกิดในพรหมโลกเท่านั้น ดังเช่น อาหารดาบสและอุทกดาบส เป็นต้น

ในพระพุทธศาสนา สมาบัติ ๘ จัดเป็น**ทิฏฐธมมสุขวิหาร** คือธรรมเครื่องอยู่เป็นสุข ในปัจจุบันของพระอริยบุคคล ย่อมเป็นไปเพื่อดับกิเลสทำให้แจ้งพระนิพพาน มี ๒ ประเภท คือ (๑) **ผลสมาบัติ** การเข้าถึงผล ย่อมมีทั่วไปแก่พระอริยบุคคลที่ได้สมาบัติเท่านั้น (๒) **นิโรธสมาบัติ** มีได้เฉพาะพระอริยบุคคล ๒ จำพวก คือ พระอนาคามี และพระอรหันต์ ที่ได้สมาบัติ ๘ เท่านั้น

รูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔ และ สัจจญาณเวทิตินิโรธ ๑ เรียกว่า **อนุปัพพวิหาร ๙** คือ

๑) ปฐมฌาน	๒) ทุตติยฌาน
๓) ตติยฌาน	๔) จตุตถฌาน
๕) อากาสานัญจายตนฌาน	๖) วิญญาณัญจายตนฌาน
๗) อากิญจัญญายตนฌาน	๘) เนวสัญญานาสัญญายตนฌาน
๙) สัจจญาณเวทิตินิโรธ	

การที่ท่านกำหนดอารมณ์สมถกัมมัญฐานไว้หลายวิธี ก็เพื่อเหมาะแก่จริตบุคคล เพื่อเป็นอุบายระงับนิวรณ์ ๕ และเพื่อให้บรรลุฌานสมาบัติตามลำดับ

พุทธคุณกถา

อุทเทส

พุทธคุณ ๙

๑. อรหิ	ผู้เป็นพระอรหันต์
๒. สมมาสมพุทโธ	ผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ
๓. วิชชาจรณสมปนโน	ผู้ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ
๔. สุกโต	ผู้เสด็จไปได้แล้ว
๕. โลกวิทู	ผู้รู้แจ้งโลก
๖. อนุตตโร ปุริสทมมสารถิ	ผู้เป็นสารถีฝึกคนทีฝึกได้ ไม่มีผู้อื่นยิ่งกว่า
๗. สตถา เทวมนุสฺสานิ	ผู้เป็นพระศาสดาของเทวดาและมนุษย์ ทั้งหลาย
๘. พุทโธ	ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบานแล้ว
๙. ภควา	ผู้ทรงจำแนกพระธรรม ผู้มีโชค

พรรณนาความ

พุทธคุณ คือ พระคุณของพระพุทธเจ้า ทั้งที่เป็นพระคุณสมบัติส่วนพระองค์ และพระคุณที่ทรงบำเพ็ญเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่ผู้อื่น มี ๙ ประการ ดังนี้

๑. อรหิ ผู้เป็นพระอรหันต์ หมายถึง ผู้บริสุทธิปราศจากกิเลสโดยสิ้นเชิง ในอรรถกถา และคัมภีร์วิสุทธิมรรค ได้นิยามความหมายของคำว่า อรหิ ไว้ ๕ ประการ

๑) เป็นผู้ไกลกิเลส คือทรงดำรงอยู่ไกลแสนไกลจากกิเลสทั้งหลาย เพราะทรงกำจัดกิเลสทั้งหลายพร้อมทั้งวาสนาด้วยอริยมรรคจนหมดสิ้น

๒) เป็นผู้กำจัดอริทั้งหลาย คือทรงกำจัดข้าศึกคือกิเลสทั้งหลายด้วยอริยมรรค

๓) เป็นผู้หักง่าแห่งสังสารจักร คือทรงหักง่าแห่งการเวียนว่ายตายเกิดในภพภูมิต่างๆ

๔) เป็นผู้ควรแก้ปัจจัย ๔ เป็นต้น คือทรงเป็นผู้ควรแก้การบูชาพิเศษ เพราะพระองค์ทรงเป็นทักษิณยุบุคคลชั้นยอด เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายต่างบูชาพระองค์ด้วยการบูชาอย่างยิ่ง

๕) เป็นผู้ไม่มีที่ลับในการทำบาป คือไม่ทรงทำบาปทุจริตทั้งในที่ลับและในที่แจ้ง

๒. สมมาสมพุทโธ ผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ หมายถึงเป็นผู้ตรัสรู้สรรพสิ่งที่ควรรู้อย่างที่ควรกำหนดรู้ ที่ควรละ ที่ควรทำให้แจ้ง และที่ควรเจริญให้เกิดมีได้อย่างถูกต้องโดยชอบด้วยพระองค์เอง โดยไม่มีผู้ใดแนะนำสั่งสอน โดยสรุป คือ พระองค์ตรัสรู้ร้อยสี่ ๔ ด้วยพระองค์เอง

๓. วิชชาจรณสมปนโน ผู้ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ หมายถึงทรงเพียบพร้อมด้วยวิชา ๓ วิชา ๘ และจรณะ ๑๕

วิชา ๓ คือ

- ๑) ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ญาณหยั่งรู้ระลึกชาติหนหลังได้
- ๒) จุตูปปาตญาณ ญาณหยั่งรู้จุดิและอุบัติของสัตว์ทั้งหลาย
- ๓) อาสวักขยญาณ ญาณหยั่งรู้ความสิ้นไปแห่งอาสวกิเลส

วิชา ๘ คือ

๑) วิปัสสนาญาณ ปัญญาที่พิจารณาเห็น รูป นาม คือ ชั้น ๕ เป็นส่วนๆ ต่างอาศัยกัน

๒) มโนมยิทธิ ฤทธิ์ทางใจ เช่น เนรมิตกายได้หลากหลายอย่าง เป็นต้น

๓) อิทธิวิธิ แสดงฤทธิ์ได้ เช่น เหาะเหินเดินอากาศได้ เดินบนน้ำด้าลงไปในแผ่นดินได้ เป็นต้น

๔) ทิพพโสต หูทิพย์ คือฟังเสียงที่อยู่ไกลแสนไกลได้ยิน

๕) เจโตปริยญาณ กำหนดรู้ใจผู้อื่นได้ เช่น รู้ความคิดคนอื่นว่าคิดอย่างไร

๖) ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ญาณระลึกชาติหนหลังของตนได้

๗) ทิพพจักขุ ตาทิพย์ เห็นการเกิดการตายของเหล่าสัตว์

๘) อาสวักขยญาณ รู้จักทำอาสวะให้สิ้นไปไม่มีเหลือ

จรณะ ๑๕ คือ

๑) สีสสังวร	ความสำรวมในศีล
๒) อินทริยสังวร	ความสำรวมอินทริย
๓) โภขเน มัตตัญญูตา	ความเป็นผู้รู้จักประมาณในการบริโภค
๔) ชาคริยานุโยค	ความหมั่นประกอบความเพียร
๕) สัทธา	ความเชื่อกรรมและผลของกรรม
๖) หิริ	ความละอายต่อบาปทุจริต
๗) โอตตัปปะ	ความสะดุ้งกลัวต่อบาปทุจริต
๘) พาหุสังจาจะ	ความเป็นผู้ได้สติมาก
๙) วิริยารัมภะ	การปรารภความเพียร
๑๐) สติ	ความระลึกได้
๑๑) ปัญญา	ความรอบรู้ตามเป็นจริง
๑๒) ปฐมฌาน	ฌานที่ ๑
๑๓) ทุตติยฌาน	ฌานที่ ๒
๑๔) ตติยฌาน	ฌานที่ ๓
๑๕) จตตถฌาน	ฌานที่ ๔

๔. สุคโต ผู้เสด็จไปดีแล้ว หรือผู้กล่าวดีแล้ว ในอรรถกถานิยามความหมายไว้ ๔ ประการ

- ๑) ทรงพระนามว่า **สุคโต** เพราะมีการเสด็จดำเนินไปอย่างบริสุทธิ์ หาโทษมิได้ด้วยอริยมรรค
- ๒) ทรงพระนามว่า **สุคโต** เพราะเสด็จไปสู่อมตสถานคือพระนิพพาน
- ๓) ทรงพระนามว่า **สุคโต** เพราะเสด็จไปโดยชอบ ไม่ทรงหวนกลับมาสู่กิเลสที่ละได้แล้ว
- ๔) ทรงพระนามว่า **สุคโต** เพราะตรัสวาจาชอบ ตรัสคำจริง ประกอบด้วยประโยชน์

๕. โลกวิทู ผู้ทรงรู้แจ้งโลก มีความหมาย ๒ ประการ ดังนี้

- ๑) ทรงพระนามว่า **โลกวิทู** เพราะทรงรู้แจ้งโลกภายในคือร่างกาย ซึ่งมีสัญญา มีใจครองนี้ โดยทรงรู้ถึงสภาวะ เหตุเกิดขึ้น ความดับ และวิธีปฏิบัติให้ลุถึงความดับอย่างถ่องแท้

๒) ทรงพระนามว่า **โลกวิทู** เพราะทรงรู้แจ้งโลกภายนอก ๓ คือ (๑) **สังขารโลก** โลกคือสังขารที่มีการปรุงแต่งตามเหตุปัจจัย เช่น สรรพสัตว์ดำรงอยู่ได้เพราะอาหาร (๒) **สัตว์โลก** โลกคือหมู่สัตว์ซึ่งแยกเป็นมนุษย์ เทวดา พรหม (๓) **โอกาสโลก** โลกคือแผ่นดินหรือโลกต่างๆ ที่มีในจักรวาล

๖. อนุตตรโร ปุริสทมมสารถิ ผู้เป็นสารถิฝึกคนที่ฝึกได้ ไม่มีผู้อื่นยิ่งกว่า คือทรงทำหน้าที่ดุจสารถิ ฝึกเทวดา มนุษย์ อมนุษย์ และสัตว์ดิรัจฉานที่สมควรฝึกได้ ด้วยอุบายวิธีต่างๆ ตามสมควรแก่อัธยาศัยของแต่ละบุคคลได้อย่างไม่มีผู้อื่นยิ่งกว่า

๗. สตถา เทวมนุสฺสานิ ผู้เป็นพระศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย คือทรงเป็นบรมครูสั่งสอนบุคคลทุกระดับชั้น ด้วยพระมหากุณา โดยมุ่งประโยชน์ในโลกนี้ ประโยชน์ในโลกหน้า และประโยชน์สูงสุดคือพระนิพพาน

๘. พุทฺโธ ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบานแล้ว คือทรงเป็นพระพุทธเจ้าอย่างสมบูรณ์ เพราะตรัสรู้สรรพสิ่งที่ควรรู้ และทรงสอนผู้อื่นให้รู้ตาม พระองค์ทรงตื่นเองจากความเชื่อถือและข้อปฏิบัติทั้งหลายที่นับถือกันมาผิดๆ และทรงปลุกผู้อื่นให้ตื่นจากความหลงมกมาย ทรงมีพระหฤทัยเบิกบานบำเพ็ญพุทธกิจ ได้บริสุทธิบริบูรณ์

๙. ภควา ผู้ทรงจำแนกพระธรรม ผู้มีโชค ในอรรถกถาและคัมภีร์วิสุทธิมรรค ให้นิยามความหมายไว้ ๖ ประการ ดังนี้

๑) **ทรงเป็นผู้มีโชค** คือทรงหวังพระโพธิญาณก็ได้สมหวัง ซึ่งเป็นผลจากพระบารมีที่ทรงบำเพ็ญมานานถึง ๔ อสงไขย ๑ แสนกัป

๒) **ทรงเป็นผู้ทำลายกิเลสและหมู่มารทั้งมวลได้อย่างราบคาบ** คือทรงชนะกิเลสทั้งปวงและหมู่มารได้หมดสิ้น

๓) **ทรงมีภคธรรม ๖ ประการ** คือ (๑) ความมีอำนาจเหนือจิต (๒) โลกุตตรธรรม (๓) พระเกียรติยศที่ปรากฏทั่วโลก ๓ (๔) พระสิริรูปสง่างามครบทุกส่วน (๕) ความสำเร็จประโยชน์ตามที่ทรงมุ่งหวัง (๖) ความเพียรชอบเป็นเหตุให้ได้รับความเคารพจากชาวโลก

๔) **ทรงจำแนกแจกธรรม** คือ ทรงเป็นวิภังชวาทีในการแสดงธรรม โดยทรงแยกแยะจำแนกแจกแจงประเภทแห่งธรรมออกไปอย่างละเอียดวิจิตรพิสดาร

๕) **ทรงเสพอริยธรรม** คือทรงยินดีในอริยวิหารธรรม (ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพระอริยเจ้า) วิเวก (ความสังัดกายและจิต) วิโมกข์ (ความหลุดพ้นจากกิเลส) และอุตตริ-มนุสสธรรม (ธรรมของมนุษย์อันยอดเยี่ยม มีฉานสมบัติเป็นต้น)

๖) ทรงสลัดตัณหาในภพ ๓ ได้แล้ว คือทรงปราศจากกิเลสตัณหาอันทำให้เวียนว่ายตายเกิดในภพ ๓ คือ กามภพ รูปภพ และอรุภพ

สรุปพระพุทธคุณ

พระพุทธคุณ ๙ ตั้งแต่ อรหิ ถึง ภควา เป็นเนमितกนาม เกิดโดยนิमितคืออรหัตตคุณ และอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ ไม่มีผู้ใดในมนุษยโลกและเทวโลกแต่งตั้งถวาย

พระมติของสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ทรงจัดพระพุทธคุณ ๙ ไว้โดยย่อ ๒ ประการ คือ **พระปัญญาคุณ** กับ **พระกรุณาคุณ** พระภิกษุจารย์ทั้งหลายจัดไว้ ๓ ประการ คือ **พระปัญญาคุณ** **พระวิสุทธิคุณ** และ**พระกรุณาคุณ** ในพระคุณทั้ง ๓ นี้ ข้อที่เป็นหลักและกล่าวถึงทั่วไปในคัมภีร์ต่างๆ มี ๓ คือ ปัญญาและกรุณา ส่วนวิสุทธิ เป็นพระคุณเนื่องอยู่ในพระปัญญาอยู่แล้ว เพราะเป็นผลเกิดเองจากการตรัสรู้ จึงไม่แยกไว้เป็นข้อหนึ่งต่างหาก

พระพุทธคุณ บทว่า อรหิ, สมมาสมพุทโธ, วิชชาจรณสมปนโน, สุคโต, โลกวิทู จัดเข้าใน**พระปัญญาคุณ**, บทว่า อนุตตโร ปุริสทมมสารถิ และ สตถา เทวมนุสสานัง จัดเข้าใน**พระกรุณาคุณ**, บทว่า พุทโธ และ ภควา จัดเข้าได้ทั้งใน**พระปัญญาคุณ**และ**พระกรุณาคุณ**

อีกอย่างหนึ่ง บทว่า อรหิ, สมมาสมพุทโธ, วิชชาจรณสมปนโน, สุคโต, โลกวิทู แสดงคุณสมบัติส่วนพระองค์ เรียกว่า **อัตตहितคุณ**, บทว่า อนุตตโร ปุริสทมมสารถิ และ สตถา เทวมนุสสานัง แสดงคุณสมบัติเป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น เรียกว่า **ปรहितคุณ**, บทว่า พุทโธ และ ภควา แสดงคุณสมบัติส่วนพระองค์และเป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น เรียกว่า **อัตตปรहितคุณ**

วิปัสสนากัมมัฏฐาน

อุทเทส

สาธุชนมาทำวิปัสสนาปัญญาที่เห็นแจ้งชัดในอารมณ์ให้เกิดมีขึ้นในจิตด้วย
เจตนาอันใด เจตนาอันนั้นชื่อว่า วิปัสสนากาวนา

พรรณนาความ

วิปัสสนากัมมัฏฐาน (วิปัสสนากาวนา) หมายถึงกัมมัฏฐานเป็นอุบายทำให้เกิด
ปัญญารู้เห็นสภาวะธรรมตามเป็นจริง โดยความเป็นไตรลักษณ์ คือ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็น
อนัตตา

ธรรมเป็นอารมณ์เป็นภูมิของวิปัสสนา

ในการเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐาน ต้องรู้จักอารมณ์ของวิปัสสนา อุปมาเหมือนการปลูก
พืชพันธุ์ธัญญาหารต้องมีพื้นที่ ถ้าไม่มีพื้นที่สำหรับปลูกแล้ว พืชก็เกิดไม่ได้ ธรรมอันเป็น
อารมณ์เป็นภูมิของวิปัสสนา คือสิ่งที่ยึดหน่วงจิตให้เกิดวิปัสสนาปัญญา มีอยู่ ๖ หมวด
คือ **ขันธ ๕** อายุตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ อินทรีย์ ๒๒ อริยสัจ ๔ และปฏิจจสมุปบาท ๑๒
ธรรมทั้ง ๖ หมวดนี้ ย่อเป็น **รูปและนาม**

๑. **ขันธ ๕** คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และ วิญญาณ อธิบายดังนี้

๑) **รูป** คือร่างกายอันสงเคราะห์ด้วยธาตุ ๔ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม

๒) **เวทนา** คือ ความเสวยอารมณ์สุข ทุกข์ อุเบกขา

๓) **สัญญา** คือ ความจำได้หมายรู้หรือสิ่งที่มากระทบกับอายตนะภายใน
คือตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ

๔) **สังขาร** คืออารมณ์อันเกิดกับจิต เจตนาความคิดอ่านที่ปรุงแต่งจิตให้ดีหรือชั่ว
หรือเป็นกลางๆ

๕) **วิญญาณ** คือความรู้แจ้งอารมณ์ทางทวาร ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ

๒. **อายุตนะ ๑๒** คำว่า อายุตนะ แปลว่า **ที่ต่อ เครื่องต่อ** หมายถึงเครื่องรับรู้อารมณ์
ของจิต แบ่งเป็นอายตนะภายใน ๖ และอายตนะภายนอก ๖ คือ **อายตนะภายใน ๖** ได้แก่
ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ **อายตนะภายนอก ๖** ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์

๓. ชาติ ๑๘ คำว่า ชาติ แปลว่า สภาพทรงไว้ หมายถึงสิ่งที่ทรงสภาวะของตนเอง ตามที่เหตุปัจจัยปรุงแต่งขึ้น เป็นไปตามธรรมดา ไม่มีผู้สร้าง ไม่มีผู้บันดาล มี ๑๘ อย่าง คือ

๑) จักขุชาติ	ชาติคือจักขุประสาท (ตา)
๒) รูปชาติ	ชาติคือรูป
๓) จักขุวิญญาณชาติ	ชาติคือสภาวะที่รับรู้รูปทางตา
๔) โสตชาติ	ชาติคือโสตประสาท (หู)
๕) สัททชาติ	ชาติคือเสียง
๖) โสตวิญญาณชาติ	ชาติคือสภาวะที่รับรู้เสียงทางหู
๗) ฆานชาติ	ชาติคือฆานประสาท (จมูก)
๘) คันธชาติ	ชาติคือกลิ่น
๙) ฆานวิญญาณชาติ	ชาติคือสภาวะที่รับรู้กลิ่นทางจมูก
๑๐) ชิวหาชาติ	ชาติคือชิวหาประสาท (ลิ้น)
๑๑) รสชาติ	ชาติคือรส
๑๒) ชิวหาวิญญาณชาติ	ชาติคือสภาวะที่รับรู้รสทางลิ้น
๑๓) กายชาติ	ชาติคือกายประสาท
๑๔) โผฏฐัพพชาติ	ชาติคือโผฏฐัพพะ (สิ่งสัมผัส)
๑๕) กายวิญญาณชาติ	ชาติคือสภาวะที่รับรู้สัมผัสทางกาย
๑๖) มโนชาติ	ชาติคือมโน (จิต)
๑๗) ธัมมชาติ	ชาติคือธัมมะ (สิ่งที่ใจนึกคิด, อารมณ์)
๑๘) มโนวิญญาณชาติ	ชาติคือสภาวะที่รับรู้อารมณ์ทางจิต

๔. อินทรีย์ ๒๒ คำว่า อินทรีย์ แปลว่า สิ่งที่เป็นใหญ่ หมายถึงอายตนะที่เป็นใหญ่ ในการทำกิจของตน เช่น ตาเป็นใหญ่ในการเห็น เป็นต้น มี ๒๒ อย่าง คือ

๑) จักขุนทรีย์	อินทรีย์คือจักขุประสาท (ตา)
๒) โสตินทรีย์	อินทรีย์คือโสตประสาท (หู)
๓) ฆานินทรีย์	อินทรีย์คือฆานประสาท (จมูก)
๔) ชิวหินทรีย์	อินทรีย์คือชิวหาประสาท (ลิ้น)
๕) กายินทรีย์	อินทรีย์คือกายประสาท (กาย)

- ๖) มนินทรีย์ อินทรีย์คือมโน (จิต ๘๙ ดวง หรือ ๑๒๑ ดวง)
- ๗) อิตถินทรีย์ อินทรีย์คืออิตถิภาวะ (ความเป็นหญิง)
- ๘) ปุริสินทรีย์ อินทรีย์คือปุริสภาวะ (ความเป็นชาย)
- ๙) ชีวิตินทรีย์ อินทรีย์คือชีวิต
- ๑๐) สุขินทรีย์ อินทรีย์คือสุขเวทนา (ความรู้สึกเป็นสุข)
- ๑๑) ทุกขินทรีย์ อินทรีย์คือทุกขเวทนา (ความรู้สึกเป็นทุกข์)
- ๑๒) โสมนัสสินทรีย์ อินทรีย์คือโสมนัสสเวทนา (ความรู้สึกดีใจ)
- ๑๓) โทมนัสสินทรีย์ อินทรีย์คือโทมนัสสเวทนา (ความรู้สึกเสียใจ)
- ๑๔) อุpekขินทรีย์ อินทรีย์คืออุpekขาเวทนา (ความรู้สึกเป็นกลาง)
- ๑๕) สัทธินทรีย์ อินทรีย์คือศรัทธา มีหน้าที่เด่นด้านความเชื่อ
- ๑๖) วิริยินทรีย์ อินทรีย์คือวิริยะ มีหน้าที่เด่นด้านความเพียร
- ๑๗) สตินทรีย์ อินทรีย์คือสติ มีหน้าที่เด่นด้านความระลึกชอบ
- ๑๘) สมาธินทรีย์ อินทรีย์คือสมาธิ มีหน้าที่เด่นด้านความตั้งใจมั่น
- ๑๙) ปัญญินทรีย์ อินทรีย์คือปัญญา มีหน้าที่เด่นด้านความรู้ชัด
- ๒๐) อนัญญัตถัญญัสสามิตินทรีย์ อินทรีย์ของผู้ปฏิบัติด้วยมุ่งโสดาปัตติมัคคญาณ
- ๒๑) อัญญินทรีย์ อินทรีย์คือปัญญาอันรู้ทั่วถึงโสดาปัตติผลญาณถึงอรหัตต-
มัคคญาณ
- ๒๒) อัญญาตาวินทรีย์ อินทรีย์แห่งท่านผู้รู้ทั่วถึงอรหัตตผลญาณ

๕. อริยสัจ ๔ คำว่า อริยสัจ แปลว่า ความจริงอันประเสริฐ ความจริงที่ทำให้เข้าถึงความเป็นพระอริยะ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค

๖. ปฏิจจสมุปบาท ๑๒ คำว่า ปฏิจจสมุปบาท แปลว่า ธรรมที่อาศัยกันและกันเกิดขึ้นพร้อมกัน เรียกอีกอย่างว่า ปัจจยการ คืออาการที่เป็นปัจจัยแก่กันและกัน ได้แก่ อวิชชา สังขาร วิญญาน นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพชาติ ขรามรณะ

ธรรมที่เป็นเหตุเกิดขึ้น ตั้งอยู่แห่งวิปัสสนา

ในวิสุทธิ ๗ ธรรมที่เป็นเหตุเกิดขึ้น ตั้งอยู่ของวิปัสสนา ได้แก่ วิสุทธิ ๒ ข้อ
ข้างต้น คือ

- ๑) สีลวิสุทธิ ความหมจดจดแห่งศีล
- ๒) จิตตวิสุทธิ ความหมจดจดแห่งจิต

ผู้ที่เจริญวิปัสสนาเบื้องต้น ต้องปฏิบัติตนให้มีศีลบริสุทธิ์และมีจิตบริสุทธิ์ก่อน
จึงจะเจริญวิปัสสนาต่อไปได้ ถ้าเป็นผู้มีศีลไม่บริสุทธิ์ ยังมีจิตฟุ้งซ่าน ไม่เป็นสมาธิ ก็ไม่ควร
ที่จะเจริญวิปัสสนา

ธรรมที่เป็นตัววิปัสสนา

ในวิสุทธิ ๗ ธรรมที่เป็นตัววิปัสสนา ได้แก่ วิสุทธิ ๕ ข้อข้างท้าย คือ

- ๑) ทิณฐิวินิวิสุทธิ ความหมจดจดแห่งทิณฐิ
- ๒) กังขาวิตรณวิสุทธิ ความหมจดจดแห่งญาณเป็นเครื่องข้ามพ้นความสงสัย
- ๓) มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ ความหมจดจดแห่งญาณเป็นเครื่องเห็นว่าทาง
หรือมิใช่ทาง
- ๔) ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ ความหมจดจดแห่งญาณเป็นเครื่องเห็นทางปฏิบัติ
- ๕) ญาณทัสสนวิสุทธิ ความหมจดจดแห่งญาณทัสสนะ คืออริยมรรค ๘

อีกนัยหนึ่ง ธรรมที่เป็นตัววิปัสสนา ได้แก่ ไตรลักษณ์ หรือสามัญญลักษณ์ ๓ คือ

- ๑) อนิจจตา ความเป็นของไม่เที่ยง
- ๒) ทุกขตา ความเป็นทุกข์
- ๓) อนัตตตา ความเป็นของมิใช่ตัวตน

ลักษณะ กิจ ผล และเหตุของวิปัสสนา

ลักษณะ คือ เครื่องหมายของวิปัสสนา ได้แก่ความรู้ความเห็นว่าสังขารเป็น
ของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา อย่างแจ่มชัดตามความเป็นจริง

กิจ คือ หน้าที่ของวิปัสสนา ได้แก่ความขจัดมืดคือโสมพะอันปิดบังปัญญาไว้
ไม่ให้เห็นตามความเป็นจริงของสังขารว่า เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา

ผล คือ ประโยชน์ที่ได้รับจากการเจริญวิปัสสนา ได้แก่ความรู้แจ้งเห็นจริงในสังขารว่า เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ปราภฏเฉพาะหน้า ดุจประทีปส่องสว่างอยู่ ฉะนั้น

เหตุ คือ สิ่งที่สนับสนุนให้วิปัสสนาเกิดขึ้นและดำรงอยู่ ได้แก่ความที่จิตไม่ฟุ้งซ่าน ตั้งมั่นเป็นสมาธิ

วิภาคของวิปัสสนา

วิภาค หมายถึงการแยกส่วนพิจารณาอารมณ์วิปัสสนา ๖ ส่วน คือ

๑) **อนิจจัง ส่วนที่ไม่เที่ยง** คือสังขารที่ปัจจัยปรุงแต่งสร้างขึ้น เป็นของไม่เที่ยง เพราะเกิดขึ้นแล้วแปรปรวนเป็นอย่างอื่นไป ไม่คงอยู่อย่างเดิม

๒) **อนิจจลกฺขณฺ** ส่วนที่เป็นลักษณะของความไม่เที่ยง คือเครื่องหมายกำหนดให้รู้ว่าสังขารเป็นของไม่เที่ยง มีความเกิดขึ้นแล้ว แปรปรวนเป็นอย่างอื่นไป ไม่คงอยู่อย่างเดิม

๓) **ทุกฺขํ ส่วนที่เป็นทุกข์** คือสังขารที่เป็นตัวทุกข์ เพราะมีความเกิด-ดับ และมีความเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่นด้วยทุกข์ที่เกิดจากขรา พยาธิ มรณะอยู่เป็นนิตย์

๔) **ทุกฺขลกฺขณฺ** ส่วนที่เป็นลักษณะของความทุกข์ คือเครื่องหมายกำหนดให้รู้ว่าสังขารเป็นทุกข์ เพราะถูกขรา พยาธิ มรณะ บีบคั้นเบียดเบียนเผาผลาญทำลายให้เป็นทุกข์อยู่เป็นนิตย์

๕) **อนตฺตา ส่วนที่เป็นอนัตตา** คือความที่สังขารและวิสังขารเป็นอนัตตา เป็นสภาพว่างจากตัวตน มีใช้สัตว์ บุคคล ตัวตน เราเขา

๖) **อนตฺตลกฺขณฺ** ส่วนที่เป็นลักษณะของอนัตตา คือเครื่องหมายกำหนดให้รู้ว่าสังขารและวิสังขารเป็นสภาพที่ไม่มีตัวตน มีใช้สัตว์ บุคคล ตัวตน เราเขา

ผู้เจริญวิปัสสนามี ๒ ประเภท

๑) **สมถยานิก ผู้มีสมถะเป็นยาน** หมายถึงผู้เจริญสมถะจนได้บรรลุฌานสมาบัติ แล้วจึงอาศัยสมถะนั้นเป็นพื้นฐานเจริญวิปัสสนาต่อไป เมื่อบรรลุเป็นพระอรหันต์แล้วเป็นผู้มีคุณวิเศษต่างๆ เช่นสามารถแสดงฤทธิ์ได้ เป็นต้น

๒) วิปัสสนาญาณิก ผู้มีวิปัสสนาเป็นยาน หมายถึงผู้เจริญวิปัสสนาอย่างเดียวไปจนบรรลุเป็นพระอรหันต์ โดยมีได้เจริญสมณะ ไม่ได้ฌานสมาบัติมาก่อน เมื่อเจริญวิปัสสนาก็กำหนดนามรูปเป็นอารมณ์ ยกขึ้นสู่ไตรลักษณ์ เมื่อบรรลุเป็นพระอรหันต์แล้วไม่สามารถแสดงฤทธิ์ได้ เรียกว่าสุกขวิปัสสกะ (ผู้เจริญวิปัสสนาล้วน)

วิปัสสนูปกิเลส ๑๐ อย่าง

ผู้เจริญวิปัสสนา อาจมีสิ่งๆ มาทำให้จิตเศร้าหมองในระหว่างเจริญวิปัสสนา เรียกว่า **วิปัสสนูปกิเลส** *เครื่องเศร้าหมองแห่งวิปัสสนา* คือ ธรรมารมณ์ที่เกิดแก่ผู้ได้วิปัสสนาอ่อนๆ จนทำให้สำคัญว่าตนบรรลุมรรคผลแล้ว เป็นเหตุขัดขวางให้ไม่ก้าวหน้าต่อไปในวิปัสสนาญาณ มี ๑๐ อย่าง คือ

- ๑) โสภาส แสงสว่างเกิดแต่วิปัสสนาจิต ชานออกจากสรีระ
- ๒) ญาณ ความหยั่งรู้ หรือวิปัสสนาญาณที่เห็นนามรูปแจ้งชัด
- ๓) ปิตติ ความอิมใจที่แผ่ชานไปทั่วร่างกาย
- ๔) ปัสสัทธิ ความสงบกายและจิต ระวังความกระวนกระวายได้
- ๕) สุข ความสุขกายและจิตที่เย็นประณีต
- ๖) อธิโมกข์ ความน้อมใจเชื่อ มีศรัทธากล้าเป็นที่ม่งใสของจิตและเจตสิก
- ๗) ปัคคาหะ ความเพียรสม่าเสมอประคองจิตไว้ด้วยดีในอารมณ์
- ๘) อุปัญฐาน ความที่สติตั้งมั่นปรากฏชัด ความมีสติแก่กล้า
- ๙) อุเบกขา ความมีจิตเป็นกลางในสังขารทั้งสี่อย่างแรงกล้า
- ๑๐) นิกันติ ความพอใจอาลัยในวิปัสสนาที่สุขุมละเอียด

ผู้เจริญวิปัสสนา เมื่อวิปัสสนูปกิเลส ๑๐ อย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้น พึงพิจารณารู้เท่าทันว่า “*ธรรมดังกล่าวไม่ใช่วิปัสสนา หากแต่เป็นอุปกิเลสแห่งวิปัสสนา ไม่ใช่ทางมรรคผล*” แล้วไม่ยินดี ไม่หลงในธรรมที่เป็นอุปกิเลสนั้น โดยไม่หยุดความเพียรในการเจริญวิปัสสนาก็จะสามารถยกจิตขึ้นสู่วิปัสสนาญาณขั้นสูงได้

สรุปความ

ผู้เจริญวิปัสสนาจนได้วิปัสสนาญาณ ย่อมเห็นนามรูปโดยความเป็นไตรลักษณ์ คือ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ตามความเป็นจริง จะได้รับอานิสงส์มากกว่าการบำเพ็ญทาน และการรักษาศีล โดยมีอานิสงส์ ๔ อย่าง ดังนี้

- (๑) มีสติมั่นคง ไม่หลงตาย (ตายอย่างมีสติ)
- (๒) เกิดในสุคติภพ คือ โลกมนุษย์และโลกสวรรค์
- (๓) เป็นอุปนิสัยแห่งมรรค ผล นิพพาน ต่อไปในเบื้องหน้า
- (๔) ถ้ามีอุปนิสัยแห่งมรรค ผล นิพพาน ก็สามารถบรรลุได้ในชาตินี้

การเจริญวิปัสสนา จัดว่าเป็นปฏิบัติบูชาอันเลิศ อันประเสริฐที่สุดในพระพุทธศาสนา เพราะสามารถทำให้พ้นจากกิเลสและกองทุกข์ ปิดประตูบาปภูมิได้ ฉะนั้น พุทธศาสนิกชนไม่พึงประมาท ควรหาโอกาสบำเพ็ญวิปัสสนาโดยถ้วนทั่วกันเถิด

จบ วิชาธรรม ธรรมศึกษาชั้นเอก

วิชาพฤกษศาสตร์ประวัติ
ธรรมศึกษา ชั้นเอก
ฉบับปรับปรุง พ.ศ. ๒๕๕๗

วิชาพุทธานุพุทธประวัติ ธรรมศึกษาชั้นเอก

ปริเฉทที่ ๑ ชาติกถา

จุดประสงค์พระกรรม

พระประวัติของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ทรงพระกรุณาโปรดสัตว์ให้พ้นทุกข์ ทรงพระนามว่า สิทธัตถะ หมายถึง ผู้มีความต้องการสำเร็จ ไม่มีผู้ใดจะเสมอเหมือนพระองค์ ใน ๓ ภพ เป็นที่เคารพบูชาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ทรงพระคุณอย่างประเสริฐ ตรัสรู้ธรรมวิเศษ พระองค์เป็นผู้สั่งสอนชี้ทางพระนิพพาน ก่อนจะเสด็จอุบัติมาเพื่อโปรดมนุษย์โลกทั้งหลายนั้น มีเรื่องราวดังต่อไปนี้

พระบรมโพธิสัตว์ ได้บำเพ็ญบารมีทั้ง ๓๐ ประการบริบูรณ์ในชาติที่เป็นพระเวสสันดร ครั้นทิวงคตแล้ว ได้อุบัติเป็นสันดุสิตเทวราช เสวยทิพยสมบัติอยู่ในดุสิตเทวโลก บรรลุถึงกาลแก่กล้าแห่งพระบารมีเพื่อที่จะสำเร็จพระโพธิญาณแล้ว จึงเป็นเหตุให้เกิดปัญจบุพนิमित เหตุที่ทำให้เทวดาจตุตจากเทวโลก ๕ ประการ คือ

๑. ทิพยบุพผาที่ประดับพระวรกายเหี้ยวแห่ง
๒. ทิพยภาษาที่ทรงเศร้าหมอง
๓. พระเสโท (เหงื่อ) บังเกิดไหลออกทางช่องพระกัจฉะ (รักแร้)
๔. พระสรีระมีอาการเศร้าหมองปรากฏ
๕. มีพระทัยกระสันเป็นทุกข์เบื่อหน่ายเทวโลก

เมื่อปัญจบุพนิमितปรากฏดังนี้ เทวดาทั้งหลายก็รู้ประจักษ์ว่า สันดุสิตเทวราชองค์นี้ คือ องค์พระสัพพัญญูโพธิสัตว์ในอนาคตกาลแน่นอน จึงพากันกราบทูลอาราธนาเพื่อให้จุติลงมาบังเกิดในมนุษย์โลก

ลำดับนั้น พระบรมโพธิสัตว์ ยังมิได้รับอาราธนาของเหล่าเทวดา แต่ทรงพิจารณาปัญจมหาวิโลกนะ ๕ ประการ คือ

๑. กาล พระพุทธเจ้าจะอุบัติขึ้นในโลก เฉพาะในกาลที่มนุษย์มีอายุระหว่าง ๑๐๐ ปี ถึง ๑๐๐,๐๐๐ ปี

๒. ทวีป ในทวีปทั้ง ๔ จะอุบัติขึ้นเฉพาะในชมพูทวีปเท่านั้น

๓. ประเทศ จะอุบัติขึ้นเฉพาะในมัชฌิมประเทศเท่านั้น

๔. สกุก ในระหว่างสกุกกษัตริย์กับสกุกพราหมณ์ในกาลใด ชาวโลกยกย่องสกุกใดว่าสูงสุด ก็จะมีอุบัติในสกุกนั้น

๕. มารดา ธรรมดาสตรีที่จะเป็นพุทธมารดานั้น ตั้งแต่เกิดมารักษาเบญจศีลเป็นประจำและบำเพ็ญบารมีมาถึงแสนกัป

ก่อนที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจะอุบัติในโลก ท้าวมหาพรหมทั้งหลายในชั้นสุทธาวาสทั้ง ๕ คือ อวิหา อตปปา สุทัสสา สุทัสสีและอกนิษฐา ลงมาเที่ยวโฆษณาทั่วหมื่นโลกธาตุ อันเป็นเหตุแห่งพุทธโกลาหลว่า ต่อไปนี้อีกแสนปี พระสัมมาสัมพุทธเจ้า จะบังเกิดขึ้นในโลก ถ้าผู้ใดปรารถนาจะพบเห็น จงบำเพ็ญทาน รักษาศีล เจริญภาวนา และบำเพ็ญกุศลต่าง ๆ ให้ถึงพร้อม ก็พุทธโกลาหลนั้น เป็นโกลาหลข้อหนึ่งในโกลาหลทั้ง ๕ เหตุที่ทำให้พรหมโลกเกิดโกลาหลคือ

๑. พุทธโกลาหล เกิดก่อนพระพุทธเจ้าอุบัติ ๑๐๐,๐๐๐ ปี

๒. กัปโกลาหล เกิดก่อนกัปพินาศ ๑๐,๐๐๐ ปี

๓. จักกวัตติโกลาหล เกิดก่อนพระเจ้าจักรพรรดิอุบัติ ๑๐๐ ปี

๔. มงคลโกลาหล เกิดก่อนพระพุทธองค์แสดงมงคล ๑๒ ปี

๕. โมนะยโกลาหล เกิดก่อนคนทูลถามถึงโมนะยปฏิบัติ ๗ ปี

ครั้งทรงพิจารณาเห็นปริบูรณ์ จึงรับอาราธนาแล้วจุติลงมาปฏิสนธิในพระครรภ์แห่งพระนางสิริมหามายาเทวี อัครมเหสีแห่งพระเจ้าสุทโธทนะในกรุงกบิลพัสดุ์มหานคร

ประวัติชมพูทวีปและประชาชน

ชมพูทวีปหรือดินแดนประเทศอินเดียในปัจจุบัน ซึ่งตั้งอยู่ในทิศพายัพ (ทิศตะวันตกเฉียงเหนือ) ของประเทศไทย เป็นประเทศที่เจริญสมบูรณ์กว่าประเทศอื่น ๆ มีพระเจ้าแผ่นดิน

เป็นผู้ปกครองอาณาเขตเป็นส่วน ไม่ได้รวมอยู่ในความปกครองอันเดียวกัน เช่น แคว้น
โกศลและแคว้นมคธ เป็นต้น ล้วนเป็นเอกราชด้วยกันทั้งสิ้น

ชมพูทวีปนั้น แบ่งเรียกชื่อเป็น ๒ ส่วน ส่วนที่ตั้งอยู่ในท่ามกลาง เรียกว่า มัชฌิมประเทศ
หรือมัธยมประเทศ ส่วนที่ตั้งอยู่ภายนอกขอบเขต เรียกว่า ปัจฉิมประเทศ

ความเชื่อของคนในยุคคนั้น

มัชฌิมประเทศหรือเขตท่ามกลางนั้น เป็นที่นิยมของคนในครั้งนั้น เพราะเป็นท่ามกลาง
เป็นที่ตั้งแห่งพระนครใหญ่ ๆ และเป็นที่ยุมนุมแห่งนักปราชญ์ผู้มีความรู้ คนในชมพูทวีปนั้น
ส่วนใหญ่นับถือศาสนาพราหมณ์ เป็นคนมีทิฐิमानะแรงกล้า รังเกียจกันด้วยเชื้อชาติและ
โคตรเป็นอย่างยิ่ง

ส่วนทิฐิ คือ ความเห็นของคนเหล่านั้น ที่ปรารถนาความตาย ความเกิด และสุขทุกข์
ก็เป็นต่าง ๆ กัน แต่ย่นลงก็คงเป็น ๒ อย่าง คือ กลุ่มที่เชื่อถือศาสนาพราหมณ์ และคนบางกลุ่ม
ถือว่าตายแล้วเกิด บางกลุ่มที่ไม่ถืออย่างนั้นก็ถือว่าตายแล้วสูญ ในกลุ่มที่มีความเห็นต่างกัน
เป็น ๒ อย่างนั้น กลุ่มที่เห็นว่าตายแล้วเกิด บางกลุ่มเห็นว่า เกิดแล้วเป็นอะไร ก็เป็นอยู่
อย่างนั้น ไม่จุติแปรผันต่อไป บางกลุ่มเห็นว่าเกิดแล้ว จุติแปรผันได้ต่อไป

ส่วนมานะ คือ ความถือตัวของคนเหล่านั้นแรงกล้าเป็นอย่างยิ่ง คนเหล่านั้นถือ
หมู่และชาติโคตรของตน ๆ ในหมู่คนที่เขานิยมว่าสูง เช่น หมู่อริยกะ ก็รังเกียจคนในหมู่ที่เขา
ไม่นิยม เช่น หมู่มิลักกะ แม้ในหมู่เดียวกัน คนมีชาติสูง เช่น กษัตริย์และพราหมณ์ ก็รังเกียจ
คนมีชาติต่ำ เช่น จันฑาล ศูทร ปุกกุสะ แม้ในหมู่ที่มีชาติเดียวกัน คนมีโคตรที่เขานับถือ
เช่น โคตมโคตร ก็รังเกียจคนมีโคตรที่เขาไม่นับถือ เช่น ภารทวาชโคตร โกสิยโคตร มานะ
ความถือตัวของคนเหล่านั้นเป็นอย่างนี้

การสร้างเมืองกบิลพัสดุ์และตั้งศากยวงศ์

พระเจ้าโอกกากราช ดำรงราชสมบัติในพระมหานครแห่งหนึ่ง พระองค์มีพระราชบุตร
๔ พระองค์ พระราชบุตรี่ ๕ พระองค์ ซึ่งประสูติจากพระครรภ์พระมเหสีที่เป็นพระราชภคินี
ของพระองค์ ครั้นพระมเหสีนั้นทิวงคตแล้ว พระเจ้าโอกกากราชได้พระมเหสีใหม่ พระมเหสี
ใหม่นั้น ประสูติพระราชบุตรพระองค์หนึ่ง พระเจ้าโอกกากราชทรงพระปราโมทย์พลั้ง

พระราชทานพรให้พระนางเลือกสิ่งที่จะต้องประสงค์ พระนางจึงทูลขอราชสมบัติให้แก่พระโอรสของพระองค์ พระเจ้าโศกการาชตรัสห้าม หากจะไม่พระราชทานก็จะเสียดภัย จึงตรัสสั่งพระราชบุตร ๔ พระองค์ ซึ่งประสูติจากพระครรภ์พระมเหสีเก่าให้พาพระภคินีซึ่งร่วมพระมารดาเดียวกัน ๕ พระองค์นั้น ไปสร้างพระนครอยู่ใหม่ พระราชบุตรทั้ง ๔ พระองค์นั้นก็ถวายบังคมลา พาพระภคินี ๕ พระองค์นั้น ยกจตุรงคเสนาออกจากพระนคร ไปสร้างพระนครใกล้เขาหิมวันต์ ซึ่งเป็นภายในมัชฌิมประเทศ ในที่อยู่แห่งกบิลดาบส จึงให้นามพระนครที่สร้างใหม่ ให้ตรงกับที่อยู่ของกบิลดาบสนั้นว่า **กบิลพัสดุ์**

ลำดับพระวงศ์

ครั้นการสถาปนาพระนครเสร็จแล้ว อำมาตย์ทั้งหลายปรึกษากันคิดจะทำอวาทะวิवाหะแก่พระราชบุตรทั้ง ๔ แต่พระองค์ทรงเกรงว่า ถ้าจะทำอวาทะวิवाหะด้วยสตรีอื่นจากพระภคินีของพระองค์ พระโอรสพระธิดาที่ประสูติในภายหลังจะไม่บริสุทธิ์ ทางฝ่ายพระมารดาจะมีพระชาติเจือคละกัน จึงแสดงพระอัธยาศัยใครจะทำอวาทะวิवाหะด้วยพระภคินีของพระองค์เอง อำมาตย์ทั้งหลายก็อนุวัติตาม พระราชบุตรทั้ง ๔ นั้น จึงทรงทำอวาทะวิवाหะกับพระภคินีเป็นคู่ ๆ ตั้งศากยวงศ์สืบมา เว้นไว้แต่พระเชษฐภคินีพระองค์เดียว ภายหลังมีพระเหตุพิพาทกับพระเจ้าเมืองเทวทหะ ได้ทำอวาทะวิवाหะด้วยกันแล้ว ตั้งโกถยวงศ์สืบมา กษัตริย์สองพระวงศ์นั้น จึงนับว่าเป็นพระญาติเกี่ยวเนื่องกัน ตั้งแต่กาลนั้น กษัตริย์ในวงศ์ศากยะ ได้เป็นใหญ่ปกครองสักกชนบท ดำรงวงศ์สืบมาโดยลำดับ จนถึงพระเจ้าชยเสนะ พระองค์มีพระราชบุตร พระราชบุตรที่ปรากฏพระนาม ๒ พระองค์ คือ พระราชบุตร มีพระนามว่า สีหหนุ พระราชบุตรี มีพระนามว่าโยโสธรา ครั้นพระเจ้าชยเสนะทิวงคตแล้ว สีหหนุราชกุมารได้เสวยราชสมบัติสืบพระวงศ์ พระเจ้าสีหหนุมีพระมเหสีพระนามว่ากัญจนา ซึ่งเป็นพระกนิษฐภคินีของพระเจ้าอัญชนะในเมืองเทวทหะ มีพระราชบุตร พระราชบุตรีประสูติแต่พระมเหสีนั้นรวม ๗ พระองค์ คือ พระราชบุตร ๕ พระองค์ ได้แก่ สุทโธทนะ สุโกทนะ อมิโตทนะ โธโตทนะ และขนิโตทนะ พระราชบุตรี ๒ พระองค์ ได้แก่ ปมิตา และอมิตา ส่วนพระนางโยโสธรา ซึ่งเป็นพระราชบุตรีของพระเจ้าชยเสนะนั้น ได้เป็นพระมเหสีของพระเจ้าอัญชนะในเมืองเทวทหะ มีพระราชบุตร พระราชบุตรีรวม ๔ พระองค์ คือ พระราชบุตร ๒ พระองค์ ได้แก่ สุปปพุททะและทัณฑปาณิ พระราชบุตรี ๒ พระองค์ ได้แก่ มายา และปชาบดี (อีกอย่างหนึ่งเรียกโคตมี)

เมื่อสุทโธทนะราชกุมารมีพระชนมายุเจริญวัย ควรจะมีพระมเหสีได้แล้ว พระเจ้าสีหนุ จึงได้ส่งพราหมณ์ ๘ คน ไปสู่ขอพระนางสิริมหามายา พระราชธิดาของพระเจ้าอัญชนะกับ พระนางโยสธราแห่งเมืองเทวทหะ ผู้เป็นเบญจกัลยาณี ประกอบด้วยความงาม ๕ ประการ คือ ๑ เกสก์ลยาณัง ผมงาม ๒ ฉวิกัลยาณัง ผิวงาม ๓ มังสก์ลยาณัง เนื้องาม ๔ อัญญิกัลยาณัง ฟันงาม(กระดูก) ๕ วัยกัลยาณัง วัยงาม พระเจ้าอัญชนะก็ทรงยกให้เพื่ออภิเษกสมรสกับ พระเจ้าสุทโธทนะ ครั้นได้ศุภวารฤกษ์ เจ้าเมืองทั้ง ๒ ก็ได้ทำอวาหะวิวาหรงคแก่พระราช บุตรและพระราชบุตรที่เมืองเทวทหะแล้วเสด็จกลับมาอยู่เมืองกบิลพัสดุ์ พระเจ้าสุทโธทนะ ได้ครองราชสมบัติสืบมา

พระมารดาทรงพระสุบินนิมิต

หลังจากอภิเษกสมรสแล้ว พระนางสิริมหามายากำลังบรรทมอยู่ ได้ทรงพระสุบินนิมิต แปลกประหลาดอย่างหนึ่งว่า มีดวงดาวลอยเด่นเปล่งปลั่งอยู่กลางเวหาดวงหนึ่ง มีรัศมี ๖ อย่าง ดุจไข่มุกสีดอกกุหลาบ ณ เบื้องบนรัศมีอันวิจิตรนั้น ปรากฏว่ามีช้างเผือกเชือกหนึ่ง มีงา ๖ งา ค่อย ๆ เลื่อนเคลื่อนจากอากาศต่ำมาทุกที ก็ยุรยาตรเข้าสู่พระครรภ์เบื้องขวาของ พระนาง เมื่อพระนางตื่นบรรทม ให้เกิดความปริดาปราโมทย์อย่างเหลือล้น พอดวงอาทิตย์ อุทัยไชน์แสงขึ้น รัศมีแจ่มจรัสรุ่งโรจน์ไปครึ่งหนึ่งของพิภพ พระราชเทวีจึงกราบทูลพระสุบิน นิमितให้พระราชสวามีทรงทราบ พระเจ้าสุทโธทนะจึงตรัสให้หาพราหมณ์โหราจารย์มา ทำนายได้รับคำพยากรณ์ว่า พระราชโอรสในพระครรภ์นั้นจะเป็นอัครบุรุษ มีอานุภาพมาก ถ้าดำรงอยู่ในฆราวาสวิสัยจะได้เป็นพระบรมจักรพรรดิ ถ้าออกบรรพชาจะได้ตรัสรู้เป็น พระสัมมาสัมพุทธเจ้าแน่แท้

พระโพธิสัตว์ประสูติ

ครั้นถึงเวลาพระโพธิสัตว์จะเสด็จสมภพ เกิดนิมิตดังนี้ คือ เวลาบ่ายแห่งวันประสูติ พระนางสิริมหามายาเสด็จประพาสพระอุทยาน ประทับอยู่ภายใต้ต้นสาละ มีกิ่งสาขา อุดมคกต้นไปด้วยใบอันสดใสดอกอันมีกลิ่นหอม เมื่อจวนจะถึงกาลประสูติ ต้นสาละ กิ่งนั้นโน้มกิ่งสาขานั้นมาปกป้องเหนือพระนาง ที่พื้นธรณี มีบุปผชาติงอกขึ้นรองรับ ธารอันใส ดุจแก้วเจียรไนหลังออกมาเพื่อสรรเสริญ ในที่สุด พระนางก็ประสูติพระโอรสซึ่งประกอบด้วย มหาบุริสลักษณะ ๓๒ ประการและอนุพยัญชนะ ๘๐ ประการ

มหาปุริสลักษณะ ๓๒

มหาปุริสลักษณะ หมายถึง ลักษณะของมหาบุรุษ ได้แก่ ลักษณะของผู้มีบุญญาธิการ เกิดจากการรักษาศีลและสังฆกรรมมีมาช้านาน มี ๓๒ ประการ คือ

๑. พระบาทประดิษฐานตั้งลงด้วยดี เมื่อทรงเหยียบพระบาทจรดพื้น ฝ่าพระบาททุกส่วนเสมอกัน เมื่อทรงยกพระบาทขึ้นก็เสมอกัน
๒. ใต้ฝ่าพระบาททั้งสองมีลายจักร ประกอบด้วยมงคล ๑๐๘ ประการ
๓. ส้นพระบาทยาว พระบาทแบ่งออกเป็นสี่ส่วน ปลายพระบาทสองส่วน ลำพระชงฆ์ (แข้ง) ตั้งในส่วนที่สามและสี่ ส้นพระบาทนั้นสีแดงงาม
๔. นิ้วพระหัตถ์ นิ้วพระบาท กลมงามเรียวยาวเสมอกัน
๕. ฝ่าพระหัตถ์ ฝ่าพระบาท อ่อนนุ่มเป็นนิത്യ
๖. ฝ่าพระหัตถ์ ฝ่าพระบาทมีลายดังตาข่าย
๗. หลังพระบาทนูนดุจสังข์คว่ำและมีข้อพระบาทอยู่เบื้องบน
๘. พระชงฆ์เรียวดังแข้งเนื้อทราย
๙. ขณะประทับยืนพระวรกายตั้งตรงพระหัตถ์ยาวจรดพระขานูโดยไม่ต้องน้อมพระวรกายลง
๑๐. พระคุษะ เร้นอยู่ในฝัก คือ องค์กรกำเนิดหดเร้นเข้าข้างใน
๑๑. พระวรระณะ เหลืองงามดังทองคำ
๑๒. พระฉวีวรรณละเอียด จูสีละอองมิตติดต้องพระวรกายได้
๑๓. พระโลมชาติ (ขน) มีขุมละเส้น ๆ
๑๔. พระโลมชาติ มีสีเขี้ยวสนิทขดเป็นทักษิณาวฏ (เวียนขวา) ๓ รอบและมีปลายซ้อนขึ้น
๑๕. พระวรกายตรงดุจกายพรหม สง่างาม สมบูรณ์ สมส่วน
๑๖. พระมังสะ (เนื้อ) เต็มในที่ ๗ แห่ง ได้แก่ หลังพระหัตถ์ทั้งสอง หลังพระบาททั้งสอง พระอังสา (บ่า) ทั้งสอง ลำพระศอ (คอ) มิได้เห็นเส้นปรากฏออกมาภายนอก

๑๗. พระวรกายส่วนหน้าสมส่วนบริบูรณ์ สง่างามดุจราชสีห์
๑๘. พระปฤษฎางค์ (หลัง) เต็มเสมอกันตั้งแต่บั้นพระองค์ (เอว) ขึ้นไปถึงต้นพระศอก (คอ)
๑๙. พระวรกายกับวาของพระองค์เท่ากัน เหมือนมณฑลตันนิโครธ
๒๐. ลำพระศอกกลมเสมอกัน
๒๑. เส้นประสาทสำหรับรับรสอาหารดีเลิศ
๒๒. พระหนุ (คาง) ดุจคางราชสีห์
๒๓. พระทนต์มี ๔๐ ซี่ เบื้องบน ๒๐ ซี่ เบื้องล่าง ๒๐ ซี่
๒๔. พระทนต์เรียงเรียบเสมอกัน
๒๕. พระทนต์สนิทกันดี มิได้ห่าง
๒๖. พระทาสฐะ (เขี้ยว) ทั้ง ๔ ซี่ ขาวงามบริสุทธิ์
๒๗. พระชีวหาอ่อน กว้าง ยาวกว่าขนทั้งปวง
๒๘. พระสุรเสียงก้องกังวาลดุจเสียงทำวมหาพรหม และไพเราะดุจเสียงนกกการเวก
๒๙. พระเนตรเขียวสนิท
๓๐. ดวงพระเนตรสดใสดังตาโค
๓๑. พระอุณาโลมสีขาวนวลเหมือนปุยฝ้าย บังเกิดระหว่างพระโขนง (คิ้ว)
๓๒. พระเศียรกลมงาม พระพักตร์มีอุณหิส คือ ลักษณะเหมือนมีกรอบหน้า

อนุพยัญชนะ ๘๐

อนุพยัญชนะ หมายถึง ลักษณะข้อปลีกย่อย หรือส่วนประกอบเสริมของพระมหาบุรุษ ลักษณะ มี ๘๐ ประการ คือ

๑. มีนิ้วพระหัตถ์และนิ้วพระบาทเหลืองงาม
๒. นิ้วพระหัตถ์และนิ้วพระบาทเรียวยอกไปโดยลำดับแต่ต้นจนปลาย
๓. นิ้วพระหัตถ์และนิ้วพระบาทกลมดุจนายช่างกลิ้งไว้อย่างดี

๔. พระนขา ทั้ง ๒๐ มีสีแดง
๕. พระนขา ทั้ง ๒๐ นั้น งอนงามซ้อนขึ้นเบื้องบนมิได้ค้อมลงเบื้องต่ำ
๖. พระนขา เกลี้ยงกลมสนิทได้เป็นริ้วรอย
๗. ข้อพระหัตถ์และข้อพระบาท ซ่อนอยู่ในพระมังสะมิได้สูงขึ้นออกมาภายนอก
๘. พระบาททั้งสองเสมอกัน มิได้เล็กหรือใหญ่กว่ากัน
๙. พระดำเนินงาม ดุจการเดินแห่งช้าง
๑๐. พระดำเนินงาม ดุจการเดินแห่งสีหราช
๑๑. พระดำเนินงาม ดุจการเดินแห่งหงส์
๑๒. พระดำเนินงาม ดุจการเดินแห่งโคอุสุภราช
๑๓. ขณะยืนจะย่างพระบาทนั้น ยกพระบาทเบื้องขวาออกไปก่อน พระกายเอียงไปเบื้องขวาก่อน
๑๔. พระชานุมณฑลเกลี้ยงกลมงามบริบูรณ์ มิได้เห็นอัฐิสะบ้าปรากฏออกมาภายนอก
๑๕. มีกิริยาของบุรุษบริบูรณ์ คือ มิได้มีกิริยามารยาทคล้ายสตรี
๑๖. พระนาภิมิได้บกพร่อง กลมงาม มิได้ผิดปกติในที่ใดที่หนึ่ง
๑๗. พระอุทรมีสันฐานอันลึก
๑๘. ภายในพระอุทรมีรอยเวียนเป็นทักษิณาวรรต
๑๙. ลำพระเพลาทั้งสองกลมงามดุจลำสุวรรณกัทลี
๒๐. ลำพระกรทั้งสองงามดุจวงแห่งช้างเอราวัณ
๒๑. พระอังคาศพไพใหญ่ย่อมทั้งปวงจำแนกเป็นอันดี คือ งามพร้อมทุกสิ่งหาที่ตำหนิมิได้
๒๒. พระมังสะที่ควรจะหนาก็หนา ที่ควรจะบางก็บางทั่วทั้งพระวรกาย
๒๓. พระมังสะมิได้เหยว่นในที่ใดที่หนึ่ง
๒๔. พระวรกายทั้งปวงปราศจากต่อม ไขมัน และมูลแมลงวัน

๒๕. พระวรกายงามบริสุทธิ์ เสมอกันทั้งส่วนบนและส่วนล่าง
๒๖. พระวรกายงามบริสุทธิ์ ปราศจากมลทินทั้งปวง
๒๗. ทรงพระกำลังมาก เท่ากับกำลังช้างพันโกฏิ
๒๘. มีพระนาสิกโต่ง
๒๙. สันฐานพระนาสิกงามแลลุ่ม
๓๐. มีพระโอษฐ์ทั้งสองส่วนเสมอกัน มีสีแดงงามดุจผลตำลึงสุก
๓๑. พระทนต์บริสุทธิ์ปราศจากมูลมลทิน
๓๒. พระทนต์ขาวดุจดังสีสังข์
๓๓. พระทนต์เกลี้ยงสนิทมิได้เป็นริ้วรอย
๓๔. พระอินทรีย์ทั้ง ๕ งามบริสุทธิ์
๓๕. พระเขี้ยวทั้ง ๔ กลมบริบูรณ์
๓๖. ดวงพระพักตร์มีสันฐานยาวสวย
๓๗. พระปรางทั้งสองคูเปล่งงามเสมอกัน
๓๘. กระจุกพระปรางทั้งสองเต็มบริบูรณ์
๓๙. ลายพระหัตถ์มีรอยอันลึก
๔๐. ลายพระหัตถ์มีรอยอันยาว
๔๑. ลายพระหัตถ์มีรอยตรง
๔๒. ลายพระหัตถ์มีรอยสีแดงสดใส
๔๓. รัศมีพระวรกายเป็นปริมณฑลโดยรอบ
๔๔. กระจุกพระเนตรกว้างและยาวงามสมกัน
๔๕. ดวงพระเนตรประกอบด้วยประสาททั้ง ๕ ผ่องใสบริสุทธิ์
๔๖. ปลายเส้นพระโลมชาติทั้งหลายเหยียดตรง
๔๗. พระชีวหามีสันฐานงาม
๔๘. พระชีวหาอ่อนมิได้กระด้าง มีสีแดงเข้ม

๔๙. พระกรรมทั้งสองมีสัจฐานยาวดุจกลับปทุมชาติ
๕๐. ช่องพระกรรมมีสัจฐานกลมงาม
๕๑. พระเส้นเอ็นทั้งปวง เป็นระเบียบสละสลวย
๕๒. แถวพระเส้นเอ็นทั้งหลายซ่อนอยู่ในพระมังสะ มิได้นูนขึ้น
๕๓. พระเศียรมีสัจฐานงามเหมือนฉัตรแก้ว
๕๔. ปริมณฑลพระนลาฏโดยกว้างยาวเสมอกัน
๕๕. พระนลาฏมีสัจฐานงาม
๕๖. พระโขนงมีสัจฐานงาม ดุจคันธูที่โก่งไว้
๕๗. พระโลมชาติที่พระโขนงมีเส้นละเอียด
๕๘. เส้นพระโลมชาติที่พระโขนงล้มราบไปทางเดียวกัน
๕๙. พระโขนงใหญ่
๖๐. พระโขนงยาวสุดทางพระเนตร
๖๑. ผิวพระมังสะละเอียดทั่วทั้งพระวรกาย
๖๒. พระวรกายรุ่งเรืองไปด้วยสิริ
๖๓. พระวรกายไม่มัวหมอง ผ่องใสอยู่เป็นนิตย์
๖๔. พระวรกายสดชื่น ดุจดวงดอกปทุมชาติ
๖๕. พระวรกายมีสัมผัสอ่อนนุ่มสนิทไม่กระด้าง
๖๖. กลิ่นพระวรกายหอมฟุ้ง ดุจกลิ่นกฤษณา
๖๗. พระโลมชาติมีเส้นเสมอกัน
๖๘. พระโลมชาติมีเส้นละเอียด
๖๙. ลมอัสสาสะปัสสาสะ เดินละเอียด
๗๐. พระโอษฐ์มีสัจฐานงามดุจแยม
๗๑. กลิ่นพระโอษฐ์หอม ดุจกลิ่นอุบล
๗๒. พระเกศาดำเป็นแสง

๗๓. กลิ่นพระเกศาหอมฟุ้งจรตลบ
๗๔. กลิ่นพระเกศาหอม ดุจกลิ่นโกมล
๗๕. พระเกศาทุกเส้นมีสีนฐานกลมสลาย
๗๖. พระเกศาดำสนิท
๗๗. พระเกศามีเส้นละเอียด
๗๘. เส้นพระเกศาไม่ยุ่งเหยิง
๗๙. เส้นพระเกศาเวียนเป็นทักษิณาวฏ
๘๐. พระเกตุมาลาเป็นระเบียบขึ้น ณ ส่วนบนพระเศียร ฯ

อาสภิวาจา ดำรัสอย่างอาจหาญ

พระบรมโพธิสัตว์ เมื่อประสูติแล้ว ทรงทอดพระเนตรทิศทั้ง ๑๐ มิทรงเห็นผู้ใด จะเสมอเหมือนพระองค์ จึงบ้ายพระพักตร์สู่ทิศอุดร เสด็จดำเนินไป ๗ ก้าว ทรงเปล่งพระสุรเสียงดุจเสียงท้าวมหาพรหมว่า “อคุโคทมสมิ โลกสส เขฏฺฐโหมสมิ โลกสส เสฏฺฐโหมสมิ โลกสส อยมนตฺติมา ชาติ นตฺถิทานิ ปุนพฺภโว แปลว่า เราเป็นผู้เลิศแห่งโลก เราเป็นผู้เจริญแห่งโลก เราเป็นผู้ประเสริฐแห่งโลก ชาตินี้ เป็นชาติสุดท้าย บัดนี้ไป ไม่มีการเกิดอีก ดังนี้” ขณะนั้นหมื่นโลกธาตุงก็หวั่นไหวเกิดโอกาสสว่างไปทั่ว

ธรรมดาว่า พระบรมโพธิสัตว์ พอประสูติจากพระครรภ์ของพระมารดาแล้ว เปล่งสีหนาทวาจาได้นั้น มีอยู่ ๓ ชาติ คือ ๑ ชาติที่อุบัติเป็นพระมโหสถ ๒ ชาติที่อุบัติเป็นพระเวสสันดร ๓ ชาติสุดท้ายที่อุบัติเป็นสิทธัตถกุมารนี้ พระอาสภิวาจาประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ คือ ๑ แจ่มใส ๒ ชัดถ้อยชัดคำ ๓ หวานกล่อมใจ ๔ เสนาะโสต ๕ หยดย้อย ๖ ไม่เครือไม่พรวดไม่แหบ ๗ ชึ่ง ๘ มีเสียงกังวาน

สหชาติ สิ่งที่อุบัติในวันเดียวกับพระโพธิสัตว์

ในวันที่พระบรมโพธิสัตว์ประสูติ มีสหชาติที่บังเกิดขึ้นในวันเดียวกัน ๗ สิ่ง คือ ๑ พระนางพิมพา ๒ พระอานนท ๓ กาฬุทายีอำมาตย์ ๔ นายฉันทะ ๕ ม้ากัณฐกะ ๖ ต้นพระศรีมหาโพธิ์ ๗ ขุมทองทั้งสี่มุมเมือง

พระเจ้าสุทโธทนะทรงทราบข่าวการประสูติ จึงตรัสสั่งให้เชิญเสด็จกลับพระราชวัง ฝ่ายอสีตดาบส เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า กภาพเทวิลดาบส ผู้มีความผู้ค้ำเคยและเป็นที่นับถือของราชสกุล อาศัยอยู่เชิงเขาหิมวันต์ ได้ทราบข่าวจึงเข้าไปเฝ้า พระเจ้าสุทโธทนะ ทรงเชิญให้เข้าไปนั่ง ณ อาสนะ อภิวัต สันทนาตามสมควรแล้วทรงอุ้มพระราชโอรสออกมา เพื่อจะให้นมัสการพระดาบส พระดาบสเห็นพระราชโอรสนั้นมีพระลักษณะต้องตามตำรับมหาบุรุษ ลักษณะพยากรณ์ศาสตร์ จึงทำนายลักษณะของพระมหาบุรุษเป็น ๒ อย่างว่า ถ้าดำรงในฆราวาสวิสัยจักเป็นพระเจ้าจักรพรรดิราช ปราบปรามชนะทั่วปฐพี มีมหาสมุทร ๔ เป็นขอบเขต ถ้าออกบรรพชา ประพฤติพรตพรหมจรรย์ จักเป็นศาสดาเอกในโลก ครั้นเห็นอัศจรรย์อย่างนั้นแล้ว เกิดความเคารพนับถือในพระราชโอรสเป็นอย่างมาก จึงลุกขึ้นกราบลงที่พระบาททั้งสองของพระราชโอรสด้วยศีรษะของตน พระเจ้าสุทโธทนะทอดพระเนตรเห็นดังนั้น จึงยกพระหัตถ์ขึ้นอภิวันทนากการ ฝ่ายพระดาบสถวายพระพรลากลับไปที่อยู่แห่งตน และดำริว่า อาตมามีชีวิตอยู่ไม่ทันที่จะได้เห็นพระราชกุมารนี้ตรัสรู้เป็นพระสัมพันธัญญาเจ้าแน นาลกะผู้เป็นหลานจะได้ทันเห็น จึงตรงไปยังบ้านน้องสาวแล้วเรียกนาลกะผู้เป็นหลานมาบอกเนื้อความให้ฟังทุกประการ แล้วแนะนำให้บวชอยู่คอยทำตั้งแต่นั้น ฝ่ายนาลกะ ผู้ได้สังสมกุศลบารมีมาเป็นอันมากก็เชื่อคำของลุง ปลงผมโกนหนวดนุ่งห่มผ้ากาสาหวัด อธิษฐานเพศบรรพชาว่า ท่านผู้ใดเป็นอุดมบุคคลในโลก ข้าพเจ้าขอบรรพชาเฉพาะสำนักท่านผู้นั้น แล้วบ่าหน้าไปยังทิศอันเป็นที่สถิตแห่งพระบรมโพธิสัตว์ ถวายนมัสการด้วยเบญจางคประดิษฐ์ แล้วสละบาตรออกจากเคหสถาน ไปเจริญสมณธรรมยังป่าหิมพานต์

ฝ่ายราชสกุลเห็นดาบสซึ่งเป็นที่นับถือของตน กราบที่พระบาทของพระราชโอรส แสดงความนับถือและได้ฟังพยากรณ์อย่างนั้น ก็มีจิตนับถือในพระราชโอรสนั้นยิ่งนัก ยอมถวายโอรสของตน ๆ เป็นบริวาร ตระกูลละคน ส่วนพระเจ้าสุทโธทนะ ก็พระราชทานบริหารจัดการพระพี่เลี้ยงนางนมคอยระวังรักษาพระราชโอรสเป็นนิตย์

ขนานพระนาม

เมื่อประสูติได้ ๕ วัน พระเจ้าสุทโธทนะ โปรดให้ประชุมพระญาติวงศ์และเสนามาตย์พร้อมกัน เชิญพราหมณ์ ๑๐๘ คน มาฉน์โภชนาหารแล้ว ทำมงคลขนานพระนามว่า “สิทธัตถราชกุมาร” แปลว่า สิ่งที่ต้องการจะสำเร็จตามปรารถนา แต่ประชุมชนมักเรียก

ตามพระโคตมว่า โคตมะ อีกประการหนึ่ง พระบรมโพธิสัตว์ มีพระรัศมีโอภาสจากพระสรีรกาย เหตุนั้น พรหมณ์ทั้งหลายจึงถวายพระนามว่า อังคีรสราชกุมาร

พรหมณ์ ๘ คน ทำนายพระลักษณะ

พรหมณาจารย์ ๑๐๘ คน ที่สำเร็จไตรเวท คือ ๑ ฤคเวท ๒ สามเวท ๓ ยชุรเวท บริโภคโภชนาหารแล้ว ได้คัดเลือกพรหมณ์ที่มีความรู้เกี่ยวกับทำนายลักษณะ ๘ คน คือ ๑ รามพรหมณ์ ๒ ลักษณะพรหมณ์ ๓ ยัญญพรหมณ์ ๔ ฐรพรหมณ์ ๕ โภชนพรหมณ์ ๖ สุทัตตพรหมณ์ ๗ สยามพรหมณ์ และ ๘ โภณฑัญญพรหมณ์ เมื่อพรหมณ์ทั้ง ๘ คนแรก ได้เห็นมหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการ ก็บอญญัญชนะ ๘๐ ประการของพระโพธิสัตว์แล้ว ได้ยกนิ้วมือชูขึ้น ๒ นิ้ว ทูลทำนายว่า พระราชกุมารนี้ มีคติเป็น ๒ คือ ถ้าดำรงเพศฆราวาส จะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ถ้าเสด็จออกผนวช จะได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

ส่วนโภณฑัญญพรหมณ์ ผู้มีอายุน้อยกว่าพรหมณ์ทั้งหมด เมื่อพิจารณาโดยถี่ถ้วนแล้ว จึงยกนิ้วมือขึ้นเพียงนิ้วเดียว โดยทำนายว่า พระราชกุมารจะสถิตอยู่ฆราวาส วิสัยหามิได้ จะทรงออกผนวช ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าโดยแน่แท้

พระนางสิริมหามายาทิวศต

ฝ่ายพระนางสิริมหามายาเทวี เมื่อประสูติพระโอรสได้ ๗ วัน ทิวศตไปบังเกิดในดุสิต เทวโลก พระเจ้าสุทโธทนะจึงจัดพระพี่เลี้ยงนางนมมาให้คอยอภิบาลบำรุงรักษา และทรงมอบ พระราชกุมารนั้นให้พระนางปชาบดีโคตมี ซึ่งเป็นพระน้านาง ภายหลัง พระเจ้าสุทโธทนะ ทรงอภิเษกสมรสกับพระนางปชาบดีโคตมี มีพระราชบุตรพระองค์หนึ่ง พระนามว่า นันทกุมาร มีพระราชบุตรพระองค์หนึ่ง พระนามว่า รูปนันทา

เมื่อสิริธัตถกุมารทรงพระเจริญขึ้นโดยลำดับ มีพระชนมายุได้ ๗ ปี พระราชบิดา โปรดให้ชุดสระโบกขรณีในพระราชนิเวศน์ ๓ สระ ปลูกอุบลบัวเขียวสระหนึ่ง ปลูกปทุมบัวหลวง สระหนึ่ง ปลูกบุณฑริกบัวขาวสระหนึ่งแล้ว ตกแต่งให้เป็นที่เล่นสำราญพระ หฤทัยและจัด เครื่องทรง คือ จันทน์สำหรับทา ผ้าโพกพระเศียร ฉลองพระองค์ ผ้าทรงสะพัก พระภูษาล้วน เป็นของมาแต่แว่นแคว้นกาสิ มีคนคอยอภิบาลกั้นเศวตฉัตร (พระกลดขาวซึ่งนับว่าเป็น ของสูง) ทั้งกลางวันกลางคืน เพื่อจะมีให้เย็นร้อนอุลีละองแตदन้าค่างมาถูกต้องพระกายได้

ครั้งพระราชกุมารมีพระชนม์เจริญ ควรจะศึกษาศิลปศาสตร์วิทยาได้ พระราชบิดาจึงทรงพาไปมอบไว้ในสำนักครูวิศวามิตร พระราชกุมารทรงเรียนได้ว่องไวจนสิ้นความรู้อาจารย์

พระราชพิธีวัปปมงคล

สมัยหนึ่ง ในวันทำพิธีวัปปมงคลแรกนาขวัญ พระเจ้าสุทโธทนะ ตรัสให้ประดับตกแต่งพระนคร พระองค์มีหมู่อำมาตย์ พราหมณ์ คฤหบดีแวดล้อม เสด็จสู่สถานที่กระทำการแรกนาขวัญ ตรัสให้เชิญพระโพธิสัตว์เสด็จไป ณ ที่นั้นด้วย และให้ประทับอยู่ภายใต้ต้นหว้าต้นหนึ่ง ส่วนพระองค์พร้อมด้วยมุขมนตรี ทรงแรกนาขวัญด้วยพระองค์เอง ขณะนั้นพวกพี่เลี้ยงนางนมทั้งหลายละทิ้งพระโพธิสัตว์ไว้แต่ลำพังพระองค์เดียว ชวนกันมาดูการแรกนาขวัญ พระโพธิสัตว์ก็เสด็จลุกขึ้นขัดบัลลังก์นั่งสมาธิเจริญอานาปานสติกัมมัฏฐาน ทำปฐมฌานให้เกิดขึ้น เวลานั้นเป็นเวลาบ่าย เгарมไม้ทั้งหลายก็หายไปตามตะวันทั้งสิ้น แต่เงาไม้หว่านนั้นปรากฏเป็นปริมณฑลตรงอยู่ตลอดเวลาเที่ยงวัน พี่เลี้ยงนางนมทั้งหลายกลับมาเห็นปรากฏการณ์เช่นนั้น จึงไปกราบทูลพระเจ้าสุทโธทนะให้ทรงทราบ พระองค์รีบเสด็จมาทอดพระเนตรเห็นความมหัศจรรย์เช่นนั้น ก็ยกหัตถ์นมัสการและดำรัสว่า กาลเมื่อประสูติใหม่ ๆ ใครจะให้ถวายนมัสการพระดาบส กลับกระทำปาฏิหาริย์ขึ้นไปยืนบนชฎา เราก็ประณตไหวเป็นครั้งแรก และครั้งนี้ก็อัญชลีเป็นคำรบสองแล้วให้เชิญเสด็จกลับพระนคร

ทรงอภิเษกสมรส

เมื่อพระราชกุมารทรงพระเจริญวัย มีพระชนมายุได้ ๑๖ ปี ควรมีพระเทวีได้แล้ว พระราชบิดาจึงตรัสสั่งให้สร้างปราสาท ๓ หลัง เพื่อเป็นที่เสด็จอยู่แห่งพระราชโอรสใน ๓ ฤดู คือ ฤดูหนาว ฤดูร้อน ฤดูฝน ตกแต่งปราสาท ๓ หลังนั้น ตามสมควรเป็นที่สบายในฤดูนั้น ๆ แล้ว ส่งทูตเชิญพระราชสาส์นไปขอพระนางยโสธรา (บางแห่งเรียกนางพิมพา) ซึ่งเป็นพระราชบุตรพระเจ้าสุปปพุทธะในกรุงเทวทหะ อันประสูติแต่พระนางอมิตา ซึ่งเป็นพระกนิษฐภคินีของพระองค์ มาอภิเษกเป็นพระเทวี สิทธัตถราชกุมารนั้นเสด็จอยู่บนปราสาททั้ง ๓ นั้นตามฤดูกาล บำเรอด้วยดนตรีผู้ประโคมดนตรีมีแต่สตรีล้วน ไม่มีบุรุษเจือปน เสวยสุขสมบัติทั้งกลางวันกลางคืนจนมีพระชนมายุได้ ๒๙ ปี

ปริเฉทที่ ๒ บรรพชา

ประพาสอุทยาน

สิทธัตถราชกุมาร บริบูรณ์ด้วยสุขตั้งแต่ทรงพระเยาว์จนทรงพระเจริญวัย เป็นพระราชโอรสผู้สุขุมลชาติ (ผู้ละเอียดอ่อน) ทั้งพระราชบิดาและพระราชวงศ์ ได้ทรงฟังคำทำนายของอสิตดาบสว่า ท่านผู้มีลักษณะเห็นปานนี้ มีคติเป็น ๒ อย่าง คือ ถ้าอยู่ครองราชสมบัติจักเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ปรากฏปรามชานะทั่วปฐพีมณฑล ถ้าออกบรรพชาจักเป็นศาสดาเอกในโลก ไม่มีศาสดาอื่นจะยิ่งกว่า พระเจ้าสุทโธทนะ จึงทรงดำริที่จะให้สิทธัตถกุมารอยู่ครองราชสมบัติ มากกว่าที่จะยอมให้บรรพชา จึงต้องคิดรักษาผูกพันให้เพลิดเพลินอยู่ในกามสุขอย่างนี้ พระมหาบุรุษเสด็จประพาสพระราชอุทยานถึง ๓ วาระ ได้พบคนแก่ชรา คนเจ็บป่วย และคนตายซึ่งเทวดาเนรมิต ในระหว่างทางก็เกิดความสังเวชสลดใจว่า ตัวเรานี้ ก็ไม่สามารถจะพ้นเสียจากสภาพเหล่านี้ไปได้ ก็เสด็จกลับพระราชวัง ยังมีทันถึงพระราชอุทยาน ในวาระที่ ๔ ทอดพระเนตรเห็นบรรพชิต ทรงดำริว่าการประพาสเป็นสมณเพศเป็นบุญพิธีอันประเสริฐ ควรที่เราจะถือเอาอุดมเพศอย่างนี้ ก็มีพระทัยพอใจในบรรพชา ในเวลานั้นเสด็จออกไปถึงพระอุทยาน ทรงสำราญอยู่ทั้งวัน พอเวลาเย็นก็เสด็จกลับ

ราหุลประสูติ

ในขณะนั้น ราชบุรุษได้นำข่าวไปกราบทูลว่า บัดนี้ พระนางพิมพาเทวี ประสูติพระโอรสแล้ว พระมหาบุรุษได้ทรงทราบจึงออกพระโอษฐ์ตรัสว่า “ราหุล ชาค์ พนฺธน์ ชาค์ บ่วงเกิดแล้ว เครื่องพันธนาการเกิดแล้วแก่เรา” จำเดิมแต่นั้น พระกุมารจึงได้พระนามว่า ราหุล

กีสาคอตมิชฌโม

ขณะเสด็จกลับพระราชนิเวศน์นั้น นางชัตติยักัญญาองค์หนึ่ง พระนามว่า กีสาคอตมิชฌโม เสด็จเยี่ยมสีกัณฐกร ได้ทอดพระเนตรเห็นพระมหาบุรุษ ก็ทรงปีติโสมนัส จึงตรัสชมว่า พระราชกุมารนี้ เป็นบุตรของพระราชมารดาบิดาพระองค์ใด พระราชมารดาบิดาพระองค์นั้นก็อาจดับเสียได้ซึ่งทุกข์ทุกข์ อนึ่ง ถ้าว่า เป็นภัสตาของนารีใด นารีนั้นก็อาจดับเสียได้ซึ่งทุกข์ทุกข์ พระโพธิสัตว์ทรงสดับถึงความดับทุกข์ ทรงพอพระทัยในการแสวงหาความดับทุกข์ จึงเปลื้องสร้อยพระศออันประดับด้วยแก้วมุกดามีราคาถึงแสนกหาปณะส่งให้

ราชบุรุษนำไปถวายเพื่อบูชาจริยคุณของพระนาง พระนางก็สาโคตมี มีสำคัญว่าพระสิทธัตถกุมาร มีพระทัยปฏิพัทธ์เสนาหา จึงได้มอบสร้อยพระคอให้ก็เกิดโสมนัสยินดีเป็นอย่างยิ่ง

มูลเหตุให้เสด็จออกบรรพชา

วันหนึ่ง สิทธัตถราชกุมาร ทรงรำพึงว่า หมู่ชนที่เกิดมาแล้วต้องมีความแก่ความเจ็บ ความตายเป็นธรรมดา ทุกคนไม่มีใครไม่ล่วงความแก่ความเจ็บความตายไปได้ แม้เป็นอย่างนั้น เพราะโทษที่ไม่ได้ฟังคำสั่งสอนของนักปราชญ์ เมื่อได้เห็นผู้อื่นแก่เจ็บตายก็เบื่อหน่ายเกลียดชัง ไม่คิดถึงตัวว่าจะต้องแก่เจ็บตายเหมือนอย่างนั้นบ้าง เม่าอยู่ในวัย ในความไม่มีโรค และในชีวิต เหมือนหนึ่งเป็นคนจะไม่ต้องแก่เจ็บตาย มัวชวนชวายเป็นของที่มีความแก่เจ็บตาย เหมือนกับตน ไม่คิดหาอุบายที่จะให้พ้นจากความแก่ความเจ็บความตายเลย ถึงเราก็เป็นเช่นนั้น ข้อนี้นี้เป็นการไม่สมควรแก่เราเลย เมื่อเราได้รู้เห็นอย่างนี้แล้ว ควรที่จะแสวงหาอุบายที่จะให้พ้นจากความแก่ความเจ็บความตายนี้ เมื่อทรงดำริอย่างนี้ ก็ทรงบรรเทาความเมา ๓ ประการและความเพลิดเพลิดในกามสมบัติเสียได้ ทรงดำริต่อไปว่า ธรรมดาสภาพทั้งปวง ย่อมมีของแก่กัน เช่นมีร้อนแล้วก็มีเย็นแก่ มีมืดแล้วก็มีสว่างแก่ บางทีจะมีอุบายที่จะแก้ทุกข์ ๓ อย่างนี้ได้บ้างกระมัง ก็แต่ว่าการที่จะแสวงหาอุบายแก้ทุกข์ ๓ อย่างนั้น เป็นเรื่องที่ยากอย่างยิ่ง เรายังอยู่ในเพศฆราวาสเห็นจะแสวงหาไม่ได้ เพราะฆราวาสนี่เป็นที่คับแคบนัก และเป็นที่ตั้งแห่งอารมณ์อันทำให้เศร้าหมอง เพราะเป็นที่กำหนดรักใคร่ในอารมณ์ซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัดรักใคร่ ชัดเคื่องในอารมณ์ซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งความชัดเคื่อง หลงเพลิดเพลิดในอารมณ์ซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งความหลง ดุจเป็นทางที่มาแห่งธูลี บรรพชาคือการบวชเว้นจากกิจการของคนมีเหย้าเรือน ประพฤติตนเป็นนักบวชเป็นช่องว่างพอที่จะแสวงหาอุบายนั้นได้ ทรงพระดำริอย่างนี้แล้ว ก็มีพระอหยาศัยน้อมไปในบรรพชา ไม่ยินดีในฆราวาสสมบัติ ตั้งแต่นั้นมา

เสด็จห้องพระนางพิมพา

วันนั้น พระบรมโพธิสัตว์ มีพระทัยยินดียิ่งนักในการบรรพชา ปราศจากอาลัยในเบญจกามคุณ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ มิได้ยินดีในการพ้อนรำขับประโคมแห่งนางบำเรอทั้งหลาย ก็หยั่งลงสู่ความหลับประมาณครู่หนึ่ง เมื่อตื่นบรรทมได้ทอดพระเนตรอาการวิปริตแห่งนางบำเรอทั้งหลายขณะหลับ มีพระทัยสังเวชยิ่งนัก เช่นเดียวกับเห็น

ซากศพเคลื่อนกลาดในป่าช้า ภาพทั้ง ๓ คือ กามภาพ รูปภาพ และอรูปภาพ ปราภฏดุจเรือนที่ถูกไฟไหม้ จึงตรัสแก่นายฉันทนะว่า นี่แน่ฉันทนะ เราจะออกบวชในคืนนี้ เจ้าจงไปผูกม้าให้เราตัวหนึ่งโดยเร็ว แล้วจึงเสด็จไปยังห้องพิมพาราชเทวี ด้วยพระประสงค์จะทอดพระเนตรพระพักตร์ของพระราหุลกุมาร แต่พระนางพิมพาทอดพระกายเหนือเศียรพระโอรส โดยมีรู้ว่า พระองค์ทรงประทับยืนเหยียบบนธรณีพระทวาร ทรงดำริว่า ถ้าเราจะยกพระหัตถ์พิมพาอุ้มองค์โอรส พระนางก็จะตื่น ก็จะเป็นอันตรายต่อบรรพชา อย่าเลย ต่อเมื่อได้สำเร็จพระสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว จึงจะกลับมาทักหนา จึงเสด็จลงจากปราสาท เสด็จขึ้นม้ากัณฐกะมีนายฉันทนะตามเสด็จออกจากพระนคร

เสด็จออกมหาภิเนษกรรม

ราตรีนั้น เป็นวันอาสาฬหบูชาเพ็ญเดือน ๘ ขณะนั้นพญาวาสสวดีมาร เห็นพระโพธิสัตว์จึงดำริว่า สิทธิธกุมารปรารถนาจะหนีออกจากวิสัยของเรา ควรที่เราจะกระทำอันตรายต่อบรรพชา จึงร้องห้ามว่า คุณก่อนกุมาร ท่านอย่าออกบรรพชาเลย อีก ๗ วันจักรรัตนันเป็นทิพย์จะปรากฏแก่ท่าน ท่านจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ พระโพธิสัตว์จึงตรัสว่า ท่านจงไปเสียเถิด เราไม่ปรารถนาสมบัติพระเจ้าจักรพรรดิ เราปรารถนาที่จะทำเหมือนโลกธาตุให้หวั่นไหวในกาลได้พุทธรัตนสมบัติ แล้วเสด็จผ่านกรุงกบิลพัสดุ์ เมืองสาวัตถี และเมืองเวสาลี สิ้นหนทาง ๓๐ โยชน์ บรรลุถึงฝั่งแม่น้ำอนมานที ณ พรหมแดนพระนครทั้ง ๓ ในเวลาใกล้รุ่ง เสด็จทรงม้าข้ามไปยังอีกฝั่งหนึ่ง ทรงลงจากหลังม้า ประทับนั่งบนกองทราย ทรงเปลื้องพระภูษาอาภรณ์ห่อส่งให้นายฉันทนะ ทรงตรัสว่า เจ้าจงนำเครื่องประดับกับม้ากัณฐกะกลับพระนคร เราจะบรรพชา ณ ที่นี้ ทรงตัดพระเกศโมฬีด้วยพระขรรค์ แล้วจับพระโมฬีขว้างไปในอากาศทรงอธิษฐานว่า ถ้าข้าพเจ้าจะได้ตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ ขอจุฬาโมฬีนี้จงลอยอยู่ในอากาศ อย่าได้ตกลงมา ปราภฏว่า จุฬาโมฬีและผ้าโพกพระเศียรก็ลอยอยู่ในอากาศ สมเด็จพระนรินทรราชาจึงนำผอบแก้วมารองรับและนำไปบรรจุไว้ในพระจุฬามณีเจดีย์ ณ ดาวดึงส์เทวโลก เมื่อพระมหาบุรุษทรงบรรพชาแล้วจึงดำรัสให้นายฉันทนะนำม้ากัณฐกะกับเครื่องอาภรณ์และนำข่าวกลับไปบอกยังกรุงกบิลพัสดุ์ นายฉันทนะมีความอาลัยไม่อยากจะจากพระองค์ไป ส่วนม้ากัณฐกะพอพ้นทศนวิสัยก็ทำกาลกิริยาในระหว่างทาง ด้วยอานุภาพความสวามิภักดิ์ จึงไปอุบัติในดาวดึงส์เทวโลก ได้นามว่า กัณฐกะเทพบุตร

ในเวลานั้น ท้าวมหาพรหมนามว่า ฌฎิการพรหม เคยเป็นสหายพระโพธิสัตว์ครั้งเสวยพระชาติเป็นโชติปามาณพ ในกาลแห่งพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้นำเครื่องอัฐฐบริขารมาถวาย พระโพธิสัตว์ จึงทรงไตรจีวรกาสาฬหพัศตร์ อธิษฐานเพศบรรพชา และมอบพระภูษาผ้าทรงทั้งคู่ให้ ท้าวเธอได้นำพระภูษาทั้งคู่ไปบรรจุไว้ทุสเสจติยในพรหมโลก

ทรงทดลองปฏิบัติตามลัทธิต่าง ๆ

เมื่อพระมหาบุรุษ ทรงละกามสุขออกบรรพชา เพื่อจะแสวงหาอุบายให้พ้นจากชรา ความแก่ พยาธิ ความเจ็บไข้ มรณะ ความตาย อย่างนี้แล้ว เพราะพระองค์ยังไม่เคยเสพลัทธินั้น ๆ ซึ่งเป็นที่นิยมนับถือว่าเป็นบุญอย่างยิ่ง และเป็นเหตุให้สำเร็จสิ่งที่ประสงค์นั้น ๆ ซึ่งคณาจารย์สั่งสอนกันอยู่ในครั้งนั้น ก็จำเป็นที่จะต้องทรงทดลองดูว่าลัทธิเหล่านั้น จะเป็นอุบายที่จะทำให้สำเร็จความประสงค์ได้บ้าง จึงเสด็จไปสู่สำนักแห่งอาหารดาบส กาลามโคตร ศึกษาสำเร็จสมบัติ ๗ หมดความรู้ของอาจารย์ จึงลาอาจารย์เสด็จไปสู่สำนักของอุทกดาบส รามบุตร ศึกษาสำเร็จสมบัติ ๘ คือ รูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔ หมดความรู้ของอาจารย์ จึงเรียนถามธรรมพิเศษที่ยิ่ง ๆ ขึ้นไป พระดาบสบอกไม่รู้แล้ว ท่านอาจารย์ทั้งสองสรรเสริญพระผู้มีพระภาคว่ามีความรู้เสมอดนแล้วชวนให้อยู่ช่วยกันสั่งสอนหมู่ศิษย์ต่อไป พระองค์ทรงดำริว่า ทางปฏิบัตินี้หาใช่ทางโพธิญาณไม่ มีพระประสงค์จะประกอบความเพียรด้วยพระองค์เอง จึงลาออกจากสำนัก จาริกไปสู่อุรุเวลาเสนานิคม พิจารณาเห็นเป็นสถานที่รื่นรมย์เหมาะแก่การบำเพ็ญเพียรจึงยับยั้งอาศัย ณ ที่นั้น เสด็จจาริกไปในมคชนบท บรรลุถึงอุรุเวลาเสนานิคม ได้ทอดพระเนตรเห็นพื้นที่ราบรื่น แนวป่าเขียวสด เป็นที่เบิกบานใจ ไกลแม่ น้ำใสสะอาดไหลไปมา มีท่าอันดี น่ารื่นรมย์ หมู่บ้านที่อาศัยเที่ยวภิกขาจาร คือบิณฑบาต ก็ตั้งอยู่ใกล้โดยรอบ ทรงพระดำริว่าสถานที่นั้น ควรเป็นสถานที่บำเพ็ญเพียรของกุลบุตร ผู้มีความต้องการความเพียรได้ จึงเสด็จประทับอยู่ ณ ที่นั้น (ปัจจุบันเรียกว่า พุทธคยา รัฐพิหาร อินเดีย)

พระโพธิสัตว์ ประทับอยู่พระองค์เดียว ณ บริเวณนั้น อันได้นามว่าอนุปิยอัมพวัน เว้นจากการเสวยพระกระยาหารตลอด ๗ วัน เือบอ้อมไปด้วยบรรพชาสุข ครั้นวันที่ ๘ เสด็จออกจากไพรสณฑ์นั้น จาริกไปโดยลำดับสิ้นทาง ๓๐ โยชน์ ก็บรรลุถึงกรุงราชคฤห์ เสด็จเข้าไปบิณฑบาต ประชาชนทั้งเมืองเห็นเข้า ต่างแตกตื่นโกลาหล คิดกันไปต่าง ๆ นานา ราชบุรุษทั้งหลายจึงกราบทูลเรื่องนี้แก่พระเจ้าพิมพิสาร พระองค์ทรงรับสั่งให้ติดตามดูเมื่อพระโพธิสัตว์เสด็จออกจากเมืองไปประทับเสวยพระกระยาหารที่เชิงเขาบัณฑวะ จึงกราบทูลให้พระเจ้าพิมพิสารทรงทราบ พระองค์จึงเสด็จไปสอบถาม ทราบว่าเคยเป็น

พระสหายที่ไม่เคยพบหน้ากัน จึงเชื่อเชิญให้พระโพธิสัตว์อยู่โดยจะแบ่งสมบัติให้ครอง ครึ่งหนึ่ง พระโพธิสัตว์ตรัสขอบพระทัย และตรัสบอกความประสงค์ว่า ปราบณาพระอนุตตร สัมมาสัมโพธิญาณจึงออกบรรพชา พระเจ้าพิมพิสารทรงอนุโมทนาและตรัสว่า ถ้าบรรลु พระสัพพัญญุตญาณแล้วขอให้กลับมาโปรดโยมบ้างแล้วทูลลากลับ

อุปมา ๓ ข้อ

ครั้งนั้นอุปมา ๓ ข้อ ที่พระผู้มีพระภาคไม่เคยได้ทรงสดับ ปราภฏแก่พระองค์ว่า

๑. สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ซึ่งมีกายไม่ได้หลีกออกจากกาม และมีความพอใจรักใคร่ในกาม ยังละให้สงบระงับด้วยดีในภายในไม่ได้แล้ว สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น แม้ได้เสวยทุกขเวทนาอันกล้าแสบเผ็ดที่เกิดเพราะความเพียรก็ดี ไม่ได้เสวยก็ดี ก็ไม่ควรจะตรัสรู้อุบายนั้นได้ เหมือนไม้สดที่ชุ่มด้วยยาง บุคคลแช่ไว้ในน้ำ บุรุษมีความต้องการด้วยไฟ มาถือเอาไม้สำหรับสีไฟเข้าด้วยหวังจะให้เกิดไฟ บุรุษนั้นไม่อาจให้ไฟเกิดขึ้นได้ ต้องเหน็ดเหนื่อยลำบากเปล่า เพราะไม้นั้นยังสดมียางอยู่ทั้งบุคคลตั้งไว้ในน้ำ ฉะนั้น

๒. สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง แม้มีกายหลีกออกจากกามแล้ว แต่ยังมี ความพอใจรักใคร่ในกาม ยังละให้สงบระงับด้วยดีในภายในไม่ได้ สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น แม้ได้เสวยทุกขเวทนาเช่นนั้นที่เกิดเพราะความเพียรก็ดี ไม่ได้เสวยก็ดี ก็ไม่ควรจะตรัสรู้อุบาย นั้นได้ เหมือนไม้สดที่ชุ่มด้วยยาง แม้ห่างไกลจากน้ำ บุคคลตั้งไว้บนบก บุรุษก็ไม่อาจจะสี ให้เกิดไฟได้ ถ้าสีเข้าก็ต้องเหน็ดเหนื่อยลำบากเปล่า เพราะไม้นั้น แม้ตั้งอยู่บนบกแล้ว ก็ยังเป็นของสดชุ่มด้วยยาง ฉะนั้น

๓. สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ซึ่งมีกายหลีกออกจากกามแล้วและ ละความพอใจรักใคร่ในกามได้ด้วยดีในภายในแล้ว สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ได้เสวย ทุกขเวทนาเช่นนั้นที่เกิดเพราะความเพียรก็ดี แม้ไม่ได้เสวยเลยก็ดี ก็ควรจะตรัสรู้อุบายนั้นได้ เหมือนไม้แห้งที่ไกลจากน้ำ บุคคลตั้งไว้บนบก บุรุษอาจสีให้เกิดไฟขึ้นได้ เพราะเป็นของแห้ง และตั้งอยู่บนบก ฉะนั้น

ทรงบำเพ็ญทุกรกิริยา ๓ วาระ

ในเวลานั้นพระองค์ทรงคิดจะทำความเพียรเพื่อจะป้องกันจิตไม่ให้โน้มไปใน กามารมณ์ได้ จึงทรงบำเพ็ญทุกรกิริยา คือ ทรมานพระกายให้ลำบาก ซึ่งเป็นที่นิยมกัน ในครั้งนั้น ว่าเป็นกุศลวัตรอันวิเศษ อาจจะทำให้สิ่งที่ปรารถนาสำเร็จได้

วาระที่ ๑ ทรงกตพระทนต์ด้วยพระทนต์ (กัดฟัน) กตพระตาลูด้วยพระชีวหา (ใช้ลิ้นกดเพดาน) ไว้ให้แน่นจนพระเสโท (เหงื่อ) ไหลออกจากพระกัจฉะ (รักแร้) ในเวลานั้น ได้เสวยทุกขเวทนาอันกล้า เปรียบเหมือนบุรุษมีกำลังมากจับบุรุษที่มีกำลังน้อยที่ศีรษะหรือที่คอไว้ บีบให้แน่น แม้พระกายกระวนกระวายไม่สงบระงับอย่างนี้ ทุกขเวทนานั้นก็ไม่อาจครอบงำพระหฤทัยให้กระสับกระส่ายได้ พระองค์มีพระสติตั้งมั่นไม่พินเพื่อนปรารถนาความเพียรไม่ทอดถอย ครั้นทรงเห็นว่าการทำอย่างนี้ไม่ใช่ทางตรัสรู้จึงทรงเปลี่ยนอย่างอื่น

วาระที่ ๒ ทรงกลืนลมอัสสาสะปัสสาสะ (ลมหายใจเข้า หายใจออก) ไม่ให้เดินสะดก โดยช่องพระนาสิก (จมูก) และช่องพระโอษฐ์ (ปาก) ก็เกิดเสียงดังอุ้ทางช่องพระกรรณ (หู) ทั้ง ๒ และปวดพระเศียร เสียดพระอุทรร้อนในพระกายเป็นกำลัง แม้จะประสบทุกขเวทนา มากถึงเพียงนี้ ทุกขเวทนานั้นก็ไม่ได้ครอบงำพระทัยให้กระสับกระส่ายได้ มีพระสติตั้งมั่น ไม่พินเพื่อนปรารถนาความเพียรไม่ย่อหย่อน ครั้นทรงเห็นว่าการทำอย่างนี้ ไม่ใช่ทางตรัสรู้จึง ทรงเปลี่ยนวิธีอย่างอื่นอีก

วาระที่ ๓ พระโพธิสัตว์ดำริว่า เราจะกระทำทุกรกิริยาให้ถึงที่สุดแห่งความเพียร อย่างอุกฤษฏ์ จึงเสด็จเข้าไปบิณฑบาต แล้วทรงปริวิตกว่า ถ้าเรายังกังวลอยู่กับแสวงหาอาหาร มิเป็นการสมควร ตั้งแต่นั้นไป เมื่อพระองค์ประทับนั่งใต้ต้นไม้ใด ก็เสวยผลที่หล่นจาก ต้นไม้นั้น ภายหลังไปบิณฑบาต ได้อาหารมาก็ผ่อนเสวยให้ลดน้อยลง เสวยแต่วันละน้อย ๆ กระทั่งไม่เสวยเลย จนพระวรกายเหี่ยวแห้ง พระฉวี (ผิวพรรณ) เศร้าหมอง พระอัฐิ (กระดูก) ปรากฏทั่วพระวรกาย เมื่อทรงลูบพระวรกาย เส้นพระโลมา (ขน) มีรากอันเน่าหลุดร่วงจาก ขุมพระโลมา พระกำลังน้อยถอยลง จะเสด็จไปทางไหนก็ชวันล้ม จำเดิมแต่ตัดอาหาร เสียทั้งสิ้น มหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการ และอนุพยัญชนะ ๘๐ ประการ ก็อันตรธานไปสิ้น พระมังสะ (เนื้อ) พระโลหิต (เลือด) ก็เหือดแห้งชুবวมยิ่งนัก ยิ่งแต่พระตจะ (หนัง) หุ้ม พระอัฐิ (กระดูก) จนชนทั้งหลายได้เห็นแล้วกล่าวกันว่า พระสมณโคดมดำไป บางพวกกล่าวว่า ไม่ดำเป็นแต่คล้ำไป บางพวกกล่าวว่าไม่เป็นอย่างนั้น เป็นแต่พร้อยไป

ปัญจวัคคีย์ออกบวชตาม

ฝ่ายโกณฑัญญะพราหมณ์ ได้สดับข่าวพระมหาบุรุษเสด็จออกบรรพชา จึงไปหาบุตร พราหมณ์ทั้ง ๗ คน ซึ่งทำนายลักษณะด้วยกันกล่าวว่า บัดนี้ สิทธัตถราชกุมาร เสด็จออก บรรพชาแล้ว พระองค์จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าแน่นอน ถ้าบิดาของท่านมีชีวิตอยู่จะออกบวช

ด้วยกัน ถ้าว่าท่านทั้งหลายปรารถนาจะบวชก็จงมาบวชตามพร้อมกันเถิด บุตรพราหมณ์ทั้ง ๗ คน ยอมจะบวชเพียง ๔ คน โภณฑัญญะจึงพามาณพทั้ง ๔ คือ วัปปะ ภัททิยะ มหานามะ อัสนสี ออกบรรพชา รวมเป็น ๕ด้วยกัน จึงมีชื่อว่า ปัญจวัคคีย์ แปลว่า พวกห้าคน ชวนกันสืบเสาะติดตามพระมหาบุรุษในคาม (หมู่บ้าน) นิคม (ตำบล) ต่าง ๆ มาพบพระองค์ ณ อุรุเวลาประเทศ ได้เห็นพระองค์กำลังกระทำความเพียรอยู่ดำริว่า คงจะได้ตรัสรู้แน่ จึงพากันทำวัตรปฏิบัติอุปัฏฐากต่าง ๆ

พระผู้มีพระภาคทรงบำเพ็ญทุกรกิริยา นับแต่การทรงผนวชมาได้ ๖ ปี อยู่มาวันหนึ่ง ทรงประชวร บังเกิดพระกายอ่อนเพลียอิดโรยหิวโหย จนกระทั่งทรงวิสัยัญญาภาพ (สลบ) ล้มลงไป เมื่อทรงได้สัจญญาฟื้นคืนสติ ทรงดำริว่า เรายังประกอบด้วยลมหายใจ นับว่ายังเป็น ความพยายามที่ยาบออยู่ จึงทรงกลั่นลมหายใจ เมื่อลมหายใจมีออกช่องนาสิก (จมูก) และพระโอษฐ์ (ปาก) ได้ ก็ดันดันไปจะออกทางโสตทวาร (หู) เมื่อมีออกได้ก็ตกลงขึ้นไป บนพระเศียร บังเกิดเวทนาอย่างแรงกล้า ทรงพระดำริว่า สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่า หนึ่ง ได้เสวยทุกขเวทนาอย่างแรงอันกล้าที่เกิดเพราะความเพียร ในกาลล่วงแล้วก็ดี จักได้ เสวยในกาลข้างหน้าก็ดี เสวยอยู่ในกาลบัดนี้ก็ดี ทุกขเวทนานั้นอย่างมากที่สุดก็เพียงเท่านี้ ไม่เกิน กว่านี้ไป ถึงอย่างนั้น เราก็ไม่สามารถจะตรัสรู้ด้วยทุกรกิริยาที่ยังยวดนี้ได้ การปฏิบัติเช่นนี้ เห็นจะมีใช้ทางพระโพธิญาณ ชะรอยทางตรัสรู้อย่างอื่นจะพึงมีอยู่กระมัง ครั้นทรงพระดำริ ฉะนั้นแล้วดำริที่จะทรงละความเพียรทรมานพระวรกายให้ลำบากนั้น ทำความเพียรเป็นไปใน จิตต่อไป ทรงเห็นว่า ความเพียรเป็นไปในจิตนั้น คนชুবวมเช่นเรานี้ไม่สามารถให้เป็นไปได้ จำที่เราจะต้องบริโภคอาหารหยาบ คือ ข้าวสุก ขนมกุ่มมาสให้มีกำลัง ครั้นทรงอธิษฐาน อย่างนั้นแล้ว ตั้งแต่นั้นมาก็เสวยพระกระยาหารหยาบ ไม่ทรงอดพระกระยาหารต่อไปอีก

ในขณะนั้นสมเด็จพระอินทรราช ทรงพิณ ๓ สายมาติดถวาย พระโพธิสัตว์สดับแล้ว ทรงพิจารณาเห็นว่ามัชฌิมาปฏิบัติเป็นหนทางแห่งโพธิญาณ แต่ร่างกายที่ทรพลอ่อนกำลังเช่นนี้ มีอาจจะเจริญสมาธิได้ ควรเสวยอาหารบำรุงร่างกายเสียก่อน จึงทรงเสด็จบิณฑบาตต่อไป

ฝ่ายปัญจวัคคีย์ เห็นเช่นนั้นจึงปรึกษากันว่า พระสิทธัตถกุมาร ทรงบำเพ็ญทุกรกิริยา ก็มีอาจจะตรัสรู้ได้ เดี๋ยวนี้ละความเพียรเสียแล้ว มาเสวยพระกระยาหารใหม่ ที่ไหนเลยจะ ตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณได้ เราทั้งหลายจะมาเฝ้าอุปัฏฐากเพื่อประโยชน์อันใด จึงพากันละทิ้งพระโพธิสัตว์เดินทางไปสัณหนทาง ๑๕ โยชน์ ถึงป่าอิสิปตนมฤคทายวันใกล้ กรุงพาราณสี

นางสุชาดาถวายข้าวมธุปายาส

กุลธิดาผู้หนึ่งนามว่า สุชาดา เป็นธิดาของเสนกฤมพี อยู่บ้านเสนานิคม แห่ง อรุเวลาประเทศ เมื่อเจริญวัยนางได้กระทำการบวชต่อเทวดาที่สิงสถิต ณ ต้นไทรต้นหนึ่ง ใกล้บ้านว่า ถ้าข้าพเจ้าแต่งงานตั้งแต่มายังอยู่ในวัยรุ่นสาวกับชายที่มีทรัพย์สมบัติ มีชาติสกุล เสมอกัน ๑ และมีบุตรคนแรกเป็นชาย ๑ ข้าพเจ้าจะทำการบวงสรวงแก้บนแก่พระองค์ด้วย สิ่งของมีค่าหนึ่งแสนหาปณะ ต่อมานางได้สำเร็จสมปรารถนาทุกอย่าง จึงปรารถนาที่จะทำพิธีกรรมบวงสรวงเทวดา จึงให้ทาสกรรมกรของนาง นำแม่วุ้นนมประมาณ ๑,๐๐๐ ตัวไปเลี้ยงที่ป่าชะเอม ให้กินเครือเถาชะเอมเพื่อหวังจะได้น้ำนมที่หวาน แล้วจึงแบ่งแม่วุ้นออกเป็น ๒ พวก พวกละ ๕๐๐ ตัว ให้รีดเอาน้ำนมแห่งแม่วุ้น ๕๐๐ ฝ่ายหนึ่ง ไปให้แม่วุ้นนม ๕๐๐ อีกฝ่ายหนึ่งตีมันกิน แล้วให้นำแม่วุ้นที่ตีมันน้ำมนั้นไปเลี้ยงในป่าชะเอม แล้วแบ่งออกเป็น ๒ พวก รีดน้ำนมจากพวกหนึ่งไปให้อีกพวกหนึ่งตีมัน ทำอยู่โดยทำนองนี้ จนกระทั่งเหลือแม่วุ้นนมอยู่ ๘ ตัว ในวันขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือน ๖ ในเวลาใกล้รุ่ง นางให้คนไปจับแม่วุ้นนมทั้ง ๘ ผูกไว้แล้ว รีดน้ำนมใส่กระทะบนเตาไฟหุงข้าวมธุปายาส พอรাত্রีสว่างขึ้น ๑๕ ค่ำ แห่งวิสาขปุณณมี พระบรมโพธิสัตว์ทรงชำระสรีระกายแล้วประทับนั่งที่โคนต้นไทร ฝ่ายนางสุชาดาใช้นางปุณณทาสี ไปกวาดใต้ต้นไทร นางไปพบพระโพธิสัตว์เข้าใจว่าเป็นเทวดานั่งคอยรับเครื่องพลีกรรม จึงรีบกลับมาบอกนางสุชาดา นางสุชาดาพร้อมด้วยบริวารนำข้าวมธุปายาสไปยังต้นไทร เห็นพระมหาบุรุษก็เกิดโสมนัสยินดี จึงนำข้าวมธุปายาสเข้าไปถวายพร้อมทั้งถาดทอง ประณตไหว้แล้วกล่าวว่า มโนรถของข้าสำเร็จฉันทิด ขอสิ่งที่พระองค์ประสงค์จงสำเร็จ ฉันทันนั้น แล้วทูลลากลับ

พระสุบินนิมิต

ในคืนวันนั้นพระบรมโพธิสัตว์บรรทมหลับไป ทรงสุบินนิมิต ๕ ประการ คือ

๑. พระองค์ทรงบรรทมหงายบนพื้นดินมีภูเขาคิมวันต์เป็นเขนย พระพาหาซ้าย หยั่งลงไปในมหาสมุทรทิศบูรพา พระพาหาขวาหยั่งลงไปในมหาสมุทรทิศปัจฉิม พระบาททั้งคู่ หยั่งลงไปในมหาสมุทรทิศทักษิณ

๒. หล้าแพรกงอกขึ้นแต่พระนาภี (สะดือ) สูงขึ้นไปถึงท้องฟ้า

๓. หมู่หนอนตัวขาวหัวดำไต่ขึ้นมาจากพระบาทจนถึงพระชาณู (เข่า)

๔. นก ๔ จำพวก คือ สีเหลือง สีเขียว สีแดง และสีดำ บินมาจากทิศทั้ง ๔ มาจับ
 พุบลงแทบพระบาท แล้วกลับกลายเป็นสีขาวไปทั้งสิ้น

๕. พระองค์เสด็จขึ้นไปจงกรมบนยอดเขาที่เปราะอะเปื่อนไปด้วยมูตรคูถ แต่พระบาท
 ของพระองค์มิได้เปราะอะเปื่อน

พระองค์ทรงทำนายด้วยพระองค์เองว่า

ข้อ ๑ เป็นนิมิตที่จะได้ตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ

ข้อ ๒ เป็นนิมิตที่เทศนาอริยมรรค ๘ ประการ แก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

ข้อ ๓ เป็นนิมิตที่หมู่คฤหัสถ์จะมาสู่สำนักของพระองค์เป็นอันมากและบรรลุนิ
 ไตรสรณคัมภ์

ข้อ ๔ เป็นนิมิตว่าวาระทั้ง ๔ จะมาบวชในพระธรรมวินัยและตรัสรู้วิมุตติธรรม

ข้อ ๕ เป็นนิมิตว่าพระองค์จะได้ปัจจัย ๔ แต่ไม่ติดอยู่ในปัจจัยเหล่านั้น

ทรงลอยถาด

พระโพธิสัตว์ทรงรับถาดข้าวมธุปายาสแล้วทรงถือถาดข้าว เสด็จมายังริมฝั่งแม่น้ำ
 เนรัญชรา เสด็จตรงชำระพระวรกายให้สะอาดแล้วขึ้นมาประทับนั่งปั้นข้าวมธุปายาสได้ ๔๙ ปั้น
 ทรงเสวยจนหมดแล้วถือถาดพลางอธิษฐานว่า ถ้าอาตมาจะได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
 บรมโลกนาถ ขอให้ถาดนี้จลอยทวนกระแสน้ำขึ้นไป จึงลอยถาดในแม่น้ำ ขณะนั้นถาดก็ได้
 ลอยทวนกระแสน้ำไปไกลประมาณ ๘๐ ศอกแล้วจมลง พระโพธิสัตว์ทอดพระเนตรเห็นนิมิต
 ดังนั้น ก็ทรงโสมนัสเสด็จกลับป่าสาละวัน

เสด็จสู่ต้นพระศรีมหาโพธิ์

พอตะวันบ่ายก็เสด็จจากป่าร้าง ทรงรับหญ้าคา ๘ กำมือ ที่โสดถียพราหมณ์ถวาย
 ในระหว่างทาง เสด็จไปใกล้บริเวณต้นโพธิ์แล้วทรงปูลาดหญ้าคา อธิษฐานเป็นรัตนบัลลังก์
 ประทับนั่งหันพระพักตร์ไปทางทิศบูรพา พระปฤษฏางค์ไปทางลำต้นมหาโพธิ์ ขัดสมาธิตั้ง
 พระกายตรงดำรงพระสติมั่นเจริญอานาปานสติภาวนาแล้วตั้งสัตยาธิษฐานว่า ถ้ากมลสันดาน
 ยังไม่พ้นอาสวะกิเลสตราบใด แม้พระมังสะ (เนื้อ) พระโลหิต (เลือด) จะเหือดแห้งไป เหลือแต่
 พระตจะ (หนัง) นหารู (เอ็น) พระอัฐิ (กระดูก) ก็ตามที่ อาตมาจะไม่ลุกขึ้นจากบัลลังก์นี้

ทรงผจญวสวัตติมาร

ในกาลนั้น พญาวัสวัตติมาร ผู้มีใจบาป ติดตามพระมหาบุรุษอยู่ทุกเมื่อ จึงดำริว่า พระสิทธัตถกุมารปรารถนาจะพ้นวิสัยแห่งเรา เราควรจะทำอันตราย อย่าให้พ้นวิสัยเราไปได้ แล้วประกาศให้พลเสนามารมาประชุมพร้อมกัน ให้เนรมิตกาย มีประการต่าง ๆ แล้วยาตราทัพ ไปสู่ต้นมหาโพธิ์ กระทำการฟุ้งรมมีประการต่าง ๆ ฝ่ายพระบรมโพธิสัตว์ ทอดพระเนตรเห็น พญามาร ทรงช้างคิริเมฆละพ้อมด้วยพลเสนามารเป็นจำนวนมากมีอาวุธครบมือ ทรงรำพึง ในพระทัยว่า ข้าศึกเป็นจำนวนมาก จะกระทำการย่ำยีอาตมาเพียงผู้เดียว ในที่นี้ พระประยูรญาติ พระราชบิดา และพี่น้องญาติมิตรผู้ที่จะเป็นที่พึ่งพำนักและช่วยรบปัจจามิตรก็ไม่มี เว้นเสียแต่ บารมีเท่านั้น ดังนั้น พระองค์จึงทรงระลึกถึงบารมี ๓๐ ประการ และบุรุษโยธา ๗ ประการ คือ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา หิริ และโอตตปปะ เข้าต่อสู้กับพญามาร จนพญามาร พ่ายแพ้ยกหัตถ์ขึ้นนมัสการกล่าวสรรเสริญแล้วกลับไป พระโพธิสัตว์ขจัดมารเสียได้ก่อนที่ พระอาทิตย์จะอัสดงคต

บำเพ็ญเพียรทางใจและได้ตรัสรู้

ฝ่ายพระผู้มีพระภาค ครั้นเสวยพระกระยาหารหยาบ ทำพระวรกายให้กลับมี พระกำลังขึ้นได้อย่างเก่าแล้วทรงเริ่มความเพียรเป็นไปในจิตเพ่งอยู่ในอารมณ์อันเดียวจนเป็น สมาธิ พระองค์ได้บรรลุฌานที่ ๑ ฌานที่ ๒ ฌานที่ ๓ ฌานที่ ๔ โดยลำดับ เมื่อจิตตั้งมั่นเป็น สมาธิบริสุทธิ์ปราศจากเครื่องเศร้าหมอง ไม่มีความพอใจรักใคร่ในกามเป็นต้นอย่างนี้แล้วทรง คำนึงถึงอุบายที่จะให้พ้นจากชรา พยาธิ มรณะที่พระองค์ได้แสวงหาอยู่นั้นต่อไป ทรงพระดำริว่า ก็สิ่งใดมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นต้องมีชรา พยาธิ มรณะ เป็นธรรมดา ใคร ๆ จะปรารถนา อย่าให้ชรา พยาธิ มรณะ เลย ไม่เป็นที่ตั้งแห่งความสมประสงค์ได้ ความทุกข์หนักพระทัย เพราะชรา พยาธิ มรณะนั้น ย่อมมีเพราะความถือมั่นว่ามีแก่ตน ถ้าไม่ถือมั่นอย่างนั้นแล้ว ทุกข์นั้นก็ไม่มีใครบังอาจคิดได้อย่างนี้แลเป็นอุบายที่จะให้พ้นจากชรา พยาธิ มรณะได้ ครั้นเมื่อ พระผู้มีพระภาคทรงพระดำริฉะนี้แล้ว จึงทรงแสวงหาอุบายเป็นเหตุไม่ถือมั่นต่อไป ก็ความไม่ ถือมั่นนั้นจะมีได้ ก็เพราะพิจารณาแยกกายใจนี้ออกเป็นส่วน เป็นกอง พิจารณาเห็นแต่เพียง เป็นส่วนเป็นกองทั่วทั้งหมด พระผู้มีพระภาคได้ทรงกำหนดเห็นกายใจของพระองค์ ในกาล ที่ล่วงไปแล้วก็ดี ที่มีอยู่ ณ บัดนี้ก็ดี เป็นส่วน ๆ เป็นกอง ๆ ทั่วทั้งหมด ตามอย่างทีกล่าวแล้ว ข้อนี้เป็นวิชาที่ ๑ พระองค์ได้ตรัสรู้เองโดยลำพังในยามต้นแห่งราตรีนั้น

เมื่อวิชาที่ ๑ เกิดขึ้น กำจัดอวิชาความไม่รู้เป็นเหตุให้หลงมึตอยู่ในกายใจอย่างนี้แล้ว พระองค์ทรงปรารภส่วนชั้น (กอง) ของเหล่าสัตว์ ซึ่งได้กำหนดรู้แล้วนั้นซึ่งเรียกโดยสมมติว่าสัตว์อันเกิดแล้วจตุเคลื่อนไปเหมือนกันหมด แต่เหตุไฉน บางพวกจึงต่ำช้าเลวทราม บางพวกประณีต บางพวกมีผิวพรรณอันดี บางพวกมีผิวพรรณทราม บางพวกได้สุข บางพวกได้ทุกข์ ทรงเห็นด้วยพระญาณดั่งจักษุทิพย์อันบริสุทธิ์ ล่วงญาณที่เป็นของมนุษย์สามัญว่าส่วนชั้น (กอง) ที่เรียกตามสมมติว่าสัตว์นั้น ที่เกิดแล้วจตุเคลื่อนไปเหมือนกันหมด แต่เป็นต่างกันดังนี้ เพราะเป็นไปตามกรรมที่ตัวกระทำ ข้อนี้เป็นวิชาที่ ๒ ในยามเป็นท่ามกลางแห่งราตรีนั้น

เมื่อวิชาที่ ๒ เกิดขึ้น กำจัดอวิชาความไม่รู้ ที่เป็นเหตุให้หลงมึตในความเป็นต่าง ๆ แห่งส่วนแห่งชั้น (กอง) ที่เรียกตามสมมติว่า สัตว์อันเกิดขึ้นแล้วจตุเคลื่อนไปดังนี้แล้ว ก็ชื่อว่าได้ทรงเห็นลักษณะทั้ง ๒ คือ ปัจจัยตลักษณะ คือ กำหนดโดยความเป็นส่วนเป็นชั้น (กอง) และสามัญลักษณะ คือ กำหนดโดยความเป็นสภาพเสมอกัน คือ ความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตาไม่ใช่ตน ครั้นทรงเห็นลักษณะทั้ง ๒ อย่างนี้แล้ว พระองค์ทรงกำหนดเห็นส่วนชั้น (กอง) เหล่านั้นว่าเป็นเพียงทุกข์ คือ สิ่งอันสัตว์ถือมั่นว่าเป็นของตน แล้วก็อดทนได้ยาก ตัณหาความดิ้นรนทะยานอยาก เป็นปัจจัยแห่งความถือมั่นนั้น เป็นเหตุให้ทุกข์นั้นเกิดความดับแห่งทุกข์ที่เป็นผลนั้น ย่อมมีเพราะความดับแห่งตัณหาที่เป็นเหตุ ปัญญาอันเห็นชอบ ความดำริชอบ วาจาชอบ การงานชอบ เลี้ยงชีวิตชอบ ความเพียรชอบ ระลึกชอบ ตั้งใจไว้ชอบ เป็นทางให้ถึงความดับทุกข์ และทรงกำหนดรู้อาสวะกิเลสที่หมักดองอยู่ในสันดาน เหตุให้เกิดอาสวะ ความดับอาสวะและข้อปฏิบัติเป็นทางให้ถึงความดับอาสวะ แจ่มชัดตามเป็นจริงแล้วอย่างไร เมื่อพระองค์ทรงรู้เห็นอย่างนี้ จิตก็พ้นจากอาสวะทั้งปวงไม่ถือมั่น ข้อนี้เป็นวิชาที่ ๓ พระองค์ได้ตรัสรู้แล้วโดยลำพังพระองค์เอง ในยามเป็นที่สุดแห่งราตรีนั้น กำจัดอวิชาความไม่รู้แจ้งที่เหตุให้หลงมึตไม่รู้ในอริยสัจทั้ง ๔ เสียได้

วิชาหรือญาณ ๓ อย่างนี้ พระองค์ได้ตรัสรู้แล้วในราตรีแห่งวิสาขบูชาบุรณมีดิถีเพ็ญ พระจันทร์เต็มดวง ที่ได้ร่วมไม้้อสสัตถพฤกษ์ (โพธิ์) เพราะตรัสรู้วิชา ๓ อย่างนี้ได้ โดยลำพังพระองค์เองแล้ว ทำจิตให้พ้นจากกิเลสอาสวะได้สิ้นเชิง พระองค์จึงได้พระนามโดยคุณนิมิตว่า **อรหิ สมมาสมพุทโธ แปลว่า ผู้ไกล ผู้ควร ผู้ตรัสรู้แล้วเองโดยชอบ** ดังนั้น ใน ๓ ยามแห่งราตรี จึงสรุปได้ ดังนี้

ปฐมยาม

ในราตรีปฐมยาม พระมหาบุรุษทรงเจริญสมาธิภาวนายังสมบัติ ๘ ประการ ให้บังเกิดขึ้นแล้วทรงบรรลุนิยามที่ ๑ คือ ปุพเพนิวาसानุสสติญาณ ความรู้ระลึกชาติหนหลังของพระองค์ได้ ด้วยกำลังอภิญญา โดยปฏิโลมตั้งแต่บัลลังก์อาสน์ หนึ่งชาติ สองชาติ จนกระทั่งหาประมาณมิได้

มัชฌิมยาม

ในมัชฌิมยาม ทรงบรรลุนุตตูปปาตญาณ หรือทิพยจักขุญาณ พระองค์ทรงมีทิพยจักขุ ล่วงจักขุมนุษย์ เห็นเหล่าสัตว์ที่จุติและบังเกิด ที่ต่ำช้าและประณีตมีผิวพรรณทรามและดีใน ทุกติและสุคติ ตามสมควรแก่กุศลและกุศลที่ตนได้กระทำไว้ เหมือนบุรุษที่อยู่ในที่สูง ไกล่ทาง ๔ แพร่ง สามารถเห็นเหล่าชนที่สัญจรไปมาจากที่นี้สู่ที่โน้นได้

ปัจฉิมยาม

ในปัจฉิมยาม สมัยใกล้รุ่ง ทรงบรรลุนิวาสวัคขยญาณ ทรงพิจารณาปัจจยการ ในปฏิจจสมุปบาทธรรม คือ อวิชชา เป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร เป็นต้น อันเป็นปัจจัยอาศัย ซึ่งกันและกันเกิดขึ้นเป็นลำดับ นับว่าเป็นที่เกิดแห่งกองทุกข์ทั้งปวง แล้วพิจารณาถึงการดับ ทุกข์ทั้งหมดว่า เมื่ออวิชชาดับ สังขารก็พลอยดับตามไปด้วย เป็นต้น ทรงพิจารณาทั้งโดยส่วน อนุโลมและปฏิโลม

พออรุณทอแสงขึ้นจับขอบฟ้า พระบรมโพธิสัตว์ก็ตรัสรู้พระสัพพัญญุตญาณดับสิ้น กิเลสอาสวะเป็นสมุจเฉทปหานพร้อมด้วยความมหัศจรรย์ เหมือนโลกธาตุดับสั่นไหว ทั่วปฐพีพิล พระทศพลจึงเปล่งสีหนาท เป็นปฐมอุทานเยาะเย้ยตมหา ด้วยพระคาถาว่า **อเนกชาติ สํสารํ เป็นต้น**

ปริเฉทที่ ๓ สัตตมหาสถาน

เสวยวิมุตติสุข

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสรู้วิชชา ๓ ประการโดยชอบแล้ว ประทับอยู่ ณ ภายใต้อัม
พระศรีมหาโพธิ์นั้นซึ่งตั้งอยู่ที่ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ตำบลอุรุเวลาเสนานิคม แคว้นมคธ
(ปัจจุบันเรียกว่า พุทธคยา รัฐพิหาร อินเดีย)

สัปดาห์ที่ ๑ ทรงเสวยวิมุตติสุข (สุขเกิดแต่ความพ้นจากกิเลสอาสวะ) สิ้นกาล ๗ วัน
ครั้งนั้นทรงพิจารณาปฏิจสมุุปบาท (สภาพอาศัยปัจจัยเกิดขึ้น) ที่ทรงกำหนดรู้แล้วนั้นตามลำดับ
และถอยกลับทั้งข้างเกิด ทั้งข้างดับ ตลอดยามสามแห่งราตรีแล้ว เปล่งอุทาน (พระวาจาที่
เปล่งขึ้นโดยความเบิกบานพระหฤทัย) ในยามละครั้ง

อุทานในปฐมยาม (ยามต้น) ว่า เมื่อใด ธรรมทั้งหลาย คือ อริยสัจ ๔ ปรากฏชัดแก่
พราหมณ์ผู้มีความเพียร พงอยู่ เมื่อนั้น ความสงสัยทั้งปวงของพราหมณ์นั้น ย่อมฉิบหายไป
เพราะพราหมณ์นั้นรู้แจ้งธรรมคือกองทุกข์ทั้งสิ้นกับทั้งเหตุ

อุทานในมัชฌิมยาม (ยามท่ามกลาง) ว่า เมื่อใด ธรรมทั้งหลายปรากฏชัดแก่พราหมณ์
ผู้มีความเพียร พงอยู่ เมื่อนั้น ความสงสัยทั้งปวงของพราหมณ์นั้นย่อมสิ้นไป เพราะพราหมณ์
นั้นได้รู้ความสิ้นแห่งปัจจัยทั้งหลาย

อุทานในปัจฉิมยาม (ยามที่สุด) ว่า เมื่อใด ธรรมทั้งหลายปรากฏชัดแก่พราหมณ์
ผู้มีความเพียร พงอยู่ เมื่อนั้นย่อมกำจัดมารและเสนามาร คือ ขรา พยาธิ มรณะ เสียได้
ดุจพระอาทิตย์อุทัยกำจัดมืดทำอากาศให้สว่างฉะนั้น

สัปดาห์ที่ ๒ เสด็จออกจากร่มภายใต้อัมพระศรีมหาโพธิ์ไปทางทิศอีสานประทับยืน
ทอดพระเนตรโดยมิได้กระพริบ บุษาดันพระศรีมหาโพธิ์ ตลอด ๗ วัน สถานที่นั้น จึงได้นามว่า
อนิมิสสเจตีย์

สัปดาห์ที่ ๓ เสด็จจากที่นั้นกลับมาหยุด ณ ระหว่างต้นพระศรีมหาโพธิ์กับอนิมิสส
เจตีย์ อธิษฐานสถานที่จงกรม ทรงจงกรมกลับไปกลับมาตลอด ๗ วัน สถานที่นั้น จึงได้นาม
ว่ารัตนจงกรมเจตีย์

สัปดาห์ที่ ๔ เสด็จไปสู่สถานที่ซึ่งเทวดาเนรมิตขึ้นในทิศพายัพแห่งต้นพระศรีมหาโพธิ์
ทรงพิจารณาพระอภิธรรม เมื่อทรงพิจารณาถึงมหาปฏฐาน ซึ่งมีปัจจัย ๒๔ พระฉัพพรรณรังสี

คือ รัศมี ๖ ประการ ก็โอภาส แผ่ซ่านออกจากพระศรีร่างกายแวดล้อมไปโดยรอบประมาณ ๑๒ ศอก สถานที่นั้น เรียกว่า รัตนฆรเจดีย์ (เรือนแก้ว)

สัปดาห์ที่ ๕ เสด็จออกจากภายใต้ร่มพระศรีมหาโพธิ์ ไปยังภายใต้ร่มไทร ซึ่งเป็นที่พักแห่งคนเลี้ยงแพะ อันได้ชื่อว่า อชปาลนิโครธ ทรงนั่งเสวยวิมุตติสุข ๗ วัน ขณะนั้นมีพราหมณ์คนหนึ่ง มีชาตินิสัยชอบตวาดคนอื่นว่า หี หี เดินมาอยู่ที่นั่น ทูลถามถึงพราหมณ์และธรรมซึ่งทำบุคคลให้เป็นพราหมณ์ว่า บุคคลชื่อว่าเป็นพราหมณ์ด้วยเหตุเพียงเท่าไรและธรรมอะไรทำบุคคลให้เป็นพราหมณ์ พระองค์ตรัสตอบว่า พราหมณ์ ผู้ใดมีบาปกรรมอันลอยเสียแล้ว ไม่มีกิเลสเป็นเครื่องชูงคนอื่นว่า หี หี เป็นคำหยาบ และไม่มีกิเลสย่อมจิตใจที่ติดแน่นดุจน้ำฝาด มีตนสำรวมจบเวท คือ วิชชาทั้ง ๓ แล้ว มีพรหมจรรย์ได้อยู่จบแล้ว ผู้นั้นไม่มีกิเลสเครื่องฟุ้งในโลกลมแม้หน้อยหนึ่ง ควรกล่าวถ้อยคำว่า ตนเป็นพราหมณ์โดยธรรม

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงสมณะและธรรมที่ทำให้บุคคลให้เป็นสมณะว่า เป็นพราหมณ์ ในพระพุทธศาสนาด้วยพระวาจานี้ อธิบายว่า พราหมณ์พวกหนึ่ง ถือตัวว่าเป็นเหล่าก่อบ้างเนื่องมาแต่พรหม จึงได้นามว่าพราหมณ์ แปลว่า เป็นวงศ์พรหม พราหมณ์นั้นระวังชาติของตนไม่ให้ปนคละด้วยชาติอื่น แม้จะหาสามีภริยากี่หาแต่พวกพราหมณ์เท่านั้น เพราะจะไม่ให้เจือปนด้วยชาติอื่น เขาถือว่าตัวเขาเป็นอุภโตสุชาติ เกิดแล้วดีทั้ง ๒ ฝ่าย คือ ทั้งฝ่ายมารดาบิดา เป็นสังสุทธคหณิ มีกรรมเป็นที่ถือปฏิสนธิมหุดจดี แม้ชาติอื่นที่นับว่าต่ำกว่าชาติพราหมณ์ ก็นับถือพราหมณ์เหมือนคนนับถือพระพุทธศาสนา นับถือสมณะพราหมณ์นั้นมีวัตรเครื่องทรมาณกายให้ลำบากโดยอาการต่าง ๆ เรียกว่า พรหมจรรย์ ผู้ใดประพฤติวัตรนั้น ชื่อว่าประพฤติพรหมจรรย์ และเขามีวิธีลอบบาปหรือล้างบาป คือ ตั้งพิธีอย่างหนึ่งเป็นงานประจำปี ที่เรียกว่าคิวารัตริ ในพิธีนั้นเขาลงอาบน้ำในแม่น้ำ สระเกล้าชำระกายให้หมดจดแล้ว ถือว่าได้ลอบบาปไปตามกระแสแล้ว เป็นสิ้นบาปกันคราวหนึ่งถึงปีก็ทำใหม่ เขามีเวท ๓ อย่าง ชื่ออิรูปเพท ๑ ยชูปเพท ๑ สามเพท ๑ ถ้าเติมอถัพเพทเข้าด้วย เป็น ๔ คือ คัมภีร์แสดงการบูชายัญ และกิจที่จะต้องทำในศาสนาของเขา ผู้ใดเรียนจบเพท ทั้ง ๓ หรือ ทั้ง ๔ นั้นแล้ว ชื่อว่าถึงที่สุดเพท พราหมณ์ก็คือคนชาตินั้น ธรรมที่ทำให้บุคคลให้เป็นพราหมณ์ ก็คือไตรเพท

สัปดาห์ที่ ๖ เสด็จออกจากร่มไม้ชปาลนิโครธ ไปยังไม้จิกซึ่งมีชื่อว่ามูจลินท์ ทรงนั่งเสวยวิมุตติสุข ๗ วัน ทรงเปล่งอุทาน ณ ที่นั้นว่า ความสงบเป็นสุขของบุคคลมีธรรมอันได้

สดับแล้วยินดีอยู่ในที่สงัด รู้เห็นสังขารทั้งปวง ตามเป็นจริงอย่างไร ความเป็นคนไม่มีความเบียดเบียน คือความสำรวมในสัตว์ทั้งหลาย และความเป็นคนไม่มีความกำหนดในสันดานแล้ว คือความล่วงกามทั้งหลายเสียได้ด้วยประการทั้งปวง เป็นสุขในโลก ความน้อมอัสมิมานะ คือความถือว่าตัวตนให้หมดได้นี้ เป็นสุขอย่างยิ่ง ในที่นั้นมีพญานาคตนหนึ่ง ชื่อมุจลินท์ บังเกิดอยู่ในสระโบกขรณี อยู่ใกล้ต้นจิกเข้ามาวางขนดกาย ๗ รอบ วงรอบพระวรกายพระพุทธรองค์ และแผ่พังพานป้องกันฝนมิให้ถูกพระวรกาย เมื่อฝนหายไปแล้ว จึงจำแลงเพศเป็นมาณพ ยืนถวายสักการะเฉพาะพระพักตร์แล้วหลีกไป

สัปดาห์ที่ ๗ เสด็จออกจากร่มไม้มุจลินท์ไปยังไม่เกิดซึ่งได้นามว่า ราชายตนะ ซึ่งมีอยู่ทางทิศทักษิณแห่งต้นพระศรีมหาโพธิ์ ทรงนั่งเสวยวิมุตติสุข ๗ วัน เวลานั้นมีพาณิชนสองคน ชื่อตปุสสะ ๑ ภัลลิกะ ๑ เดินทางไกลมาจากอุกกกลชนบทถึงที่นั่น ได้เห็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าประทับอยู่ภายใต้ต้นไม้อราชายตนะ จึงนำสัตตมุงสัตตูก้อนซึ่งเป็นเสบียงสำหรับเดินทางเข้าไปถวายแล้ว ขณะนั้นบาตรของพระองค์ไม่มี ทำวมหาราชทั้ง ๔ จึงได้นำบาตรศิลาถวาย เมื่อพระพุทธรองค์ทรงรับแล้วทำภักติกิจเสร็จ พาณิชน ๒ พี่น้องแสดงตนเป็นอุบาสกถึงพระพุทธรกับพระธรรมเป็นสรณะที่พึ่ง ประเภทเทววาจิกอุบาสก (อ่านว่า ทะเววาจิกอุบาสก) นับว่าเป็นอุบาสกคนแรกในโลกแล้วขอสิ่งของที่ระลึก พระพุทธรองค์ทรงประทานพระเกศา ๘ เส้น

สัปดาห์พรหมอาราธนา

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จออกจากร่มไม้ราชายตนะเสด็จกลับไปประทับภายใต้ร่มไม้ชุปาลนิโครธอีก พระองค์ดำริถึงธรรมที่พระองค์ได้ตรัสรู้แล้วว่าธรรมที่ตถาคตตรัสรู้นี้ ลึกซึ่งสุขุม ยากที่เหล่าสัตว์จะรู้ตามได้ ไม่ทรงเห็นใครที่เหมาะสม ขณะนั้น ท้าวสัหมบดีพรหม ได้ทราบพุทธรดำริแล้ว จึงได้เข้าเฝ้ากราบทูลอาราธนาให้ทรงแสดงธรรมโปรดเวไนยสัตว์ ทรงอาศัยพระกรุณาในหมู่สัตว์ จึงพิจารณาว่า จะมีผู้รู้ทั่วถึงธรรมนั้นบ้างหรือไม่ เมื่อทรงตรวจดูแล้วทรงดำริต่อไปว่า บุคคลที่มีกิเลสน้อยเบาบางก็มี กิเลสหนักก็มี มีอินทรีย์ คือ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญาแก่กล้าก็มี มีอินทรีย์อ่อนก็มี มีอาการอันดีก็มี มีอาการอันชั่วก็มี จะพึงสอนให้รู้ได้โดยง่ายก็มี จะพึงสอนให้รู้ได้โดยยากก็มี เป็นผู้สามารถจะรู้ได้ก็มี ไม่สามารถจะรู้ได้ก็มี เปรียบด้วยในกออุบลหรือในกอบัวหลวงหรือในกอบัวขาว ดอกบัวที่เกิดแล้วในน้ำ เจริญแล้วในน้ำ น้ำเลี้ยงอุบลแก้วไว้ บางเหล่ายังจมอยู่ในน้ำ บางเหล่าตั้งอยู่เสมอน้ำ

บางเหล่าที่ตั้งขึ้นพันน้ำ ในดอกบัว ๓ เหล่านั้น ดอกบัวที่ตั้งขึ้นพันน้ำแล้วนั้น พอได้รับแสง พระอาทิตย์ก็จักบานในวันนี้ ดอกบัวที่ตั้งอยู่เสมอน้ำนั้นจักบานในวันรุ่งขึ้น ดอกบัวที่ยังจม อยู่ในน้ำ จักบานในวันต่อ ๆ ไป ดอกบัวที่จักบานมี ๓ อย่างฉันทใด บุคคลที่สามารถจะรู้ธรรม พิเศษได้ ก็เป็น ๓ จำพวกฉันทนั้น คือ อุคฆติตัญญู ๑ วิปจิตัญญู ๑ เนยยะ ๑ ในบุคคล ๓ จำพวกนั้น

บุคคลใด มีอุปนิสัยสามารถจะรู้จักธรรมพิเศษได้โดยพลัน พร้อมกับเวลาที่ท่านผู้รู้ แสดงธรรมสั่งสอน บุคคลนั้นชื่อว่า อุคฆติตัญญู

บุคคลใดเมื่อฟังคำอธิบายความแห่งคำที่ย่อให้พิสดารออกไปจึงจะรู้ธรรมพิเศษนั้นได้ บุคคลนั้นชื่อว่า วิปจิตัญญู

บุคคลใด เมื่อปากเพียร จำอุทเทส ถามความ ใคร่ครวญโดยอุบายที่ชอบ คบกัลยาณมิตร จึงจะรู้ธรรมพิเศษนั้นได้ บุคคลนั้นชื่อว่า เนยยะ

ส่วนบุคคลอีกประเภทหนึ่ง แม้ฟังธรรมแล้วจำไว้ได้ บอกกล่าวธรรมนั้นแก่ผู้อื่นเป็น อันมาก ก็ไม่อาจรู้ธรรมพิเศษได้ บุคคลนั้นเป็นคนอาภัพ เปรียบด้วยบัวที่ไม่มีโอกาสบานได้ จักเป็นอาหารแห่งปลาและเต่า บุคคลนั้นชื่อว่า ปทปรมะ

ปริเฉทที่ ๔ ประกาศพระศาสนา

เสด็จโปรดฤๅษีปัญจวัคคีย์

ครั้นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงทราบด้วยพระปัญญาว่า บุคคลผู้ควรจะรู้ทั่วถึง ได้มีอยู่ อย่างนี้แล้ว ทรงตั้งพระทัยในอันที่จะแสดงธรรมสั่งสอนมหาชน ทรงพระดำริหาคนที่ จะเป็นผู้รับเทศนาที่แรกว่า เราจะแสดงธรรมแก่ใครก่อนดีหนอ ใครจักรู้ธรรมนี้ได้ฉับพลัน ขณะนั้น ทรงระลึกถึงอาหารดาบสและอุทกดาบส ซึ่งพระองค์เคยไปอาศัยศึกษาลัทธิในสำนัก ของท่านในกาลก่อนว่า ท่านทั้งสองเป็นคนฉลาด ทั้งมีกิเลสเบาบาง สามารถจะรู้ธรรมนี้ได้ ฉับพลัน แต่ท่านทั้งสองสิ้นชีพเสียแล้ว ต่อมาทรงนึกถึงฤๅษีปัญจวัคคีย์ว่า ปัญจวัคคีย์มีอุปการะ แก่เรามาก ท่านเหล่านั้นได้เป็นผู้อุปัชฌ์กรูณาบำรุงเราเมื่อครั้งบำเพ็ญเพียร เราควรจะแสดงธรรม แก่ท่านเหล่านั้นก่อน จึงตัดสินใจพระทัยจะแสดงธรรมแก่ฤๅษีปัญจวัคคีย์ก่อนอย่างนี้แล้ว ทรงพระดำเนินไปโดยทางที่จะไปยังเมืองพาราณสี ครั้นถึงระหว่างแม่น้ำคยาภกับต้นพระศรี- มหาโพธิ์พบอชิวกคนหนึ่งชื่ออุปกะ เดินสวนทางมา อุปกาชิวกเห็นพระฉวีวรรณของพระองค์ ผุดพ่อง นึกประหลาดใจ จึงทูลถามว่า ใครเป็นศาสดาผู้สอนของท่าน พระพุทธองค์ตรัสว่า เราเป็นสยัมภู ผู้เป็นเองในทางตรัสรู้ ไม่มีใครเป็นครูสั่งสอน อุปกาชิวก ไม่เชื่อ สิ้นศรัทธาแล้ว หลีกไป พระองค์เสด็จถึงป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แขวงเมืองพาราณสี (ปัจจุบันเรียกว่า สารนาถ อินเดีย) ซึ่งเป็นที่อยู่แห่งฤๅษีปัญจวัคคีย์นั้น

ฝ่ายฤๅษีปัญจวัคคีย์ ได้เห็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จมาแต่ไกล จึงนัดหมายกันว่า พระสมณโคดมนี้ ได้คลายความเพียรเวียนมาเพื่อความเป็นคนมักมากเสด็จมาที่นี่ บรรดา พวกเรา ผู้ใดผู้หนึ่ง ไม่ควรไหว้ ไม่ควรลุกขึ้นต้อนรับเธอ ไม่พึงรับบาตรจีวรของเธอเลย ก็แต่ ว่าพวกเราควรตั้งอาสนะที่นั่งไว้ ถ้าเธอปรารภนา ก็จะนั่ง ครั้นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จ เข้าไปถึง พวกฤๅษีปัญจวัคคีย์พุดกับพระองค์ด้วยโวหารไม่เคารพ คือ พุดออกพระนามและ ใช้คำเรียกพระองค์ว่า อาวุโส พระองค์ตรัสห้ามแล้วตรัสบอกว่า เราได้ตรัสรู้มฤตธรรมโดย ชอบเองแล้ว ท่านทั้งหลายคอยฟังเถิดเราจักสั่งสอน เมื่อท่านทั้งหลายปฏิบัติตามเราสั่งสอน ไม่นานนัก ก็จักบรรลุอมฤตธรรมนั้น

ทรงแสดงปฐมเทศนา

เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ตรัสเตือนฤๅษีปัญจวัคคีย์ให้คอยฟังอย่างนี้แล้ว ฤๅษี ปัญจวัคคีย์กล่าวคำนล่ำเลิกเหตุในปางหลังว่า อาวุโส โคดม ด้วยความประพุดตಿಯ่างนั้น

ท่านยังไม่บรรลุนิเทศได้ บัดนี้ ท่านมาปฏิบัติเพื่อความเป็นคนมักมากแล้ว เหตุไฉน ท่านจักบรรลุนิเทศได้เล่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเตือนอุชชิวักคีย์ พุคคัตค่าน โต้ตอบกันอย่างนั้น ถึง ๒ ครั้ง ๓ ครั้งพระองค์จึงตรัสเตือนให้เธอตามระลึกในหนหลังว่า เธอทั้งหลายจำได้หรือ วาจาเช่นนี้เราได้เคยพูดแล้วในปางก่อนแต่กาลนี้ อุชชิวักคีย์ นึกขึ้นได้ว่า พระวาจาเช่นนี้ไม่เคยมีเลย จึงมีความสำคัญในอันจะฟังพระองค์ทรงแสดงธรรม โดยเคารพพระองค์ทรงประกาศพระสัพพัญญุตญาณ โดยการย้งวงล้อแห่งธรรมให้เป็นไปแก่ ชาวโลกทั้งปวง ในวันเพ็ญขึ้น ๑๕ ค่ำ แห่งอาสาฬหมาส (เดือน ๘)

ในวาระแรกทรงประกาศทาง ๒ สาย ที่ไม่ควรดำเนิน คือ

๑ กามสุขัลลิกานุโยค การหมกมุ่นหาความสุขอยู่ในกาม

๒ อตตกิลมณานุโยค การกระทำความเพียรโดยการทรมาณตนให้ลำบาก

ในวาระที่ ๒ ทรงประกาศทางสายกลางที่ควรดำเนินคือ มัชฌิมาปฏิปทา ได้แก่ มรรคมีองค์ ๘ ประการ คือ ๑ สัมมาทิฏฐิ เห็นชอบ ๒ สัมมาสังกัปปะ ดำริชอบ ๓ สัมมาวาจา เจรจาชอบ ๔ สัมมากัมมันตะ การงานชอบ ๕ สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตชอบ ๖ สัมมาวายามะ พยายามชอบ ๗ สัมมาสติ ระลึกชอบ ๘ สัมมาสมาธิ ตั้งใจมั่นชอบ

ในวาระที่ ๓ ทรงประกาศอริยสัจ ๔ ประการ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรคว่า ๑ ทุกข์ เป็นสิ่งที่ควรกำหนดรู้ ๒ สมุทัย เป็นสิ่งที่ควรละ ๓ นิโรธ เป็นสิ่งที่ควรทำให้แจ้ง ๔ มรรค เป็นสิ่งที่ทำให้เกิดมีขึ้น

ขณะที่พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมว่า ข้อนี้ทุกข์ และทุกข์นี้นั้นควรกำหนดรู้ด้วย ปัญญา เราได้กำหนดรู้แล้ว ข้อนี้เหตุให้ทุกข์เกิด เหตุให้ทุกข์เกิดนี้นั้นควรละเสีย เราได้ละแล้ว ข้อนี้เหตุให้ทุกข์ดับ เหตุให้ทุกข์ดับนี้นั้นควรทำให้แจ้งชัด เราได้ทำให้แจ้งชัดแล้ว ข้อนี้ข้อปฏิบัติ ให้ถึงความดับทุกข์ ข้อปฏิบัตินี้นั้นควรทำให้เกิด เราได้ทำให้เกิดแล้ว และพระพุทธองค์ตรัสว่า ภิคุชทั้งหลาย ปัญญาอันรู้อันเห็นตามเป็นจริงแล้วอย่างไรในของจริงแห่งอริยบุคคลทั้ง ๔ เหล่านี้ของเราซึ่งมีรอบ ๓ มีอาการ ๑๒ อย่างนี้ ยังไม่หมดจดเพียงใด เรายังยืนยัน ตนว่าเป็นผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ ไม่มีความตรัสรู้อื่นจะยิ่งกว่าในโลกได้เลยเพียงนั้น เมื่อใด ปัญญาอันรู้อันเห็นตามเป็นจริงแล้วอย่างไรในของจริงแห่งอริยบุคคลทั้ง ๔ เหล่านี้ของเรา หมดจดดีแล้ว เมื่อนั้นเรายืนยันตนได้ว่าเป็นผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ ไม่มีความตรัสรู้อื่นจะยิ่งกว่า ในโลก อนึ่ง ปัญญาอันรู้อันเห็นได้เกิดขึ้นแล้วแก่เราว่า ความพ้นพิเศษของเราไม่กลับกำเริบ ความเกิดอันนี้เป็นที่สุดแล้ว บัดนี้ไม่มีความเกิดอีก

โกณฑัญญะได้ดวงตาเห็นธรรม

ญาณ ปัญญา วิชชา แสงสว่าง ดวงตาปราศจากธุลีมลทิน ได้เกิดขึ้นแล้วแก่
โกณฑัญญะที่ว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่ง มีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดมีความดับเป็นธรรมดา
พระองค์ทรงทราบว่โกณฑัญญะได้ดวงตาเห็นธรรมแล้ว

เมื่อพระองค์ตรัสจบลง ก็บังเกิดมหัศจรรย์หมื่นโลกธาตุหวั่นไหว ดวงตาเห็นธรรม
ได้เกิดมีแก่พรหม ๑๘ โภกฺก มีโกณฑัญญะเป็นต้น ดังนั้น พระองค์จึงเปล่งอุทานว่า **อญญาสิ
วต โภ โกณฑญโ** อญญาสิ วต โภ โกณฑญโ แปลว่า **โกณฑัญญะ ได้รู้แล้วหนอ ๆ**
เหตุนั้น ท่านโกณฑัญญะ จึงได้นามว่า **อัญญาโกณฑัญญะ** ตั้งแต่นั้นมา นับว่าสังขัตตะ
เกิดขึ้นแล้วในโลก เป็นเหตุให้พระรัตนตรัยครบบริบูรณ์

ทรงประทานการบวชด้วยวิธีเอหิภิกขุอุปสัมปทา

ฝ่ายโกณฑัญญะ ได้เห็นธรรมสิ้นความสงสัย ถึงความเป็นคนแก่ล้าช้า ปราศจาก
ความครั่นคร้ามในอันประพฤติตามคำสั่งสอนของพระศาสดา เป็นคนมีความเชื่อในพระศาสดา
ด้วยตนเอง ไม่ต้องเชื่อจากผู้อื่น จึงทูลขออุปสมบทในพระธรรมวินัยว่า ขอข้าพระพุทธเจ้า
พึงได้อุปสมบทในสำนักของพระองค์เถิด พระศาสดาทรงอนุญาตให้โกณฑัญญะเป็นภิกษุ
ในพระธรรมวินัยนี้ด้วยพระวาจาว่า “เธอจงเป็นภิกษุมาเถิด ธรรมอันเรากล่าวดีแล้ว เธอจง
ประพฤติพรหมจรรย์ เพื่อทำที่สุดทุกข์โดยชอบเถิด” พระวาจานั้นก็ให้สำเร็จอุปสมบท
แก่ท่าน เรียกว่า **เอหิภิกขุอุปสัมปทา** ส่วนผู้ที่ได้รับอนุญาตเป็นภิกษุด้วยพระวาจาเช่นนี้
เรียกว่า **เอหิภิกขุ** พระศาสดาทรงอนุญาตให้โกณฑัญญะ เป็นภิกษุในพระพุทธศาสนา ด้วย
พระวาจาเช่นนั้นเป็นครั้งแรกในพุทธกาล จำเดิมแต่กาลนั้นมา ทรงสั่งสอนท่านทั้ง ๔ ที่เหลือ
นั้นด้วยธรรมเทศนาตามสมควรแก่อัธยาศัย วัปปฤๅษี และภัททิยฤๅษี ได้ดวงตาเห็นธรรมอย่าง
พระอัญญาโกณฑัญญะแล้วทูลขออุปสมบท พระศาสดาก็ประทานอุปสมบทแก่ท่านทั้ง ๒ นั้น
เหมือนอย่างประทานแก่พระอัญญาโกณฑัญญะ ครั้งนั้นสาวกทั้ง ๓ เทียวบิณฑบาต นำอาหาร
มาเลี้ยงกันทั้ง ๖ องค์ ภายหลังมหานามฤๅษีและอัสสชิฤๅษี ได้ดวงตาเห็นธรรมเหมือนท่าน ๓
องค์แล้วทูลขออุปสมบท พระศาสดาก็ทรงอนุญาตอุปสมบทแก่ท่านทั้ง ๒ เหมือนอย่างทรง
อนุญาตแก่ท่านทั้ง ๓

ทรงแสดงอนัตตลักษณะสูตร

เมื่อภิกษุปัญจวัคคีย์ตั้งอยู่ในที่แห่งสาวกแล้ว มีอินทรียักษ์แก่กล้า ควรเจริญวิปัสสนา เพื่อวิมุตติ พระศาสดาตรัสธรรมเทศนาสั่งสอนว่า ภิกษุทั้งหลาย รูป คือ ร่างกาย เวทนา คือ ความรู้สึกทุกข์ หรือไม่ทุกข์ไม่ทุกข์ สัญญา คือ ความจำได้ สังขาร คือ สภาพที่เกิดกับใจ ประจุใจให้ดีบ้างชั่วบ้าง และวิญญูณ คือความรู้ที่เกิดจากผัสสะ ๕ ชั้นนี้เป็นอนัตตาไม่ใช่ตน ถ้าชั้นทั้ง ๕ นี้จักได้เป็นตนแล้ว ชั้น ๕ นี้ ก็ไม่พึงเป็นไปเพื่อความลำบาก อนึ่งผู้ที่ถือว่า เป็นเจ้าของก็จะพึงปรารถนาได้ในชั้น ๕ นี้ ตามใจหวังว่า จงเป็นอย่างนี้เถิด อย่าเป็นอย่าง นั้นเลย เหตุใด ชั้น ๕ นี้ไม่ใช่ตน เหตุนี้ ชั้น ๕ นี้ จึงเป็นไปเพื่อความลำบาก อนึ่ง ผู้ที่ ถือว่าเป็นเจ้าของย่อมไม่ปรารถนาได้ในชั้น ๕ นี้ ตามใจหวังว่า จงเป็นอย่างนี้เถิด อย่าเป็นอย่าง นั้นเลย

ทรงแสดงชั้น ๕ ว่าเป็นอนัตตา สอนภิกษุปัญจวัคคีย์ให้พิจารณาแยกกายใจอันนี้ ออกเป็นชั้น ๕ ทางวิปัสสนาอย่างนี้แล้ว ตรัสถามความเห็นของเธอทั้ง ๕ ว่า ภิกษุทั้งหลาย เธอสำคัญความนั้นเป็นไฉน ชั้น ๕ นี้ เที่ยงหรือไม่เที่ยง ? ไม่เที่ยง พระองค์ ก็ สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ หรือเป็นสุขเล่า ? เป็นทุกข์ พระองค์ ก็ สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควรหรือจะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นตนของเรา ดังนี้ ไม่อย่างนั้น

พระศาสดาตรัสสอนเธอทั้ง ๕ ให้ละความถือมั่นในชั้น ๕ นั้นต่อจากพระธรรมเทศนา ข้างต้นว่า ภิกษุทั้งหลาย เหตุนี้รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญูณ อันใดอันหนึ่ง ล่วงไป แล้วก็ดี ยังไม่มีมาก็ดี เกิดขึ้นจำเพาะบัดนี้ก็ดี หายาก็ดี ละเอียดก็ดี เลวก็ดี ทรามก็ดี ในที่ ไกลก็ดี ในที่ใกล้ก็ดี ทั้งหมดก็เป็นแต่สักว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญูณ ส่วนนั้นท่าน ทั้งหลาย พึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบ ตามเป็นจริงแล้วอย่างไร ดังนี้ว่า นั่นไม่ใช่เรา นั่นไม่ใช่ ของเรา นั่นไม่ใช่ตนของเราเถิด ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้ฟังแล้ว เมื่อเห็นอย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายในรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญูณ ครั้นเบื่อหน่าย ก็ปราศจากความกำหนัด รักใคร่ เพราะปราศจากความกำหนัดรักใคร่ จิตก็พ้นจากความถือมั่น เมื่อจิตพ้นแล้ว ก็มีญาณรู้ว่า พ้นแล้ว ดังนี้ อริยสาวกนั้นรู้ชัดว่าความเกิดขึ้นแล้ว พรหมจรรย์ได้ประพฤติดจบแล้ว กิจที่ควร ทำได้ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นอีกเพื่อความเป็นอย่างนี้มีไม่ได้มี

เมื่อพระศาสดาตรัสธรรมเทศนาอยู่ จิตของภิกษุปัญจวัคคีย์ผู้พิจารณาภูมิธรรม ตามกระแสเทศนานั้น พ้นแล้วจากอาสวะ ไม่ถือนั่นด้วยอุปาทาน ครั้งนั้น มีพระอรหันต์ขึ้นในโลก ๖ องค์ คือ พระศาสดา ๑ พระสาวก ๕ องค์

โปรดยสกุลบุตร

สมัยนั้น มีกุลบุตรผู้หนึ่ง เป็นบุตรเศรษฐีในเมืองพาราณสี ชื่อยสะ มีเรือน ๓ หลัง เป็นที่อยู่ ๓ ฤดู ครั้งนั้น เป็นฤดูฝน ยสกุลบุตรอยู่ในปราสาทที่อยู่ในฤดูฝน บำเรอด้วยดนตรีล้วนแต่สตรีประโคม ไม่มีบุรุษเจือปน คำวันหนึ่ง ยสกุลบุตรนอนหลับก่อน หมูชนบริวารหลับต่อภายหลัง แสงไฟยังสว่างอยู่ ยสกุลบุตรตื่นขึ้นมา เห็นหมูชนบริวารนอนหลับ มีอาการพิกลต่าง ๆ ปรากฏแก่ยสกุลบุตรดุจซากศพที่ทิ้งอยู่ในป่าช้า ครั้นได้เห็นแล้ว เกิดความสลดใจคิดเบื่อหน่าย จึงออกอุทาน (วาจาที่เปล่งด้วยอำนาจความสลดใจ) ว่า “ที่นี่ รุ่งววยหนอ ที่นี่ขัดข้องหนอ” แล้วสวมรองเท้าเดินออกจากประตูเรือนเข้าสู่ประตูเมือง ตรงไปทางที่จะไปป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ในเวลานั้นจวนใกล้รุ่ง พระศาสดาเสด็จจกรมอยู่ในที่แจ่ม ทรงได้ยินเสียงยสกุลบุตรออกอุทานนั้น เดินมาอยู่ที่ใกล้ จึงตรัสเรียกว่า “ที่นี่ไม่ รุ่งววย ที่นี่ไม่ขัดข้อง ท่านมาที่นี่เกิด นั่งลงเถิด เราจักแสดงธรรมแก่ท่าน” ยสกุลบุตร ได้ยินอย่างนั้นแล้ว คิดว่า ได้ยินว่า ที่นี่ไม่รุ่งววย ที่นี่ไม่ขัดข้อง จึงถอดรองเท้าแล้วเข้าไปใกล้ ไหว้แล้ว นั่ง ณ ข้างหนึ่ง พระศาสดาตรัสเทศนาอนุปพิงกา คือ ถ้อยคำที่กล่าวโดยลำดับ พรรณนาทานการให้ก่อนแล้ว พรรณนาศีลความรักษากายวาจาเรียบร้อยเป็นลำดับแห่งทาน พรรณนาสวรรค์ คือ กามคุณที่บุคคลใคร่ ซึ่งจะพึงได้พึงถึงด้วยกรรมอันดี คือทานและศีล เป็นลำดับแห่งศีล พรรณนาโทษคือความเป็นของไม่ยั่งยืน และประกอบด้วยความคับแค้นแห่งกาม ซึ่งได้ชื่อว่าสวรรค์นั้น เป็นลำดับแห่งสวรรค์ พรรณนาอนิสงส์แห่งความออกไปจากกาม เป็นลำดับแห่งโทษของกาม ฟอกจิตของยสกุลบุตรให้ห่างไกลจากความยินดีในกาม ควรรับธรรมเทศนา ให้เกิดดวงตาเห็นธรรม เหมือนผ้าที่ปราศจากมลทินควรรับน้ำย้อมได้ ฉะนั้น แล้วทรงประกาศพระธรรมเทศนาที่พระองค์ยกขึ้นแสดงเอง คือ ของจริง ๔ อย่าง คือ ทุกข์ เหตุให้ทุกข์เกิด เหตุให้ทุกข์ดับ และข้อปฏิบัติเป็นทางให้ถึงความดับทุกข์ ยสกุลบุตร ได้เห็นธรรมพิเศษ ณ ที่นั่งนั้นแล้ว ภายหลังพิจารณาอุภูมิธรรมที่ตนได้เห็นแล้ว จิตพ้นจากอาสวะไม่ถือนั่นด้วยอุปาทาน

ปฐมอุบาสกอุบาสิกาในพระพุทธศาสนา

ฝ่ายมารดาของยสกุลบุตร ตื่นนอนเวลาเช้า ขึ้นไปบนเรือนไม่เห็นลูกจึงบอกแก่ เศรษฐีผู้สามีให้ทราบ เศรษฐีใช้คนให้ไปตามหาใน ๔ ทิศ ส่วนตนเที่ยวออกหาด้วย เผอญเดิน ไปทางป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ได้เห็นร่องเท้าของลูกตั้งอยู่ ณ ที่นั้น แต่ไม่เห็นลูกชาย จึงเดิน เข้าไปใกล้สอบถามพระศาสดาถึงลูกชายของตน พระศาสดาตรัสให้เศรษฐีนั่งลงก่อนแล้ว เทศนาอนุบุพพิกขาและอริยสัจ ๔ ให้เศรษฐีได้เห็นธรรมแล้ว เศรษฐีทูลสรรเสริญธรรม เทศนาแล้วแสดงตนเป็นอุบาสกว่า ข้าพเจ้าถึงพระองค์กับพระธรรม และภิกษุสงฆ์เป็นที่ระลึก ขอพระองค์จงจำข้าพเจ้าว่า เป็นอุบาสกผู้ถึงพระรัตนตรัยเป็นที่ระลึกจนตลอดชีวิต ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป เศรษฐีนั้น ได้เป็นอุบาสก มีพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ทั้ง ๓ เป็น สรรณะก่อนกว่าคนทั้งปวงในโลก เรียกว่าเป็นอุบาสกคนแรกประเภท **เตวาจิกอุบาสก**

เศรษฐีผู้บิดายังไม่ทราบว่า ยสกุลบุตรมีอาสวะสิ้นแล้ว จึงบอกความว่า พ่อยสะ มารดาของเจ้าเศรัวโคกพิไรรำพันนัก เจ้าจงให้ชีวิตแก่มารดาของเจ้าเถิด ยสกุลบุตรแลดู พระศาสดา ๆ จึงตรัสแก่เศรษฐีว่า คุณบดี ท่านจะสำคัญความนั้นเป็นไฉน แต่ก่อนยสะได้เห็นธรรมด้วยปัญญา อันรู้เห็นเป็นของเสขบุคคล (ผู้ยังต้องศึกษา เป็นชื่อพระอริยเจ้าเบื้องต้น ๓ จำพวก) เหมือนกับท่าน ภายหลัง ยสะพิจารณาภูมิธรรมที่ตนได้รู้เห็นแล้ว จิตก็พ้นจาก อาสวะ มิได้ถ่มมันด้วยอุปาทาน ควรหรือยสะจะกลับคืนไปบริโภคกามคุณเหมือนแต่ก่อน ไม่อย่างนั้น พระองค์ เป็นลาภแล้ว ความเป็นมนุษย์ พ่อยสะได้ดีแล้ว ขอพระองค์กับพ่อยสะ เป็นสมณะตามเสด็จ จงทรงรับบิณฑบาตของข้าพเจ้า ในวันนี้เถิด พระองค์ทรงรับด้วย ทรงนั่งอยู่ เศรษฐีทราบที่ทรงรับแล้ว ลูกจากที่นั่งแล้ว ถวายอภิวาทแล้วทำประทักษิณ (เดินเวียนขวา) แล้วหลีกไป เมื่อเศรษฐีไปแล้วไม่ช้า ยสกุลบุตรทูลขออุปสมบท พระศาสดาก็ทรงอนุญาตให้เป็นภิกษุด้วยพระวาจาว่า “เธอจงเป็นภิกษุมาเถิด ธรรมอันเรากล่าวดีแล้ว เธอจงประพฤติพรหมจรรย์เถิด” ในที่นี้ไม่ตรัสว่า เพื่อจะทำที่สุดทุกข์โดยชอบ เพราะพระยสะ ได้ถึงที่สุดทุกข์แล้ว สมัยนั้น มีพระอรหันต์ขึ้นในโลก ๗ องค์

ในเวลาเช้าวันนั้น พระศาสดามีพระยสะตามเสด็จ ๆ ไปถึงเรือนเศรษฐีแล้ว ประทับนั่ง ณ อาสนะที่แต่งถวาย มารดาและภริยาเก่าของพระยสะเข้าไปเฝ้า พระองค์ทรงแสดง อนุบุพพิกขาและอริยสัจ ให้สตรีทั้งสองเห็นธรรมแล้ว สตรีทั้งสองทูลสรรเสริญธรรมเทศนาแล้ว แสดงตนเป็นอุบาสิกาถึงพระรัตนตรัยเป็นที่ระลึกโดยนัยนหลัง ต่างแต่เป็นผู้ชายเรียกว่าอุบาสก

ผู้หญิงเรียกว่าอุบาสิกาเท่านั้น สตรีทั้งสองนั้นได้เป็นอุบาสิกาในโลกก่อนกว่าหญิงอื่น ครั้นถึงเวลา มารดาบิดาและภรรยาเก่าของพระยสะ ก็อังกาสพระศาสดาและพระยสะด้วยของเคี้ยว ของฉันอันประณีตโดยเคารพ ด้วยมือของตน ครั้นฉันเสร็จแล้ว พระศาสดาตรัสพระธรรมเทศนาสั่งสอนคนทั้ง ๓ ให้เห็น ให้สมาทาน ให้आจหาญ ให้รื่นเริงแล้วเสด็จไปป่าอิสิปตนมฤคทายวัน

สหายพระยสะ ๕๔ คน ออกบวช

ฝ่ายสหายของพระยสะ ๔ คน ชื่อ วิมลละ ๑ สุพาหุ ๑ ปุณณชิ ๑ คัมปติ ๑ เป็นบุตรแห่งเศรษฐีในเมืองพาราณสี ได้ทราบว่ายสกุลบุตรออกบวชแล้ว จึงคิดว่า ธรรมวินัยที่สหายสกุลบุตรออกบวชนั้น จักไม่เลวทรามแน่ คงเป็นธรรมวินัยอันประเสริฐ ครั้นคิดอย่างนั้นแล้วพร้อมกันทั้ง ๔ คน ไปหาพระยสะ ๆ ก็พาสหาย ๔ คนนั้น ไปเฝ้าพระศาสดาทูลขอให้ทรงสั่งสอน พระองค์ทรงสั่งสอนให้กุลบุตรทั้ง ๔ นั้นเห็นธรรมแล้ว ประทานอุปสมบทอนุญาตให้เป็นภิกษุแล้ว ทรงสั่งสอนให้บรรลุพระอรหัตผล ครั้งนั้นมีพระอรหันต์ขึ้นในโลก ๑๑ องค์ ฝ่ายสหายของยสะอีก ๕๐ คนเป็นชาวชนบทได้ทราบข่าวแล้วคิดเหมือนหนหลังพากันมาบวชตามแล้วได้สำเร็จพระอรหัตผลด้วยกันสิ้น รวมเป็นพระอรหันต์ ๖๑ องค์

ส่งพระสาวก ๖๐ องค์ไปประกาศพระศาสนา

เมื่อสาวกมีมาก พอจะส่งไปให้เที่ยวประกาศพระศาสนา เพื่อเป็นประโยชน์แก่หมู่ชนได้แล้ว พระศาสดาตรัสเรียกพระสาวก ๖๐ องค์นั้นมาพร้อมแล้วตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราได้พ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวงทั้งที่เป็นของทิพย์และเป็นของมนุษย์ แม้ท่านทั้งหลายก็เหมือนกัน ท่านทั้งหลาย จงเที่ยวไปในชนบท เพื่อประโยชน์และความสุขแก่ชนเป็นอันมาก แต่อย่าไปรวมกัน ๒ รูปโดยทางเดียวกัน จงแสดงธรรมมีคุณอันงามในเบื้องต้น ท่ามกลาง ที่สุดจงประกาศพรหมจรรย์อันบริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ สัตว์ทั้งหลายที่มีกิเลสบังปัญญาจตุลในจักขุน้อยเป็นปกติมีอยู่ เพราะโทษที่ไม่ได้ฟังธรรมย่อมเสื่อมจากคุณที่จะฟังได้ฟังถึง ผู้รู้ทั่วถึงธรรมจักมีอยู่ แม้เราก็จะไปอุรุกเวลาเสนานิคม เพื่อจะแสดงธรรม” สาวก ๖๐ นั้นรับสั่งแล้ว ก็เที่ยวไปในชนบทแต่องค์เดียว ๆ แสดงธรรมประกาศพรหมจรรย์ให้กุลบุตรที่มีอุปนิสัยในประเทศนั้น ๆ ได้ความเชื่อในพระพุทธศาสนา น้อมอภัยอาศัยในอุปสมบทแล้ว แต่ไม่สามารถจะให้อุปสมบทด้วยตนเองได้จึงพากุลบุตรเหล่านั้นมา ด้วยหวัง

จะทูลให้พระศาสดาประทานอุปสมบท ทั้งภิกษุผู้อาจารย์และกุลบุตรเหล่านั้นได้ความลำบาก ในทางกัณดาร พระศาสดาทรงดำริถึงความลำบากนั้นแล้วยกขึ้นเป็นเหตุ ทรงพระอนุญาตว่า “เราอนุญาต บัดนี้ เธอทั้งหลายจงให้กุลบุตรอุปสมบท ในที่ศนั้น ๆ ในชนบทนั้น ๆ เองเถิด กุลบุตรนั้น เธอทั้งหลายพึงให้อุปสมบทอย่างนี้ พึงให้ปลงผมและหนวดเสียก่อนแล้ว ให้นุ่งห่มผ้าที่ย้อมด้วยน้ำฝาดแล้ว ให้นั่งกระโหย่ง ประณมมือแล้ว ให้ไหว้ทำภิกษุทั้งหลาย สอนให้ว่าตามไปว่า ข้าพเจ้าถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ เป็นที่ระลึก ดังนี้ พระศาสดาทรงอนุญาตอุปสมบทด้วยไตรสรณคมน์เป็นครั้งแรกในพระพุทธศาสนาอย่างนี้ ตั้งแต่กาลนั้นมีวิธีอุปสมบทเป็น ๒ อย่าง คือ เอหิภิกขุอุปสัมปทาที่พระศาสดาทรงเอง ๑ และติสรณคมน์อุปสัมปทาที่ทรงอนุญาตแก่สาวก ๑

ครั้งนั้น พระศาสดาทรงพิจารณาเห็นความบริบูรณ์แห่งอุปนิสัยของชนชาวมคธเป็นจำนวนมาก แต่ต้องอาศัยพระเจ้าพิมพิสาร ซึ่งเป็นพระเจ้าแผ่นดิน จึงจะตั้งศาลาลงในแคว้นมคธได้ ทรงคิดจะพาอรุเวลกัสสปะ ซึ่งมีอายุมาก เป็นที่นับถือของมหาชนมานาน ไปสั่งสอนให้มหาชนเลื่อมใส ครั้นเสด็จอยู่ในเมืองพาราณสีพอแก่ความต้องการแล้ว เสด็จดำเนินไปยังตำบลอรุเวลา เสด็จแวะออกจากทางแล้วเข้าไปพักอยู่ในไร่ฝ้าย ทรงนั่งไต้ร่มไม้แห่งหนึ่ง

ประทานอุปสมบทแก่ภททวัคคีย์

สมัยนั้น สหาย ๓๐ คน ซึ่งเรียกว่า ภททวัคคีย์ (แปลว่า พวกเจริญ) พร้อมทั้งภริยากำลังสนุกสนานอยู่ ณ ที่นั้น สหายคนหนึ่งไม่มีภริยา สหายทั้งหลายจึงนำหญิงแพศยามาเพื่อประโยชน์แก่สหายนั้น ครั้นสหายเหล่านั้นประมาท มิได้เอาใจใส่ระวังรักษาทรัพย์สินหญิงแพศยานั้นลักได้ห่อเครื่องประดับแล้วหนีไป สหายเหล่านั้นชวนกันเที่ยวหาหญิงแพศยานั้น ไปถึงที่พระศาสดาประทับอยู่ เข้าไปใกล้แล้วถามว่า พระผู้มีพระภาค เห็นหญิงผู้หนึ่งบ้างไหม ? พระศาสดาตรัสว่า กุมารทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจะต้องการอะไรด้วยสตรีเล่า สหายเหล่านั้นเล่าความถวายตั้งแต่ต้นจนถึงหญิงแพศยาลักห่อเครื่องประดับแล้วหนีไปให้ทรงทราบ พระองค์ตรัสถามว่า กุมารทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจะสำคัญความนั้นเป็นไฉน ข้อซึ่งท่านพึงจะแสวงหาหญิงนั้นดีกว่า หรือจะพึงแสวงหาตนดีกว่า สองอย่างนี้ไหนจะดีกว่ากัน ข้อซึ่งข้าพเจ้าจะพึงแสวงหาตนนั้นแลดีกว่า พระองค์ ถ้าอย่างนั้น ท่านทั้งหลายนั่งลงเถิด เราจักแสดงธรรมแก่ท่าน สหายเหล่านั้นทูลรับแล้ว นั่ง ณ ส่วนข้างหนึ่ง พระศาสดาตรัสอนุบุพพิกกา

และอริยสัจ ๔ ให้สหาย ๓๐ คนนั้นเกิดดวงตาเห็นธรรมแล้ว ประทานอุปสมบทแล้ว ทรงส่งไปในทิศนั้น ๆ เพื่อแสดงธรรมประกาศพรหมจรรย์อย่างแต่ก่อน

โปรดชฎิล ๓ พี่น้อง และบริวาร

ส่วนพระองค์เสด็จไปโดยลำดับถึงอุรุเวลาเสนานิคม ซึ่งเป็นที่อาศัยอยู่แห่งชฎิล ๓ คนพี่น้อง กับทั้งหมู่ศิษย์บริวาร อุรุเวลกัสสปะเป็นพี่ชายใหญ่ มีบริวาร ๕๐๐ ตั้งอาศรมอยู่ที่ฝั่งต้นน้ำ ทีกัสสปะเป็นน้องชายกลาง มีบริวาร ๓๐๐ ตั้งอาศรมอยู่ที่ฝั่งกลางน้ำ คยากัสสปะเป็นน้องชายเล็ก มีบริวาร ๒๐๐ ตั้งอาศรมอยู่ที่ฝั่งท้ายน้ำ ทั้ง ๓ พี่น้องนี้ สร้างอาศรมอยู่ใกล้ฝั่งแม่น้ำเนรัญจรา เป็น ๓ สถานที่ตามลำดับกัน ครั้นพระศาสดาเสด็จถึงอุรุเวลาประเทศแล้ว ทรงทรมานอุรุเวลกัสสปะด้วยฤทธิ์และด้วยวิธีต่าง ๆ ถึง ๓๕๐๐ ประการ ใช้เวลาถึง ๒ เดือน เพราะอุรุเวลกัสสปะมีทิฐิมานะอันแรงกล้า ถือตนว่าเป็นพระอรหันต์อยู่ แสดงให้เห็นว่า ฤทธิ์ของอุรุเวลกัสสปะนั้นไม่มีแก่สาร จนอุรุเวลกัสสปะมีความสลัดใจ พร้อมทั้งศิษย์บริวาร ลอยบริวารของชฎิลเสียในแม่น้ำแล้วทูลขออุปสมบท พระศาสดาก็ประทานอุปสมบท อนุญาตให้เป็นภิกษุทั้งสิ้น ฝ่ายทีกัสสปะตั้งอาศรมอยู่ภายใต้ ได้เห็นบริวารชฎิลลอยไปตาม กระแสน้ำ สำคัญว่าเกิดอันตรายแก่พี่ชายตน พร้อมทั้งบริวารรีบไปถึง เห็นอุรุเวลกัสสปะ ผู้พี่ชายถือเพศเป็นภิกษุแล้ว ถามทราบความว่า พรหมจรรย์นี้ประเสริฐ แล้วลอยบริวารชฎิลเสีย ในแม่น้ำพร้อมด้วยบริวารเข้าเฝ้าพระศาสดาทูลขออุปสมบท พระองค์ก็ประทานอุปสมบทแก่ เธอทั้งหลายนั้น ส่วนคยากัสสปะ น้องชายคนเล็กได้เห็นบริวารชฎิลลอยไปตามกระแสน้ำ สำคัญว่าเกิดอันตรายแก่พี่ชายทั้งสอง พร้อมกับบริวารรีบมาถึง เห็นพี่ชายทั้งสองถือเพศ บรรพชิตแล้ว ถามทราบความว่า พรหมจรรย์นี้ประเสริฐ แล้วลอยบริวารของตนเสียในแม่น้ำ พร้อมด้วยบริวารเข้าไปเฝ้าพระศาสดา ทูลขออุปสมบท พระองค์ก็ประทานอุปสมบทให้เป็น ภิกษุโดยนัยหนหลัง

ทรงแสดงอาทิตตปริยายสูตร

พระศาสดาเสด็จอยู่ในอุรุเวลาเสนานิคม ตามควรแก่ความประสงค์แล้ว พร้อมด้วย หมู่ภิกษุชฎิลเหล่านั้น เสด็จไปยังคยาสิสะประเทศใกล้แม่น้ำคยา ประทับอยู่ ณ ที่นั้น ตรัสเรียก ภิกษุเหล่านั้นมาพร้อมแล้วทรงแสดงธรรมว่า ภิกษุทั้งหลาย สิ่งทั้งปวงเป็นของร้อน อะไรเล่า เชื่อว่าสิ่งทั้งปวง จักขุคือนัยน์ตา รูป วิญญาณอาศัยจักขุ สัมผัสคือความถูกต้องอาศัยจักขุ

เวทนาที่เกิดเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย คือ สุขบ้าง ทุกข์บ้าง ไม่ใช่สุขไม่ใช่ทุกข์บ้าง (หมวดหนึ่ง) โสตคือ หู เสียง วิญญาณ อาศัยโสต สัมผัสอาศัยโสต เวทนาที่เกิดเพราะโสตสัมผัสเป็นปัจจัย สุขบ้าง ทุกข์บ้าง ไม่ใช่สุขไม่ใช่ทุกข์บ้าง (หมวดหนึ่ง) ฆานะคือจมูก กลิ่น วิญญาณ อาศัยฆานะ สัมผัสอาศัยฆานะ เวทนาที่เกิดแต่ฆานสัมผัสเป็นปัจจัย เป็นสุขบ้าง ทุกข์บ้าง ไม่ใช่สุขไม่ใช่ทุกข์บ้าง (หมวดหนึ่ง) ชิวหาคือลิ้น รส วิญญาณอาศัยชิวหา สัมผัสอาศัยชิวหา เวทนาที่เกิดเพราะชิวหาสัมผัสเป็นปัจจัย สุขบ้าง ทุกข์บ้าง ไม่ใช่สุข ไม่ใช่ทุกข์บ้าง (หมวดหนึ่ง) กายโณภูฐัพพะ คืออารมณ์ที่จะพึงถูกต้องด้วยกาย วิญญาณอาศัยกาย สัมผัสอาศัยกาย เวทนาที่เกิดเพราะกายสัมผัสเป็นปัจจัย สุขบ้าง ทุกข์บ้าง ไม่ใช่สุขไม่ใช่ทุกข์บ้าง (หมวดหนึ่ง) มนะคือใจ ธรรม วิญญาณอาศัยมนะ สัมผัสอาศัย มนะ เวทนาที่เกิดเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย สุขบ้าง ทุกข์บ้าง ไม่ใช่สุขไม่ใช่ทุกข์บ้าง (หมวดหนึ่ง) ชื่อว่าสิ่งทั้งปวง เป็นของร้อน ร้อนเพราะอะไร อะไรมาเผาให้ร้อน ? เรากล่าวว่าร้อนเพราะไฟ คือ ความกำหนด ความโกรธ ความหลง ร้อนเพราะความเกิด ความแก่ ความตาย ความโศกเศร้าไรราพัน เจ็บกาย เสียใจ คับใจ ไฟกิเลส ไฟทุกข์เหล่านี้ มาเผาให้ร้อน ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้ฟังแล้วเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายในสิ่งทั้งปวงนั้น ตั้งแต่ในจักขุนจนถึงเวทนาที่เกิดเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย เมื่อเบื่อหน่ายย่อมปราศจากกำหนดรักใคร่ เพราะปราศจากกำหนดรักใคร่ จิตก็พ้นจากความถือมั่น เมื่อจิตพ้นแล้วก็เกิดญาณรู้ว่าพ้นแล้ว ดังนี้ อริยสาวกนั้นทราบชัดว่า ความเกิดสิ้นแล้ว พรหมจรรย์ได้อยู่จบแล้ว กิจที่จำเป็นต้องทำ ได้ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นอีก เพื่อความเป็นอย่างนี้มีไม่ได้ เมื่อพระศาสดาตรัสธรรมเทศนานี้อยู่จิตของภิกษุเหล่านั้น พ้นจากอาสวะทั้งหลาย ไม่ถือมั่นด้วยอุปาทาน

โปรดพระเจ้าพิมพิสาร

พระศาสดาเสด็จอยู่ ณ คยาสีสะประเทศ ตามควรแก่พระอัยยาศัยแล้ว พร้อมด้วยหมู่ภิกษุสาวก ๑,๐๐๓ องค์นั้นเสด็จเที่ยวไปโดยลำดับ ถึงเมืองราชคฤห์ ประทับอยู่ ณ สวนตาลหนุ่ม ฝ่ายพระเจ้าพิมพิสาร พระเจ้าแผ่นดินมคธ ทรงทราบว่า พระสมณโคดม ซึ่งเป็นโอรสแห่งศากยราชละฆรวาสสมบัติเสีย เสด็จออกบรรพชาจากศากยตระกูล บัดนี้เสด็จถึงเมืองราชคฤห์ ประทับอยู่ ณ สวนตาลหนุ่มแล้ว พระองค์ได้ทรงฟังกิตติศัพท์เสียงสรรเสริญพระคุณของพระศาสดาว่า เป็นพระอรหันต์ตรัสรู้แล้วเองโดยชอบเป็นต้น ทรงแสดงธรรมสั่งสอนมหาชนมีคุณควรนับในเบื้องต้น ท่ามกลาง ที่สุด ประกาศพรหมจรรย์

พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะบริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง จึงทรงพระราชดำริว่า การได้เห็นพระอรหันต์เช่นนั้น เป็นความดี สามารถให้ประโยชน์สำเร็จได้ ครั้นทรงพระราชดำริอย่างนี้แล้ว เสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยราชบริวารออกไปเฝ้าพระศาสดา ถึงสวนตาลหนุ่ม ทรงนมัสการแล้วประทับ ณ ที่ควรข้างหนึ่ง ส่วนราชบริวารนั้นก็มีการกายวาจาต่าง ๆ กัน บางพวกถวายเป็นบังคม บางพวกเป็นแต่กล่าววาจาปราศรัย บางพวกเป็นแต่ประณมมือ บางพวกร้องประกาศชื่อและโคตรของตน บางพวกนั่งอยู่ ทั้ง ๕ เหล่านี้ นิ่ง ณ ที่ควรตามลำดับที่นั่ง ซึ่งถึงแล้วแก่ตน ๆ พระศาสดาทอดพระเนตรเห็นอาการของราชบริวารเหล่านั้นต่าง ๆ กัน ยังไม่อ่อนน้อมโดยเรียบร้อย ซึ่งควรจะรับธรรมเทศนาได้ มีพระประสงค์จะให้พระอรุเวลกัสสปะ ซึ่งเป็นที่นับถือของชนเหล่านั้น ประกาศความไม่มีแก่นสารแห่งลัทธิเก่าให้ชนเหล่านั้นทราบ เพื่อจะให้ชนเหล่านั้นสิ้นความเคลือบแคลงแล้วตั้งใจคอยฟังพระธรรมเทศนา จึงตรัสถามพระอรุเวลกัสสปะว่า กัสสปะ ผู้อยู่ในอรุเวลาประเทศมานาน ท่านเคยเป็นอาจารย์สั่งสอนหมู่ชฎิลผู้หอมเพราะกำลังพรต ท่านเห็นเหตุอะไรแล้ว จึงละไฟที่ตนได้เคยบูชาแล้ว ตามลัทธิแต่ก่อน เราถามเนื้อความนั้นกะท่าน เหตุไฉน ท่านจึงละการบูชาไฟของท่านเสีย พระอรุเวลกัสสปะ กราบทูลว่า ยัญทั้งหลายกล่าวสรรเสริญผล คือ รูป เสียง และรส เป็นอารมณ์ที่สัตว์ปรารถนา และสตรีทั้งหลาย แสดงว่าบูชายัญแล้วก็จะได้ผลคือ อารมณ์ที่ปรารถนามีรูปเป็นต้นเหล่านี้ ข้าพเจ้าได้รู้ว่า ผล คือ กามนั้นเป็นมลทินเครื่องเศร้าหมอง ตกอยู่ในกิเลส ยัญทั้งหลายย่อมกล่าวสรรเสริญผลล้วนแต่มลทินอย่างเดียว เหตุนี้ ข้าพเจ้าจึงมิได้ยินดีในการเช่นและการบูชาไฟที่ได้เคยทำมาแล้วแต่ปางก่อน พระศาสดาตรัสถามต่อไปว่า กัสสปะ ก็ใจของท่านไม่ยินดีในอารมณ์เหล่านั้น คือ รูป เสียง และรส ซึ่งเป็นวัตถุกามแล้ว ก็ที่นั่นใจของท่านยินดีแล้วในสิ่งใดเล่า ในเทวโลกหรือในมนุษย์โลก ท่านจงบอกข้อนั้นแก่เรา พระอรุเวลกัสสปะ กราบทูลว่า ข้าพเจ้าได้เห็นธรรมอันระงับแล้ว ไม่มีกิเลสเครื่องเศร้าหมองอันเป็นเหตุจักก่อให้เกิดทุกข์ ไม่มีกังวลเข้าพัวพันได้ ไม่ติดอยู่ในกามภพ อันจักไม่แปรปรวนเป็นอย่างอื่น ไม่ใช่ธรรมที่บุคคลผู้อื่นจะพึงนำไป คือ ไม่เป็นวิสัยที่ผู้อื่นจะมาให้ผู้อื่นรู้ได้ต่อผู้ที่ทำให้แจ้ง จึงรู้จำเพาะตัว เหตุนี้ ข้าพเจ้ามิได้ยินดีแล้วในการเช่นและการบูชาไฟซึ่งได้เคยประพฤติมาแล้ว พระอรุเวลกัสสปะกราบทูลอย่างนี้แล้ว ลุกจากที่นั่งทำผ้าห่มเฉวียงบ่าข้างหนึ่ง ชบศิระชะลงที่พระบาทพระศาสดาทูลประกาศว่า พระองค์เป็นพระศาสดาผู้สอนของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าเป็นสาวกผู้ฟังคำสอนของพระองค์ ดังนี้ ๒ คน เมื่อพระศาสดาตรัสถามให้พระอรุเวลกัสสปะ

กราบทูลประกาศความไม่มีแก่นสารแห่งลัทธิเก่าให้ราชบริวารทราบแล้ว น้อมจิตคอยฟังพระธรรมเทศนาของพระองค์ อย่างนี้แล้ว ทรงแสดงอนุப்புพิกถาและอริยสัจ ๔ พระเจ้าพิมพิสารและราชบริวารแบ่งเป็น ๑๒ ส่วน ๑๑ ส่วนได้ดวงจักษุเห็นธรรม ส่วนหนึ่งตั้งอยู่ในไตรสรณคมน์

ความปรารถนาของพระเจ้าพิมพิสาร

ครั้งนั้น พระราชประสงค์ของพระเจ้าพิมพิสาร สำเร็จบริบูรณ์พร้อมทั้ง ๕ อย่าง พระองค์จึงกราบทูลความนั้นแด่พระศาสดาว่า ครั้งก่อนเมื่อข้าพเจ้ายังเป็นราชกุมารยังไม่ได้อภิเษก ได้มีความปรารถนา ๕ อย่าง ข้อต้นว่า ขอให้ท่านผู้เป็นประธานในราชการ พึงอภิเษกเรา ในราชสมบัติเป็นพระเจ้าแผ่นดินมคธนี้เถิด ข้อที่ ๒ ว่า ขอท่านผู้เป็นพระอรหันต์รู้เองเห็นเอง โดยชอบ พึงมายังแว่นแคว้นของเราผู้ได้อภิเษกแล้ว ข้อที่ ๓ ว่า ขอเราพึงได้เข้าไปนั่งใกล้พระอรหันต์นั้น ข้อที่ ๔ ว่า ขอพระอรหันต์นั้นพึงแสดงธรรมแก่เรา ข้อที่ครบ ๕ ว่า ขอเราพึงรู้ทั่วถึงธรรมของพระอรหันต์นั้น บัดนี้ ความปรารถนาของข้าพเจ้าทั้ง ๕ อย่างนั้นสำเร็จแล้วทุกประการ

ทรงรับสวนเวฬุวันเป็นอารามสงฆ์

ครั้นพระเจ้าพิมพิสาร กราบทูลความสำเร็จพระราชประสงค์อย่างนี้แล้ว ทรงสรรเสริญพระธรรมเทศนา แสดงพระองค์เป็นอุบาสกแล้วกราบทูลเชิญเสด็จพระศาสดา กับทั้งหมู่สาวก เพื่อเสวยที่พระราชานิเวศน์ในวันพรุ่งนี้แล้ว เสด็จลุกจากที่ประทับถวายเป็นภัตตาหารพระศาสดา ทำประทักษิณเสร็จแล้ว เสด็จกลับพระราชวังแล้ว ตรัสสั่งเจ้าพนักงานให้ตกแต่งอาหารของควรเคี้ยวควรฉันล้วนแต่อย่างประณีตเสร็จแล้ว ครั้นล่วงราตรีนั้นแล้ว ตรัสสั่งให้ราชบุรุษไปกราบทูลภักตกาล (เวลาฉันอาหาร) พระศาสดาพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์เป็นบริวาร เสด็จไปยังพระราชานิเวศน์ ประทับ ณ อาสนะที่แต่งไว้ถวายเป็นแล้ว พระเจ้าพิมพิสารทรงอังคาสภิกษุสงฆ์ มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน ให้อิ่มด้วยอาหารอันประณีตด้วยพระหัตถ์แห่งพระองค์เสร็จแล้ว เสด็จเข้าไปใกล้ประทับ ณ ที่ควรข้างหนึ่ง ทรงพระราชดำริถึงสถานอันควรเป็นที่เสด็จอยู่แห่งพระศาสดา ทรงเห็นว่าพระราชอุทยานเวฬุวันสวนไม้ไผ่ เป็นที่ไม่ไกลไม่ใกล้นักแต่บ้านบริบูรณ์ด้วยทางเป็นที่ไปและทางเป็นที่มา ควรที่ผู้มีฐานะจะพึงไปถึง กลางวันไม่เคลื่อนกล่นด้วยหม่มมนุษย์ กลางคืนเงียบเสียงที่จะอื้ออึงกึกก้อง ปราศจากลมแต่ชนที่เดินเข้าออก สมควร

เป็นที่ประกอบกิจของผู้ต้องการที่สงบ และควรเป็นที่หลีกเลี่ยงร้อนอยู่ตามวิสัยสมณะ ควรเป็นที่เสด็จอยู่ของพระศาสดา ครั้นทรงพระราชดำริอย่างนี้แล้ว ทรงจับพระเต้าทองเต็มด้วยน้ำหลังลงให้ตกต้องพระหัตถ์ของพระบรมศาสดาถวายพระราชาอุทยานเวฬุวันนั้นแก่พระภิกษุสงฆ์ มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน ปราบกว่าพื้นปฐพีก็มปนาทหวั่นไหว พระศาสดาทรงรับแล้วแสดงพระธรรมเทศนาให้พระเจ้าพิมพิสารทรงเห็นและทรงสมาทานอาจหาญรื่นเริงในสัมมาปฏิบัติ ตามสมควรแล้ว เสด็จขึ้นประทับอยู่ ณ เวฬุวันนั้น พระองค์อาศัยเหตุนี้ ทรงพระอนุญาตให้ภิกษุรับอารามที่ทายกถวายตามปรารถนา การถวายอารามเกิดขึ้นเป็นครั้งแรกในกาลนั้น พระศาสดาทรงประดิษฐานพระพุทธศาสนาในแคว้นแคว้นมคธอย่างนี้แล้ว เสด็จจาริกไปมาในรัฐชนบทนั้น ๆ ประกาศพระศาสนาให้ประชุมชนได้ความเชื่อความเลื่อมใสแล้วปฏิบัติตามหมู่ชนที่ปฏิบัติตามโอวาทคำสั่งสอนยอมตนเป็นสาวกนั้น แบ่งเป็น ๒ พวก คือ บรรพชิตพวก ๑ คฤหัสถ์พวก ๑

ปริเฉทที่ ๕ ทรงบำเพ็ญพุทธกิจ

พระอัครสาวกทั้งสอง

ครั้งก่อนแต่พระพุทธกาล ในที่ไม่ไกลแต่เมืองราชคฤห์ มีบ้านพราหมณ์ ๒ หมู่ ในบ้านหมู่หนึ่ง พราหมณ์ผู้เป็นนายบ้านชื่ออุปติสสะ (อีกอย่างหนึ่ง ชื่อวังคันตะ) มีภริยาชื่อนางสารี มีบุตรชายคนหนึ่ง เรียกตามโคตรของพ่อว่า อุปติสสะ อีกอย่างหนึ่ง เรียกชื่อตามความที่เป็นลูกของนางสารีว่า สารีบุตร ในบ้านอีกหมู่หนึ่ง พราหมณ์ผู้เป็นนายบ้านชื่อโกลิตะ มีภริยาชื่อนางโมคคัลลี มีลูกชายเรียกชื่อตามโคตรของบิดาว่า โกลิตะ อีกอย่างหนึ่ง เรียกตามความที่เป็นลูกของนางโมคคัลลีว่า โมคคัลลณะ สองตระกูลนั้นเป็นสหายเนื่องกันมาแต่ครั้งบรรพบุรุษ บุตรของสองตระกูลนั้นมีอายุรุ่นราวคราวเดียวกัน จึงได้เป็นเพื่อนเล่นด้วยกัน มาแต่เด็ก ครั้นเติบโตใหญ่ได้เรียนศิลปศาสตร์ที่ควรเรียนจบแล้ว อุปติสสะและโกลิตะสองสหายนั้น ได้ไปเที่ยวดูการเล่นที่เมืองราชคฤห์ด้วยกันเนื่อง ๆ เมื่อดูอยู่นั้นย่อมรำเริง ในที่ควรรำเริง สลดใจในที่ควรสลดใจ ให้รางวัลในที่ควรให้ วันหนึ่ง สองสหายนั้นชวนกันไปดูการเล่น แต่ไม่รำเริงเหมือนในวันก่อน ๆ โกลิตะถามอุปติสสะว่า ดูท่านไม่สนุกเหมือนในวันก่อน วันนี้ดูซึมเศร้าไป ท่านเป็นอย่างไรหรือ ฯ อุปติสสะตอบว่า อะไรที่เราจะควรดูในการเล่นนี้มีหรือคนเหล่านี้ทั้งหมด ยังไม่ทันถึงร้อยปี ก็จักไม่มีเหลือ จักล่วงไปหมด ดูการเล่นไม่มีประโยชน์อะไร ควรชวนชวายหาธรรมเครื่องพันดีกว่า ช้านั่งคิดอยู่อย่างนี้ ส่วนเจ้าเล่าเป็นอย่างไร ฯ โกลิตะตอบว่า ข้าก็คิดเหมือนอย่างนั้น ฯ สองสหายนั้นมีความเห็นร่วมกันอย่างนั้นแล้ว พาบริวารไปขอบวชอยู่ในสำนักสังยุตปริพาชก เรียนลัทธิของสังยุตต์ได้ทั้งหมดแล้วอาจารย์ให้เป็นผู้ช่วยสั่งสอนหมู่ศิษย์ต่อไป สองสหายนั้น ยังไม่พอใจในลัทธินั้น จึงนัดหมายกันว่า ใครได้ธรรมวิเศษ จงบอกแก่กัน

ครั้งพระศาสดาได้ตรัสรู้แล้วทรงแสดงธรรมสั่งสอนประกาศศาสนาเสด็จมาถึงกรุงราชคฤห์ประทับอยู่ ณ เวฬุวัน วันหนึ่ง พระอัสสชิซึ่งเป็นหนึ่งในปัญจวัคคีย์ เข้าไปบิณฑบาตในเมืองราชคฤห์ อุปติสสปริพาชกเดินมาแต่ที่อยู่ของปริพาชก ได้เห็นท่านมีอาการน่าเลื่อมใส อยากจะทราบว่าเป็นใครเป็นศาสดาของท่าน แต่ยังไม่อาจถาม ด้วยเห็นว่าเป็นกาลไม่ควร ท่านยังเที่ยวบิณฑบาตอยู่ จึงติดตามไปข้างหลัง ๆ ครั้นเห็นท่านกลับจากบิณฑบาตแล้ว จึงเข้าไปใกล้พูดจาปราศรัยแล้ว ถามว่า ผู้มีอายุ อินทรีย์ของท่านผ่องใสยิ่งนัก สีผิวของท่านหมดจดผ่องใส ท่านบวชจำเพาะใคร ใครเป็นศาสดาผู้สอนของท่าน ท่านชอบใจธรรมของใคร

ท่านพระอัสสชิตอบว่า ผู้มีอายุ เราบวชจำเพาะพระมหาสมณะ ซึ่งเป็นโอรสศากยราช ออกผนวชจากศากยตระกูล ท่านนั่นแล เป็นศาสดาของเรา เราชอบใจธรรมของท่าน อุปติสสะถามว่า พระศาสดาของท่านสั่งสอนอย่างไร ท่านตอบว่า ผู้มีอายุ เราเป็นคนใหม่ บวชยังไม่ นานในพระธรรมวินัยนี้ ไม่อาจแสดงธรรมแก่ท่านโดยกว้างขวาง เราจักกล่าวแก่ท่านแต่โดยย่อพอรู้ความ อุปติสสะกล่าวว่า ผู้มีอายุ ช่างเถิด ท่านจะกล่าวน้อยก็ตาม มากก็ตาม กล่าวแต่ ความเถิด เราต้องการด้วยความ ท่านจะกล่าวคำให้มากประโยชน์อะไร พระอัสสชิแสดงธรรม แก่อุปติสสปริพาชกพอเป็นใจความว่า ธรรมใดเกิดแต่เหตุ พระศาสดาทรงแสดงเหตุของ ธรรมนั้นและความดับแห่งธรรมนั้น พระศาสดาทรงสั่งสอนอย่างนี้

อุปติสสปริพาชกได้ฟังก็ทราบว่ ในศาสนานี้แสดงว่า ธรรมทั้งปวงเกิดเพราะเหตุ และจะสงบระงับไปเพราะดับเหตุก่อน พระศาสดาทรงสั่งสอนให้ปฏิบัติเพื่อสงบระงับเหตุ แห่งธรรมเป็นเครื่องก่อให้เกิดทุกข์ ได้ดวงตาเห็นธรรมว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่ง มีความเกิดขึ้นเป็น ธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมด ต้องมีความดับเป็นธรรมดา แล้วถามว่าพระศาสดาของเราเสด็จอยู่ ที่ไหน ผู้มีอายุ เสด็จอยู่ที่เวฬุวัน ถ้าอย่างนั้น พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าไปก่อนเถิด ข้าพเจ้ากลับไปบอก สหายแล้วจะพากันไปเฝ้าพระศาสดา ครั้นพระเถระไปแล้ว ก็กลับมาที่อยู่ของปริพาชกบอก ชาวที่ได้ไปพบพระอัสสชิให้โกณฑิกริพาชกทราบแล้วแสดงธรรมนั้นให้ฟัง โกณฑิกริพาชกก็ได้ ดวงตาเห็นธรรมเหมือนอุปติสสะแล้วชวนกันจะไปเฝ้าพระศาสดา จึงไปลาสัตถุชัยผู้อาจารย์ สัตถุชัยห้ามไว้อ่อนวอนให้อยู่หลายครั้ง ก็ไม่สนใจ พาบบริวารไปเวฬุวันเฝ้าพระศาสดาทูลขอ อุปสมบท พระองค์ก็ทรงอนุญาตให้เป็นภิกษุด้วยกันทั้งสิ้น สองสหายนั้นครั้งบวชแล้ว เรียกกันว่า สารีบุตรและโมคคัลลานะ ส่วนภิกษุเป็นบริวาร ได้ฟังธรรมเทศนา แล้วบำเพ็ญเพียร ได้สำเร็จพระอรหัตก่อน

พระสารีบุตร

เมื่อพระสารีบุตร บวชแล้วได้ ๑๕ วัน พระศาสดาเสด็จอยู่ที่ถ้ำสุกรขาตา เขาชิลมกุฎ ขวางเมืองราชคฤห์ ปริพาชกผู้หนึ่ง ชื่อทีฆนชะ อัคคิเวสสนโคตร เข้าไปเฝ้าพระศาสดากล่าว ปราศรัยแล้วยืน ณ ที่ควรข้างหนึ่ง ทูลแสดงทิฎฐิของตนว่า พระโคตมะ ข้าพเจ้ามีความเห็นว่ สิ่งทั้งปวงไม่ควรแก่ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าไม่ชอบใจหมด

พระศาสดาตอบว่า อัคคิเวสสนะ ถ้าอย่างนั้นความเห็นอย่างนั้นก็ต้องไม่ควรแก่ท่าน ท่านก็ต้องไม่ชอบความเห็นอย่างนั้น ตรัสตอบอย่างนี้แล้ว ทรงแสดงสมณพราหมณ์มีทิฎฐิ

๓ จำพวกว่า อัคคีเวสสนะ สมณพราหมณ์พวกหนึ่งมีทิฐิว่า สิ่งทั้งปวงควรแก่เรา เราชอบใจหมด พวกหนึ่งมีทิฐิว่า สิ่งทั้งปวงไม่ควรแก่เรา เราไม่ชอบใจหมด พวกหนึ่งมีทิฐิว่า บางสิ่งควรแก่เรา เราชอบใจ บางสิ่งไม่ควรแก่เรา เราไม่ชอบใจ ทิฐิของสมณพราหมณ์พวกต้น ไกล่ความกำหนดรักใคร่ ยินดีในสิ่งนั้น ๆ ทิฐิของสมณพราหมณ์ พวกที่ ๒ ไกล่ข้างความเกลียดชังสิ่งนั้น ๆ ทิฐิของสมณพราหมณ์พวกที่ ๓ ไกล่ข้างความกำหนดรักใคร่ในของบางสิ่ง ไกล่ข้างความเกลียดชังของบางสิ่ง ผู้รู้ พิจารณาเห็นว่า ถ้าเราจักถือนั้นทิฐินั้นอย่างหนึ่งอย่างใด กล่าวว่ สิ่งนี้แลจริง สิ่งอื่นเปล่า หากจริงไม่ ก็ต้องถือผิดจากคนสองพวกที่มีทิฐิไม่เหมือนกับตน ครั้นความถือผิดกันมีขึ้น ความวิวาทเถียงกันก็มีขึ้น ครั้นความวิวาทมีขึ้น ความพิฆาตหมั่นก็มีขึ้น ครั้นความพิฆาตมีขึ้น ความเบียดเบียนกันก็มีขึ้น ผู้รู้เห็นอย่างนี้แล้ว ย่อมละทิฐินั้นเสียด้วย ไม่ทำทิฐิอื่นให้เกิดขึ้นด้วย ความละทิฐิ ๓ อย่างนั้น ย่อมมีด้วยอุบายอย่างนี้ ครั้นทรงแสดงโทษแห่งความถือนั้นด้วยทิฐิ ๓ อย่างนั้นแล้ว ทรงแสดงอุบายเครื่องไม่ถือนั้นต่อไปว่า อัคคีเวสสนะ กายคือรูป ประชุมมหาภูตทั้ง ๔ (ดิน, น้ำ, ไฟ, ลม) มีมารดาบิดาเป็นแดนเกิด เจริญขึ้นเพราะข้าวสุกและขนมสดนี้ ต้องอบรมกันกลืนเหม็น และขัดสีมลทินเป็นนิตย์ มีความแตกกระจัดกระจายไปเป็นธรรมดา ควรพิจารณาเห็นโดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ อดทนได้ยาก เป็นโรค เป็นดังหัวผี เป็นดังลูกศร โดยความยากลำบากชำระดูทรุดโทรม เป็นของว่างเปล่า ไม่ใช่ตน เมื่อพิจารณาเห็นอย่างนี้ ย่อมละความพอใจรักใคร่กระวนกระวายในกามเสียได้ อนึ่ง เวทนาเป็น ๓ อย่าง คือ สุข ทุกข์ อุเบกขา คือ ไม่ใช่ทุกข์ ไม่ใช่สุข ในสมัยใดเสวยสุข ในสมัยนั้นไม่ได้เสวยทุกข์และอุเบกขา ในสมัยใดเสวยทุกข์ ในสมัยนั้นไม่ได้เสวยสุขและอุเบกขา สุข ทุกข์อุเบกขา ทั้ง ๓ อย่างนี้ไม่เที่ยง ปัจจัยประชุมทำ อาศัยปัจจัยเกิดขึ้นแล้ว มีความสิ้นไป เสื่อมไป ดับไปเป็นธรรมดา อริยสาวกผู้ได้ฟังแล้ว เมื่อเห็นอย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายทั้งในสุข ทุกข์ อุเบกขา เมื่อเบื่อหน่ายก็ปราศจากกำหนด เพราะปราศจากกำหนด จิตก็พ้นจากความถือนั้น เมื่อจิตพ้นแล้ว ก็เกิดญาณรู้ว่า พ้นแล้ว อริยสาวกนั้นรู้ชัดว่า ชาตีสิ้นแล้ว พรหมจรรย์ได้อยู่จบแล้ว กิจที่จำจะต้องทำ ได้ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นอีกเพื่อความเป็นอย่างนี้มีได้มี ภิกษุผู้พ้นแล้วอย่างนี้ไม่วิวาทหมั่นเถียงกับผู้ใดด้วยทิฐิของตน โวหารใดเขาพูดกันอยู่ในโลก ก็พูดตามโวหารนั้น แต่ไม่ถือนั้นด้วยทิฐิ

เวลานั้น พระสารีบุตร นั่งถวายงานพัดอยู่เบื้องพระปฤษฎางค์แห่งพระศาสดา ได้ฟังธรรมเทศนาที่ตรัสแก่ที่ชนขปริพาชก จึงดำริว่า พระศาสดาตรัสสอนให้ละการถือนั้นธรรม

เหล่านั้นด้วยปัญญาอันรู้อย่างยิ่ง เมื่อท่านพิจารณาอยู่อย่างนั้น จิตก็พ้นจากอาสวะไม่ถือนั้นด้วยอุปาทาน ส่วนที่ฉนขปริพาชกนั้นเป็นแต่ได้ดวงตาเห็นธรรม ลีนความเคลือบแคลงสงสัยในพระพุทธานุชาสนา ทูลสรรเสริญธรรมเทศนาและแสดงตนเป็นอุบาสกว่า พระองค์ ภาษิตที่ตรัสสนี้เพราะนัก ๆ พระองค์ทรงประกาศธรรมให้ข้าพเจ้าทราบชัด โดยวิธีเป็นอันมาก ไม่ใช่แต่อย่างเดียว ดุจบุคคลหงายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด บอกทางแก่คนหลงในทาง ส่องไฟในที่มืด ด้วยประสงค์ว่า คนมีดวงตาก็เห็นรูปฉนั้น ข้าพระองค์ ถึงพระองค์กับทั้งพระธรรม พระสงฆ์ว่าเป็นที่ระลึก ขอพระองค์จงทรงจำข้าพระองค์ว่า เป็นอุบาสก ถึงพระรัตนตรัย เป็นที่ระลึกตลอดชีวิต จำเดิมแต่วันนี้เป็นต้นไป

เมื่อพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะ สำเร็จพระอรหัตตอย่างนี้แล้ว ท่านได้ตั้งอยู่ในที่เป็นสาวกเลิศในพระศาสนา โดยคุณธรรมที่มีในตนและอนุเคราะห์สพรหมจารีเพื่อบรรพชิตด้วยกันในการให้โอวาทสั่งสอน

พระศาสดาทรงสรรเสริญโดยบรรยายหลายประการ ดังตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งหลาย คบกับสารีบุตรและโมคคัลลานะเถิด ๆ เธอเป็นคนมีปัญญา อนุเคราะห์สพรหมจารีเพื่อนบรรพชิตทั้งหลาย สารีบุตรเปรียบเหมือนมารดาผู้ให้เกิด โมคคัลลานะ เปรียบเหมือนนางนมผู้เลี้ยงทารกที่เกิดแล้วนั้น สารีบุตรยอมแนะนำให้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติผล โมคคัลลานะแนะนำให้ตั้งอยู่ในคุณเบื้องบนที่สูงสุกว่านั้น

เมื่อพระอัครสาวกทั้ง ๒ มาบวชแล้ว กุลบุตรในเมืองราชคฤห์ที่ได้ความเลื่อมใส มาบวชอีกเป็นอันมาก ฝ่ายผู้ไม่เลื่อมใสก็พูดติเตียนว่า พระสมณโคดมปฏิบัติเพื่อทำชายไม่ให้มีบุตร ทำหญิงให้เป็นหม้าย เข้าไปตัดตระกูลเสีย ดังนี้

วันหนึ่ง พระสารีบุตรเถระถวายวัตรแด่พระบรมศาสดาแล้ว ถวายบังคมลากลับที่พัก ขึ้นบัลลังก์สมาธิ เข้าสมาบัติแล้วพิจารณาดูอายุสังขารแห่งตนก็ทราบชัดว่าจะดำรงอยู่ได้อีก ๗ วันเท่านั้น จึงดำริต่อไปว่า อาตมาจะมานิพพานในสถานที่ใด พระราหูเถระก็ไปนิพพานที่ปัญจกัมพลศิลาอาสน์ พระอัญญาโกณฑัญญะก็ไปนิพพานที่ฉัททันต์สระในหิมวันตประเทศ ต่อนั้น จึงปรารภถึงมารดาว่า มารดาของอาตมานี้ ได้เป็นมารดาพระอรหันต์ถึง ๗ องค์ ถึงอย่างนั้นก็ยังไม่เลื่อมใสในพระรัตนตรัย อุปนิสัยในมรรคผลจะพึงมีแก่มารดาเราบ้างหรือไม่หนอ ครั้นพิจารณาไปก็ทราบชัดว่า มารดานั้นมีอุปนิสัยแห่งพระโสดาบัน ควรอาตมาจะไปนิพพานที่เรือนมารดาเถิด เธอจึงไปบอกภิกษุทั้ง ๕๐๐ ว่า เรามีความประสงค์จะไปนาลันทา พระจุนทเถระรับเถระบัญชาออกไปแจ้งแก่พระสงฆ์ทั้งปวง

เมื่อพระสงฆ์ทั้งหลายมาพร้อมกันแล้วพระสารีบุตรก็พาพระสงฆ์เหล่านั้นไปเฝ้าพระบรมศาสดากราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาค บัดนี้ ชีวิตของข้าพระองค์เหลือ ๗ วันเท่านั้น ข้าพระองค์ถวายบังคมลานิพพาน พระพุทธองค์ตรัสถามว่า สารีบุตร เธอจะไปนิพพานที่ไหน พระเถระกราบทูลว่า ข้าพระองค์จะไปนิพพาน ณ ห้องที่ข้าพระองค์เกิดในเรือนมารดาพระเจ้าข้า สารีบุตรเธอก็กำหนดกาลนั้นโดยควรเถิด สารีบุตร บรรดาภิกษุทั้งหลายชั้นน้อย ๆ ของเธอจะเห็นพื่ออย่างเธอหาได้ยาก ฉะนั้น เธอจงแสดงธรรมแก่น้อง ๆ ของเธอ เพื่อเป็นที่ตั้งแห่งความระลึกถึงสำหรับครั้งนี้ก่อนเถิด

พระเถระได้รับประทานโอกาสเช่นนั้น จึงแสดงปาฏิหาริย์เหาะขึ้นไปในอากาศแสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายแล้วลงจากอากาศถวายบังคมลาออกจากพระคันธกุฎี

ขณะนั้น พระผู้มีพระภาคทรงพระกรุณาธิคุณ เสด็จลุกออกมาส่งถึงหน้าพระคันธกุฎี พระธรรมเสนาบดี กระทำประทักษิณเวียนรอบ ประคองอัญชลีกิราบทูลว่า ในที่สุดสองไชยแสนกัลป์ล่วงมาแล้ว ข้าพระองค์ได้หมอบลงแทบบาทมูลพระอินทร์สัสสัมมาสัมพุทธเจ้า ตั้งปณิธานปรารถนาพบพระองค์และแล้วมโนรถของข้าพระองค์ ก็สำเร็จสมประสงค์ ตั้งแต่ได้เห็นพระองค์เป็นปฐมทัศนะ บัดนี้เป็นปัจฉิมทัศนะแห่งการได้เห็นพระองค์ผู้เป็นนาถะของข้าพระพุทธเจ้า ทูลเพียงเท่านี้แล้วถวายบังคมลาออกไปพอควร ก็กราบนมัสการลงที่พื้นพสุธา บ่ายหน้าออกไปจากเขตวนาราม พร้อมด้วยภิกษุบริวาร ๕๐๐ องค์ พระเถระเดินทางไป ๗ วัน ก็ถึงบ้านนาลันทา มารดาพอได้ทราบข่าวก็ดีใจ จึงสั่งให้คนใช้รีบจัดแจงห้องพักสำหรับพระเถระและพระภิกษุสงฆ์นั้นให้อุปเวตมาณพหลานชายไปนิมนต์ให้เข้ามาในบ้าน พระเถระจึงพาภิกษุสงฆ์ขึ้นเรือนมารดาแล้วจัดให้พักภายนอก ส่วนตนเองเข้ามาพักห้องที่ตนเกิด พอเวลาค่ำโรคาพาธกล้าได้เกิดแก่มหาเถระ ถึงอาเจียนเป็นโลหิต มารดาเกิดทุกข์ใจเป็นอย่างมาก

ในคำคือนั้น เทวดาทั้งหลายได้พากันมาเยี่ยมพระเถระเป็นอันมาก เริ่มต้นตั้งแต่ท้าวจตุมหาราช ท้าวโกสีย์ ท้าวสุยาม ท้าวสันดุสิต ตลอดทั้งท้าวมหาพรหม มารดาได้เห็นเข้าเกิดความสงสัย เมื่อเห็นว่างแล้วจึงเข้าไปไต่ถาม พระเถระก็บอกโดยละเอียดและกล่าวว่า ท้าวมหาพรหมองค์นี้แหละแม่ ในวันที่พระบรมครูของลูกประสูติได้อาตาทายมารองรับ ถวายการบำรุงรักษาอยู่เป็นนิตย์ ในวันที่เสด็จลงจากเทวโลกยังกั้นฉัตรถวาย นางสารี

ผู้มารดาได้ฟัง เห็นคุณอันมหาศาล อานุภาพของบุตรเรายังปรากฏถึงเพียงนี้ อานุภาพของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้เป็นครูของบุตรเรา คงจะสูงกว่านี้เป็นแน่ก็เกิดปีติเบิกบานใจ

พระเถระทูลลานิพพาน

ต่อแต่นั้นพระมหาเถระก็แสดงธรรมโปรดมารดาพรรณนาพระพุทธรูปคุณแก่นางสารีพราหมณีให้ดำรงอยู่ในโสตปาตติผล เป็นพระอริยบุคคลในพุทธศาสนา สมดังความปรารถนาที่อุตสาหะมาสนองพระคุณมารดาแล้วก็เชิญมารดาออกไปพัก เมื่อมารดาออกไปแล้วพระเถระจึงถามพระจุนทเถระว่า เวลาเท่าใด เมื่อรับคำตอบว่า ไกลรุ่ง จึงสั่งให้พระสงฆ์ทั้งหลายเข้ามาประชุมพร้อมกัน ให้พระจุนทะ ขึ้นนั่งแล้วกล่าวว่า อาวุโส ตลอดเวลา ๔๔ พรรษาที่ท่านทั้งหลายติดตามมา กรรมอันใดที่มีชอบใจท่านทั้งหลายจะพึงมี ท่านทั้งหลายจงอดโทษแก่ข้าพเจ้าด้วยเถิด ภิกษุทั้งหลายมีความประมาทสิ่งหนึ่งสิ่งใดในพระมหาเถระ โปรดกรุณาอดโทษแก่พวกกระผมด้วยเถิด พอเวลาอรุณปรากฏ พระธรรมเสนาบดีก็ดับขันธนิพพานในวันปฐมมีแห่งกัตติกามาส เพ็ญเดือน ๑๒ พอวันรุ่งขึ้นพระจุนทะก็ได้จัดแจงฉาบกิจศพของพระมหาเถระแล้วห่อเอาอัฐินำไปถวายพระพุทธรองค์ พระองค์ตรัสให้สร้างเจดีย์แล้วบรรจุอัฐิตูพระเถระไว้ที่ขุมประตู่พระเชตวันเมืองสาวัตถี แล้วเสด็จไปสู่กรุงราชคฤห์ประทับอยู่ที่พระเวฬุวันวิหาร

พระมหาโมคคัลลานะ

ฝ่ายพระโมคคัลลานะนับแต่อุปสมบทแล้วได้ ๗ วัน ไปทำความเพียรอยู่ที่บ้านกัลลวาลมุตตคาม แขวงมคธ อ่อนใจนั่งโง่งวงอยู่ พระศาสดาเสด็จไปที่นั่น ทรงแสดงอุบายสำหรับระงับความโง่งวงสั่งสอนท่านว่า

โมคคัลลานะ เมื่อท่านมีสัญญาอย่างไร ความง่วงนั้นย่อมครอบงำได้ ทำควรทำในใจถึงสัญญานั้นให้มาก ข้อนี้จะเป็นเหตุที่ทำให้ท่านระงับความง่วงนั้นได้

ถ้ายังระงับไม่ได้แต่นั้นท่านควรตรีกตรองพิจารณาถึงธรรมที่ตัวได้ฟังแล้วและได้เรียนแล้วอย่างไรด้วยน้ำใจของตัว ข้อนี้จะเป็นเหตุที่ทำให้ท่านระงับความง่วงนั้นได้

ถ้ายังระงับไม่ได้ ท่านควรสาธยายธรรมที่ตัวได้ฟังแล้วและได้เรียนแล้วอย่างไรโดยพิสดาร ข้อนี้จะเป็นเหตุที่ทำให้ท่านระงับความง่วงนั้นได้

ถ้ายังละไม่ได้ แต่นั่นท่านควรยอนช่องหูทั้งสองข้างและลูบตัวด้วยฝ่ามือ ข้อนี้จะเป็นเหตุที่ทำให้ท่านละความง่วงนั้นได้

ถ้ายังละไม่ได้ แต่นั่นท่านควรลุกขึ้นยืนแล้วลูบนัยน์ตาด้วยน้ำ เหลียวดูทิศทั้งหลาย แหงนดูดาวนักษัตรฤกษ์ ข้อนี้จะเป็นเหตุที่ทำให้ท่านละความง่วงนั้นได้

ถ้ายังละไม่ได้ แต่นั่นท่านควรทำในใจถึงอาโลกสัญญา คือ ความสำคัญในแสงสว่าง ตั้งความสำคัญว่ากลางวันไว้ในจิตให้เหมือนกันทั้งกลางวันกลางคืน มีใจเปิดเผยฉะนี้ ไม่มีอะไรหุ้มห่อทำจิตอันมีแสงสว่างให้เกิด ข้อนี้จะเป็นเหตุที่ทำให้ท่านละความง่วงนั้นได้

ถ้ายังละไม่ได้ แต่นั่นท่านควรอธิษฐานจงกรมกำหนดหมายเดินทางกลับไปกลับมา สำรวมอินทรีย์มีจิตไม่คิดไปภายนอก ข้อนี้จะเป็นเหตุที่ทำให้ท่านละความง่วงนั้นได้

ถ้ายังละไม่ได้ แต่นั่นท่านควรสำเร็จสี่ไสยา คือ นอนตะแคงข้างขวา ซ้อนเท้า เหลื่อมเท้า มีสติสัมปชัญญะ ทำความหมายในอันจะลุกขึ้นไว้ในใจ พอท่านตื่นแล้วรีบลุกขึ้นด้วยความตั้งใจว่า เราจักไม่ประกอบสุขในการนอน เราจักไม่ประกอบสุขในการเอนข้าง (เอนหลัง) เราจักไม่ประกอบสุขในการเคลิ้มหลับ โมคคัลลานะ ท่านควรสำเหนยใจอย่างนี้แล

อนึ่ง โมคคัลลานะ ท่านควรสำเหนยใจอย่างนี้ว่า เราจักไม่ชูงวง (คือถือตัว) เข้าไปสู่ตระกูล เพราะว่า ถ้าภิกษุชูงวงเข้าไปสู่ตระกูล ถ้ากิจการในตระกูลนั้นมีอยู่ ซึ่งเป็นเหตุที่มนุษย์จะไม่นึกถึงภิกษุผู้มาแล้ว ภิกษุก็จะคิดเห็นว่าเดี๋ยวนี้ใครหนอ ยุยงให้เราแตกจากตระกูลนี้ เดี๋ยวนี้ดูมนุษย์พวกนี้มีอาการอดทนระอาใจในเรา เพราะไม่ได้อะไร เธอก็จะมีความเก้อ ครั้นเก้อก็จะเกิดความคิดฟุ้งซ่าน ครั้นคิดฟุ้งซ่านแล้ว ก็จะเกิดความไม่สำรวม ครั้นไม่สำรวมแล้ว จิตก็จะห่างจากสมาธิ

อนึ่ง ท่านควรสำเหนยใจอย่างนี้ว่า เราจักไม่พูดคำซึ่งเป็นเหตุเถียงกัน ถือผิตต่อกัน ดังนี้ เพราะว่าเมื่อคำซึ่งเป็นเหตุเถียงกัน ถือผิตต่อกันมีขึ้น ก็จำจะต้องหวังความพุดมาก เมื่อความพุดมากมีขึ้น ก็จะเกิดความคิดฟุ้งซ่าน ครั้นคิดฟุ้งซ่านแล้วก็จะเกิดความไม่สำรวม ครั้นไม่สำรวมแล้ว จิตก็จะห่างจากสมาธิ อนึ่ง โมคคัลลานะ เราสรรเสริญความไม่คลุกคลีด้วยประการทั้งปวง แต่มิใช่ว่าจะไม่สรรเสริญความคลุกคลีด้วยประการทั้งปวง (เมื่อไร) คือเราไม่สรรเสริญความคลุกคลีด้วยหมู่ชนทั้งคฤหัสถ์บรรพชิต ก็แต่ว่าเสนาสนะที่นอนที่นั่ง อันใด เสียงเสียดที่จะอื้ออึงปราศจากลมแต่คนเดินเข้าออก ควรเป็นที่ประกอบกิจของผู้ต้องการที่สงบ ควรเป็นที่หลีกเลี่ยงเรือนอยู่ตามสมณวิสัย เราสรรเสริญความคลุกคลีด้วยเสนาสนะเห็นปานนั้น

เมื่อพระศาสดาตรัสสอนอย่างนี้แล้ว พระโมคคัลลณะกราบทูลถามว่า ว่าโดยย่อด้วยข้อปฏิบัติเพียงเท่าไร ภิกษุชื่อน้ำอมไปแล้วในธรรมเป็นที่สิ้นตัณหา มีความสำเร็จล่วงส่วนเกษมจากโยคธรรมล่วงส่วน เป็นพรหมจรรย์บุคคลล่วงส่วน มีที่สุดล่วงส่วน ประเสริฐสุดกว่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย พระศาสดาตรัสตอบว่า โมคคัลลณะ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ได้สดับว่าบรรดาธรรมทั้งปวง ไม่ควรยึดมั่น ครั้นได้สดับตั้งนั้นแล้ว เธอทราบธรรมทั้งปวงชัดด้วยปัญญาอันยิ่ง ครั้นทราบธรรมทั้งปวงชัดด้วยปัญญาอันยิ่งตั้งนั้นแล้ว ย่อมกำหนดรู้ธรรมทั้งปวง ครั้นกำหนดรู้ธรรมทั้งปวงตั้งนั้นแล้ว เธอได้ เสวยเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นสุขก็ดี ทุกข์ก็ดี มิใช่ทุกข์ มิใช่สุขก็ดี เธอพิจารณาเห็นว่าไม่เที่ยง พิจารณาเห็นด้วยปัญญาเป็นเครื่องหน่าย พิจารณาเห็นว่าไม่เที่ยง พิจารณาเห็นด้วยปัญญาเป็นเครื่องหน่าย พิจารณาเห็นด้วยปัญญาเป็นเครื่องดับ พิจารณาเห็นด้วยปัญญาเป็นเครื่องสลесคืนในเวทนาทั้งหลายนั้น เมื่อพิจารณาเห็นตั้งนั้น ย่อมไม่ยึดมั่นอะไร ๆ ในโลก เมื่อไม่ยึดมั่น ย่อมไม่สะดุ้งหวาดหวั่น เมื่อไม่สะดุ้งหวาดหวั่น ย่อมดับกิเลสให้สงบได้จำเพาะตัว และทราบชัดว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์ได้อยู่จบแล้ว กิจที่จำจะต้องทำได้ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นที่จะต้องทำอย่างนี้อีกมิได้มี ว่าโดยย่อด้วยข้อปฏิบัติเพียงเท่านี้แล ภิกษุชื่อน้ำอมไปแล้วในธรรมเป็นที่สิ้นตัณหา มีความสำเร็จล่วงส่วนเกษมจากโยคธรรมล่วงส่วน เป็นพรหมจรรย์บุคคลล่วงส่วน มีที่สุดล่วงส่วน ประเสริฐสุดกว่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย พระมหาโมคคัลลณะ ปฏิบัติตามโอวาทที่พระศาสดาทรงสั่งสอน ก็ได้สำเร็จพระอรหัตในวันนั้น

ในกาลที่พระมหาโมคคัลลณะ พักอาศัยอยู่ที่กาฬศิลาในมคธชนบท หมู่เดียรถีย์ เห็นร่วมกันว่า พระมหาโมคคัลลณะ มีอำนาจมาก สามารถไปสวรรค์ได้ ไปนรกได้ ไปแล้วก็นำเอาข่าวสารจากสวรรค์จากนรกมาบอกแก่ญาติมิตรในเมืองมนุษย์ มนุษย์ทั้งหลายก็เลื่อมใสในพุทธศาสนา พวกเราต้องเสื่อมคลายความนับถือจากมหาชน ดังนั้นเราควรฆ่าพระเถระเสียเถิด ครั้นแล้วจึงเรียไรทรรพจากอุปฐาก จ้างโจรให้ฆ่าพระเถระ พวกโจรพากันไปล้อมจับพระเถระ พระเถระก็ทำปาฏิหาริย์หนีไปได้ทุกครั้ง พอโจรพยายามล้อมจับอยู่ ๒ เดือน ครั้นเมื่อเดือนที่ ๓ พระเถระพิจารณาเห็นกรรมที่ท่านทำไว้ในชาติก่อนติดตามาเห็นควรระงับกรรม จึงยอมให้โจรจับ โจรเมื่อจับได้จึงทุบตีพระเถระจนกระดูกแหลกไม่มีชิ้นดี ครั้นแน่ใจว่าตายแน่ จึงนำเอาร่างของท่านไปทิ้งไว้ในป่า

พระเถระทูลลานิพพาน

พระมหาเถระดำริว่า เราควรจะไปทูลลาพระบรมศาสดาเสียก่อนจึงนิพพาน ดำริดังนี้แล้วก็รักษากายประสานให้มันด้วยกำลังมานเหาะมาเฝ้าพระผู้มีพระภาคแล้วทูลลานิพพาน พระพุทธเจ้าตรัสถามว่า โมคคัลลานะ เธอจะนิพพานเมื่อไร ที่ไหน ข้าพระองค์จะนิพพานวันนี้ที่กาฬศิลา พระเจ้าข้า พระเถระตอบ ถ้าเช่นนั้น เธอจงแสดงธรรมแก่ตถาคตก่อน การเห็นสาวกเช่นเธอจะไม่มีอีกต่อไปแล้ว

พระเถระรับพุทธบัญญัติ ได้ทำปาฏิหาริย์เหาะขึ้นไปในอากาศแสดงธรรม เมื่อจบธรรมเทศนาก็ลงจากอากาศ ถวายอภิวาททูลลาไปยังกาฬศิลาประเทศนิพพานในที่นั้น ในวันสิ้นเดือน ๑๒ หลังจากพระสารีบุตร ๑๕ วัน พระมหาโมคคัลลานะเป็นผู้ที่พระศาสดาทรงสรรเสริญว่ามีฤทธิ์สามารถให้สิ่งที่ประสงค์สำเร็จได้ และฉลาดในการแนะนำตระกูลที่ไม่เลื่อมใส ให้เลื่อมใส ไม่ทำศรัทธาและโศกทรัพย์ของเขาให้เสีย ประหนึ่งแมลงผึ้งอันเที่ยวไปในสวนดอกไม้ ไม่ทำสีและกลิ่นของดอกไม้ให้ขำ ถือเอาแต่รสบินไปฉะนั้น แล้วตรัสสอนให้ภิกษุถือนิพพานเป็นเยี่ยงอย่างประพตติตาม

พระผู้มีพระภาคเสด็จพร้อมด้วยภิกษุทั้งหลายทรงประธานจุดเพลิงทำฌาปนกิจ ขณะนั้น ฝนดอกไม้ทิพย์ตกลงมาประมาณโยชน์หนึ่งโดยรอบ มหาชนประชุมสักการะอัฐิธาตุตลอด ๗ วัน พระพุทธองค์โปรดให้สร้างเจดีย์บรรจุอัฐิไว้ ณ ที่ใกล้ซุ้มประตูเวฬุวันมหาวิหาร เมืองราชคฤห์

ปริเฉทที่ ๖ ศิษย์พราหมณ์พาวรี ๑๖ คน

ทรงแก้ปัญหามาณพ

ฝ่ายพราหมณ์พาวรีออกบวชประพฤติพรตตามลัทธิของพราหมณ์ ตั้งอาศรมอยู่ที่ฝั่งแม่น้ำโคธาวารี ในที่พรมแดนแห่งเมืองอัสดกะและเมืองอาพกะ เป็นอาจารย์ใหญ่บอกไตรเพทแก่หมู่ศิษย์ ได้ทราบว่าพระโอรสของศากยราชเสด็จออกบรรพชาปฏิญญาพระองค์ว่าเป็นผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ แสดงธรรมสั่งสอนประชุมชน มีคนเชื่อและเลื่อมใส ยอมตนเป็นสาวก ปฏิบัติตามคำสั่งสอนเป็นอันมาก พาวรีพราหมณ์คิดหลากหลายใครจะสืบสวนให้ได้ความ จึงเรียกมาณพผู้เป็นศิษย์ ๑๖ คน มีอชิตมาณพเป็นหัวหน้า ผูกปัญหาคนละหมวด ๆ ให้ไปทูลถามมาณพทั้ง ๑๖ คนลาอาจารย์แล้วพามาณพที่เป็นบริวารไปเฝ้าพระศาสดาที่ป่าสาณเจตีย์ แคว้นมคธ ทูลขอโอกาสถามปัญหาคนละหมวด ๆ ครั้นพระศาสดาทรงอนุญาตแล้ว อชิตมาณพทูลถามปัญหาเป็นที่แรก ๔ ข้อ ดังนี้

ปัญหาอชิตมาณพ

โลกคือหมู่มสัตว์ อันอะไรปิดบังไว้ จึงหลงดูอยู่ในที่มืด เพราะอะไรเป็นเหตุ จึงไม่มีปัญญาเห็นปรากฏ พระองค์ตรัสว่า อะไรเป็นเครื่องฉาบไล่สัตว์โลกนั้นให้ติดอยู่ และตรัสว่า อะไรเป็นภัยใหญ่ของสัตว์โลกนั้น

พระศาสดาทรงพยากรณ์ว่า โลกคือหมู่มสัตว์ อันอวิชชาคือความไม่รู้แจ้งปิดบังไว้แล้ว จึงหลงดูอยู่ในที่มืด เพราะความอยากมีประการต่างๆ และความประมาทเลินเล่อ จึงไม่มีปัญญาเห็นปรากฏ เรากล่าวว่า ความอยากเป็นเครื่องฉาบไล่สัตว์โลกให้ติดอยู่และเรากล่าวว่าทุกข์เป็นภัยใหญ่ของสัตว์โลกนั้น

อ. อะไรเป็นเครื่องห้าม เป็นเครื่องกันความอยากซึ่งเป็นดูจกระแสน้ำหลังไหลไปในอารมณ์ทั้งปวง ความอยากนั้นจะละได้ เพราะธรรมอะไร

พ. เรากล่าวว่า สติเป็นเครื่องห้าม เป็นเครื่องกันความอยากนั้น และความอยากนั้นจะละได้เพราะปัญญา

อ. ปัญญา สติ กับนามรูปนั้น จะดับไป ณ ที่ไหน ข้าพเจ้าทูลถามแล้ว ขอพระองค์ตรัสบอกความข้อนี้แก่ข้าพเจ้า

พ. เราจะแก้ปัญหาก็ที่ทานถามถึงที่ดับนามรูปสิ้นเชิง ไม่มีเหลือแก่ท่าน เพราะวิญญาณดับไปก่อน นามรูปจึงดับไป ณ ที่นั่นเอง

อ. คนผู้มีธรรมได้พิจารณาเห็นแล้ว และคนผู้ยังต้องศึกษาอยู่สองพวกนี้มีอยู่ในโลกเป็นอันมาก ข้าพเจ้าขอลุถามถึงความประพฤติของชนสองพวกนั้น พระองค์มีพระปัญญาแก่กล้าของจงตรัสบอกแก่ข้าพเจ้า

พ. ภิกษุผู้มีธรรมได้พิจารณาเห็นแล้ว และคนผู้ยังต้องศึกษาอยู่ต้องเป็นผู้ไม่กำหนดในกามทั้งหลาย มีใจไม่ขุ่นมัว ฉลาดในธรรมทั้งปวง มีสติอยู่ทุกอิริยาบถ

ครั้งพระศาสดาทรงแก้ปัญหาก็อชิตมาณพหุลถามอย่างนี้แล้ว โมฆราชมาณพปรารภจะทูลถามปัญหา ได้ยินว่า โมฆราชมาณพนั้นถือตัวว่าเป็นคนมีปัญญากว่ามาณพทั้ง ๑๕ คน คิดจะทูลถามก่อนแต่เห็นว่า อชิตมาณพเป็นผู้ใหญ่กว่า จึงยอมให้ทูลถามก่อน ครั้น อชิตมาณพทูลถามแล้ว จึงปรารภจะทูลถามเป็นที่ ๒ พระศาสดาทอดพระเนตรเห็นอาการอย่างนั้นแล้วตรัสห้ามว่า โมฆราช ท่านยอมให้มาณพอื่นถามก่อนเถิด โมฆราชมาณพก็หยุดนิ่งอยู่

ปัญหาติสสเมตเตยยมาณพ

ลำดับนั้น ติสสเมตเตยยมาณพ ทูลถามปัญหาเป็นที่ ๒ ว่า ใคร ชื่อว่าเป็นผู้สันโดษ คือ เต็มความประสงค์ในโลกนี้ ความอยากซึ่งเป็นเหตุทะเยอทะยานดิ้นรนของใครไม่มีใครรู้ ส่วนข้างปลายทั้งสอง (คืออดีตกับอนาคต) ด้วยปัญญาแล้วไม่ติดอยู่ในส่วนท่ามกลาง (คือปัจจุบัน) พระองค์ตรัสว่า ใครเป็นมหาบุรุษ ใครล่วงความอยากอันผูกใจสัตว์ไว้ในโลกนี้ ดุจด้ายเป็นเครื่องเย็บผ้าให้ติดกันไปได้

พระศาสดาทรงพยากรณ์ว่า ภิกษุผู้ประพฤติพรหมจรรย์ สำรวมในกามทั้งหลาย ปราศจากความอยากแล้ว มีสติระลึกได้ทุกเมื่อ พิจารณาเห็นโดยชอบแล้ว ดับเครื่องร้อนกระวนกระวายเสียได้แล้ว ชื่อว่าเป็นผู้สันโดษ คือ เต็มความประสงค์ในโลกนี้ ความอยากซึ่งเป็นเหตุทะเยอทะยานดิ้นรนของภิกษุนั้นแลไม่มี ภิกษุนั้นแลรู้ส่วนข้างปลายทั้งสองด้วยปัญญาแล้ว ไม่ติดอยู่ในส่วนท่ามกลาง เรากล่าวว่า ภิกษุนั้นแลเป็นมหาบุรุษ ภิกษุนั้นแลล่วงความอยากอันผูกใจสัตว์ไว้ในโลกนี้ ดุจด้ายเป็นเครื่องเย็บผ้าให้ติดกันไปได้

ปัญหาปุณณกมาณพ

ครั้งพระศาสดาทรงแก้ปัญหาคติสสมตเตยยมาณพทูลถามอย่างนี้แล้ว ปุณณกมาณพทูลถามปัญหาเป็นที่ ๓ ว่า บัดนี้ มีปัญหามาถึงพระองค์ผู้หาความหวาดหวั่นมิได้ รู้เหตุที่เป็นรากเหง้าของสิ่งทั้งปวง ข้าพเจ้าขอทูลถาม หม่อมมนุษย์ในโลกนี้ คือ ฤๅษี กษัตริย์ พราหมณ์ เป็นอันมาก อาศัยอะไรจึงบูชาสัตบุรุษวงสรวงเทวดา ขอพระองค์จงตรัสบอกความช้อนั้นแก่ข้าพเจ้า

พระศาสดาทรงพยากรณ์ว่า หม่อมมนุษย์เหล่านั้น ออยากได้ของที่ตนปรารถนา อาศัยของที่มีชราทรุดโทรม จึงบูชาสัตบุรุษวงสรวงเทวดา

ป. หม่อมมนุษย์เหล่านั้น ถ้าไม่ประมาทในตัณหาของตน จะข้ามพ้นชาติชราได้บ้างหรือไม่

พ. หม่อมมนุษย์เหล่านั้น มุ่งลาภที่ตนหวังจึงพุดสรรเสริญการบูชาสัตบุรุษ รำพันสิ่งที่ตัวใคร่ ก็เพราะอาศัยลาภ เรากล่าวว่า ผู้บูชาสัตบุรุษเหล่านั้นยังเป็นคนกำหนดยินดีในภพ ไม่ข้ามพ้นชาติชราไปได้

ป. ถ้าผู้บูชาสัตบุรุษเหล่านั้น ข้ามพ้นชาติชรา เพราะตัณหาของตนไม่ได้ เมื่อเป็นเช่นนี้ใครเล่าในเทวโลก หรือในมนุษยโลก ข้ามพ้นชาติชราได้แล้ว

พ. ความอยากซึ่งเป็นเหตุทะเยอทะยานดิ้นรนในโลกไหน ๆ ของผู้ใดไม่มี เพราะได้พิจารณาเห็นธรรมที่ยิ่งและหย่อนในโลก เรากล่าวว่า ผู้ที่ซึ่งสงบระงับได้ไม่มีทุจริตความประพฤติชั่วอันจะทำให้มัวหมอง ดุจคว้นไฟอันจับเป็นเขม่าไม่มีกิเลสอันจะกระทบจิตหาความอยากทะเยอทะยานมิได้ ข้ามพ้นชาติชราไปได้แล้ว

ปัญหาเมตตคฺคฺมาณพ

ครั้งพระศาสดาทรงแก้ปัญหาคติสสมตเตยยมาณพทูลถามอย่างนี้แล้ว เมตตคฺคฺมาณพทูลถามปัญหาเป็นที่ ๔ ว่า ข้าพเจ้าขอทูลถาม ขอพระองค์จงตรัสข้อความที่จะทูลถามนั้นแก่ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าทราบว่ พระองค์ถึงที่สุดจบไตรเพท มีจิตอันได้อบรมดีแล้ว ทุกข์ในโลกหลายประการ ไม่ใช่แต่อย่างเดียวนี้ มีมาแล้วแต่อะไร

พระศาสดาทรงพยากรณ์ว่า ท่านถามเราถึงเหตุเป็นแดนเกิดแห่งทุกข์ เราจักบอกแก่ท่านตามรู้เห็น ทุกข์ในโลกนี้มีอุปธิคือกรรมและกิเลสเป็นเหตุ ล้วนเกิดมาแต่อุปธิ ผู้ใดเป็นคนเขลาไม่รู้แล้วกระทำอุปธินั้นให้เกิดขึ้น ผู้นั้นย่อมถึงทุกข์เนื่อง ๆ เหตุนั้นเมื่อรู้เห็นว่าเป็นแดนเกิดแห่งทุกข์ อย่างกระทำให้เกิดมี

ม. ข้าพเจ้าทูลถามข้อใด ก็ทรงแก้ข้อนั้นประทานแก่ข้าพเจ้าแล้ว ข้าพเจ้าขอทูลถามข้ออื่นอีก ขอเชิญพระองค์ทรงแก้อย่างไรผู้มีปัญญาจึงข้ามพ้นห้วงทะเลใหญ่ คือชาติขราและโสภพิไรราพันเสียได้ ขอพระองค์จงทรงแก้ข้อนั้นประทานแก่ข้าพเจ้า เพราะว่าธรรมนั้นพระองค์คงทรงทราบแล้ว

พ. เราจักแสดงธรรมที่จะพึงเห็นแจ้งด้วยตนเองในอรรถภาพนี้ ไม่ต้องพิศวงตามคำของผู้อื่น คือ อย่างนี้ ๆ ที่บุคคลได้ทราบแล้วจะเป็นผู้มีสติ ดำเนินข้ามความอยากอันให้ติดอยู่ในโลกเสียได้

ม. ข้าพเจ้ายินดีธรรมที่สูงสุคนั้นเป็นอย่างยิ่ง

พ. ท่านรู้อย่างใดอย่างหนึ่ง ในส่วนเบื้องบน (คืออนาคต) ในส่วนเบื้องต่ำ (คืออดีต) ในส่วนท่ามกลาง (คือปัจจุบัน) จงบรรเทาความเพลิดเพลिनความยึดมั่น ในส่วนเหล่านั้นเสีย วิญญาณของท่านจะไม่ตั้งอยู่ในภพ ภิกษุผู้มีธรรมเป็นเครื่องอยู่อย่างนี้ มีสติ ไม่เลินเล่อ ได้ทราบแล้ว ละความถือมั่นของเราเสียได้แล้ว จะละทุกข์คือชาติขราและโสภพิไรราพันในโลกนี้ได้

ม. ข้าพเจ้าขอบใจพระวาจาของพระองค์เป็นอย่างยิ่ง ธรรมอันไม่มีอุปธิ พระองค์ทรงแสดงชอบแล้ว พระองค์คงละทุกข์ได้แน่แล้ว เพราะว่าพระองค์ได้ทรงทราบธรรมนี้แล้ว แม้ท่านผู้รู้ที่พระองค์ทรงสั่งสอนอยู่เป็นนิตย ไม่หยุดหย่อน คงละทุกข์นั้นได้ด้วยเป็นแน่ เหตุนั้น ข้าพเจ้าจึงได้มาถวายบังคมพระองค์ ด้วยตั้งใจจะให้ทรงสั่งสอนข้าพเจ้าเป็นนิตย ไม่หยุดหย่อนเหมือนอย่างนั้นบ้าง

พ. ท่านรู้ว่าผู้ใดเป็นพราหมณ์ถึงที่สุดจบไตรเพท ไม่มีกิเลสเครื่องกังวล ไม่ติดข้องอยู่ในกามภพ ผู้นั้นแลข้ามล่วงเหตุแห่งทุกข์ ดุจห้วงทะเลอันใหญ่นี้ได้แน่แล้ว ครั้นข้ามถึงฝั่งแล้ว เป็นคนไม่มีกิเลสอันตรึงจิต สิ้นความสงสัย ผู้นั้นครั้นรู้แล้วถึงที่สุดจบไตรเพทในศาสนานี้ สิ้นความสงสัย ละธรรมที่เป็นเหตุติดข้องอยู่ในภพน้อยภพใหญ่เสียได้แล้ว เป็นคนมีความอยากสิ้นแล้ว ไม่มีกิเลสอันจะกระทบจิต หากความอยากทะเยอทะยานมิได้ เรากล่าวว่าผู้นั้นแลข้ามพ้นชาติขราได้แล้ว

ปัญหาโรตกมาณพ

ครั้งพระศาสดาทรงแก้ปัญหาก็เมตตคฺมาณพพุลถามแล้ว โรตกมาณพพุลถามปัญหาเป็นที ๕ ว่า ข้าพเจ้าพุลถามพระองค์ ขอจงตรัสบอกแก่ข้าพเจ้า ๆ อยากรจะฟังพระวาจาของพระองค์ ข้าพเจ้าได้ฟังพระสุรเสียงของพระองค์แล้ว จะศึกษาข้อปฏิบัติซึ่งเป็นเครื่องดับกิเลสของตน พระศาสดาทรงพยากรณ์ว่า ถ้าอย่างนั้น ท่านจงเป็นคนมีปัญญา มีสติ ทำความเพียรในศาสนานี้เถิด

ธ. ข้าพเจ้าได้เห็นพระองค์ผู้เป็นพราหมณ์ หากังวลมิได้เที่ยวอยู่ในเทวโลกและมนุษย์โลก เหตุนั้น ข้าพเจ้าขอถวายบังคมพระองค์ ขอพระองค์ทรงเปลื้องข้าพเจ้าเสียจากความสงสัยเถิด

พ. เราเปลื้องใคร ๆ ในโลก ผู้ยังมีความสงสัยอยู่ไม่ได้ เมื่อท่านรู้ธรรมอันประเสริฐก็จะข้ามห้วงทะเลใหญ่ คือ กิเลสอันนี้เสียได้เอง

ธ. ขอพระองค์จงทรงพระกรุณาแสดงธรรมอันสัจจจากกิเลสที่ข้าพเจ้าควรจะรู้ สอนให้เป็นคนโปร่ง ไม่ขัดข้อง ดุจอากาศสงบระงับกิเลสเสียได้ ไม่อาศัยสิ่งหนึ่งสิ่งใดเที่ยวอยู่ในโลกนี้

พ. เราจะบอกอุบายเครื่องสงบระงับกิเลส ซึ่งจะเห็นเองไม่ต้องเชื่อตามตินขาวที่บุคคลได้ทราบแล้ว จะมีสติข้ามความอยากที่ตรึงใจไว้ในโลกเสียได้แก่ท่าน

ธ. ข้าพเจ้าขอใจอุบายเครื่องสงบระงับกิเลสอันสูงสุดนั้นเป็นอย่างยิ่ง

พ. ถ้าท่านรู้ว่าความทะยานอยากทั้งเบื้องบน เบื้องต่ำ ท่ามกลางเป็นเหตุให้ติดข้องอยู่ในโลก ท่านอย่าทำความทะยานอยาก เพื่อจะเกิดในภพน้อยใหญ่

ปัญหาอุปสีวมาณพ

ครั้งพระศาสดาทรงแก้ปัญหาก็โรตกมาณพพุลถามอย่างนี้แล้ว อุปสีวมาณพพุลถามปัญหาเป็นที ๖ ว่า ถ้าฟังข้าพเจ้าผู้เดียว ไม่ได้อาศัยอะไรแล้ว ไม่อาจข้ามห้วงทะเลใหญ่ คือ กิเลสได้ ขอพระองค์ตรัสบอกอารมณ์ที่หน่วงเหนี่ยวซึ่งข้าพเจ้าจะควรอาศัยข้ามห้วงนี้แก่ข้าพเจ้าเถิด

พระศาสดาทรงพยากรณ์ว่า ท่านจงเป็นผู้มีสติเพ่งอาภิญญาจัญญายตนฌาน อาศัยอารมณ์ว่าไม่มี ๆ ดังนี้ ข้ามหวังเสียเถิด ท่านจงละกามทั้งหลายเสีย เป็นคนเว้นจากความสงสัย เห็นธรรมที่สิ้นไปแห่งความทะเยอทะยานอยากให้ปรากฏชัดทั้งกลางคืนกลางวันเถิด

อุ. ผู้ใดปราศจากความกำหนัดในกามทั้งปวงแล้วล่วงฌานอื่นได้แล้วอาศัยอาภิญญาจัญญายตนฌาน (คือความเพ่งใจว่า ไม่มีอะไรเป็นอารมณ์) น้อมใจแล้วในอาภิญญาจัญญายตนฌาน ซึ่งเป็นธรรมที่เปลื้องสัญญาอย่างประเสริฐสุด ผู้นั้น จะตั้งอยู่ในอาภิญญาจัญญายตนฌานนั้น ไม่มีเสื่อมบ้างหรือ

พ. ผู้นั้นจะตั้งอยู่ในอาภิญญาจัญญายตนฌานนั้น ไม่มีเสื่อม

อุ. ถ้าผู้นั้นจะตั้งอยู่ในอาภิญญาจัญญายตนฌานนั้น ไม่มีเสื่อมสิ้นไปเป็นอันมาก เขาจะเป็นคนยังยืนอยู่ในอาภิญญาจัญญายตนฌานนั้นหรือจะดับขันธปรินิพพาน วิญญาณของคนเช่นนั้นจะเป็นฉันท

พ. เปลวไฟอันกำลังลมเป่าแล้วดับไป ไม่ถึงความนับว่าดับไปแล้วในทิศไหน ฉันท ท่านผู้รู้พ้นไปแล้วจากกองนามรูป ย่อมดับไม่มีเชื้อเหลือ (คือดับพร้อมทั้งกิเลสทั้งขันธ์) ไม่ถึงความนับว่าไปเกิดเป็นอะไร ฉันทนั้น

อุ. ท่านผู้นั้นดับไปแล้ว หรือว่าเป็นแต่ไม่มีตัว หรือจะเป็นผู้ตั้งอยู่ยังยืนหาอันตรายมิได้ ขอพระองค์ทรงพยากรณ์ความชื่อนั้นแก่ข้าพเจ้า เพราะว่าจะธรรมนั้นพระองค์ได้ทรงทราบแล้ว

พ. ประมาณแห่งเบญจขันธ์ของผู้ที่ดับปรินิพพานแล้วมิได้มี กิเลสซึ่งเป็นเหตุกล่าว ผู้นั้นว่าไปเกิดเป็นอะไรของผู้นั้นก็มีได้มี เมื่อธรรมทั้งหลาย (มีขันธ์เป็นต้น) อันผู้นั้นขจัดได้หมดแล้ว ก็ตัดทางแห่งถ้อยคำที่จะพูดถึงผู้นั้นว่าเป็นอะไรเสียทั้งหมด

ปัญหานันทมถาณพ

ครั้นพระศาสดาทรงแก้ปัญหาที่อุปสีวมาณพทูลถามอย่างนี้แล้ว นันทมถาณพทูลถามปัญหาเป็นที่ ๗ ว่า ชนทั้งหลายกล่าวว่า มุนีมีอยู่ในโลกนี้ ชื่อนี้เป็นอย่างไร เขาเรียกคนถึงพร้อมด้วยญาณ หรือถึงพร้อมด้วยการเลี้ยงชีวิต ว่าเป็นมุนี

พระศาสดาทรงพยากรณ์ว่า ผู้ฉลาดในโลกนี้ ไม่กล่าวคนว่าเป็นมุนีด้วยความเห็นด้วยความสดับ หรือด้วยความรู้ เรากล่าวว่า คนใดทำตนให้ปราศจากกองกิเลส เป็นคนหากิเลสมิได้ ไม่มีความหวังทะเยอทะยานอยากเที่ยวอยู่ คนผู้นั้นแลชื่อว่ามุนี

น. สมณพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง กล่าวความบริสุทธิ์ด้วยความเห็น ด้วยความฟัง ด้วยศีลและพรตและด้วยวิธีเป็นอันมาก สมณพราหมณ์เหล่านั้นประพฤติในวิธีเหล่านั้น ตามที่ตนเห็นว่าเป็นเครื่องบริสุทธิ์ ข้าพพันชาติชราได้แล้วบ้างหรือหาไม่ ข้าพเจ้าทูลถาม ขอพระองค์ตรัสบอกความข้อนั้นแก่ข้าพเจ้าเถิด

พ. สมณพราหมณ์เหล่านั้น แม้ถึงประพฤติอย่างนั้น เรากล่าวว่า พันชาติชราไม่ได้แล้ว

น. ถ้าพระองค์ตรัสว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้นข้ามหวังไม่ได้แล้ว เมื่อเป็นเช่นนั้น ใครเล่าในเทวโลกหรือในมนุษย์โลก ข้ามพันชาติชราได้แล้ว

พ. เราได้กล่าวว่า สมณพราหมณ์ อันชาติชราครอบงำแล้วหมดทุกคน แต่เรากล่าวว่า สมณพราหมณ์เหล่าใดในโลกนี้จะอารมณ์ที่ตนได้เห็น ได้ฟัง ได้รู้ และศีลพรตกับวิธีเป็นอันมากเสียทั้งหมด กำหนดรู้ตัวตนหาว่าเป็นโทษควรละแล้ว เป็นผู้หาอาสวะมิได้สมณพราหมณ์เหล่านั้นแล ข้ามหวังได้แล้ว

น. ข้าพเจ้าขอบใจพระวาทะของพระองค์เป็นอย่างยิ่ง พระองค์ทรงแสดงธรรมอันไม่มีอุปธิ (กิเลส) ขอบแล้ว แม้ข้าพเจ้าก็เรียกสมณพราหมณ์เหล่านั้นว่าผู้ข้ามหวังได้แล้ว เหมือนพระองค์ตรัส

ปัญหาหมกมณฑ

ครั้นพระศาสดาทรงแก้ปัญหานั้นนันทมาณพทูลถามอย่างนี้แล้ว หมกมณฑพทูลถาม ปัญหาเป็นที่ ๘ ว่า ในปางก่อนแต่ศาสนาของพระองค์ อาจารย์ทั้งหลายได้ยืนยันว่า อย่างนั้นได้เคยมีมาแล้ว อย่างนี้จักมีต่อไปข้างหน้า คำนี้ล้วนเป็นแต่ว่าอย่างนี้ ๆ มีแต่จะทำความตริกให้ฟุ้งมากขึ้น ข้าพเจ้าไม่พอใจในคำนั้นเลย ขอพระองค์ตรัสบอกธรรมเป็นเหตุถอนตัณหาที่ข้าพเจ้าทราบแล้วจะพึงเป็นคนมีสติข้ามล่วงตัณหาอันให้ติดอยู่ในโลกแก่ข้าพเจ้าเถิด

พระศาสดาทรงพยากรณ์ว่า ชนเหล่าใด ได้รู้ว่า นิพพานเป็นที่บรรเทาความกำหนัดพอใจในอารมณ์ที่รัก ซึ่งได้เห็นแล้ว ได้ฟังแล้ว ได้ดมแล้ว ได้ชิมแล้ว ได้ถูกต้องแล้ว และได้รู้แล้วด้วยใจและเป็นธรรมไม่เปลี่ยนแปลง ดังนั้นแล้ว เป็นคนมีสติ มีธรรมอันเห็นแล้วดับกิเลสได้แล้ว ชนผู้สงบระงับกิเลสได้แล้วนั้น ข้ามล่วงตัณหาอันให้ติดอยู่ในโลกได้แล้ว

ปัญหาโตเทยมาณพ

ครั้นพระศาสดาทรงแก้ปัญหาที่หมกมาณพทูลถามอย่างนี้แล้ว โมฆราชมาณพปรารภจะทูลถามปัญหาอีก พระศาสดาตรัสห้ามให้รอก่อนเหมือนหนหลัง โตเทยมาณพจึงทูลถามปัญหาเป็นที่ ๙ ว่า กามทั้งหลายไม่ตั้งอยู่ในผู้ใด ตัณหาของผู้ใดไม่มี และผู้ใดข้ามล่วงความสงสัยเสียได้ ความพ้นของผู้นั้นเป็นเช่นไร

พระศาสดาทรงพยากรณ์ว่า ความพ้นของผู้นั้น ที่จะเป็นอย่างอื่นอีกมิได้มี (อธิบายว่าผู้หนึ่งพ้นจากกาม จากตัณหา จากความสงสัยแล้ว กามก็ดี ตัณหาก่ดี ความสงสัยก็ดี จะกลับเกิดขึ้น ผู้นั้นจะต้องเพียรพยายามเพื่อจะทำตนให้พ้นไปอีกหาไม่ ความพ้นของผู้นั้นเป็นอันคงที่ไม่แปรผันเป็นอย่างอื่น)

ต. ผู้นั้นเป็นคนมีความหวังทะเยอทะยานหรือไม่มี เป็นคนมีปัญญาแท้ หรือเป็นแต่ก่อตัณหาและทิวฏฐิให้เกิดขึ้นด้วยปัญญา ข้าพเจ้าจะรู้จักท่านผู้มุนีนั้นได้ด้วยอย่างไร ขอพระองค์ตรัสบอกแก่ข้าพเจ้าเถิด

พ. ผู้นั้นเป็นคนไม่มีความหวังทะเยอทะยาน จะเป็นคนมีความหวังทะเยอทะยานก็หาไม่ เป็นคนมีปัญญาแท้ จะเป็นแต่คนก่อตัณหาและทิวฏฐิให้เกิดขึ้นด้วยปัญญาก็หาไม่ ท่านจงรู้จักมุนีว่า คนไม่มีกังวล ไม่ติดอยู่ในกามภพ อย่างนี้เถิด

ปัญหากัปมาณพ

ครั้นพระศาสดาทรงแก้ปัญหาที่โตเทยมาณพทูลถามอย่างนี้แล้ว กัปมาณพทูลถามปัญหาเป็นที่ ๑๐ ว่า ขอพระองค์ตรัสบอกธรรมซึ่งจะเป็นที่พึ่งพำนักของชนอันชราและมรณะมาถึงรอบข้าง ดุจเกาะอันเป็นที่พำนักอาศัยของชนผู้ตั้งอยู่ในท่ามกลางสาคร เมื่อเกิดคลื่นที่น้ำกลัวใหญ่แก่ข้าพเจ้า อย่าให้ทุกชนนี้มีได้อีก

พระศาสดาทรงพยากรณ์ว่า เรากล่าวว่านิพพานอันไม่มีกิเลสเครื่องกังวล ไม่มีตัณหาเครื่องถื้อมัน เป็นที่สิ้นแห่งชราและมรณะนี้แล เป็นดุจเกาะ หาใช้ธรรมอื่นไม่ ชนเหล่าใดรู้นิพพานนั้นแล้ว เป็นคนมีสติ มีธรรมอันเห็นแล้ว ดับกิเลสได้แล้ว ชนเหล่านั้น ไม่ต้องตกอยู่ในอำนาจของมาร ไม่ต้องเดินไปในทางของมารเลย

ปัญหาชตุกัณณิมาณพ

ครั้งพระศาสดาทรงแก้ปัญหาก็ปมาณพทูลถามอย่างนี้แล้ว ชตุกัณณิมาณพทูลถามปัญหาเป็นที่ ๑๑ ว่า ข้าพเจ้าได้ทราบว่าคุณพระองค์ไม่ใช่ผู้ใคร่กาม ข้ามล่วงห้วงกิเลสเสียได้แล้ว จึงมาเฝ้าเพื่อจะทูลถามพระองค์ผู้หาภิเลสถามมิได้ ขอพระผู้มีพระภาค ผู้มีพระปัญญาคุณดวงตาเกิดพร้อมกันตรัสรู้ จงแสดงธรรมอันระงับแก่ข้าพเจ้าโดยถ่องแท้ เหตุว่าพระองค์ทรงผจญภิเลสถามให้ห่างหายได้ ดุจพระอาทิตย์อันส่องแผ่นดินให้แห้งด้วยรัศมี ขอพระองค์ผู้มีพระปัญญากว้างใหญ่ราวกับแผ่นดิน ตรัสบอกธรรมเป็นเครื่องละชาติชราในอัฐภาพนี้ที่ข้าพเจ้าควรจะทราบแก่ข้าพเจ้าผู้มีปัญญาน้อยเถิด

พระศาสดาทรงพยากรณ์ว่า ท่านจงนำความกำหนดในกามเสียให้สิ้น เห็นความออกไปจากกามโดยเป็นความเกษมเถิด กิเลสเครื่องกังวลที่ท่านยึดไว้ด้วยตัณหาและทิฏฐิ ซึ่งควรจะสละเสีย อย่าเสียดแทงใจของท่านได้ กังวลได้มีแล้วในปางก่อน ท่านจงให้กังวลนั้นเหือดแห้งเสีย กังวลในภายหลังอย่าให้มีแก่ท่าน ถ้าท่านจักไม่ถือเอากังวลในท่ามกลาง ท่านจักเป็นคนสงบระงับกังวลได้เที่ยวอยู่ อาสวะ (กิเลส) ซึ่งเป็นเหตุถึงอำนาจมัจจุราชของชนผู้ปราศจากความกำหนดในนามรูปโดยอาการทั้งปวงมิได้มี

ปัญหาภัทราวุธมาณพ

ครั้งพระศาสดาทรงแก้ปัญหาก็ชตุกัณณิมาณพทูลถามอย่างนี้แล้ว ภัทราวุธมาณพทูลถามปัญหาเป็นที่ ๑๒ ว่า ข้าพเจ้าทูลขออาราธนาพระองค์ผู้ทรงละอาลัยตัดตัณหาเสียได้ไม่หวั่นไหว (เพราะโลกธรรม) ละความเพลิดเพลिनเสียได้ ข้ามล่วงห้วงกิเลสพ้นไปได้แล้ว ละธรรมเป็นเครื่องให้ดำริ (ไปต่าง ๆ) คือตัณหาและทิฏฐิได้แล้ว มีพระปรีชาญาณอันดี ชนที่อยู่ชนบทต่าง ๆ อยากจะฟังพระวาจาของพระองค์ มาพร้อมกันแล้วจากชนบทนั้น ๆ ได้ฟังพระวาจาของพระองค์แล้วจักกลับไปจากที่นี่ ขอพระองค์จงทรงแก้ปัญหามาเพื่อชนเหล่านั้น เพราะว่าธรรมนั้นพระองค์ได้ทราบแล้ว

พระศาสดาทรงพยากรณ์ว่า หมู่ชนนั้นควรจะนำตัณหาที่เป็นเหตุถือมั่น ในส่วนเบื่องบน เบื่องต่ำ เบื่องขวา คือ ท่ามกลางทั้งหมดให้สิ้นเชิง เพราะเขาถือมั่นสิ่งใด ๆ ในโลก มารยอมติดตามเขาได้โดยสิ่งนั้น ๆ เหตุนั้นเมื่อภิกษุรู้ อยู่ เห็นหมู่สัตว์ผู้ติดอยู่ในวิภวภู เป็นที่ตั้งแห่งมารนี้ว่า ติดอยู่เพราะความถือมั่นดังนี้ ฟังเป็นคนมีสติ ไม่ถือมั่นกังวลในโลกทั้งปวง

ปัญหาอุทฺตมาณพ

ครั้งพระศาสดาทรงแก้ปัญหาที่ภิกษุทราวุธมาณพทูลถามอย่างนี้แล้ว อุทฺตมาณพทูลถามปัญหาเป็นที่ ๑๓ ว่า ข้าพเจ้ามีความประสงค์จะทูลถามปัญหาจึงมาเฝ้าพระองค์ ผู้ทรงนั่งบำเพ็ญฌาน มีพระสันดานปราศจากกิเลสฐิติ หาอาสวะมิได้ ได้ทรงทำกิจที่จำจะต้องทำเสร็จแล้วบรรลุดังฝั่งแห่งธรรมทั้งปวง ขอพระองค์ จงทรงแสดงธรรมเป็นเครื่องพ้นจากกิเลสที่ควรรู้ทั่วถึง ซึ่งเป็นเครื่องทำลายอวิชชา ความเขลาไม่รู้แจ้งเสีย

พระศาสดาทรงพยากรณ์ว่า เรากล่าวธรรมเป็นเครื่องละความพอใจในกามและโหมนัสเสียทั้งสองอย่าง เป็นเครื่องบรรเทาความง่วง เป็นเครื่องห้ามความรำคาญ มีอุเบกขา กับสติเป็นธรรมบริสุทธิ มีความตริกกอปรด้วยธรรมเป็นเบื้องหน้า ว่าเป็นธรรมเครื่องพ้นจากกิเลส ที่ควรรู้ทั่วถึง ซึ่งเป็นเครื่องทำลายอวิชชา ความเขลาไม่รู้แจ้งเสีย

อุ. โลกมีอะไรผูกพันไว้ อะไร เป็นเครื่องสัญจรของโลกนั้น ท่านกล่าวกันว่า นิพพาน ๆ ดั่งนั้น เพราะอะไรได้

พ. โลกมีความเพติดเพลินผูกพันไว้ ความตริกเป็นเครื่องสัญจรของโลกนั้น ท่านกล่าวกันว่า นิพพาน ๆ ดั่งนี้ เพราะละตัณหาเสียได้

อุ. เมื่อบุคคลมีสติระลึกร้อยอย่าง วิญญาณจึงจะดับ ข้าพเจ้าทั้งหลายมาเฝ้าแล้ว เพื่อทูลถามพระองค์ ขอให้ได้ฟังพระวาจาของพระองค์เถิด

พ. เมื่อบุคคลไม่เพติดเพลิน เวทนาทั้งภายในภายนอก มีสติระลึกร้อยอย่างนี้ วิญญาณจึงจะดับ

ปัญหาโปสาลมาณพ

ครั้งพระศาสดาทรงแก้ปัญหาที่อุทฺตมาณพทูลถามอย่างนี้แล้ว โปสาลมาณพทูลถามปัญหาเป็นที่ ๑๔ ว่า ข้าพเจ้ามีความประสงค์จะทูลถามปัญหา จึงได้มาเฝ้าพระองค์ ผู้ทรงสำแดงพระปริชาญาณในกาลเป็นอดีต ไม่ทรงหวั่นไหว (เหตุสุขทุกข์) มีความสงสัยอันตัดเสียได้แล้ว บรรลุดังฝั่งแห่งธรรมทั้งปวง ข้าพเจ้าขอทูลถามถึงญาณของบุคคล ผู้มีความกำหนดหมายในรูปแจ้งชัด (คือได้บรรลुरुูปมานแล้ว) ละรูปารมณทั้งหมดได้แล้ว (คือล่วงรูปมานขึ้นไปแล้ว) เห็นอยู่ทั้งภายในภายนอกว่า ไม่มีอะไรสักน้อยหนึ่ง (คือบรรลुरुูปมาน ที่เรียกว่า อากิญจัญญายตนะ) บุคคลเช่นนั้นจะควรแนะนำสั่งสอนให้ทำอย่างไรต่อไป

พระศาสดาทรงพยากรณ์ว่า ตถาคต ทราบภูมิเป็นที่ตั้งแห่งวิญญูณทั้งหมด จึงทราบบุคคลผู้เช่นนั้นแม้ยังตั้งอยู่ในโลกนี้ว่า มีอหยาตย์น้อมไปในอาภิญญายตนภพ มีอาภิญญายตนภพเป็นที่ไปในเบื้องหน้า บุคคลเช่นนั้นรู้ว่ากรรมอันเป็นเหตุให้เกิดในอาภิญญายตนภพ มีความเพลิดเพลिनยินดีเป็นเครื่องประกอบ ดังนี้แล้ว ลำดับนั้น ย่อมพิจารณาเห็นสหชาตธรรมในอาภิญญายตนภพนั้น (คือ ธรรมที่เกิดพร้อมกันกับญาณนั้น) แจ่มชัดโดยลักษณะ ๓ (คือไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัว) ข้อนี้เป็นญาณอันถ่องแท้ของพราหมณ์ เช่นนั้น ผู้มีพรหมจรรย์ได้ประพฤติดจบแล้ว

ปัญหาโมฆราชมาณพ

ครั้งพระศาสดาทรงแก้ปัญหาก็ไปศาลมาณพทูลถามอย่างนี้แล้ว โมฆราชมาณพกราบทูลว่า ข้าพเจ้าได้ทูลถามปัญหาถึง ๒ ครั้งแล้ว พระองค์ไม่ทรงแก้ประทานแก่ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าได้ยินว่า ถ้าทูลถามถึง ๓ ครั้งแล้ว พระองค์จะทรงแก้ ครั้นว่าอย่างนี้แล้วทูลถามปัญหาเป็นที่ ๑๕ ว่า โลกนี้ก็ดี โลกอื่นก็ดี พรหมโลกกับทั้งเทวโลกก็ดี ย่อมไม่ทราบความเห็นของพระองค์ เหตุฉะนี้ จึงมีปัญหามาถึงพระองค์ผู้มีพระปรีชาเห็นล่องสามัญชนทั้งปวงอย่างนี้ ข้าพเจ้าจะพิจารณาเห็นโลกอย่างไร มัจจุราช (ความตาย) จึงจะไม่แลเห็น คือว่า จักไม่ตามทัน

พระศาสดาทรงพยากรณ์ว่า ท่านจงเป็นคนมีสติ พิจารณาเห็นโลกโดยความเป็นของว่างเปล่า ถอนความตามเห็นว่า ตัวของเราเสียทุกเมื่อเกิด ท่านจะข้ามล่องมัจจุราชเสียได้ด้วยอุบายอย่างนี้ ท่านพิจารณาเห็นโลกอย่างนี้แล มัจจุราชจึงแลไม่เห็น

ปัญหาปิงคิยมาณพ

ครั้งพระศาสดาทรงแก้ปัญหาก็โมฆราชมาณพทูลถามอย่างนี้แล้ว ปิงคิยมาณพทูลถามปัญหาเป็นที่ ๑๖ ว่า ข้าพเจ้าเป็นคนแก่แล้ว ไม่มีกำลัง มีผิวพรรณสิ้นไปแล้ว ดวงตาของข้าพเจ้าก็เห็นไม่กระจ่าง หูก็ฟังไม่สะดวก ขอข้าพเจ้าอย่าเป็นคนหลงฉิบหายเสียในระหว่างเลย ขอพระองค์จงตรัสบอกธรรมที่ข้าพเจ้าควรรู้เป็นเครื่องละชาติชราในอัทภาพนี้เสีย

พระศาสดาทรงพยากรณ์ว่า ท่านเห็นว่า ขนทั้งหลายผู้ประมาทแล้ว ย่อมเดือดร้อนเพราะรูปเป็นเหตุ เพราะฉะนั้น ท่านจงเป็นคนไม่ประมาทละความพอใจในรูปเสีย จะได้ไม่เกิดอีก

ปี. ทิศใหญ่ ๔ ทิศน้อย ๔ เป็น ๑๐ ทั้งทิศเบื้องบน เบื้องต่ำ ที่พระองค์ไม่เห็นแล้ว ไม่ได้ฟังแล้ว ไม่ได้ทราบแล้ว ไม่ได้รู้แล้วเมื่อน้อยหนึ่งมิได้มีในโลก ขอพระองค์จงตรัสบอกธรรมที่ข้าพเจ้าควรรู้ เป็นเครื่องละชาติขราในอภัพนี้เสีย

พ. เมื่อท่านเห็นหมู่มนุษย์ อันค้นหาครอบงำแล้ว มีความเดือดร้อนเกิดแล้ว อันชราถึงรอบข้างแล้ว เหตุุนั้น ท่านจงเป็นคนไม่ประมาทละค้นหาเสีย จะได้ไม่เกิดอีก

ในกาลเป็นที่สุดแห่งปัญหาที่พระศาสดาทรงพยากรณ์ มาณพ ๑๕ คน (เว้นไว้แต่ ปิงคิยมาณพ) ส่งใจไปตามธรรมเทศนาก็มีจิตพ้นจากอาสวะไม่ถือน้ำมันด้วยอุปาทาน ส่วนปิงคิยะเป็นแต่ได้ญาณเห็นธรรม ได้ยินว่า ปิงคิยมาณพนั้นคิดถึงพราหมณ์พาวรีผู้เป็นอาจารย์ ในระหว่างที่นั่งฟังธรรมเทศนาว่า ลุงของเราหาได้ฟังธรรมเทศนาที่ไพเราะอย่างนี้ไม่ อาศัยโทษที่ฟังชานเพราะความรักอาจารย์นั้น จึงไม่อาจทำจิตให้สิ้นอาสวะได้

माणพ ๑๖ คน ทูลขออุปสมบท

माणพ ๑๖ คนกับทั้งบริวารนั้นทูลขออุปสมบท พระศาสดาก็ทรงอนุญาตให้เป็นภิกษุด้วยพระวาจาว่า ท่านทั้งหลายเป็นภิกษุมาเถิด ธรรมอันเรากล่าวดีแล้ว ท่านทั้งหลายประพฤติพรหมจรรย์เถิด ดังนี้ ฝ่ายพระปิงคิยะ ทูลลาพระศาสดากลับไปแจ้งข่าวแก่พราหมณ์พาวรีผู้อาจารย์แล้ว แสดงธรรมเทศนาแก่ปัญหา ๑๖ ข้อนั้นให้ฟัง ภายหลังได้สดับโอวาทที่พระศาสดาสั่งสอน จึงทำจิตให้พ้นจากอาสวะได้ ส่วนพราหมณ์พาวรีผู้อาจารย์ บรรลุธรรมมาภิสมัย แต่เพียงชั้นเสขภูมิ

ปริเฉทที่ ๗ ประทานการบวชด้วยวิธีอุตติจตุตถกรรมวาจา

ประวัติพระราชา

วันหนึ่ง พระศาสดาทรงพระดำเนิรอยู่ในพระวิหาร ทอดพระเนตรเห็นราชพราหมณ์ มีร่างกายอันผอม มีผิวพรรณเศร้าหมองไม่สดใส จึงตรัสถามได้ว่า ราชพราหมณ์อยาก จะบวช แต่ไม่มีใครบวชให้ เมื่อไม่ได้บวชสมประสงค์ จึงได้เป็นเช่นนั้น จึงรับสั่งถามภิกษุทั้งหลายว่า ใครระลึกถึงอุปการะของพราหมณ์ผู้นั้นได้บ้าง พระสารีบุตรทูลว่า ข้าพเจ้านึกได้อยู่ วันหนึ่ง ข้าพเจ้าเที่ยวบิณฑบาตในกรุงราชคฤห์ พราหมณ์ผู้นั้นได้ถวายอาหารแก่ข้าพเจ้าทัพพีหนึ่ง พระศาสดาตรัสว่า ดีละๆ สารีบุตร สัตบุรุษเป็นคนกตัญญูกตเวทียิ่งนัก ถ้าอย่างนั้น สารีบุตรให้พราหมณ์นั้นบวชเถิด ครั้นทรงพระอนุญาตให้พระสารีบุตรบวชราชพราหมณ์อย่างนี้แล้ว ตรัสสั่งให้เลิกอุปสมบทด้วยสรณคมน์ ๓ ที่ได้ทรงอนุญาตไว้แล้วแต่เดิม ตั้งแต่วันนั้นเป็นต้นไป ทรงอนุญาตให้สงฆ์อุปสมบททุกสฤตด้วยอุตติจตุตถกรรมวาจา คือประกาศสงฆ์ให้ทราบความที่จะอุปสมบทคนชื่อนั้น ครั้งหนึ่งก่อน เรียกว่าอุตติ แล้วประกาศให้สงฆ์รู้ว่า สงฆ์อุปสมบทคนชื่อนั้นอีก ๓ ครั้ง เรียกว่าอนุสาวนา อย่างนี้เรียกว่า อุปสมบทด้วยอุตติจตุตถกรรมวาจา ภายหลังทรงพระปรารภเหตุนี้ ๆ ทรงตั้งแบบแผนสำหรับอุปสมบทขึ้นโดยลำดับ

ฝ่ายพระราชา ครั้นอุปสมบทแล้ว วันหนึ่ง เข้าไปเฝ้าพระศาสดาทูลว่า ขอพระองค์จงแสดงธรรมแก่ข้าพเจ้าโดยย่อ ๆ ที่ข้าพเจ้าได้ฟังแล้วจักหลีกออกจากหมู่อยู่แต่ผู้เดียว เป็นคนไม่ประมาท มีความเพียร สงัดใจไปในภาวนา พระศาสดาตรัสสอนว่า ราชา สิ่งใดเป็นมาร ท่านจงละความกำหนัดพอใจในสิ่งนั้นเสีย อะไรเล่าชื่อว่ามาร ? รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ซึ่งไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตน มีความสิ้นไป เสื่อมไป เกิดขึ้นแล้วดับไปเป็นธรรมดา ชื่อว่ามาร ท่านจงละความกำหนัดพอใจในรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ นั้นเสีย พระราชา รับโอวาทที่พระศาสดาตรัสสอนอย่างนี้แล้ว เทียวจาริกไปกับพระสารีบุตร ปฏิบัติธรรมจนได้บรรลุพระอรหัต พระสารีบุตรพามาเฝ้าพระศาสดา พระองค์ทรงปราศรัยตรัสถามว่า สัทธวิหาริกของท่านผู้นี้เป็นอย่างไร พระสารีบุตรทูลสรรเสริญว่า เป็นคนว่าง่ายอย่างยิ่ง เมื่อแนะนำสั่งสอนว่า สิ่งนี้ควรทำ สิ่งนั้นไม่ควรทำ ท่านจงทำสิ่งนี้ อย่าทำสิ่งนั้น ดังนี้ ไม่เคยโกรธเลย พระศาสดาตรัสสอนให้ภิกษุทั้งหลายถือเอาเป็นตัวอย่างว่า ท่านทั้งหลาย จงเป็นคนว่าง่าย

อย่างระระเถิด เมื่อพระอาจารย์ชี้โทษสั่งสอนอย่าโกรธ ควรคบบัณฑิตที่ตนสำคัญเห็นว่าเป็นคนแสดงโทษ กล่าวข่ม ให้เป็นคุณคนซึ่งบอกขุมทรัพย์ให้ เพราะคบบัณฑิตเช่นนั้น มีคุณประเสริฐ ไม่มีโทษลามกเลย และทรงสรรเสริญพระราชาว่า เป็นยอดของภิกษุที่มีปฏิภาณคือญาณแจ่มแจ้งในธรรมเทศ

โปรดพระปุลณมันตานีบุตร

สมัยหนึ่ง พระศาสดาเสด็จไปกรุงกบิลพัสดุ์เพื่อโปรดปุลณมาณพบุตรนางพราหมณีมันตานี ซึ่งเป็นน้องสาวของพระอัญญาโกณฑัญญะ พระปุลณะนั้น พอบวชแล้วไปอยู่ในที่เจียบสงัด บำเพ็ญเพียร ไม่ช้านัก ก็สำเร็จพระอรหัต ท่านตั้งอยู่ในคุณธรรม ๑๐ อย่าง คือ มกน้อย สันโดษ ชอบสงัด ไม่ชอบเกี่ยวข้องกับด้วยหมู่ ปราศจากความเพียร บริบูรณ์ด้วยศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ ความรู้เห็นในวิมุตติ แม้เมื่อมีบริษัท ท่านก็สั่งสอนให้ประกอบในคุณธรรม ๑๐ ประการนั้น ภายหลังภิกษุที่เป็นบริษัทลาไปเฝ้าพระศาสดา ทูลพรรณนาคุณอุปัชฌายะของตนว่า ตั้งอยู่ในคุณธรรม ๑๐ ประการนั้น และสั่งสอนให้บริษัทประกอบในคุณธรรม ๑๐ ประการนั้น ขณะนั้น พระสารีบุตรนั่งอยู่ที่นั่น ได้ยินภิกษุเหล่านั้นทูลพรรณนาคุณพระปุลณะ ประสงค์จะรู้จักและจะสนทนากัน เมื่อพระศาสดาเสด็จมาเมืองสาวัตถีแล้ว พระปุลณะมาเฝ้า พอหลีกเลี่ยงจากที่เฝ้าแล้ว พระสารีบุตรทราบข่าวจึงไปสนทนาปราศรัยแล้วถามว่า ท่านผู้มีอายุ ท่านจะประพฤติพรหมจรรย์ในพระศาสนาของเราหรือ ? ปุ. อย่างนั้นแหละ ท่านผู้มีอายุ

สา. ท่านประพฤติพรหมจรรย์ เพื่อศีลบริสุทธิ์หรือ ? ปุ. ไม่อย่างนั้น

สา. เพื่อความบริสุทธิ์หรือ ? ปุ. ไม่อย่างนั้น

สา. เพื่อจิตบริสุทธิ์หรือ ? ปุ. ไม่อย่างนั้น

สา. เพื่อปัญญาเป็นเครื่องข้ามล่วงความสงสัยบริสุทธิ์หรือ ? ปุ. ไม่อย่างนั้น

สา. เพื่อปัญญาเป็นเครื่องรู้เห็นธรรมที่เป็นทางและไม่ใช่ทางอันบริสุทธิ์หรือ ?

ปุ. ไม่อย่างนั้น

สา. เพื่อปัญญาเป็นเครื่องรู้เห็นในข้อปฏิบัติอันบริสุทธิ์หรือ ? ปุ. ไม่อย่างนั้น

สา. เพื่อปัญญาอันเป็นเครื่องรู้เห็นในวิมุตติอันบริสุทธิ์หรือ ? ปุ. ไม่อย่างนั้น

สา. ข้าพเจ้าถามท่านว่า ท่านประพาศติพรหมจรรย์ เพื่ออย่างนั้นหรือ ๆ ท่านก็ตอบว่า ไม่อย่างนั้น ๆ เมื่อเป็นอย่างนี้ ท่านประพาศติพรหมจรรย์เพื่ออะไรเล่า ?

ปุ. เราประพาศติพรหมจรรย์ เพื่อความดับไม่มีเชื้อ

สา. ศีลบริสุทธิ์หรือเป็นความดับไม่มีเชื้อหรือธรรมมีจิตบริสุทธิ์เป็นต้น ?

ปุ. ไม่อย่างนั้น

สา. ความดับไม่มีเชื่อนั้น พ้นจากธรรมเหล่านี้หรือ ? ปุ. ไม่อย่างนั้น

สา. ข้าพเจ้าถามท่านว่า อย่างนั้น ๆ หรือ เป็นความดับไม่มีเชื้อ ท่านก็ตอบว่า ไม่ใช่ อย่างนั้น ๆ ความแห่งคำที่ท่านพูดนี้จะพึง เห็นได้อย่างไรเล่า ? ปุ. ท่านผู้มีอายุ ถ้าพระศาสดา จักบัญญัติธรรมเหล่านี้ว่า เป็นความดับไม่มีเชื้อแล้ว ก็จะมีชื่อว่าบัญญัติธรรม ที่ยังมีเชื้อว่า เป็น ความดับไม่มีเชื้อไป ถ้าความดับไม่มีเชื้อ จักพ้นจากธรรมเหล่านี้ไป ปุถุชนก็จะพึงชื่อว่าดับไม่มีเชื้อ เพราะปุถุชนไม่มีธรรมเหล่านี้ ถ้าอย่างนั้น ข้าพเจ้าจะทำความเปรียบให้ท่านฟัง คนมี ปัญหาบางพวกในโลกนี้ ย่อมรู้ความแห่งคำที่พูดได้ด้วยความเปรียบ เหมือนราชากรรป อย่างเป็นทางการในเมืองสาเกตมีขึ้นแต่พระเจ้าปเสนทิ ยังกำลังเสด็จอยู่ที่กรุงสาวัตถี ก็ในระหว่าง แห่งกรุงสาวัตถีและในเมืองสาเกตจะต้องเสด็จพระราชดำเนินด้วยรถพระที่นั่ง ๗ ผลัด พระเจ้าปเสนทิก็เสด็จออกจากกรุงสาวัตถี ทรงรถพระที่นั่งที่ ๑ ที่ประตูประราชวัง ถึงรถ พระที่นั่งที่ ๒ จึงเสด็จลงจากรถพระที่นั่งที่ ๑ ขึ้นรถพระที่นั่งที่ ๒ เป็นผลัด ๆ โดยนัยนี้ จนถึง เสด็จขึ้นรถพระที่นั่งที่ ๗ ถึงเมืองสาเกตประทับที่ประตูประราชวัง ถ้ามีพระวงศ์หรือ ข้าราชการที่คอยรับอยู่ที่ประตูประราชวังนั้น ทูลถามว่า พระองค์เสด็จพระราชดำเนินจาก กรุงสาวัตถีถึงเมืองสาเกต ด้วยรถพระที่นั่งผลัดนี้ผลัดเดียวหรือ พระเจ้าปเสนทิ ตรัสบอก อย่างไร จึงจะเป็นอันตรัสบอกถูกต้อง

สา. ท่านผู้มีอายุ พระเจ้าปเสนทิ ตรัสบอกเรื่องที่พระองค์ทรงรถออกจากกรุงสาวัตถี เป็นผลัด ๆ ตั้งแต่ผลัดที่ ๑ จนถึงผลัดที่ ๗ จึง ถึงเมืองสาเกต จึงจะเป็นตรัสบอกถูกต้อง

ปุ. ท่านผู้มีอายุ ข้อนี้ก็ฉนั้นนั่น ธรรม ๗ ประการมีศีลบริสุทธิ์เป็นต้น ก็เป็นประโยชน์ แก่กันและกันขึ้นไปโดยลำดับ จนถึงความดับไม่มีเชื้อเหมือนกัน

เมื่อพระปุลณณะชักความเปรียบให้ฟังอย่างนี้แล้ว พระสารีบุตรถามว่า ท่านผู้มีอายุ มีชื่ออะไร สพรหมจारी เรียกท่านว่าอย่างไร ?

ปู. ข้าพเจ้าชื่อปุณณะ สพรหมจारी เรียกข้าพเจ้าว่า มันทานีบุตร

สา. เป็นอัครรย์หนอ ธรรมอันลึก ท่านผู้มีอายุ ปุณณมันทานีบุตร ได้ชักมาแก้แล้ว ด้วยปัญญาอันลึก เหมือนสาวกผู้ได้สดับแล้วรู้จักคำสอนของพระศาสดาโดยถูกต้องแท้แล้ว

ครั้นพระสารีบุตรว่าอย่างนี้แล้ว พระปุณณะถามว่า ท่านผู้มีอายุมีชื่ออะไร ? สพรหมจारी เรียกท่านว่าอย่างไร

สา. ข้าพเจ้าชื่ออุปติสสะ สพรหมจारी เรียกข้าพเจ้าว่า สารีบุตร

ปู. ถ้าข้าพเจ้ารู้ว่าท่านผู้มีอายุชื่อสารีบุตร คำที่พูดไปเพียงนี้คงจะไม่แจ่มแจ้งแก่ ข้าพเจ้าได้ เป็นอัครรย์หนอ ธรรมอันลึก ท่านผู้มีอายุสารีบุตรได้ชักเอามาถามแล้วด้วย ปัญญาอันลึก

พระเถระทั้งสอง ก็อนุโมทนาภาชิตของกันและกัน พระปุณณะนั้น อาศัยความที่ตน ตั้งอยู่ในคุณเช่นใดแล้ว สอนผู้อื่นให้ตั้งอยู่ในคุณเช่นนั้น พระศาสดาทรงสรรเสริญว่า เป็นยอด ธรรมกถิกองค์หนึ่งในพระพุทธานุชา

ปริเฉทที่ ๘ เสด็จเมืองกบิลพัสดุ์

แสดงธรรมโปรดพระพุทธบิดา

ฝ่ายพระเจ้าสุทโธทนะได้ทรงทราบว่า พระราชโอรสของพระองค์ ได้ตรัสรู้ธรรมวิเศษแล้ว เสด็จมาทรงสั่งสอนมหาชนอยู่ที่กรุงราชคฤห์ มีพระราชประสงค์จะใคร่เห็น จึงตรัสให้อำมาตย์พร้อมกับบริวารหนึ่งพันไปเชิญเสด็จ แต่อำมาตย์และบริวารได้ฟังเทศน์ ก็บรรลอรหัตถ์และทูลขอบวช และมีได้ทูลเชิญเสด็จ พระพุทธบิดาเห็นหายไปจึงส่งไปใหม่ โดยทำนองนี้ถึง ๙ ครั้ง ครั้งสุดท้าย จึงตรัสสั่งกาฬทายีอำมาตย์ ซึ่งเป็นคนคุ้นเคยกับพระศาสดาแต่ครั้งยังเยาว์ ให้ไปเชิญเสด็จมายังกรุงกบิลพัสดุ์ กาฬทายีอำมาตย์พร้อมทั้งบริวารได้ทูลขอลาบวชแล้วกราบถวายบังคมลาไปถึงกรุงราชคฤห์เข้าไปเฝ้าพระศาสดา ได้ฟังธรรมเทศนาบรรลุพระอรหัตถ์ผล ตั้งอยู่ในความเป็นภิกษุแล้ว พอบวชแล้วได้ ๗ วัน ก็กราบทูลเชิญพระศาสดา พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์เป็นพุทธบริวารเสด็จกรุงกบิลพัสดุ์ พระพุทธองค์ทรงรับแล้วพร้อมด้วยภิกษุ ๒ หมื่นรูปเป็นบริวารเสด็จวันละหนึ่งโยชน์สิ้นเวลา ๖๐ วัน จึงถึงกรุงกบิลพัสดุ์ ส่วนพระกาฬทายีได้ล่องหน้าไปแจ้งเหตุการณ์เสด็จถวายแด่พระเจ้าสุทโธทนะทุกวัน

พระศาสดาเสด็จถึงกรุงกบิลพัสดุ์แล้วประทับอยู่ที่นิโครธารามซึ่งพระประยูรญาติให้สร้างรับเสด็จ พระเจ้าสุทโธทนะพร้อมทั้งพระประยูรญาติทั้งหลายก็มาเฝ้า แต่พระประยูรญาติที่เป็นผู้ใหญ่ ไม่ยอมที่จะนมัสการ โดยถือว่าพระพุทธองค์เป็นเด็กคราวน้อง คราวลูกหลาน พระพุทธองค์ก็ทรงทรมานด้วยยอภินิหาร จนกระทั่งพระเจ้าสุทโธทนะและพระประยูรญาติยกหัตถ์นมัสการด้วยการชื่นชมโสมนัส ลำดับนั้น เมฆฝนโบกขรพรรษก็ตั้งขึ้น หลังหยาดน้ำฝนมีสีแดงให้ตกลงในหมู่พระประยูรญาติวงศ์ น้าอัครรรย์ ภิกษุทั้งหลายก็พิศวง เพราะไม่เคยเห็นมาก่อน พระพุทธองค์จึงตรัสว่า ฝนโบกขรพรรษ ตกในกาลนี้เท่านั้นหามิได้ อดีตกาลก็เคยตกมาแล้วเช่นกัน จึงตรัสเทศนาเวสสันดรชาดก เมื่อจบลง พระประยูรญาติก็ทูลลากลับไม่มีผู้ใดจะทูลอาราธนาเพื่อเสวยโภชนาหารในวันรุ่งขึ้นแม้แต่พระองค์เดียว ดังนั้น ในเช้าวันรุ่งขึ้น พระพุทธองค์พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ ๒ หมื่น เสด็จโคจรบิณฑบาตตามลำดับตรอกตามพุทธประเพณี ยังความโกลาหลให้เกิดแก่ชาวเมืองเป็นอันมาก

ในกาลนั้น พระนางพิมพาราชาเทวี มารดาแห่งราหุลกุมาร สดับเสียงโกลาหลของประชาชน จึงตรัสถามนางกำนัล ทรงทราบว่า พระสวามีทรงบาตรเสด็จเที่ยวภิกขาจาร

จึงชวนราหุลกุมารไปยังสีหบัญชร ทอดพระเนตรเห็นพระบรมศาสดา รุ่งเรืองไปด้วยพระรัศมี ๖ ประการ จึงตรัสสรรเสริญด้วยสุรสีหาคาถา ๘ คาถา แล้วกราบทูลให้พระเจ้าสุทโธทนะ ทรงทราบ พระเจ้าสุทโธทนะเมื่อทรงสดับก็ทรงสังเวชสลดพระทัย เสด็จลงจากพระราชนิเวศน์ โดยด่วน ไปประทับยืนอยู่ในที่เฉพาะพระพักตร์แล้วตรัสถามว่า ข้าแต่องค์พระผู้มีพระภาค ไฉนพระองค์จึงมาทำให้โยมได้รับความอภัยศ มาเที่ยวบิณฑบาต หรือเข้าพระทัยว่า โยมไม่สามารถที่จะจัดภัตตาหารแต่ภิกษุมีประมาณเท่านั้นได้ พระพุทธองค์ตรัสว่า มหาบพิตร วัตรนี้เป็นจารีต ตามวงศ์ประเพณีของตถาคต คือพุทธวงศ์ ประทับยืนอยู่ในระหว่างวิถีนั่นเอง ตรัสเทศนาโปรดพระพุทธบิดาด้วยสารคาถาว่า อุตติฎฐะ นปมชเชยย เป็นต้น ความว่า บุคคลใดไม่ประมาทในบิณฑบาตอันบุคคลพึงลุกขึ้นยืนรับ มีอุตสาหะ ประพฤติสุจริตธรรม บุคคลนั้นพึงอยู่เป็นสุขสำราญทั้งในโลกนี้ โลกหน้า พอบจบพระคาถา พระบรมกษัตริย์ก็บรรลु โสดาปัตติผล จึงทรงรับบาตรแล้วทูลอาราธนาพระบรมศาสดา พร้อมทั้งภิกษุสงฆ์ขึ้นสู่ปราสาท อังคาสด้วยโภชนาหารอันประณีต

ครั้นรุ่งขึ้น เป็นวันที่เสด็จพุทธดำเนินไปทรงรับภัตตาหารบิณฑบาตในพระราชนิเวศน์ เมื่อเสร็จภัตกิจแล้วจึงตรัสเทศนาโปรดพระนางมหาปชาบดีด้วยสาระพระคาถาว่า **ธมมถจเร สุจิริตี** เป็นอาทิ ความว่า บุคคลผู้ใดประพฤติสุจริตธรรม ไม่ประกอบทุจริต บุคคลนั้นย่อมอยู่เป็นสุขทั้งในโลกนี้และโลกหน้า พอบจบพระธรรมเทศนาพระนางมหาปชาบดี ก็บรรลุโสดาปัตติผล และพระเจ้าสุทโธทนะก็บรรลุสกทาคามีผล

พระเจ้าสุทโธทนะบรรลุนาคามีผล

ในวันที่ ๓ ก็เสด็จไปเสวยโภชนาหารในพระราชนิเวศน์ พร้อมทั้งภิกษุสงฆ์ทั้งปวง ขณะเสวยอยู่ พระเจ้าสุทโธทนะตรัสว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อพระองค์กระทำทุกกริยามีเทวดาองค์หนึ่งมาบอกว่า พระองค์มิได้เสวยพระกระยาหาร บัดนี้ ทำลายพระชนม์ชีพแล้ว ข้าพระองค์ไม่เชื่อ จึงมีพุทธดำรัสว่า มหาบพิตร ในอดีตกาล เมื่อตถาคตเป็นโพธิสัตว์ อาจารย์ ทิศาปาโมกข์ นำเอากระดูกแพะแสดงแก่พระองค์ และบอกว่า บุตรของท่านตายเสียแล้ว พระองค์ยังไม่เชื่อ ครั้นเสร็จภัตกิจแล้ว ทรงตรัสเทศนามหาธรรมपालชาดกโปรด พอบจบองค์บรมกษัตริย์ก็บรรลุนาคามีผล

เสด็จปราสาทพระนางยโสธรา

สมเด็จพระบรมศาสดาเสด็จเข้าไปเสวยพระกระยาหารในพระราชนิเวศน์เป็นเวลาถึง ๓ วันแล้ว แต่พระนางยโสธราเทวี หาได้มาเฝ้าพระพุทธองค์ไม่ พระเจ้าสุทโธทนะ จึงตรัสให้นางสนมผู้หนึ่งไปเชิญเสด็จ แต่พระนางหามาไม่ จึงกลับมากราบทูลให้ทรงทราบ สมเด็จพระพุทธบิดา จึงทูลอาราธนาพระพุทธองค์ให้เสด็จเยือนพิมพาเทวี พระองค์ทรงรับพร้อมอัครสาวกทั้ง ๒ และพุทธบิดา เสด็จสู่ห้องพิมพาเทวี ยโสธราทรงทราบพระพุทธองค์เสด็จมา จึงจุพระราหูลุมารเสด็จถึงครรถวาร พอเห็นพระพักตร์พุทธองค์น้ำพระเนตรก็หลั่งไหลนองพระพักตร์ จึงคลานเข้าไปชบพระเศียรที่หลังพระบาท กอดข้อพระบาทแล้วทรงพระกรรแสงเกลือกกลิ้งไปมา พระพุทธบิดาจึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระสัพพัญญูเจ้า จะหาหญิงใดที่ซื่อสัตย์เหมือนพิมพาไม่มี จำเดิมแต่พระองค์เสด็จออกบรรพชา จะนั่งนอนยืนเดินก็ไม่เป็นสุข มีแต่ทุกข์โศกเศร้าทุกเช้าเย็น แม้ขัตติยประยูรญาติจะรับไปเลี้ยงบำรุงรักษาก็ไม่ปรารถนา ตั้งใจสวามิภักดิ์ ซื่อสัตย์ เสน่หาเฉพาะพระองค์ผู้เดียว พระบรมศาสดาตรัสว่า มหาบพิตร ยโสธรา จะมีจิตเสน่หาสวามิภักดิ์ตถาคตในกาลบัดนี้หาไม่ได้ แม้ในอดีตกาลบังเกิดในกำเนิดสัตว์เดรัจฉาน ก็มียินดีในถ้อยคำแห่งพระเจ้าพาราณสี ที่มาวิงวอนประเล้าประโลม ถวายชีวิตเป็นทานแก่ตถาคต นามหัตถรรย ชนทั้งปวงจึงทูลอาราธนาให้ตรัสถึงอดีตภพ พระองค์ทรงเทศนาจันทกีนรชาดกโดยพิสดาร เพื่อละความเศร้าโศกแห่งพิมพาเทวี พระนางยโสธราทศนาพระพักตร์ไปพลาถ สดับพระธรรมเทศนาที่ตรัสด้วยสุรเสียงไพเราะไปพลาถ ยังปสาทะและปิติให้เกิดขึ้นในกมลว่า เรานี้ได้ประสานชีวิตแห่งพระตถาคตให้คืนคงในอดีตภพ ก็ระงับเสียได้ซึ่งความเศร้าโศก ด้วยปิติปราโมทย์บรรลुพระโสดาปัตติผล เป็นอริยบุคคลในพระพุทธศาสนา

นันทกุมารออกบวช

วันหนึ่ง มีการอวาทะวิวาหมงคลแห่งนันทกุมาร พระองค์เสด็จไปเสวยที่ตำหนักแห่งนันทกุมารเสร็จแล้ว ทรงส่งบาตรให้นันทกุมารถือไว้ ตรัสอวยชัยมงคลแล้วเสด็จกลับ ส่วนนันทกุมารถือบาตรตามเสด็จไป ด้วยสำคัญว่า ถ้าทรงรับบาตรในที่แห่งใดแล้วก็จะรีบกลับมา แต่ไม่สามารถจะทูลเตือนได้ เพราะมีความเคารพ ส่วนนางที่จะเป็นเทวีของนันทกุมารได้เห็นอาการอย่างนั้นจึงร้องสั่งว่า ขอพระลูกเจ้าจงด่วนเสด็จกลับมา ครั้นพระศาสดาเสด็จ

ถึงวิหารแล้วตรัสถามนันทกุมารว่า นันทะ ท่านจักบวชหรือ นันทกุมารแม้มีใจไม่สมัครจะบวช แต่ไม่อาจขัด เพราะมีความเคารพมาก จึงทูลรับยอมจะบวช ครั้นบวชแล้ว หวนระลึกถึงค่านางเทวีที่ร้องสั่งไว้เมื่อมา มีความกระสันไม่ผาสุกในที่จะประพฤติพรหมจรรย์ต่อไป คิดจะสึกออกมา ภายหลังพระศาสดาพาเที่ยวจาริกไปให้เห็นหญิงที่มีรูปงามกว่านางเทวีนั้น ให้พระนันทะละความรักรูปนางเทวีเสีย มุ่งหมายในรูปหญิงที่งาม ๆ กว้านั้นต่อไป ภายหลังพระนันทะเห็นว่า ความรักไม่มีที่สุด ก็บรรเทาเสียได้ เป็นผู้ไม่ประมาทบำเพ็ญเพียร ก็ได้บรรลุพระอรหัตผล

รับสั่งให้บวชราหุลกุมารเป็นสามเณร

วันหนึ่ง พระศาสดาเสด็จไปที่พระราชนิเวศน์ของพระราชบิดา พระนางพิมพาทรงส่งราหุลกุมารผู้เป็นโอรสออกมาขอราชสมบัติที่ตนควรจะได้ เพราะว่าพระศาสดาเป็นพระโอรสองค์ใหญ่ของพระเจ้าสุทโธทนะ ควรจะได้รับราชสมบัติสืบพระวงศ์ เมื่อพระองค์ไม่ทรงรับแล้ว ก็ควรที่จะประทานให้พระโอรส พระนางเห็นเหตุอย่างนี้ จึงส่งราหุลกุมารออกไปทูลขอราชสมบัติ ราหุลกุมารออกไปเฝ้าเจรจาปราศรัยแสดงความรักมีประการต่าง ๆ ครั้นเห็นพระศาสดาจะเสด็จกลับ ก็ร้องทูลขอราชสมบัติ พระศาสดาทรงดำริว่า ก็บรรดาชนสมบัติที่จะถาวรมั่นคง และประเสริฐยิ่งกว่าคุณสมบัติมิได้มี เหตุนั้น จึงตรัสสั่งพระสารีบุตรว่า ถ้าอย่างนั้น สารีบุตรจงบวชให้ราหุลเถิด ครั้นนั้น ราหุลกุมารยังเยาว์อยู่ มีอายุยังไม่ครบอุปสมบท พระสารีบุตรจึงทูลถามว่า จะโปรดให้ข้าพเจ้าบวชราหุลกุมารอย่างไร พระศาสดาทรงปรารภเรื่องนี้เป็นเหตุ จึงทรงพระอนุญาตให้ภิกษุบวชกุลบุตรที่มีอายุยังไม่ครบอุปสมบทให้เป็นสามเณรด้วยให้รับไตรสรณคมน์ เหมือนวิธีอุปสมบทที่ทรงอนุญาตแก่ภิกษุ เมื่อครั้งแรกส่งไปประกาศศาสนาในทิศนั้น ๆ แล้วรับสั่งให้เลิกเสีย เมื่อครั้งอนุญาตอุปสมบทด้วยญัตติจตุตถกรรมวาจา

พระเจ้าสุทโธทนะทูลขอพรการบวชกุลบุตร

ฝ่ายพระเจ้าสุทโธทนะ เมื่อพระศาสดาและพระนันทะซึ่งเป็นพระโอรสจะได้สืบพระวงศ์ทรงผนวชแล้ว ทรงโทมัสเป็นอันมาก ถึงอย่างนั้นก็ยังหวังพระทัยอยู่ว่า ราหุลกุมารจะสืบพระวงศ์ต่อไป ครั้นราหุลกุมารบวชแล้ว สิ้นผู้ที่จะสืบพระวงศ์ ยิ่งทรงโทมัสมากขึ้น ทรงพระปรารภถึงทุกขอันนี้ที่จะพึงมีแก่มารดาบิดาในตระกูลอื่น ในเมื่อบุตรออกบวช จึงเสด็จไปเฝ้าพระศาสดาทูลขอพรว่า ขออย่าให้พระภิกษุทั้งหลาย บวชบุตรที่บิดามารดาอย่างไม่

อนุญาตต่อไป พระศาสดาก็ทรงอนุมัติตามที่ทูลขอ ครั้นเสด็จอยู่ในกรุงกบิลพัสดุ์โดยควรแก่ความต้องการแล้ว ก็เสด็จเที่ยวจาริกไปในบ้านเมืองนั้น ๆ ตามสมควรแก่เวลา

พระพุทธบิดาทรงประชวรและบรรลुพระอรหันต์

ครั้นในพรรษาที่ ๕ พระผู้มีพระภาค เสด็จจากกรุงราชคฤห์พร้อมกับด้วยภิกษุสงฆ์ ๕๐๐ ไปยังเมืองเวสาลี ประทับอยู่ที่ภูฏาคารศาลา ป่ามทวัน เพื่ออนุเคราะห์เวไนยสัตว์ พระเจ้าสุทโธทนะ ทรงพระประชวรเสวยทุกขเวทนาอย่างแรงกล้า ทรงระลึกถึงองค์พระศาสดา โดยปริวิตกว่า ถ้าว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จมาที่นี่ทรงลูบศีรษะ พระนันทะลูบกายข้างซ้าย พระอานนท์ลูบกายเบื้องขวา และพระราหุลลูบกายเบื้องหลังของอาตมา ทุกขเวทนาโรคาพยาธิจักบรรเทาโดยแน่แท้

ในยามใกล้รุ่งแห่งราตรีวันนั้น พระบรมศาสดาเข้าสู่พระมหารุกฺษาสมาบัติออกจากสมาบัตินั้น ทรงพิจารณาเวไนยสัตว์ทอดพระเนตรในพระญาณเห็นพุทธบิดากำลังประชวรหนัก ทรงพุทธดำริว่า พระบิดาแห่งตถาคตมีพระโรคาพาธอย่างแรงกล้า พรารณาจะเห็นตถาคตในวันนี้ กาลนี้ควรที่ตถาคตจะไปเยี่ยม จึงเสด็จลุกขึ้นจากอาสน์ ตรัสชวนพระอานนท์และให้บอกภิกษุทั้งหลายที่เป็นพระศิณาสพ เมื่อพระศิณาสพทั้งหลายมีอัครสาวกเป็นต้นมา ประชุมพร้อมกันแล้ว จึงมีพุทธดำรัสว่า เธอทั้งหลาย จงไปทัศนาศาพุทธบิดากับตถาคต อันเป็นปัจฉิมทัศนาศา พร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์ ๕๐๐ องค์ ไปสู่กรุงกบิลพัสดุ์ทางอากาศ ครั้นถึงก็ลงที่พระราชมณเฑียรประทับเหนือพระยี่ภู่ เล็งดูพระพุทฺธบิดาแล้วตรัสถามว่า ทุกขเวทนาพอที่จะอดทนหรือพันพระกำลังประการใด พระบรมกษัตริย์ทรงสดับก็สะท้อนพระทัยพระชลนัยน์หลังไหล กราบทูลว่า ทุกขเวทนาแห่งข้าพระพุทธเจ้านี้เหลือกำลังที่จะอดทน พันที่จะดำรงชีวิตอยู่ได้ จึงตรัสว่า มหาบพิตร พระองค์อย่าทรงพระปริวิตกนักแล้ว ทรงเหยียดพระหัตถ์เบื้องขวากระทำสัตยาธิษฐานและลูบที่พระเศียรแห่งพระบรมกษัตริย์ ขณะนั้นพระอานนท์พุทธอนุชา ก็ลูบพระกรเบื้องขวา พระนันทเถระก็ลูบพระพาหาเบื้องซ้าย พระราหุลก็ลูบพระปฤษฎางค์ ทุกขเวทนาอันแรงกล้าก็เหือดหายระงับไป พระเจ้าสุทโธทนะก็เสด็จลุกจากพระแท่นบรรทม ถวายบังคมพระบรมศาสดา พระพุทฺธองค์ทรงพิจารณาพระชนมายุสังขารว่า มีประมาณน้อยนักจะดำรงอยู่ได้เพียง ๗ วันเท่านั้น และทรงทราบอุปนิสัยแห่งอภิตผล โปรดประทานพระธรรมเทศนาทั้งกลางวันกลางคืนด้วยอนิจาติปฏิสังยุต และอริยสัจในวันที ๗

ถวายพระเพลิงพระบรมศพ

ในกาลนั้น พระบรมกษัตริย์จึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระบรมศาสดา ข้าพระองค์นี้ พ้นจากบ่วงแห่งสังสาร เห็นนิพพานสัจโดยประจักษ์จิต อนึ่ง ชีวิตยังเหลืออยู่น้อยนักจักขอทูลลา นิพพาน อนึ่ง สิ่งอื่นใดที่ข้าพระองค์ประมาทด้วยกายวชิจิตในพระสุคต ขอจงทรงพระกรุณา อุดโทษานุโทษทั้งปวงแก่ข้าพระบาท ขอจงทรงอนุญาตแก่ข้าพระพุทธเจ้าอันจะทูลลาสู่นิพพาน ณ กาลบัดนี้ แล้วเอนองค์ลงเหนือพระยี่ภู่ที่นั่นเข้าสู่นิพพาน ในขณะนั้น พระนางปชาบดี พระนางยโสธรา หม่อมสนมนางในกับทั้งเหล่าศากยวงศ์ก็ทรงโสกาพิไรรำพัน พระพุทธองค์ก็ ทรงระงับเสียด้วยอนิจจตาปฏิสังยุตแล้วมีพระพุทธดำรัสตรัสสั่งให้พระมหากัสสปเถระไปดู สถานที่ที่จะทำฌาปนกิจ เมื่อพระมหาเถระกระทำสถานที่ฌาปนกิจเสร็จกลับมากราบทูล พระพุทธองค์ทรงยกพระเศียรพุทธบิดา ทรงสร่งพระบรมศพด้วยสุคนธวารี ทรงลูบพระเศียร และตรัสกับพระธรรมเสนาบดีว่า บุคคลใดประพฤติกุศลธรรมสุจริต และมีจิตปรารถนา โพธิภูมิบารมีญาณใด ๆ ผู้นั้นจงอุตส่าห์อภิบาลบำรุงเลี้ยงบิดามารดา จะสำเร็จตามปรารถนา ทุกประการ แล้วทรงยกพระศพใส่หีบแก้วอัญเชิญไปสู่ฌาปนสถาน ยกขึ้นสู่เชิงตะกอน ทรงจุดพระเพลิงกระทำฌาปนกิจพระบรมศพพร้อมทั้งเชิงตะกอน แล้วเสด็จกลับไปประทับ ที่นิโครธาราม

อนาถปิณฑิกสร้างวัดถวาย

ในกาลนั้น อนาถปิณฑิกเศรษฐี มายังเมืองราชคฤห์ ได้สดับพระธรรมเทศนาก็บรรลुโสดา ปัตติผลแล้วกราบทูลนิมนต์ให้เสด็จพระนครสาวัตถิ ตนเองรีบกลับไปก่อนจัดแจงสร้าง พระเชตะวันมหาวิหารไว้ถวาย เมื่อพระองค์เสด็จเมืองสาวัตถิก็ประทับอยู่ที่พระเชตะวัน มหาวิหาร

ปริเฉทที่ ๘ เจ้าศากยะออกบวช

ในคราวที่พระผู้มีพระภาคเสด็จจาริกไปสู่มหาชนบท ประทับอยู่ที่อนุปิยัมพวัน ใกล้บ้านอนุปนิคม ในกาลนั้น กษัตริย์ทั้ง ๖ พระองค์ คือ พระภัททิยะ ๑ พระอนุรุทธะ ๑ พระอานนท์ ๑ พระภคคุ ๑ พระกิมพิละ ๑ พระเทวทัต ๑ เป็น ๗ ทั้งนายช่างกลบก คือ อุบาลี พร้อมใจกันออกบรรพชา จึงพากันออกจากกรุงกบิลพัสดุ์เสด็จสู่แคว้นมัลลรัฐชนบท ไปยังอนุปิยัมพวัน

มูลเหตุที่พระอนุรุทธะออกบวช

ครั้งหนึ่ง พระศาสดาเสด็จอยู่ในอนุปิยนิคมของมัลลกษัตริย์ ในเวลานั้น ศากยกุมาร ซึ่งเป็นคนมีชื่อเสียง คนรู้จักมาก ออกบวชตามพระศาสดาเป็นอันมาก วันหนึ่ง มหานามศากยะ ซึ่งเป็นโอรสของอมิตทศนศากยะ ตรึกถึงเรื่องนี้แล้ว จึงว่าแก่นุรุทธศากยะผู้น้องว่า พ่ออนุรุทธะ ไม่มีใคร ๆ ออกบวชจากตระกูลของเราตามพระศาสดาเลย ควรเจ้าหรือพี่ คนใดคนหนึ่งจะ ออกบวชบ้าง อนุรุทธศากยะตอบว่า น้องเป็นคนเคยตั้งอยู่ในความสุข ไม่สามารถจะบวชได้ พี่บวชเถิด มหานามศากยะจึงกล่าวว่า ถ้าอย่างนั้น เจ้าจงเรียนให้รู้จักการทำงานของผู้อยู่ ครองเรือน พี่จะสอนเจ้า ผู้อยู่ครองเรือน เมื่อถึงหน้าที่นาพึงให้ไถนาก่อน ครั้นให้ไถเสร็จแล้ว พึงให้หว่านหรือให้ตกกล้าไว้ พอได้ที่แล้วเอาลงดำ ครั้นให้หว่านหรือดำแล้ว ต้องให้ขุดลำราง ซึ่งเป็นทางไขน้ำเข้าออกเตรียมไว้ ถ้าน้ำน้อยไม่มีพอเลี้ยงต้นข้าว ต้องให้ไขน้ำเข้า ถ้าน้ำมากเกินไปจนท่วมต้นข้าว ต้องให้ไขน้ำออก เมื่อต้นข้าวออกรวงต้องคอยระวังให้ขบนกที่มากินข้าว ครั้นรวงข้าวแก่ได้ที่แล้วจึงพึงให้เกี่ยว ครั้นให้เกี่ยวแล้ว พึงให้ขนมารวมทำให้เป็นลอมไว้ ครั้นให้ทำเป็นลอมไว้แล้ว พึงให้ทำลานที่นวด แล้วเอาข้าวที่นวดมานวด ครั้นให้นวดแล้ว พึงให้เก็บฟางออกเสีย ครั้นให้เก็บฟางออกแล้ว พึงให้โรยหรือสาดข้าวลีบไม่มีเนื้อออกเสีย แล้วเลือก ตวงไว้แต่ข้าวที่มีเนื้อ เสร็จแล้วให้ขนเอามาเก็บไว้ในฉาง ถึงหน้าฝนอีก ต้องทำอย่างนั้นทุกปีไป มหานามศากยะสอนอนุรุทธศากยะผู้น้อง ในการทำงานของผู้อยู่ครองเรือน ยกการทำนาขึ้นว่า อย่างนี้นั้น เพราะในเวลานั้น การทำนาเป็นกิจสำคัญในประเทศนั้นและนับถือว่าข้าวเป็น ทรัพย์สำคัญกว่าทรัพย์อื่น พระเจ้าสีหนุจึงตั้งนามพระโอรสลงท้ายว่า โอรสนะ ๆ ว่าข้าวสุก ๆ ดังนี้ทุกองค์ แม้พระศาสดาตรัสสอนในประโยชน์ฆราวาส ก็ทรงยกข้าวว่าเป็นทรัพย์ใหญ่ ภาชิตของบางคนว่า บรรดาความรักที่จะเสมอด้วยความรักลูกไม่มี บรรดาทรัพย์ที่ควร สงวนที่จะเสมอด้วยโคไม่มี บรรดาแสงสว่างที่เสมอด้วยแสงอาทิตย์ไม่มี บรรดาที่ขังน้ำมีบึง

หนองเป็นต้น มีทะเลเป็นอย่างยิ่ง อธิบายความแห่งภษิตนี้ว่า ลูกเป็นผู้ที่จะสืบประเพณีวงศ์ตระกูลจะตั้งอยู่ได้ก็เพราะลูก และลูกนั้นเกิดแต่ตัวและอาศัยตัวเกิด เป็นที่สนิทไว้วางใจและร่วมสุขทุกข์ได้กว่าผู้อื่น มารดาบิดาจึงได้รักมากกว่าลูกผู้อื่น จึงควรว่า บรรดาความรักที่จะเสมอด้วยความรักลูกไม่มี ส่วนโคนั้นเป็นประโยชน์ที่จะใช้เป็นพาหนะในการทำนา และเป็นสัตว์ที่นิยมเป็นพาหนะของพระอิศวร ทั้งมีน้ำนมได้อาศัยดื่มและทำเป็นเนยบริโภค ซึ่งนิยมเป็นอาหารวิเศษ แม้แต่โคมัยก็ไม่เสียเปล่าสำหรับใช้เป็นของเฝิมหน้าและทาฉาบไล่ฝ้าและพื้นเรือนเป็นต้น โคนั้นเป็นประโยชน์อย่างนี้ จึงควรว่าบรรดาทรัพย์ที่ควรสงวนที่จะเสมอด้วยโคนี้ไม่มี ส่วนแสงของสิ่งอื่น ๆ บางสิ่งก็ต้องอาศัยแสดงอาทิตย์ เช่นพระจันทร์และดาว บางสิ่งแม้ไม่มีอาศัยแสดงอาทิตย์เช่นไฟเป็นต้น ก็ไม่เสมอเท่าแสงอาทิตย์ได้ จึงควรว่า บรรดาแสงสว่างที่จะเสมอด้วยแสงอาทิตย์ไม่มี ส่วนทะเลเป็นประเทศมีน้ำใหญ่กว่าประเทศทั้งปวง จึงควรว่า บรรดาที่ขังน้ำมีทะเลเป็นอย่างยิ่ง ส่วนพระศาสดาตรัสภษิตเทียบตามแบบนี้ แสดงความโดยอย่างอื่นว่า บรรดาความรักที่จะเสมอด้วยความรักตัวไม่มี บรรดาทรัพย์ที่ควรสงวนยิ่งกว่าข้าวไม่มี บรรดาแสงสว่างที่จะเสมอด้วยปัญญาไม่มี บรรดาที่ขังน้ำมีฝนเป็นอย่างยิ่ง อธิบายในพุทธภษิตนี้ว่า แม้ลูกเป็นที่รักมากกว่าผู้อื่นจริง ถึงอย่างนั้นชนทั้งปวงย่อมปรารถนาเพราะอาศัยสุขทุกข์ก่อนกว่าปรารถนาผู้อื่นมีลูกเป็นต้น จึงควรว่า บรรดาความรักที่จะเสมอด้วยความรักตัวไม่มี ส่วนข้าวเป็นอาหารสำคัญของมนุษย์ทั่วไปที่จะเว้นเลยไม่ได้ เป็นทรัพย์ที่จำต้องการแสวงหาไว้บริโภคเลี้ยงชีวิตยิ่งกว่าโค เพราะประโยชน์อันใดที่จะสำเร็จแต่โคประโยชน์อันนั้นยังมีทางที่จะหาได้แต่สัตว์อื่น มีกระบือและแพะเป็นต้น จึงควรว่าบรรดาทรัพย์ที่ควรสงวนที่จะเสมอด้วยข้าวไม่มี แสงอาทิตย์ก็เป็นแสงสว่าง เห็นได้ง่ายอยู่แล้วว่าสว่างกว่าแสงอื่น ถึงอย่างนั้น แสงอาทิตย์ยอมส่องให้สว่างได้ในที่ควรจะให้สว่าง ไม่ส่องได้ในที่ทั่วไป เช่นในถ้ำที่ลึกเกินไปก็ส่องเข้าไปไม่ได้ ส่วนปัญญาอาจพาให้คิดได้ แม้สิ่งที่เหลือคาคณะเนว่าจะคิดได้ ดวงแสงสว่างนำให้เห็นในที่มืด จึงควรว่าบรรดาแสงสว่างที่จะเสมอด้วยปัญญาไม่มี ส่วนทะเลเป็นประเทศมีน้ำใหญ่กว่าประเทศทั้งปวงก็ปรากฏอยู่แล้ว อนึ่ง แม้ตามตำรา นักปราชญ์ว่า บรรดาน้ำทั้งปวง กลายมาแต่น้ำทะเลเป็นต้นก่อน ถึงอย่างนั้น ก็ต้องมีฝนตกลงก่อน ถ้าไม่อย่างนั้น ก็ไม่สามารถทำที่ขังน้ำทั้งปวงให้เต็มได้ จึงควรว่าบรรดาที่ขังน้ำมีฝนเป็นอย่างยิ่ง ข้าวเป็นที่นับถือว่าเป็นทรัพย์สำคัญของชาวประเทศนั้น ในเวลานั้น อย่างนี้มหานามศากยะ จึงยกการทำนาขึ้นสอน อนรุทธศากยะดุจกล่าวแล้ว

ในเวลานั้น อนุรุธศากยะยังเป็นหนุ่มอยู่ ไม่เคยดูการงานมัวแต่เล่น ครั้นได้ฟัง มหานามศากยะผู้พี่สอนด้วยเรื่องการงานของผู้อยู่ครองเรือนอย่างนี้แล้ว ถ้ามว่า การงาน ไม่รู้จักสิ้น ที่สุดของการงานไม่ปรากฏอย่างนี้ เมื่อไรการงานจักสิ้น เมื่อไรที่สุดของการงาน จักปรากฏ เมื่อไรเล่าเราจักได้เป็นผู้ไม่ต้องชวนขวายบำเรอตนด้วยกามคุณ ๕ มหานามศากยะ ตอบว่า พ่ออนุรุธะ การงานไม่สิ้นสุด ที่สุดของการงานไม่มีปรากฏ พ่อและปู่ของเรา เมื่อกำลังยังไม่สิ้นการงานนั้นเที่ยว ตายไปหมดแล้ว อนุรุธศากยะตอบว่า ถ้าอย่างนั้น พี่รู้ เาเองเกิดด้วยประโยชน์ของผู้อยู่ครองเรือน น้องจะบวชละ ครั้นอนุรุธศากยะว่าอย่างนี้แล้ว เขาไปหามารดาบอกว่า แม่ ฉันอยากจะบวช ขอแม่จงอนุญาตให้ฉันบวชเถิด มารดาตอบว่า พ่ออนุรุธะ เจ้า ๒ คน เป็นลูกที่รักที่ชอบใจ ไม่เป็นที่เกลียดชังของแม่ แม่เจ้าทั้ง ๒ จักตาย แม่ก็ไม่อยากจะพลัดพรากจากเจ้าทั้ง ๒ เหตุไฉน จักยอมให้เจ้าซึ่งยังเป็นอยู่ออกบวช อนุรุธศากยะก็อ้อนวอน ขอให้อนุญาตให้บวชเป็นหลายครั้ง

ในเวลานั้น ภัททิสศากยะซึ่งเป็นโอรสของนางกาฬโคธาในพระวงศ์นั้น เมื่อสิ้นศากยะ ที่เป็นผู้ใหญ่แล้ว ได้เป็นเจ้าแผ่นดินปกครองหมู่ศากยะ

ครั้นอนุรุธศากยะอ้อนวอนเนื่อง ๆ อย่างนั้น มารดาจึงคิดว่าพระเจ้าภัททิสยะเป็น สหายของอนุรุธะลูกเรา ท่านคงไม่อาจบวชเป็นแน่จึงพูดว่า พ่ออนุรุธะ ถ้าเจ้าภัททิสยะ บวชด้วย เจ้าจงบวชเถิด อนุรุธะได้ฟังอย่างนั้นแล้ว ไปเฝ้าพระเจ้าภัททิสยะ ทูลตามโวหาร ของผู้คุ้นเคยกันว่า เพื่อนเอ๋ย บรรพชาของเราเนื่องด้วยบรรพชาของท่าน

ภ. ถ้าอย่างนั้น อย่าเื่องเลยเพื่อน ท่านจงบวชตามสบายเถิด

อ. ไปด้วยกันเถิดเพื่อน เราจักบวชด้วยกันทั้ง ๒ คน

ภ. เราไม่อาจบวช ถ้าสิ่งอื่นที่เราอาจ เราจักทำให้แก่ท่านได้ท่านจงบวชเองเถิด

อ. มารดาพูดกะเราว่า ถ้าเจ้าภัททิสยะบวชด้วย เจ้าจงบวชเถิด ท่านได้พูดไว้แล้วว่า ถ้าอย่างนั้น อย่าเื่องเลยเพื่อน ท่านจงบวชตามสบายเถิด ถ้าท่านไม่บวช บรรพชาของเรา ก็ยังต้องเนื่องด้วยท่าน เราจะมีได้บวชหรือ ไปด้วยกันเถิดเพื่อน เราจะบวชด้วยกันทั้ง ๒ คน

สมัยนั้น ชนทั้งหลาย เป็นคนต้องพูดจริง ได้ปฏิญญาอย่างไรแล้ว ต้องทำอย่างนั้นจริง พระเจ้าภัททิสยะพลาดทำอย่างนั้นแล้ว ก็จำเป็นที่จะต้องบวชด้วย จึงขอผิดว่าเพื่อนรอสัก ๗ ปีก่อนเถิด ต่อล่วง ๗ ปีเราจึงค่อยบวชด้วยกัน ๒ คน

อ. นานนักเพื่อน เราไม่อาจรอถึง ๗ ปี

พระเจ้าภัททิยะก็ขอผัดผ่อนลงมา ๆ จนถึงกึ่งเดือน อนุรุธศากยะก็ไม่ยอมพระเจ้าภัททิยะจึงตรัสว่า เพื่อน รอสัก ๗ วันเถิด ขอเรามอบราชสมบัติแก่ลูกและพี่น้องก่อน

อ. เพียง ๗ วันเท่านั้น ไม่นานเลยเพื่อน เราจักรอ

ครั้นพระเจ้าภัททิยะยอมจะบวชด้วย อนุรุธศากยะชวนศากยะอื่นได้อีก ๓ คือ อานันทะ ภัคคุ กิมพิละ โกลิยะอีกหนึ่ง คือ เทวทัต รวมเป็น ๗ ทั้งอุปาลี ซึ่งเป็นภุชามาลา พร้อมใจกันออกจากเมืองไปเฝ้าพระศาสดาที่อนุปิยนิกม ทูลขอบวช ว่า ข้าพเจ้าทั้งหลายเป็นศากยะ มีมานะถือตัวกล้า อุปาลีผู้นี้เป็นคนรับใช้ของข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายมานานแล้ว ขอพระองค์จงให้อุปาลีบวชก่อนเถิด ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย จักได้ทำการไหว้กราบ ลูกต้อนรับ ประณมมือ และกิจที่สมควรอื่น ๆ แก่อุปาลี เมื่อเป็นเช่นนี้ ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายจักละมานะความถือตัวว่าเป็นศากยะได้ พระศาสดาก็โปรดบวชให้อุปาลีก่อน บวชให้ศากยะเหล่านั้นภายหลัง

ในภิกษุที่บวชใหม่นั้น พระอุปาลีได้ฟังกัมมัฏฐานที่พระศาสดาตรัสสอน บำเพ็ญเพียร ก็ได้สำเร็จพระอรหัต และท่านได้ศึกษาจำทรงวินัยปิฎกแม่นยำชำนาญมากพระศาสดาตรัสสรรเสริญว่า เป็นยอดของภิกษุผู้ทรงวินัย ภายหลังเมื่อพระศาสดาปรินิพพานแล้ว พระมหากัสสปะ ทำการสังคายนาพระธรรมวินัย สงฆ์สมมติให้ท่านเป็นผู้วิสัยนา

ส่วนพระเจ้าภัททิยะได้บรรลุพระอรหัตแต่ในพรรษาที่บวชนั้น ไปในป่ากัถิ อยู่ไต่ร่มไม้ กัถิ อยู่ในที่ว่างจากเรือนแห่งอื่น ๆ กัถิ มักเปล่งอุทานว่า สุขหนอ ๆ ดังนี้เนื่อง ๆ ภิกษุทั้งหลาย จึงนำความทูลพระศาสดาว่า พระเจ้าภัททิยะ เปล่งอุทานอย่างนี้ คงไม่ยินดีประพฤติพรหมจรรย์ มัวนึกถึงสุขในราชสมบัติเป็นแน่ ไม่ต้องสงสัย พระศาสดารับสั่งให้หาพระเจ้าภัททิยะมาแล้ว ตรัสถามว่า ภัททิยะ ได้ยินว่า ท่านเปล่งอุทานอย่างนั้นจริงหรือ จริง พระพุทธเจ้าข้า ท่านเห็นอำนาจประโยชน์อะไร จึงเปล่งอุทานอย่างนั้น เมื่อก่อนข้าพเจ้าเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ต้องจัดการรักษาป้องกัน ทั้งภายในวังนอกวัง ทั้งภายในเมืองนอกเมืองจนตลอดทั่วอาณาเขต ข้าพเจ้าแม้มีคนรักษาตัวอย่างนี้แล้ว ยังต้องหวาดกลัว รังเกียจ สะดุ้งอยู่เป็นนิตย์ เดียวนี้ข้าพเจ้าแม้ไปป่า แม้อยู่ไต่ร่มไม้ แม้อยู่ในที่ว่างจากเรือนแห่งอื่น ๆ ไม่กลัวแล้ว ไม่หวาดแล้ว ไม่รังเกียจแล้ว ไม่สะดุ้งแล้ว ไม่ต้องชวนชวายเป็นปกติ ไม่ลุกชันเหตุความกลัว อาศัยอาหารที่ผู้อื่นให้เลี้ยงชีวิต มีใจเป็นดุจมฤคอยู่ ข้าพเจ้าเห็นอำนาจประโยชน์อย่างนี้ จึงเปล่งอุทานอย่างนั้น

พระเทวทัตทำอนันตริยกรรม

เมื่อพระบรมศาสดาเสด็จจาริกไปประทับอยู่ ณ เมืองโกสัมพี มีลาภสักการะเกิดขึ้นเป็นอันมาก คนทั้งหลายถือปัจจัย ๔ เข้ามาสู่พระวิหาร และถามถึงแต่อัครสาวกทั้ง ๒ และมหาสาวกองค์อื่น ๆ แต่ไม่มีใครถามถึงพระเทวทัต พระเทวทัตเกิดน้อยใจว่า อาตมาก็เป็นกษัตริย์เหมือนกัน ทำไมไม่มีใครถามหา จึงดำริว่า เราจะให้ผู้ใดเลื่อมใส จึงจะบังเกิดลาภสักการะ ก็พิจารณาเห็นอชาตศัตรูกุมาร จึงเนรมิตกายเป็นกุมารเอาอสรพิษ ๗ ตัวพันกายแล้วเหาะไปยังกรุงราชคฤห์ แสดงตนให้ปรากฏแก่พระราชกุมารอชาตศัตรูตกพระทัยกลัว จึงปลอมโยนว่า อาตมา คือพระเทวทัต แล้วแสดงกายเป็นสมณเพศตามปกติ อชาตศัตรูกุมารเลื่อมใสถวายลาภสักการะเป็นอันมาก ภายหลังเกิดอภุชสะจิตคิดจะครอบครองภิกษุสงฆ์ทั้งปวง พอดำริเช่นนั้นโลกียฤทธิ์ก็เสื่อมสูญไป จึงไปยังพระเวฬุวันกราบทูลในท่ามกลางบริษัทว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาค บัดนี้พระองค์ทรงพระชราภาพแล้ว ขอจงทรงพระสำราญด้วยทิฏฐธรรมสุขวิหารเถิด ข้าพระองค์จะรับภาระช่วยว่ากล่าวครอบครองพระภิกษุสงฆ์ทั้งปวง ขอพระองค์ทรงมอบพระภิกษุสงฆ์สาวกแก่ข้าพระองค์เถิด พระองค์ไม่ทรงอนุญาต พระเทวทัตเสียใจไม่สมหวัง จึงผูกอาฆาตในพระบรมศาสดาเป็นครั้งแรก แล้วออกจากสำนักดำริว่า เราจะกระทำอันตรายพระสมณโคดมให้พินาศ จึงเข้าไปหาอชาตศัตรูแล้วและแนะนำให้ปลงพระชนม์พระเจ้าพิมพิสารผู้บิดาตั้งตนเป็นกษัตริย์ ส่วนตนเองจะปลงพระชนม์พระบรมศาสดาแล้วเป็นพระพุทธเจ้าเสียเอง เมื่ออชาตศัตรูเชื่อกระทำให้พิศุฆาต ยกตนขึ้นเป็นพระราชาสมปรารธนา จึงร่วมกันคิดใช้นายขมังธนูไปปลงพระชนม์พระพุทธองค์ แต่กลับได้บรรลุโศดาปัตติผลทั้งสิ้นตนเองจึงขึ้นไปบนยอดเขาคิชฌกูฏกลิ้งศิลาห้วงจะให้ทับพระพุทธองค์ แต่สะเก็ดหินกระทบนิ้วพระบาทเพียงห่อพระโลหิต ภายหลังจึงคบคิดปล่อยช้างนาฬาคีรี ในครั้งนั้น พระอนนทสละชีวิตเข้าขวางหน้า พระสัพพัญญูพุทธเจ้าทรงทรมาณช้างจนหายพยศแล้วเสด็จกลับเวฬุวัน

ครั้งนั้น ความชั่วแต่หลังของพระเทวทัตก็ปรากฏแก่มหาชนทั้งสิ้นว่า พระเทวทัตชักชวนพระเจ้าอชาตศัตรูให้ปลงพระชนม์พระพุทธเจ้าและปลงพระชนม์บิดาตน กระทำกรรมชั่วซ้ำลามมาถึงเพียงนี้ พระเจ้าอชาตศัตรูได้สติคิดทรงละอายพระทัย จึงสั่งเลิกสำหรับเสียและไม่ไปอยู่ที่อุปัฏฐากพระเทวทัตอีกเลย พระเทวทัตเสื่อมจากลาภอันยิ่งใหญ่ แม้ประชาชนก็ไม่ใส่บาตรให้ฉัน จึงคิดที่จะเลี้ยงชีพโดยการหลอกลวงต่อไป จึงเข้าเฝ้าพระบรมศาสดาทูลขอวัตถุ ๕ ประการ คือ ๑ อยู่ป่าเป็นวัตร ๒ อยู่โคนไม้เป็นวัตร ๓ นุ่งห่มผ้าบังสุกุลเป็นวัตร

๔ บินทบาทเป็นวัตร ๕ เว้นการบริโภคนื้อและปลา ถ้าภิกษุรูปใดจะถือข้อใด ก็ต้องถือตลอดชีวิต จะละการปฏิบัติไม่ได้ พระพุทธองค์ไม่ทรงอนุญาต ตามแต่จะปฏิบัติโดยศรัทธา พระเทวทัตก็กล่าวยกโทษพระพุทธองค์ว่า คำของใครจะประเสริฐกว่ากัน ผู้ใดใคร่พันทุกข์จงมาไปกับเรา แล้วพาภิกษุที่บวชใหม่มีปัญญาน้อย ที่เชื่อฟังคำของตนประมาณ ๕๐๐ รูปไปพยายามจะทำสังฆเภท พระพุทธองค์รู้เหตุทรงตรัสเตือนก็ไม่เอื้อเพื่อ พบพระอานนท์กล่าวว่า อานนท์ จำเดิมแต่วันนี้ เราแยกจากพระบรมครูและหมู่สงฆ์ทั้งหมด จะทำอุโบสถสังฆกรรมเฉพาะพวกของเราเท่านั้น พอถึงวันอุโบสถจึงให้ภิกษุเหล่านั้นจับสลากปฏิบัติตามวัตร ๕ ประการ แล้วทำลายสงฆ์พหุภิกษุไปยังคยาสีสประเทศ พระพุทธองค์ตรัสให้พระอัครสาวกทั้ง ๒ ไปนำกลับมา

แผ่นดินสุบพระเทวทัต

ฝ่ายพระโกกาลิกเห็นเช่นนั้น จึงต่อว่าพระเทวทัตแล้วยกเข้าขึ้นกระทุ้งยอดอกจนพระเทวทัตอาเจียนเป็นโลหิตเกิดอาพาธหนัก พระเทวทัตอาพาธอยู่ถึง ๙ เดือน เห็นชีวิตตนคงจะไม่รอด ใครจะขอมาพระพุทธรองค์ จึงขอร้องให้ศิษย์นำไปเผ่า แต่พอไปถึงสระโบกขรณีนอกพระเชตวัน ต้องการจะลงสร้งน้ำ พอห้อยเท้าลงที่พื้นดิน แผ่นดินก็แยกสุบจมลงไปจนกระทั่งกระดูกค้างจรดพื้นดินจึงกล่าวขึ้นว่า ข้าพระพุทธเจ้าขอถวายลมปราณพร้อมกระดูกค้างนี้บูชาพระสัพพัญญูผู้เป็นอัครบรมครูเป็นต้น อานิสสอันนี้เป็นปัจจัยให้พระเทวทัตจะได้เป็นพระปัจเจกโพธิ์ในอนาคตที่สุดแสนกลับ เมื่อพระเทวทัตกล่าวจบก็จมลงไปเกิดในอเวจีมหานรก

ทรงแสดงพระมหาปุริสวิตก ๘ ข้อ

ฝ่ายพระอนรุทธะ วันหนึ่ง ตรีกถึงธรรมวินัยว่า ธรรมนี้ของผู้มีความปรารถนาล้นน้อย ไม่ใช่ของผู้มีความปรารถนาใหญ่ ของผู้สันโดษยินดีด้วยของที่มีอยู่ ไม่ใช่ของผู้ไม่สันโดษของผู้สังัดแล้ว ไม่ใช่ของผู้ยินดีในหมู่ ของผู้ปรารถนาคความเพียร ไม่ใช่ของผู้เกียจคร้าน ของผู้มีสติตั้งมั่น ไม่ใช่ของผู้มีสติหลง ของผู้มีใจตั้งมั่น ไม่ใช่ของผู้มีใจไม่ตั้งมั่น ของผู้มีปัญญา ไม่ใช่ของผู้มีปัญญาทรมาม พอพระศาสดาเสด็จไปถึง ทรงทราบว่าเป็นพระอนรุทธะตรีกอย่างนั้น ทรงอนุโมทนาว่า ขอบละ ๆ อนรุทธะ ท่านตรีกธรรมที่พระมหาบุรุษตรีกขอบละ ถ้าอย่างนั้นท่านจงตรีกธรรมที่พระมหาบุรุษตรีกเป็นที่ ๘ นี้ว่า ธรรมนี้ของผู้ยินดีในธรรมที่ไม่ให้เน้นซ้ำ ไม่ใช่ของผู้ยินดีในธรรมที่ให้เน้นซ้ำ เพราะท่านตรีกธรรม ที่พระมหาบุรุษตรีก ๘ ข้อนี้

ท่านจักบรรลุมานที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ ตามที่ท่านจักหวัง แต่นั้นปึงสกุลจีวรจักปรากฏแก่ท่าน (ผู้ยินดีอยู่ด้วยความยินดีอันไม่มีความสะดุ้ง เป็นเครื่องอยู่สำราญหยั่งลงสู่นิพพาน) เหมือนหีบเก็บผ้าอันเต็มด้วยผ้าที่ย้อมแล้วต่าง ๆ ของคฤหบดี หรือของบุตรคฤหบดี โภชนะคือก้อนข้าวที่ได้ด้วยกำลังปลีแข้ง จักปรากฏแก่ท่าน เหมือนข้าวสุกแห่งข้าวสาลีอันปราศจากมลทิน มีแกงและกับมากของคฤหบดี หรือของบุตรแห่งคฤหบดี เสนาสนะ คือโคนต้นไม้จักปรากฏแก่ท่าน เหมือนเรือนยอดมีปูนอันโบกดีแล้วทั้งภายในภายนอก มีบานหน้าต่างอันชิดสนิทกับเช็ดหน้าลมเข้าไม่ได้ของคฤหบดี หรือของบุตรแห่งคฤหบดี ที่นั่งที่นอนที่ลาดด้วยหญ้าจักปรากฏแก่ท่าน เหมือนบัลลังก์อันปูด้วยเครื่องลาดอันวิจิตรของคฤหบดี หรือของบุตรแห่งคฤหบดี ยาดองด้วยมูตรเน่า จักปรากฏแก่ท่านเหมือนยาต่าง ๆ คือ เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อยของคฤหบดี หรือของบุตรแห่งคฤหบดี ฉะนั้น

ครั้นตรัสกับพระอนุรุธะอย่างนี้แล้ว เสด็จกลับมาที่ประทับ ทรงแสดงมหาปุริสวิตก ๘ ข้อแก่ภิกษุทั้งหลาย ในข้อว่า ธรรมนี้ของผู้มีความปรารถนาน้อย ไม่ใช่ของผู้มีความปรารถนาใหญ่นั้น ทรงแสดงลักษณะของผู้มีความปรารถนาน้อยว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้เป็นคนมีความปรารถนาน้อย สันโดษสังัด มีความเพียรปรารถนาแล้ว มีสติตั้งมั่น มีใจตั้งมั่น มีปัญญา ยินดีในธรรมที่ไม่เนิ่นช้า ไม่อยากว่า ขอชนทั้งหลายจงรู้ว่าเราเป็นอย่างนี้เถิด อย่างนี้เรียกว่า ผู้มีความปรารถนาน้อย ในข้อว่า ธรรมนี้ของผู้สันโดษยินดีด้วยของอันมีอยู่ ไม่ใช่ของผู้ไม่สันโดษนั้น ทรงแสดงลักษณะของผู้สันโดษว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ยินดีแล้วด้วยจิวรปิณฑบาต เสนาสนะและเภสัชขี้งและหย่อนตามมีตามได้ อย่างนี้เรียกว่าผู้สันโดษ ในข้อว่า ธรรมนี้ของผู้สังัดแล้ว ไม่ใช่ของผู้ยินดีในหมู่นั้น ทรงแสดงลักษณะของผู้สังัดแล้วว่า เมื่อภิกษุในธรรมวินัยนี้อยู่สังัด มีภิกษุภิกษุณีอุบาสกอุบาสิกาหรือพระราชาราชมาตย์ ติตถิยะ สาวกของติตถิยะ ผู้ใดผู้หนึ่งเข้าไปหา เธอมีใจน้อมไปในวิเวก ต้องการด้วยวิเวก ยินดีในความหลีกออกกล่าวถ้อยคำประกอบด้วยความสุข อย่างนี้เรียกว่าผู้สังัด ในข้อว่า ธรรมนี้ของผู้มีความเพียรปรารถนาแล้ว ไม่ใช่ของผู้เกียจคร้านนั้น ทรงแสดงลักษณะของผู้มีความเพียรปรารถนาแล้วว่า ผู้ถึงพร้อมด้วยกุศลธรรม มีความเพียรเป็นดุจเร็วแรงเครื่องก้าวไปสู่คุณเบื้องหน้าอันมั่น ไม่ทอดธุระในกุศลธรรมเสีย อย่างนี้เรียกว่า มีความเพียรปรารถนาแล้ว ในข้อว่า ธรรมนี้ของผู้มีสติตั้งมั่น ไม่ใช่ของผู้มีสติหลงนั้น ทรงแสดง ลักษณะแห่งผู้มีสติตั้งมั่นว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีสติ คือประกอบด้วยสติเป็นธรรมอันรักษาตนเป็นอย่างยิ่ง ตามระลึกได้ซึ่งกิจที่ได้ทำ

แล้วนาน และวาจาที่ได้พูดแล้วนาน อย่างนี้เรียกว่าผู้มีสติตั้งมั่น ในชื่อว่า ธรรมนี้ของผู้มีใจตั้งมั่น ไม่ใช่ของผู้ไม่มีใจตั้งมั่นนั้น ทรงแสดงลักษณะของผู้มีใจตั้งมั่นว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ สงัดแล้วจากกาม สงัดแล้วจากอกุศลธรรม ได้บรรลุธรรมคือธรรมอันบัณฑิตเพ่งที่ ๑ พร้อมด้วยวิตก วิจารณ์ มีปีติและสุขเกิดแต่วิเวก ได้บรรลุธรรมที่ ๒ มีความผ่องใสในภายใน มีความที่แห่งจิตเป็นดวงเดียวเกิดขึ้น ไม่มีวิตก วิจารณ์ เพราะระงับวิตก วิจารณ์เสียได้ มีปีติและสุขเกิดแต่สมาธิ เพราะคลายปีติเสีย เธอเป็นคนอุเบกขาอยู่เฉย ๆ มีสติสัมปชัญญะและเสวยสุขด้วยนามกาย ได้บรรลุธรรมที่ ๓ ที่พระอริยเจ้ากล่าวว่า ท่านผู้ใดมานั้น เป็นคนอุเบกขามีสติอยู่เป็นสุข ได้บรรลุธรรมที่ ๔ มีสติเป็นธรรมอันหมดจดเพราะอุเบกขา ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข เพราะละสุขทุกข์เสียได้ และโสมนัสและโทมนัส ตกล่วงลับไปก่อนแล้ว อย่างนี้เรียกว่าผู้มีใจตั้งมั่น ในชื่อว่า ธรรมนี้ของผู้มีปัญญา ไม่ใช่ของผู้มีปัญญาทรามนั้น ทรงแสดงลักษณะของผู้มีปัญญาว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ที่มีปัญญา คือประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่องไปจากกิเลสตั้งเข้าศึกษาสามารถจะเจาะชุดกิเลสให้สิ้นได้ ให้ถึงความดับทุกข์โดยชอบ อย่างนี้เรียกว่าผู้มีปัญญา ในชื่อว่า ธรรมนี้ของผู้ยินดีในธรรมไม่ให้นิ่งช้า ไม่ใช่ของผู้ยินดีในธรรมให้นิ่งช้า นั้น ทรงแสดงลักษณะของผู้ยินดีใน ธรรมไม่ให้นิ่งช้าว่า จิตของภิกษุในธรรมวินัยนี้แล่นไป และเลื่อมใสตั้งอยู่ น้อมไปในความดับธรรมที่ให้นิ่งช้า (ตณหา มานะ ทิฏฐิ) อย่างนี้เรียกว่าผู้ยินดีในธรรมไม่ให้นิ่งช้า พระศาสดาทรงแสดงมหาปุริสวิตก ๘ ข้อ แก่ภิกษุทั้งหลายอย่างนี้

พระอนรุทธะสรรเสริญสติปัฏฐาน ๔

ฝ่ายพระอนรุทธะบำเพ็ญเพียรไป ก็ได้บรรลุพระอรหัตผล วันหนึ่ง ภิกษุทั้งหลายไปหาแล้วถามพระอนรุทธะว่า ท่านผู้มีอายุได้ถึงความเป็นผู้รู้ยิ่งใหญ่แล้ว เพราะเจริญธรรมอะไรทำให้มาก ? เพราะเราได้เจริญสติปัฏฐาน ๔ ทำให้มาก คือพิจารณาเห็นในกายเป็นแต่สักว่ากาย พิจารณาเห็นในเวทนาเป็นแต่สักว่าเวทนา พิจารณาเห็นในจิตเป็นสักแต่ว่าจิต พิจารณาเห็นธรรมที่เกิดกับจิตเป็นแต่สักว่าธรรม มีความเพียร มีสติสัมปชัญญะ นำอภิขมา ความมุ่งหมายและโทมนัสความเสียใจในโลกเสีย ท่านสรรเสริญผู้ที่เจริญสติปัฏฐาน ๔ ให้ภิกษุทั้งหลายฟัง ด้วยข้ออุปมาว่า เปรียบเหมือนแม่น้ำคงคาอันไหลไปในทิศตะวันออก มหาชนมาด้วยหวังจะทอดให้ไหลกลับไปข้างหลัง ท่านทั้งหลายจะสำคัญข้อนั้นเป็นไฉน จะทำได้ อย่างนั้นหรือทำไม่ได้เลย ท่านผู้มีอายุ เพราะเหตุอะไรเล่า เพราะว่าแม่น้ำคงคาที่ไหลไปใน

ทิศตะวันออกนั้นจะทำให้ไหลกลับไปข้างหลังนั้นไม่ถ่วงเลย มหาชนนั้นจะต้องเหน็ดเหนื่อย ลำบากเปล่าเท่านั้น ท่านผู้มีอายุ ข้อนี้แลฉันใด ภิกษุผู้เจริญสติปัญญา ๔ ทำให้มากก็ฉันนั้น ถ้าจะมีพระราชหรือราชมหาอำมาตย์ญาติมิตร มาปลอบเล่าโลมด้วยโศกทรัพย์ว่า พ่อเอ๋ย เจ้าจักนุ่งห่มผ้าข้อมน้ำผาดทำอะไร เจ้าจักโกนหัวถือภาชนะ กระเบื้องเที่ยวขอทำอะไร เจ้าจงสึกมาบริโภคนิคมบัติและทำบุญเถิด ภิกษุนั้นจะลาสิกขาสึกมาตามคำที่วานั้น ไม่มีเลย เพราะเหตุอะไรเล่า เพราะจิตของเธอโน้มไปในวิเวกเสียนานแล้ว พระอนุรุทธะท่านได้เจริญสติปัญญา ๔ เองแล้ว สรรเสริญผู้เจริญสติปัญญา ๔ ดังนี้

พระอานนทัตถลขอพร ๘ ประการ

ฝ่ายพระอานนทัตถ์พึงโอวาทของพระปุลณมันตานีบุตร ได้บรรลุพระโสดาปัตติผล วันหนึ่ง พระศาสดาตรัสขอให้สงฆ์เลือกหาภิกษุซึ่งจะเป็นผู้อุปัฏฐากพระองค์เป็นนิത്യ ด้วยว่า เมื่อก่อนแต่กาลนี้ ภิกษุที่เป็นผู้อุปัฏฐากพระองค์ไม่คงตัวผลัดเปลี่ยนกันไป เวลาผลัดเปลี่ยนกันยังไม่มีการรับต่อ ต้องเสด็จอยู่พระองค์เดียว ได้ความลำบาก สงฆ์จึงเลือกพระอานนทัตถ์ถวาย พระอานนทัตถ์ลขอพร ๘ ประการ

ข้อต้นและข้อที่ ๒ ว่า ถ้าพระองค์จักไม่ประทานจีวรและบิณฑบาตอันประณีต ที่พระองค์ได้แล้วแก่ข้าพระองค์

ข้อที่ ๓ ว่า ถ้าจักไม่โปรดให้ข้าพระองค์อยู่ในที่ประทับของพระองค์

ข้อที่ ๔ ว่า ถ้าจักไม่ทรงพาข้าพระองค์ไปในที่นิมนต์

ข้อที่ ๕ ว่า ถ้าพระองค์จะเสด็จไปสู่ที่นิมนต์ ที่ข้าพระองค์รับไว้

ข้อที่ ๖ ว่า ถ้าข้าพระองค์จักพาบริษัทซึ่งมาเฝ้าพระองค์แต่ที่ไกลเข้าเฝ้าได้ในขณะที่มาแล้ว

ข้อที่ ๗ ว่า ถ้าความสงสัยของข้าพระองค์เกิดขึ้นเมื่อใด ขอให้ได้เข้าเฝ้าทูลถามเมื่อนั้น

ข้อที่ ๘ ว่า ถ้าพระองค์ทรงแสดงธรรมเทศนาอันใดในที่ลับหลังข้าพระองค์ จักเสด็จมาตรัสบอกธรรมเทศนาอันนั้นแก่ข้าพระองค์

ถ้าพระองค์ประทานพร ๘ ประการนี้แก่ข้าพระองค์ ข้าพระองค์จักเป็นผู้อุปัฏฐากพระองค์ อานนทัตถ์ ท่านเห็นโทษอะไรใน ๔ ข้อข้างต้น เห็นอานิสงส์อะไรใน ๔ ข้อข้างปลาย จึงขออย่างนี้ ถ้าข้าพระองค์จักไม่ได้พร ๔ ข้อข้างต้น จักมีคนพูดได้ว่า พระอานนทัตถ์ลาภอย่างนั้น ๆ จึง

บำรุงพระศาสนา บำรุงอย่างนี้จะหนักหนาอะไร ถ้าข้าพระองค์จักไม่ได้พร ๓ ข้อเบื้องปลาย จักมีคนพูดได้ว่า พระอานนท์บำรุงพระศาสนาทำอะไร เพราะพระองค์ไม่ทรงอนุเคราะห์ แม้ด้วยกิจเท่านี้ ถ้าข้าพระองค์จักไม่ได้พรข้อที่สุด จักมีผู้ถามข้าพระองค์ในที่ลับหลังพระองค์ว่า ธรรมนี้พระองค์ทรงแสดงในที่ไหน ถ้าข้าพระองค์บอกไม่ได้ เขาจะพูดได้ว่า ท่านไม่รู้แม้แต่เรื่องเท่านี้ ไม่ละพระศาสนาเที่ยวตามเสด็จอยู่ ดุจเงาตามตัวสิ้นกาลนานเพราะเหตุอะไร ครั้นพระอานนท์ทูลแสดงโทษในข้อที่ไม่ควรได้ และอานิสงส์ในข้อที่ควรได้อย่างนี้แล้ว พระศาสนาก็ทรงอนุญาติตามขอตั้งแต่กาลนั้นมา พระอานนท์ก็อุปัฏฐากพระศาสนาโดยเอื้อเฟื้อ เพราะท่านอยู่ในที่ใกล้พระศาสนา ได้ฟังธรรมที่ทรงแสดงแก่ตนเองและผู้อื่น มีสติทรงจำไว้ ได้มากไม่พรั่งพลาด มีเพียรเอาใจใส่ในการเรียนสาธยายจำทรง จึงเป็นผู้ฉลาดในการที่จะแสดงธรรมมาก พระศาสนาทรงสรรเสริญว่า เป็นยอดของภิกษุพหูสูต มีสติ มีคติ มีความเพียร ถ้าบริษัทหมู่ใดหมู่หนึ่งเข้าไปหาพระอานนท์ บริษัทนั้นมีใจยินดี แม้ด้วยได้เห็น ถ้าพระอานนท์แสดงธรรม บริษัทนั้นมีใจยินดีแม้ด้วยได้ฟังบริษัทนั้นยังไม่ทันเบื่อในการฟัง พระอานนท์ต้องหยุดก่อน อนึ่ง ท่านเอาใจใส่อุปัฏฐากพระศาสนา เป็นที่พอพระทัยและเป็นคนอุปัฏฐาก ยิ่งยืนกว่าภิกษุที่ได้เคยอุปัฏฐากมาแล้ว พระศาสนาจึงทรงยกย่องว่า เป็นยอดของภิกษุผู้อุปัฏฐากพระองค์ อนึ่ง เพราะอาศัยคุณ คือความเป็นพหูสูต เมื่อพระศาสนาปรินิพพานแล้ว พระมหากัสสปะทำการสังคายนาพระธรรมวินัย สงฆ์ได้เลือกท่านขึ้นเป็นผู้วิสาขนาในส่วนพระธรรม

ส่วนพระภคคุและพระกิมพิละ บำเพ็ญเพียรในวิปัสสนา ก็ได้บรรลุพระอรหัตผล

ปริเฉทที่ ๙ โปรดพระพุทธมารดา

ทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์

สมัยหนึ่ง เมื่อพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่เวฬุวันมหาวิหาร มีเศรษฐีผู้หนึ่งอยู่ในกรุงราชคฤห์ ใครจะเล่นในแม่น้ำคงคา จึงให้ซึ่งชายเป็นริ้วล้อมท่าที่ตมอาบเพื่อป้องกันอันตรายจากสัตว์น้ำ มิให้จันทน์แดงท่อนหนึ่งลอยมาติดตาชาย เศรษฐีคิดว่าเราจะทำอะไรดี จึงดำริต่อไปว่า คนทั้งหลายต่างกล่าวอวดตนว่าข้าเป็นพระอรหันต์ เรามิรู้ได้ว่า ผู้ใดเป็นพระอรหันต์ เราควรให้กฐินปุ้มจันทน์แดงทำเป็นบาตร แล้วแขวนไว้ที่ปลายไม้ไผ่ต่อกันให้สูง ๑๐ ศอก ถ้าผู้ใดเหาะมาเอาบาตรไปได้ จะเชื่อถือว่า ผู้นั้นเป็นพระอรหันต์ เราและบุตรภรรยา จะถึงผู้นั้นเป็นสรณะที่พึ่งตลอดชีวิต เมื่อคิดเช่นนั้นแล้ว ก็ให้ทำตามที่ตนดำริแล้วให้ร้องป่าวประกาศว่า ผู้ใดเป็นพระอรหันต์ในโลกนี้ ผู้นั้นจงเหาะมาเอาบาตรนี้ไป เราให้เป็นสิทธิ

ครั้งนั้น ครูทั้ง ๖ มีปุณณกัสสปะเป็นต้น จึงพูดแก่เศรษฐีว่า บาตรนี้สมควรแก่เราท่านจงให้แก่เราเถิด เศรษฐีไม่ยอมให้ กล่าวเหมือนดังที่ได้ประกาศไว้ ครั้นถึงวันที่ ๖ นิครนถนาฎบุตรใช้ให้ศิษย์บอกกล่าวแก่เศรษฐีว่า บาตรนี้สมควรแก่อาจารย์ของเรา ท่านอย่าต้องให้เหาะมา เพราะเหตุเพียงบาตรซึ่งเป็นวัตถุเล็กน้อยนี้เลย จงมอบให้อาจารย์ของเราโดยเคารพเถิด เศรษฐีก็คงยืนคำพูดเหมือนก่อน นิครนถ์จึงไปด้วยตนเอง โดยสั่งศิษย์ว่า ถ้าเรายกมือเท้าทำท่าจะเหาะ พวกเจ้าจงเข้าฉุดมือเท้าเราไว้ แล้วพึงกล่าวห้ามว่า ไฉนท่านอาจารย์จึงทำอย่างนี้ อย่าแสดงอรหันตคุณที่ปกปิดไว้ เพราะเหตุเพียงบาตรใบนี้ มิบังควร เมื่อสั่งแล้วจึงไปพูดขอบาตร เศรษฐีไม่ยอมให้ พูดเหมือนดังก่อนนิครนถ์จึงยกเท้าทำท่าจะเหาะ พวกศิษย์ก็หยุดเขาไว้แล้วห้ามดุจสัญญากันไว้ นิครนถ์จึงกล่าวแก่เศรษฐีว่า เราจะเหาะขึ้นไปเอาบาตร แต่ศิษย์ห้ามไว้ ท่านจงให้บาตรแก่เราเถิด เศรษฐีก็ไม่ยอมให้

ในวันที่ ๗ พระโมคคัลลานเถระกับพระปิณโฑลภารทวาชเถระเข้าไปบิณฑบาตในกรุงราชคฤห์ ยืนห่มจีวรอยู่ที่บนหลังแผ่นศิลาใหญ่แห่งหนึ่ง ได้ยินนักเลงทั้งหลายกล่าวว่า ครูทั้ง ๖ กล่าวอวดว่า ตนเป็นพระอรหันต์ จนถึง ๗ วันเข้าวันนี้แล้ว ใครสักคนจะเหาะมาก็ไม่มี พวกเรารู้กันวันนี้เองว่า พระอรหันต์ไม่มีในโลก พระโมคคัลลานเถระจึงกล่าวว่า ภารทวาชะ ท่านได้ยินคำที่นักเลงพูดดูหมิ่นพุทธศาสนาหรือไม่ ท่านจงเหาะไปนำเอาบาตรมาให้ได้ พระผู้เป็นเจ้าจึงเข้าจตุตถฌานสมาบัติอันเป็นฐานแห่งอภิญญา กระทำอิทธิฤทธิ์เหาะขึ้นไปในอากาศ พร้อมทั้งแผ่นศิลาที่ยืน เหาะเวียนรอบกรุงราชคฤห์ แล้วเหาะลอยมา

อยู่ตรงหลังคาเรือนของเศรษฐี เศรษฐีเห็นดังนั้นจึงหมอบลงจนแผ่นอกจรดพื้นดินแล้วร้อง อารานาว่าพระผู้เป็นเจ้าของเจ้าจงลงมาเถิด เมื่อพระมหาเถระลงมาแล้ว จึงนิมนต์ให้นั่งและให้น้ำ บาดรดลงมา บรรจุกด้วยอาหารอันประณีตจนเต็มถ้วย พระมหาเถระรับแล้วก็บ้วนหน้ากลับ พระเวฬุวัน พระบรมศาสดาทรงทราบ ทรงติเตียน แล้วทรงให้ทำลายบาตรไม้จันทน์บดให้เป็นผง ทำเป็นยาใส่ตา และทรงบัญญัติสิกขาบท ห้ามมิให้พระสาวกทำปาฏิหาริย์ต่อไป

เดียรฉัตรแข่งฤทธิ์

พวกเดียรฉัตรทราบความ จึงประกาศกับประชาชนว่า จะทำปาฏิหาริย์แข่งกับ พระพุทธรองค์ พระเจ้าอชาตศัตรูสดับเหตุ จึงไปสู่นักกราบทูลถามว่า ได้ยินว่า พระพุทธรองค์ บัญญัติสิกขาบทห้ามมิให้พระสาวกกระทำปาฏิหาริย์ แต่บัดนี้ พวกเดียรฉัตรจะทำปาฏิหาริย์ แข่งกับพระองค์ พระองค์จะทำฉันทใด ทรงตรัสตอบว่า มหาบพิตร ตถาคตบัญญัติห้ามแต่ สาวก แต่จะบัญญัติห้ามตนเองหามิได้ พระราชาจึงทูลถามว่า พระองค์จะกระทำเมื่อใด ที่ไหน ทรงตรัสตอบว่า มหาบพิตร แต่จะไปแล้วอีก ๕ เดือน ถึงวันอาสาฬหบูชาจะมีเพ็ญ เดือน ๘ ตถาคตจะกระทำปาฏิหาริย์ที่ใกล้เมืองสาวัตถี

พระบรมศาสดาเสด็จไปบิณฑบาตในเมืองราชคฤห์ เสด็จออกจากเมืองราชคฤห์ไปสู่ เมืองสาวัตถีโดยลำดับ พวกเดียรฉัตรก็ติดตามเรื่อยมา พอถึงเมืองสาวัตถีพวกเดียรฉัตรชักชวน อุปัฏฐากของตนเรียรายทรัพย์ได้ถึงแสนกหาปณะ จึงให้สร้างมณฑปและบอกกับมหาชนว่า จะทำปาฏิหาริย์ในมณฑปนี้ ลำดับนั้น พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงทราบจึงจะสร้างมณฑปถวาย พระพุทธรองค์ทรงห้าม พระราชาจึงทูลถามว่า พระองค์จะทรงกระทำที่ไหน ตรัสตอบว่า จะกระทำใกล้ต้นมะม่วง พวกเดียรฉัตรทราบความจึงสั่งให้ศิษย์ของตนตัดต้นมะม่วงทั้งหลาย ภายในบริเวณ ๑ โยชน์มิให้เหลือ

แสดงยมกปาฏิหาริย์บนต้นมะม่วง

ครั้นถึงวันเพ็ญเดือน ๘ ตอนเช้า กำลังเสด็จเข้าสู่พระนคร นายคันทะคนเฝ้า พระราชอุทยาน เห็นมะม่วงสุกผลใหญ่ผลหนึ่ง จึงสอยเอามาหวังจะนำไปถวายพระราชา มาพบพระพุทธรองค์เข้าจึงนำเข้าไปถวาย พระองค์ทรงรับแล้วประทับนั่ง พระอานนท์จึงทำเป็น น้ำอัฐิปานะถวาย ทรงสวดยแล้วสั่งให้นายคันทะคู้ดินแล้วเอามาเม็ดเพาะ นายคันทะทำตาม ทรงล้างพระหัตถ์รดลงไป ในขณะที่นั้นก็เกิดเป็นต้นมะม่วงสูง ๕๐ ศอก มีกิ่งแตกออกไป ๔ ทิศ

และเบื้องบน ได้นามว่า คณฺหาพฤกษ์ พอตะวันปาย พระพุทธรองค์ทรงดำริว่า เวลานี้สมควรที่จะกระทำปาฏิหาริย์ได้แล้ว จึงเสด็จออกจากพระคันธกุฎีประทับอยู่ที่หน้ามุข ขณะนั้นนางขรณีนันทมารดา เป็นพระอนาคามี จุลอนาถปิณฑิกคหบดี เป็นพระอนาคามี จิรสยามเณรี อายุ ๗ ขวบ เป็นพระอรหันต์ จุนทสามเณร อายุ ๗ ขวบ เป็นพระอรหันต์ อุบลวรรณาเถรี อัครสาวิกาเบื้องซ้าย พระโมคคัลลานเถระ และพระอสีติมหาสาวก ได้เข้ามารับอาสาจะทำปาฏิหาริย์แข่งกับพวกเดียรฉิย พระองค์ทรงห้ามและตรัสว่า มิใช่วิสัยของสาวก แล้วพระพุทธรองค์ทรงเข้าสู่จุดตถุสถานสมบัติ อันเป็นที่ตั้งแห่งอภิฏญญาเหาะขึ้นไปในอากาศ เสด็จจงกรมไปมาด้วยปฐวีกสิณบริกรรมทรงเนรมิตพระพุทธรนิมิต พระองค์เสด็จจงกรมพระพุทธรนิมิตแสดงอาการไสยาสน์พระมุนีนารถ ตรัสถามปัญหา พระพุทธรนิมิต วิสัชนาเป็นต้น แล้วเสด็จลงจากอากาศ ประทับนั่งที่รัตนบัลลังก์อันปรากฏบนยอดมฆม่วงท่ามกลางบริษัททั้ง ๔ ทิศ โปรดประทานพระธรรมเทศนาโดยสมควรแก่อัธยาศัยแห่งเวไนยสัตว์ เมื่อจบพระธรรมเทศนาการบรรลุมรรคผลได้เกิดแก่เหล่าสัตว์ประมาณ ๘๔ โภกฺกิ กาลนั้น เดียรฉิยทั้งหลายอันมีครูทั้ง ๖ เป็นต้นก็หลีกหนีไปด้วยกลัวพุทธานุภาพ

เสด็จจำพรรษาในดาวดึงส์โปรดพระพุทธรมารดา

ลำดับนั้น สมเด็จพระบรมศาสดา ทรงพุทธรดำริว่า พุทธประเพณีแห่งพระพุทธเจ้าในอดีตกาล เมื่อทำยมกปาฏิหาริย์แล้ว เสด็จจำพรรษา ณ ที่ใด ทรงพิจารณาด้วยอดีตตั้งสญาณก็เห็นแจ้งประจักษ์ว่า เสด็จจำพรรษาในดาวดึงส์พิภพ แล้วตรัสแสดงอิทธิธรรมปฏิภกทั้ง ๗ ปกรณ์ ถวายในไตรมาส เพื่อกระทำการสนองพระคุณพุทธรมารดาอีกประการหนึ่ง ความปรารถนาอันใดที่พระชนนีตั้งไว้แทบบาทมูลพระพุทธรวิปัสสีสัมมาสัมพุทธเจ้าว่า ขอให้นางได้เป็นมารดาพระบรมครูเห็นปานดังพระพุทธรองค์ ความปรารถนาอันนั้นก็สำเร็จสมประสงค์และพระชนนีมีพระคุณแก่ตถาคตเป็นอันมาก ยากที่จะได้ตอบสนองพระคุณพระมารดาทรงจินตนาการดังนี้แล้วเสด็จลุกจากรัตนบัลลังก์ขึ้นสู่ดาวดึงส์พิภพประทับนั่งเหนือกัมพลศิลาอาสน์ภายใต้ปาริฉัตตรุกขชาติ อันเป็นธงแห่งดาวดึงส์เทวโลก

แสดงพระอิทธิธรรมปฏิภก

ในกาลนั้น ท้าวสหัสสนัยเทวราช เมื่อทอดพระเนตรเห็น จึงประกาศใช้เหล่าทวยเทพได้ทราบทั่วกัน เทพเจ้าทั้งหลายตลอดหมื่นจักรวาลถือทิพยมาลาสักการะมาสโมสรรสนิพนิต

ถวายนมัสการแล้วประทับนั่งอยู่โดยรอบพระพุทธองค์ เมื่อไม่ทรงเห็นพุทธมารดา จึงตรัสถาม ท้าวสักกเทวราช พระองค์จึงเสด็จไปตามพระสิริมหามายาเทวบุตร ณ ดุสิตพิภพ พระพุทธมารดา ได้สดับทรงพระปิติปราโมทย์ เสด็จมายังดาวดึงส์เทวพิภพสู่สำนักพระบรมครู ถวายนมัสการ ประทับนั่งอยู่เบื้องขวาแห่งพระผู้มีพระภาค พลังดำริว่า อาตมานี้มีบุญยิ่งนัก มิเสียที่ที่อาตมา อุ้มท้องมา ได้พระโอรสอันประเสริฐเห็นปานนี้ ส่วนสมเด็จพระชินสีห์มีพระทัยปรารถนาจะ สนองคุณพระมารดาจึงดำริว่า พระคุณแห่งมารดาที่ทำไว้แก่ตถาคตนี้ยิ่งใหญ่มาก สุดที่จะ คณานับได้ว่า กว้างหนาและลึกซึ้งปานใดและธรรมอันใดจึงจะสมควรที่จะทดแทนพระคุณได้ พระวินัยปิฎก และพระสุตตันตปิฎกก็ยังน้อยนัก มิเท่าคุณแห่งพระมารดา เห็นควรแต่ พระอภิธรรมปิฎกที่จะพวยกขึ้นชั่งเท่ากันได้ ดำริดังนี้แล้ว กวักพระหัตถ์เรียกพระพุทธมารดาว่า ดุกรชนนี้ มานี้เกิดตถาคตจะใช้ค่าน้ำนมข้าวป้อนของมารดา อันเลี้ยงตถาคตนี้มาแต่เนกชาติ ในอดีตภพ แล้วกระทำพุทธมารดาเป็นประธาน ตรัสอภิธรรมปิฎก ๗ คัมภีร์ ให้สมควรแก่ ปัญญาบารมี มีสังคณี วิภังค์ ธาตุกถา บุคคลบัญญัติ กถาวัตถุ ยมก และมหาปฏิฐาน กาลเมื่อ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงสัตตปรกณานิเทศนาจบลง องค์พระสิริมหามายา เทวบุตรพระพุทธมารดา ก็บรรลู่ไสดาปัตติผลประกอบด้วยนัย ๑ พันบริบูรณ์

เสด็จลงจากดาวดึงส์

กาลเมื่อพระผู้มีพระภาค ทรงกระทำปาฏิหาริย์แล้วขึ้นไปสู่ดาวดึงส์เทวโลก ครั้งนั้น มหาชนทั้งหลายที่มาประชุมกันอยู่ในที่นั้นและดูพระพุทธสรียกายหายไปในเทวโลก ก็เศร้่าโศก ปริเทวนาการว่า พระบรมครูขึ้นไปสู่ภูเขาคิชฌกูฏหรือไกรลาส หรือคันธมาสประการใด เราทั้งหลายมิได้เห็นพระองค์ในกาลบัดนี้ แล้วเข้าไปถามพระมหาโมคคัลลานะ ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าของ พระบรมครูแห่งเราเสด็จไปสถิตอยู่ ณ ที่แห่งใด พระมหาเถระจึงกล่าวว่า พวกท่านจงถาม ท่านพระอนุรุธะ ก็จะทราบ มหาชนก็ไปถามพระอนุรุธเถระท่านก็บอกว่าพระพุทธองค์ เสด็จขึ้นไปจำพรรษาที่บัณฑุกัมพลศิลาอาสน์ ในดาวดึงส์เทวโลก เพื่อจะตรัสพระธรรมเทศนา อภิธรรม ๗ คัมภีร์ โปรดพุทธมารดา ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าของ ก็เมื่อใดเล่าจะกลับมาสู่มนุษยโลก ดุกรท่านทั้งปวง พระบรมครูตรัสเทศนาพระอภิธรรมปิฎกถ้วนไตรมาสแล้ว พอถึงวันปวารณา จึงจะกลับมายังมนุษยโลกนี้ ชนทั้งหลายจึงกล่าวแก่พระมหาโมคคัลลานะว่า ถ้ามิได้เห็นองค์ พระสัพพัญญู ข้าพเจ้าทั้งหลาย จะไม่ไปจากที่นี่ แล้วชวนกันพักแรม ตั้งทัพและชมรม พักอาศัยมิได้มีหลังคา

เมื่อเวลาเหลืออยู่อีก ๗ วันจะออกพรรษา ประชาชนเข้าไปหาพระโมคคัลลานะและกล่าวว่า พระผู้เป็นเจ้า ควรที่จะรู้วันที่พระสัพพัญญูจะเสด็จลงจากเทวโลกให้แน่นอน และพวกข้าพเจ้ามิได้เห็นพระบรมครูแล้วจะไม่ไปจากที่นี่ พระมหาเถระจึงสำแดงฤทธิ์ขึ้นไปยังชั้นดาวดึงส์กระทำอัญชลีแล้วทูลว่า พระพุทธองค์จะเสด็จลงจากเทวโลกในกาลเมื่อใด จึงมีพระดำรัสว่า โมคคัลลานะ แต่นี้ไปอีก ๗ วัน จะถึงวันมหาปวารณา ตถาคตจะลงจากเทวโลก ณ ที่ใกล้ประตูเมืองสังกัสสนคร ในวันนั้น มหาชนใครจะได้เห็นตถาคต จงไปที่นั่น เธอจงไปแจ้งแก่มหาชนตามคำตถาคตสิ่งนี้ พระมหาเถระก็กลับมาแจ้งแก่ประชาชนทุกประการ

ครั้นถึงวันอัสสขุขุณณมีเพ็ญเดือน ๑๑ สมเด็จพระบรมศาสดาทรงปวารณาพรรษาแล้ว จึงตรัสบอกแก่สมเด็จพระมรินทราธิราชว่า ตูก่อนท้าวเทวราช ตถาคตจะลงไปสู่มนุษยโลก ในเวลาวันพรุ่งนี้ ท้าวโกสิยจึงเนรมิตบันไดทิพย์ทั้ง ๓ คือ บันไดทองอยู่เบื้องขวา บันไดเงินอยู่เบื้องซ้าย บันไดแก้ว อยู่ท่ามกลางเชิงบันไดทั้ง ๓ จรดพื้นภูมิภาค ณ ที่ใกล้เมืองสังกัสสนคร หัวบันไดเบื้องบนจรดยอดเขาสิเนรุราช อันเป็นที่ตั้งแห่งดาวดึงส์พิภพ บันไดทองเป็นที่ลงแห่งหมู่เทวดา บันไดเงินเป็นที่ลงแห่งหมู่พรหม ส่วนบันไดแก้วนั้นเป็นที่เสด็จลงแห่งพระบรมศาสดา

สมเด็จพระบรมครูเสด็จสถิตเหนือยอดเขาสิเนรุ ทอดพระเนตรเห็นเครื่องสักการบูชาแห่งเทวดาทั้งหลายหมื่นโลกธาตุก็ทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์ซ้ำอีก และทรงแสดงโลกวิจรณ-ปาฏิหาริย์บันดาลเปิดโลก ยังสวรรค์ มนุษย์และนรก ทั้งหมื่นโลกธาตุให้แลเห็นกันปรากฏทั่วทั้งสิ้นอันเป็นมหาอัศจรรย์ เทวดาทั้งหลายในหมื่นจักรวาลก็มาประชุมพร้อมกัน พระองค์ก็เสด็จลงจากเทวโลก พร้อมด้วยทวยเทพตามส่งเสด็จเป็นจำนวนมาก ครั้งนั้น สรรพสัตว์ทั้งหลายซึ่งได้เห็นองค์พระชินสีห์ ผู้ใดแม้สักคนหนึ่ง ที่ไม่ปรารถนาพุทธภูมิไม่มี เมื่อสมเด็จพระบรมศาสดาจารย์เสด็จลงจากเทวโลกถึงเชิงบันไดแล้วประทับยืนอยู่ พระธรรมเสนาบดีก็ถวายอัญชลีพระโลกนารถแล้วประกาศความยินดี

พระพุทธองค์ประทานพระธรรมเทศนา เมื่อแสดงจบ ภิกษุ ๕๐๐ รูป ซึ่งเป็นสัทธีวิหาริกแห่งพระสารีบุตรก็บรรลुरुหัตผล ประชาชนก็ได้ดวงตาเห็นธรรมเป็นจำนวนมาก

รับผ้าคู่ของพระนางโคตมี

สมัยหนึ่ง พระบรมครูเสด็จสู่กรุงกบิลพัสดุ์เป็นวาระที่ ๒ พระนางมหาปชาบดีโคตมี พระน้านางทรงจินตนาว่า จำเดิมแต่พระลูกเจ้ามาสู่พระนครนี้ เรามิได้ถวายสิ่งใดเลย ฉะนั้น

เราจะถวายจีวรสาฎกเถิด แล้วจึงทรงเพาะเมล็ดฝ้ายในอ่างทอง เมื่อต้นฝ้ายออกปอย ทรงเก็บใส่ลงในผอบทอง ทรงเลือกหีบติดปิ่นด้วยพระหัตถ์ของพระองค์เอง เส้นด้ายละเอียดยิ่งนัก มีสีเหลืองดุจทองให้หาช่างหูกฝีมือเยี่ยมมา เสด็จทอดพระเนตรการทอผ้านั้นเป็นนิത്യทุกวัน เมื่อสำเร็จได้ผ้า ๒ ผืน ผืนละ ๑๔ ศอก โดยความยาว เป็นพระภุชญาที่คำนวณค่ามิได้ จึงพับใส่ผอบแก้วยกขึ้นทูนเหนือเศียรเกล้า พร้อมกับบริวารนำไปถวายพระบรมศาสดาที่นิโครธาราม ถวายนมัสการแล้วทรงจับผ้าทั้งค้อนมเข้าไปถวายว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ภุชญาทั้งค้อนนี้ ข้าพระองค์กระทำด้วยมือตนเอง ขอทรงพระมหากรุณานุเคราะห์รับผ้าทั้งค้อนนี้ เพื่อประโยชน์สุขแก่ข้าพระพุทธเจ้าสิ้นกาลนานเถิด พระพุทธองค์ตรัสว่า โคตมิ พระนางจงถวายแก่สงฆ์เถิด จะมีผลานิสงส์มาก และได้ชื่อว่าบูชาตถาคตและสงฆ์ทั้งปวง พระนางปชาบดีทูลอ้อนวอนถึง ๓ ครั้ง เมื่อพระองค์ไม่รับ ก็เสียพระทัยโทมนัสอาดูร จึงเข้าไปหาพระอานนท์เล่าเรื่องทั้งหมดให้ฟัง พระอานนท์จึงเข้าไปทูลวิงวอนให้พระองค์ทรงรับ พระองค์จึงตรัสเทศนาทักขิณาวิงคสุตตร จำแนกทักขิณาทานที่เป็นปาฏิปุคคสิกทาน ๑๔ ประการ สังฆทาน ๗ ประการ แล้วทักขิณาทานอันบริสุทธ์ ๔ ประการ พระนางโคตมิได้สดับพระธรรมเทศนาก็บังเกิดปรีดาปราโมทย์ จึงน้อมนำผ้าเข้าไปถวายพระธรรมเสนาบดี พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าก็ไม่รับ จึงถวายแก่พระมหาโมคคัลลานะ พระอสีติมหาสาวกทั้ง ๘๐ องค์ พระคุณเจ้าทั้งหมดก็มียอมรับ จนกระทั่งถึงอชิตภิกษุ ซึ่งเป็นนวกภิกษุหนึ่งอยู่ท้ายสงฆ์ทั้งปวง พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าก็รับ พระนางทรงโทมนัสจนน้ำพระเนตรนองพักตร์ ด้วยคิดว่า ตัวเรานี้บุญน้อย อุตสาห์ทำผ้าค้อนนี้ตั้งจิตว่าจะถวายพระชินสีห์ ทั้งพระองค์อัครสาวก และพระมหาเถระ ก็มียอมรับ บัดนี้ ภิกษุหนุ่มเป็นนวกะมารับผ้าของเรา พระพุทธองค์ทรงเห็นเช่นนั้น จึงทรงพุทธดำริว่า ตถาคตจะทำให้พระนางโคตมิบังเกิดโสมนัสในวัดอุทฺธาน จึงตรัสให้พระอานนท์ไปนำบาตรของพระองค์มา แล้วทรงทำอธิษฐานว่า ขอพระสาวกทั้งปวงจงอย่าเห็นบาตรนี้ เว้นเสีย อชิตภิกษุหนุ่มผู้เดียว แล้วทรงขว้างบาตรไปในอากาศ บาตรนั้นก็ลอยหายลับเข้ากลีบเมฆไป พระธรรมเสนาบดีก็กราบทูลว่า จะนำบาตรกลับมาถวาย แล้วก็เหาะขึ้นไปในอากาศ เทียวค้นหา ก็ได้พบ จึงกลับลงกราบทูล พระมหาสาวกทั้งหลายล้วนเป็นเอตทัคคะต่าง ๆ ก็มิสามารถจะค้นหาได้พบ พระพุทธองค์จึงตรัสสั่งว่า อชิตะเธอจงไปค้นหาบาตรตถาคต พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าดำริว่า น่าอัศจรรย์ยิ่งนัก ไฉนพระมหาเถระทั้งหลายมีอานุภาพมากจึงมีอาจหาบาตรได้พบ ส่วนอาตมานี้ยังมีจิตอันกิเลสมลทินครอบงำอยู่ พระสัพพัญญูตรัสสั่งให้ไปหาบาตร คงจะมีเหตุใดเหตุหนึ่งอย่างแน่นอน ฉะนั้น อาตมาจะเทียวค้นหาบาตร บังเกิดปรีดาปราโมทย์จึงเข้าไปกราบทูลรับอาสา แล้วออกมายืนในที่สุตบรีชท์

มองดูนภาภาคแล้วตั้งสัตยาธิษฐานว่า อาตมาบรรพชาในพุทธศาสนาด้วยปรารถนาปัจจัยลาภ และมีอาจจะเลี้ยงชีพในฆราวาสได้ก็หาไม่ อาตมาตั้งใจประพฤติพรหมจรรย์เพื่อหมายมั่นที่จะตรัสรู้ธรรมทั้งปวง วิชาศีลของอาตมามิขาดมิทำลายบริสุทธิ์เป็นอันดี ขอให้บาตรแห่งองค์พระชินสีห์ จงมาประดิษฐานในมือแห่งอาตมาที่เหยียดออกไปโดยพลัน พอเสร็จคำอธิษฐาน บาตรก็ปล้นตกลงมาจากอากาศประดิษฐานอยู่ในหัตถ์แห่งอชิตภิกษุเป็นที่น่าอัศจรรย์ พระนางปชาบดีได้ทอดพระเนตร ดั่งนั้น ก็เกิดปีติโสมนัสเป็นกำลัง เกิดศรัทธาปสาทะอย่างแรงกล้าจนน้ำพระเนตรหลั่งไหล ยอหัตถ์นมัสการพระบรมศาสดาจารย์แล้ว ๆ เล่า ๆ ก็เสด็จคืนพระราชนิเวศน์

ส่วนพระอชิตภิกษุ จินตนาการว่า ประโยชน์อันใดแก่อาตมาด้วยผ้าที่เลิศคู่นี้ ด้วยจะปิดกายก็มีสมควร อาตมาจะนำผ้าคู่นี้ไปกระทำบูชาพระพุทธชินสีห์ จะเป็นการสมควรยิ่ง เมื่อดำริเช่นนั้นก็ถือผ้าผืนหนึ่งเข้าไปดาดเป็นเพดานเบื้องบนพระคันธกุฎี อีกผืนหนึ่งฉีกเป็น ๔ ชิ้น ทำเป็นม่านห้อยลงทั้ง ๔ มุมแห่งเพดาน แล้วจึงเปล่งวาจา วัตถุประสงค์ยิ่งนัก ด้วยอานิสงส์วัตถุนี อาตมามิได้ปรารถนาสิ่งอื่นนอกเสียจากพระโพธิญาณ สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์ ทอดพระเนตรเห็นการกระทำของอชิตภิกษุนั้น ก็กระทำพระอาการแยม พระโอษฐ์ พระอานนทกราบทูลถามเหตุผลแห่งการแยมให้ปรากฏ พระบรมสุคตจึงตรัสว่า อานนท อชิตภิกษุนี้จะได้ตรัสรู้เป็นองค์พระชินสีห์ ทรงพระนามว่าเมตไตย ในอนาคตในมหาภักทรกัปนี้

ในการนั้น พระเมตไตยบรมโพธิสัตว์ จะปฏิสนธิในครรภ์แห่งสุพรหมวดีพราหมณี ภรรยาแห่งสุพรหมพราหมณ์ ผู้เป็นปุโรหิตาจารย์แห่งพระเจ้าสังขบรมจักรพรรดิ เมื่อครบเทศมาสกัประสูติ ณ ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เมืองเกตุมวดี เมื่อเจริญวัย บริโภคสมบัติอยู่ในปราสาททั้ง ๓ หลัง มีจันทรมุขีพราหมณีเป็นอัครภรรยา ครอบครองสมบัติอยู่ในเขตฆราวาส ๗ หมื่นปี ได้ทัศนาวเทวทูตทั้ง ๔ เมื่อนางจันทรมุขีคลอดบุตรนามว่า พรหมวพัฒน์กุมารจึงดำริในการจะออกบรรพชา ขณะนั้นปราสาทจะเลื่อนลอยขึ้นบนอากาศ ลงมาประดิษฐาน ณ ปรุพีใกล้พระศรีมหาโพธิ์ คือ ต้นกากทิง พระโพธิสัตว์จะลงจากปราสาทถือเอาผ้าทิพย์กา-สาวพัสดร์แล้วทรงบรรพชา บุรุษที่เป็นบริวารจะบรรพชาตามทั้งหมด พระองค์จะบำเพ็ญทุกรกิริยา ๗ วัน พอถึงวันวิสาขบุรณมีจะเสวยข้าวมธุปายาสแห่งนางสุนันทาพราหมณี ครั้นเวลาเย็นทรงรับหย้าคาจากโสถถียพราหมณ์ ๘ กำมือ อธิษฐานเป็นรัตนบัลลังก์สูง ๑๕ ศอก สลิตบนบัลลังก์ พิจารณาปัจจัยการ ก็สำเร็จพระสัพพัญญุตญาณในเวลาใกล้รุ่งแห่งราตรีนั้นแล

ปริเฉทที่ ๑๐ โปรตพระสาวก

โปรดพระโสมโกฬิวีสะ

ครั้งหนึ่ง พระศาสดาเสด็จอยู่ที่เขาคิชฌกูฏ แขวงกรุงราชคฤห์ ชาวบ้านเป็นอันมาก เข้าไปเฝ้า ฟังธรรมเทศนาแล้วกลับไป กุลบุตรผู้หนึ่ง ชื่อโสมณะ เป็นโคตร โกฬิวีสะ ซึ่งอยู่ใน หมู่ชาวบ้านนั้นเข้าไปเฝ้าพระศาสดาทูลว่า ข้าพเจ้าได้ฟังธรรม ที่พระองค์ทรงแสดง เห็นว่า ผู้อยู่ครองเรือนจะประพฤติพรหมจรรย์ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง ดุจสังข์ที่ขัดแล้ว ไม่ทำได้ด้วย ง่ายเลย ข้าพเจ้าอยากจะไคร่บวช ขอพระองค์จงโปรดให้ข้าพเจ้าบวชเถิด พระศาสดาก็โปรด ให้บวชตามประสงค์ ครั้นพระโสมโกฬิวีสะบวชแล้ว ทำความเพียรเกินขนาดเดินจงกรมไม่หยุด จนเท้าแตกก็ไม่ได้บรรลุนิพพานพิเศษอย่างใดอย่างหนึ่ง จึงดำริในใจว่า บรรดาสาวกของ พระศาสดาที่ปรารภความเพียรแล้ว เราก็คือคนหนึ่ง ถึงอย่างนี้ จิตของเราก็คงยังไม่พ้นไปจาก อาสวะทั้งปวงได้ สมบัติในตระกูลของเราก็คงมีอยู่ ถ้าอย่างไรเราจะสึกออกไปบริโภคสมบัติ และบำเพ็ญกุศลเถิด จะเป็นการดีกว่า ฝ่ายพระศาสดาได้ทรงทราบว่พระโสมโกฬิวีสะ ปรารภความเพียรเดินจงกรมจนเท้าแตกแล้ว ดำริเช่นนั้น จึงเสด็จไปถึงที่อยู่แห่งพระโสมโกฬิวีสะ ตรัสถามว่า โสมณะ เมื่อก่อน แต่ครั้งเมื่อท่านยังเป็นคฤหัสถ์ ท่านฉลาดเข้าใจในเสียงแห่ง สายพิณหรือ ? พระพุทธเจ้าข้า เมื่อใด สายพิณของท่านจะตึงเกินไป เมื่อนั้น สายพิณของ ท่านมีเสียงควรฟังได้หรือ ? ไม่อย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า เมื่อใดสายพิณของท่านหย่อนเกินไป เมื่อนั้น สายพิณของท่านมีเสียงควรฟังได้หรือ ? ไม่อย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า เมื่อใด สายพิณ ของท่านไม่ตึงนักไม่ หย่อนนักตั้งอยู่ในขั้นที่เสมอแต่พอดี เมื่อนั้น สายพิณของท่านมีเสียงควร ฟังได้หรือ ? อย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า โสมณะ ข้อนี้แลฉันใด ความเพียรก็ฉันนั้น ความเพียร ที่ปรารภเกินไปนัก ก็เป็นไปเพื่อความฟุ้งซ่าน ที่ย่อหย่อนนักก็เป็นไปเพื่อเกียจคร้าน เหตุนี้ ท่านจงตั้งความเพียรแต่พอเสมอ และจงทราบความที่อินทรีย์ต้องเป็นของเสมอ ๆ กันคือ ศรัทธากับปัญญา ความเพียรกับสมาธิต้องพอดี ๆ กันให้ตลอดแล้วกำหนดหมายในข้อนี้ พระศาสดาตรัสสอนพระโสมโกฬิวีสะอย่างนี้แล้ว เสด็จกลับไปประทับ พระโสมโกฬิวีสะ ตั้งอยู่ในโอวาทที่พระศาสดาประทาน ตั้งความเพียรแต่พอประมาณไม่ยิ่งหย่อนนัก เจริญวิปัสสนา ได้บรรลุพระอรหัตผลแล้ว เข้าไปเฝ้าพระศาสดาทูลว่าพระองค์ผู้เจริญ ภิกษุผู้อรหันต์มีอาสวะ สิ้นแล้วอยู่จบพรหมจรรย์แล้วมีกิจที่จำจะต้องทำ ได้ทำเสร็จแล้ว มีภาระของหนักอันวางแล้ว มีประโยชน์ของตนได้ถึงแล้ว มีธรรมที่ประกอบไว้ในภพสิ้นรอบแล้วรู้ชอบจึงพ้นแล้วจากอาสวะ

ภิกษุผู้อรหันต์นั้นน้อมเข้าไปแล้วในคุณ ๖ สถาน คือน้อมไปแล้วในบรรพชาออกไปจากกาม ในที่สงัด ในความสำรวมไม่เบียดเบียน ในความสิ้นแห่งความถือมั่น ในความสิ้นแห่งความอยาก ในความไม่หลง ความสำคัญอย่างนี้ จะพึงมีแก่ท่านบางคนว่า ท่านผู้นี้อาศัยคุณแต่เพียงสักว่า ความเชื่ออย่างเดียวนั้น แน่ จึงน้อมไปในบรรพชา ข้อนี้ไม่ควรเห็นอย่างนั้น ภิกษุผู้นั้น ไม่เห็นว่าตนยังมีกิจที่จำจะต้องทำ หรือจะต้องกลับสะสมทำกิจที่ได้ทำแล้วอีก เพราะราคะ โทสะ โมหะ สิ้นแล้ว จึงเป็นผู้ที่น้อมไปในบรรพชา ความสำคัญอย่างนี้ จะพึงมีแก่ท่านบางคนว่า ท่านผู้นี้ ใคร่ลาภสักการะและความสรรเสริญเป็นแน่ จึงน้อมไปในที่สงัด ข้อนี้ไม่ควรเห็นอย่างนั้น ภิกษุผู้นั้นเพราะสิ้นราคะ โทสะ โมหะแล้ว จึงเป็นผู้ที่น้อมไปในที่สงัด ความสำคัญอย่างนี้จะพึงมีแก่ท่านบางคนว่า ท่านผู้นี้เชื่อถือศีลสัตตปมาส โดยความเป็นแก่นสารเป็นแน่ จึงน้อมไปในความสำรวม ข้อนี้ไม่ควรเห็นอย่างนั้น ภิกษุผู้นั้นเพราะสิ้นราคะ โทสะ โมหะแล้ว จึงเป็นผู้ที่น้อมไปในความสำรวม อนึ่ง เป็นผู้ที่น้อมไปแล้วในความสิ้นแห่งความถือมั่น ในความสิ้นแห่งความอยาก ในความไม่หลง ก็เพราะสิ้นราคะ โทสะ โมหะแล้ว ถ้าอารมณ์มีรูปเป็นต้น ที่กล้ำมากระทบคลองทวารจักขุเป็นต้น แห่งภิกษุผู้มีจิตน้อมพ้นไปแล้วโดยชอบอย่างนี้ อารมณ์นั้น ก็ไม่ครอบงำจิตของเธอตั้งอยู่ได้ จิตของเธออันอารมณ์นั้น ไม่ทำให้เจือติดอยู่ได้ เป็นจิตตั้งมั่นไม่หวั่นไหวเปรียบเหมือนภูเขาศิลาล้วน ไม่มีช่อง ไม่มีโพรง แห่งเดียวที่บ แม้มลมพัดมาใน ๔ ทิศ แต่ทิศใดทิศหนึ่ง ก็ไม่อาจทำให้หวั่นไหวสะเทือนสะท้านได้ ฉะนั้น เธอเห็นความเสื่อมสิ้นแห่งสังขารอยู่โดยปกติ พระศาสดาได้ทรงฟังตรัสสรรเสริญว่าพระโสณโกฬิวิสะ พยากรณ์พระอรหันต์กล่าวแต่เนื้อความไม่นำตนเข้าไปเปรียบและเพราะท่านได้ปรารภความเพียรด้วยอุตสาหะแรงกล้า แต่ครั้งยังไม่ได้บรรลุพระอรหันต์จึงได้เป็นผู้ที่พระศาสดาทรงยกย่องว่าเป็นยอดของภิกษุผู้ปรารภความเพียรในพระพุทธศาสนา

โปรดพระรัฐपालะ

สมัยหนึ่ง พระศาสดาเสด็จจาริกไปในแคว้นแคว้นกुरू พร้อมด้วยภิกษุหมู่ใหญ่ ถึงอุลลโกฏฐิตนิคม พราหมณ์และคฤหบดีชาวอุลลโกฏฐิตนิคมทราบบว่า พระศาสดาเสด็จมาถึง พร้อมกันเข้าไปเฝ้า บางพวกถวายบังคม บางพวกเป็นแต่พูดปราศรัย บางพวกเป็นแต่ประณมมือ บางพวกร้องประกาศชื่อและโคตรของตน บางพวกนั่งอยู่ ทุกหมู่ที่นั่งในที่อันสมควรส่วนข้างหนึ่ง พระศาสดาทรงแสดงธรรมเทศนา และนำให้พราหมณ์และคฤหบดีชาวนิคมนั้นเห็นบาปบุญและสมาทานอาภายาหารว่าแจ้งในการละบาปบำเพ็ญบุญแล้ว ทูลลากลับไป

ก็แลในเวลาที่พระศาสดาทรงแสดงธรรมอยู่นั้น กุลบุตรผู้หนึ่งชื่อ รัฏฐपालะ เป็นบุตรแห่งตระกูลที่เป็นหัวหน้าในนิคมนั้น นั่งอยู่ในหมู่ชาวนิคมนั้น รัฏฐपालะ ได้ฟังธรรมเทศนา เกิดศรัทธา เลื่อมใสใคร่จะบวช พอชาวนิคมนั้นกลับไปแล้ว จึงเข้าไปเฝ้าพระศาสดาทูลขอบรรพชา พระองค์ตรัสถามว่า มารดาบิดาอนุญาตยอมให้ท่านบวชแล้วหรือ ? รัฏฐपालะ ทูลว่า ยังไม่ได้ อนุญาต ครั้นได้ฟังรับสั่งว่า ไม่สามารถบวช กุลบุตรที่มารดาบิดายังไม่อนุญาต จึงทูลลากลับบ้าน เข้าไปถามารดาบิดาจะออกบวช มารดาบิดาตอบว่า พ่อรัฏฐपालะ เจ้าเป็นลูกคนเดียวและเป็นที่รักที่พอใจของเรา เคยตั้งอยู่ในสุข เราเลี้ยงมาให้เป็นสุขแล้ว เจ้าไม่เคยรู้จักทุกข์แม้สักน้อยหนึ่ง เจ้าจงอยู่กินดีบำรุงตนให้สบายเถิด จงยินดีบริโภคคามคุณและทำบุญกุศลอยู่ในที่นี้เถิด เราไม่ยอมให้เจ้าบวช แม้จะตายเรายังไม่ยอมพลัดพรากจากเจ้า จะป่วยกล่าวไปใย ถึงจะยอมให้เจ้าซึ่งยังเป็นอยู่ออกไปบวช รัฏฐपालะ พุดอ้อนวอนเป็นหลายครั้ง มารดาบิดาก็ไม่ยอม รัฏฐपालะ เสียใจลงนอนไม่ลุกขึ้น อดอาหาร คิดว่าจักตายเสียในที่นี้ หรือจักบวชเท่านั้น มารดาบิดาปลอบใจให้ลุกขึ้นกินอาหาร รัฏฐपालะ ก็นั่ง มารดาบิดาจึงไปหาสหายของรัฏฐपालะ ขอให้ช่วยกันห้ามรัฏฐपालะ สหายเหล่านั้นก็ไปช่วยห้าม และพุดปลอบด้วยคำต่าง ๆ เห็นรัฏฐपालะนั่ง จึงคิดว่ารัฏฐपालะ ไม่ได้บวช ก็จักตาย หาเป็นคุณอย่างหนึ่งอย่างใดไม่ ถ้ารัฏฐपालะ ได้บวช มารดาบิดาและเราจักได้เห็นรัฏฐपालะ ตามเวลาที่สมควร ก็ชื่อว่า การบวชนี้เป็นการหนักไม่เบาเลย ผู้บวชจะต้องถือบาตรเดินเที่ยววิณฑชบาตทุกวัน ๆ เมื่อต้องการถ้วยของร้อน ย่อมได้ของเย็น เมื่อต้องการถ้วยของเย็น ย่อมได้ของร้อน ต้องประพฤติพรหมจรรย์ นอนเวลาเดียว กินเวลาเดียว ก็รัฏฐपालะ นี้เป็นคนอ่อนเคยตั้งอยู่เป็นสุข เป็นชาติชาวเมือง เมื่อไม่อาจประพฤติดังนั้นได้ ก็จักกลับมาที่นี่อีก ควรเราจักพุดให้มารดาบิดาของรัฏฐपालะ ยอมให้บวช ครั้นคิดอย่างนั้นแล้ว จึงเข้าไปหามารดาบิดาของรัฏฐपालะ ชี้เหตุผลให้ฟัง มารดาบิดาของรัฏฐपालะ เห็นด้วยแล้ว ยอมตาม แต่บวชแล้วขอให้กลับมาเยี่ยมบ้าง สหายเหล่านั้นก็กลับไปบอกความแก่รัฏฐपालะ ๆ ทราบว่ามารดาบิดายอมแล้ว ดีใจลุกขึ้นเช็ดตัวแล้ว อยู่บริโภคอาหารพอร่างกายมีกำลังแล้วไปเฝ้าพระศาสดาทูลว่า มารดาบิดาอนุญาตแล้ว พระศาสดาก็โปรดให้บวช ครั้นพระรัฏฐपालะ บวชได้ไม่นาน ประมาณสักกั้งเดือน พระศาสดาเสด็จจากอุลลโกฏฐิตนิคม ไปประทับเมืองสววัตถิ ส่วนพระรัฏฐपालะ ตามเสด็จไปด้วย ท่านตั้งอยู่ในความไม่ประมาท เจริญวิปัสสนา ได้สำเร็จพระอรหัตผลซึ่งเป็นที่สุดของพรหมจรรย์แล้ว เข้าไปเฝ้าพระศาสดาทูลลากลับไปเยี่ยมมารดาบิดา พระศาสดาทรงทราบว่ พระรัฏฐपालะ ไม่ควรจะกลับสึกออกไปเป็นคฤหัสถ์แล้ว ก็ทรงอนุญาตให้ไป พระรัฏฐपालะ

ถวายบังคมลา ออกจากเมืองสาวัตถี เทียวจาริกไปถึงอุลลโกฏฐิตนิคม พักอยู่ที่พระราชอุทยานของพระเจ้าโกรัพะยะ ซึ่งเป็นพระเจ้าแผ่นดินกुरु ซึ่งชื่อมคิจิวัน ครั้นเวลาเช้า ท่านเข้าไปบิณฑบาตในนิคมนั้น ในเวลานั้นบิดาของพระรัฐपालะดูการเขียนอยู่ที่ศาลากลาง เห็นพระรัฐपालะจำไม่ได้ นึกน้อยใจเพราะลูกของตนออกบวช จึงร้องว่า สมณะหัวโล้นเหล่านี้ที่เดียว บวชลูกคนเดียวซึ่งเป็นที่รักของเรา พระรัฐपालะไปถึงเรือนบิดา ไม่ได้อะไรที่เขาให้ แม้แต่คำบอกส่งให้กลับก็ไม่ได้ ได้อยู่แต่คำตำหนานั้น เวลานั้น ทาสีแห่งญาติของพระรัฐपालะคนหนึ่ง กำลังจะทิ้งขนมมบุตรซึ่งค้างคั้น พระรัฐपालะจึงพูดกะทาสีนั้นว่า ถ้าของนี้มีอันจะต้องทิ้งเสียเป็นธรรมดา ท่านจงตกลงในบาตรของเรานี้เถิด ทาสีนั้นจำเสียงของพระรัฐपालะได้ เมื่อเทขนมนั้นลงในบาตรก็จำลักษณะมือและเท้าได้ จึงไปบอกมารดาของพระรัฐपालะว่า แม้เจ้าทราบเกิดลูกเจ้ามาถึงแล้ว มารดาทราบแล้วมีความยินดีพูดว่า ถ้าเองพูดจริงเอง จักเป็นไทไม่ต้องเป็นทาสีแล้ว จึงไปบอกบิดาของพระรัฐपालะให้ทราบ บิดารีบตามไปพบพระรัฐपालะนั่งฉันขนมมบุตรอยู่ จึงถามว่า พ่อพระรัฐपालะ เคยมีหรือ เจ้ากินขนมมบุตรเช่นนี้ ควรเจ้าจะไปเรือนของตนมิใช่หรือ ? คฤหบดี เรือนของเราผู้บวชแล้วจักมีแต่ที่ไหน เราเป็นคนไม่มีเรือน เราได้ไปเรือนของท่านแล้ว ไม่ได้อะไรที่เขาให้ แม้แต่คำบอกส่งให้กลับก็ไม่ได้ ได้อยู่แต่คำตำหนานั้น พ่อไปเรือนด้วยกันเถิด คฤหบดี อย่าเลยวันนี้เราฉันแล้ว ถ้าอย่างนั้นขอพ่อจงรับไปฉันในวันพรุ่งนี้เถิด พระรัฐपालะก็รับด้วยอาการที่นิ่งอยู่ บิดาก็ลากลับไป ครั้นรุ่งขึ้นพระรัฐपालะไปถึงเรือนแล้ว บิดาก็นำเอาสมบัติซึ่งมีอยู่ในเรือนออกแล้ว อ้อนวอนให้สึกออกมาบิโรภคสมบัตติ พระรัฐपालะพูดว่า คฤหบดี ถ้าท่านจะทำตามคำเรา เราจะพูด จงพูดเถิดพ่อ ถ้าอย่างนั้น ท่านจงให้ทำถูงใหญ่ ๆ แล้ว กรอกเงินทองนี้ให้เต็มแล้ว ให้บรรพทุกเกวียนขนไปถ่วงเสียในกระแสน้ำในท่ามกลางแม่น้ำ เราพูดอย่างนี้เพราะเหตุอะไร เพราะเหตุทุกข์กายทุกข์ใจซึ่งมีเงินทองนั้นเป็นเหตุ จักไม่เกิดแก่ท่าน ครั้นพระรัฐपालะพูดอย่างนี้แล้ว บิดาเสียใจว่า เหตุไฉน พ่อพระรัฐपालะพูดแล้วอย่างนี้ ฝ่ายภริยาเก่าเข้าจับเท้าแล้วถามว่า ลูกเจ้านางฟ้าที่เป็นเหตุให้ท่านประพติพรหมจรรย์นั้นมีรูปร่างเช่นไหน ? นื่องหญิง เราไม่ได้ประพติพรหมจรรย์ เพราะเหตุนางฟ้า ภริยาเก่านั้นได้ฟังพระรัฐपालะเรียกตนว่านื่องหญิงอย่างนั้น ก็เสียใจ พระรัฐपालะพูดกะบิดาว่า คฤหบดี ถ้าโภชนะจำจะต้องให้ ท่านจงให้เถิด อย่าเปียดเบียนเราให้ลำบากเลย ฉันเถิดพ่อข้าวเสร็จแล้ว บิดาว่าอย่างนี้แล้ว ก็เลี้ยงพระรัฐपालะด้วยของเคี้ยวของฉันอย่างประณีตด้วยมือของตนเองจนอิ่มแล้ว พระรัฐपालะกล่าวคาถาอนุโมทนาพอเป็นทางให้เกิดสังเวชในร่างกายแล้วกลับไปมคิจิวัน

พระรัฐपालะแสดงธรรมเทศ ๔ ประการ

ฝ่ายพระเจ้าโกรัพยะ เสด็จไปประพาสพระราชอุทยานทอดพระเนตรเห็นพระรัฐपालะ ทรงจำได้ เพราะทรงรู้จักมาแต่เดิม เสด็จเข้าไปใกล้ตรัสปราศรัยแล้วประทับราชอาสน์ ตรัสถามว่า รัฐपालะ ผู้เจริญ ความเสื่อม มี ๔ อย่าง ที่คนบางพวกต้องเข้าแล้วจึงออกบวช คือ แก่ชรา ๑ เจ็บ ๑ สิ้นโภคทรัพย์ ๑ สิ้นญาติ ๑ คนบางคนแก่เฒ่าเป็นผู้ใหญ่ล่วงถึงกาล บังคับแล้ว คิดว่า เดียวนี้เราแก่แล้ว ความที่เราจะแสวงหาได้ซึ่งโภคทรัพย์ที่ยังไม่ได้ หรือ จะทำโภคทรัพย์ที่ได้แล้วให้เจริญขึ้น ไม่ทำได้ง่ายเลย ควรเราจะบวชเสียดีกว่า ครั้นคิด อย่างนี้แล้ว ก็ออกบวช ถึงคนที่เจ็บไข้และคนมีโภคทรัพย์สิ้นแล้ว คนมีญาติสิ้นแล้ว ก็คิด เหมือนอย่างนั้นจึงออกบวช ส่วนท่าน บัดนี้กำลังเป็นหนุ่มยังเยาว์มีผมยังดำสนิท ประกอบด้วย วยอันเจริญ ตั้งอยู่ในวัยที่แรก มีความเจ็บไข้่น้อย มีไฟธาตุย่อยอาหารพอเสมอ รักษาร่างกาย ให้เป็นปกติ ไม่เย็นนัก ไม่ร้อนนัก อนึ่ง ท่านก็เป็นลูกแห่งตระกูลที่เป็นหัวหน้าในอุลลโลกภูตนิคมนี้ ไม่มีความเสื่อมแห่งโภคทรัพย์ชนในนิคมนี้เป็นญาติมิตรของท่านโดยมาก ความเสื่อม ๔ อย่างนี้ ไม่มีแต่ท่าน ท่านรู้เห็นหรือได้ฟังอย่างไรจึงได้ออกบวช มหาบพิตร มีอยู่ธรรมเทศ (ธรรมที่ แสดงขึ้นเป็นหัวข้อ) ๔ ข้อ ที่พระศาสดาซึ่งเป็นผู้รู้เห็น เป็นพระอรหันต์ จึงออกบวช ธรรมเทศ ๔ ข้อนั้น คือ

ข้อที่ ๑ ว่า โลกคือหมุ่สัตว์ อันชราเป็นผู้นำ ๆ เข้าไปใกล้ ไม่ยั่งยืน

ข้อที่ ๒ ว่า โลกคือหมุ่สัตว์ ไม่มีผู้ป้องกัน ไม่เป็นผู้ใหญ่จำเพาะตน

ข้อที่ ๓ ว่า โลกคือหมุ่สัตว์ไม่มีอะไรเป็นของ ๆ ตน จำต้องละทิ้งสิ่งทั้งปวงไป

ข้อที่ ๔ ว่า โลกคือหมุ่สัตว์ พร่องอยู่เป็นนิตย์ ไม่รู้จักอิม เป็นทาสแห่งตัณหาตั้งนี้

ผู้เจริญ ท่านพูดว่า โลกคือหมุ่สัตว์ อันชราเป็นผู้นำ ๆ เข้าไปใกล้ไม่ยั่งยืน ความแห่ง คำที่ท่านพูดนี้ จะพึงเห็นได้อย่างไร มหาบพิตร เมื่อครั้งพระองค์ยังมีพระชนมายุได้ ๒๐ ปี หรือ ๒๕ ปี ทรงชำนาญในศิลปศาสตร์ ช่าง ม้า รถ ธนู ศัสตรา พระองค์อาจจะสู้สงครามด้วย กำลังพระอรุและกำลังพระพหาหาได้หรือไม่ ข้าพเจ้าอาจสู้สงครามได้ บางทีข้าพเจ้าไม่เห็น การพลาดพลั้งเสียท่วงทีด้วยกำลังของตนเลย บัดนี้ พระองค์อาจสู้สงครามด้วยกำลังพระอรุ และกำลังพระพหาหา เหมือนอย่างนั้นได้หรือไม่ เดียวนี้ ข้าพเจ้าแก่เฒ่า มีอายุได้ ๘๐ ปี ล่วงวัยแล้วบางทีคิดว่า จะเหยียดเท้าเข้าไปข้างนี้เหยียดไปเสียข้างอื่น มหาบพิตรพระศาสดา

ทรงอาศัยเหตุผลนี้แลจึงตรัสธรรมเทศนาข้อที่ ๑ แล้ว ผู้เจริญขื่อนี้หน้าอัศจรรย์ พระผู้มีพระภาค
 ตรัสชอบแล้ว เพราะสัตว์โลก อันชรานำไปเสมอ ไม่ยั่งยืน อีกข้อหนึ่ง ในราชตระกูลนี้
 มีหมู่ช้าง ม้า รถพลไว้เพื่อสำหรับต่อยุทธ์ ในเวลาที่มีอันตรายเกิดขึ้นแก่เรา ท่านพูดว่า โลกไม่มี
 ผู้ป้องกัน ไม่เป็นใหญ่จำเพาะตน ความแห่งคำที่ท่านพูดนั้นจะพึงเห็นได้อย่างไร มหาบพิตร
 พระโรคสำหรับพระองค์อย่างใดอย่างหนึ่งของพระองค์ มีบ้างหรือไม่ โรคสำหรับตัวของ
 ข้าพเจ้ามีอยู่บางคราวญาติมิตรต้องยื่นล้อมข้าพเจ้า ด้วยเข้าใจว่าข้าพเจ้าจักตาย พระองค์
 เรียกให้พระญาติมิตรมาช่วยแบ่งทุกข์เวทนาไป ให้พระองค์ต้องทรมารู้สึกทุกข์เวทนาแต่น้อยได้
 หรือพระองค์ต้องเสวยทุกข์เวทนาแต่ผู้เดียว ข้าพเจ้าเรียกให้เขาช่วยไม่ได้ ข้าพเจ้าต้องเสวย
 ทุกข์เวทนาแต่ผู้เดียว มหาบพิตร พระศาสดาอาศัยเหตุนี้แลจึงตรัสธรรมเทศนาข้อที่ ๒ แล้ว
 ผู้เจริญขื่อนี้หน้าอัศจรรย์ พระผู้มีพระภาคตรัสชอบแล้ว เพราะโลกไม่มีผู้ป้องกัน ไม่เป็นใหญ่
 จำเพาะตน ยังอีกข้อหนึ่ง ในราชตระกูลนี้ มีเงินและทองเป็นอันมาก ตั้งอยู่ที่พื้นและ
 เวหาส ท่านพูดว่า โลกไม่มีอะไรเป็นของตน จำต้องละสิ่งทั้งปวงไปความแห่งคำที่ท่านพูดนี้
 จะพึงเห็นได้อย่างไร มหาบพิตร ในเวลานี้พระองค์ถึงพร้อมด้วยกามคุณ ๕ บำเรอพระองค์
 อยู่ พระองค์จักปรารถนาได้หรือว่า ช้างหน้าเราก็จักอย่างนี้ หรือว่าผู้อื่นจะครอบครองสมบัติ
 อันนี้ ส่วนพระองค์ก็จะเสด็จไปตามกรรม ข้าพเจ้าจักปรารถนาอย่างนั้นไม่ได้ ผู้อื่นเขาจัก
 ครอบครองสมบัตินี้ ส่วนข้าพเจ้าก็จักไปตามกรรม มหาบพิตร พระศาสดาทรงอาศัยเหตุนี้แล
 จึงตรัส ธรรมเทศนาข้อที่ ๓ แล้ว ผู้เจริญขื่อนี้หน้าอัศจรรย์ พระผู้มีพระภาคตรัสชอบแล้วเพราะ
 โลกไม่มีอะไรเป็นของตน จำต้องละสิ่งทั้งปวงไป ยังอีกข้อหนึ่งท่านพูดว่า โลกพร่องอยู่เป็นนิตย์
 ไม่รู้จักอิ่ม เป็นทาสแห่งตัณหา ความแห่งคำที่ท่านพูดนี้จะพึงเห็นได้อย่างไร มหาบพิตร
 พระองค์ทรงครองแห่งคำที่ท่านพูดนี้จะพึงเห็นได้อย่างไร มหาบพิตร พระองค์ทรงครอง
 แว่นแคว้นกรุอันกว้างใหญ่นี้หรือ อย่างนั้นพระเจ้าข้า ถ้ามีคนที่ควรเชื่อได้ มาแต่ทิศตะวันออก
 แล้วทูลว่า ขอเดชะ ข้าพเจ้าไปในทิศตะวันออก ได้พบชนบทใหญ่อันหนึ่ง มันค้ำกว้างขวาง
 มีหมู่มนุษย์เกลื่อนกล่น หมู่ช้าง ม้า รถ พล และเงินทองที่ยังไม่ได้ทำเป็นรูปพรรณบ้าง ทำเป็น
 รูปพรรณแล้วบ้าง ในชนบทนั้นมีอยู่มาก สตรีในชนบทนั้นก็มาก พระองค์อาจขำนะได้ด้วย
 หมู่พลประมาณเท่านี้ พระองค์จะทรงทำอย่างไรข้าพเจ้าจักปราบชนบทนั้นครอบครองเอา
 เป็นของข้าพเจ้า ถ้ามีคนที่ควรเชื่อถือได้ มาแต่ทิศตะวันตก แต่ทิศเหนือ แต่ทิศใต้ แต่ฝั่งทะเล
 ฟากโน้นแล้ว ทูลเหมือนอย่างนั้นอีกพระองค์จะทรงทำอย่างไร ข้าพเจ้าก็จักปราบชนบท

นั้น ๆ ครอบครองเอาเป็นของข้าพเจ้าอีก มหาบพิตร พระศาสดาทรงอาศัยเหตุนี้แลจึงตรัสธรรมเทศนาข้อที่ ๔ แล้ว ผู้เจริญข้อนี้เป็นอัครจริย พระผู้มีพระภาคตรัสชอบแล้ว เพราะโลกพร่องอยู่เป็นนิตย์ ไม่รู้จักอ้อม เป็นทาสแห่งตัณหา พระรัฐูปาละ ทูลเหตุที่ให้ตนออกบวชแก่พระเจ้าโกธัพพะอย่างนี้แล้ว กลับมาอยู่ในสำนักพระศาสดา ท่านผู้นั้นเป็นผู้บวชด้วยศรัทธา มาแต่เดิม และกว่าจะบวชได้ก็แสนจะลำบาก พระศาสดาทรงยกย่องว่าเป็นยอดของภิกษุผู้บวชด้วยศรัทธา

ส่วนกุลบุตรอื่น ๆ ได้ฟังธรรมเทศนา ได้ความเชื่อความเลื่อมใสแล้วบวชในพระศาสนา ก็ยังมีอีกเป็นอันมาก ได้บรรลุพระอรหัตผลบ้าง ได้บรรลุแต่เพียงผลเบื้องต้นบ้าง ไม่ได้บรรลุมรรคผล เป็นแต่ตั้งตนไว้ในกัลยาณคุณบ้าง ในหมู่ภิกษุพุทธสาวกนั้น มีภิกษุที่ยกขึ้นเป็นสาวกผู้ใหญ่ ๘๐ รูป ในบางแห่งก็ทราบชัดว่า ใครแก่ใครอ่อนตามที่ปรากฏในเรื่อง เช่น ปัญจวัคคีย์ พระยสะกับสหาย ชฎิลเก่า ๓ คนพี่น้อง พระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะ เหล่านี้แก่ก่อนกว่ากันโดยลำดับ ทราบชัดโดยโวหารพูดเช่นพระมหากัสสปะแก่กว่าท่านที่เหลือนั้นเป็นต้น ในสาวกเหล่านี้บางองค์ก็นิพพานก่อนพระศาสดา มีพระอัญญาโกณฑัญญะ พระสารีบุตร พระโมคคัลลานะ พระราหุลเป็นต้น บางองค์ก็นิพพานที่หลังพระศาสดา มีพระมหากัสสปะ พระอุปาสิ พระอนรุทธะ พระอานนทเป็นต้น บางองค์ก็ไม่ปรากฏว่านิพพานก่อนหรือหลังพระศาสดา

ปริเฉทที่ ๑๑ เสด็จดับขันธปรินิพพาน

พระผู้มีพระภาคประทับนั่ง ณ ริมพระวิหาร พระอานนท์เข้าเฝ้าถวายนมัสการ กราบพูลถึงความที่ตบหนักใจในพระอาการประชวรของพระพุทธองค์ในระหว่างพรรษาแต่ก็ ดีใจอยู่น้อยหนึ่งว่า พระองค์ยังไม่ปรารถนากิษุสงฆ์ตรัสพระพุทธวจนะอันใดอันหนึ่งแล้วยังจัก ไม่ปรินิพพานก่อน พระองค์ก็ตรัสว่า กิษุยังจะมาหวังอะไรในพระองค์อีก ธรรมทุกอย่าง พระองค์ก็แสดงเปิดเผยไม่มีข้อลึกลับ หรือจะเก็บไว้เพื่อกิษุบางพวกก็ไม่มี ความอาลัยในกิษุ ก็ไม่มี เตี้ยวันนี้อายุตกคต ๘๐ ปีแล้ว เหมือนเกวียนเก่าที่ชำรุด เขาตามไว้ด้วยไม้ไผ่ ล้วงเข้าสู่ ้วยชราอาศัยสมาธิภาวนาก็พอพุงไปได้ เธอจงอาศัยตนเป็นที่พึ่งแห่งตนเถิด

ครั้นวันรุ่งขึ้น เสด็จเข้าไปบิณฑบาตในเมืองสาวัตถี เมื่อเสด็จกลับทำภักติกเสร็จแล้ว ก็เสด็จไปเมืองเวสาลี พร้อมด้วยกิษุสงฆ์ ๕๐๐ รูป ประทับที่กุฎาคารศาลาปามหาวัน พวกกษัตริย์ลิจฉวี สดับข่าวมีความยินดีนำสักการะมาถวาย สดับพระธรรมเทศนา พูลอาราธนารับอาหารบิณฑบาตในตอนเช้าวันรุ่งขึ้น

พอรุ่งเช้า เสด็จไปบิณฑบาตในพระราชานิเวศน์ ทรงทำภักติกเสร็จแล้วอนุโมทนา เสด็จออกจากพระนครหันพระกายกลับมามองดูกรุงเวสาลีเป็นครั้งสุดท้ายแล้วเสด็จไปยัง กุฎาคารศาลาปามหาวัน

ทรงทำนิมิตโอกาส

ครั้นถึงจึงรับสั่งให้พระอานนท์ถือผ้าสีทนะตามไปยังป่าवालเจดีย์ประทับนั่งแล้ว ทรงตรัสว่า อานนท์ ถ้าบุคคลใดเจริญอุททิบาท ๔ ประการ ปรารถนาจะดำรงอยู่ประมาณ กัปหนึ่งหรือมากกว่านั้น ก็สามารถจะอยู่ได้ถึง ๓ ครั้ง พระอานนท์ก็ไม่สามารถจะรู้ทัน จึงทรงขับไล่ไปเสีย

ปลงอายุสังขาร

เมื่อพระอานนท์หลีกไป มารได้เข้ามาเฝ้าพูลอาราธนาให้ปรินิพพาน พระองค์ทรงรับ และตรัสว่า ต่อไปนี้อีก ๓ เดือน ตถาคตจะปรินิพพาน พอมารไปแล้วพระองค์ทรงปลงอายุ สังขาร จึงเกิดแผ่นดินไหว พระอานนท์เกิดความสงสัยเข้าไปพูลถาม พระองค์ตรัสตอบว่า เหตุที่ทำให้แผ่นดินไหวมี ๘ ประการ บัดนี้ ตถาคตปลงอายุสังขารอีก ๓ เดือนจะปรินิพพาน

แผ่นดินจึงได้ไหว พระอานนท์ทูลวิงวอนขอให้พระองค์ดำรงอยู่ต่อไปอีก พระพุทธองค์ทรงห้ามเสียและตรัสว่า พระองค์ทรงทำนimitโอภาสแก่พระอานนท์ถึง ๑๖ ตำบล ในกรุงราชคฤห์ ๑๐ ตำบล ในกรุงเวสาลี ๖ ตำบลแต่พระอานนท์รู้ไม่ทัน จึงเป็นความเขลาของพระอานนท์

บิณฑบาตครั้งสุดท้าย

ต่อแต่นั้น ตรัสสั่งให้พระอานนท์บอกแก่ภิกษุสงฆ์เตรียมตัวเดินทาง เมื่อพร้อมกันแล้วก็เสด็จไปยังบ้านภณชุกคาม หัตถิกคาม อัมพคาม ชัมพुकาม โภคนคร ปาวานคร โดยลำดับประทับอยู่ที่สวนมะม่วงของนายจุนทกัมมารบุตร นายจุนททราบข่าวมีความยินดีออกไปเฝ้าได้สดับพระธรรมเทศนาก็สำเร็จโสดาปัตติผลแล้วทูลนิมนต์ให้เข้าไปรับอาหารบิณฑบาตในบ้านวันรุ่งขึ้นพร้อมกับภิกษุทั้งหลาย ในคืนวันนั้นนายจุนทให้ตระเตรียมโภชนาหารอันประณีตพร้อมทั้งสุกรมัททวะประกอบด้วยรสอันโอชา

ในวันรุ่งขึ้น เสด็จไปบ้านของนายจุนท ประทับนั่งแล้วตรัสให้นายจุนทนำเอาสุกรมัททวะอังคาสแก่พระองค์แต่ผู้เดียว ที่เหลือให้ขุดหลุมฝังเสียและให้อังคาสภิกษุสงฆ์ด้วยโภชนะอย่างอื่น ครั้นกระทำภักติกเสร็จตรัสอนุโมทนาแล้วเสด็จกลับ ในวันนั้นเองทรงประชวรด้วยพระโรคโลหิตปักษันทิกาพาธ เสวยทุกขเวทนาอย่างแรงกล้าได้แสดงบุรพกรรมที่ได้กระทำไว้ในชาติก่อนของพระองค์และตรัสว่า อานนท์เรามาไปเมืองกุสินารากันเถิด

ทรงรับผ้าสังคิวรรณ

ในระหว่างทาง พระพุทธองค์ทรงกระหายน้ำเป็นกำลัง จึงเสด็จแวะยังร่มไม้ริมทาง พลาจตรัสให้พระอานนท์นำน้ำมาให้เสวย ในขณะที่นั้น ปุกกุสบุตรมัลลกษัตริย์ เดินทางมาจากเมืองกุสินารา เพื่อจะไปเมืองปาวาโดยทางนั้นได้เห็นพระองค์จึงเข้าไปเฝ้า ได้สดับสันติวิหารธรรมเกิดความเลื่อมใส ได้น้อมผ้าสังคิวรรณมีค่ามากถวายพระองค์ตรัสให้ถวายพระองค์ผืนหนึ่ง พระอานนท์ผืนหนึ่งแล้วแสดงธรรมีกถา ปุกกุสะรีนเริงในกุศลจริยาแล้วทูลลาจากไป

ผลแห่งบิณฑบาตทาน

เมื่อปุกกุสะหลีกไป พระอานนท์ได้นำผ้าสังคิวรรณผืนหนึ่งเข้าไปถวายพระองค์ทรงนุ่งผืนหนึ่ง ห่มผืนหนึ่ง ปรากฏผิวกายของพระองค์งามยิ่งนัก พระอานนท์ออกปากชม พระองค์ตรัสว่า ผิวกายของตถาคตงามบริสุทธิ์ ๒ คราว คือ ในคืนตรัสรู้และในคืนที่จะปรินิพพาน แล้ว

ได้เสด็จดำเนินต่อไปยังแม่น้ำกุธานที เสด็จลงเสวยและทรงสนานสำราญพระกายตาม พุทธอัครยาศัย แล้วเสด็จประทับยังร่มไม้ ตรัสสั่งให้พระจุนทะปูลาดสังฆาฏิถวาย ทรงบรรทม เพื่อระงับความลำบากพระวรกาย เมื่อหายเหน็ดเหนื่อยแล้วตรัสแก่พระอานนท์ว่าดูกรอานนท์ อาจจะมีคนทำความร้อนใจให้กับจุนทะว่า เพราะบิณฑบาตที่เขาถวาย พระผู้มีพระภาคตรัส สรรเสริญว่า บิณฑบาตที่ท่ายถวายพระตถาคต ๒ ครั้ง มีผลมาก มีอานิสงส์มาก คือ ครั้งที่ ตถาคตเสวยแล้วได้ตรัสรู้และครั้งที่ตถาคตเสวยแล้วปรินิพพาน

ทรงปรารภสักการบูชา

ต่อแต่นั้น พระผู้มีพระภาคพร้อมด้วยภิกษุทั้งหลาย เสด็จข้ามแม่น้ำหิรัญญูตีไปเมือง กุสินารา เสด็จเข้าไปยังศาลาโนทยานแห่งมัลลกะษัตริย์ โปรดให้พระอานนท์ปูลาดเตียงบรรทม ณ ระหว่างนางรังทั้งคู่ แล้วเสด็จบรรทมสียไสยาสน์โดยมิได้คิดที่จะลุกขึ้นอีก ครั้งนั้น นางรัง ทั้งคู่ผลิตอกบานเต็มต้นหล่นลงมายังพุทธสรีระ แม้ออกมณฑลารพในสวรรค์ตลอดทิพยสุคนธชาติ ก็ตกลงมาจากอากาศเป็นมหัศจรรย์ พระองค์จึงแสดงแก่พระอานนท์ว่า การบูชาตถาคตด้วย อามิสบูชา แม้มากมายเห็นปานนี้ ก็ไม่เชื่อว่าบูชาตถาคต อานนท์ผู้ใดแลปฏิบัติธรรมสมควร แก่ธรรม ปฏิบัติชอบยิ่งในธรรม ผู้นั้นชื่อว่าบูชาตถาคต ในขณะที่พระองค์ทรงให้พระอุปาณะ ที่ยืนถวายงานพักอยู่เฉพาะพระพักตร์ให้หลีกไป พระอานนท์ทูลถาม พระองค์ตรัสว่า เทวดา ทุกห้องชั้นฟ้าได้มาประชุมเพื่อดูตถาคตเป็นครั้งสุดท้ายแต่อุปาณะยืนบังเสีย จึงพากันยกโทษ เพราะไม่สนใจที่จะตั้งใจมาเฝ้าตถาคต

สังเวชนียสถาน ๔ ตำบล

พระอานนท์กราบทูลว่า ครั้งก่อน พุทธบริษัททั้งหลายย่อมนเดินทางมาเฝ้าพระผู้มี พระภาคได้สนทนาปราศรัยแล้วได้โอกาสอันดีเช่นนั้น ตรัสว่า อานนท์ สังเวชนียสถาน ๔ ตำบล คือ สถานที่ประสูติ ๑ สถานที่ตรัสรู้ ๑ สถานที่แสดงปฐมเทศนา ๑ สถานที่ตถาคต ปรินิพพาน ๑ ควรที่พุทธบริษัทจะไปดูไปเห็นและควรให้เกิดสังเวชท์ด้วยกัน

พระอานนท์ทูลถามเกี่ยวกับการปฏิบัติในพระพุทธรูปพระองค์ตรัสให้ปฏิบัติ เช่นเดียวกับพระเจ้าจักรพรรดิ และตรัสอุปมาบุคคล คือ บุคคลผู้ควรแก่การประดิษฐาน ในสถูป ๔ ประเภท คือ ๑ พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ๒ พระปัจเจกพุทธเจ้า ๓ พระอรหันตสาวก ๔ พระเจ้าจักรพรรดิ แล้วตรัสเรื่องเมืองกุสินารา พระอานนท์กราบทูลให้เสด็จไปปรินิพพาน

ในเมืองใหญ่ ๆ เช่น พระนครราชคฤห์เป็นต้น ไม่ควรปรินิพพานที่เมืองกุสินารา เพราะเป็นเมืองเล็กเมืองดอน พระพุทธองค์ทรงรับสั่งว่า กุสินารานี้แต่ปางก่อนเคยเป็นมหานครราชธานี นามว่ากุสาวดี พระเจ้ามหาสุทนต์จักรพรรดิราชทรงครอบครอง มีประชาชนหนาแน่น สงบสุข สมบูรณ์ด้วยสรรพสิ่งทั้งปวง ไม่เคยขาดเสียง ๑๐ ประการ มีเสียงช้างเป็นต้นทั้งกลางวัน กลางคืน

ครั้นแล้วทรงรับสั่งให้พระอานนท์เข้าไปบอกพวกมัลลกษัตริย์ให้ทราบทั่ว ตถาคตเจ้าจักปรินิพพานยามที่สุดแห่งราตรีในวันนั้น เมื่อพวกมัลลเสหราบได้พากันมาเฝ้า พระอานนท์ก็จัดให้เข้าเฝ้าเป็นสกุล ๆ เสร็จเรียบร้อยภายในปฐมยามนั่นเอง

โปรดสุภททปริพาชก

สมัยนั้น สุภททปริพาชก ได้ไปพบพระอานนท์เพื่อขอโอกาสเข้าเฝ้า ถูกพระอานนท์ ทัดทาน อยู่ ๒-๓ ครั้ง พระพุทธองค์ทรงสดับจึงตรัสแก่พระอานนท์ให้สุภททเข้าเฝ้า สุภทททถามถึงครุฑทั้ง ๖ เป็นพระอรหันต์จริงหรือไม่ พระองค์ตรัสว่า อริยมรรค ๘ ประการ เป็นมรรคอันประเสริฐในธรรมวินัยนี้ สมณะ คือ ท่านผู้สงบระงับกิเลสได้ก็มีอยู่เฉพาะในธรรมวินัยนี้ หากภิกษุทั้งหลายจะพึงปฏิบัติดีปฏิบัติชอบในธรรมวินัยนี้ไซ้ โลกนี้จะไม่ถึงความว่างเปล่าจากพระอรหันต์ สุภทททเลื่อมใสทูลขอบวช เมื่อบวชแล้วหลีกออกจากหมู่บ่าเพ็ญสมณธรรม ก็ได้บรรลุอรหันต์ในราตรีวันนั้นได้เป็นอรหันตปัจฉิมสาวก

โปรดให้ลงพรหมทัณฑ์

พระอานนท์ทูลถามถึงพระฉันทนะว่า เป็นคนถือตัวว่าเป็นข้าเก่าเป็นผู้ว่ายากสอนยาก ไม่ยอมรับโอวาทใคร เมื่อพระองค์ปรินิพพานแล้วจะเป็นผู้ว่ายากหนักขึ้น ด้วยหากคนยากเกราจะมีได้ พวกข้าพระองค์จะพึงปฏิบัติเช่นไร พระองค์แนะนำให้ลงพรหมทัณฑ์ คือ ภิกษุทั้งหลายไม่พึงว่ากล่าวไม่พึงโอวาทไม่พึงสั่งสอน ไม่พึงเจรจาคำใด ๆ ด้วยทั้งสิ้น เว้นแต่คำอันเป็นกิจธุระ โดยเฉพาะ ต่อแต่นั้นทรงประทานโอวาทว่า เมื่อตถาคตทรงปรินิพพานแล้ว เธอทั้งหลายไม่ควรตำราว่า บัดนี้ ศาสดาของเราไม่มี แท้จริง วินัยที่เราบัญญัติแก่เธอทั้งหลายก็ดี ธรรมที่เราได้แสดงแก่เธอทั้งหลายก็ดี เมื่อเราล่วงไปแล้วธรรมและวินัยนั้นแลจักเป็นศาสดาของเธอทั้งหลาย

ประทานปัจจัยมิโอาวาท

ลำดับนั้น พระองค์ตรัสเตือนว่า ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้ เราขอเตือนเธอทั้งหลาย สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมความสิ้นไปเป็นธรรมดา เธอทั้งหลายจงบำเพ็ญไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ให้บริบูรณ์โดยความไม่ประมาทเถิด เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสพระโอาวาทเป็นวาระสุดท้ายเพียงเท่านี้ ก็ได้ตรัสอะไรอีกเลย ทรงทำปรินิพพานกรรมด้วยอนุปปุพพิหารธรรมทั้ง ๙ โดยอนุโลมและปฏิโลมเป็นลำดับ เมื่อออกจากจตุตถฌานแล้ว ก็เสด็จดับขันธปรินิพพานในปัจฉิมยามแห่งราตรีวิสาขปุณณมีเพ็ญเดือน ๖ ขณะนั้นหมื่นโลกธาตูก็หวั่นไหวทั่วพื้นปฐพี

พระบรมศพไม่เคลื่อนที่

ขณะนั้น บรรดาพุทธบริษัททั้งปวง ต่างก็เศร้าโศก ร่ำไรรำพันมีประการต่าง ๆ เป็นที่น่าสลดใจยิ่งนัก มหาชนเป็นอันมากแม้จะอยู่ห่างไกลพอได้ทราบข่าวต่างก็ถือดอกไม้ของหอมนานาชนิด พากันมาบูชาพระบรมศพไม่ขาดสายตลอด ๖ วัน

ครั้นในวันที่ ๗ มัลลกะศรัยได้ปรึกษาร่วมใจกัน ในการที่จะอัญเชิญพระบรมศพไป โดยทิศทักษิณแห่งพระนคร เพื่อถวายพระเพลิงภายนอกพระนคร แต่ก็ไม่สามารถจะอัญเชิญไปได้ แม้แต่จะให้เขยื้อนให้เคลื่อนที่สักน้อยหนึ่งก็ไม่ได้ จึงได้เรียนถามท่านพระอนุรุทธะ พระเถระตอบว่า เพราะไม่ต้องประสงค์ของเทวดา เทวดาทุกองค์ประสงค์จะให้อัญเชิญพระพุทธรูประเข้าพระนครก่อนโดยทางทิศอุดร เชิญไปท่ามกลางพระนครแล้วออกโดยทางประตูทิศบูรพา แล้วอัญเชิญไปประดิษฐานถวายพระเพลิงที่มกุฏพันธเจดีย์ พวกมัลลกะได้ทราบเถรานุเถระเช่นนั้นก็ผ่อนตามอัญเชิญพระบรมศพจากสถานที่นั้นไปได้อย่างง่ายดาย ประชาชนทั่วหน้าพากันสักการบูชาทั่วทุกสถาน ตลอดทางที่พระบรมศพผ่านไป

พระนางมัลลิกาถวายสักการะ

ขณะนั้น นางมัลลิกาทราบว่า ขบวนพระศพจะผ่านมาก็ดีใจ ดำริขึ้นว่านับตั้งแต่พันธุละ ล่วงไปแล้ว เครื่องประดับอันมีชื่อว่ามหาลดาประสาธน์เราก็มิได้แต่งมิได้ประดับ คงเก็บรักษาไว้อย่างดี ควรจะถวายเป็นอาภรณ์ประดับพุทธสรีระพระชินสีห์ในอวสานกาลบัดนี้เกิดครั้นเมื่อขบวนพระศพผ่านมา นางจึงแจ้งความประสงค์ให้ทราบ เมื่อเขาวางเตียงประดิษฐานพระบรมศพลง นางก็ถวายอภิวาทแล้วเชิญเครื่องมหาลดาประสาธน์คลุมพระบรมศพเป็นเครื่องบูชาปรากฏว่าพระพุทธรูประงามเจริญตาเจริญใจยิ่งนัก

ถวายพระเพลิงไม่ติด

ครั้งมหาชนอัญเชิญพระบรมศพไปทั่วพระนครแล้ว ก็อัญเชิญออกจากพระนคร โดยทางประตูทิศบูรพาไปสู่มกุฏพันธเจดีย์ ซึ่งเป็นที่ตั้งจิตกาธาร อันสำเร็จด้วยไม้จันทน์หอมงามวิจิตร ที่ได้จัดทำไว้แล้ว ก็จัดการห่อพระศพด้วยทูลพัสดุ ๕๐๐ ขึ้นแล้วอัญเชิญประดิษฐานในหีบทอง ซึ่งเต็มไปด้วยน้ำมันหอม ตามคำที่พระอานนทเถระแจ้งทุกประการ ครั้นเรียบร้อยแล้วก็อัญเชิญหีบทองนั้นขึ้นประดิษฐานบนจิตกาธาร ทำการสักการบูชาแล้ว กษัตริย์มีลละทั้ง ๘ องค์ ก็นำเอาเพลิงจุดเพื่อถวายพระเพลิง พระเพลิงก็ไม่ติดตามประสงค์ จึงได้เรียนถามพระอนรุทธเถระ พระเถระกล่าวว่า เทวดาต้องการให้คอยพระมหากัสสปเถระ เวลานั้น พระมหากัสสปเถระพาภิกษุสงฆ์เดินทางจากปาวามายังเมืองกุสินาราเพื่อเฝ้าพระผู้มีพระภาค แต่ขณะนั้นเป็นเวลาเที่ยงวัน แสงแดดกล้าพระเถระจึงพาภิกษุสงฆ์เข้าหยุดพัก รมไม้ริมทาง พอพระเถระพักอยู่สักครู่หนึ่งก็เห็นอาชีวกผู้หนึ่งเดินถือดอกมณฑารพขึ้นศีรษะ มาตามทาง ก็ยิ่งฉงนใจ ด้วยดอกมณฑารพนี้ หามิในมนุษยโลกไม่ เป็นของทิพย์ในเทวโลก จะตกมาในเฉพาะเวลาอันสำคัญ ๆ เท่านั้น หรือว่าพระบรมศาสดาปรินิพพานเสียแล้ว นึกสงสัยจึงลุกขึ้นเดินเข้าไปใกล้อาชีวกผู้นั้นแล้วจึงถามดู ก็ได้ทราบว่าพระบรมครูปรินิพพานเสียแล้วได้ ๗ วัน ถึงวันนี้ พวกภิกษุทั้งหลายที่ยังเป็นปุถุชน ได้ฟังแล้วก็โหม่นสเคราะห์าโคกปริเทวนาการ ส่วนที่เป็นพระชีณาสพก็เกิดสังเวชสลดจิต

ในที่นั้น มีภิกษุรูปหนึ่ง บวชเมื่อภายหลังชื่อว่า สุภัททะ ลุกขึ้นกล่าวห้ามภิกษุว่า ท่านทั้งหลายอย่าร้องไห้ไปเลย บัดนี้เราสบายแล้ว เมื่อพระองค์อยู่ยอมจู้จี้ เบียดเบียนบังคับ ห้ามปรามพวกเราต่าง ๆ นานาว่า สิ่งนี้ควรสิ่งนี้ไม่ควร บัดนี้ พระองค์ปรินิพพานแล้วเราปรารถนาจะทำสิ่งใด ก็ทำได้ตามชอบใจ พระมหากัสสปเถระได้ฟังก็สลดใจยิ่งนักกว่าดูเถิดพระพุทธร่องค์ปรินิพพานเพียง ๗ วันเท่านั้นก็เกิดอลัชชิตคิดลามกถึงปานนี้ต่อไปเบื้องหน้าจะหาผู้คารวะในธรรมวินัยไม่ได้เราควรจะทำสังคายนาพระเถระทำไว้ในใจแล้วกล่าวปลอบประโลมภิกษุให้หายเศร้าโศกแล้วรีบเดินทางตรงไปมกุฏพันธเจดีย์

เตโชธาตุโพล่งขึ้นเอง

ครั้งถึงจึงทำจิรวรเวียงป่า ประคองอัญชลี กระทำประทักษิณจิตกาธาร ๓ รอบ เข้าสู่เบื้องยุคลบาท น้อมนมัสการพระยุคลบาท กราบขอขมาโทษต่อองค์สมเด็จพระผู้มีพระภาค เมื่อพระมหาเถระพร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์กราบนมัสการเสร็จเรียบร้อยแล้ว เตโชธาตุก็บันดาล

เกิดขึ้นเอง ด้วยอำนาจของเทวดา พระเพลิงได้ลูกพวยพุ่งเผาพระสรีระ พร้อมทั้งคู่ผ้า ๕๐๐ ชิ้น กับทั้งหีบทอง แต่ยังมีสิ่งที่พระเพลิงมิได้เผาให้ย่อยยับ ด้วยอำนาจพุทธอริชฐาน คือ

๑ ผ้าห่มหุ้มพระบรมศพชั้นใน ๑ ผืน ชั้นนอก ๑ ผืน

๒ พระเขี้ยวแก้วทั้ง ๔

๓ พระรากลขวัญทั้ง ๒

๔ พระอุณหิส ๑ รวมเป็นพระบรมธาตุ ๗ องค์นี้ ยังคงอยู่เป็นปกติดีไม่กระจัดกระจาย

แจกพระบรมสารีริกธาตุ

ครั้นเสร็จการถวายพระเพลิงแล้ว มัลลกษัตริย์ทั้งหลายได้นำภาตทองซึ่งเติมไปด้วย สุนทรวาริมาโสรสสรลงที่จิตกาธารแล้วเก็บพระบรมสารีริกธาตุใส่ไว้ในพระหีบทองน้อย อัญเชิญขึ้นประดิษฐานไว้ ณ เบื้องบนรัตนบัลลังก์ภายใต้เศวตฉัตร ณ พระโรงราชสันฐาคาร ทั้งภายในภายนอกพระนคร และจัดให้มีการสมโภชบูชาด้วยดุริยางค์ดนตรีฟ้อนรำ ขับร้อง ทั้งกีฬา นักชตรนานาประการอย่างมโหฬารตลอด ๗ วัน

ครั้งนั้น พระเจ้าอชาตศัตรู ผู้ครองนครราชคฤห์ ๑ พระเจ้าลิฉฉวีแห่งเวสาลี ๑ พระมหานาม ราชากแห่งกบิลพัสดุ์ ๑ พระเจ้ากุสิยราช แห่งอัลลกะปนคร ๑ พระเจ้าโกลิยะ แห่งรามคาม ๑ พระเจ้ามัลลราช แห่งปาวานคร ๑ พระมหาพราหมณ์ แห่งเวณฐทีปนคร ๑ รวมเป็น ๗ ด้วยกัน ได้แต่งราชทูตและกองทัพไปขอส่วนแบ่งพระสารีริกธาตุ เพื่อมาบรรจุไว้ บูชาที่พระนครแห่งตน มัลลกษัตริย์แห่งกุสินาราไม่ยอมให้กองทัพทั้ง ๗ พระนครก็ประชิด ตัดเมืองกุสินารา

ฝ่ายโทณพราหมณ์ผู้บัณฑิตเป็นอาจารย์สอนไตรเพทแก่กษัตริย์ทั้งหลาย เห็นเหตุการณ์ เช่นนั้นจึงได้เกลี้ยกล่อมกษัตริย์ทั้งหลายเลิกการประหัตประหารกัน เพราะพระบรมสารีริกธาตุ เป็นต้นเหตุ ขอให้มีความสามัคคีกัน ขอให้ทุกพระองค์มีส่วนได้พระบรมสารีริกธาตุ อัญเชิญ ไปสักการะทั่วกัน ขอพระบรมสารีริกธาตุแพร่ออกไปยังพระนครต่าง ๆ เพื่อเป็นที่สักการบูชา เคารพของมหาชนทั่วไปเกิด

กษัตริย์ทั้งหลายได้สดับคำแห่งพราหมณ์ ก็พอพระทัย จึงพร้อมกันขอให้โทณพราหมณ์ เป็นผู้แบ่งปันพระบรมสารีริกธาตุ พราหมณ์ได้สดับคำยินยอมเช่นนั้น ก็ให้เปิดประตูเมือง เชิญเสด็จกษัตริย์และเจ้านครทุกพระองค์เข้าภายในเมืองและให้เปิดพระหีบทองน้อย กษัตริย์

ทุกพระองค์นมีสการพระบรมสารีริกธาตุ เมื่อพวกกษัตริย์เหล่านั้นมีวโศกเศร้ายันทนอยู่ จึงได้หยาบพระเขี้ยวแก้วข้างขวาเบื่องบนซ่อนไว้ในมวยผมแล้วจัดการตวงพระบรมสารีริกธาตุด้วยทะนานทอง ถวายกษัตริย์ ๗ พระนคร ได้พระนครละ ๒ ทะนานเท่า ๆ กันพอดี

พระเขี้ยวแก้วประดิษฐานอยู่ทั่วโลก

ขณะที่โทณพราหมณ์กำลังตวงพระบรมสารีริกธาตุอยู่นั้น ท้าวสักกเทวราชทราบด้วยทิพยจักขุว่า โทณพราหมณ์ลอบหยาบพระเขี้ยวแก้วซ่อนไว้ในมวยผม ทรงดำริว่า กำลังโทณพราหมณ์ไม่สามารถจะทำที่สักการบูชาพระเขี้ยวแก้วให้สมพระเกียรติอันสูงได้ สมควรจะไปประดิษฐานบูชาพระเขี้ยวแก้วให้สมพระเกียรติสมควรเอาไปประดิษฐานไว้ยังทั่วโลกให้เทวดาและพรหมทั้งหลายบูชาเถิด ครั้นดำริแล้วก็แฝงพระกายลงมาหยาบเอาพระเขี้ยวแก้วเชิญลงพระโกศทองน้อย อัญเชิญไปบรรจุไว้ที่จุฬามณี ณ ดาวดึงส์พิภพ

ฝ่ายโทณพราหมณ์ เมื่อแบ่งปันพระสารีริกธาตุเสร็จแล้วค้นหาพระเขี้ยวแก้วที่มวยผมไม่พบก็เสียใจจะถามหาใครก็ได้ก็จะเสื่อมเสียเกียรติของตน จึงกล่าวขอทะนานทองที่ตวงพระบรมสารีริกธาตุแก่กษัตริย์ทั้งปวงแล้วนำไปสร้างพระสถูปเจดีย์บรรจุไว้เพื่อสักการบูชาของตนต่อไป

ภายหลังกษัตริย์แห่งโมรียนครได้ทราบข่าว จึงได้ส่งทูตและกองทัพมาทูลขอส่วนแบ่งพระบรมสารีริกธาตุ กษัตริย์กุสินาราจึงแจ้งให้ทราบว่า แบ่งกันไปหมดแล้วยังอยู่แต่พระอังคาร ดังนั้น ทูตโมรียนครจึงได้อัญเชิญพระอังคารกลับไปสร้างสถูปบรรจุไว้เพื่อสักการบูชายังพระนครของตน

อันตรายาน ๕

แท้จริงอันตรายานมี ๕ ประการ คือ ๑ ปริยัตติอันตรายาน การเสื่อมสูญแห่งพระปริยัตติ ๒ ปฏิปัตติอันตรายาน การเสื่อมสูญแห่งการปฏิบัติ ๓ ปฏิเวธอันตรายาน การเสื่อมสูญแห่งการตรัสรู้มรรคและผล ๔ ลิงคอันตรายาน การเสื่อมสูญแห่งสมณเพศ ๕ ธาตุอันตรายาน การเสื่อมสูญแห่งพระบรมธาตุ ในบรรดาอันตรายาน ๕ นั้น ปริยัตติอันตรายานก่อน ต่อไปปฏิบัติอันตรายานเมื่อการปฏิบัติไม่มี การบรรลุธรรมก็ไม่มี เมื่อการบรรลุธรรมไม่มี ต่อนาน ๆ ไป เพศสมณะก็ผันแปรและในการสิ้นสุดแห่งพุทธศาสนา พระบรมสารีริกธาตุก็อันตรายานไปจากโลก

ลำดับพรรษายุกาล

จำเดิมแต่พระผู้มีพระภาคตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว คำนวนพระชนมายุ
กาลได้ ๓ พระวัสสาแล้ว ก็เริ่มบำเพ็ญพรตประโยชน์โปรดเวไนยสัตว์ ดังนี้

พรรษาที่ ๑ เสด็จจำพรรษาที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เมืองพาราณสี

พรรษาที่ ๒,๓,๔ เสด็จจำพรรษาที่พระเวฬุวันมหาวิหาร ณ กรุงราชคฤห์

พรรษาที่ ๕ เสด็จจำพรรษาที่กุฎาคารศาลา ป่ามหาวัน ใกล้เมืองเวสาลี

พรรษาที่ ๖ เสด็จจำพรรษาที่มกุฏบรรพต ทรงทรมานอสูร เทวดาและมนุษย์

พรรษาที่ ๗ เสด็จจำพรรษาที่ปณทุกัมพลศิลาอาสน์ภายใต้ร่มไม้ปาริชาติดาวดึงส์พิภพ

พรรษาที่ ๘ เสด็จจำพรรษาที่เภสกลาวน ป่าไม้สี่เสียดใกล้กรุงสูงสูมารคีรีภคครัฐ

พรรษาที่ ๙ เสด็จจำพรรษาที่ปาลีไลยวัน อาศัยข้างชื่อปาลีไลยหัตถิทำวัตรปฏิบัติ

พรรษาที่ ๑๐ เสด็จจำพรรษาที่บ้านนาลายพราหมณ์

พรรษาที่ ๑๑ เสด็จจำพรรษาที่ภายใต้ร่มไม้ปุจิมณฑพฤกษ์ไม้สะเดาใกล้เมืองเวรัญชา

พรรษาที่ ๑๒ เสด็จจำพรรษาที่ปาลียบรรพต

พรรษาที่ ๑๓ เสด็จจำพรรษาที่พระเชตวันมหาวิหาร ณ พระนครสาวัตถี

พรรษาที่ ๑๔ เสด็จจำพรรษาที่นิโครธารามมหาวิหาร ใกล้กรุงกบิลพัสดุ์

พรรษาที่ ๑๕ เสด็จจำพรรษาที่อัคคาฬเจดีย์ ใกล้เมืองอาฬวีและทรมานอาฬวกยักษ์

พรรษาที่ ๑๖,๑๗,๑๘ เสด็จจำพรรษาที่เวฬุวันมหาวิหาร

พรรษาที่ ๑๙ ถึง ๔๔ เสด็จจำพรรษาที่พระเชตวันมหาวิหารและบุพพาราม สลับกันคือทรง

จำพรรษาที่เชตวัน อนาคตปิณฑิกเศรษฐีสร้างถวาย ๑๙ พรรษา ที่บุพพาราม นางวิสาขาสร้าง

ถวาย ๖ พรรษา ครั้นในพรรษาที่ ๔๕ ซึ่งเป็นพรรษาสุดท้ายทรงจำพรรษา ณ บ้านเวฬุคาม

ใกล้พระนคร เวสาลีภายในพรรษาทรงประชวรอาพาธหนักครั้งหนึ่ง ทรงเยียวยาบำบัดให้

ระงับไปด้วยโอสถคือสมบัตินั้นออกพรรษาแล้วได้รับสั่งแก่พระสารีบุตรว่าไม่ช้าแล้วตถาคต

จะปรินิพพานสารีบุตรตถาคตจะไปพระนครสาวัตถีพระเถระรับแล้วออกมาสั่งพระสาวกให้

เตรียมการตามเสด็จพระพุทธรองค์พร้อมด้วยพระสงฆ์สาวกเสด็จประทับ ณ พระเชตวันมหาวิหาร

ปริเฉทที่ ๑๒ ภิกษุณี

พระนางมหาปชาบดีโคตมี ปฐมสาวิกา

ครั้งหนึ่ง เมื่อพระศาสดาเสด็จอยู่ที่นิโครธาราม แขวงกรุงกบิลพัสดุ์ พระนางมหาปชาบดีโคตมีซึ่งเป็นพระน้านาง เมื่อพระเจ้าสุทโธทนะเสด็จทิวังคตแล้ว เข้าไปเฝ้าพระศาสดาทูลขออนุญาตให้ผู้หญิงได้บวชในพระธรรมวินัยนี้ พระศาสดา ไม่ทรงอนุญาต พระนางเจ้าทูลอ้อนวอนหลายครั้งก็ไม่ทรงอนุญาต พระนางเจ้าเสียพระหฤทัยทรงกันแสงเสด็จกลับไป ครั้นพระศาสดาเสด็จจากกรุงกบิลพัสดุ์ ถึงเมืองเวสาลีประทับอยู่ที่ป่ามทวัน ณ พระตำหนักมียอด ฝ่ายพระนางมหาปชาบดีโคตมี มีพระกมลสันดานยินดีในการบรรพชา จึงปลงพระเกศานุ่มน่อมผ้ากาสาวพัสดุ์ พร้อมกับนางกษัตริย์ศากยวงศ์เป็นจำนวนมากเสด็จบทธจรตามพระโลกนารถถึงเมืองเวสาลี เสด็จสู่กุฎาคารศาลापามทวัน มีพระบาทบอบช้ำ พระวรกายหมองคล้ำไปด้วยธุลี มีพระชลนัยน์นองเนตรเสด็จไปยืนทรงกันแสงอยู่ที่ซุ้มพระทวารพระอาณนทได้เห็นแล้ว ถามทราบความว่า พระนางทรงกันแสงเพราะเสียพระหฤทัยเหตุพระศาสดาไม่ทรงอนุญาตให้ผู้หญิงบวชในพระธรรมวินัย ท่านสั่งให้พระนางทรงรออยู่ ครู่หนึ่งกว่าท่านจะทูลขออนุญาตได้ แล้วเข้าไปเฝ้าพระศาสดาทูลเรื่องพระนางมหาปชาบดีโคตมีตัดพระเมาลีทรงผ้ากาสาวพัสดุ์ พร้อมด้วยนางสากิยานีเป็นอันมาก เสด็จมายืนทรงกันแสงอยู่ที่ซุ้มพระทวารพระตำหนักให้ทรงทราบแล้ว ทูลขอให้ทรงอนุญาตให้ผู้หญิงได้บวชในพระธรรมวินัยเป็นหลายครั้ง ในลำดับนั้น พระนางมหาปชาบดีโคตมีเสด็จไปสู่สำนักถวายนมัสการและกราบทูลว่า ข้าแต่ พระบรมศาสดา สตรีนี้จะบวชในพระพุทธานุสาสนาได้หรือไม่ประการใด จึงมีพุทธปฏิภาตรัสว่า เธอจงอย่าได้ชอบในบรรพชาเลย มาตุคามจะบวชไม่ควรถึงแม้พระนางจะกราบทูลถึง ๓ ครั้ง ก็ตรัสห้ามมิทรงอนุญาต พระน้านางทรงโทมนัสถวายอภิวาทเสด็จกลับไป

ครั้นออกพรรษาเสด็จไปสู่เมืองสาวัตถี พระศาสดาก็ไม่ทรงอนุญาต พระอาณนทก็คิดจะทูลขอโดยอุบายอย่างอื่น จึงทูลถามว่า พระองค์ผู้เจริญ ผู้หญิงถ้าได้บวชในพระธรรมวินัยแล้ว ควรจะทำมรรคผลให้แจ้งได้หรือไม่ ? ควร อาณนท ถ้าควร พระนางมหาปชาบดีโคตมี ซึ่งเป็นพระน้านางของพระองค์ ทรงมีอุปการะมากเมื่อพระชนนีของพระองค์สิ้นพระชนม์ได้เป็นผู้เลี้ยงและถวายนมมา ขอผู้หญิงพึงได้บวชในพระธรรมวินัยนี้เถิด อาณนท ถ้าพระนางมหาปชาบดีโคตมียอมรับครุธรรม ๘ ประการ จงเป็นอุปสัมปทาของนางเถิด ครุธรรม ๘ ประการนั้น คือ

ข้อที่ ๑ ภิกษุณีแม่บวชได้ ๑๐๐ ปี ต้องทำการกราบไหว้ ลูกต้อนรับ ประนมมือและทำการอันสมควรอื่นๆ แก่ภิกษุแม่บวชแล้วในวันนั้น

ข้อที่ ๒ ภิกษุณีอย่าพึงอยู่จำพรรษาในอาวาสที่ไม่มีภิกษุ

ข้อที่ ๓ ภิกษุณีต้องหวังธรรม ๒ ประการ คือ กามวันอุโบสถ ๑ เข้าไปฟังคำสอน ๑ จากภิกษุสงฆ์ ทุกกึ่งเดือน

ข้อที่ ๔ ภิกษุณีอยู่จำพรรษาแล้ว ต้องปวารณาในสงฆ์ ๒ ฝ่าย โดยสถานทั้ง ๓ คือ โดยได้เห็น โดยได้ยิน หรือโดยรังเกียจ

ข้อที่ ๕ ภิกษุณีต้องธรรมที่หนัก (อาบัติหนัก) แล้ว ต้องประพฤติมานัตในสงฆ์ ๒ ฝ่าย ปักข์หนึ่ง (๑๕ วัน)

ข้อที่ ๖ ภิกษุณีต้องแสวงหาอุปสัมปทาในสงฆ์ ๒ ฝ่าย เพื่อนางสิกขมานาผู้ศึกษาในธรรม ๖ ประการ (ตั้งแต่ปาณาติปาตา เวรมณี ถึง วิกาลโภชนา เวรมณี) ครบ ๒ ปีแล้ว

ข้อที่ ๗ ภิกษุณีอย่าพึงดำ อย่ายังเมินเฉยต่อภิกษุ ด้วยอาการอย่างใดอย่างหนึ่ง

ข้อที่ ๘ ตั้งแต่วันนี้ไปห้ามไม่ให้ภิกษุณีว่ากล่าวภิกษุ ให้ภิกษุว่ากล่าวภิกษุณีได้ฝ่ายเดียว

ครุธรรม ๘ ประการนี้ ภิกษุณีพึงสักการะเคารพนับถือบูชา ไม่ก้าวล่วงจนตลอดชีวิต ถ้าพระนางมหาปชาบดีโคตมี ยอมรับครุธรรม ๘ ประการนี้ จงเป็นอุปสัมปทาของนางเถิด

ทรงอนุญาตครุธรรมปฏิบัติทดอุปสัมปทา

พระอานนท์จำครุธรรม ๘ ประการนั้นได้แล้ว ไปบอกแก่พระนางตามรับสั่ง พระนางตรัสตอบว่า พระอานนท์ผู้เจริญ ข้าพเจ้ายอมรับครุธรรม ๘ ประการนี้ ปฏิบัติไม่ก้าวล่วงจนตลอดชีวิตด้วยความยินดี เปรียบเหมือนหญิงหรือชายที่ยังรุ่นสาวรุ่นหนุ่ม กำลังรักแต่งกายอาบน้ำสระเกล้าแล้ว ได้พวกดอกอุบล หรือพวงมะลิ พวงลำดวนแล้วจะพึงรับด้วยมือทั้ง ๒ แล้วตั้งไว้บนศีรษะด้วยความยินดีฉนั้น พระอานนท์ก็กลับมาทูลความที่พระนางยอมรับครุธรรม ๘ ประการนั้นแล้ว นับว่าเป็นอุปสัมบันของพระศาสดา

ทรงแสดงเหตุที่ไม่ยอมให้สตรีบวช

พระองค์ตรัสว่า อานนท์ ถ้าผู้หญิงจักไม่ได้บวชในพระธรรมวินัยนี้แล้ว พรหมจรรย์จักตั้งอยู่ได้นานเพราะผู้หญิงได้บวชแล้ว พรหมจรรย์จักไม่ตั้งอยู่นาน เหมือนตระกูลใด

ตระกูลหนึ่ง ที่มีผู้หญิงมาก ผู้ชายน้อย ตระกูลนั้นโจรกำจัดได้ง่าย อีกอย่างหนึ่ง เหมือนขยอก (ตัวเพี้ย) ที่ลงในนาข้าวสาลีที่บริบูรณ์และเพี้ยที่ลงในไร่อ้อย ทำให้ข้าวสาลีในนาและอ้อยในไร่เสียไปไม่ตั้งอยู่นานได้ เราบัญญัติครุธรรม ๘ ประการนี้ ไม่ให้ภิกษุณีก้าวล่วงตลอดชีวิตเสียก่อน เหมือนบุรุษกันทำนบแห่งสระใหญ่กั้นน้ำไม่ให้ไหลออกฉนั้น

ครั้งพระนางมหาปชาบดีโคตมี ได้เป็นภิกษุณี ด้วยยอมรับครุธรรม ๘ ประการนี้แล้ว เข้าไปเฝ้าพระศาสดา กราบทูลถามว่า ข้าพเจ้าจะปฏิบัติในนางสาิกยานีเหล่านี้ได้อย่างไร พระศาสดาทรงอาศัยเหตุนี้ ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาแล้ว ทรงอนุญาตให้อุปสมบทนางสาิกยานีเหล่านั้น นางภิกษุณีเหล่านั้น ได้อุปสมบทแต่ในภิกษุสงฆ์ฝ่ายเดียวก่อน เพราะภิกษุณียังมีไม่ครบคณะสงฆ์ ภายหลังเมื่อภิกษุณีมีครบคณะสงฆ์แล้ว ทรงอนุญาตให้ภิกษุณีสงฆ์ อุปสมบทหญิงที่ใครจะอุปสมบทเสียก่อนแล้ว จึงพาไปอุปสมบทในภิกษุสงฆ์อีกเที่ยวหนึ่ง ตามแบบครุธรรมข้อที่ ๖ นั้น และทรงอนุญาตให้ภิกษุณีบวชกุมารีที่มีอายุยังไม่ครบอุปสมบทเป็นสามเณรี สามเณรีนั้นเมื่อมีอายุจนอุปสมบทได้ ให้รับสิกขาสมมติแต่ภิกษุณีสงฆ์แล้วรักษาสิกขาบท ๖ ประการ ตั้งแต่เว้นปาณาติบาต จนถึงเว้นจากวิกาลโภชนาให้ครบ ๒ ปีก่อน จึงจะอุปสมบทได้ นางสามเณรีที่ได้รับสิกขาสมมติอย่างนี้ เรียกว่า สิกขมานา ในระหว่าง ๒ ปีนั้น ถ้าวล่วงสิกขาบท ๖ นั้น แต่อย่างใดอย่างหนึ่ง ต้องนับวันตั้งต้นไปใหม่ ส่วนสิกขาบทของสามเณรีอีก ๔ อย่างนั้น ก็ต้องรักษาเหมือนกัน แต่ไม่กวดขันเช่นสิกขาบท ๖ นั้นด้วยประการฉะนี้

พระนางพิมพาออกบวช

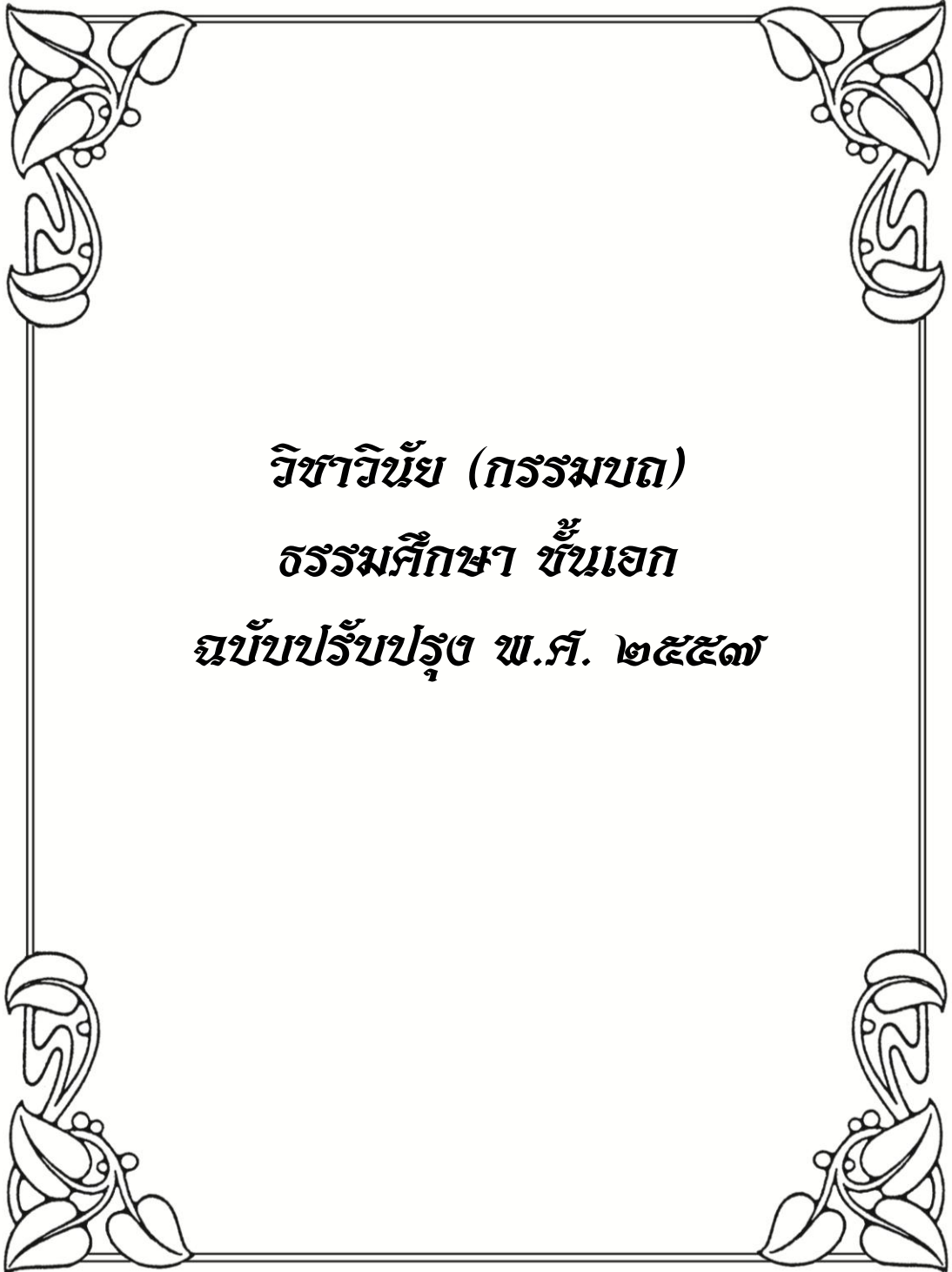
ในกรุงกบิลพัสดุ์ เมื่อพระนางมหาปชาบดีโคตมีทรงผนวชแล้วชนทั้งหลายมีอำมาตย์และบุโรหิตเป็นต้น ประชุมปรึกษาพร้อมใจกันยกพระมหานามโอรสของพระเจ้าอมิตทนะ ทำพิธีราชาภิเษกครอบครองราชสมบัติแห่งกรุงกบิลพัสดุ์สืบต่อไป ส่วนพระนางยโสธราทรงจินตนาว่า ราชสมบัติไม่แน่นอน เป็นมรดกแห่งพระสวามีของเรา เมื่อเราดำรงชีวิตอยู่ยังตกไปเป็นของผู้อื่น พระสวามีก็มีทรงอาลัยเสด็จออกบรรพชา จะมีประโยชน์อะไรแก่เราในเพศฆราวาส เราควรสละสมบัติแล้วบรรพชาโดยเสด็จพระภัสสดาในบัดนี้ จึงไปทูลลาพระมหานามราชาพร้อมด้วยนางสนมกำนัลประมาณ ๕๐๐ คน เสด็จไปพระเชตุวันมหาวิหาร เมืองสาวัตถี ถวายอัญชลีแล้วทูลขออุปสมบท พระพุทธองค์ก็ทรงประทานให้ด้วยครุธรรม ๘ ประการ พระนางเล่าเรียนกัมมัญฐาน ณ สำนักพระบรมศาสดา เจริญวิปัสสนากัมมบรรลุพระอรหัตผล

เป็นพระอริยบุคคลในพุทธศาสนา หญิงที่ได้ความเชื่อความเลื่อมใสออกบวชเป็นภิกษุณี
ได้บรรลุพระอรหัต มีจำนวน ๑๓ องค์ คือ

๑. นางมหาปชาบดีโคตมี	๒. นางเขมา
๓. นางอุปปลวณณา	๔. นางปฐาจารา
๕. นางธัมมทินนา	๖. นางนันทา
๗. นางโสณา	๘. นางพุกา
๙. นางภัททา กุณฑลเกสา	
๑๐. นางภัททาปีลานี (ที่ออกบวชพร้อมกับพระมหากัสสปะ)	
๑๑. นางภัททากัจจานา	๑๒. นางกิสาโคตมี
๑๓. นางสีกาลมาตา	

วิชาวิจัย (กรรมเขต)
ธรรมศึกษา ชั้นเอก
ฉบับปรับปรุง พ.ศ. ๒๕๕๗

วิชาวินัย ธรรมศึกษา ชั้นเอก

กรรมบถ

ความหมายของกรรมบถ

กรรมบถ แยกเป็น ๒ ศัพท์ คือ “กรรม” และ “บถ” ศัพท์ว่า **กรรม** แปลว่า การกระทำ ซึ่งการกระทำที่จะได้ชื่อว่าเป็นกรรมจะต้องประกอบด้วยเจตนา คือความตั้งใจ หรือความตั้งใจที่จะกระทำ ดังพระพุทธพจน์ว่า “เจตนาหิ ภิกขเว กम्मํ วทามิ” แปลว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวเจตนาว่าเป็นกรรม ซึ่งคำว่ากรรมนี้ เป็นคำกลางๆ ยังไม่ได้ บ่งชี้ว่าเป็นกรรมดี หรือกรรมชั่ว ถ้าเป็นกรรมดี เรียกว่า กุศลกรรม ถ้าเป็นกรรมชั่ว เรียกว่า อกุศลกรรม ส่วนศัพท์ว่า **บถ** แปลว่า ทาง ที่ก่อให้เกิดการกระทำ มี ๓ ทาง คือ ทางกาย ทาง วาจา และทางใจ ซึ่งเป็นเหตุนำไปสู่สุคติหรือทุคติ เมื่อรวม ๒ ศัพท์เข้าด้วยกันเป็น **กรรมบถ** หมายถึง ทางของการกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา อันจะเป็นเหตุนำไปสู่ทุคติ เรียกว่า อกุศลกรรมบถ หรือนำไปสู่สุคติ เรียกว่า กุศลกรรมบถ

พระพุทธศาสนา เป็นกรรมวาที สอนเรื่องกรรมเป็นหลักสำคัญ ดังปรากฏในหลัก ศรัทธาหรือหลักความเชื่อ ๔ ประการ ดังนี้

๑. กัมมสัทธา คือ เชื่อกรรม เชื่อการกระทำ เชื่อกฎแห่งกรรม เชื่อว่ากรรมมี อยู่จริง คือ เชื่อว่าเมื่อกระทำอะไรโดยมีเจตนาคือมีความตั้งใจในการกระทำ ย่อมเป็นกรรม หมายถึงการกระทำไม่ว่างเปล่าจากผล คือผลจะสำเร็จได้ก็ด้วยการกระทำเท่านั้น มิใช่ ด้วยการอ้อนวอน เป็นต้น

๒. วิปากสัทธา คือ เชื่อวิปาก เชื่อผลของกรรม เชื่อว่าผลของกรรมมีจริง หมายถึง เชื่อว่ากรรมที่ทำแล้วต้องมีผล และผลต้องมีเหตุ ผลดีเกิดจากกรรมดี ผลชั่วเกิดจากกรรมชั่ว

๓. กัมมัสสกตาสัทธา คือ เชื่อความที่สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของของตน เชื่อว่าแต่ละคนเป็นเจ้าของแห่งกรรมที่จะต้องรับผิดชอบ

๔. ตถาคตโพธิสัทธา คือ เชื่อความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าว่า พระองค์เป็นผู้ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง ทรงเป็นพระสัมมาสัมพุทธะ ทรงมีพระคุณทั้ง ๙ ประการ ตรัสพระธรรมวินัยไว้ด้วยดี ทรงเป็นผู้นำทางที่แสดงให้เห็นว่ามนุษย์ทุกคนหากฝึกตนตามพระธรรมวินัยที่ตรัสไว้ดีแล้ว ก็สามารถเข้าถึงภูมิธรรมสูงสุด เป็นผู้บริสุทธิ์หลุดพ้นได้ ดังที่พระองค์ได้ทรงบำเพ็ญไว้เป็นแบบอย่าง

ความสำคัญของกรรมบถ

กรรมบถนี้ มีความสำคัญต่อการดำเนินชีวิตของมนุษย์ หากมนุษย์ดำเนินตามทางอกุศลกรรมบถ ก็จะได้เสวยผลวิบากอันเป็นทุกข์ กล่าวคือนำไปสู่อบายภูมิ หากดำเนินตามทางกุศลกรรมบถ ก็จะได้เสวยผลวิบากอันเป็นสุข กล่าวคือสุคติภูมิ เนื่องจากอกุศลกรรมบถและกุศลกรรมบถนี้ให้ผลต่างกัน ดังพระบาลีว่า

น หิ ธมฺโม อธมฺโม จ

อุโภ สมวิปากิโน

อธมฺโม นิรยํ เนติ

ธมฺโม ปาเปติ สุคติ.

สภาพทั้ง ๒ คือ ธรรม กับ อธรรม มีวิบากไม่เสมอกัน คือมีวิบากต่างกัน

อธรรมนำสัตว์ไปสู่นรก ธรรมนำสัตว์ให้ถึงสุคติ

ธมฺมญฺจเร สุจริตํ

น ตํ ทุจฺจริตํ จเร

ธมฺมจาริ สุขํ เสติ

อิมสฺมิ โลเก ปรมฺหิ จ.

บุคคลพึงประพฤติธรรมให้สุจริต ไม่พึงประพฤติธรรมให้ทุจริต

ผู้ประพฤติธรรมย่อมอยู่เป็นสุข ทั้งในโลกนี้และโลกหน้า

ยาทิสํ วปะเต พิชํ

ตาทิสํ ลปะเต ผลํ

กฤษณการิ กฤษณํ

ปาปการิ จ ปาปกํ.

บุคคลหว่านพืชเช่นใด ย่อมได้รับผลเช่นนั้น ผู้กระทำความดี

ย่อมได้รับผลดี ส่วนผู้กระทำความชั่ว ย่อมได้รับผลชั่ว

พระบาลีที่ยกมาเป็นตัวอย่างนี้ แสดงให้เห็นถึงอกุศลกรรมและกุศลกรรมว่ามีผลวิบากต่างกัน บุคคลผู้ประกอบอกุศลกรรมย่อมได้รับผลวิบากเป็นทุกข์ ดังเรื่องสังกฐิภูฏเปอต บุคคลผู้ประกอบกุศลกรรมย่อมได้รับผลวิบากเป็นสุข ดังเรื่องลาชเทวธิดา เป็นต้น

เรื่อง ภัฏฐิฎฎเปรต

อดีตกาล ในกรุงพาราณสี บุรุษเปลี่ยนคนหนึ่งมีความชำนาญในศิลปะการติดก้อนกรวด สามารถติดก้อนกรวดใส่ไปไม้ทำเป็นรูปสัตว์ต่างๆได้ บุรุษเปลี่ยนนั้นชอบมานั่งใต้ต้นไทร้อยใกล้ ประตูพระนครเป็นประจำ พวกเด็กชาวบ้านพากันมาทำให้บุรุษเปลี่ยนติดก้อนกรวดไปเจาะไปไทร ทำเป็นรูปช้าง รูปม้า เป็นต้น บุรุษเปลี่ยนก็ทำตามความต้องการของพวกเขาเด็กๆ พวกเด็กๆ ก็ตอบแทนด้วยของกินและของขบเคี้ยว เป็นต้น อยู่มาวันหนึ่งพระราชาสด็จไปสู่พระราชอุทยานเสด็จไปถึงสถานที่นั้น พวกเด็กๆ ได้นำบุรุษเปลี่ยนไปหลบไว้ในระหว่างย่านไทรแล้วพากันหนีไป เมื่อพระราชาสด็จเข้าไปสู่โคนต้นไม้ในเวลาเที่ยงตรง เงาของช่องส่องต้องพระสรีระ พระองค์ ฉงนพระทัย ทรงตรววจดูด้านบน ได้ทอดพระเนตรเห็นรูปช้างรูปม้าเป็นต้นที่ไปไม้ทั้งหลาย จึงตรัสถามว่า ใครทำไว้ ทรงทราบว่าเป็นบุรุษเปลี่ยนทำไว้ จึงรับสั่งให้นำบุรุษเปลี่ยนนั้นมา ฝ่าแล้วตรัสว่า “บุโรหิตของเราปากกล้านัก เมื่อเราพูดเพียงนิดหน่อย ก็พูดมากเกินไป ย่อมเบียดเบียนเรา เจ้าสามารถตีตมุลแพะประมาณเท่านั้นเข้าไปในปากของบุโรหิตนั้นได้หรือไม่ บุรุษเปลี่ยนกราบทูลว่า “ได้พระเจ้าข้า ขอพระองค์จงให้คนนำมุลแพะมาแล้วประทับนั่งภายในม่านกับบุโรหิต ข้าพระองค์จักทำตามพระประสงค์”

พระราชาสได้ทรงรับสั่งให้ทำอย่างนั้นแล้ว บุรุษเปลี่ยนให้เจาะช่องไว้ที่ม่าน เมื่อบุโรหิตพูดกับพระราชาส พ้ออ้าปาก ก็ตีตมุลแพะไปที่ละก้อนๆ บุโรหิตกลืนมุลแพะที่เข้าปากแล้วๆ ก็พูดต่อ เมื่อมุลแพะหมด บุรุษเปลี่ยนจึงสั่งม่าน พระราชาสทรงทราบ จึงตรัสกับบุโรหิตว่า “อาจารย์ เราพูดกับท่านจำคำพูดไม่ได้เลย ท่านแม็กกลืนกินมุลแพะประมาณเท่านั้นแล้ว ก็ยังไม่หยุดพูด เพราะท่านพูดมากเกินไป” พราหมณ์ได้เป็นผู้แก้แค้น ตั้งแต่นั้นมา ก็ไม่กล้าอ้าปากเจรจากับพระราชาสอีก พระราชาสรับสั่งให้เรียกบุรุษเปลี่ยนมาแล้วตรัสว่า “เราได้รับความสุขก็เพราะเจ้า” ทรงพอพระทัย จึงพระราชทานวัตถุสิ่งของให้จำนวนมาก พร้อมทั้งได้พระราชทานบ้านส่วย ๔ ตำบลซึ่งตั้งอยู่ในทิศทั้ง ๔ ของพระนคร แก่บุรุษเปลี่ยน

ครั้งนั้น บุรุษคนหนึ่ง เห็นบุรุษเปลี่ยนได้สมบัติเช่นนั้น จึงคิดว่า ตนก็ควรจะเรียนศิลปะนี้ไว้ จึงเข้าไปหาบุรุษเปลี่ยนไหว้แล้วอ้อนวอนขอให้บุรุษเปลี่ยนสอนศิลปะติดกรวดให้ แต่บุรุษเปลี่ยนได้ปฏิเสธ เขาจึงพยายามทำให้บุรุษเปลี่ยนยินดีและพอใจด้วยการนวดมีอนวดเท้า เป็นต้นอยู่เป็นเวลานาน และอ้อนวอนอยู่บ่อยๆ บุรุษเปลี่ยนคิดว่า คนผู้นี้มีอุปการะแก่เรามาก ในที่สุดก็ขัดไม่ได้ จึงทำการสอนศิลปะติดกรวดให้กับเขา จนประสบความสำเร็จในศิลปะ

บอกบุรุษนั้นว่า ผู้ฆ่าแม่โคจะถูกปรับสินไหม ๑๐๐ กหาปณะ ผู้ฆ่ามนุษย์จะถูกปรับสินไหม ๑,๐๐๐ กหาปณะ ท่านพร้อมทั้งบุตรและภรรยาไม่อาจจะปลดเปลื้องสินไหมนั้นได้ จงอย่าได้ กระทำ เมื่อท่านทำร้ายบุคคลใดที่ไม่ต้องเสียสินไหมก็จงตรวจดู หาบุคคลที่ไม่มีมารดาบิดา ทดลองศีลปะเถิด บุรุษนั้นรับคำแล้วเอาก่อนกรวดใส่พกเที่ยวเลือกดูสัตว์บุคคลเพื่อจะทดลอง ศีลปะ ก็พบแต่สัตว์และบุคคลที่ไม่สามารถจะใช้ทดลองศีลปะได้

สมัยนั้น พระปัจเจกพุทธเจ้า ชื่อว่าสุเนตตะ อาศัยพระนคร พักอยู่ในบรรณศาลา บุรุษนั้นเห็นพระปัจเจกพุทธเจ้าเข้าไปบิณฑบาตยืนอยู่ระหว่างประตูพระนครจึงคิดว่า “พระปัจเจกพุทธเจ้านี้ ไม่มีมารดาบิดา เมื่อเราตีผู้นี้ ไม่ต้องเสียสินไหม เราจักตีพระปัจเจกพุทธเจ้านี้ทดลองศีลปะ” จึงตีต่อก่อนกรวดไปที่ช่องหูขวาของพระปัจเจกพุทธเจ้า ก่อนกรวดเข้าไปทางช่องหูขวาทะลุช่องหูซ้าย พระปัจเจกพุทธเจ้าเกิดทุกขเวทนากลับ ไม่สามารถ บิณฑบาตต่อไปได้ จึงเหาะไปสู่บรรณศาลา ปรีนิพพานแล้ว

ชนทั้งหลาย เมื่อพระปัจเจกพุทธเจ้าไม่มาบิณฑบาต ก็คิดว่าความไม่ผาสุกจะมีแก่ พระปัจเจกพุทธเจ้า จึงพากันไปที่บรรณศาลา เห็นพระปัจเจกพุทธเจ้าปรีนิพพานแล้ว ก็พากันเสียใจ ร้องไห้คร่ำครวญ บุรุษนั้น เห็นมหาชนพากันไปที่บรรณศาลาก็ไปด้วย จำพระปัจเจกพุทธเจ้าได้ จึงกล่าวว่า “พระปัจเจกพุทธเจ้าองค์นี้ เข้าไปบิณฑบาตพบกับเราที่ระหว่างประตู เราจึงทดลองศีลปะตีต่อก่อนกรวดประหารพระปัจเจกพุทธเจ้านี้” ชนทั้งหลายจึงบอกให้ช่วยกันจับบุรุษนั้นแล้วทุบตีให้สิ้นชีวิตในที่นั้นเอง บุรุษนั้น ได้ไปเกิดในอเวจีมหานรก ถูกไฟนรกเผาไหม้อยู่เป็นเวลาช้านาน จนแผ่นดินใหญ่นี้หนาขึ้นโยชน์หนึ่ง ด้วยผลกรรมที่เหลือ ได้บังเกิดเป็นสัญจัญญเปรตที่ยอดภูเขาคิฆณภู มีอรรถภาพประมาณ ๓ คาจุด ค้อนเหล็ก ๖ หมื่น อันไฟติดลุกโพลงแล้วตกไปทำลายกระหม่อมของเปรตนั้นแล้ว ศีรษะที่แตกแล้วๆ ย่อมตั้งขึ้นอีก ได้รับทุกข์ทรมานแสนสาหัสอยู่อย่างนั้น เป็นเวลานาน

เรื่อง ลาชเทพธิดา

ความพิสดารว่า ท่านพระมหากัสสปะ อยู่ในปิณฑลิกูหา เข้าฌานแล้วออกในวันที่ ๗ ตรวจดูที่เที่ยวไปเพื่อภิกษาด้วยทิพยจักขุ เห็นหญิงรักษานาข้าวสาละคนหนึ่ง เต็ดรวงข้าวสาละ ทำข้าวตอกอยู่ พิจารณาเห็นว่า เป็นหญิงมีศรัทธา สามารถทำการสงเคราะห์แก่ท่านได้ จึงครองจีวรธ้อบาตรไปยืนอยู่ที่ใกล้นาข้าวสาละ นางกุลธิดาเห็นพระเถระ ก็มีจิตเลื่อมใส มีสรีระ

ชาวชานด้วยปีติ ๕ อย่าง ได้กล่าวนิมนต์พระเถระ ถือข้าวตอกใส่ลงในบาตรแล้วไหว้ด้วยเบญจางคประดิษฐ์ กระทบความปรารถนาว่า “ท่านเจ้าข้า ขอดิฉันพึงเป็นผู้มีส่วนแห่งธรรมที่ท่านเห็นแล้ว” พระเถระได้ทำการอนุโมทนาว่า “ความปรารถนาอย่างนั้น จงสำเร็จ” ฝ่ายนางกุลธิดา ไหว้พระเถระแล้วพลางนึกถึงทานที่ตนถวาย เดินกลับไป ถูกภูพิชกัตลัมลงเสียชีวิตที่คันทนา ไปเกิดในวิมานทองประมาณ ๓๐ โยชน์ ในภพดาวดึงส์ มีอัฐภาพประมาณ ๓ คาพูด ประดับเครื่องอลังการทุกอย่าง เหมือนหลับแล้วตื่นขึ้น

นางนุ่งผ้าทิพย์ประมาณ ๑๒ ศอกผืนหนึ่ง ห่มผืนหนึ่ง แวดล้อมด้วยนางอัปสรหนึ่งพันนาง เพื่อประกาศบุรพกรรม จึงยืนอยู่ที่ประตูวิมานอันประดับด้วยชั้นทองคำเต็มด้วยข้าวตอกทองคำห้อยระย้าอยู่ ตรวจดูสมบัติของตน ใคร่ครวญด้วยทิพยจักขุ ได้ทราบสมบัติที่ได้นั้นเพราะผลแห่งการถวายข้าวตอกแก่พระมหากัสสปเถระ จึงคิดว่า “เราได้สมบัติเช่นนี้ เพราะกุศลกรรมเพียงเล็กน้อย จึงไม่ควรประมาท จักทำวัตรปฏิบัติแก่พระเถระ ทำสมบัตินี้ให้ถาวร” จึงถือน้ำกวาดและกระเช้าสำหรับเทขยะไปกวาดบริเวณโดยรอบที่พักของพระเถระ ตั้งน้ำฉันทน้ำใช้ไว้แต่เช้าตรู่

พระเถระเห็นแล้วเข้าใจว่าเป็นวัตรที่ภิกษุหรือสามเณรทำได้ แม้ในวันที่ ๒ นางก็ได้ทำอย่างนั้น พระเถระก็เข้าใจเช่นนั้นเหมือนเดิม แต่ในวันที่ ๓ พระเถระได้ยินเสียงไม้กวาดและเห็นแสงสว่างจากสรีระฉายเข้าไปทางช่องลูกตาล จึงเปิดประตูออกมาถามว่า “ใครกวาดอยู่” นางตอบว่า “ดิฉันเป็นผู้อุปัฏฐายิกาของท่าน ชื่อว่าลาชเทพธิดา”

พระเถระบอกว่า อุปัฏฐายิกาของเราชื่อนี้ไม่มี นางจึงเรียนความเป็นมาให้พระเถระทราบ

พระเถระกล่าวว่า เธอจงเลิกไปเสีย วัตรที่เธอทำแล้วก็ถือว่าได้ทำแล้ว ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป เธออย่ามาที่นี่อีก

นางเทพธิดา กล่าวอ้อนวอนหลายครั้งว่า ขอให้ตนได้ทำวัตรแก่พระเถระ เพื่อทำสมบัติที่ได้แล้วให้มั่นคง แต่พระเถระก็ปฏิเสธ ขอให้นางไปเสีย ไม่ให้มาทำอย่างนั้นอีก นางเทพธิดาไม่อาจดำรงอยู่ในที่นั้นได้ จึงเหาะขึ้นไปในอากาศ ประคองอัญชลี ยืนร้องไห้คร่ำครวญอยู่ในอากาศ

พระพุทธเจ้า ประทับนั่งอยู่ในพระคันธกุฎี ทรงสดับเสียงนางเทพธิดานั้นร้องให้ ทรงแผ่พระรัศมีดูจประทับนั่งตรัสอยู่เบื้องหน้าของนางเทพธิดาตรัสว่า “เทพธิดา การทำความสังวร เป็นภาระของกัศสปะผู้บุตรของเรา แต่การกำหนดว่าสิ่งใดเป็นประโยชน์แล้วมุ่งกระทำ แต่บุญนั้น เป็นภาระของผู้มีความต้องการด้วยบุญทั้งหลาย เพราะการทำบุญเป็นเหตุให้เกิดสุขอย่างเดียวกันในโลกนี้ทั้งในโลกหน้า”

การให้ผลของกรรม

กฎแห่งกรรมได้กำหนดไว้อย่างชัดเจนว่า “ผู้ทำดี ย่อมได้รับผลดี ผู้ทำชั่ว ย่อมได้รับผลชั่ว” ส่วนผลแห่งกรรมที่จะได้รับนั้น กำหนดไว้ในกรรม ๑๒ แบ่งเป็น ๓ กลุ่ม คือ กลุ่มที่ให้ผลตามกาลเวลา กลุ่มที่ให้ผลตามหน้าที่ และกลุ่มที่ให้ผลหนักเบา ดังนี้

กลุ่มที่ ๑ กรรมที่ให้ผลตามกาลเวลามี ๔ อย่าง คือ

๑. ทิฏฐธรรมเวทนียกรรม กรรมที่ให้ผลในปัจจุบัน

๒. อุปปัชชเวทนียกรรม กรรมที่ให้ผลในชาติหน้า

๓. อปราปรียเวทนียกรรม กรรมที่ให้ผลในชาติต่อๆ ไป

๔. อโหสิกรรม กรรมที่ให้ผลแล้ว กรรมที่เลิกแล้วต่อกัน เป็นอโหสิกรรมต่อกัน ซึ่งเป็นกรรมที่เล็กน้อย และเป็นกรรมที่ตามไม่ทัน เช่น ผู้ทำกรรมได้บรรลุมรรคผลนิพพานไปแล้ว

กลุ่มที่ ๒ กรรมที่ให้ผลตามหน้าที่ มี ๔ อย่าง คือ

๑. ชนกกรรม กรรมที่ทำหน้าที่ส่งให้ไปเกิด มนุษย์ สัตว์ที่เกิดมาแล้วว่ามีชนกกรรมด้วยกันทั้งนั้น ส่วนจะเป็นชนกกรรมฝ่ายกุศลหรืออกุศล ก็ขึ้นอยู่กับผู้กระทำ ถ้าเป็นฝ่ายกุศลก็ส่งผลให้เกิดมาดี ถ้าเป็นฝ่ายอกุศลก็ส่งผลให้เกิดมาไม่ดี

๒. อุปัตถัมภกกรรม กรรมสนับสนุน ถ้าเป็นอุปัตถัมภกกรรมฝ่ายดีก็จะสนับสนุนชนกกรรมฝ่ายดีให้ดียิ่งขึ้น ถ้าเป็นอุปัตถัมภกกรรมฝ่ายไม่ดี ก็จะสนับสนุนชนกกรรมฝ่ายไม่ดีให้เลวร้ายลงไปอีก

๓. อุปปีฬกกรรม กรรมบีบคั้น ถ้าเป็นอุปปีฬกกรรมฝ่ายชั่ว ก็จะบีบคั้นชนกกรรมและอุปัตถัมภกกรรมฝ่ายดี ให้แปรเปลี่ยนเป็นไม่ดี ถ้าเป็นอุปปีฬกกรรมฝ่ายดี ก็จะบีบคั้นชนกกรรมและอุปัตถัมภกกรรมฝ่ายไม่ดีให้กลับเป็นฝ่ายดี

๔. อุปฆาตกรรม กรรมตัดรอน ถ้าเป็นอุปฆาตกรรมฝ่ายไม่ดี ก็จะตัดรอนชนกรรมและอุปถัมภ์ภกกรรมฝ่ายดีให้เป็นฝ่ายไม่ดี เช่นเกิดมาในตระกูลสูง มียศศักดิ์ ทรัพย์สิน บริวาร แต่ภายหลัง กลับตกต่ำยากจน สิ้นยศ สิ้นตำแหน่ง หรือไม่ก็อายุสั้นพลันตายจากไป ไม่ได้ใช้ทรัพย์สินเงินทอง ถ้าเป็นอุปฆาตกรรมฝ่ายดี ก็จะตัดรอนชนกรรมและอุปถัมภ์ภกกรรมฝ่ายไม่ดีให้เป็นฝ่ายดีเช่น เกิดมาในตระกูลต่ำ ยากจน แต่กลับสร้างตนสร้างฐานะให้ร่ำรวยได้ หรือมีตำแหน่งยศศักดิ์สูงได้

กลุ่มที่ ๓ กรรมที่ให้ผลหนัก-เบา มี ๔ อย่าง คือ

๑. ครุกรรม กรรมหนัก จะให้ผลก่อนกรรมอื่น ถ้าเป็นครุกรรมฝ่ายอกุศล เช่น อนันตริยกรรม ก็จะให้ผลก่อนกรรมอื่น ถ้าเป็นครุกรรมฝ่ายกุศล เช่น ฌาน สมาบัติ ก็จะให้ผลก่อนกรรมอื่นเช่นกัน

๒. พหุกรรมหรืออาจิณกรรม กรรมที่ทำมากหรือกรรมที่ทำเป็นอาจิณ แม้กรรมนั้นจะไม่หนัก แต่เมื่อทำบ่อยๆ หรือทำเป็นประจำ ก็จะให้ผลรองมาจากครุกรรม กรณีที่ไม่มีครุกรรม พหุกรรมหรืออาจิณกรรมก็จะให้ผลก่อน

๓. อาสันนกรรม กรรมจวนเจียนหรือกรรมใกล้ตาย กรรมประเภทนี้ส่วนใหญ่จะเป็นมโนกรรม หรือเวลาใกล้จะตาย คิดถึงกรรมใดเป็นอารมณ์ กรรมนั้นก็ส่งผลให้ไปเกิดในภพใหม่ชาติใหม่ต่อไป คิดถึงกรรมดี ก็ไปเกิดในสุคติ ถ้าคิดถึงกรรมไม่ดี ก็จะไปเกิดในทุคติ

๔. กตัตตากรรม กรรมที่สักแต่ว่ากระทำหรือกรรมที่ทำด้วยเจตนาอ่อน กรรมประเภทนี้จะให้ผลทีหลังกรรมอื่น เมื่อกรรมอื่นไม่มีแล้ว กตัตตากรรมจึงจะให้ผล

จะเห็นได้ว่า บุคคลจะประสบความสำเร็จหรือความสุข ขึ้นอยู่กับผลแห่งกรรม คือ การกระทำ ไม่ได้ขึ้นอยู่กับโชคดีหรือโชคร้าย ไม่ได้ขึ้นอยู่กับอำนาจภายนอกหรืออำนาจดวงดาวใดๆ แท้ที่จริง ขึ้นอยู่กับผลกรรมที่ได้สั่งสมไว้ในอดีตชาติ ติดตามมาให้ผลในปัจจุบัน และการที่บุคคลได้รับความสุขหรือความทุกข์ในปัจจุบัน ก็ขึ้นอยู่กับกรรมในอดีตด้วย ต้องยอมรับการกระทำในวัน ในเดือน ในปี และในชาติที่ผ่านมาว่า เป็นสิ่งที่เราทำไว้เอง และสิ่งที่เราทำในปัจจุบัน ก็จะได้รับผลในอนาคต ตามกฎแห่งกรรม

คัมภีร์มัชฌิมนิกาย ได้กล่าวถึงกรรมจำแนกสัตว์ให้แตกต่างกัน ดังพระบาลีว่า “กมฺมํ สุตเต วิภชติ ยทิตฺถํ หีนปฺปณฺนิตตาย” แปลว่า “กรรมย่อมจำแนกสัตว์โลกให้แตกต่างกัน คือให้เลวทรามและประณีต” ในข้อนี้ มีเรื่องปรากฏอยู่ในคัมภีร์ชั้นอรรถกถาของคัมภีร์จุฬกัมมวิภังคสูตรว่า

สมัยที่พระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่นั้น ในเมืองสาวัตถี แคว้นโกศล มีพราหมณ์คนหนึ่ง ชื่อโตเทยยพราหมณ์ เป็นปุโรหิตของพระเจ้าปัสเสนทิโกศล เป็นเศรษฐีมีทรัพย์มหาศาลถึง ๘๗ โกฏิ ไม่เคยให้อะไรแก่ใครเลย ไม่เคยใส่บาตรแม้แต่ทัพพีเดียว ดอกไม้สักกำมือหนึ่งก็ไม่เคยถวายพระ ไม่เคยไหว้พระสงฆ์ แม้พระพุทธเจ้าเขาก็ไม่นับถือ เป็นคนตระหนี่มาก ยึดถือคิดว่าสะสมทรัพย์ไว้ให้มากๆ แล้วจะร่ำรวย เขามีบุตรชายคนเดียว ชื่อ สุภมาณพ

โตเทยยพราหมณ์ ได้สอนลูกถึงวิธีที่จะทำให้ร่ำรวยแบบนี้ จึงกล่าวไว้ว่า

อณฺชนานํ ขยํ ทิสฺวา	อุปจิกานณฺจ อายํ
มธฺนณฺจ สมหาหารํ	ปณฺจิติโต ฆรมาวเส.

แปลว่า “บัณฑิตเห็นความสิ้นเปลืองแห่งยาหยอดตา ความก่อแห่งปลวกทั้งหลาย และความสะสมแห่งฝิ่งทั้งหลาย พึงอยู่ครองเรือน”

หมายความว่า น้ำยาในหลอดยาหยอดตา แม้จะหยอดลงไปทีละหยดๆ น้ำยาก็หมดลงได้ ในขณะที่ตัวปลวกสร้างจอมปลวก ขนดินกันมาทีละเล็กละน้อย นานๆ เข้า ก็ทำให้จอมปลวกใหญ่โตได้ หรือตัวฝิ่งทำน้ำหวานในรัง ทำนานๆ เข้า ก็ได้น้ำหวานเต็มรังฝิ่งได้ ฉะนั้น ควรจะครองเรือนด้วยวิธีนี้

พราหมณ์นี้สอนลูกว่า “ลูกเอ๋ย เจ้าจงดูตัวอย่างยาหยอดตานะลูก ยาหยอดตานี้ มันหยดลงทีละหยดๆ ในที่สุดก็หมดได้ ทรัพย์สมบัติของเราก็เหมือนกัน จ้ายไปที่ละกาณิกทีละกาปณะ ในที่สุดก็หมด ถ้ามันไม่เพิ่มเข้ามา” แล้วก็สอนต่อไปว่า “เจ้าจงดูตัวอย่างปลวกซิลูก ปลวกนั้นนำดินมาด้วยปากทีละนิดๆ ในที่สุดก็มีมากได้ และเจ้าจงดูตัวอย่างฝิ่งซิลูก ตัวฝิ่งนั้นมันขยัน มันนำน้ำหวานจากเกสรดอกไม้ทีละนิดๆ แล้วทำเป็นน้ำฝิ่งในรังได้มาก เจ้าจงเอาตัวอย่างฝิ่ง”

วันหนึ่ง พราหมณ์นั้นป่วยหนักและตายจากไปโดยยังไม่ทันบอกที่ฝั่งชุมทรัพย์ แก่ลูกชาย ด้วยความเป็นห่วงทรัพย์นั้น ครั้นตายแล้ว จึงไปเกิดเป็นสุนัขอยู่ในบ้านนั่นเอง ลูกสุนัขโตขึ้นตามลำดับ สุขภาพเห็นลูกสุนัขเกิดใหม่ เป็นลูกสุนัขน่ารัก ไม่รู้ว่าพ่อของตัวเองเกิดมาเป็นสุนัข ก็เอามาเลี้ยงไว้ด้วยความรัก คือคนที่เคยเป็นพ่อเป็นลูกกันในชาติก่อนนั้น ย่อมเกิดความรักกันได้ง่าย เพราะลูกสุนัขเป็นสัตว์น่ารัก เขาเลี้ยงลูกสุนัขตัวนี้อย่างดี เวลานอนก็ไม่ให้นอนบนที่นอนธรรมดา แต่ยกไปนอนที่นอนอันเป็นสิริ ให้คนเลี้ยงดูอย่างดี

วันหนึ่ง พระพุทธเจ้าทรงตรวจดูสัตว์โลกเพื่อจะแสดงธรรม เมื่อทรงตรวจดูไปในตอนใกล้รุ่ง ได้เห็นลูกสุนัขนั้น จึงทรงดำริว่า ถ้าพระองค์มายังบ้านสุกามาพนี้ จะเกิดอะไรขึ้น พระองค์ก็ทรงย้อนไปดูว่ามีเรื่องนั้นๆ จะเกิดขึ้นแล้ว สุขภาพพนี้จะได้นับถือพระพุทธศาสนา ส่วนพราหมณ์ซึ่งไปเกิดเป็นสุนัขนั้น เมื่อตายจักไปตกนรกเพราะกรรมของตน

ปกติพระพุทธเจ้า เมื่อเสด็จไปบิณฑบาต จะต้องมิพระอานนทตามเสด็จ แต่ในวันนั้น ไม่มีพระอานนท เสด็จแต่ผู้เดียว ออกบิณฑบาต ไปประทับยืนอยู่หน้าบ้านของสุกามาพนั้น วันนั้น สุขภาพพไม่อยู่ ออกไปนอกบ้านด้วยฐานะบางอย่าง เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จมาประทับยืนอยู่หน้าบ้านของสุกามาพนั้น ก็ไม่มีใครเขาใส่บาตร เพราะเขาไม่นับถือพระพุทธศาสนา พระพุทธองค์เสด็จไปประทับยืนอยู่ที่หน้าบ้าน ทรงถือบาตรก็ไม่ได้มุ่งหมายว่าจะบิณฑบาต แต่มุ่งโปรดสุกามาพเท่านั้น

ลูกสุนัขนั้น เห็นพระพุทธเจ้ามาประทับยืนอยู่ ก็เห่าแสดงความไม่พอใจที่พระมายืนอยู่หน้าบ้าน พระพุทธเจ้า เมื่อทอดพระเนตรเห็นลูกสุนัขนั้นเข้ามาก็ตรัสว่า “โศกเทยพราหมณ์ เจ้าเมื่อชาติก่อนดูหมิ่นเรา จึงมาเกิดเป็นลูกสุนัข ชาตินี้เจ้ามาดูหมิ่นเราอีก เจ้าตายจากนี้แล้ว จะไปเกิดในอเวจีนรก”

ลูกสุนัขนั้น ฟังเสียงพระพุทธเจ้าก็ทราบว่ “พระสมณโคดม จำเราได้” เกิดร้อนใจขึ้น จึงได้วิ่งคอดกเข้าไปในบ้านแทนที่จะไปนอนบนที่นอนอันสวยงามของตนที่สุกามาพผู้เป็นนายจัดให้ แต่กลับไปนอนบนกองขี้เถ้าที่กลางเตาไฟ คนทั้งหลายพยายามจับดึงขึ้นไปนอนบนที่นอนพิเศษที่นายจัดไว้ก็ไม่ยอม ได้ไปนอนที่เดิมนั่นเอง

พระพุทธเจ้าตรัสแล้วก็เสด็จไปยังวัดพระเชตุวัน ฝ่ายสุกามาพเมื่อกลับมาจากฐานะ มาเห็นลูกสุนัขของตนไปนอนอยู่บนกองขี้เถ้าในเตาไฟ ก็ดูคนใช้ไม่พอใจโดยพูดว่า “ใครเอาลูกสุนัขของฉันทมาอยู่บนกองขี้เถ้า ในเตาไฟนี้”

คนทั้งหลายบอกว่า “เขามานอนเอง พยายามยกขึ้นเขาก็ไม่ไป”

สุภมาณพถามว่า “เพราะเหตุใด”

คนใช้บอกว่า “วันนี้ พระพุทธเจ้าเสด็จมาประทับยืนอยู่หน้าบ้าน ลูกสุนัขนี้ไปเห่า พระพุทธเจ้าตรัสอย่างนั้นๆ แล้วลูกสุนัขนี้พอฟังเข้าก็มานอนบนกองขี้เถ้านั้น ยกขึ้นไปเห่าไรก็ไม่กลับไปเดิม”

สุภมาณพ พอได้ฟังคนใช้รายงานอย่างนั้น ก็โกรธทันทีหาว่าพระพุทธเจ้าดูหมิ่นพ่อของตน ว่าพ่อของตนเกิดมาเป็นสุนัข แต่ที่จริงพ่อของตนนั้นไปเกิดในพรหมโลกอยู่ในขณะนี้ ไม่ใช่เกิดเป็นสุนัข พระสมณโคดมทำพ่อของเราให้เป็นสุนัข พระสมณะรูปนี้พูดพล่อย

สุภมาณพ เมื่อโกรธแล้วก็ไปวัดพระเชตุวัน ไปต่อว่าพระพุทธองค์ทีเดียว เมื่อไปถึงก็ยืนไม่ไหว ได้ทูลถามว่า “พระองค์เสด็จไปที่บ้านของข้าพระองค์ใช่ไหมวันนี้” พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า “ใช่”

สุภมาณพทูลถามว่า “พระองค์ทรงทราบได้อย่างไรว่า บิดาของข้าพระองค์ไปเกิดเป็นสุนัข เป็นการดูถูกบิดาของข้าพระองค์ พวกพราหมณ์บอกว่าบิดาของข้าพระองค์เกิดในพรหมโลก ไม่ใช่มาเกิดเป็นสุนัขอย่างนี้”

พระพุทธเจ้าตรัสว่า “สุภมาณพ ถ้าเจ้าต้องการจะรู้ มีข้อพิสูจน์อยู่ มีทรัพย์สมบัติของบิดาอยู่บ้างใหม่ที่บิดาของเจ้าเมื่อใกล้ตายนั้นไม่ได้บอกไว้” สุภมาณพทูลว่า “มี”

พระพุทธเจ้าตรัสว่า “ถ้าเจ้าต้องการจะพิสูจน์เรื่องนี้ ทดสอบดูก็ได้ วันนี้เจ้ากลับไปจากนี้แล้ว ให้เอาลูกสุนัขของเจ้ากินอาหารให้อิ่มด้วยข้าวมธุปายาสมีน้ำน้อย เมื่ออิ่มแล้วให้เขานอนสักครู่หนึ่ง พอนอนแล้วเจ้าจงไปกระชิบที่ใกล้หู ถามว่า นี่พ่อ ทรัพย์สมบัติที่ฝังไว้นั้นฝังไว้ที่ไหน แล้วสุนัขตัวนี้จะวิ่งไปที่ฝังทรัพย์ แล้วเอาเท้าตะกายที่ฝังทรัพย์ เจ้าก็จงให้คนขุดลงไปเกิด เมื่อเป็นเช่นนี้ เจ้าจะพึงรู้จักสุนัขตัวนั้น เขาคือบิดาของเจ้า”

สุภมาณพได้ฟังดังนั้น ก็นึกกระหิม้อยู่ในใจด้วยเหตุ ๒ ประการ “ถ้าเกิดจริงขึ้นมาเราก็ได้ทรัพย์ ถ้าเราพิสูจน์แล้วไม่จริง เราจะโทษนะนาให้ทั่วเมืองว่า สมณะองค์นี้พูดไม่จริง ไม่ได้ขาดทุนตรงไหน”

เพราะฉะนั้น เขารีบกลับไปบ้าน ไปทำตามที่พระพุทธเจ้าตรัสบอกไว้ คือให้ลูกสุนัขของตนกินข้าวมธุปายาสมีน้ำน้อย อิ่มแล้วให้นอน พอนอนแล้วเขาก็ไปกระซิบที่หู ถามว่า ทรัพย์ฝังไว้ที่ยังไม่ได้บอกอยู่ที่ไหน สุนัขนั้นพอถูกถามอย่างนั้นก็รู้ทันทีเลยว่า “โอ้ ลูกของเราไม่รู้แล้วว่าเรามาเกิดเป็นสุนัข” แล้วก็หอนขึ้น วิ่งไปที่ฝังทรัพย์ เอาเท้าหน้าทั้งสองตะกาย ขุดลงไปที่ยังฝังทรัพย์ ได้ให้สัญญาณบ่งให้ทราบว่าเป็นทรัพย์อยู่ตรงนี้ การที่ตัวเองเกิดเป็นสุนัขนี้ก็เพราะเป็นห่วงทรัพย์นี่เอง

เมื่อสุนัขไปตะกายที่นั่น สุภมาณพก็ให้คนขุดลงไปตรงนั้น พอขุดลงไปก็นำพิศวงแท้ของที่พบนั้นเป็นของมีค่าทั้งสิ้น คือพวงมาลัย พวงดอกไม้ทองคำ มีค่าหนึ่งแสนกหาปณะ รongเท้าทองคำ มีค่าหนึ่งแสนกหาปณะ จานทองคำ มีค่าหนึ่งแสนกหาปณะ สุภมาณพพอเห็นเข้าอย่างนั้นก็อุทานในใจทันทีเลย “อ้อฮ้อ สิ่งทีภพชาติปิดไว้ พระองค์นี้ ก็ยังทรงทราบได้ ฉะนั้น พระองค์ไม่ใช่พระธรรมดาแน่แล้ว ต้องเป็นพระสัพพัญญูแน่นอน เพราะสิ่งที่ภพชาติปิดบังไว้ ก็ยังทรงทราบได้” ทีนี้ซึกจะเลื่อมใสแล้ว

สุภมาณพจึงเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมแล้วก็ทูลถามว่า “ทำไมคนเราเกิดมาจึงไม่เหมือนกัน” ปัญหาที่สุภมาณพทูลถามนั้นมี ๑๔ ข้อ จัดเป็น ๗ คู่ ปัญหาทุกข้อล้วนเกี่ยวกับกฎแห่งกรรมทั้งสิ้นดังนี้

คู่ที่ ๑ ถามว่า ทำไม บางคนอายุสั้น บางคนอายุยืน

คู่ที่ ๒ ถามว่า ทำไม บางคนมีโรคภัยไข้เจ็บมาก บางคนไม่มีโรคภัยไข้เจ็บ

คู่ที่ ๓ ถามว่า ทำไม บางคนรูปไม่สวย ผิวพรรณทราม แต่บางคนเกิดมารูปสวย
ผิวพรรณดี

คู่ที่ ๔ ถามว่า ทำไม บางคนมีศักดิ์ต่ำ หรือไม่มียศถาบรรดาศักดิ์ แต่บางคนเกิดมา
มีศักดิ์สูง คือมียศตำแหน่งสูง

คู่ที่ ๕ ถามว่า ทำไม บางคนยากจน บางคนร่ำรวย

คู่ที่ ๖ ถามว่า ทำไม บางคนเกิดในสกุลต่ำ บางคนเกิดในสกุลสูง

คู่ที่ ๗ ถามว่า ทำไม บางคนเกิดมาโง่ บางคนเกิดมาฉลาด

เป็นปัญหา ๗ คู่ รวม ๑๔ ข้อ

พระพุทธเจ้าก็ตรัสตอบสุภมาณพ โดยทรงขยายความกฎแห่งกรรมไว้ในจูฬกัมม-วิภังคสูตรค่อนข้างยาว แต่ในที่นี้จะกล่าวโดยย่อ ดังนี้

คู่ที่ ๑ การที่คนเราเกิดมามีอายุสั้น ก็เพราะเมื่อชาติปางก่อนเป็นคนชอบฆ่าสัตว์ ตัดชีวิต ไม่มีศีล ๕ ด้วยอำนาจผลของการฆ่าสัตว์ตัดชีวิตทำให้เขาไปตกนรกหมกไหม้ เสวยทุกข์อยู่ เมื่อหมดกรรมนั้นก็มาเกิดเป็นมนุษย์ ด้วยอำนาจเศษกรรมที่ยังเหลืออยู่ทำให้เขาอายุสั้น เพราะเขาเคยฆ่าสัตว์

ส่วนคนที่เกิดมามีอายุยืน ก็เพราะเมื่อชาติก่อนเขาเป็นคนมีศีล ๕ มีศีลธรรม เมื่อเขาตายจากมนุษย์โลกก็ไปเกิดที่ดีมีความสุข เช่นไปเกิดในสวรรค์ เมื่อพ้นจากภพนั้นแล้ว มาเกิดเป็นมนุษย์ บุญของเขายังหนุนอยู่ ทำให้เขาอายุยืน

คู่ที่ ๒ การที่บางคนเกิดมามีโรคภัยไข้เจ็บมาก ก็เพราะเมื่อชาติก่อนนั้น เป็นคนชอบเบียดเบียนฆ่าสัตว์ทรมานสัตว์กักขังสัตว์ ทำร้ายคนอื่นสัตว์อื่นให้เดือดร้อน ให้ทรมาน ให้เจ็บป่วย เมื่อเขาตายไป ก็ไปตกนรก เมื่อพ้นจากนรกแล้ว ก็กลับมาเกิดเป็นมนุษย์ ด้วยอำนาจเศษกรรมที่ยังเหลืออยู่ทำให้เขาเจ็บไข้ได้ป่วย สุขภาพเสื่อมโทรม มีความสุขน้อย

ส่วนคนที่เกิดมามีโรคภัยไข้เจ็บน้อยหรือไม่มี ก็เพราะชาติก่อนนั้นเขาเป็นคนมีเมตตาต่อสัตว์ ไม่เบียดเบียนสัตว์ เอ็นดูสัตว์ มีศีลธรรม มีเมตตากรุณา เมื่อเขาตายจากไป ก็ไปเกิดในที่ดีมีความสุข เช่นเกิดในสวรรค์ เมื่อกลับมาเกิดเป็นมนุษย์ เขาจึงมีสุขภาพดี มีโรคภัยไข้เจ็บน้อย หรือไม่มี

คู่ที่ ๓ การที่บางคนเกิดมารูปไม่สวย ก็เพราะเมื่อชาติก่อนเป็นคนมักโกรธ มีความโกรธเป็นเจ้าเรือน เมื่อตายไปแล้ว ก็ไปเกิดในอบาย มีนรก เป็นต้น เมื่อมาเกิดเป็นมนุษย์ ก็จะเป็นคนหน้าตาไม่สวยงาม ขี้เหร่ เพราะชาติก่อนเป็นคนมักโกรธ

ส่วนคนที่เกิดมารูปสวย เพราะชาติก่อนเป็นคนมีเมตตากรุณา ไม่มักโกรธ เมื่อเขาไปเกิดในสวรรค์แล้วกลับมาเกิดเป็นมนุษย์ เขาจึงมีหน้าตาสวยงาม รูปหล่อ รูปสวย เพราะมีเมตตา เป็นคนไม่มักโกรธ

คู่ที่ ๔ การที่บางคนเกิดมามีวาสนาน้อย ไม่มียศมีตำแหน่งกับเขา เป็นคนด้อยต่ำ ก็เพราะเมื่อชาติก่อน เขาเป็นคนริษยาคนอื่น เมื่อใครเขาได้ดีทนอยู่ไม่ได้ ริษยาเขา เพราะฉะนั้นเมื่อเกิดมาในชาติปัจจุบันจึงเป็นคนมีศักดิ์ต่ำ ไม่มียศ ไม่ค่อยมีตำแหน่ง ถ้ามียศ มีตำแหน่ง ก็มักจะอยู่ในตำแหน่งต่ำอยู่เสมอ เพราะเป็นคนริษยาเขา

ส่วนคนที่เกิดมาได้รับตำแหน่งสูง เพราะเมื่อชาติก่อนนั้นไม่ริษยาคนอื่นเขา ใครได้ดี ก็พลอยยินดีกับเขา จึงเกิดมาได้ดีตำแหน่งสูง เพราะไม่ริษยาเขา

คู่มือที่ ๕ การที่คนบางคนเกิดมามีอายุยืน ก็เพราะเมื่อชาติก่อนเขาเป็นคนตระหนี่ถี่เหนียว ไม่รู้จักบริจาคทาน จึงเกิดมามีอายุยืน

ส่วนคนที่เกิดมาร่ำรวย มีพ่อแม่ร่ำรวย เกิดมาในตระกูลที่ร่ำรวย ก็เพราะเมื่อชาติก่อนนั้นเขาเป็นคนที่บริจาคทาน ยินดีในการบริจาค ไม่ตระหนี่ถี่เหนียว

คู่มือที่ ๖ การที่คนบางคนเกิดมาในสกุลต่ำ ก็เพราะเมื่อชาติก่อนเป็นคนไม่อ่อนน้อม ถ่อมตนต่อผู้ใหญ่ เป็นคนแข็งกระด้าง เย่อหยิ่ง เมื่อตายไปแล้ว ก็ไปเกิดในอบาย มีนรก เป็นต้น เมื่อกลับมาเกิดเป็นมนุษย์ จึงเกิดในสกุลต่ำ

ส่วนคนที่เกิดมาในสกุลสูง ก็เพราะชาติก่อนเป็นคนอ่อนน้อมถ่อมตนต่อผู้ใหญ่ เป็นคนไม่แข็งกระด้าง ไม่เย่อหยิ่ง

คู่มือที่ ๗ การที่คนบางคนเกิดมาโง่ ก็เพราะเมื่อชาติก่อน ไม่คบบัณฑิต ไม่สอบถาม ถึงว่าสิ่งใดเป็นบาป บุญ คุณ โทษ ประโยชน์ มิใช่ประโยชน์ อะไรควรทำ อะไรไม่ควรทำ เมื่อเกิดมาเป็นมนุษย์ จึงเป็นคนโง่

ส่วนคนที่เกิดมาเป็นคนฉลาด ก็เพราะชาติก่อนเป็นคนคบบัณฑิต สอบถามถึงบาป บุญ คุณ โทษ ประโยชน์ มิใช่ประโยชน์ อะไรควรทำ อะไรไม่ควรทำ เมื่อเกิดมาเป็นมนุษย์ จึงเป็นคนฉลาด

อกุศลกรรมบถ

อกุศลกรรมบถ คือ ทางแห่งกรรมที่เป็นอกุศล ทางแห่งกรรมชั่วหรือกรรมชั่วอัน เป็นทางนำไปสู่ทุกข์ มี ๑๐ อย่าง จำแนกเป็น กายกรรม ๓ วจีกรรม ๔ และมโนกรรม ๓ ดังนี้

กายกรรม ๓ ได้แก่

๑. ปาณาติบาต การฆ่าสัตว์
๒. อทินนาทาน การลักขโมย
๓. กาเมสุมิจฉาจาร การประพฤตินอกใจ

วจีกรรม ๔ ได้แก่

๑. มุสาวาท การพูดเท็จ
๒. ปิสฺสุณวาจา การพูดส่อเสียด
๓. ผรุสวาจา การพูดคำหยาบ
๔. สัมผัสฺปปลาปะ การพูดเพ้อเจ้อ

มโนกรรม ๓ ได้แก่

๑. อภิชฌา	การเพ่งเล็งอยากได้ของผู้อื่น
๒. พยาบาท	การคิดปองร้ายผู้อื่น
๓. มิจฉาทิฎฐิ	การเห็นผิดจากคลองธรรม

กายกรรม ๓

กายกรรม หมายถึง การกระทำทางกาย คือ ทำกรรมด้วยกายทั้งกรรมดีและกรรมชั่ว จัดเป็นกายกรรมทั้งสิ้น การกระทำชั่วทางกายมี ๓ อย่าง คือ การฆ่าสัตว์ การลักทรัพย์ และการประพฤตินอกใจ

๑. ปาณาติบาต การฆ่าสัตว์

ความเสียหายของปาณาติบาต

ชีวิตเป็นสิ่งสำคัญที่สุดของสัตว์ทั้งหลาย หากไม่มีชีวิตเสียแล้ว ฐานะทรัพย์สินที่มีอยู่ก็ชื่อว่าไม่มี ชีวิตจึงเป็นเจ้าของของทุกสิ่งทุกอย่าง และเป็นสิ่งที่สัตว์ทุกรูปทุกนามหวงแหนที่สุด การทำลายชีวิตเท่ากับเป็นการทำลายทุกสิ่งทุกอย่าง

ปาณาติบาต คือ การฆ่าสัตว์ หมายรวมไปถึงการทำร้าย การทรกรรมสัตว์ คำว่า สัตว์ ในที่นี้ หมายถึง สิ่งมีชีวิตทุกชนิด กิริยาที่ประพฤติก้าวล่วงต่อชีวิตสัตว์ มี ๓ ประการ ดังนี้

๑. การฆ่า
๒. การทำร้ายร่างกาย
๓. การทรกรรม

การฆ่า หมายถึง การทำให้ชีวิตสัตว์ให้ตกลงไป ได้แก่ การทำให้ตาย

วัตถุ คือ ผู้ถูกฆ่า มี ๒ อย่าง คือ มนุษย์ และสัตว์เดียรัจฉาน โดยที่สุด หมายถึง มนุษย์และสัตว์เดียรัจฉานทั้งที่อยู่ในครรรค์และนอกครรรค์

เจตนาของผู้ฆ่า มี ๒ อย่าง คือ จงใจฆ่าและไม่จงใจฆ่า

การฆ่าสำเร็จด้วยความพยายาม เรียกว่า ปโยคะ มี ๒ อย่าง คือ ฆ่าเองและใช้ให้ผู้อื่นฆ่า การใช้ให้ผู้อื่นฆ่า ทั้งผู้ใช้และผู้ถูกใช้ให้ฆ่า มีโทษและความผิดฐานฆ่าผู้อื่นเหมือนกัน

การทำร้ายร่างกาย หมายถึง การทำร้ายผู้อื่น โดยการทำให้พิการ เสียโฉม หรือเจ็บลำบาก แต่ไม่ถึงกับเสียชีวิต มีลักษณะ ดังนี้

การทำให้พิการ คือ การทำให้เสียอวัยวะ เช่น ทำให้เสียนัยน์ตา เสียแขน เสียขา เป็นต้น

การทำให้เสียโฉม คือ การทำร้ายร่างกายให้เสียความสวยงาม แต่ไม่ถึงพิการ เช่น ใช้มีดกรีดหรือใช้ไม้ทุบตีให้เป็นแผลเป็น เป็นต้น

การทำให้เจ็บลำบาก คือ การทำร้ายร่างกายให้เจ็บปวด เป็นทุกข์ทรมาน การทำร้ายร่างกายทั้งหมดนี้ เป็นอนุโลมปาณาติบาต

การทรมาน มุ่งเฉพาะการทรมานสัตว์เดียรัจฉาน เพราะมนุษย์ไม่เป็นวัตถุอันใครๆ จะพึงทรมานได้ การทรมาน คือการทำให้สัตว์ได้รับความลำบาก ประพฤติเหี้ยมโหดแก่สัตว์ โดยขาดความเมตตากรุณา มีลักษณะ ดังนี้

ใช้การ หมายถึง การใช้สัตว์ไม่มีความเมตตาปราณี ปล่อยให้หอดอยากหิวอดอยาก ไม่ให้กิน ไม่ให้นอน ไม่ให้หยุดพักผ่อนตามกาล ขณะใช้งานก็เขยิบตีทำร้ายร่างกายโดยไม่มีเมตตาจิต หรือใช้การเกินกำลังของสัตว์ เช่น ให้เข็นภาระหนักเกินกำลัง เป็นต้น

กักขัง หมายถึง การกักขังสัตว์ให้หอดอยาก อิดโรย หรือผูกมัดไว้จนไม่สามารถจะผลัดเปลี่ยนอิริยาบถได้

นำไป หมายถึง การผูกมัดสัตว์แล้วนำไปโดยวิธีทรมาน เช่น ลาก หรือหิวเปิด ไก่สุกร เอาหัวลงและเอาเท้าขึ้น ทำให้สัตว์ได้รับความทุกข์ทรมานอย่างยิ่ง

เล่นสนุก หมายถึง การทรมานสัตว์ด้วยความสนุกสนาน เช่น ใช้ประทัดผูกหางสุนัข แล้วจุดไฟ เพื่อให้สุนัขตกใจและวิ่งสุดชีวิต หรือการใช้ก้อนหินก้อนดินขว้างปาสัตว์เพื่อความสนุกของตน

ผจญสัตว์ หมายถึง การนำสัตว์มาต่อสู้กัน ทำให้สัตว์เหน็ดเหนื่อยและได้รับทุกข์ทรมาน เช่น ชนโค ชนกระปือ ชนแพะ ชนแกะ ตีไก่ กัดปลา กัดจิ้งหรีด เป็นต้น

หลักวินิจฉัย

การฆ่าสัตว์ที่สำเร็จเป็นปาณาติบาต ถึงความเป็นอกุศลกรรมมถ มีองค์ ๕ คือ

๑. ปาโณ สัตว์มีชีวิต
๒. ปาณสญญิตา รู้ว่าสัตว์มีชีวิต
๓. วรกจิตต์ จิตคิดจะฆ่า

๔. อุปกุกโม พยายามฆ่า

๕. เตน มรณ สัตว์ตายด้วยความพยายามนั้น

การฆ่าสัตว์นี้ ทางพระพุทธศาสนารวมถึงการฆ่าตัวเองด้วย การฆ่าตัวเองนั้น เป็นปาณาติบาต เนื่องจากมีองค์ประกอบของปาณาติบาตครบทั้ง ๕ ข้อ เช่นเดียวกัน

โทษของปาณาติบาต

คัมภีร์ชั้นอรรถกถา ได้วางหลักวินิจฉัยการฆ่าว่าจะมีโทษมากหรือน้อยไว้ ๔ ประการ คือ

๑. **คุณ** ฆ่าสัตว์มีคุณมากก็มีโทษมาก ฆ่าสัตว์มีคุณน้อยหรือไม่มีคุณ ก็มีโทษน้อย เช่น ฆ่าพระอรหันต์ มีโทษมากกว่าฆ่าปฤชชน ฆ่าสัตว์ช่วยงาน มีโทษมากกว่าฆ่าสัตว์ดุร้าย เป็นต้น

การฆ่าบิดามารดา การฆ่าพระอรหันต์ มีบาปหนัก เป็นอนันตริยกรรม ห้ามสวรรค์ ห้ามนิพพาน

การฆ่าคนที่มีคุณ เช่น พระอริยบุคคลที่ต่ำกว่าพระอรหันต์ หรือกัลยาณชน ผู้รักษา ศิลปฏิบัติธรรม หรือคนที่ประกอบคุณงามความดีต่อสังคมก็มีบาปมาก แต่น้อยกว่าการฆ่า พระอรหันต์ หรือการฆ่าบิดามารดาเพราะไม่เป็นอนันตริยกรรม

การฆ่าคนทั่วไป ก็มีบาปเช่นเดียวกัน แต่น้อยกว่าการฆ่าคนที่มีคุณ

การฆ่าคนที่ไร้ศีลธรรมและเป็นภัยแก่คนอื่น ก็จัดว่าเป็นบาป แต่น้อยกว่าการฆ่าคน ทั่วไป

กล่าวโดยสรุปแล้วการฆ่าล้วนเป็นบาปทั้งสิ้น

๒. **ขนาดกาย** สำหรับสัตว์จำพวกเดียรัจฉานที่ไม่มีคุณเหมือนกัน ฆ่าสัตว์ใหญ่ มีโทษมาก ฆ่าสัตว์เล็กมีโทษน้อย ก็เพราะการฆ่าสัตว์ที่มีขนาดร่างกายใหญ่กว่าต้องใช้ความ พยายามในการฆ่ามากกว่า

๓. **ความพยายาม** มีความพยายามมากในการฆ่า ก็มีโทษมาก มีความพยายาม น้อยก็มีโทษน้อย

ความพยายามในการฆ่านั้น ถ้าเกิดความสูญเสียต่อชีวิตมาก ย่อมมีบาปมาก หรือ การฆ่าด้วยวิธีการที่ทรมาณ คือทำให้ตายอย่างลำบาก หวาดเสียว ให้เกิดความเข้าใจ ฆ่าด้วย วิธีพิสดาร ย่อมมีบาปมาก ส่วนการฆ่าด้วยการใช้เทคโนโลยี เช่น การใช้ระเบิดอาวุธชีวเคมี ทำให้เกิดความสูญเสียมาก ย่อมมีบาปมาก

๔. **กิเลสหรือเจตนา** มีกิเลสหรือเจตนาแรงก็มีโทษมาก มีกิเลสหรือเจตนาอ่อนก็มีโทษน้อย เช่นฆ่าด้วยโทสะหรือจงใจเกลียดชัง มีโทษมากกว่าฆ่าเพื่อป้องกันตัว เป็นต้น

เจตนาในการฆ่าด้วยอำนาจโลภะ โทสะ โมหะ หากมีเจตนาแรงกล้าย่อมมีบาปมาก หากเจตนาอ่อนย่อมมีบาปน้อย เช่น การฆ่าด้วยการเห็นแก่อำภิสสินจ้างรางวัล การฆ่าด้วยความอำมหิตโหดเหี้ยมเคียดแค้นพยาบาท การฆ่าด้วยความเป็นมิจฉาทิฎฐิ การฆ่าโดยไม่มีเหตุผล หรือการฆ่าเพื่อความสนุกสนาน ย่อมมีบาปมากน้อยลดหลั่นกันไป ในกรณีที่ไม่เจตนาที่ไม่บาป ดังเรื่องพระจักษุบาลเถระซึ่งมีจักษุบอดทั้งสองข้าง เติบจนกรรมเหี้ยมแมลงเม่าตายเป็นจำนวนมาก แต่ไม่มีเจตนาที่จะฆ่า ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย ชี้ขึ้นชื่อว่าเจตนาเป็นเหตุให้ตายของพระชีณาสพทั้งหลาย มิได้มี”

ในการฆ่าสัตว์นั้น ผู้ฆ่าย่อมได้รับกรรมวิบาก ๕ สถาน คือ

๑. ย่อมเกิดในนรก
๒. ย่อมเกิดในกำเนิดสัตว์เดียรัจฉาน
๓. ย่อมเกิดในกำเนิดเปรตวิสัย
๔. ย่อมเป็นผู้มีอวัยวะพิการ
๕. โทษเบาที่สุด หากเกิดเป็นมนุษย์ ย่อมเป็นผู้มีอายุสั้น

ตัวอย่างโทษของปาณาติบาต

เรื่องนายโคฆาตก์

มีเรื่องเล่าว่า ในครั้งพุทธกาล ในพระนครสาวัตถี มีชายคนหนึ่งชื่อ โคฆาตก์ มีอาชีพฆ่าโคขายเนื้อเลี้ยงชีวิต เป็นเวลา ๕๕ ปี ตลอดเวลาที่เขาทำอาชีพนี้ ไม่เคยบริจาคทานและรักษาศีลเลย ถ้าวันใดขาดเนื้อจะไม่ยอมรับประทานอาหาร

วันหนึ่ง นายโคฆาตก์ขายเนื้อตอนกลางวันแล้ว มอบเนื้อส่วนหนึ่งให้ภรรยาไว้ทำกับข้าว เสร็จแล้วไปอาบน้ำ ขณะนั้น เพื่อนของเขาคนหนึ่งมีแขกมาที่บ้าน ไม่มีกับข้าวต้อนรับจึงมายังบ้านของนายโคฆาตก์ ขอซื้อเนื้อกับภรรยาของนายโคฆาตก์เพื่อนำไปทำอาหารต้อนรับแขก ภรรยาของนายโคฆาตก์ไม่ยอมขายให้ เพราะไม่มีเนื้อสำหรับขาย มีแต่เนื้อที่เก็บไว้ทำอาหารให้สามีเท่านั้น เพราะทราบดีว่านายโคฆาตก์ขาดเนื้อเสียแล้วจะไม่ยอมรับประทานอาหาร แต่เพื่อนของนายโคฆาตก์ก็ไม่ยอมฟัง ได้หยิบฉวยเอาเนื้อนั้นไปโดยพลการ

นายโคฆาตก์อานน้ำเสร็จแล้วกลับมา ภรรยาจึงคดข้าวมาเพื่อให้เขากินกับผักต้ม และได้เล่าเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นให้เขาฟัง เขาไม่ยอมรับประทานอาหาร ได้หยิบฉวยมีดอันคมกริบ เดินเข้าไปหาโคตัวหนึ่ง สอดมือเข้าไปในปาก ดึงลิ้นออกมาแล้ว เอามีดตัดจนขาด นำมาให้ภรรยาทำกับข้าว โคตัวนั้นก็สิ้นใจตายด้วยความเจ็บปวดทรมาน

เมื่อกับข้าวเสร็จแล้ว เขาก็เริ่มรับประทานอาหาร ทันทีที่เขาใส่ชิ้นเนื้อเข้าไปในปาก ลิ้นของเขาก็ได้ขาดตกลงไปในขามข้าว ได้รับผลกระทบทันตาเห็น เพราะการทำปาณาติบาต ด้วยจิตใจที่เหี้ยมโหด เลือดไหลออกจากปาก เขาเที่ยวคลานไปในบ้านและร้องครวญครางด้วยความเจ็บปวดเหมือนโค ครั้นตายแล้ว ก็ไปเกิดในอเวจีนรก

๒. อทินนาทาน การลักทรัพย์

ความเสียหายของอทินนาทาน

ทรัพย์สมบัติที่หามาได้ด้วยความชอบธรรม เป็นสิทธิของบุคคลที่เป็นเจ้าของ เพื่อใช้เลี้ยงชีพของตนและครอบครัวให้มีความสุขตามอัตภาพ ก่อให้เกิดความภาคภูมิใจความรัก และหวงแหน ไม่ต้องการให้ใครมาล่วงละเมิดในกรรมสิทธิ์ของตนเอง การลักขโมย เป็นการล่วงละเมิดอย่างร้ายแรงต่อทรัพย์สินอันเป็นกรรมสิทธิ์ของผู้อื่น ปัญหาทุจริตคดโกง ล้วนแล้วแต่เกิดมาจากอทินนาทานทั้งสิ้น ส่งผลให้ไม่ได้รับความเชื่อถือไว้วางใจทั้งในระดับบุคคลและระดับนานาชาติ นอกจากนี้ ยังก่อให้เกิดปัญหาอาชญากรรมทางด้านทรัพย์สินอีกด้วย

อทินนาทาน การลักทรัพย์นั้น คือการกระทำโจรกรรมโดยตรง หมายถึง การถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ทั้งที่เป็นสวัสดุกฎทรัพย์ หมายถึง ทรัพย์ที่มีวิญญูณ เช่น โคน กระบือ เป็นต้น และอวิญญูณทรัพย์ หมายถึง ทรัพย์ที่ไม่มีวิญญูณ เช่น แก้ว แหวน เงิน ทอง เป็นต้น สิ่งของที่มีไซ้ของใครแต่มีผู้รักษาหวงแหน ได้แก่ สิ่งของที่อุทิศบูชาปูชนียวัตถุ สิ่งของที่เป็นสมบัติของส่วนรวม ถือเอาด้วยอาการเป็นโจร นอกจากนี้ ยังรวมถึงกิริยาที่ก้าวล่วงทรัพย์สมบัติของผู้อื่น ๓ ประการ คือ

๑. โจรกรรม
๒. อนุโลมโจรกรรม
๓. ฉายาโจรกรรม

เฉพาะอนุโลมโจรกรรมกับฉวยโจรกรรมนั้น ต้องพิจารณาถึงเจตนาของผู้กระทำด้วย ถ้าเจตนากระทำให้เขาเสียกรรมสิทธิ์ ก็ถือว่าเป็นการลักทรัพย์

โจรกรรม หมายถึง การลัก การขโมย การปล้น หรือกิริยาที่ถือเอาสิ่งของที่เจ้าของ ไม่ได้ให้ด้วยอาการเป็นโจร มีหลายประเภท พรรณนาพอเป็นตัวอย่าง ดังนี้

๑. **ลัก** ได้แก่ ถือเอาสิ่งของที่เขาไม่ให้ไปด้วยอาการซ่อนเร้น คือกิริยาที่ถือเอา สิ่งของผู้อื่นด้วยอาการเป็นโจร

๒. **ฉก** ได้แก่ ฉวยหรือชิงเอาโดยเร็ว คือกิริยาที่ถือเอาสิ่งของในเวลาที่เขาของเปลือ หรือชิงเอาทรัพย์ต่อหน้าเจ้าของ

๓. **กรรโชก** ได้แก่ ชูเอาด้วยกิริยาหรือวาจาให้กลัว คือกิริยาที่แสดงอำนาจ ให้เจ้าของตกใจกลัวแล้วยอมให้สิ่งของของตน หรือใช้อาชญาเร่งรัดเอา

๔. **ปล้น** ได้แก่ ใช้กำลังลอบมาหักโหมแย่งชิงเอาโดยไม่รู้ตัว คือกิริยาที่ยกพวก ไปถือเอาสิ่งของของคนอื่นด้วยการใช้อาวุธ

๕. **ตู่** ได้แก่ กล่าวอ้างหรือทักท้วงเอาของผู้อื่นว่าเป็นของตัว คือกิริยาที่ร้องเอาของ ผู้อื่นซึ่งมิได้ตกอยู่ในมือตน คือมิได้ครอบครองดูแลอยู่ หรืออ้างหลักฐานพยานเท็จ หักล้าง กรรมสิทธิ์ของผู้อื่น

๖. **ฉ้อ** ได้แก่ โกง คือกิริยาที่ถือเอาสิ่งของของผู้อื่นอันตกอยู่ในมือตน คือตน ครอบครองดูแลอยู่ หรือโกงเอาทรัพย์ของผู้อื่น

๗. **หลอก** ได้แก่ ทำให้เข้าใจผิด สำคัญผิด คือกิริยาพูดปดเพื่อถือเอาของผู้อื่น หรือปั้นเรื่องให้เขาเชื่อเพื่อจะให้เขามอบทรัพย์ให้แก่ตน

๘. **ลวง** ได้แก่ ทำให้หลงผิด คือกิริยาที่ถือเอาสิ่งของของผู้อื่น ด้วยแสดงของอย่าง ใดอย่างหนึ่งเพื่อให้เข้าใจผิด หรือใช้เล่ห์เอาทรัพย์ด้วยเครื่องมือลวงให้เขาเชื่อ เช่น การใช้ตราซึ่งไม่ได้มาตรฐาน เป็นต้น

๙. **ปลอม** ได้แก่ ทำให้เหมือนคนอื่นหรือสิ่งอื่น เพื่อให้หลงผิดว่าเป็นคนนั้นหรือ สิ่งนั้น คือกิริยาที่ทำของไม่แท้ให้เห็นว่าเป็นของแท้

๑๐. **ตระบัด** ได้แก่ ฉ้อโกง คือกิริยาที่ยืมของเขาไปแล้วถือเอาเสีย

๑๑. **เบียดบัง** ได้แก่ ยักเอาไว้เป็นประโยชน์ของตัว คือกิริยาพิเศษกินเลย

๑๒. สับเปลี่ยน ได้แก่ เปลี่ยนแทนที่กัน คือกิริยาที่ถือเอาสิ่งของของตนที่เลว
เข้าไว้แทน และเอาสิ่งของของผู้อื่นที่ดีกว่า หรือแอบสลับเอาของผู้อื่นซึ่งมีค่ามากกว่า

๑๓. ลักลอบ ได้แก่ ลอบกระทำการบางอย่าง คือกิริยาที่เอาของซึ่งจะต้องเสียภาษี
ซ่อนเข้ามาโดยไม่เสียภาษีหรือหลบหนีภาษีของหลวง

๑๔. ยักยอก ได้แก่ ถือเอาทรัพย์สินของผู้อื่นหรือทรัพย์สินของตนซึ่งผู้อื่นเป็นเจ้าของ
ร่วมอยู่ด้วยที่อยู่ในความดูแลรักษาของตนไปโดยทุจริต คือใช้อำนาจหน้าที่ที่มีอยู่ถือเอาทรัพย์สิน
โดยไม่สุจริต หรือกิริยาที่ยักยอกทรัพย์สินของตนที่จะต้องถูกยึดเอาไปไว้เสียที่อื่น

อนุโลมโจรกรรม หมายถึง กิริยาที่แสวงหาทรัพย์สินในทางไม่บริสุทธิ์ ยังไม่ถึงขั้นเป็น
โจรกรรม มีประเภทจะพรรณนาพอเป็นตัวอย่าง ดังนี้

๑. สมโจร ได้แก่ กิริยาที่อดหนุนโจรกรรม เช่น การรับซื้อของโจร

๒. ปอกลอก ได้แก่ ทำให้เขาหลงเชื่อแล้วล่อลวงเอาทรัพย์สินเขาไป หรือกิริยาที่คบคน
ด้วยอาการไม่ซื่อสัตย์ มุ่งจะเอาแต่ทรัพย์สินสมบัติของเขาอย่างเดียว เมื่อเขาสิ้นเนื้อประดาตัว
ก็ละทิ้งเขาเสีย

๓. รับสินบน ได้แก่ รับสินจ้างเพื่อกระทำผิดหน้าที่ คือการถือเอาทรัพย์สินที่เขาให้
เพื่อช่วยทำธุระให้ในทางที่ผิด การรับสินบนนี้ หากผู้รับมีเจตนาร่วมกับผู้ให้ในการทำลาย
กรรมสิทธิ์ของผู้อื่น ก็ถือว่าเป็นการทำโจรกรรมร่วมกันโดยตรง ถือว่าเป็นการลักทรัพย์

ฉวยโจรกรรม หมายถึง กิริยาที่ทำคล้ายคลึงกับโจรกรรม หรือกิริยาที่ทำทรัพย์สิน
ของผู้อื่นให้สูญเสียและเป็นสินใช้ตกอยู่แก่ตน ประกอบด้วยลักษณะ ๒ อย่าง คือ

๑. ผลาญ ได้แก่ ทำลายให้หมดสิ้นไป คือกิริยาที่ทำความเสียหายแก่ทรัพย์สินของผู้อื่น

๒. หยิบฉวย ได้แก่ กิริยาที่ถือเอาทรัพย์สินของผู้อื่นด้วยความมั่งง่าย โดยมีได้บอก
ให้เจ้าของรู้ คือการถือเอาด้วยวิสาสะเกินขอบเขต

ฉวยโจรกรรมนี้ ถ้ามีเจตนาในทางทำลายกรรมสิทธิ์ของผู้อื่นร่วมอยู่ด้วย
ก็ถือว่าเป็นการทำโจรกรรมโดยตรง ถือว่าเป็นการลักทรัพย์

หลักวินิจฉัย

การลักทรัพย์ที่สำเร็จเป็นอทินนาทาน ถึงความเป็นอกุศลกรรมบถ มื้องค์ ๕ คือ

๑. ปรปรคคหิต์ ของนั้นมีเจ้าของ
๒. ปรปรคคหิตตสณณิตา รู้ว่าของนั้นมีเจ้าของ
๓. เถยยจิตตต์ จิตคิดจะลัก
๔. อุปกุกโม พยายามลัก
๕. เตน ทรัพย์สิน ได้ของมาด้วยความพยายามนั้น

โทษของอทินนาทาน

ผู้ประพฤติดอทินนาทาน ถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ด้วยอาการแห่งขโมยหรือลักทรัพย์ จะมีโทษมากหรือน้อย ตามคุณค่าของสิ่งของ คุณความดีของเจ้าของ และความพยายามในการลักขโมย นอกจากนั้น ผู้ลักทรัพย์ย่อมได้รับกรรมวิบาก ๕ สถาน คือ

๑. ย่อมเกิดในนรก
๒. ย่อมเกิดในกำเนิดสัตว์เดียรัจฉาน
๓. ย่อมเกิดในกำเนิดเปรตวิสัย
๔. ย่อมเป็นผู้ยากจนเข็ญใจไร้ที่พึ่ง
๕. โทษเบาที่สุด หากเกิดเป็นมนุษย์ ทรัพย์ย่อมฉิบหาย

ตัวอย่างโทษของอทินนาทาน

เรื่อง เวมานิกเปรต

เมื่อครั้งพระพุทธเจ้าทรงประกาศพระศาสนาอยู่ ณ กรุงสาวัตถี หัวหน้าพ่อค้าชาวสาวัตถีคนหนึ่งพาพ่อค้า ๗๐๐ คน ล่องเรือไปค้าขายในดินแดนสุวรรณภูมิ ระหว่างเดินทางเรือได้ถูกลมพัดหลงไปถึงวิมานทองซึ่งอยู่กลางทะเล ภายในวิมานทองนั้นมีเทพธิดาแสนสวยอาศัยอยู่ หัวหน้าพ่อค้าเห็นเทพธิดาจึงถามว่า “น้องรูปร่างที่อยู่ในวิมานนี้เป็นใครกันหนอ ขอเชิญน้องออกมาข้างนอกเถิด พี่จะขอชมความงามของน้องให้เต็มตา” เทพธิดาตอบว่า “ดิฉันเป็นเวมานิกเปรต เพราะทำบุญไว้น้อยมาก แม้จะมีรูปสวย มีวิมาน แต่ดิฉันต้องเปลือยกายไร้อาภรณ์ มีเพียงเส้นผมปิดบังกายไว้เท่านั้น ดิฉันอายเหลือเกินที่จะออกไปข้างนอก” หัวหน้าพ่อค้าบอกว่า “น้องนางผู้มีรูปร่าง พี่จะให้ผ้าเนื้อดี น้องจงนุ่งผ้าแล้วออกมาเถิด” เวมานิกเปรต

ตอบว่า “ท่านไม่อาจให้ผ้านั้นแก่ดิฉันด้วยมือท่านได้โดยตรง แต่ถ้าในหมู่พวกท่านมีอุบาสกสาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ขอท่านจงให้ท่านผ้านั้นแก่อุบาสกแล้วอุทิศส่วนกุศลให้แก่ดิฉันเมื่อนั้น ดิฉันจึงจะได้ผ้านี้ตามปรารถนา

ในเรื่องนี้มีอุบาสกผู้มีศีลคนหนึ่ง หัวหน้าพ่อค้าจึงบอกให้เขาอาบน้ำแล้วได้มอบผ้านุ่งผ้าห่มให้ และอุทิศส่วนกุศลไปให้เวมานิกเปรต ทันใดนั้นเวมานิกเปรตก็มีอาการทิพย์สวมใส่ เดินยิ้มออกมาจากวิมาน พร้อมทั้งได้อาหารทิพย์อันเกิดจากการให้ทานของหัวหน้าพ่อค้าเพียงครั้งเดียว พวกพ่อค้าอัศจรรย์ใจ เกิดความเคารพในอุบาสก จึงพากันเข้าไปไหว้อุบาสกคนนั้นจึงได้แสดงธรรมให้พวกพ่อค้าฟังตามสมควร พวกพ่อค้าถามเวมานิกเปรตว่าทำบุญกรรมอะไรไว้จึงมาเกิดเป็นเวมานิกเปรตอยู่กลางทะเล เวมานิกเปรตตอบว่า ในพุทธกาลที่ล่วงมาแล้ว ดิฉันเกิดในเมืองพาราณสี อาศัยรูปร่างเลี้ยงชีพ ต่อมาวันหนึ่ง มีผู้หญิงคนหนึ่งแก่ล้าเฒ่าบ่ารุงผมมาให้ แต่พอใช้แล้วผมกลับร่วงหมดศีรษะ ดิฉันอายจึงหนีออกไปอยู่นอกเมือง เปลี่ยนอาชีพไปคั้นน้ำมันงาขาย พร้อมทั้งเปิดร้านขายสุรา วันหนึ่ง มีลูกค้ายาตี๋มสุราแล้วเมาอนหลับสนิทอยู่ที่ร้าน ดิฉันฉวยโอกาสนั้น ลักผ้าที่ลูกค้ายาตี๋มม้วนไว้หลวมๆ ด้วยกรรมนั้น ดิฉันจึงไม่มีอาการสวมใส่

ต่อมาอีกวันหนึ่ง ดิฉันเห็นพระชีณาสพรูปหนึ่งเที่ยวบิณฑบาตอยู่ จึงนิมนต์ท่านเข้าไปในเรือนแล้วถวายแป้งเคี้ยวเจื่อน้ำมันงา ด้วยกุศลกรรมเพียงเท่านี้ ดิฉันจึงเกิดเป็นเทพิดารูปงาม และได้วิมานทอง ดิฉันอยู่ในวิมานทองนี้มาแล้วสิ้นระยะเวลา ๑ พุทธันดร แต่ดิฉันก็เป็นทุกข์มาก เพราะอีก ๔ เดือนกุศลกรรมเหล่านี้จะหมดลง วิบากกรรมชั่วอย่างอื่นของดิฉันจะนำดิฉันไปหมกหม้อยู่ในนรก ได้รับทุกข์ทรมานแสนสาหัสเป็นเวลายาวนาน

อุบาสกผู้มีศีล จึงกล่าวเตือนสติเทพิดาว่า คุณก่อนแม่เทพิดา เธอได้เสื่อผ้าอาภรณ์และอาหารทิพย์เพราะผลของท่านที่พ่อค้าให้แก่เรา หากเธอให้ท่านแก่พ่อค้าเหล่านี้บ้าง ผลท่านก็จะเกิดแก่เธอ และยิ่งหากเธอได้ถวายทานแด่พระศาสดา ผลของท่านก็จะยิ่งเกิดแก่เธอมากยิ่งขึ้น

เวมานิกเปรตได้ฟังแล้วก็มิใช่ยินดี นำข้าวและน้ำอันเป็นทิพย์มาเลี้ยงพวกพ่อค้าและฝากผ้าทิพย์คู่หนึ่งให้หัวหน้าพ่อค้านำไปถวายพระศาสดาด้วย พวกพ่อค้าเหล่านั้นเดินทางต่อไป ครั้นกลับถึงกรุงสาวัตถีแล้ว หัวหน้าพ่อค้าได้นำผ้าทิพย์ของเธอไปถวายแด่พระศาสดาแล้วอุทิศส่วนกุศลให้เวมานิกเปรต เมื่อนางได้รับผลบุญนั้นจึงจุติไปเกิดเป็นเทพิดาในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ มีเทพิดา ๑,๐๐๐ นางเป็นบริวาร

เรื่องเวมานิกเปรตนี้ แสดงให้เห็นโทษของการลักขโมย ทำให้เกิดความขัดสนหมกหม้ออยู่ในรก ได้รับความทุกข์ทรมานอย่างแสนสาหัส ไม่มีเสื้อผ้าอาภรณ์และไม่มีอาหารรับประทาน และยังแสดงให้เห็นถึงอันสงส์ของการเสียสละให้ทาน ส่งผลให้พ้นจากอบายไปเกิดในสวรรค์

๓. กาเมสุมิจจาร การประพฤติดินกาม

ความเสียหายของกาเมสุมิจจาร

การประพฤติดินสามีภรรยาและบุคคลอันเป็นที่รักที่หวงแหนของคนอื่น ย่อมเป็นการทำลายความรัก ความอบอุ่นในครอบครัว เป็นการทำลายสถาบันครอบครัว ทำให้ขาดความเคารพนับถือ จนถึงขั้นเป็นศัตรูประหัตประหารซึ่งกันและกัน

กาเมสุมิจจาร คือการประพฤติดินกาม หมายถึง การล่วงละเมิดทางเพศต่อบุคคลต้องห้าม ๒ ประเภท คือ หญิงต้องห้าม และชายต้องห้าม หากผู้ใดประพฤติดินกับหญิงหรือชายต้องห้าม ผู้นั้นชื่อว่าประพฤติกาเมสุมิจจาร ถ้าทั้งสองประเภทเป็นผู้ต้องห้ามด้วยกัน ประพฤติดินร่วมกัน ก็ชื่อว่ากระทำผิดด้วยกันทั้งสองประเภท บุคคลที่เป็นหญิงแต่มีจิตใจเป็นชาย และบุคคลที่เป็นชายแต่มีจิตใจเป็นหญิงก็อนุโลมในบุคคลต้องห้ามตามข้อกาเมสุมิจจารนี้

หญิงต้องห้าม

หญิงต้องห้าม หมายถึง บุคคลต้องห้ามสำหรับชาย มี ๓ ประเภทใหญ่ๆ คือ

๑. สสสามิกา หญิงมีสามี หมายถึง หญิงที่อยู่กินกับชายฉันทภรรยาสามี ทั้งที่แต่งงานหรือไม่ได้แต่งงาน รวมถึงหญิงที่รับสิ่งของมีทรัพย์เป็นต้นของชายแล้วยอมอยู่กินกับชายนั้น ตลอดถึงหญิงที่ชายรับเลี้ยงดูเป็นภรรยา จะได้จดทะเบียนสมรสกันตามกฎหมายหรือไม่ก็ตาม

หญิงประเภทนี้ จะหมดภาวะที่เป็นหญิงต้องห้ามก็ต่อเมื่อหย่าขาดจากสามีหรือสามีตายแล้ว แม้หญิงที่สามีถูกกักขัง เช่น ถูกจำคุก หากยังไม่ได้หย่าขาดจากกัน ก็ถือว่าเป็นหญิงต้องห้าม หรือสามีต้องโทษจำคุกตลอดชีวิต หญิงนั้นก็ยังอยู่ในฐานะต้องห้ามตราบเท่าที่สามียังต้องโทษอยู่ ชายใดประพฤติดินต่อหญิงมีสามี ถือว่าประพฤติกาเมสุมิจจาร

๒. ญาติรุกขิตา หมายถึง ญาติที่ญาติรักษา หมายถึง ญาติที่มีญาติเป็นผู้ปกครอง ไม่เป็นอิสระแก่ตน เพราะอยู่ในการปกครองดูแลพิทักษ์รักษาของบิดามารดา ญาติพี่น้อง หรือวงศ์ตระกูล ชายใดประพฤติผิดต่อญาติที่ญาติรักษา ถือว่าประพฤติกาเมสุมิจนจาร

ญาติที่ญาติรักษานั้น เมื่อรับของหมั้นจากฝ่ายชายและตกลงจะแต่งงานกัน นับแต่รับของหมั้นแล้ว ญาตินั้นชื่อว่าอยู่ในการรักษาทั้งของญาติและของคู่หมั้น จะพ้นจากการรักษาของคู่หมั้นก็ต่อเมื่อได้คืนของหมั้นหรือบอกเลิกการหมั้นนั้นแล้ว

๓. ธรรมรุกขิตา หมายถึง ธรรมที่ธรรมรักษา หมายถึง ธรรมที่มีศีลธรรม กฎหมาย หรือจารีตคัมภีร์รักษา มี ๒ ประเภท คือ ญาติผู้เป็นเทือกเถาเหล่ากอของตน และญาติที่มีข้อห้าม

ญาติต้องห้ามโดยพิสดาร มี ๒๐ ประเภท คือ

๑. มาตุรุกขิตา	ญาติที่มารดา รักษา
๒. ปิตุรุกขิตา	ญาติที่บิดา รักษา
๓. มาตูปิตุรุกขิตา	ญาติที่มารดาบิดา รักษา
๔. ภาตุรุกขิตา	ญาติที่พี่ชายน้องชาย รักษา
๕. ภคินีรุกขิตา	ญาติที่พี่สาวน้องสาว รักษา
๖. ญาติรุกขิตา	ญาติที่ญาติ รักษา
๗. โคตตรุกขิตา	ญาติที่ชนมีสกุลหรือแซ่รักษา
๘. ธรรมรุกขิตา	ญาติที่ธรรมรักษา
๙. สามิรุกขิตา	ญาติที่สามีรักษา
๑๐. สปริทณฐา	ญาติที่กฎหมายคัมภีร์รักษา
๑๑. ธนกีตา	ญาติที่ชายซื้อมาเป็นภรรยา
๑๒. ฉนทวาสินี	ญาติที่อยู่กับชายด้วยความรักใคร่กันเอง
๑๓. โภควาสินี	ญาติที่อยู่เป็นภรรยาชายด้วยโภกสมบัติ
๑๔. ปฏวาสินี	ญาติซึ่งใจได้ผ่าน่งผ้าห่มแล้วอยู่เป็นภรรยา
๑๕. โอทปตตกีนี	ญาติที่ชายขอเป็นภรรยาด้วยพิธีแต่งงาน
๑๖. โอกตจุมพตา	ญาติที่ชายช่วยปลงภาระอันหนักกลางจากศีรษะแล้วอยู่เป็นภรรยา
๑๗. ทาสีภริยา	ญาติคนใช้ที่เป็นภริยา

๑๘. กมมการินีภริยา หญิงรับจ้างทำงานที่เป็นภริยา
 ๑๙. ธชาหญา หญิงเซलयที่เป็นภริยา
 ๒๐. มุหุตติกา หญิงที่ชายอยู่ด้วยชั่วคราว

ถ้าชายล่วงละเมิดในหญิง ๒๐ จำพวกนี้ แม้จำพวกใดจำพวกหนึ่ง ถือว่าประพฤติกามเมสุมิจฉาจาร

หญิงผู้เป็นเทือกเถาเหล่ากอของตน เทือกเถา หมายถึง หญิงซึ่งเป็นญาติผู้ใหญ่ นับย้อนขึ้นไปทางบรรพบุรุษ ๓ ชั้น คือ ย่าทวด ยายทวด ๑ ย่า ยาย ๑ มารดาของตน ๑ เหล่ากอ หมายถึง หญิงผู้สืบสันดานจากตน นับลงไป ๓ ชั้น คือ ลูก ๑ หลาน ๑ เหลน ๑ ชายใด ประพฤติผิดต่อหญิงผู้เป็นเทือกเถาเหล่ากอของตน ถือว่าประพฤติกามเมสุมิจฉาจาร

หญิงมีข้อห้าม มี ๒ ประเภท คือ

๑. **หญิงประพฤติพรหมจรรย์** ได้แก่ ภิกษุณี สามเณรี สิกขมานา แม่ชี และ อุบาสิกาผู้รักษาศีล ๘ หรืออุโบสถศีล
๒. **หญิงที่กฎหมายจารีตประเพณีรักษา** ได้แก่ หญิงที่กฎหมายจารีตประเพณีห้ามมิให้ล่วงละเมิด เช่น หญิงที่ยังไม่บรรลุนิติภาวะ หญิงพิการ ทุพพลภาพ เป็นต้น

ชายต้องห้าม

ชายต้องห้าม หมายถึง บุคคลต้องห้ามสำหรับหญิง มี ๒ ประเภท คือชายอื่น นอกจากสามีของตนสำหรับหญิงที่มีสามี และชายที่จารีตห้ามสำหรับหญิงทั่วไป

๑. ชายอื่นนอกจากสามีตน เป็นบุคคลต้องห้ามสำหรับหญิงที่มีสามี
๒. ชายที่จารีตห้าม ได้แก่ นักบวชในศาสนาที่ห้ามเสพเมถุน เช่น ภิกษุ สามเณร เป็นต้น เป็นบุคคลต้องห้ามสำหรับหญิงทั่วไป ทั้งที่มีสามีและไม่มีสามี หญิงใดประพฤติผิดต่อชายต้องห้าม ถือว่าประพฤติกามเมสุมิจฉาจาร หากมีความยินดีพร้อมใจกันในการล่วงประเวณี ก็ผิดทั้งสอง

กามเมสุมิจฉาจารนี้ ผู้ใดประพฤติผิดต่อบุคคลต้องห้ามดังกล่าวมาทั้งหมด ถือว่ากระทำผิด หากทั้งสองมีความยินดีพร้อมใจในการล่วงประเวณี ก็ถือว่ากระทำผิดทั้งสอง

อนึ่ง ในเรื่องประเวณีนี้ ห้ามการกระทำในสถานที่อันเป็นศาสนสถาน เช่น โบสถ์ วิหาร ลานเจดีย์ เป็นต้น แม้แต่การผูกสมักรักใคร่ฉันทูสาว การเกี่ยวพาราสี การพูดแคะ การเล่นหูเล่นตา การใช้สื่อสารสนเทศกับบุคคลต้องห้ามในเชิงชู้สาวก็ไม่ควรทำ เพราะเป็นเหตุเบื้องต้นของกาเมสุมิฉฉาจารเช่นกัน

หลักวินิจฉัย

การประพฤตติผิดในกามที่สำเร็จเป็นกาเมสุมิฉฉาจาร ถึงความเป็นอกุศลกรรมบถ มีองค์ ๔ คือ

๑. อคมนียวตถุ หญิงหรือชายนั้น เป็นบุคคลต้องห้าม
๒. ตสฺมี เสวนจิตตํ จิตคิดจะเสพ
๓. เสวนปปโยโค พยายามเสพ
๔. มคฺเคน มคคปปฏิปตติอิวาสนํ อวัยวะเครื่องเสพจรดถึงกัน

โทษของกาเมสุมิฉฉาจาร

การประพฤตติผิดในกาม จะมีโทษมากหรือน้อย ขึ้นอยู่กับคุณความดีของคนที่ถูกล่วงละเมิด ความแรงของกิเลสและความพยายาม นอกจากนั้น ผู้ประพฤตติผิดในกาม ย่อมได้รับกรรมวิบาก ๕ สถาน คือ

๑. ย่อมเกิดในนรก
๒. ย่อมเกิดในกำเนิดสัตว์เดียรัจฉาน
๓. ย่อมเกิดในกำเนิดเปรตวิสัย
๔. ย่อมเป็นผู้มีร่างกายทุพพลภาพ ขี้เหร่ มากไปด้วยโรค
๕. โทษเบาที่สุด หากเกิดเป็นมนุษย์ ย่อมเป็นผู้มีศัตรูรอบด้าน

ตัวอย่างโทษของกาเมสุมิฉฉาจาร เรื่อง นางกนิรินเทวี

ในอดีตกาล มีพระราชอาพระองค์หนึ่ง ทรงพระนามว่า กนิริน เสวยราชย์อยู่ในเมือง พาราณสี มีพระรูปโฉมงามยิ่งนัก อำมาตย์หนึ่งพ้นำหีบเครื่องหอมมาถวายทุกๆ วัน เมื่อประพรมเครื่องหอมในพระราชนิเวศน์ทั่วแล้ว ก็ผ่าหีบทำเป็นไม้พินหอม หุงพระกระยาหาร ถวายพระเจ้ากนิริน มีปุโรหิตผู้มีปัญญาหลักแหลมคนหนึ่งชื่อ **ปัญญาจลจันตะ** มีอายุเท่ากับ พระองค์ ก็ปราสาทของพระเจ้ากนิรินนั้น มีต้นหว้าต้นหนึ่งอยู่ในกำแพงวัง กิ่งหว้าทอดข้าม กำแพงออกไป บุรุษเปลี้ยคนหนึ่ง รูปร่างอัปลักษณ์น่าเกลียด อาศัยอยู่ที่ร่มไม้หว้านั้น อยู่มา วันหนึ่ง นางกนิรินเทวี มองออกไปตามช่องหน้าต่าง เห็นบุรุษเปลี้ยนั้นแล้วก็เกิดความรักใคร่ ในเวลารাত্রี ทรงบำเรอพระเจ้ากนิรินให้ทรงยินดีด้วยกิเลสแล้วบรรทมหลับไป จึงค่อยๆ ลุกขึ้นจัดอาหารอันประณีตมีรสอร่อยใส่ขันทองห่อไว้ที่ชายพกแล้วไต่เชือกกลางทางหน้าต่าง ปีนขึ้นบนต้นหว้าไต่ลงมาตามกิ่ง เชิญบุรุษเปลี้ยให้กินอาหารแล้วทำการอันลามกกับบุรุษเปลี้ย สำเร็จแล้วก็กลับขึ้นปราสาทตามทางเดิม ประพรมสรีระกายด้วยของหอมแล้วก็เข้าไปนอน กับพระเจ้ากนิริน ประพฤติลามกอย่างนี้เสมอมา พระเจ้ากนิรินก็ได้ทรงทราบ

อยู่มาวันหนึ่ง พระเจ้ากนิรินเสด็จประทับที่ฉนิพนคร เวลาเสด็จกลับพระราช- นิเวศน์ ได้ทอดพระเนตรเห็นบุรุษเปลี้ยมีอาการน่ากรูณาอย่างยิ่ง จึงตรัสถามปุโรหิตว่า เห็นมนุษย์เปรตนั้นหรือไม่ ครั้นปุโรหิตรับพระราชโองการว่า เห็น พระเจ้าข้า จึงตรัสถามต่อไปว่า บุรุษที่มีรูปร่างน่าเกลียดอย่างนี้ จะมีหญิงคบหาด้วยอำนาจฉนิพนทราคะบ้างหรือไม่ บุรุษเปลี้ย ได้ฟังพระราชดำรัสตั้งนั้น ก็เกิดมานะขึ้นมาว่า พระเจ้าแผ่นดินพุดอะไรเช่นนี้ ชะรอยจะไมรู้ ว่า เทวีของพระองค์มาหาเรา คิดแล้วก็ประนมมือไหว้ต้นหว้า กล่าววาจาค่อยๆ ว่า ขอเชิญ เทพดาซึ่งเป็นเจ้าสิ่งอยู่ที่ต้นหว้าฟังเราเถิด คนอื่นๆ นอกจากท่านแล้วก็ไม่มีใครรู้

ปุโรหิตเห็นกิริยาของบุรุษเปลี้ยจึงคิดว่า พระอักรมเหสีของพระราชาคงได้ไต่ ต้นหว้ามาทำลามกกับบุรุษเปลี้ยนี้เป็นแน่แล้ว คิดแล้วจึงทูลถามว่า ในเวลารাত্রี พระองค์ ทรงสัมผัสสรีระกายแห่งพระเทวีเป็นเช่นไรบ้าง พระเจ้ากนิรินตรัสตอบว่า สิ่งอื่นก็ไม่แลเห็น เป็นแต่เวลาเพียงคืนสรีระกายของนางเย็น ปุโรหิตจึงทูลว่า ถ้ากระนั้น หญิงอื่นยกไว้ก่อนเถิด พระนางกนิรินอักรมเหสีของพระองค์ได้ประพฤติกกรรมอันลามกกับบุรุษเปลี้ยนี้ พระเจ้ากนิริน ตรัสว่า สหายพุดอะไรกัน นางกนิรินสมบุรณ์ด้วยรูปร่างอันอุดมเห็นปานนั้น จะมาร่วมอภิรมย์

กับบุรุษเปลี้ยอันน่าเกลียดอย่างยิ่งนี้ได้อย่างไร บุโรหิตกราบทูลว่า ถ้าอย่างนั้น ขอพระองค์จง
 สละกรอยตามคอยจับดูเถิด พระเจ้ากนิษฐก็ทรงรับ ครั้นเสวยอาหารเย็นแล้วก็เข้าบรรทมกับ
 นางกนิฐ ตั้งพระหฤทัยคอยสะกดจับ พอถึงเวลาเคยบรรทมหลับตามปกติก็ทรงแสสร้งทำ
 เหมือนหลับไป ฝ่ายนางกนิฐก็ลุกขึ้นตามเคย พระเจ้ากนิษฐก็สละกรอยตามไปยืนอยู่ที่เงา
 ต้นหว่า วันนั้นบุรุษเปลี้ยโกรธชู้ตะคอกว่า ทำไมถึงมาช้าแล้วเอามือตบเข้าที่กอกหูนางเทวี
 นางเทวีก็ร้องขอโทษว่า นายอย่าเพิ่งโกรธเลย ข้าพเจ้ารอให้พระราชาหลับจึงมาได้ ว่าแล้ว
 ก็ประพฤติปฏิบัติบุรุษเปลี้ยเหมือนหญิงบำเรอในเรือน เมื่อบุรุษเปลี้ยตบหูนางกนิฐนั้น
 กุณฑลหน้าราชสีห์หลุดจากหูกระเด็นไปอยู่ใกล้พระบาทพระเจ้ากนิษฐ พระเจ้ากนิษฐจึงเก็บ
 เอาไปเป็นพยาน ฝ่ายนางกนิฐประพฤตินาจารกับบุรุษเปลี้ยนั้นแล้วก็กลับไปเริ่มจะนอนกับ
 พระราชา พระเจ้ากนิษฐก็ทรงห้ามเสีย พอรุ่งขึ้นจึงรับสั่งให้คนไปบอกให้นางกนิฐเทวี
 ประดับเครื่องประดับที่พระองค์ให้ทั้งหมดเข้ามาเฝ้า นางกนิฐก็สั่งให้ทูลว่า กุณฑลหน้าราชสีห์
 ส่งไปไว้ที่ช่างทองเสียแล้วนางก็มีได้มาเฝ้า ครั้นพระเจ้ากนิษฐรับสั่งให้หาอีกนางก็ประดับ
 กุณฑลข้างเดียวเข้าไปเฝ้า พระเจ้ากนิษฐตรัสถามว่า กุณฑลไปไหน นางก็ทูลว่าส่งไปที่ช่างทอง
 พระเจ้ากนิษฐจึงรับสั่งให้หาช่างทองมาแล้วตรัสถามว่า ทำไมเจ้าจึงไม่ให้กุณฑลแก่นางกนิฐ
 ช่างทองก็ทูลว่า มิได้รับเอาไว้เลย พระเจ้ากนิษฐ ก็ทรงพระพิโรธตรัสว่า เฮ้ยนางจันทาล
 คนอย่างข้านี้แหละจะเป็นช่างทองของเอ็งละ ตรัสแล้วก็ขว้างกุณฑลลงไปตามตรงหน้านางกนิฐ
 แล้วหันมาตรัสกับบุโรหิตว่า สหายพูดจริงทีเดียว จงไปสั่งตัดหัวนางจันทาลนี้เสีย บุโรหิต
 ได้พานางกนิฐไปซ่อนไว้ในที่แห่งหนึ่งภายในพระราชวังนั้นแล้ว กราบทูลพระเจ้ากนิษฐว่า
 ธรรมดาว่าหญิงทั้งหลายย่อมเป็นเช่นนี้ การกระทำอย่างนี้เป็นปกติของหญิงทั้งหลาย
 ขอพระองค์จงงดโทษนางกนิฐเสียเถิด พระเจ้ากนิษฐก็ทรงยกโทษให้รับสั่งให้ไล่ไปเสียจาก
 พระราชนิเวศน์ เมื่อทรงขับไล่จากตำแหน่งแล้ว ก็ทรงตั้งหญิงอื่นเป็นอัครมเหสีแล้วรับสั่ง
 ให้ไล่บุรุษเปลี้ยออกไปเสียจากที่นั่น และทรงให้ตัดกิ้งก้านหว่าเสีย

เรื่องนางกนิฐเทวี ประพฤติกาเมสุมิจฉาจารย์นี้ หากพระราชาไม่ทรงงดโทษให้
 นางจะต้องได้รับโทษทัณฑ์ถึงตาย กามสุมิจฉาจารย์ จึงถือว่ามีโทษร้ายแรงมากทั้งโลกนี้
 และโลกหน้า

วจีกรรม ๔

วจีกรรม คือการกระทำทางวาจา หมายถึง การพูดออกมาเป็นถ้อยคำ ทั้งทางดี และทางชั่ว วจีกรรมทางชั่วมี ๔ อย่าง คือ มุสาวาท การพูดเท็จ ปิสุณวาจา การพูดส่อเสียด ฝรุสวาจา การพูดคำหยาบ และสัมผัปปลาปะ การพูดเพื่อเจ้า

๑. มุสาวาท การพูดเท็จ

ความเสียหายของมุสาวาท

มีพระบาลี ได้กล่าวถึงลักษณะของคนชอบพูดเท็จไว้ว่า “**นตถิ อการิยํ ปาปํ มุสาวาทิสฺส ชนฺตุนโน**” แปลว่า ไม่มีใครชั่วอะไรที่คนชอบพูดเท็จจะทำได้ เพราะคนชอบพูดเท็จ พูดโกหกหลอกลวง หรือพูดมีเลศนัยในแง่มุมต่างๆ นั้น ได้ชื่อว่าทำลายคุณธรรมในจิตใจของตนเอง และทำลายประโยชน์ของผู้อื่น ในการพูดเท็จนั้น คนโกหกเป็นผู้เสียหายร้ายแรงกว่า เพราะกลายเป็นคนเหลวไหล ขาดความน่าเชื่อถือ

มุสาวาท การพูดเท็จ คือการพูดมุ่งให้ผิดจากความเป็นจริง มี ๓ อย่าง คือมุสา อนุโลมมุสา และปฏิสสวะ

มุสา แปลว่า เท็จ ได้แก่ โกหก หมายถึง การทำเท็จทุกอย่าง การแสดงความเท็จ เพื่อให้ผู้อื่นเข้าใจผิดนั้น ทำได้ทั้งทางวาจาและทางกาย ดังนี้

ทางวาจา คือ พูดออกมาเป็นคำเท็จ ตรงกับคำว่า โกหก ซึ่งเป็นที่เข้าใจกันอยู่แล้ว

ทางกาย คือ การแสดงกิริยาอาการที่เป็นเท็จ เช่น การเขียนจดหมายโกหก การเขียนรายงานเท็จ การทำหลักฐานปลอม การตีพิมพ์ข่าวสารอันเป็นเท็จ การเผยแพร่ข่าวสารทางสื่อสารสนเทศอันเป็นเท็จ การทำเครื่องหมายปลอมให้คนอื่นหลงเชื่อ รวมถึงการไปให้คนอื่นเข้าใจผิด เช่น สันศิระชะปฏีเสธในเรื่องควรรับ หรือพยักหน้ารับในเรื่องที่ควรปฏิเสธ

มุสา มีประเภทที่จะพึงพรรณนาเป็นตัวอย่าง ดังนี้

ปต ได้แก่ มุสาตรงๆ โดยไม่อาศัยมูลเลย เช่น ไม่เห็นบอกว่าเห็น ไม่รู้บอกว่ารู้ ไม่มีบอกว่ามี เป็นต้น

ส่อเสียด คือ พูดยุแหยงเพื่อให้เขาแตกกัน

หลอก คือ พูดเพื่อจะโก่งเขา พูดให้เขาเชื่อ พูดให้ผู้อื่นเสียของให้ตน

ยอ คือ พูดเพื่อจะยกย่องเขา พูดให้เขาสืมตัวและหลงตัวผิด

กลับคำ คือ พูดไว้แล้วแต่ตอนหลังไม่ยอมรับ ปฏิเสธว่าไม่ได้พูด

ทนสาบาน ได้แก่ กิริยาที่เสี่ยงสัจย์ว่าจะพูดความจริง หรือจะทำตามคำสาบาน แต่ไม่ได้พูดหรือทำตามนั้น เช่น พยานทนสาบานแล้วเบิกคำเท็จ เป็นต้น

ทำเล่ห์กระเท่ห์ ได้แก่ กิริยาที่อวดอ้างความศักดิ์สิทธิ์อันไม่เป็นจริง เพื่อให้คนหลงเชื่อนิยมยกย่อง และเป็นอุบายหาลาภแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตน เช่น อวดรู้วิชาคงกระพันว่าฟันไม่เข้ายังไม่ออก เป็นต้น

มารยา ได้แก่ กิริยาที่แสดงอาการให้เขาเห็นผิดจากที่เป็นจริง เช่น เป็นคนทุสึล ทำท่าทางเคร่งครัดให้เขาเห็นว่า เป็นคนมีศีล

ทำเลศ ได้แก่ พูดมุสาเล่นสำนวน พูดคลุมเครือให้ผู้ฟังเข้าใจผิด เช่น เห็นคนวิ่งหนีเขามา เมื่อผู้ไล่ติดตามมาถาม จึงย้ายไปยืนที่อื่นแล้วพูดว่า ตั้งแต่มายืนที่นี่ ไม่เห็นใครเลย

เสริมความ ได้แก่ พูดมุสาอาศัยมูลเดิม แต่เสริมความให้มากกว่าที่เป็นจริง เช่น โฆษณาสรรพคุณสินค้าเกินความเป็นจริง เป็นต้น

อำความ ได้แก่ พูดมุสาอาศัยมูลเดิม โดยตัดข้อความที่ไม่ประสงค์จะให้รู้ออกเสีย เพื่อให้ผู้ฟังเข้าใจเป็นอย่างอื่น เช่น เรื่องมากพูดให้เหลือน้อยเพื่อปิดความบกพร่อง

บุคคลพูดด้วยวาจาหรือทำกิริยาแสดงท่าทางอย่างใดอย่างหนึ่ง ผู้อื่นรู้แล้วเขาจะเชื่อหรือไม่เชื่อไม่เป็นประมาณ บุคคลผู้พูดหรือแสดงอาการนั้นได้ชื่อว่า พูดมุสาในสิกขาบทนี้

อนุโลมมุสา คือการพูดเรื่องไม่เป็นจริง แต่มิได้มีเจตนาจะทำให้ผู้ฟังเข้าใจผิดหรือหลงเชื่อ เพียงแต่พูดเพื่อให้เจ็บใจ มีประเภทที่จะพึงพรรณนาเป็นตัวอย่าง ดังนี้

เสียดแทง ได้แก่ กิริยาที่พูดให้ผู้อื่นเจ็บใจ ด้วยอ้างเรื่องที่ไม่เป็นจริง เช่น ประชดคือการกล่าวแค้นตัน ยกให้สูงกว่าพื้นเพเดิมของเขา หรือ ด่า คือการกล่าวถ้อยคำหยาบช้าเลวทราม กดให้ต่ำกว่าพื้นเพเดิมของเขา

ลับปลับ ได้แก่ พูดกลับกรอกเชื่อไม่ได้ พูดด้วยความคะนองปาก แต่ผู้พูดไม่ได้ตั้งใจจะให้คนอื่นเข้าใจผิด เช่น รับประทานอาหารแล้วไม่ทำตามที่ได้รับนั้น

อนุโลมมุสา นี้ แม้จะมีได้เป็นมุสาคือคำเท็จโดยตรง แต่ก็นับเข้าในมุสา ไม่ควรพูดพูดแล้วมีโทษ ผู้นิยมความสุภาพ แม้จะว่ากล่าวลูกหลาน ก็ไม่ควรใช้คำตำหรือคำเสียดแทง ควรใช้คำสุภาพ แสดงโทษผิดให้รู้สึกตัวแล้วห้ามปรามมิให้กระทำต่อไป

ปฏิสวะ ได้แก่ การรับคำของคนอื่นด้วยความตั้งใจจะทำตามที่รับคำนั้นไว้จริง แต่ภายหลังเกิดกลับใจไม่ทำตามที่ได้รับคำนั้น ทั้งที่ตนพอจะทำตามที่รับคำนั้นได้ มีประเภทที่จะพึงพรรณนาเป็นตัวอย่าง ดังนี้

ผิตสญญา หมายถึง การไม่ทำตามที่ตกลงกันไว้ เช่น ตกลงกันว่าจะเลิกค้าสิ่งเสพติด แต่พอได้โอกาสก็กลับมาค้าอีก

คินคำ หมายถึง การไม่ทำตามที่รับปากไว้ เช่น รับปากจะให้สิ่งของแล้วไม่ได้ให้ตามที่ได้รับปากไว้

ถ้อยคำที่ไม่จัดเป็นมุสาวาท

ถ้อยคำที่ผู้พูดพูดตามความสำคัญของตน เรียกว่า **ยถาสัญญา** หรือตามวรรณกรรม ซึ่งเป็นคำพูดไม่จริง แต่ไม่มีความประสงค์จะให้ผู้ฟังเชื่อ ไม่เข้าข่ายมุสาวาท มีประเภทที่จะพึงพรรณนาเป็นตัวอย่าง ดังนี้

โวหาร ได้แก่ ถ้อยคำที่ใช้เป็นธรรมเนียม เพื่อความไพเราะของภาษา เช่น การเขียนจดหมายที่ลงท้ายว่า ด้วยความเคารพอย่างสูง เป็นโวหารการเขียนตามแบบธรรมเนียมสารบรรณ ซึ่งในความเป็นจริงผู้เขียนอาจไม่ได้เคารพอย่างสูง หรืออาจไม่ได้มีความเคารพเช่นนั้นเลย

นิยาย ได้แก่ เรื่องที่แต่งขึ้น เรื่องที่เล่ากันมา เรื่องที่นำมาอ้างเพื่อเปรียบเทียบให้ได้ใจความเป็นหลัก เช่น นิทาน ละคร ลิเก ซึ่งในท้องเรื่องนั้นอาจมีเนื้อหาที่ไม่เป็นความจริง แต่ผู้แต่งไม่ได้ตั้งใจให้คนหลงเชื่อ เพียงแต่แต่งแสดงเนื้อหาไปตามท้องเรื่อง

สำคัญผิด ได้แก่ คำพูดที่ผู้พูดสำคัญผิดว่าเป็นอย่างนั้น ทั้งที่ความจริงมิได้เป็นเช่นนั้น คือ ผู้พูดพูดไปตามความเข้าใจของตน เช่น ผู้พูดจำวันผิด จึงบอกผู้ถามไปตามวันที่จำผิดนั้น เป็นต้น

พลั้ง ได้แก่ คำพูดที่พลาดไปโดยที่ไม่ได้ตั้งใจหรือไม่ทันคิด เช่น ผู้พูดตั้งใจจะพูดอย่างหนึ่งแต่กลับพลาดไปพูดเสียอีกอย่างหนึ่ง

หลักวินิจฉัย

การพูดเท็จที่สำเร็จเป็นมุสาวาท ถึงความเป็นอกุศลกรรมบถ มีองค์ ๔ คือ

๑. อดถั วตถุ เรื่องไม่จริง
๒. วิสัวาทนจิตตัม จิตคิดจะพูดให้ผิด
๓. ตชโซ วายาโม พยายามพูดออกไป
๔. ปรสสุ ตทตถวิชานนั ผู้ฟังเข้าใจเนื้อความนั้น

มีคำอธิบายองค์ของมุสาวาท ดังนี้

องค์ที่ ๑ เรื่องไม่จริง คือ เรื่องที่พูดนั้นไม่มีความจริง ไม่เป็นจริง เช่น ฝนไม่ตก แต่กลับพูดว่าฝนตก

องค์ที่ ๒ จิตคิดจะพูดให้ผิด คือ ผู้พูดตั้งใจจะพูดให้ผิดจากความเป็นจริง

องค์ที่ ๓ พยายามพูดออกไป คือ ผู้พูดได้พูดคำไม่จริงนั้นๆ ออกไป หรือได้กระทำเท็จด้วยความจงใจ ซึ่งมีใจเป็นเพียงความคิดที่อยู่ในใจ

องค์ที่ ๔ ผู้ฟังเข้าใจเนื้อความนั้น คือผู้ฟังเข้าใจความหมายเหมือนอย่างกับผู้พูดพูดออกไป ส่วนผู้ฟังจะเชื่อหรือไม่นั้นไม่สำคัญ

โทษของมุสาวาท

ผู้ประพฤติมุสาวาท จะมีโทษมากหรือน้อย ขึ้นอยู่กับประโยชน์ที่จะถูกตัดรอน หมายความว่า ถ้าการพูดเท็จนั้นทำให้เสียประโยชน์มากก็มีโทษมาก เช่นบุคคลที่ไม่ต้องการให้ของๆ ตน พูดออกไปว่า ไม่มี ก็ยังมีโทษน้อย แต่ถ้าเป็นพยานเท็จ ก่อให้เกิดความเสียหายมากก็มีโทษมาก เป็นต้น ในอรรถถาอรรถกถา นิบาต อังคุตตรนิกาย ได้กล่าวถึงกรรมวิบากของผู้ประพฤติมุสาวาท ดังนี้

๑. ย่อมเกิดในนรก
๒. ย่อมเกิดในกำเนิดสัตว์เดียรัจฉาน
๓. ย่อมเกิดในกำเนิดเปรตวิสัย
๔. โทษเบาที่สุด หากเกิดเป็นมนุษย์ จะถูกกล่าวต่ออยู่เสมอ

ตัวอย่างโทษของมฺสาวาท

เรื่อง กักการุชาดก

ในอดีตกาล พระเจ้าพรหมทัต ครองราชย์สมบัติอยู่ในพระนครพาราณสี พระโพธิสัตว์เป็นเทพบุตรในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ในสมัยนั้น พระนครพาราณสีได้จัดให้มีมหรสพเป็นการใหญ่ พวกนาค ครุฑ และภุมมัญญภูทกเวทดาเป็นจำนวนมาก ก็พากันมาดุมหรสพ มีเทพบุตร ๔ องค์จากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์พากันมาดูการเล่นมหรสพ โดยได้ประดับเทริดซึ่งทำด้วยดอกไม้ทิพย์ชื่อกักการุ ซึ่งเป็นผักจำพวกบวบ ฟัก แฟง

พื้นที่ของพระนครประมาณ ๑๒ โยชน์ ได้หอมตลบอบอวลไปด้วยกลิ่นดอกไม้ทิพย์นั้น มหาชนจึงได้เที่ยวค้นหาว่า ใครเป็นคนประดับดอกไม้เหล่านี้ เทพบุตรเหล่านั้นรู้ว่ามหาชนกำลังค้นหาตนเองอยู่ จึงเหาะขึ้นที่พระลานหลวง ยืนปรากฏกายอยู่ในอากาศ ด้วยเทวานุภาพอันยิ่งใหญ่ทั้งมหาชน พระราชา เศรษฐี และอุปราชาเป็นต้น ต่างก็มาชุมนุมกันถามเทพบุตรเหล่านั้นจึงรู้ว่า เป็นเทพบุตรมาจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เพื่อต้องการดุมหรสพ และประดับด้วยเทริดดอกไม้ทิพย์ จึงร้องขอเทริดดอกไม้ทิพย์นั้น

เทพบุตรโพธิสัตว์ผู้เป็นหัวหน้าบอกว่า ดอกไม้ทิพย์เหล่านี้มีอาณูภาพมาก เหมาะสมกับเทวดาเท่านั้น ไม่เหมาะสมกับคนเลวทราม ไร้ปัญญา มีอหยาศัยน้อมไปในทางต่ำทราม เป็นคนทุศีลในมนุษยโลก แต่ก็เหมาะสมกับมนุษย์ผู้ประกอบด้วยคุณธรรมคือไม่ลักขโมย แม้กระทั่งเส้นหญ้า ไม่พูดเท็จแม้จะแลกด้วยชีวิต และได้ยศแล้วไม่มัวเมา ผู้นั้นแลย่อมควรประดับดอกฟักทิพย์ และเทพบุตรจะให้ดอกไม้ทิพย์แก่บุคคลนั้น

บุโรहितคนหนึ่ง ได้ฟังดังนั้นจึงคิดว่า “แม้เราจะไม่มีคุณสมบัติเช่นนั้น แต่เราจักกล่าวมฺสาวาทเพื่อให้ได้ดอกไม้เหล่านี้มาประดับตน และมหาชนก็จะเข้าใจว่าเรามีคุณสมบัติเช่นนั้นจริงๆ จึงได้ดอกไม้ทิพย์มาประดับ” จึงอ้อนวอนขอดอกไม้ทิพย์จากเทพบุตรองค์ที่ ๑ มาประดับ จากนั้นก็ได้อ้อนวอนขอดอกไม้ทิพย์กะเทพบุตรองค์ที่ ๒ เทพบุตรองค์ที่ ๒ กล่าวว่า ผู้ที่แสวงหาทรัพย์สมบัติได้มาโดยบริสุทธิ์ชอบธรรม ไม่ล่อลวงเอาทรัพย์ผู้อื่นได้โภคทรัพย์แล้วก็ไม่มัวเมา จึงจะเหมาะสมที่จะประดับดอกฟักทิพย์ บุโรहितนั้นก็บอกว่าตนเองมีคุณสมบัติเช่นนั้น จึงได้ดอกไม้ทิพย์มาประดับ และยังอ้อนวอนขอดอกไม้ทิพย์กะเทพบุตรองค์ที่ ๓ เทพบุตรองค์ที่ ๓ จึงบอกว่า ผู้ที่มีจิตไม่จิตจางเร็วเหมือนย้อมด้วยขมิ้น

และมีศรัทธาไม่คลายง่ายๆ ไม่บริโภคนของดีแต่เพียงผู้เดียว แต่ยังแบ่งปันให้ยากและบุคคลที่ควรให้ จึงจะเหมาะสมประดับดอกฟ้าทิพย์ บุโรหิตก็บอกว่า ตนเองมีคุณสมบัติเช่นนั้น จึงได้ดอกไม้ทิพย์มาประดับ และยังอ้อนวอนขอกะเทพบุตรองค์ที่ ๔ อีก เทพบุตรองค์ที่ ๔ จึงบอกว่า ผู้ที่ไม่บริภาษคำสัตบุรุษคนดี ผู้ประกอบด้วยคุณมีศีลเป็นต้น ทั้งต่อหน้าหรือลับหลัง พูดยังไง ทำอย่างนั้น ผู้นั้นแลย่อมควรซึ่งดอกฟ้าทิพย์ บุโรหิตก็บอกว่า ตนเองมีคุณสมบัติเช่นนั้น จึงได้ดอกไม้ทิพย์มาประดับอีก

เทพบุตรทั้ง ๔ องค์ ได้ให้เทริดดอกไม้ทิพย์ทั้ง ๔ เทริดแก่บุโรหิตนั้นแล้วก็พากันกลับไปยังเทวโลก ในเวลาที่เทพบุตรเหล่านั้นไปแล้ว ทุกขเวทนาอันแรงกล้าเกิดขึ้นที่ศีรษะของบุโรหิต ศีรษะของเขาเป็นเหมือนถูกยัดเอาอันแหลมคมทิ่มแทง และเป็นเหมือนถูกแผ่นเหล็กบีบรัด

บุโรหิตนั้น เสวยทุกขเวทนา นอนกลิ้งไปกลิ้งมา ร้องลั่น เมื่อมหาชนซักถามว่าเกิดอะไรขึ้น เขาจึงได้บอกว่า ตนได้โกหกเหล่าเทพบุตร เพื่อให้ได้เทริดดอกไม้มาประดับ ความจริงตนไม่มีคุณสมบัติเหล่านั้นเลย แล้วขอร้องให้มหาชนช่วยดึงเทริดออกจากศีรษะของตน มหาชนช่วยกันดึงก็ไม่หลุดจากศีรษะ เหมือนเอาแผ่นเหล็กผูกรัดดอกไม้ฉันนั้นไว้ จึงพากันห้ามเขากลับบ้าน เขาต้องเจ็บปวดร้องลั่นอยู่ในบ้านถึง ๗ วัน

พระราชารับสั่งเรียกประชุมมุขอำมาตย์ว่าจะช่วยบุโรหิตผู้ทุกข์ที่กำลังจะตายได้อย่างไร พวกอำมาตย์จึงกราบทูลว่า ต้องจัดมหรสพขึ้นอีกครั้ง เพื่อให้เทพบุตรเหล่านั้นกลับมาชม พระราชารจึงให้จัดมหรสพอีก เทพบุตรทั้งหลายก็มาชมมหรสพอีก และได้ประดับเทริดดอกไม้ทิพย์ส่งกลิ่นหอมฟุ้งไปทั่วพระนคร ปรากฏต่อหน้ามหาชน ณ พระลานหลวงเหมือนเดิม มหาชนได้ห้ามบุโรหิตมาให้นอนหงายอยู่ข้างหน้าของเทพบุตรเหล่านั้น

บุโรหิตนั้น อ้อนวอนขอให้เทพบุตรช่วยชีวิตเขาด้วย เทพบุตรกล่าวตำหนิติเตียนบุโรหิตในท่ามกลางมหาชนว่า ดอกไม้เหล่านี้ไม่เหมาะสมกับท่านซึ่งเป็นคนเลวทราม ไม่มีศีลมีบาป แต่ท่านได้อวดเก่งว่าจักหลอกลวงเทพบุตร นำอนาถใจแท้ ท่านได้รับผลแห่งมุสาวาทของตนแล้ว เมื่อตำหนิแล้วก็ช่วยปลดเทริดดอกไม้ออกจากศีรษะบุโรหิต พร้อมทั้งได้ให้โอวาทแก่มหาชนและได้กลับไปยังสถานที่อยู่ของตน

ชาตกรเรื่องนี้ แสดงให้เห็นว่า คนชั่วที่กล่าวมั่วสาวาท เพราะถูกความโลภครอบงำ นั้นสามารถจะกระทำความชั่วอื่นๆ เพียงเพื่อให้ได้สิ่งที่ตนต้องการ โดยไม่คำนึงว่าตนมี คุณธรรมเช่นนั้นหรือไม่ วิวากรรมชั่วนั้นส่งผลทำให้สิ่งที่เป็นคนกลับกลายเป็นสิ่งที่ เป็นโทษได้ ดังเช่นดอกไม้ทิพย์กลับกลายเป็นของคมแหลมทิ่มแทง และกลายเป็นแผ่นเหล็ก ปีบริดศีรชะของบุโรหิต ก่อให้เกิดทุกขเวทนาอย่างแสนสาหัส

๒. ปิสฺณวาทา การพูดส่อเสียด

ความเสียหายของปิสฺณวาทา

การพูดส่อเสียดยุงให้ผู้อื่นเกิดความแตกแยก ไม่ไว้วางใจซึ่งกันและกัน ทำให้สังคม แตกร้าวขาดความสามัคคี เป็นการทำลายประโยชน์สุขของหมู่คณะ สังคม และประเทศชาติ ยิ่งไปกว่านั้น ผลของการพูดส่อเสียดที่ทำให้สงฆ์แตกแยกกัน จัดเป็นอนันตริยกรรม เป็น กรรมหนัก ห้ามสวรรค์ ห้ามนิพพาน

ปิสฺณวาทา การพูดส่อเสียด คือ การพูดยุงให้ผู้อื่นแตกแยกกัน โดยมีความ ประสงค์ ๒ ประการ คือ

๑. ให้ทั้งสองฝ่ายเข้าใจผิดกัน แตกสามัคคีกัน
๒. ให้ผู้อื่นรักตน และรังเกียจอีกฝ่ายหนึ่ง

หลักวินิจฉัย

การพูดส่อเสียดที่สำเร็จเป็นปิสฺณวาทา ถึงความเป็นอกุศลกรรมบถ มีองค์ ๔ คือ

๑. ภินทิตพฺโพ ปโร คนอื่นที่จะพึงถูกทำลาย

๒. เภทปุเรกฺขารตา วา ปิยภมฺยตา วา มีจิตคิดจะพูดให้แตกแยกกันหรือ พูดประสงค์จะให้เขารักตน

๓. ตชฺโช วายาโม พยายามพูดออกไป

๔. ตทตถวิชานนํ ผู้ฟังเข้าใจเนื้อความนั้น

ถ้าขาดองค์ใดองค์หนึ่ง กรรมบถไม่ขาดและโทษจะเบาลงมา

โทษของปิสฺณวจา

ปิสฺณวจาจะมีโทษมากหรือน้อย ขึ้นอยู่กับเหตุดังต่อไปนี้

๑. **คุณ** ผู้ถูกทำให้แตกแยกมีคุณมากก็มีโทษมาก ผู้ถูกทำให้แตกแยกมีคุณน้อยก็มีโทษน้อย

๒. **ความแตกแยก** ถ้าพูดแล้วเขาแตกแยกกันก็มีโทษมาก ถ้าพูดแล้วเขาไม่แตกแยกกันก็มีโทษน้อย

๓. **กิเลส** ถ้าผู้พูดมีกิเลสแรงกล้าก็มีโทษมาก ถ้ามีกิเลสอ่อนก็มีโทษน้อย

ในอรรถถาอัฐกนิบาต อังคุตตรนิกาย ได้กล่าวกรรมวิบากของผู้ประพฤติปิสฺณวจา ดังนี้

๑. ย่อมเกิดในนรก

๒. ย่อมเกิดในกำเนิดสัตว์เดียรัจฉาน

๓. ย่อมเกิดในกำเนิดเปรตวิสัย

๔. โทษเบาที่สุด หากเกิดเป็นมนุษย์ ย่อมทำให้เกิดความแตกจากมิตร

ตัวอย่างโทษของปิสฺณวจา

เรื่อง วัสสการพราหมณ์

พระเจ้าอชาตศัตรู ทรงครองแคว้นมคธ มีกรุงราชคฤห์เป็นเมืองหลวง ต้องการขยายอาณาจักรไปยังแคว้นวัชชีอันมีพวกกษัตริย์ลิจฉวีปกครอง แต่พระองค์ทรงทราบว่า กษัตริย์ลิจฉวีทุกองค์ล้วนทรงมั่นอยู่ในธรรมที่เรียกว่า “อปรีหานิยธรรม ๗” คือ ธรรมอันเป็นไปเพื่อเหตุแห่งความเจริญ พระองค์จึงวางแผนให้วัสสการพราหมณ์ที่เป็นอำมาตย์คนสนิทไปเป็นไส้ศึก วัสสการพราหมณ์ยอมทนรับพระราชอาญาด้วยทุกขเวทนาแสนสาหัสถึงแก่สลบ เมื่อถูกเนรเทศออกจากแคว้นมคธก็เดินทางมุ่งตรงไปเมืองเวสาลี กษัตริย์ลิจฉวีทรงตั้งให้เป็นครูสอนศิลปวิทยาแก่บรรดาราชกุมาร วัสสการพราหมณ์ปฏิบัติหน้าที่ด้วยความเต็มใจและเอาใจใส่ เป็นที่ไว้วางพระทัยในหมู่กษัตริย์ลิจฉวี

หลังจากนั้น วัสสการพราหมณ์จึงได้ดำเนินอุบายเพื่อทำลายความพร้อมเพรียงและความสามัคคีกันของกษัตริย์ลิจฉวี โดยวัสสการพราหมณ์คอยยุแหย่ส่งเสริมเหตุแห่งการทะเลาะวิวาทให้บังเกิดขึ้นในหมู่ราชกุมารอยู่เนื่องนิตย์ จนกระทั่งราชกุมารทุกพระองค์แตกสามัคคีเป็นเหตุให้วิวาทกัน ความแตกร้าวก็กว้างไปถึงบรรดาพระราชบิดาผู้ซึ่งเชื่อถือยาคำโอรสของตน หลังจากเวลาผ่านไป ๓ ปี ความสามัคคีก็ถูกทำลายสิ้น วัสสการพราหมณ์จึงให้คนลอบไปกราบทูลพระเจ้าอชาตศัตรู

พระเจ้าอชาตศัตรูก็นิราศทัฬหีเมืองเวสาลี เมื่อพวกเขาเมืองเวสาลีตกใจกลัวภัยมุขมนตรีจึงได้ตีกลองให้บรรดากษัตริย์ลิจฉวีมาประชุมเพื่อยกทัพเข้าสู่ข้าศึก แต่เหล่ากษัตริย์ลิจฉวีไม่มีผู้ใดเข้าที่ประชุมแม้แต่คนเดียว อีกทั้งประตูเมืองก็ไม่มีใครสั่งให้ปิด พระเจ้าอชาตศัตรูจึงสามารถยึดครองเมืองเวสาลีได้โดยง่าย

ปิสุณวาจันี่ นอกจากเป็นโทษแก่ผู้พูดแล้ว ยังส่งผลให้ผู้รับฟังเกิดความแตกแยกจนถึงเสียบ้านเสียเมือง ดังเช่น กษัตริย์ลิจฉวีเสียเมืองให้แก่พระเจ้าอชาตศัตรู เป็นต้น

๓. ผรุสวาจา การพูดคำหยาบ

ความเสียหายของผรุสวาจา

การพูดคำหยาบหรือคำด่า ย่อมก่อให้เกิดความเจ็บช้ำน้ำใจแก่ผู้ฟัง เป็นเหตุให้ก่อเวรผูกพยาบาทถึงขั้นประหัตประหารชีวิตกันได้ ทำให้ผู้ฟังเกิดความท้อแท้ ขาดกำลังใจ ส่งผลให้สูญเสียประโยชน์ที่จะพึงได้รับ

ผรุสวาจา คำว่า ผรุสา หมายถึง เจตนาแผ่ไปเผาผลาญจิตของผู้ฟัง ผรุสวาจา หมายถึง การพูดที่มีเจตนามุ่งทำลายแผ่ไปเผาผลาญจิตใจของผู้ฟัง เกิดจากความพยายามทางกายและทางวาจา อันเป็นเหตุทำลายไมตรีของผู้อื่น

อีกนัยหนึ่ง **ผรุสวาจา** แปลว่า **คำหยาบ** หมายถึง คำด่า คำรุนแรง คำกระด้าง

ผรุสวาจา นั้น ขึ้นอยู่กับเจตนาที่มุ่งประทุษร้ายและพูดต่อหน้าจึงจัดเป็นอกุศลกรรมบถ ส่วนคำด่าที่พูดด้วยเจตนาดี เหมือนบิดา มารดา และครูอาจารย์ พูดดุคำบุตร ธิดา และศิษย์ เป็นต้น ไม่จัดเป็นผรุสวาจา ไม่ถึงความเป็นอกุศลกรรมบถ

การพูดที่มีจิตอ่อนโยน แม้จะเป็นคำด่า ก็ไม่ถือว่าเป็นพรุสวาจา ดังตัวอย่างเรื่องปากร้ายใจดี ความว่า เด็กคนหนึ่งไม่เชื่อคำของมารดาเข้าไปในป่า มารดาเมื่อไม่สามารถจะห้ามได้จึงพูดว่า “ขอแม่กระปือดู จงไล่ตามมัน” ครั้นเด็กเข้าไปในป่า แม่กระปือได้ปรากฏอย่างที่ยังมารดาพูดไว้ เด็กได้ทำสังขจิตริยาว่า “มารดาของข้าพูดเรื่องใดด้วยปาก ขอเรื่องนั้นจงอย่ามี มารดาคิดเรื่องใดด้วยจิตขอเรื่องนั้น จงมี” แม่กระปือได้หยุดอยู่เหมือนถูกผูกอยู่กับที่ เรื่องนี้แสดงให้เห็นว่า มารดาพูดอย่างนั้นก็จริง แต่ไม่มีเจตนาร้าย จึงไม่เป็นพรุสวาจา

ส่วนการพูดที่มีจิตหยาบ มีเจตนาประสงค์ร้าย แม้จะเป็นคำพูดที่อ่อนหวาน ก็ถือว่าเป็นพรุสวาจา เช่น คำพูดที่ประสงค์จะให้ฆ่าคนอื่นด้วยคำว่า “ท่านทั้งหลายจงให้คนนี้นอนเป็นสุขเถิด” คำพูดเช่นนี้ จัดเป็นพรุสวาจาแท้

หลักวินิจฉัย

การพูดคำหยาบ ที่สำเร็จเป็นพรุสวาจา ถึงความเป็นอกุศลกรรมบถ มีองค์ ๓ คือ

๑. อกโกสิตพโพ ปโร คนอื่นที่จะต้องถูกด่า
๒. กุปิตจิตตัม จิตโกรธ
๓. อกโกสนา พูดด่าออกไป

บรรดาองค์ ๓ ประการนี้ คำว่า จิตโกรธ ท่านมุ่งหมายถึงจิตโกรธด้วยความประสงค์ในการด่า ไม่ได้มุ่งหมายถึงจิตโกรธด้วยประสงค์จะให้ตาย เพราะเมื่อจิตโกรธด้วยความประสงค์จะให้ตาย ย่อมเป็นพยาบาท

อักโกสวัตถุ

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค ได้กล่าวถึงเรื่องสำหรับใช้ด่า เรียกว่า อักโกสวัตถุ มี ๑๐ อย่าง คือ เจ้าเป็นโจร เจ้าเป็นคนพาล เจ้าเป็นคนหลง เจ้าเป็นอูฐ เจ้าเป็นโค เจ้าเป็นลา เจ้าเป็นสัตว์นรก เจ้าเป็นสัตว์เดียรัจฉาน เจ้าไม่มีสุคติ เจ้าหวังแต่ทุกคติ

ตั้งเรื่องพระนางมาคันธียาที่ใช้ให้คนไปด่าบริภาษพระพุทธเจ้าความว่า

ครั้งหนึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ โขสิตาราม เมืองโกสัมพี พระนางมาคันธียา ผู้เป็นนมเสีของพระเจ้าอุเทน ได้ผูกโกรธพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้จ้างชาวเมืองให้ไปด่าพระผู้มีพระภาคเจ้า ชาวเมืองผู้เป็นมิฉฉาทิฎฐิไม่เลื่อมใสในพระรัตนตรัย ได้ติดตาม

พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เสด็จเข้าไปภายในพระนครดาบรีภาษด้วยอักษโกสวัตถุ ๑๐ อย่างว่า “เจ้าเป็นโจร เจ้าเป็นพาล เจ้าเป็นคนหลง เจ้าเป็นอูฐ เจ้าเป็นโค เจ้าเป็นลา เจ้าเป็นสัตว์นรก เจ้าเป็นสัตว์เดียรัจฉาน สுகติของเจ้าไม่มี เจ้าหวังทุกติได้อย่างเดียว”

พระอานนท์ฟังคำนั้นแล้วได้กราบทูลพระศาสดาให้เสด็จไปเมืองอื่น พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสว่า “อานนท์ การทำอย่างนี้ไม่ควร อธิกรณ์เกิดขึ้นในที่ใด เมื่ออธิกรณ์นั้นสงบระงับแล้วในที่นั้นแล จึงควรไปในที่อื่น” และตรัสว่า “อานนท์ เราเป็นเช่นกับช้างตัวก้าวลงสู่สงคราม ก็การอดทนต่อลูกศรอันมาจาก ๔ ทิศ ย่อมเป็นภาระของช้างซึ่งก้าวลงสู่สงคราม ฉันทใด ชื่อว่า การอดทนต่อถ้อยคำอันคนทุศีลเป็นอันมากกล่าวแล้ว ก็เป็นภาระของเรา ฉันทนั้นเหมือนกัน”

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “อานนท์ เธออย่าคิดไปเลย พวกนั้นจักดำได้ไม่เกิน ๗ วัน เรื่องก็จะสงบไปเอง เพราะว่าอธิกรณ์ที่เกิดขึ้นแก่พระพุทธเจ้าทั้งหลายย่อมไม่เกิน ๗ วัน”

โทษของผรุสวาจา

ผรุสวาจาจะมีโทษมากหรือน้อย ขึ้นอยู่กับเหตุ ๓ ประการ คือ

๑. ผรุสวาจานั้น ถึงความเป็นกรรมบถ คือประกอบด้วยองค์ ๓ มีโทษมาก ไม่ครบองค์มีโทษน้อย

๒. คนที่ถูกด่ามีคุณธรรมมากมีโทษมาก มีคุณธรรมน้อยมีโทษน้อย

๓. ผู้พูดมีกิเลสแรงกล้ามีโทษมาก มีกิเลสอ่อนมีโทษน้อย

ในอรรถาธิษฐานนินาต อังคุตตรนิกาย ได้กล่าวกรรมวิบากของผู้ประพฤติผรุสวาจา ดังนี้

๑. ย่อมเกิดในนรก

๒. ย่อมเกิดในกำเนิดสัตว์เดียรัจฉาน

๓. ย่อมเกิดในกำเนิดเปรตวิสัย

๔. โทษเบาที่สุด หากเกิดเป็นมนุษย์ จะได้ฟังเสียงที่ไม่น่าพอใจ

ตัวอย่างโทษของพรุสวาจา เรื่อง โคนันทิวีสาล

ในสมัยของพระเจ้าคันธาระครองเมืองตักกศิลา แคว้นคันธาระ พระโพธิสัตว์เกิดเป็นโคนามว่า นันทิวีสาล เป็นโคมีรูปร่างสวยงาม มีพลังกำลั่งมาก มีพราหมณ์คนหนึ่งได้เลี้ยงและรักโคนั้นเหมือนลูกชาย โคนันคิตจะตอบแทนบุญคุณการเลี้ยงดูของพราหมณ์ ในวันหนึ่งได้พูดกะพราหมณ์ว่า

“พ่อ จงไปทำพนนกับโควินทกเศรษฐีว่า โคของเราสามารถลากเกวียนหนึ่งร้อยเล่มที่ผูกติดกันให้เคลื่อนไหวได้ พนนด้วยเงินหนึ่งพันกหาปณะเถิด”

พราหมณ์ได้ไปที่บ้านเศรษฐีและตกลงกันตามนั้น นัตเดิมพนนในวันรุ่งขึ้น ในวันเดิมพนน พราหมณ์ได้เทียมโคนันทิวีสาลเข้าที่เกวียนเล่มแรก เพื่อลากเกวียนหนึ่งร้อยเล่มผูกติดกันซึ่งบรรทุกทราย กรวดและหินเต็มลำ แล้วขึ้นไปนั่งบนเกวียน เจ็อบฎักขึ้นพร้อมกับตวาดว่า

“ไอ้โคโกง โคนิ่ง เจ้าจงลากเกวียนไปเดี๋ยวนี้”

ฝ่ายโคนันทิวีสาล เมื่อได้ยินพราหมณ์พูดเช่นนั้น ก็คิตน้อยใจว่า “พราหมณ์เรียกเราผู้ไม่โกงว่าโกง ผู้ไม่โกงว่าโกง” จึงยืนนิ่งไม่เคลื่อนไหว โควินทกเศรษฐีจึงเรียกให้พราหมณ์นำเงินหนึ่งพันกหาปณะมาให้แล้วกลับบ้านไป ฝ่ายพราหมณ์ผู้แพพนนเงินหนึ่งพันกหาปณะปลดโคแล้วก็เข้าไปนอนเศร้าโศกเสียใจอยู่ในบ้าน ส่วนโคนันทิวีสาลเห็นพราหมณ์เศร้าโศกเสียใจเช่นนั้น จึงเข้าไปปลอบและกล่าววว่า

“พ่อ ฉันอยู่ในเรือนของท่านตลอดมา เคยทำภาชนะอะไรแตกไหม เคยเหยียบใครๆ เคยถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะในที่อันไม่ควรหรือไม่ เพราะเหตุใด ท่านจึงเรียกเราว่า โคนิ่ง โคนิ่ง ครั้งนี้ เป็นความผิดของท่านเอง ไม่ใช่ความผิดของฉัน บัดนี้ ขอให้ท่านไปเดิมพนนกับโควินทกเศรษฐีใหม่ด้วยเงินสองพันกหาปณะ ขออย่างเดียว ท่านอย่าได้เรียกฉันว่า โคนิ่ง โคนิ่ง ท่านจะได้ทรัพย์ตามที่ท่านปรารถนา ฉันจะไม่ทำให้ท่านเศร้าเสียใจ”

พราหมณ์ได้ทำตามทีโคนันทิวีสาลบอก ในวันเดิมพนน พราหมณ์จึงพูดหวานว่า “นันทิวีสาลลูกรัก เจ้าจงลากเกวียนทั้งร้อยเล่มนี้ไปเถิด”

โคนันทิวีสาลได้ลากเกวียนร้อยเล่มที่ผูกติดกัน ด้วยการออกแรงลากเพียงครั้งเดียวเท่านั้น ทำให้เกวียนเล่มสุดท้ายไปตั้งอยู่ที่เกวียนเล่มแรกอยู่ ทำให้พราหมณ์ชนะพนนด้วยเงินสองพันกหาปณะ พระพุทธองค์ เมื่อนำอดีตนิทานมาสาธกแล้วตรัสว่า

“ภิกษุทั้งหลาย ชื่อว่า คำหยาบ ไม่เป็นที่ชอบใจของใครๆ แม้กระทั่งสัตว์เดียรัจฉาน”
แล้วได้ตรัสพระคาถาว่า

“บุคคลควรพูดแต่คำที่น่าพอใจเท่านั้น ไม่ควรพูดคำที่ไม่น่าพอใจในกาลใดๆ
เมื่อพราหมณ์พูดคำที่น่าพอใจ โคนันทิวีสาลได้ลากสัมภาระอันหนักได้ ทั้งยังทำให้พราหมณ์
ผู้นั้นได้ทรัพย์อีกด้วย ส่วนตนเองก็เป็นผู้ปลื้มใจ เพราะการช่วยเหลือผู้นั้นด้วย”

๔. สัมผัสปลลาปะ การพูดเพื่อเจ้อ

ความเสียหายของสัมผัสปลลาปะ

คำพูดเพื่อเจ้อเป็นคำพูดที่ไร้สาระ ไม่เป็นประโยชน์แก่ทั้ง ๒ ฝ่าย คือทั้งผู้พูดและผู้ฟัง ทำให้เสียเวลาไปโดยเปล่าประโยชน์ ผู้พูดก็ไม่มีใครเชื่อถือถ้อยคำ ผู้ฟังก็ไม่ได้ประโยชน์อะไร

สัมผัสปลลาปะ หมายถึง อุกุศลเจตนาที่พยายามแสดงออกทางกายและทางวาจา ให้ผู้อื่นรู้เรื่องที่มีใช่ประโยชน์

สัมผัสปลลาปะ เป็นถ้อยคำที่ไร้สาระ ปราศจากอรรถ ธรรม และวินัย ทำให้คนอื่นหลงเชื่อว่าเป็นเรื่องที่มีสาระ จัดเป็นอกุศลกรรมบถ ส่วนถ้อยคำที่เป็นตริจฉานกถา ได้แก่ เรื่องราวที่ไม่ควรนำมาถกเถียงสนทนากัน เช่น เรื่องการนำนางสีดามา และมหาภารตยุทธ์ เป็นต้น เพราะทำให้เกิดความฟุ้งซ่านและเสียเวลาแม้จะจัดอยู่ในประเภทสัมผัสปลลาปะ แต่ก็ เป็นเพียงกรรมเท่านั้น ไม่เป็นอกุศลกรรมบถ

สัมผัสปลลาปะต่างจากมุสาวาท คือ มุสาวาทนั้นผู้พูดมีเจตนามุ่งจะให้คนอื่นเชื่อในเรื่องที่ไม่จริงว่าจริง เรื่องจริงว่าไม่จริง ส่วนสัมผัสปลลาปะ ผู้พูดมีเจตนาที่มุ่งให้คนอื่นเชื่อในเรื่องที่ไร้สาระว่าเป็นเรื่องที่มีสาระ

หลักวินิจฉัย

การพูดเพื่อเจ้อ ที่สำเร็จเป็นสัมผัสปลลาปะ ถึงความเป็นอกุศลกรรมบถ มีองค์ ๒ คือ

๑. นิตถลกถาปุเรกขารตา ความเป็นผู้มีจิตมุ่งจะพูดเรื่องเพื่อเจ้อ
๒. ตถารูปียกถากถนั พุดเรื่องเช่นนั้นออกไป

การพูดเพื่อเจื่อนั้น เมื่อผู้อื่นเชื่อถือเรื่องนั้นเป็นอกุศลกรรมบถ ถ้าผู้อื่นไม่เชื่อถือไม่
เป็นอกุศลกรรมบถ

โทษของสัมผัปปลาปะ

สัมผัปปลาปะ จะมีโทษมากหรือน้อย ขึ้นอยู่กับเหตุ ๓ ประการ คือ

๑. ผู้พูดมีอาเสวนะ คือความเสพคุ้น ได้แก่ พูดบ่อยๆ จนชินปากมีโทษมาก มีอาเสวนะน้อยมีโทษน้อย
๒. ผู้ฟังเชื่อว่าเป็นเรื่องจริงมีโทษมาก ถ้าไม่เชื่อมีโทษน้อย
๓. ผู้พูดมีกิเลสแรงกล้า คือ พูดด้วยอำนาจกิเลสมิโทษมาก มีกิเลสอ่อนมีโทษน้อย

ในอรรถกถาอัฐกนิบาต อังคุตตรนิกาย ได้กล่าวกรรมวิบากของผู้ประพฤตินี้
สัมผัปปลาปะ ดังนี้

๑. ย่อมเกิดในนรก
๒. ย่อมเกิดในกำเนิดสัตว์เดียรัจฉาน
๓. ย่อมเกิดในกำเนิดเปรตวิสัย
๔. โทษเบาที่สุด หากเกิดเป็นมนุษย์ ไม่มีใครเชื่อถือถ้อยคำ

ตัวอย่างโทษของสัมผัปปลาปะ

เรื่อง บุรุษเปลี้ย

ในอดีตกาล ในกรุงพาราณสี บุรุษเปลี้ยคนหนึ่งมีความชำนาญในศิลปะการติด
ก้อนกรวด สามารถติดก้อนกรวดใส่ใบไม้ทำเป็นรูปสัตว์ต่างๆ ได้ บุรุษเปลี้ยนั้นชอบมานั่ง
ใต้ต้นไทรย่อยใกล้ประตูพระนคร เป็นประจำ พวกเด็กชาวบ้านพากันมาให้บุรุษเปลี้ยติดก้อนกรวด
ไปเจาะใบไทรทำเป็นรูปช้าง รูปม้า เป็นต้น บุรุษเปลี้ยก็ทำตามความต้องการของพวกเด็กๆ
พวกเด็กๆ ก็ตอบแทนด้วยของกินและของขบเคี้ยว เป็นต้น อยู่มาวันหนึ่ง พระราชาเสด็จไปสู่
พระราชอุทยานเสด็จไปถึงสถานที่นั้น พวกเด็กๆ ได้นำบุรุษเปลี้ยไปหลบไว้ในระหว่างย่านไทร
แล้วพากันหนีไป เมื่อพระราชาเสด็จเข้าไปสู่โคนต้นไม้ในเวลาเที่ยงตรงเงาของช่องส่องต้อง
พระสรีระ พระองค์ฉงนพระทัย ทรงตรวจดูด้านบนได้ทอดพระเนตรเห็นรูปช้าง รูปม้า เป็นต้น

ที่โบไม้ทั้งหลาย จึงตรัสถามว่า “ใครทำไว้” ทรงทราบว่าเป็นบุรุษเปลี้ยทำไว้ จึงรับสั่งให้นำบุรุษเปลี้ยนั้นมาเฝ้าแล้วตรัสว่า

“บุโรหิตของเราปากกล้านัก เมื่อเราพูดเพียงนิดหน่อย ก็พูดมากเกินไปย่อมเปียดเบียนเรา เจ้าสามารถติดมูลแพะประมาณทะนานหนึ่งเข้าปากของบุโรหิตนั้นได้หรือไม่ บุรุษเปลี้ย กราบทูลว่า “ได้พระเจ้าข้า ขอพระองค์จงให้คนนำมูลแพะมาแล้วประทับนั่งภายในม่านกับบุโรหิต ข้าพระองค์จักทำตามพระประสงค์”

พระราชาก็ทรงรับสั่งให้ทำอย่างนั้นแล้ว บุรุษเปลี้ยให้เจาะช่องไว้ที่ม่าน เมื่อบุโรหิตพูดกับพระราชาก็เอาปากก็ติดมูลแพะไปที่ละก้อนๆ บุโรหิตก็กินมูลแพะที่เข้าปากแล้วก็พูดต่อเมื่อมูลแพะหมดบุรุษเปลี้ยจึงสั่งม่าน พระราชาทรงทราบจึงตรัสกับบุโรหิตว่า “อาจารย์ เราพูดกับท่านจำคำพูดไม่ได้เลย ท่านแม้กินกินมูลแพะประมาณทะนานหนึ่งแล้วก็ไม่หยุดพูดเพราะท่านพูดมากเกินไป” พรหมก็ได้เป็นผู้แก้แค้น ตั้งแต่นั้นมาก็ไม่กล้าเอาปากเจรจากับพระราชาก็ได้ พระราชารับสั่งให้เรียกบุรุษเปลี้ยมาแล้วตรัสว่า “เราได้ความสุขก็เพราะเจ้า” ทรงพอพระทัยจึงพระราชทานวัตถุสิ่งของให้จำนวนมาก พร้อมทั้งได้พระราชทานบ้านส่วย ๔ ตำบลซึ่งตั้งอยู่ในทิศทั้ง ๔ แห่งพระนครแก่บุรุษเปลี้ย

วชิกรรมแสดงออกได้ ๒ ทาง

วชิกรรม ๔ อย่าง คือ มุสาวาท การพูดเท็จ ปิสุณวาจา การพูดส่อเสียด ผรุสวาจา การพูดคำหยาบ และสัมผัปปลาปะ การพูดเพ้อเจ้อ แสดงออกได้ ๒ ทาง คือ

๑. ทางกาย เรียกว่า กายประโยค หมายถึง การแสดงกิริยาท่าทางเพื่อให้อีกฝ่ายรู้ความหมายของตนเป็นกิริยาที่กระทำผ่านทางกาย เช่น โบกมือ ผงกศีรษะ เขียนหนังสือ เป็นต้น จัดเป็นวชิกรรมที่เป็นไปทางกายทวาร

๒. ทางวาจาเรียกว่า วชิประโยค หมายถึง การพูดออกมาเป็นถ้อยคำ จัดเป็นวชิกรรมที่เป็นไปทางวจีทวาร

มโนกรรม ๓

มโนกรรม หมายถึง การกระทำทางใจ คือ ทำกรรมด้วยการคิด ไม่ว่าจะคิดทำชั่วหรือคิดทำดี มโนกรรมฝ่ายอกุศล คือการคิดทำชั่ว มี ๓ อย่าง ได้แก่ อภิชฌา การเพ่งเล็งอยากได้ของผู้อื่น พยาบาท การคิดปองร้ายผู้อื่น และมีจฉาทิฎฐิ การเห็นผิดจากคลองธรรม

๑. อภิชฌา การเพ่งเล็งอยากได้ของผู้อื่น

ความเสียหายของอภิชฌา

การเพ่งเล็งอยากได้ของผู้อื่น คือ การมีเจตนาเป็นเหตุให้ละโมภะ อยากได้ของของผู้อื่น เป็นสาเหตุสำคัญที่นำไปสู่อกุศลกรรม มีการลักขโมย การปล้น เป็นต้น เป็นการทำลายคุณธรรมภายในตน เช่น ทำให้จิตไม่ตั้งมั่น ไม่เป็นสมาธิ เป็นต้น

อภิชฌา แปลว่า การเพ่งเล็งอยากได้ของผู้อื่นมาเป็นของตน ด้วยเจตนาเป็นเหตุ ละโมภะคิดอยากได้ทรัพย์ของผู้อื่นมาเป็นของตน โดยองค์ธรรม ได้แก่ โลกเจตสิก

โลภะมี ๒ อย่าง คือ

๑. อัมมิมยโลภะ ความโลภอยากได้ประกอบด้วยธรรม เมื่อเกิดความอยากได้สิ่งต่างๆ ก็เสาะแสวงหามาโดยสุจริต ไม่ผิดศีลธรรม เช่น การซื้อขาย แลกเปลี่ยน หรือ การขอ เป็นต้น

๒. อธัมมิมยโลภะ ความอยากได้ไม่ประกอบด้วยธรรม เมื่อเกิดความอยากได้ ก็คิดหาทางที่จะขโมย ฉ้อโกง จี้ ปล้น หรือใช้กลวิธีต่างๆ เพื่อที่จะให้ได้มาซึ่งสิ่งเหล่านั้น ในทางมิชอบ

หลักวินิจฉัย

การเพ่งเล็งอยากได้ของของผู้อื่นที่สำเร็จเป็นอภิชฌา ถึงความเป็นอกุศลกรรมบถ มีองค์ ๒ คือ

๑. **ปรภณฺทํ** สิ่งของของผู้อื่น

๒. **อตตโน ปริณามนํ** การน้อมมาเพื่อเป็นของตน

คำว่า สิ่งของของผู้อื่น หมายถึง อดิวิญญาณกทรัพย์ เช่น ที่ดิน บ้านเรือน แก้ว แหวน เงิน ทอง และสวัสดิมงคลทรัพย์ เช่น สัตว์เลี้ยงต่างๆ รวมทั้งมนุษย์หญิงชาย ที่มีเจ้าของ หรือคู่มั่นคู่มายที่จองตัวไว้แล้ว ส่วนคนอื่นนอกจากที่ไม่มีเจ้าของหรือผู้จองตัว ไม่จัดว่าเป็นสิ่งของของผู้อื่น

คำว่า “การน้อมมาเพื่อเป็นของของตน” ในฎีกาสังคีติสูตรกล่าวไว้ว่า “การน้อมมา เพื่อเป็นของของตน มิได้ด้วยจิตเท่านั้น”

อภิชมา เจตนาเป็นเหตุละโมภ ในเมื่อเห็นสิ่งของของผู้อื่นแล้ว เพ่งเล็งโดยน้อม เข้ามาหาตนว่าทำอย่างไรหนอ ของนี้จะพึงเป็นของเรา ชื่อว่า อภิชมาที่ถึงความ เป็นอกุศลกรรมบถ แต่ถ้าเห็นสมบัติของคนอื่นแล้ว ไม่คิดเอามาเป็นของตน เพียงแต่ยินดีว่า ผู้ใช้สอย สมบัติเช่นนี้มีบุญหนอ เราควรได้ใช้สอยสักชั่วคราว หรือว่าเราควรได้รับของเช่นนี้บ้าง การคิดอย่างนี้เป็นเพียงกรรมเท่านั้น ไม่เป็นอกุศลกรรมบถ ดังคำของพระอรุณกถาจารย์ ที่ว่า “แม้ความโลภจะเกิดขึ้นในสมบัติของผู้อื่นก็ยังไมจัดเป็นอกุศลกรรมบถ ตลอดเวลาที่ยังไม่น้อมเข้ามาเป็นของตนว่า ไฉนหนอของนี้พึงเป็นของเรา”

โทษของอภิชมา

อภิชมาจะมีโทษมากหรือน้อย ขึ้นอยู่กับเหตุ ๓ ประการ คือ

๑. สิ่งของที่เพ่งเล็งมีค่ามากก็มีโทษมาก มีค่าน้อยก็มีโทษน้อย
๒. เจ้าของสิ่งของมีคุณมากก็มีโทษมาก มีคุณน้อยก็มีโทษน้อย
๓. ผู้เพ่งเล็งมีกิเลสแรงกล้าก็มีโทษมาก มีกิเลสอ่อนก็มีโทษน้อย

ตัวอย่างโทษของอภิชมา

เรื่อง นายภักตภทติกะ

มีเศรษฐีคนหนึ่ง ได้รับมรดกหลังจากบิดามารดาถึงแก่กรรม ผู้รักษาเรือนคลังของ เศรษฐีนั้น ได้เปิดห้องสำหรับเก็บทรัพย์แล้วแจ้งจำนวนทรัพย์ให้ทราบว่าเป็นทรัพย์ของบรรพบุรุษ มิใช่เป็นต้น มีจำนวนเท่านี้ ของบิดาท่านมีจำนวนเท่านี้ เศรษฐี ดูทรัพย์เหล่านั้นแล้ว ถามว่า ทำไมบรรพบุรุษของเราจึงไม่เอาทรัพย์เหล่านั้นไปด้วย ผู้รักษาเรือนคลังบอกว่า เจ้านาย ไม่มีใครถือเอาทรัพย์ไปปรโลกได้หรอก สัตว์ทั้งหลาย พาเอาไปได้แต่บุญกับบาปที่ตนทำไว้เท่านั้น

เศรษฐีคิดว่า บรรพบุรุษของเรา สะสมทรัพย์สินเงินทองเอาไว้มากมายมหาศาล ที่สุดก็เอาไว้ให้คนอื่น เพราะความโง่แท้ๆ ส่วนเราจะเอาทรัพย์สินเงินทองเหล่านั้นไปให้หมด จึงสั่งให้สร้างคฤหาสน์หรือหรราราคาแพง สร้างร้านสำหรับรับประทานอาหาร เพื่อประกาศความร่ำรวย ให้ชาวเมืองได้เห็นการรับประทานอาหารแต่ละมื้อที่ต้องใช้จ่ายทรัพย์มาก มีทั้งอาหาร สาวงามคอยปรนนิบัติขับกล่อม โดยเฉพาะวันเพ็ญ ได้จ่ายทรัพย์เป็นจำนวนมาก เพื่อเป็นค่าอาหาร จ้างคนไปประกาศให้ชาวเมืองมาดูการรับประทานอาหารของตน ประชาชนได้พากันมาดูเป็นจำนวนมาก

ในทีนั้น มีคนยากจน ๒ คนเป็นเพื่อนกัน คนหนึ่งอยู่ในเมือง คนหนึ่งอยู่นอกเมือง มีอาชีพหาพินขาย พอเศรษฐีเปิดภัตตาคารอาหาร กลิ่นของอาหาร หอมฟุ้งตลบไปทั่ว คนหาพินเกิดความอยากที่จะรับประทานอาหารนั้น อุดใจไว้ไม่อยู่ เพราะตั้งแต่เกิดมา อย่าว่าแต่ได้รับประทานเลย แม้แต่กลิ่นอย่างนี้ ก็ไม่เคยได้รับ จึงบอกแก่เพื่อนว่า เพื่อนเอ๋ย เราอยากกินอาหารนั้นเหลือเกิน เพื่อนจึงตอบว่า อย่าปรารถนาเลยเพื่อน เราทำงานตลอดชีวิต ก็ไม่มีโอกาสได้ลิ้มรสอาหารอย่างนี้ เขาขอร้องว่า เพื่อนเอ๋ย ถ้าไม่ได้กินอาหารนี้ต้องตายแน่ เมื่อไม่สามารถห้ามได้จึงตะโกนด้วยเสียงอันดังว่า นายครับ ผมไหว้ท่าน ขออาหารในถาดให้เพื่อนผมกินสักคำเถิด เศรษฐีตอบว่า ไม่ได้ จึงหันมาถามเพื่อนว่า ท่านได้ยืมเศรษฐีพูดไหม เขาตอบว่า ได้ยืมแล้ว แต่ยืนยันว่า ถ้าไม่ได้รับประทานอาหารนี้ต้องตายแน่ เพื่อนที่อยู่ในเมืองได้พูดกับเศรษฐีว่า ท่านขอรับ เพื่อนของผมบอกว่า ถ้าเขาไม่ได้อาหาร ชีวิตเขาต้องตายแน่นอน จึงขอร้องเศรษฐีว่า ขอให้ท่านโปรดให้ชีวิตเขาด้วยเถิด เศรษฐีตอบว่า อาหารนี้ราคาแพงมาก ถ้าทุกคนมาอ้างเหมือนเพื่อนของแก จะเอาที่ไหนมาให้ ถ้าเพื่อนของแกอยากกินอาหารจานนี้จริงๆ ต้องทำงานให้ฉัน ๓ ปี ในที่สุด ชาวบ้านนอกคนนั้น ก็ยอมทั้งครอบครัวมาทำงานในบ้านเศรษฐี ๓ ปี เพื่อแลกข้าวจานเดียว

เรื่องนี้ แสดงให้เห็นว่า อภิขมา ความเพ่งเล็งอยากได้อย่างรุนแรงเกิดขึ้น จากสิ่งล่อใจภายนอกก็ได้ ชาวบ้านนอกคนนั้น มีชีวิตอยู่ในโลกด้วยความอดอยากยากจนมานานแล้ว เมื่อไม่ได้เห็นความหรูหรา ไม่ได้กลิ่นอาหารดี ก็ไม่มีปัญหาอะไร แต่เมื่อได้เห็นความหรูหรา และได้กลิ่นอาหารดีๆของเศรษฐีจึงเกิดความอยากได้อย่างรุนแรงถึงกับเอาชีวิตเข้าไปแลก

๒. พยาบาท การคิดปองร้ายผู้อื่น

ความเสียหายของพยาบาท

ผู้คิดปองร้ายผู้อื่น เชื่อว่าได้ทำลายประโยชน์สุขให้พินาศไป เพราะมีจิตใจแค้นเคืองเกลียดชัง ผูกใจเจ็บ มองโลกในแง่ร้าย หงุดหงิด ฉุนเฉียว ไม่เห็นอรรถ ไม่เห็นธรรม เป็นเหตุนำไปสู่การทำปาณาติบาต คือการทำลายชีวิตสัตว์ให้ตกลงไป

พยาบาท หมายถึง การคิดปองร้ายผู้อื่นให้ได้รับความพินาศ โดยองค์ธรรม ได้แก่ โทสเจตสิก

ความพยาบาทเกิดเพราะความคิด ๑๐ ประการคือ

๑. คิดว่าเขาได้ทำความพินาศแก่เรา
๒. คิดว่าเขากำลังทำความพินาศแก่เรา
๓. คิดว่าเขาจะทำความพินาศแก่เรา
๔. คิดว่าเขาได้ทำความพินาศแก่คนที่เรารักและพอใจ
๕. คิดว่าเขากำลังทำความพินาศแก่คนที่เรารักและพอใจ
๖. คิดว่าเขาจะทำความพินาศแก่คนที่เรารักและพอใจ
๗. คิดว่าเขาได้ทำประโยชน์แก่คนที่ไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่พอใจของเรา
๘. คิดว่าเขากำลังทำประโยชน์แก่คนที่ไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่พอใจของเรา
๙. คิดว่าเขาจะทำประโยชน์แก่คนที่ไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่พอใจของเรา
๑๐. คิดพยาบาทโดยไม่มีเหตุผล

ความคิดที่เป็นพยาบาทนี้ นอกจากจะทำลายประโยชน์สุขของผู้อื่นแล้ว ยังทำลายประโยชน์สุขของตนด้วย ฉะนั้น จึงควรมีเมตตากรุณา รักใคร่ ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เพื่อให้สังคมมนุษย์อยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข

หลักวินิจฉัย

การคิดปองร้ายผู้อื่น ที่สำเร็จเป็นพยาบาท ถึงความเป็นอกุศลกรรมบถ มีองค์ ๒ คือ

๑. ปรสโต สัตว์อื่น
๒. ตสฺส วินาสจินฺตา คิดจะให้สัตว์นั้นถึงความพินาศ

ความคิดปองร้ายของผู้มุ่งจะทำร้ายชีวิตของสัตว์อื่นว่า ขอให้สัตว์เหล่านี้ จงพินาศ จงวิบัติ ทำอย่างไร สัตว์เหล่านี้จึงจะพินาศ วิบัติ ไม่เจริญรุ่งเรือง มีชีวิตอยู่ได้ไม่นาน ดังนี้ จัดเป็นอกุศลกรรมบถ ส่วนความโกรธที่ไม่คิดร้ายผู้อื่น เป็นเพียงกรรมเท่านั้น ดังคำพระอรรถกถาจารย์ว่า แม้ความโกรธที่เกิดขึ้นเพราะมีสัตว์อื่นเป็นต้นเหตุ ไม่จัดเป็นอกุศลกรรมบถ ตราบใดที่ยังไม่คิดร้ายเขาว่า ทำอย่างไรหนอ ผู้นี้จะพึงพินาศตายไปเสีย

โทษของพยาบาท

พยาบาท จะมีโทษมากหรือน้อย ขึ้นอยู่กับเหตุ ๒ ประการ คือ

๑. ผู้ที่ถูกปองร้ายมีคุณมากก็มีโทษมาก มีคุณน้อยก็มีโทษน้อย
๒. ผู้คิดร้ายมีกิเลสรุนแรงก็มีโทษมาก มีกิเลสอ่อนก็มีโทษน้อย

ตัวอย่างโทษของพยาบาท

เรื่อง อชครเปรต

ดังได้สดับมา ในกาลแห่งพระพุทธเจ้าทรงพระนามว่า กัสสปะ เศรษฐีชื่อว่า สุมังคละ ให้สร้างพระคันธกุฎี ปูพื้นด้วยแผ่นอิฐทองคำ ในที่ประมาณ ๒๐ อสุภะ และให้ทำการฉลองด้วยทรัพย์ประมาณเท่านั้นเหมือนกัน วันหนึ่ง ท่านเศรษฐีไปสู่อำนาจพระศาสดา แต่เข้าตรู เห็นโจรคนหนึ่ง นอนเอาผ้ากาสาจะคลุมร่างตลอดถึงศีรษะ ทั้งที่มีเท้าเปื้อนโคลน อยู่ในศาลาหลังหนึ่ง ใกล้ประตูพระนคร จึงกล่าวว่า “เจ้าคนนี้ มีเท้าเปื้อนโคลน คงจักเป็นมนุษย์ที่เที่ยวเตร่ในเวลากลางคืนแล้วมานอน”

โจรเปิดหน้าเห็นเศรษฐีแล้วคิดในใจว่า เราจะทำการให้สาสมกับที่เศรษฐีได้กล่าว ว่าเรา ได้ผูกอาฆาตในเศรษฐีไว้ ได้เฆมาของเศรษฐี ๗ ครั้ง ตัดเท้าโคทั้งหลายในคอก ๗ ครั้ง เฆมาเรือน ๗ ครั้ง ถึงอย่างนั้นก็ไม่หายแค้น จึงเข้าไปทำความสนิทชิดเชื้อกับคนใช้ของเศรษฐีนั้นแล้วถามว่า “อะไรเป็นที่รักของเศรษฐีนายของท่าน” ได้ทราบว่าเป็นที่รักยิ่งของเศรษฐี จึงคิดว่า เราจะแก้แค้นให้หายแค้นด้วยการเฆมาพระคันธกุฎี เมื่อพระศาสดาเสด็จเข้าไปบิณฑบาต จึงทุบหม้อน้ำสำหรับดื่ม และน้ำสำหรับใช้ ได้จุดไฟที่พระคันธกุฎีแล้ว

เศรษฐีได้ทราบข่าวพระคันธกุฎีถูกไฟไหม้ จึงเดินทางมาถึงขณะที่พระคันธกุฎีถูกไฟไหม้แล้ว แลดูพระคันธกุฎีที่ไฟไหม้แล้วก็ได้มีความเสียใจเลย แต่ได้ปรบมือเป็นการใหญ่ ขณะนั้นประชาชนยืนอยู่ ณ ที่ใกล้ถามท่านเศรษฐีว่า “ทำไม ท่านจึงปรบมือเมื่อเห็นพระคันธกุฎีที่ท่านสละทรัพย์จำนวนมากสร้างไว้ถูกไฟไหม้”

เศรษฐีตอบว่า “ข้าพเจ้าบริจาคทรัพย์ประมาณเท่านี้ ได้ฝังทรัพย์ไว้ในพระศาสนาที่ไม่สาธารณะแก่อันตรายมีไฟเป็นต้น ข้าพเจ้าจึงมีใจยินดีปรบมือด้วยคิดว่าจักได้สละทรัพย์ประมาณเท่านี้ สร้างพระคันธกุฎีถวายพระศาสดาใหม่”

เศรษฐีได้สละทรัพย์ประมาณเท่านั้น สร้างพระคันธกุฎีอีก ได้ถวายแต่พระศาสดา ซึ่งมีภิกษุ ๒ หมื่นรูป เป็นบริวาร โจรเห็นกริยานั้นแล้วจึงคิดที่จะฆ่าเศรษฐี ได้ซ่อนอกุชไว้ในระหว่างผ้าถุง แม้เดินเตร่อยู่ในวิหารถึง ๗ วัน ก็ไม่ได้โอกาส

ฝ่ายมหาเศรษฐี ถวายทานแต่ภิกษุสงฆ์มีพระพุทธรูปเจ้าเป็นประมุขสิ้น ๗ วัน ถวายบังคมพระศาสดาแล้วกราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ บุรุษผู้หนึ่งเฆมาของข้าพระองค์ ๗ ครั้ง ตัดเท้าโคในคอก ๗ ครั้ง เฆมาเรือน ๗ ครั้ง บัดนี้ แม้พระคันธกุฎีก็จักเป็นเจ้าคนนั้นแหละเฆมา ข้าพระองค์ขอให้ส่วนบุญในทานนี้แก่เขาก่อน”

โจรได้ยินคำนั้น ระทมทุกข์ว่า “เราทำกรรมหนักหนอ ถึงอย่างนั้น เศรษฐีนี้ก็มิได้มีแม้เพียงความแค้นเคืองในตัวเราผู้ทำผิด กลับให้ส่วนบุญในทานนี้แก่เราก่อน เราคิดประทุษร้ายในเศรษฐีนี้ ไม่สมควรเลยแม้เทวทัณฑ์พึงตกลงบนกระหม่อมของเราผู้ไม่ให้บุรุษเห็นปานนี้ อดโทษให้” จึงไปหมอบลงที่ใกล้เท้าของเศรษฐีขอให้เศรษฐีอดโทษให้

เศรษฐีระลึกถึงถ้อยคำ ที่ตนเคยพูดปรารภโจรนั้นได้แล้วให้โจรอดโทษให้แล้ว กล่าวยกโทษให้โจรนั้น ในกาลสิ้นอายุ โจรนั้นได้บังเกิดในอเวจี เสวยทุกขเวทนาสิ้นกาลนาน บัดนี้ ได้เกิดเป็นอชครเปรต ถูกไฟไหม้อยู่ที่เขาศิขณภูฏด้วยวิบากแห่งกรรมที่ยังเหลือ

พระศาสดาตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย ธรรมดาคนพาลทำกรรมอันลามกอยู่ ย่อมไม่รู้ แต่ภายหลังเราร้อนอยู่ เพราะกรรมอันตนทำแล้ว ย่อมเป็นเช่นกับไฟไหม้ป่าด้วยตนของตนเอง”

ความพยายามป้องกันภัย เป็นเหตุที่น่าทุกข์ภัยอันตรายมาสู่ตนและคนอื่นดังกล่าวมา ฉะนั้น จึงควรมีเมตตากรุณา รักใคร่ ช่วยเหลือซึ่งกันและกันดีกว่า เพื่อให้โลกของเราอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข และพึงพาอาศัยกันได้ต่อไป

๓. มิจฉาทิฏฐิ การเห็นผิดจากคลองธรรม

ความเสียหายของมิจฉาทิฏฐิ

บุคคลผู้เป็นมิจฉาทิฏฐิ ย่อมไม่เห็นอรรถ ไม่เห็นธรรม สามารถกระทำความชั่วได้ทุกอย่างถึงขั้นทำอนันตริยกรรม ซึ่งเป็นกรรมหนักห้ามสวรรค์ห้ามนิพพาน

มิจฉาทิฏฐิ แปลว่า การเห็นผิดจากคลองธรรม เช่น เห็นว่า ทำดีได้ชั่ว ทำชั่วได้ดี บาบไม่มี บุญไม่มี มารดาบิดาไม่มีคุณ เป็นต้น เจตนาเป็นเหตุให้เห็นผิด เพราะไม่มีการถือเอาตามความเป็นจริง คัดค้านข้อประพจน์ปฏิบัติของสัตบุรุษทั้งหมด โดยนัยเป็นต้นว่า ทานที่ให้แล้วไม่มีผล ชื่อว่า **มิจฉาทิฏฐิ**

มิจฉาทิฏฐินี้ มีหลายประเภท ๒ ประเภทบ้าง ๓ ประเภทบ้าง ๖๒ ประเภทบ้าง ดังนี้

ทิฏฐิ ๒

๑. สัสสตทิฏฐิ ความเห็นว่าเที่ยง ความเห็นว่ามีอัตตาและโลกซึ่งเที่ยงแท้ยั่งยืน คงอยู่ตลอดไป

๒. อูจเฉททิฏฐิ ความเห็นว่าขาดสูญ ความเห็นว่ามีอัตตาและโลกซึ่งจักพิณาศขาดสูญหมดสิ้นไป

ทิฏฐิ ๓

๑. อกริยทิฏฐิ ความเห็นว่าไม่เป็นอันทำ

๒. อเหตุกทิฏฐิ ความเห็นว่าไม่มีเหตุ

๓. นัตถิกทิฏฐิ ความเห็นว่าไม่มี

ทิฏฐิ ๖๒ มีความเห็นว่า ชั้น ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นตัวตน เป็นต้น

ในมโนทุจจริตนี้ จะกล่าวเฉพาะทิฏฐิ ๓ ประการ ที่เรียกว่า นียตมิจฉาทิฏฐิ ซึ่งเป็นทิฏฐิที่มีโทษร้ายแรง เป็นมิจฉาทิฏฐิที่ตกลงไปสู่อบาย ถึงความเป็นอกุศลกรรมบถ ส่วนมิจฉาทิฏฐิอย่างอื่นไม่ถึงความเป็นอกุศลกรรมบถ

นิตยนิจฉนาทิกฏฐิ ๓

๑. อภิกรียทิกฏฐิ ความเห็นว่าไม่เป็นอันทำ คือ เห็นว่ากรรมที่ทำแล้วไม่เป็นอันทำ สักว่าเป็นเพียงกิริยาเท่านั้น จะทำความดีหรือความชั่วก็ไม่เป็นอันทำทั้งสิ้น หมายความว่า เมื่อคนทำบาปมีการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ เป็นต้น ก็ไม่จัดว่าเป็นการทำบาป เมื่อคนให้ทาน รักษาศีล เป็นต้น ก็ไม่จัดว่าเป็นการทำบุญ

อภิกรียทิกฏฐิดังกล่าวมานี้ ผิดจากหลักพระพุทธศาสนาที่สอนว่าการกระทำของบุคคลนั้น เมื่อมีเจตนาจงใจทำ ก็จัดเป็นกรรม การกระทำชั่วก็เป็นกรรมชั่ว การกระทำดี ก็เป็นกรรมดี

๒. อเหตุกทิกฏฐิ ความเห็นว่าไม่มีเหตุ คือ เห็นว่าเหตุแห่งความเศร้าหมอง ความบริสุทธิ์ของสัตว์ทั้งหลายไม่มี สัตว์ทั้งหลายเศร้าหมองเอง บริสุทธิ์เอง ทุกข์เอง สุขเอง ไม่มีอำนาจ กำลัง หรือเหตุอะไรที่จะทำให้สัตว์ทั้งหลายเศร้าหมอง และบริสุทธิ์ได้ หรือเห็นว่าสัตว์ทั้งหลายที่กำลังได้รับความลำบากหรือสบาย ไม่ได้อาศัยอะไรเป็นเหตุให้เกิดขึ้นเลย เป็นไปเองทั้งนั้น

๓. นัตถิกทิกฏฐิ ความเห็นว่าไม่มี คือ เห็นว่าทำอะไรก็ตาม ผลที่พึงได้รับนั้นไม่มี ความเห็นผิดชนิดนี้จัดเป็นอุจเฉททิกฏฐิด้วย คือเห็นว่า สัตว์ทั้งหลายตายแล้วสูญ ไม่มีการเกิดอีก

ในสามัญผลสูตร แสดงนัตถิกทิกฏฐิไว้ ๑๐ ประการ คือ

๓.๑ นตถิ ทินนํ ทานที่ให้แล้วไม่มีผล

๓.๒ นตถิ ยิกฏฐิ การบูชาไม่มีผล

๓.๓ นตถิ หุตํ การเชื่อเชิญต้อนรับไม่มีผล

๓.๔ นตถิ สุกตทุกกฏฏานํ กมฺมานํ ผลํ วิปาโก ผลวิบากของกรรมดีและกรรมชั่วไม่มี

๓.๕ นตถิ อยํ โลกโ โลคนิไม่มี

๓.๖ นตถิ ปโร โลกโ โลกหน้าไม่มี

๓.๗ นตถิ มาตา มารดาไม่มี

๓.๘ นตถิ ปีตา บิดาไม่มี

๓.๙ นตถิ สตฺตา โอปปาติกา สัตว์ที่ผุดเกิดขึ้นเองไม่มี

๑๐. นตฺถิ โลเก สมณพราหมณา สมมคฺคตา สสมาปฺปฏิปนฺนา เย อิมญจ
 โลกํ ปรณฺจ โลกํ สยํ อภินฺถา สจฺฉิกตฺวา ปเวเทนฺติ สมณพราหมณฺที่รູ້จํเญงโลกนึ้โลกหน้า
 ที่สามารถชี้แจงแนะนำให้เข้าใจ ที่ถึงพร้อมด้วยความสามัคคีและปฏิบัติชอบไม่มี

นิยตมิจฉาทิฏฐิตั้ง ๓ ประการนี้ อย่างใดอย่างหนึ่งก็ล้วนปฏิเสศกรรม และผล
 ของกรรมทั้งสิ้นจัดเป็นอกุศลกรรมบถ บุคคลที่ตกอยู่ในมิจฉาทิฏฐิตั้ง ๓ ประการนี้แล้ว
 พระพุทธองค์ตรัสว่า เป็นดังตอในวัฏฏะ คือ เป็นบุคคลที่ถูกมิจฉาทิฏฐิตั้งครอบงำฝังแน่น
 ในจิตใจ เป็นเหตุให้กระทำอกุศลกรรมต่างๆ ซ้ำมภพซ้ำมาชาติ เวียนว่ายตายเกิดในวัฏฏะ
 สงสารไม่มีที่สิ้นสุด ไม่มีใครที่จะถอนความเป็นมิจฉาทิฏฐิตั้งของเขาได้ ทั้งตนเองก็ไม่คิดที่จะละ
 หรือกลับใจ จึงกลายเป็นบุคคลผู้เฝ้าแผ่นดิน ดังตอในวัฏฏะไม่มีโอกาสได้บรรลุมรรคผลนิพพาน

ก็ในทิฏฐิตั้ง ๓ อย่าง เหล่านี้ อภิริยทิฏฐิตั้ง ห้ามกรรม คือ ปฏิเสศกรรม นตฺถิกทิฏฐิตั้ง
 ห้ามวิบาก คือ ปฏิเสศผลของกรรม อเหตุกทิฏฐิตั้ง ห้ามทั้ง ๒ อย่าง คือ ปฏิเสศทั้งกรรมและ
 ผลของกรรม

หลักวินิจฉัย

มิจฉาทิฏฐิตั้ง ที่ถึงความเป็นอกุศลกรรมบถ มีองค์ ๒ คือ

๑. **วตฺถุโน คหิตาการวิปริตฺตา** เรื่องที่ยึดถือนั้นผิดจากความเป็นจริง

๒. **ยถา ตํ คณฺหาติ ตถาภาเวน ตสฺสฎฺฐานํ** มีความเห็นยึดมั่นในเรื่องที่
 ผิดจากความเป็นจริงนั้นว่าถูกต้อง

ในอรรถกถาอัฐสาสนี กล่าวไว้ว่า “ในมิจฉาทิฏฐิตั้งนั้น กรรมบถย่อมขาดด้วยนตฺถิกทิฏฐิตั้ง
 อเหตุกทิฏฐิตั้ง และอภิริยทิฏฐิตั้งเท่านั้น หาขาดด้วยทิฏฐิตั้งเหล่าอื่นไม่”

มิจฉาทิฏฐิตั้งมีโทษมาก เพราะเหตุ ๒ ประการคือ

๑. มีอาเสวนะมาก คือ มีความเสพคุ้นมาก หมายถึง ทำมากหรือทำบ่อยก็มีโทษมาก
 มีอาเสวนะน้อยก็มีโทษน้อย

๒. มีนิยตมิจฉาทิฏฐิตั้ง คือ มีความยึดมั่นความเห็นผิดแบบฝังรากลึกก็มีโทษมาก
 มีมิจฉาทิฏฐิตั้งนอกจากนี้ก็มีโทษน้อย

นิยตมิจฉาติภฺจฺฐิตํ ๓ นี้ เป็นความเห็นผิดที่ส่งผลให้เกิดในนिरยภูมิหลังจากตายแล้ว อย่างแน่นอนบุคคลผู้เป็นนิยตมิจฉาติภฺจฺฐิตํ แม้พระพุทธรองค์จะทรงโปรดอย่างไรก็ตาม ก็ไม่อาจให้สำเร็จคุณธรรมใดๆ ได้

สำหรับมโนกรรมทั้ง ๓ มีอภิขมาเป็นต้นเหล่านี้ เกิดขึ้นโดยไม่เกี่ยวข้องกับวิญญูติ ทั้ง ๒ คือ กายทวารและวจีทวารแต่อย่างใด คงเกิดขึ้นเฉพาะในมโนทวารเท่านั้น ฉะนั้น ท่านพระอรุทธาจารย์จึงแสดงว่าเมื่อเว้นจากกายวิญญูติ และวจีวิญญูติแล้ว ย่อมเกิดในมโนทวารเป็นส่วนมาก

ตัวอย่างโทษของมิจฉาติภฺจฺฐิตํ

เรื่อง ปุรณกัสสปะ เจ้าลัทธิผู้ถืออภิกิริยติภฺจฺฐิตํ

ดังได้สดับมา ตระกูลหนึ่งมีทาส ๙๙ คน ทาสคนหนึ่งเกิดมาก็ครบ ๑๐๐ คนพอดี ด้วยเหตุนั้น พวกเจ้านายจึงตั้งชื่อเขาว่า “ปุรณะ” การงานที่นายปุรณะนั้น จะทำดี ทำไม่ได้ ยังไม่ทำ หรือทำแล้ว พวกเจ้านายจะไม่ว่ากล่าวเขาเลย เพราะถือว่าเขาเป็นทาสผู้เป็นมงคล เมื่อเป็นเช่นนี้ เขาคิดว่าเขาอยู่ไปก็ไม่มีประโยชน์อะไร จึงหลบหนีไป

ต่อมา พวกโจรได้ชิงเอาผ้าถุงของเขาไป เขาไม่รู้จะปกปิดร่างกายด้วยหญ้าและใบไม้ จึงเปลือยกายเข้าไปสู่หมู่บ้านตำบลหนึ่ง พวกชาวบ้านเห็นเขาแล้วเข้าใจว่า “บุรุษนี้เป็นสมณะ เป็นพระอรหันต์ มีความมักน้อยไม่มีบุคคลอื่นที่เป็นเช่นบุรุษนี้” จึงได้ให้ขนมและข้าวเป็นต้น

เขาคิดว่า “ขนมและข้าวเป็นต้นนี้ เกิดขึ้นเพราะความที่เราไม่นุ่งผ้า” ตั้งแต่นั้นมา เขาแม้จะได้ผ้าก็ไม่นุ่ง ได้ถือเพศเปลือยกายเช่นนั้นเป็นการบวช พวกภิกษุ ๕๐๐ คนพากันบวชในสำนักของเขา นายปุรณะนั้น ได้ชื่อตามโคตรว่า “กัสสปะ”

เขาได้ตั้งตนเป็นเจ้าลัทธิ ชื่อว่า **ปุรณกัสสปะ** ยึดถืออภิกิริยติภฺจฺฐิตํ ซึ่งมีคำสอนว่า เมื่อบุคคลทำเองหรือใช้ให้ผู้อื่นทำ ตัดเอง หรือใช้ให้ผู้อื่นตัด เบียดเบียนเอง หรือใช้ให้ผู้อื่นเบียดเบียน เสร้าโคกเอง หรือทำให้ผู้อื่นเสร้าโคก ลำบากเอง หรือทำให้ผู้อื่นลำบาก ดิ้นรนเอง หรือทำผู้อื่นให้ดิ้นรน ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ฆตแจะ ปล้นสะดม ปล้นบ้าน ดักอยู่ที่ทางเปลี่ยว เป็นชู้กับภริยาของผู้อื่น พุดเท็จ เมื่อบุคคลกระทำอยู่อย่างนี้ บาป ชื่อว่าไม่เป็นอันทำ สรุพบว่า เจ้าลัทธิปุรณกัสสปะนั้นเป็นผู้มีวาทีว่าไม่เป็นอันทำ ความเป็นเช่นนี้ พระพุทธศาสนาเรียกว่า มิจฉาติภฺจฺฐิตํ บุคคลผู้เป็น มิจฉาติภฺจฺฐิตํ ครั้นตายแล้วย่อมไปสู่อบาย

เรื่อง มักขลิโคศาล เจ้าลัทธิผู้ถืออเหตุกทิกฺกุญฺญิ

บุรุษอีกคนหนึ่งเป็นทาส เจ้านายใช้ให้แบกหม้อน้ำมันเดินไปบนพื้นที่เป็นโคลนแล้ว กำชับให้เขาระวังอย่าให้ลื่น แต่เขาก็ลื่นลงด้วยความประมาท ด้วยความกลัวเจ้านายจึงเริ่มจะหนีไป เจ้านายจึงวิ่งไปจุดที่ชายผ้าเขาจึงทิ้งผ้านั้นเสียแล้วเปลือยกายวิ่งหนีไป พวกเขาบ้านเกิดความเลื่อมใสในการถือเพศเปลือยกายของเขา เช่นเดียวกับเรื่องปุรณกัศสปะ

นายมักขลิคนั้น คนทั่วไปมักจะเรียกเขาว่า “โคศาละ” เพราะเขาเกิดในคอกโค จึงเรียกรวมว่า นายมักขลิโคศาล เป็นเจ้าลัทธิผู้ถืออเหตุกทิกฺกุญฺญิ

เจ้าลัทธิมักขลิโคศาล ยึดถืออเหตุกทิกฺกุญฺญิ ซึ่งมีคำสอนว่า ความเศร้าหมองของสัตว์ทั้งหลายไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย สัตว์ทั้งหลายเศร้าหมองเอง บริสุทธ์เอง สรุพบว่า เจ้าลัทธิมักขลิโคศาล เป็นผู้มิวาทะว่า ไม่มีเหตุ คือ ปฏิเสธเหตุ หมายถึงปฏิเสธกรรม เป็นมิจฉาทิกฺกุญฺญิ ผู้ยึดถือเช่นนี้ ตายแล้วไปเกิด ในอบาย

เรื่อง อชิตเกสกัมพล เจ้าลัทธิผู้ถืออนัตถิกทิกฺกุญฺญิ

บุรุษอีกคนหนึ่ง มีชื่อว่า “อชิตะ” และคนมักจะเรียกว่า “เกสกัมพล” เพราะเขา นุ่งห่มผ้ากัมพลที่ทำด้วยผมมนุษย์ เจ้าลัทธิอชิตเกสกัมพลนั้น ยึดถืออนัตถิกทิกฺกุญฺญิ ซึ่งมีคำสอนว่า “ทานที่ให้แล้วไม่มีผล การบูชาที่บูชาแล้วไม่มีผล” สรุพบว่า เจ้าลัทธิอชิตเกสกัมพลนั้น เป็นผู้มิวาทะว่า ไม่มีบ้าง ขาดศุนย์บ้าง โดยมีวาทะในเรื่องความขาดศุนย์ว่า “สัตว์ทั้งหลายหลังจาก ตายแล้วย่อมขาดศุนย์ ย่อมหายไป ย่อมไม่มีอีก”

เจ้าลัทธิทั้ง ๓ นี้ นอกจากทำตนให้ฉิบหายแล้ว ยังทำหมู่ชนผู้กระทำตามลัทธิของตนให้ฉิบหายไปด้วย เพราะลัทธิที่ตนยึดถือนั้นเป็นนิตยมิจฉาทิกฺกุญฺญิ ส่งผลให้เกิดในนिरยภูมิ หลังจากตายแล้วอย่างแน่นอน แม้พระพุทธรองค์จะทรงโปรดอย่างไรก็ตาม ก็ไม่อาจให้สำเร็จ คุณธรรมใดๆ ได้ในชาตินั้น

มโนกรรมเป็นไปทางทวาร ๓

อภิขมา พยาบาท และมิจฉาทิกฺกุญฺญิ ทั้ง ๓ นี้ เป็นมโนกรรมย่อมเป็นไปทาง มโนทวารโดยมากแม้ไม่มีการเคลื่อนไหวทางกาย ทางวาจา เพียงแต่คิดในใจก็สำเร็จเป็น อุกุศลกรรมบถได้ แต่บางครั้งอุกุศลธรรมทั้ง ๓ อย่างนี้ ย่อมเกิดขึ้นทางกายทวาร และ วจิตวาร

ก็ได้ เช่น บางคนมีใจละโมบอยากได้ของคนอื่น จึงยื่นมือไปหยิบของนั้น มีใจโกรธแค้นหยิบมิดหยิบไม้ เพื่อทำร้ายเขา หรือมีความเห็นผิดไปไหว้กระป๋อง ๕ ขา เพื่อขอเลข เป็นต้น กรรมนั้นของเขาจัดเป็นมโนกรรม ส่วนทวารจัดเป็นกายทวาร ถ้ามองว่าทำไม ถึงไม่จัดเป็น กายกรรม ก็เพราะตรงนี้ ท่านมุ่งถึงอภิขมา พยาบาท และมีจฉาทิฎฐิเป็นใหญ่ ไม่ได้มุ่งเจตนาเป็นใหญ่ ถ้ามุ่งเจตนาที่เป็นเหตุกระทำทางกาย ก็จัดเป็นกายกรรมได้

บางคนมีใจละโมบพูดออกมาว่า ทำอย่างไรหนอของสิ่งนั้นจะพึงเป็นของเรา มีใจโกรธแค้น พูดแข่งว่า ทำอย่างไรหนอ คนนี้จะพึงตายเสียที มีความเห็นผิดพูดว่า ผลของกรรมดีกรรมชั่วไม่มี กรรมของเขา จัดเป็นมโนกรรม ส่วนทวารจัดเป็นวจีทวาร

บางคนไม่มีการกระทำทางกาย หรือพูดทางวาจาคิดละโมบอยากได้ คิดพยาบาทปองร้ายและเห็นผิดจากทำนองคลองธรรมอย่างเดียว กรรมของเขาจัดเป็นมโนกรรม แม้ทวารก็จัดเป็นมโนทวาร มโนกรรมที่เป็นอกุศลย่อมเกิดได้ทางทวารทั้ง ๓ ดังพรรณนามาฉะนี้

อย่างไรก็ตามในอกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการนี้ อกุศลกรรมบถที่เกิดทางมโนทวาร มีความสำคัญกว่าทางกายทวารและวจีทวาร เนื่องจากกายและวาจาสั่งให้ใจกระทำบาปไม่ได้ แต่ใจสั่งให้กายและวาจาทำบาปได้ สมดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่า ธรรมทั้งหลาย มีใจเป็นใหญ่ มีใจเป็นหัวหน้า มีใจประเสริฐสุด สำเร็จมาจากใจ ถ้าใจคิดชั่วแล้ว ก็จะกระทำชั่ว พูดชั่วตามมา และในบรรดาอกุศลกรรมบถที่เกิดทางมโนทวาร มีจฉาทิฎฐิถือว่าร้ายแรงกว่าอกุศลกรรมบถข้ออื่นๆ เพราะถ้ามีความเห็นผิดแล้วก็จะเกิดอกุศลกรรมบถข้ออื่นๆ ได้ ดังนั้น ควรจะระวังอกุศลกรรมบถข้อมีจฉาทิฎฐินี้ให้มาก

โทษของอกุศลกรรมบถ

บุคคลผู้ประพฤดิหรือกระทำอกุศลกรรมบถ ๑๐ อย่างนี้ ย่อมตกนรกเหมือนกับถูกจับเอาไปวางไว้ ดังพระพุทธองค์ตรัสไว้ในปฐมนิรยสัคคสูตร ปัญจมนปิณณาสกั ทสกนิบาต อังคุตตรนิกายว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๑๐ ประการ ย่อมตกนรกเหมือนถูกจับเอาไปวางไว้ ธรรม ๑๐ ประการ คือ บุคคลบางคนในโลกนี้

๑. เป็นผู้มักฆ่าสัตว์ มีมือเปื้อนเลือด คิดแต่ประหัตประหาร ไม่มีความเมตตากรุณาต่อสัตว์ทั้งปวง

๒. เป็นผู้มักถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ ไม่ว่าจะของนั้นจะอยู่ในบ้านของเขา หรือที่ไหนๆ ก็ตาม เป็นผู้ถือเอาสิ่งนั้นด้วยจิตคิดขโมย

๓. เป็นผู้มักประพฤตินอกใจคู่ครองของตน ผิดเพราะการนอกใจคู่ครองของตน ผิดเพราะล่วงละเมิดคู่ครองของผู้อื่น หรือผิดเพราะล่วงละเมิดต่อบุคคลที่ตนเองไม่มีสิทธิ์จะทำเช่นนั้น

๔. เป็นผู้มักกล่าวคำเท็จ คือ ไม่รู้บอกว่าเป็น เห็นบอกว่าเป็น หรือรู้บอกว่าเป็น เห็นบอกว่าเป็น เป็นผู้กล่าวเท็จทั้งๆ ที่รู้ เพราะเหตุแห่งตน เพราะเหตุแห่งบุคคลอื่น หรือเพราะเห็นแก่อามิสสินจ้าง

๕. เป็นผู้พูดทำลายความสามัคคี ฟังจากฝ่ายนี้ไปบอกฝ่ายโน้น หรือฟังจากฝ่ายโน้นมาบอกฝ่ายนี้ เพื่อให้เขาแตกความสามัคคีกัน หรือเพื่อจะทำตนให้เป็นที่รักของฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง ชอบความแตกแยก หรือส่งเสริมให้คนแตกแยก ชอบตั้งพรรคพวก พูดแต่ถ้อยคำที่จะทำให้แบ่งพรรคแบ่งพวก

๖. เป็นผู้พูดวาจาที่แผ่ไปเผาผลาญจิตใจของผู้ฟัง เป็นคำพูดบาดหูหยาบคาย เผ็ดร้อนกระทบกระเทียบเปรียบเปรยทำให้ผู้ฟังเกิดความโกรธและฟุ้งซ่าน

๗. เป็นผู้พูดทำลายความสุขและประโยชน์ที่สัตว์บรูษะพึงได้รับ พูดคำที่กำจัดทางแห่งประโยชน์และความสุขนั้น ไม่รู้กาลเทศะ พูดปราศจากอรรถ ธรรม หรือวินัยอย่างใดอย่างหนึ่งซึ่งเป็นเครื่องแสดงเหตุผลเพื่อให้เข้าใจประโยชน์ในโลกนี้และประโยชน์ในโลกหน้า

๘. เป็นผู้มักไปด้วยความละโมภ จ้องหาทางเอาของคนอื่นมาเป็นของตน

๙. เป็นผู้มึนใจพยาบาท มีความคิดประทุษร้ายว่า ขอสัตว์เหล่านี้ จงถูกฆ่า จงถูกจองจำ จงหายสาบสูญ จงพินาศ จงอย่าอยู่ในโลกนี้

๑๐. เป็นผู้มีความคิดผิด มีทัศนคติที่วิปริตว่า การให้ทานไม่มีผล การบูชาไม่มีผล การเช่นสรวงไม่มีผล ผลวิบากของกรรมดีและกรรมชั่วไม่มี โลกนี้ไม่มี โลกหน้าไม่มี มารดาไม่มีคุณ บิดาไม่มีคุณ โอบปาตีกสัตว์ไม่มี สมณะพราหมณ์ ผู้ปฏิบัติชอบ รู้แจ้งเองแล้ว แสดงโลกนี้ และโลกหน้าได้แจ่มแจ้ง ไม่มี

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๑๐ ประการเหล่านี้ ย่อมตกนรกเหมือนถูกจับเอาไปวางไว้

พฤติกรรมที่เป็นบาป ๔ อย่าง

บุคคลผู้กระทำอกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ ย่อมได้รับผลวิบากทำให้ไปตกนรกแน่นอน แม้ผู้ชักชวน ผู้ยินดี ผู้ยกย่องสรรเสริญอกุศลหรือบุคคลผู้ประพฤติกุศลกรรมเหล่านั้นก็ล้วนทำให้ไปตกนรกได้เหมือนกัน ดังนั้น ตามหลักพระธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนา ได้กล่าวถึงพฤติกรรมที่เป็นบาปนำไปสู่ นรก ๔ อย่าง ดังพระพุทธพจน์ในกรรมปถวรรค อังคุดตริกาย ความว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ ย่อมตกนรก เหมือนถูกเขาจับเอาไปวางไว้ ธรรม ๔ ประการ คือ

๑. เป็นผู้ทำเอง พุดเอง คิดเอง ในอกุศลกรรมบถ
๒. เป็นผู้ชักชวนผู้อื่นให้ทำ ให้พุด ให้คิด ในอกุศลกรรมบถ
๓. เป็นผู้ยินดีกับบุคคลผู้ทำ ผู้พุด ผู้คิด ในอกุศลกรรมบถ
๔. เป็นผู้พุดสรรเสริญอกุศลกรรมบถ

คนชั่วยิ่งกว่าคนชั่ว

อนึ่ง บุคคลผู้ทำ ผู้พุด ผู้คิด ทางกายกรรม วาจกรรม และมโนกรรม อันเป็นอกุศลทั้ง ๑๐ นี้ ถึงแม้ว่าจะทำให้ตกนรกก็จริง ถึงอย่างนั้น สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็ตรัสว่าเป็นคนชั่วธรรมดาเท่านั้น แต่บางคนนอกจากทำ พุด และคิดอกุศลด้วยตนเองแล้ว ยังชักชวนหรือบีบบังคับผู้อื่นให้ทำ ให้พุด ให้คิดอกุศลเหล่านั้นด้วย บุคคลเช่นนี้ พระพุทธองค์ตรัสว่าเป็นคนชั่วยิ่งกว่าคนชั่ว ดังพระพุทธพจน์ในทสกรรมสูตรว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พุดเท็จ พุดส่อเสียด พุดคำหยาบ พุดเพื่อเจ้อ โลภอยากได้ของผู้อื่น คิดร้ายทำลายผู้อื่น เป็นมิจฉาทิฐิ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลนี้เราเรียกว่า **คนชั่ว**

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย แต่บุคคลบางคนในโลกนี้ ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พุดเท็จ พุดส่อเสียด พุดคำหยาบ พุดเพื่อเจ้อ โลภอยากได้ของผู้อื่น คิดร้ายทำลายผู้อื่น เป็นมิจฉาทิฐิด้วยตนเองแล้ว ยังชักชวนบุคคลอื่นให้ทำ ให้พุด ให้คิดอย่างนั้นด้วย ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลนี้เราเรียกว่า **คนชั่วยิ่งกว่าคนชั่ว**

กุศลกรรมบถ ๑๐

กุศลกรรมบถ หมายถึง ทางแห่งกุศลกรรม ทางทำความดี หรือกรรมดีที่เป็นเหตุ นำสัตว์ไปสู่สุคติ กุศลกรรมบถนี้ส่งผลให้เกิดในปฏิสนธิกาลคือในภพหน้ามี ๑๐ อย่าง จำแนกเป็น กายกรรม ๓ วจีกรรม ๔ และ มโนกรรม ๓ ดังนี้

กายกรรม ๓ ได้แก่

๑. ปาณาติปาตา เวรมณี	เจตนางดเว้นจากการฆ่าสัตว์
๒. อทินนาทานา เวรมณี	เจตนางดเว้นจากการลักทรัพย์
๓. กาเมสุ มิจฉาจารา เวรมณี	เจตนางดเว้นจากการประพฤติดิฉิดในกาม

วจีกรรม ๔ ได้แก่

๑. มุสาวาทา เวรมณี	เจตนางดเว้นจากการพูดเท็จ
๒. ปิสุณาย วาจา เวรมณี	เจตนางดเว้นการพูดส่อเสียด
๓. ผรุสสาย วาจา เวรมณี	เจตนางดเว้นจากการพูดคำหยาบ
๔. สมผุปลปา เวรมณี	เจตนางดเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ

มโนกรรม ๓ ได้แก่

๑. อนภิชฌา	การไม่เพ่งเล็งอยากได้ของคนอื่น
๒. อพยาปาท	การไม่คิดร้ายผู้อื่น
๓. สมมาทิฎฐิ	การเห็นชอบตามคลองธรรม

กุศลกรรมบถ ๑๐ ประการนี้ ทรงแสดงไว้ในพระสูตรมากมาย เฉพาะในอังคุตตรนิกาย มีอยู่หลายสูตร มีชื่อเรียกต่างๆ กันไป ดังนี้

สาธุสูตร	เรียกชื่อว่า สาธุธรรม แปลว่า ธรรมดี
อริยธรรมสูตร	เรียกชื่อว่า อริยธรรม แปลว่า ธรรมของอารยชน
กุศลสูตร	เรียกชื่อว่า กุศลธรรม แปลว่า ธรรมที่ทำให้ลายความชั่ว
อรรถสูตร	เรียกชื่อว่า อรรถธรรม แปลว่า ธรรมที่มีประโยชน์
สาสวสูตร	เรียกชื่อว่า อนาสวธรรม แปลว่า ธรรมที่ไม่มีกิเลส
วัชชสูตร	เรียกชื่อว่า อนวัชชธรรม แปลว่า ธรรมที่ไม่มีโทษ
ตปนิยสูตร	เรียกชื่อว่า ตปนิยธรรม แปลว่า ธรรมที่สร้างความร่มเย็น
อากัจคามิสูตร	เรียกชื่อว่า อปจยคามิธรรม แปลว่า ธรรมที่ไม่ก่อให้เกิดความทุกข์

ส่วนในสาเลยยกสูตร ปัญจมวรรค มูลปณณาสก์ เรียกชื่อว่า **ธรรมจริยสมจริยา** แปลว่า การประพฤติที่เป็นธรรมและการประพฤติที่ถูกต้อง พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงผลดีที่พึงจะได้รับจากการประพฤติธรรมจริยสมจริยาตั้งนี้ว่า ใครจะปรารธนามนุษย์สมบัติ สวรรค์สมบัติ พรหมสมบัติ มรรค ผล และนิพพาน ก็จะสามารถตามปรารธนา ดังความในสาเลยยกสูตรว่า สัตว์บางพวกในโลกนี้ หลังจากตายจากโลกนี้แล้ว ย่อมบังเกิดในสุคติโลกสวรรค์ เพราะเหตุแห่งธรรมจริยสมจริยา

ธรรมจริยสมจริยา เป็นไปในทางกายกรรม ๓ วจีกรรม ๔ และมโนกรรม ๓ ดังนี้

ธรรมจริยสมจริยาทางกายกรรม ๓

๑. เป็นผู้ละปาณาติบาต คือเว้นจากการยังสัตว์มีชีวิตให้ตกลงไป เป็นผู้ไม่ดื่มเหล้าและศัสตราอันวางแล้ว มีความละเอียดประกอบด้วยความเอ็นดู เป็นผู้เกื้อกูลอนุเคราะห์สัตว์ทุกจำพวก
๒. เป็นผู้ละอทินนาทาน เว้นขาดจากอทินนาทาน ขึ้นชื่อว่า ทรัพย์สินของผู้อื่น จะอยู่ในบ้าน หรืออยู่ในปากก็ตาม ย่อมเป็นผู้ไม่ถือเอาทรัพย์สินนั้นที่เจ้าของไม่ได้ให้ด้วยจิตคิดขโมย
๓. เป็นผู้ละกาเมสุมิจฉาจาร เว้นขาดจากกาเมสุมิจฉาจาร

ธรรมจริยสมจริยาทางวจีกรรม ๔

๑. เป็นผู้ละมุสาวาท เว้นขาดจากมุสาวาท ไปในสภาก็ดี ในบริษัทก็ดี ในท่ามกลาง หมู่ญาติก็ดี ในท่ามกลางเสนาก็ดี ในท่ามกลางแห่งราชตระกูลก็ดี ถูกอ้างเป็นพยาน ชักถามแนะนำพ่อชาย ท่านจงมา ท่านรู้อย่างไร จงบอกอย่างนั้น บุคคลนั้นเมื่อไม่รู้ ก็บอกว่า ข้าพเจ้าไม่รู้ หรือรู้ก็บอกว่า ข้าพเจ้ารู้ เมื่อไม่เห็นก็บอกว่า ข้าพเจ้าไม่เห็น หรือเห็นก็บอกว่า ข้าพเจ้าเห็น ย่อมไม่กล่าวเท็จทั้งที่รู้ เพราะเหตุแห่งตน เพราะเหตุแห่งคนอื่น หรือเพราะเหตุแห่งอามิสสินจ้าง
๒. เป็นผู้ละคำส่อเสียด เว้นขาดจากกล่าวส่อเสียด ฟังข้างนี้แล้วไม่ไปบอกข้างโน้น เพื่อทำลายคนหมู่นี้ หรือฟังจากข้างโน้นแล้วไม่มาบอกคนหมู่นี้ เพื่อทำลายคนหมู่นี้ เป็น

ผู้สมานคนทั้งที่แตกกันแล้ว หรือสนับสนุนหมู่คนที่สามัคคีกันอยู่แล้ว เป็นผู้มีความชื่นชมยินดี ในหมู่คนผู้สามัคคีกัน เป็นผู้กล่าววาจาที่ทำให้คนสามัคคีกัน

๓. เป็นผู้ละคำหยาบ เว้นขาดจากการกล่าวคำหยาบ เป็นผู้กล่าววาจาไม่มีโทษ เสนาะโสต เป็นที่รักจับใจ เป็นคำสุภาพ เป็นที่ชอบใจ พอใจของคนจำนวนมาก

๔. เป็นผู้ละการกล่าวเพื่อเจ้อ เว้นขาดจากการกล่าวเพื่อเจ้อ พูดในเวลาที่เหมาะสม พูดคำจริง พูดอิงอรรถ อิงธรรม อิงวินัย มีหลักฐาน มีที่อ้างอิง ไม่พูดมาก พูดแต่คำที่มีประโยชน์

ธรรมจริยสมจริยาทางมโนกรรม ๓

๑. เป็นผู้ไม่เพ่งเล็ง ไม่ละโมภอยากได้ทรัพย์ของผู้อื่นมาเป็นของตน

๒. เป็นผู้มิใจไม่พยาบาท ไม่คิดร้ายต่อผู้อื่น คิดแต่ในทางที่ดีว่า ขอสัตว์ทั้งหลาย จงมีความสุข อยู่รอดปลอดภัยเถิด

๓. เป็นผู้มีความเห็นชอบ มีความเห็นไม่วิปริตว่า ทานที่ให้แล้วมีผล การบูชามีผล ผลวิบากของกรรมดีและกรรมชั่วมีจริง โลกนี้มีจริง โลกหน้ามีจริง มารดามีบุญคุณ บิดามีบุญคุณ โอปปาติกะมีจริง สมณพราหมณ์ผู้รู้แจ้งโลกนี้และโลกหน้ามีจริง

ดูก่อนพราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย สัตว์บางพวกในโลกนี้ หลังจากตายไปแล้ว ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ เพราะประพฤติธรรมจริยสมจริยานี้

ดูก่อนพราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย ถ้าบุคคลผู้ประพฤติธรรมและประพฤติที่ถูกต้อง พึงหวังได้ว่า หลังจากที่เราตายแล้ว พึงได้มนุษย์สมบัติ สวรรค์สมบัติ และนิพพานสมบัติ

มนุษย์สมบัติ หมายถึง เกิดเป็นกษัตริย์มหาศาลและพราหมณ์มหาศาล

สวรรค์สมบัติ หมายถึง เกิดเป็นเทวดาตั้งแต่ชั้นจาตุมหาราชถึงชั้นเนวสัญญานาสัญญายตนะ

นิพพานสมบัติ หมายถึง สมบัติคือพระนิพพาน

อานิสงส์ของกุศลกรรมบถ

กุศลกรรมบถ ๑๐ ประการนี้ จัดว่าเป็นศีล บุคคลผู้รักษาศีล ให้บริสุทธิ์ บริบูรณ์ ย่อมได้รับอานิสงส์ ๓ ประการคือมนุษยสมบัติ สวรรค์สมบัติ และนิพพานสมบัติ ดังคำสรุปของศีล ดังนี้

๑. สีเลน สุคติ ยนฺติ	คนทั้งหลายไปสู่สุคติได้เพราะศีล
๒. สีเลน โภคสมปทา	คนทั้งหลายถึงพร้อมด้วยโภคทรัพย์เพราะศีล
๓. สีเลน นิพพุตติ ยนฺติ	คนทั้งหลายบรรลุนิพพานได้เพราะศีล

ศีลเป็นเหตุให้ได้ไปสู่สุคติเพราะผลของกุศลกรรมบถ ๑๐ โดยเป็นอุปนิสัยปัจจัยโดยตรง ให้ได้เกิดเป็นมนุษย์ ๑ กามาวจรสวรรค์ ๖ ชั้น และพรหมโลก ๒๐ ชั้น

อุปนิสัย

อุปนิสัย คือ ความประพฤติที่เคยชินเป็นพื้นมาในสันดาน หรือความดีที่เป็นพื้นฐานของจิต มี ๓ ประการ คือ

- ๑. ทานอุปนิสัย** อุปนิสัยคือทาน การเสียสละ คนผู้มีอุปนิสัยเช่นนี้ ย่อมกำจัดความโลภหรือทำความโลภให้เบาบางลงได้
- ๒. สีลอุปนิสัย** อุปนิสัยคือศีล การเว้นจากการเบียดเบียนสัตว์อื่น คนผู้มีอุปนิสัยเช่นนี้ ย่อมไม่มีการเบียดเบียนสัตว์อื่น
- ๓. ภาวนาอุปนิสัย** อุปนิสัยคือภาวนา การสั่งสมความดี คนผู้มีอุปนิสัยเช่นนี้ ย่อมเพียรพยายามเพื่อทำความดีให้สูงขึ้น

กุศลกรรมบถ ๑๐ นี้จัดเป็นศีล ดังนั้น จึงเป็นสีลอุปนิสัย ที่จะช่วยสนับสนุนให้ได้บรรลุสมาธิ ปัญญาและวิมุตติ ตามพระบาลีว่า **สีลปริภาวิโต สมาธิ มหปผล โหติ มหานิสฺโส** แปลว่า สมาธิที่ถูกบ่มด้วยศีล ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก อธิบายว่า บุคคลผู้มีศีลบริสุทธิ์ เมื่อบำเพ็ญสมาธิ ย่อมสามารถทำฌานให้เกิดได้ง่าย ครั้นได้ฌานแล้วตายไปย่อมเกิดเป็นพรหม อย่างนี้ชื่อว่า กุศลกรรมบถ เป็นเหตุให้ได้ไปเกิดในพรหมโลก ส่วนผู้ได้ฌานบางท่านทำฌานให้เป็นบาทแห่งการเจริญวิปัสสนา ย่อมรู้แจ้งเห็นจริงได้ง่าย ตามพระบาลีว่า **สมาธิ-ปริภาวิตา ปณฺญา มหปผลา โหติ มหานิสฺสา** แปลว่า ปัญญาที่ถูกบ่มด้วยสมาธิ ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก จิตของบุคคลผู้มีปัญญาารู้แจ้งเห็นจริง ย่อมหลุดพ้นจากกิเลสทั้งปวง

ตามพระบาลีว่า **ปณฺญาปริภาวิตํ จิตฺตํ สมฺมเทว อาสเวหิ วิมุจฺจติ เสยฺยถิทํ กามาสวา
ภวาสวา อวิขาสวา** แปลว่า จิตที่ถูกอบรมด้วยปัญญา ย่อมหลุดพ้นโดยชอบจากกามาสวะ
ภวาสวะ อวิขาสวะ อย่างนี้ชื่อว่า กุศลกรรมบถ เป็นเหตุให้ได้บรรลุเจโตวิมุตติและปัญญา
วิมุตติ

สีลูปนิสัย คือ กุศลกรรมบถ ๑๐ ที่สนับสนุนให้ได้บรรลุสมาธิ ปัญญา และวิมุตติ
ดังกล่าวแล้ว เปรียบได้กับส่วนของต้นไม้ สีลูปนิสัยเป็นเสมือนรากไม้ สมาธิเป็นเสมือนลำต้น
ปัญญาเป็นเสมือนกิ่งก้านและใบ วิมุตติเป็นเสมือนดอกและผลของต้นไม้

กุศลกรรมบถโดยอาการ ๕

กุศลกรรมบถ ๑๐ ประการนี้ พึงทราบวินิจฉัยโดยอาการ ๕ คือ โดยธรรม โดยโกฏฐาสะ
โดยอารมณฺ์ โดยเวทนา และโดยมุล ดังนี้

๑. โดยธรรม คือโดยสภาวะธรรม

กุศลกรรมบถ ๗ ข้อแรก คือกายกรรม ๓ และวจีกรรม ๔ เมื่อว่าโดยสภาวะธรรม
ได้แก่เจตนาหรือวิริติ หมายความว่า ถ้าไม่ตั้งใจจะงดเว้น หรือไม่มีการงดเว้น ย่อมสำเร็จเป็น
กุศลกรรมบถไม่ได้

มโนกรรม ๓ คือ

อนภิชฌา โดยสภาวะธรรม ได้แก่ อโลภะ

อพยาบาท โดยสภาวะธรรม ได้แก่ อโทสะ

สัมมาทิฏฐิ โดยสภาวะธรรม ได้แก่ อโมหะที่ประกอบด้วยเจตนา

๒. โดยโกฏฐาสะ คือโดยส่วนแห่งธรรมต่างๆ

กุศลกรรมบถ ๗ คือ กายกรรม ๓ วจีกรรม ๔ เป็นกรรมบถอย่างเดียว ไม่เป็นรากเหง้า
ของกุศลเหล่าอื่น

ส่วนมโนกรรม ๓ อย่าง คือ อนภิชฌา อพยาบาท และสัมมาทิฏฐิ เป็นทั้งกุศล
กรรมบถ เป็นทั้งรากเหง้าของกุศลอื่น เพราะทั้ง ๓ นี้ ก็คือ อโลภะ อโทสะ อโมหะ ที่เป็น
กุศลมูลนั่นเอง

๓. โดยอารมณฺ์ คือ สิ่งที่ใจเข้าไปยึดแล้วเป็นเหตุให้งดเว้นจากอกุศลกรรมบถ
๑๐ ประการ พระอรรถกถาจารย์ อธิบายว่า อารมณฺ์แห่งอกุศลกรรมบถ ๑๐ นั้นแหละ เป็น

อารมณ์แห่งกุศลกรรมบถทั้ง ๑๐ ประการ เปรียบเหมือนน้ำที่สามารถทำให้เรือลอยก็ได้ ทำให้จมลงก็ได้

๔. โดยเวทนา คือ ความรู้สึกเป็นสุข เป็นทุกข์ และเฉยๆ พระอรรถกถาจารย์ อธิบายว่า ในขณะที่ทำกุศล ทุกขเวทนา คือความเสียใจ ความไม่สบายใจ ย่อมไม่มี เพราะฉะนั้น ในขณะที่ประพฤติกุศลกรรมบถจึงมีเพียงเวทนา ๒ คือ สุขเวทนา และอุเบกขาเวทนา

๕. โดยมูล คือ โดยกุศลมูล ๓ อย่าง ได้แก่ โอลภมูล ๑ อโทสมูล ๑ อโมหมูล ๑ กุศลกรรมบถ ๗ คือ กายกรรม ๓ วจีกรรม ๔ ที่บุคคลประพฤติด้วยปัญญามีมูล ๓ คือ โอลภมูล ๑ อโทสมูล ๑ อโมหมูล ๑ ที่ประพฤติโดยขาดปัญญามีมูล ๒ คือ โอลภมูล อโทสมูล

อนภิชณาที่ประพฤติด้วยปัญญา มีมูล ๒ คือ โอลภมูล อโมหมูล ที่ประพฤติ โดยขาดปัญญามีมูลเดียว คือ โอลภมูล

อพยาบาทที่ประพฤติด้วยปัญญา มีมูล ๒ คือ อโทสมูล ๑ อโมหมูล ๑ ที่ประพฤติ โดยขาดปัญญามีมูลเดียว คือ อโทสมูล สัมมาทิฏฐิ มีมูล ๒ คือ อโทสมูล อโมหมูล

กรรมบถ ๒ อย่างนั้น กุศลกรรมบถ เรียกว่า สุจริต อกุศลกรรมบถ เรียกว่า ทุจริต ในสุจริตและทุจริตทั้ง ๒ อย่างนั้น ทุจริต บุคคลไม่ควรทำเพราะเป็นอกุศลกิจ สุจริต บุคคลควรทำเพราะเป็นกุศลกิจ บุคคลเมื่อทำกุศลกิจย่อมไม่ถึงอาทินพ คือ ไม่ได้รับโทษ มีการตีเตียนตนเอง เป็นต้น เมื่อบุคคลทำอกุศลกิจย่อมถึงอาทินพ คือ ได้รับโทษ มีการตีเตียนตนเอง เป็นต้น ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ในอานันทสูตร ทุกนิบาต อังคุตตรนิกายว่า อานนทฺ เรากล่าวกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต ว่า เป็นอกุศลกิจโดยส่วนเดียว อานนทฺ เมื่อบุคคลทำกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต ที่เรากล่าวว่า เป็นอกุศลกิจโดยส่วนเดียว โทษดังต่อไปนี้อันผู้นั้นพึงได้รับ คือ

๑. แม้ตนเองย่อมตีเตียนตนได้
๒. ผู้รู้ใคร่ครวญแล้วย่อมตีเตียน
๓. ชื่อเสียงอันช่วยย่อมนกระฉ่อนไป
๔. ย่อมหลงทำกาลกิริยาคือตายโดยขาดสติ
๕. หลังจากตายแล้ว ย่อมเข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก

และตรัสว่า อานนท์ เรากล่าวกายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริต ว่า เป็นกรณียกิจ โดยส่วนตัว อานนท์เมื่อบุคคลทำกายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริต ที่เรากล่าวว่า เป็นกรณียกิจ โดยส่วนตัว อานิสงส์ดังต่อไปนี้อันผู้นั้นพึงได้รับ คือ

๑. แม้นตนเองย่อมนิยมนั้นไม่ได้
๒. ผู้รู้ใคร่ครวญแล้วย่อมสรรเสริญ
๓. ชื่อเสียงอันดีย่อมขจรไป
๔. ย่อมไม่หลงทำกาลกิริยาคือตายอย่างมีสติ
๕. หลังจากตายแล้ว ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์

ดังนั้น พุทธศาสนิกชนควรละเว้นอกุศลกรรมบถ ประพฤติแต่กุศลกรรมบถเท่านั้น สมกับพระพุทธโอวาทที่ทรงประทานไว้ให้เป็นหลักปฏิบัติอันสำคัญ คือ ไม่กระทำความชั่ว ทั้งปวง ประกอบกุศลคือคุณงามความดีให้ถึงพร้อม และฝึกอบรมจิตให้สะอาดผ่องแผ้ว ย่อมได้ชื่อว่า เป็นพุทธศาสนิกชนที่ดี เป็นศาสนทายาทที่ดี เป็นกำลังสำคัญในการเผยแผ่ พระธรรมคำสอน ซึ่งจะทำให้พระพุทธศาสนามีความมั่นคงเจริญรุ่งเรืองสืบไป

บรรณานุกรม

- กรมการศาสนา. **คู่มือการศึกษานักธรรมและธรรมศึกษาชั้นเอก.** พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๘.
- แก้ว ชิดตะขบ **คมและลึกลงในวิชาพุทธ สำหรับธรรมศึกษาชั้นตรี.** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๔๘.
- รวมวิชานักธรรมชั้นเอก.** พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๔๘.
- **หลักการเรียงความแก้กระทู้ธรรม สำหรับนักธรรมและธรรมศึกษาชั้นตรี-โท-เอก.** สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติจัดพิมพ์เผยแพร่. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๔๖.
- **อธิบายวิชาธรรม สำหรับนักธรรมและธรรมศึกษาชั้นเอก.** สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติจัดพิมพ์เผยแพร่. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๔๖.
- พระญาณโรวดม (สนธิ ป.๕) **อุปกรณ์กัมมัฏฐาน มหาสติปัฏฐาน และ ศิริมานนทสูตร สำหรับนักธรรมและธรรมศึกษาชั้นเอก.** พิมพ์ครั้งที่ ๑๒. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.
- พระธรรมกิตติวงศ์และคณะ. **คลังธรรม เล่ม ๑ เล่ม ๒ เล่ม ๓** สำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์จัดพิมพ์เพื่อส่งเสริมการเผยแผ่พระพุทธศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม คณะผู้ศรัทธาพิมพ์เผยแพร่** เป็นธรรมทาน. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพฯ : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๕.
- **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์.** พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพฯ : บริษัท เอส อาร์ พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๖.
- **พุทธธรรม ฉบับขยายความ.** มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยพิมพ์เผยแพร่. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.
- มหาจุฬาราชวิทยาลัย. **พุทธศาสนสุภาษิต เล่ม ๓ หลักสูตรนักธรรมและธรรมศึกษาชั้นเอก.** พิมพ์ครั้งที่ ๑๘. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

..... ธรรมสมบัติ หมวดที่ ๑๐ สมถกัมมัฏฐานและวิปัสสนากัมมัฏฐาน หลักสูตรนักรธรรม
และธรรมศึกษาชั้นเอก. พิมพ์ครั้งที่ ๒๒ กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย.
๒๕๓๘.

สนามหลวงแผนกธรรม. เรื่องสอบธรรม ของ สนามหลวงแผนกธรรม พ.ศ. ๒๕๕๔, ๒๕๕๕, ๒๕๕๖.
กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๕๔, ๒๕๕๕, ๒๕๕๖.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. ธรรมวิจารณ์ หลักสูตรนักรธรรมและธรรมศึกษา
ชั้นเอก. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

..... วิปัสสนากัมมัฏฐาน หลักสูตรนักรธรรมและธรรมศึกษาชั้นเอก. พิมพ์ครั้งที่ ๒๒.
กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

..... สมถกัมมัฏฐาน หลักสูตรนักรธรรมและธรรมศึกษาชั้นเอก. พิมพ์ครั้งที่ ๒๑. กรุงเทพฯ :
โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

สำนักคั่นคว่ำทางวิญญาน. วิสุทธิมคคปรกณ (ปจโม-ทุดิโย ภาโค) คัมภีร์วิสุทธิมรรค (ภาค ๑ - ภาค ๒).
สำนักคั่นคว่ำทางวิญญานตรวจชำระจัดพิมพ์เผยแพร่. กรุงเทพฯ :
โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๘.

สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ. พระไตรปิฎก ฉบับเฉลิมพระเกียรติ เนื่องในการจัดงานฉลองสิริ
ราชสมบัติครบ ๖๐ ปี พุทธศักราช ๒๕๔๙ มหาเถรสมาคมจัดพิมพ์. กรุงเทพฯ :
บริษัท อมรินทร์ พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด, ๒๕๕๑.

**คณะกรรมการ
ปรับปรุงหลักสูตร ๒๕๕๗**

หลักสูตรธรรมศึกษา วิชาธรรม ชั้นตรี - โท - เอก

๑. พระราชวรมุนี (ป.ธ.๙, พธ.บ., Ph.D)
วัดสังเวชวิศยาราม / กรุงเทพมหานคร	หัวหน้าคณะกรรมการ
๒. พระราชเวที (ป.ธ.๙, พธ.บ., ศษ.บ., อ.ม.)
วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม / กรุงเทพมหานคร	คณะกรรมการ
๓. พระศรีวิสุทธิธารณ์ (ป.ธ.๙)
วัดบรมนิวาส / กรุงเทพมหานคร	คณะกรรมการ
๔. พระอมรโมลี (ป.ธ.๙)
วัดปทุมวนาราม / กรุงเทพมหานคร	คณะกรรมการ
๕. พระมหาเสณีอุสม์ สมทสสี (ป.ธ.๙, พธ.บ., รป.ม.)
วัดสุทัศน์เทพวราราม / กรุงเทพมหานคร	คณะกรรมการ
๖. พระมหาอภิสิทธิ์ วิริโย (ป.ธ.๙, พธ.ม.)
วัดสังเวชวิศยาราม / กรุงเทพมหานคร	คณะกรรมการและเลขานุการ
๗. นายปัญญา สละทองตรง (ป.ธ.๙, พ.กศ.)	คณะกรรมการ
๘. นายวิชัย ธรรมเจริญ (ป.ธ.๙, พ.ม.)	คณะกรรมการ
๙. นายแก้ว ชิตตะขบ (ป.ธ.๙, พ.ม., ศษ.บ.)
ผู้อำนวยการส่วนการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา
กองพุทธศาสนศึกษา สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ	คณะกรรมการ

หลักสูตรธรรมศึกษา วิชาพุทธประวัติ ชั้นตรี - โท - เอก

๑. พระสุธีรัตนธารณ์ (ป.ธ.๙, รป.ม.)
วัดสุทัศน์เทพวราราม / กรุงเทพมหานคร	หัวหน้าคณะกรรมการ
๒. พระราชพิพัฒน์โกศล (ป.ธ.๗, พธ.บ.)
วัดเศวตฉัตร / กรุงเทพมหานคร	คณะกรรมการ
๓. พระปัญญารัตนนาค (ป.ธ.๗, พธ.ม.)
วัดสังข์กระจาย / กรุงเทพมหานคร	คณะกรรมการ
๔. พระกวีวรรณญาณ (ป.ธ.๗, ศน.บ.)
วัดศุขเกษมธรรมิการาม / อ่างทอง	คณะกรรมการ

๕. พระอุดมธีรคุณ (ป.ธ.๕, ศน.บ., M.A.)
วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม / กรุงเทพมหานคร	คณะทำงาน
๖. พระครูโสภณเมธาวัฒน์ (ป.ธ.๔)
วัดนรนาถสุนทริการาม / กรุงเทพมหานคร	คณะทำงาน
๗. พระมหาสิริชัย สุขณาโณ (ป.ธ.๗)
วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม / กรุงเทพมหานคร	คณะทำงานและเลขานุการ
๘. นายเอนก ขำทอง (ป.ธ. ๙)	คณะทำงาน
๙. นายสันติ ผลิผล (ป.ธ. ๙, M.A.)	คณะทำงาน
๑๐. พล.ร.ต. ดร.สุรจิต สงสกุล (ป.ธ.๘, Ph.D.)	คณะทำงาน
๑๑. นายวิชัย ธรรมเจริญ (ป.ธ.๙, พ.ม.)	คณะทำงาน

หลักสูตรธรรมศึกษา วิชาวินัย ชั้นตรี - โท - เอก

๑. พระราชปัญญาภรณ์ (ป.ธ.๙, พ.ม., ศษ.บ., พธ.ม., พธ.ด.)
วัดนางชี / กรุงเทพมหานคร	หัวหน้าคณะทำงาน
๒. พระวิสุทธิธีรพงศ์ (ป.ธ.๗, พธ.บ., พธ.ม.)
วัดนางชี / กรุงเทพมหานคร	คณะทำงานและเลขานุการ
๓. ดร. พิสิฐ เจริญสุข (ป.ธ.๙, อ.ม. (จุฬาฯ), Ph.D.)	คณะทำงาน
๔. พ.อ. ต่อพรต เจนการ (ป.ธ.๙)	คณะทำงาน
๕. พ.อ. วิสิทธิ์ วิไลวงศ์ (ป.ธ.๘.,พ.ม.,พธ.บ.,อม. (จุฬาฯ))
หัวหน้าแผนกอบรม กองอนุศาสนาจารย์ทหารบก	คณะทำงาน
๖. พ.อ. เสน่ห์ เขียวมณี (ป.ธ.๙, พธ.บ.)
ช่วยราชการกองอนุศาสนาจารย์ กรมยุทธศึกษาทหารบก
ประจำกรมยุทธศึกษาทหารบก	คณะทำงาน

ภาพจินตนาการปก

สื่อถึง “ หลักธรรมการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ” ระหว่างโลกียธรรมกับโลกุตตรธรรม แสดงให้เห็นการหมกมุ่นอยู่กับกามสุขัลลิกานุโยคและอัตตกิลมถานุโยคของฆราวาสผู้ครองเรือน ไกลออกไปเห็นปราสาทราชวังบ้านเรือน และผู้คนกำลังหมกมุ่นอยู่กับภารกิจอันเป็นส่วนของกาม อีกส่วนเป็นป่าไม้อันสงบร่มรื่นทางหลีกออกจากกามพันทุกข์จากการครองเรือน บรรลุพระนิพพาน

ภาพเผยแพร่ธรรมอย่างง่ายระดับสมถกรรมฐาน ทำให้จิตเกิดความสงบขั้นพื้นฐานที่จะนำไปสู่การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานระดับสูงต่อไป ภาพวาดขึ้นมาจากคอมพิวเตอร์กราฟฟิก (CG) จากครูต้นแบบอาจารย์คำณวน ชานันโท ศิลปินพุทธศิลป์ดีเด่น ผู้ล่วงลับไปแล้ว รวมอายุ ๘๒ ปี ถือเป็นครูต้นแบบผลิตสื่อเผยแพร่พระพุทธศาสนาที่งดงามยิ่ง.

ส่วนงานช่างศิลป์

